

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

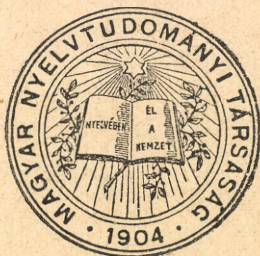
MELICH JÁNOS

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

XXXVIII. KÖTET

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1942

NYELVTUDOMÁNYI INTÉZET

Növedék naplója

19 ~~49~~ Sz. ~~376~~

F4197/75

Lelt.
1980.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapító tagjai 1942-ben.

	† Gróf Apponyi Sándor, Lengyel (1921)	2000 korona
	† Baksay Sándor, Kunszentmiklós (1914)	200 „
	Balogh Jenő, Veszprém (1921—1941)	200⁰⁰ pengő
	Balogh József, Budapest (1924)	100000 korona
5	Baranyai Béla, Debrecen (1924—1925)	270000 „
	Baranyai Zoltán, Budapest (1922—1931)	60⁰⁰ pengő
	† Bárdos Remig, Pannonhalma (1920—1932)	58⁶⁸ „
	† Bartóky József, Budapest (1923)	2000 korona
	† Bátky Zsigmond, Budapest (1924—1939)	152⁰⁰ pengő
10	Becker Henrik, Lipese (1926—1931)	115⁷⁰ „
	† Bedő Albert, Budapest (1918)	200 korona
	Benkő József, Budapest (1923)	1000 „
	† Berczik Árpád, Budapest (1906)	200 „
	Bogdányi Ödön, Budapest (1919—1926)	150000 „
15	Boldisár Kálmán, Debrecen (1921—1922)	1000 „
	Bonkáló Sándor, Budapest (1920—1924)	10000 „
	Brüll Emánuel, Kolozsvár (1940—1941)	250⁰⁰ pengő
	Budapest: M. Általános Hitelbank (1918)	2000 korona
	Budapest: Déli Vaspálya Társaság (1917)	200 „
20	Budapest: Első M. Ált. Bizt. Társaság (1912—1918)	300 „
	Budapest: Hazai Bank (1928)	200 pengő
	Budapest: József Műgyetem könyvtára (1916—1922)	2000 korona
	Budapest: Országos Kaszinó (1912)	200 „
	Budapest: Orsz. Közp. Takarékpénztár (1908)	200 „
25	Budapest: Osztrák-Magyar Bank (1921)	3000 „
	Budapest: Székesfőv. Közlek. R. T. (1929—1941)	1700⁰⁰ pengő
	Cegléd: áll. gimn. önképzőköre (1937—1940)	150⁰⁰ „
	Chorin Ferenc, Budapest (1924)	850000 korona
	† Csánki Dezső, Budapest (1923)	1000 „
30	Csorna: Prémontrei könyvtár (1905—1922)	2000 „
	† Csúry Bálint, Debrecen (1922—1937)	200⁰⁰ pengő
	Debrecen városa (1922)	10000 korona
	† Dongó Gyárfás Géza, Sátoraljaújhely (1924—1926)	218000 „
	† Ecseri Lajos, Szentés (1923—1924)	100000 „
35	Eger: Gárdonyi Géza könyvtára (1926)	1000000 „
	† Erdélyi Lajos, Budapest (1923—1932)	54⁰⁰ pengő
	† Erdős János, Rákosszentmihály (1917—1923)	1000 korona
	Erdős János nevére tőkésítés (1917)	600 „
	Esterházy hercegi könyvtár (1923—1941)	1516⁰⁰ pengő
40	Gróf Festetics Sándor, Budapest (1915)	200 korona
	† Báró Forster Gyula, Budapest (1904)	200 „
	† Frencz Géza, Budapest (1923—1924)	10000 „
	Gálos Rezső, Budapest (1921—1934)	23²⁸ pengő
	† Gárdonyi Géza, Eger (1921)	300 korona
45	Gombássy Imre, Budapest (1924)	100000 „
	† Gombocz Zoltán, Budapest (1908—1934)	153⁰⁰ pengő
	Győr: Pápóci prépostság könyvtára (1908—1923)	1200 korona

	Győr: Női felső kereskedelmi iskola (1921—1936).....	72'04	pengő
	† Gyulai Pál, Budapest (1904).....	200	korona
50	Halász Dénes, Sárospatak (1920—1923).....	500	„
	Hartyáni Zoltán, Cegléd (1922).....	2000	„
	† Heinrich Gusztáv, Budapest (1905).....	200	„
	Heltai Lajos, Budapest (1923).....	100000	„
	† Herman Ottó, Budapest (1912).....	200	„
55	† Hirschler József, Kolozsvár (1909).....	200	„
	Hóman Bálint, Budapest (1923—1924).....	12000	„
	Horger Antal, Budapest (1915—1926).....	700000	„
	Horger Antal neje emlékezetére (1916—1926).....	700000	„
	† Báró Hornig Károly, Veszprém (1904).....	400	„
60	† Hornyánszky Viktor, Budapest (1904—1923).....	6000	„
	Horváth Endre, Budapest (1922—1932).....	7'08	pengő
	Horváth János, Budapest (1915—1921).....	400	korona
	Pálóczi Horváth Zoltán, Budapest (1923).....	2000	„
	† Jakubovich Emil, Budapest (1921—1930).....	40'00	pengő
65	Jambrekovich László, Budapest (1919).....	200	korona
	Ifj. Jambrekovich László, Budapest (1923).....	5000	„
	† Jánosi Gusztáv, Veszprém (1905).....	200	„
	Jánosi József, Veszprém (1925—1942).....	188'00	pengő
	† Joannovics György, Budapest (1906).....	200	korona
70	József főherceg Ó Fensége (1921).....	2000	„
	† Karácsonyi János, Nagyvárad (1925).....	1000000	„
	† Gróf Károlyi Gyuláné, Mácsa (1919).....	200	„
	† Katona Lajos, Budapest (1906).....	200	„
	Kecskemét városa (1923).....	10000	„
75	† Kis-Erős Ferenc, Kalocsa (1920).....	300	„
	Klemm Antal, Szeged (1920—1938).....	141'00	pengő
	† Kollányi Ferenc, Budapest (1920—1931).....	108'16	pengő
	Kolozsvár: magyar nyelvészeti szemín. (1908).....	200	korona
	Báró Kornfeld Móric, Budapest (1926).....	2000	ar. kor.
80	† Kránitz Kálmán, Veszprém (1905).....	200	korona
	† Gróf Kuun Géza, Marosnémedi (1904).....	200	„
	† Latzkó Antal, Budapest (1904).....	200	„
	Laziczius Gyula, Budapest (1942, I. részlet).....	50'00	pengő
	† Lehr Albert, Budapest (1910).....	200	korona
85	† Lengyel Lajos, Budapest (1919).....	200	„
	† Lenk Adolf, Budapest (1919).....	200	„
	Ligeti Lajos, Budapest (1938—1941).....	200'00	pengő
	† Losonczi Zoltán, Budapest (1923—1937).....	200'00	„
	† Mader Béla, Budapest (1923).....	2000	korona
90	† Gróf Majláth Gusztáv, Gyulafehérvár (1908).....	200	„
	† Majovszky Pál, Budapest (1920).....	300	„
	Manninger Vilmos, Budapest (1919—1921).....	700	„
	Manninger Vilmosné, Budapest (1919—1921).....	700	„
	Melich János, Budapest (1916—1933).....	200'00	pengő
95	vitéz Mikesy Sándor, Budapest (1942).....	200'00	„
	† Nagy Ernő, Kolozsvár (1906).....	200	korona
	Nagy J. Béla, Veszprém (1940—1941).....	200'00	pengő
	† Nátly József, Budapest (1921—1922).....	1500	korona
	Neményi Sándor, Budapest (1924).....	100000	„
100	Ország Sándor, Budapest (1924).....	850000	„
	† Óváry Ferenc, Veszprém (1905—1920).....	300	„
	† Palkovics Sándor, Egervár (1922—1930).....	10'96	pengő
	Pannonhalma: Szt. Benedek-rend főkönyvtára (1922).....	2000	korona
	† Pápay József, Debrecen (1922—1927).....	22'24	pengő
105	Pázmán József, Budapest (1923—1930).....	10'16	„
	Pécs: Ciszst. főgimnáziumi önképzőkör (1906).....	200	korona
	† Péller Pál, Veszprém (1905).....	200	„

	Perczel György, Budapest (1921—1929)	77'60 pengő
	† Pintér Jenő, Budapest (1913—1928)	45'36 „
110	† Pór Antal, Esztergom (1904)	200 korona
	Putnoky Imre, Budapest (1923)	5000 „
	Quittner Ervin, Budapest (1925)	850000 „
	† Rada István, Veszprém (1905—1927)	208'02 pengő
	Radó Antal, Budapest (1918)	200 korona
115	Ifj. Radványi Sándor, Nyiregyháza (1923)	2000 „
	Rásonyi László, Kolozsvár (1923—1941)	76'00 pengő
	† Réthei Prikkel Marián, Győr (1922)	1000 korona
	Rexa Dezső, Budapest (1923)	2000 „
	† Rust József, Budapest (1906)	500 „
120	Sági István, Budapest (1923—1942)	150'00 pengő
	† Semsey Andor, Budapest (1904—1912)	4000 korona
	Simon György, Veszprém (1922—1928)	25'24 pengő
	Sopron városa (1922)	5000 korona
	† Stoll Ernő, Nyiregyháza (1922)	1000 „
125	† Szabó Béla, Szeged (1918—1938)	61'01 pengő
	Szabó T. Attila, Kolozsvár (1940—1941)	200'00 „
	Szacelláry György, Budapest (1921)	2000 korona
	† Székely István, Budapest (1921—1925)	235700 „
	Szendrey Zsigmond, Budapest (1923—1924)	15000 „
130	† Szily Kálmán, Budapest (1904—1924)	100000 „
	† Szily Tamás, Gödreszentmárton (1922—1928)	18'16 pengő
	Szinnyei József, Budapest (1906—1937)	208'08 „
	† Gróf Szögyény-Marich László, Berlin (1905)	200 korona
	† Szűcs Ferenc, Hajdunánás (1904—1935)	98'08 pengő
135	† Tagányi Károly, Budapest (1920—1924)	26000 korona
	† Thallóczy Lajos, Bécs (1916—1918)	400 „
	† Tolnai Vilmos, Pécs (1917—1934)	120'00 pengő
	Tóth László, Szeged (1923—1924)	23000 korona
	Trócsányi Zoltán, Budapest (1917)	200 „
140	Vargha Damján, Pécs (1912—1928)	60'22 pengő
	† Vargha Gyula, Budapest (1922)	2000 korona
	† Varsányi Emil, Budapest (1920)	200 „
	Veszprém: Papnevelő könyvtára (1906)	200 „
	Veszprém városa (1922)	2000 „
145	Veszprémi Takarékpénztár (1922)	2000 „
	† Gróf Vigyázó Ferenc, Budapest (1923)	200000 „
	Vikár Béla, Budapest (1920—1925)	61700 „
	Viszota Gyula, Budapest (1919—1941)	140'02 pengő
	† Wiklund Károly Bernát, Upsala (1920—1921)	3600 korona
150	† Wodianer Artúr, Budapest (1904)	200 „
	† Zalán Menyhért, Pannonhalma (1922)	1000 „
	Gróf Zichy István, Budapest (1919—1932)	95'13 pengő
	† Gróf Zichy Nándor, Adony (1916—1921)	2000 korona
	Zirc: Apátsági könyvtár (1905—1927)	8'16 pengő
155	† Zlinszky Aladár, Budapest (1918—1921)	500 korona
	Zolnai Gyula, Budapest (1913—1927)	200'00 pengő
	Zsirai Miklós, Budapest (1922—1924)	100000 korona
	Zsíros Lajos, Nagyikikinda (1919)	200 „

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXXVIII. ÉVF.

1942. FEBRUÁR

1. SZÁM

A zárt *e* bolgár-török jövevényszavainkban.¹

1. GOMBOCZ ZOLTÁN „Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache“ című munkájában a 187. lapon azt mondja, hogy művének legjelentősebb eredménye annak a felismerése, hogy a magyar nyelv csuvas jövevényszavainak a forrása egy lényegében őstörök jelleget mutató csuvas nyelvalakulat volt. Azután hozzáteszi, hogy ebben a nyelvalakulatban az őstörök *a, ű, í, ý, ő, o, u, ü* magánhangzók lényegében változatlanul voltak meg. GOMBOCZ megállapításaival nagyjában ma is egyetértek, csupán azt akarom megjegyezni és ez alkalommal bővebben kifejteni, hogy a fenti magánhangzó-sorhoz hozzá kell még adnunk az őstörök, illetőleg bolgár-török zárt *e*-t.

Hangsúlyoznom kell, hogy az a kérdés, amelyről szólni akarok, GOMBOCZ előtt nem volt ismeretlen. Már az említett munkában ezt írja a 155. lapon: „Az idézett magyar szavak [*bér, csécs, ér-, kép, késik, szék, szél*] vokalizmusát kvalitatív szempontból sem könnyű megmagyarázni. — Az ősmagyarban tudvalevőleg két hosszú *é* hang volt, t. i. nyílt *é* (∴ $\bar{e}$) és zárt *é* (∴ $\bar{e}$), amelyek az irodalmi nyelvben (és számos nyelvjárásban) *é* (∴ $\bar{e}$) hangba estek össze. Mármint azon nyelvemlékek és nyelvjárások tanúsága szerint, amelyek a kétféle hosszú *e* hangot még megkülönböztetik, a *bér, ér, kép* és *késő* szavaknak a tőmagánhangzója eredetileg zárt, a *szél, szék, csécs*. Vö. MELICH J., Az „Orthographia Vngarica“ és a magyar helyesírás 21. l. . . . A török *ü*-nek ez a kétféle képvisellete annál nehezebben magyarázható, mivel a latin és szláv jövevényszavak az átadó nyelvek vokalizmusát ebben a tekintetben meglehetősen pontosan visszatükröztetik.“ Később, 1914. (MNy. X, 340—1) azt írja, hogy említett munkájának megírása idején bizonyos bolgár-török jövevényszavak vokalizmusa érthetetlen volt előtte, és csak az őstörök zárt *e* feltevésével lett világos. E hang feltevésére őt THOMSENNEK a jeníszeji feliratok zárt *e* hangjáról, illetőleg e hang jeléről írott értekezése vezette.

¹ Vö. J. NÉMETH, Zur Kenntnis des geschlossenen *e* im Türkischen: KCsA. I. kieg. köt. 515—31.

GOMBOCZ azonban nem foglalkozott tovább a kérdéssel, bár a most idézett helyen azt írja, hogy régi török jövevényszavainknak az említett szempontból való átvizsgálása gazdag eredményeket ígér.

2. Az őstörök zárt *e* kérdését többször tárgyalták már a tudományos irodalomban. Idézem a következő helyeket: FOY: KSz. I, 180 kk., MittSemOrSprW. III, 180—215; VILH. GRÖNBECH: KSz. IV, 237—8; THOMSEN: JSFOu. XXX₄; GOMBOCZ: MNy. X, 339—41; NÉMETH: NyK. XLIII, 298 kk.; POPPE: KCsA. II, 67; NÉMETH: NNy. III. 179—80; K. GRÖNBECH, Der türkische Sprachbau 15; KOWALSKI, Osm.-türk. Dialekte §. 7. (EnzIsl.); BANGUOĞLU, Süheyl-ü Nevbahar 37 kk.; BENZING: OrientLitZeit. 1940: 117; vö. még BUDENZ: NyK. IV, 317—18. Tagadólag: RADLOFF, Zur Geschichte des türkischen Vokalsystems: BullAcPbg. 1901. és AlttürkInscr. 3-te Lief. 180 kk., Neue Folge 5 kk.

Kiemelendők THOMSENnek a fejtegetései az orchoni feliratokról írott munkája 15. lapján, ahol megállapítja, hogy a türk nyelvben megvolt a zárt *e*. Fontosak FOY eredményei az azerbajdzsáni nyelvjárás kétféle *E*¹-hangjáról (MSOSprW. VI, 133—4, 172—3), továbbá POPPE bizonyítása (Islamica I, 410 kk.), mely azt mutatja ki, hogy a csuvas és az azerbajdzsáni sok közös példában eredeti nyílt, illetőleg zárt *E*-t mutatnak.

Különös világosság derül azonban a kérdésre bizonyos újabban kiadott forrásokból, amelyeket ebben a tekintetben eddig még nem igen használtak fel. Ide tartoznak az ujjur kiadványok, Kāšgari műve, az 'Aibet ül Haqā'iq,'² HOUTSMA glosszáriuma,³ Abu Hājjanak Kitāb al-idrāk li-lisan al-atrāk című műve,⁴ Ibn Mühennā munkája⁵ és ZAJACZKOWSKINAK újabban kiadott kipcak szójegyzéke, melyet a cím első szavával „Manuel“ néven idézek.⁶

A nyílt és zárt *E* képviselőtét a török nyelvjárásokban nagyjában a következő táblázat mutatja:⁷

¹ Az *E* betűvel az *e* hangot jelölöm általában, értve vele a nyílt és zárt *e*-t egyszerre.

² A XIII. század kezdetéről, kásgári nyelven; kiadta NEDŽIB 'AŠİM, vö. KOWALSKI: KCsA. I, 422 kk., DENY: Revue du Monde Mus. LX, 189—234; az utóbbi értekezést, sajnos, nem tudtam megszerezni.

³ A XIII. század közepéről; ezt GOMBOCZ honfoglalás előtti török jövevényszavainkról írott munkájában nem használta.

⁴ A XIV. század elejéről. Újabban 1931-ben kiadta CAFEROĞLU Konstantinápolyban.

⁵ A XIV. századból, keletturkesztáni nyelv. Török szavainak jegyzékét megírta APTULLAH BATTAL. Istanbul, 1934. Vö. még MALOV: ZapKollVost. III, 2: 221 kk.

⁶ XIV. század közepe.

⁷ A kérdés szempontjából fontos az azerbajdzsáni és a turkomán. Sajnos, ezekre vonatkozólag kevés az anyagom.

őstör.	orkh.	ujg.	Käšg.	CC.	HOUTSMA	Abü-Hayyân
* <i>käč-</i> 'átmegy'	<i>käč-</i>	<i>käč-</i>	<i>käč-</i>	<i>keč-</i>	<i>käč-</i>	<i>käč-</i>
* <i>beš</i> 'öt'	<i>beš</i>	<i>beš</i>	<i>biš</i>	<i>beš</i>	<i>biš</i>	<i>biš</i>
IbnMüh.	Manuel	oszm.	kirg.	kaz.	jak.	csuv.
<i>käč-</i> <i>biš</i>	<i>käč-</i> <i>beš</i>	<i>gäč-</i> <i>beš</i>	<i>keš-</i> <i>bes</i>	<i>kič-</i> <i>biš</i>	<i>käs-</i> <i>biäs</i>	<i>kaš-</i> <i>pil-</i>

A zárt *e* nyomai tehát sokkal nagyobb területen megvannak, mint POPPE gondolja. Az oguz nyelvjárások mind figyelembe veendőek, és az azerbajdzsáni csak mint oguz nyelvjárás jön tekintetbe.

Meg kell még jegyezni, hogy az *E* hangok kérdése az egyes török nyelvekben, különösen a csuvasban és a jakutban meglehetősen bonyolult.¹

3. Ha mármost a magyar nyelv bolgár-török jövevényszavait vizsgálat alá vesszük, azt találjuk, hogy a zárt *e* ezekben is mutatkozik. A következőkben sorra veszem azokat az egyeztetéseket, amelyek ezt mutatják, azaz a magyar nyelvnek azon bolgár-török jövevényszavait, amelyek az első szótagban zárt *e*-re utalnak. (A nyílt bolgár-török *ä*-nek a magyarban nyílt *e* felel meg; az ide tartozó eseteket nem tartom szükségesnek megemlíteni.)

A következő egyeztetések nem egyszerű ismétlései GOM-

¹ Az oszmánliban azok a szavak, amelyekben eredetileg zárt *e* volt, most nyílt *ä*-t mutatnak, de a régi zárt *e* nyoma megőrződött az arab írásos szövegekben, amelyekben a ma nyílt *ä*-nek (helyesen *ε*-nek) ejtett régi zárt *e* hangot az *i* jelével látjuk jelölve. Fenti példánkban, a *beš* szó esetében ez ma nem mutatkozik, azonban az ó-oszmánliban megvan a szabályos alak (vö. THÜRX: NyK. XXXIV, 358), és zárt *e*-t találunk a szóban az azerbajdzsáni nyelvírásban is.

Fontos szerepe van e kérdésre nézve az arab írásos feljegyzésekben az *i* betűnek. Nem tartom helyesnek, hogy FOY az ó-oszmánliban olyan szavakat, mint *virnök i*-vel olvas; ezeket a szavakat zárt *e*-vel kell olvasni (*vernök*). Azt is kétségtelennek tartom, hogy THOMSENNEK az a véleménye, mely szerint a feliratokban a *jär* ~ *jir* váltakozás esetében zárt *e*-vel van dolgunk, helyes. Sőt azt hiszem, hogy az *i* jelet más emlékekben is zárt *e*-nek kell olvasnunk bizonyos esetekben (vö. az újgura vonatkozólag PELLIOU: TP. 2e série XV, 229 = KalyPap. 7). Úgy gondolom, hogy RADLOFF téved, mikor a csagatáj emlékekben az *i* betűt olyan esetekben, amidőn ennek képviselőtében más nyelvjárásokban nyílt *ä* hangot látunk, nyílt *ä*-nek olvassa. Ez már azonban nem a zárt *e* kérdése, s ezzel most nem is akarok bővebben foglalkozni. A kérdés tárgyalását l. KCsA. I. kieg. kötet 518—20.

BOCZ vagy az Etymologiai Szótár egyeztetéseinek. Különösen kiemeltém azokat az adatokat, amelyek a zárt *e* szempontjából fontosak, és arra törekedtem, hogy első sorban olyan adatokat nyújtsak, amelyek GOMBOCZNAK még nem állottak rendelkezésére. Ezek az adatok meglehetősen nagy számmal vannak, és mint fent mondtam, a zárt *e* szempontjából különösen fontosak. — Az egyeztetések közül egyik-másik nemcsak a zárt *e* kérdését világítja meg, hanem az illető etimológia erősítéséhez is hozzájárul (*ér* és különösen *késik*). Az adatok felsorolásánál arra törekedtem, hogy csak a feltétlenül szükségeseket említsem.

bér ~ *bír* (zárt *é*-vel, l. EtSz.) < bolg. *berü. Vö. OrchFel. *ber-* | ujj. *bír-* (PELLIOT, KalyPáp. *ber-*) | STEIN's Mss.—THOMSEN *bir-* | Kāšg. BROCK. *bir-* | 'AibḤaq. *bār-* | ó-oszm. azerb. *ver-*, oszm. *vār-* | turkom. ALIEV—BORIEV *ber-* | HOUTSMA, Gloss. *bār-* | CC. *ber-* | Ibn Müh. *bir-* | Abú-Hayyân *bir-* | ZAJĄCZKOWSKI, Manuel *ver-* | kirg., kking. *ber-* | szag., kojb., kacs. *per-* | jak. *biār-* | csuv. *par-* 'ad', csuv. *paru* 'adó'. — LIGETI-nek a török nyelv hosszú magánhangzóiról szóló dolgozatában (MNy. XXXIV, 70): Kāšg. *bīr-* (ebből: *birt*, *birt*) | özb. *bēr-*, *bīār-* | karag. *bēr-*, *bār-* | nizegor. *bēr-* (vö. a jakut alakot is).

böleső (R. *bēleső*, *böcső* stb. alak is van; a N. *bücsü* valószínűleg nem régi) < bolg. *bešij. Vö. OrchFel. *bišuk* (Giese-Festschr. 38—9) | ujj. *bišik* 'böleső' (MÜLLER, Uig. 7) | Kāšg. BROCK. *bišik* | HOUTSMA, Gloss. *bāšik* | Abú-Hayyân *bišik* | Ibn. Müh. *bāšik* (ed. Istanbul 169) | Chiva: *biēšik* (BUDENZ: NyK. IV, 317) | oszm. *bāšik* | kumük *bošuk* (KSz. XII, 103) | jak. BÖHTL. *bišik*, *biliä-* 'schaukeln'. Vö. még GOMBOCZ—MELICH, EtSz. I, 522. — LIGETI (MNy. XXXIV, 70): Kāšg., turkom., nizegor. *bīšik* | karakirg. *bēšik* | karag. *bēđik*, *bēđek* | kojb. *bizek*, *bizik* | kand., szalb. (CASTRÉN, Koib. u. Kar. Sprachlehre) *bizek* | kúr. *būžik* | özb. *bēšak*.

ér ~ *ir* (általában zárt *é*-vel, l. EtSz.) 'berühren; reichen, erreichen; zufällig tun; wert sein; imstande sein; erreichen, es einem gleich tun; reif werden' < bolg. **er-*. Vö. OrchFelir. *er-* 'lesz' (FOY: MSOSprW. III, 194) | STEIN's Mss. — THOMSEN *är-* | ujj. *är-* 'sein, vorhanden sein, stattfinden, sich befinden, betreffen, vorübergehen' (BANG—v. GABAIN, TTIndex) | Kāšg. BROCK. *är-* 'sein' | 'AibḤaq. *er-* (KOWALSKI: KCsA. I, 428) | HOUTSMA, Gloss. *ir-* 'einholen' | Ibn Müh. *är-* ~ *ir-* 'lenni' | Abú-Hayyân *ir-* 'megérkezik, elér' | ó-oszm. *er-*, oszm. *är-* 'reichen, erreichen' | turkom. *ir-* 'lenni' (ILMINSKIJ: Mélas. IV, 64) | CC. *er-* 'lesz' | kirg. KATAR. *er-* 'követni, kísérni' | kaz. BÁLINT *iräs-* 'ér, jut, megéri; gelangen, reif werden' | jak. *är-* 'sein'.

érdem (a legtöbb nyelvelétkben zárt *é*-vel; a régi nyelven van *irdēm* alak is, l. EtSz.) < bolg. *erdäm. Vö. JenFelir.

ärdäm 'Tugend, Verdienst' (RADL., Inscr. NF. 163) | STEIN'S Mss.—THOMSEN *ärdäm*- | THOMSEN, Ein Blatt stb. (*ä*)*rdäm* | uig. *ärdäm* | Käsğ. BROCK. *ärdäm* | besenyő 'Ηρτήμ, -ερτήμ, olv. *eri(d?)im* (UngJb. X, 27 kk.) | 'AibĤaq. *ärdäm* | HOUTSMA, Gloss. *irdäm* | Ibn Müh. *ärdäm* | Abū Hayyān *ärdäm* | CC. *erdäm*-.

Az első szótag magánhangzója a magyarban zárt, az idézett török alakokban — HOUTSMA szójegyzékének alakját nem tekintve — nyílt. (Kivétel a besenyő alak is; ez azonban itt nem jöhet számba, mert tudjuk, hogy a kunban, amely a besenyőhöz nagyon közel áll, *ä* > *e* változás történt az első szótagban.) Ha azonban meggondoljuk, hogy az *ärdäm* szó az *är* 'férfi' szóval függ össze, akkor különös jelentőséget kell tulajdonítanunk a HOUTSMÁNÁL előforduló *irdäm* alaknak, és bolgár *erdäm alakot kell feltennünk. Erről kissé részletesebben kell szólnom. — Az *är* szónak a legtöbb nyelvjárásban olyan képviselője van, mely őstörök *ä*-re mutat: a türk feliratokban *är*, a STEIN-féle kéziratokban *är*, az uigurbán *är*, Käsğarinál *är*, HOUTSMA szójegyzékében *är*, Abū Hayyānánál *är*, az ó-oszmánliban *är* (*ärlik* 'Gewalt, Stärke' VÁMBÉRY), a turkománban (ALIEV—BORIEV) *är* [*är?*], a jakutban *är*, a csuvasban *ar* alakot találunk. Bizonyos nyelvjárásokban azonban olyan alakok is előfordulnak, amelyek török zárt *e*-ről tanúskodnak. Így az oszmánliban (CHLOROS, BARBIER DE MEYNARD) *ir*-nek is van írva a szó. A hunok korából fennmaradt az *ákάρ*тiрi a. m. *agač iri* 'erdei emberek' népnév. A magyar *ürü* (vö. Käsğ. BROCK. *irk* 'vierjähiges Schaf', mong. *irge* 'mouton châtre') bolgár *iriy alakra megy vissza, s ez világosan az *är* ~ *ir* szó származéka. A hun *Irñüf[i]k* név is bizonyára ezzel a szóval függ össze (vö. RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ: MNy. XXVIII, 101). Ezek a bizonyítékok (és néhány más, amelyek azonban nem, vagy aligha helyesek) már GOMBOCZNÁL (MNy. XXII, 11) megtalálhatók. De még hozzájuk fűzhetünk néhányat: az 'AibĤaq.-ban *er* alakot találunk (KOWALSKI: KCsA. I, 428), Ibn Mühennánál *ir*, *irkäk*, az ó-oszmánliban pedig *erkäk* alakot (BANGUOĞLU, SN. 39); az oszmánli *ärgäč* 'bak' szót *irgäč*-nek is írják, és ZAJACZKOVSKI Manueljében is *irkäč* alak mutatkozik. Az *är* szónak tehát az őstörökben két alakja volt: *är ~ *er. BUDENZ szerint (NyK. IV, 318) a szó a chivai nyelvjárásban is kettős alakban fordul elő: *ir* ~ *är*.

Zárt a magyarban a második szótag magánhangzója is, s ezért az EtSz. a magyar alak érthetővé tételére bolgár *ärdim alakot vesz fel, és ezt egy uigur *ärdim*-mel támogatja. Ez az uigur *ärdim* azonban nincs meg; az EtSz. ugyan idézi MÜLLER, Uig. II. két helyét (14, 95), ott azonban mindkét helyen *ärdäm, illetőleg *ärdämi*, *ärdämin* olvasható. A második szótag magánhangzója tehát nem világos. A besenyő alak itt szintén aligha jöhet tekintetbe.

erő (R. *ērō*, *örō* is) < bolg. *eriy. Vö. JenFel. *ärk* 'Stärke' | OrchFelir. *ärklig* 'erős' | STEIN's Mss.—THOMSEN *ärklig* | ujj. *ärk* 'erő', *irklät-* 'bezwingen' (?), BANG—v. GABAIN, TTIndex) | Käsğ. BROCK. *ärk* 'Macht' | Ibn Müh. *irklig* 'hatalmon levő' (vö. 'AibHaq. *ärk*) | Abû-Hayyân *ärk* 'erő' (vö. EtSz.).

gyékény (R. *gyikény*; előfordul *gyökény* alak is). Azok a török megfelelők, melyek GOMBOCZ művének megírása idején ismeretesekek voltak, — t. i. CC. *jegän*, csag. *jäkän*, *jägän*, alt. *jäkkän*, kaz. *jikän*, kirg. *džigän*, csuv. *tsacan* — bolgár *džäkän alakra mutattak (vö.: RÄSÄNEN, TschuwLehnwTsch. 36; KANNISTO, TatLehnwWog. 86). Ha azonban tekintetbe vesszük a következő alakokat: ujj. *igän* 'Rohrkolben' (MÜLLER, Uig. III, 71, 1; id. BROCKELMANN, MW. *jigän* al.), Käsğ. *jigän* 'Schilf', Abû-Hayyân *jigin* 'gyékény', — akkor világos, hogy a magyarba átkerült bolgár alak első szótagjában zárt *e* volt.¹

gyümölcs (R. *gyimilcs*, *gyimülcs*, *gyēmēlcs*, *gyēmülcs*, *gyümülcs* stb.) < bolg. *džimiš. Vö. STEIN's Mss.—THOMSEN *ji-eszik* | ujj. *jimiš* 'Frucht' (BANG—v. GABAIN, TTIndex; v. LE COQ, Man. I; PELLIOU, KalyPáp.), *ji-* (Man. I; RACHMATI, Heilkunde), *ji-*, *jä-* (TTInd.) 'essen', *jemiš* 'Obst' (RADLOFF—MALOV, UigSprachd.) | Käsğ. BROCK. *jämiš*, *jimiš* 'Obst' | 'AibHaq. *je-* (KOWALSKI: KCsA. I, 428) | HOUTSMA, Gloss. *jämiš* 'Frucht', de *jim* 'Futter' | Ibn Müh. *ji-* 'eszik' | Abû-Hayyân *jämiš*, *jä-*, *jäm* | oszm. QT. *jämiš* vagy *jimiš* | azerb. *je-* 'eszik' (MittSemOrSprW. VI, 173) | turkom. ALIEV—BORIEV *ī-* 'eszik', *imiš* 'gyümölcs' | csuv. PAAS. *šimäs* 'étel', *ši-* 'eszik' | jak. *siä-* 'essen'.

kép (R., N. *kíp*) < bolg. *kep. Vö. Käsğ. BROCK. *kīb* 'Muster, Leisten, Ebenbild' | Ibn Müh. *kíp* 'amit a földre terítenekek' | Abû-Hayyân *käp* 'forma, modell, kaptafa' és *kibi* 'mint' | CC. *kibi* 'mint' | oszm. *gibi* (R. *bigi*) 'ua.' | kaz. BÄLINT *kībäk*, *käüäk*, *kük* 'ua.' | bask. *kəbə*, *kəbək* 'ua.' | mis. *kəbək* 'ua.'² | tel., alt., leb., sór RADL. *käp* 'Maass, Modell, Leisten, Schema' | jak. *kiäb* 'Form, Gestalt' | csuv. PAAS. *-pek*, csuv. MÉSZÁROS *-pak*, *p'ék* és (Pöskert) *-kap* 'mint, -ként'. (Vö. PAASONEN: NyK. XLII, 48; GOMBOCZ: MNy. XII, 2; BEKE: KSz. XV, 350.) — LIGETI (MNy. XXXIV, 70): Käsğ. *kīb*, *kībi*, *kibi* | szeldzs. *gābi* (vö. még a jakut alakot).

A *käp* alak a mongolból való kölcsönzés. A kazáni és baskir alakok az eredeti vokalizmus megállapításánál nem

¹ A szó török megfelelőihez mellékesen hozzácsatolhatjuk HOUTSMA szójegyzékének *jäkän* és ZAJACZKOWSKINAK *jägän* 'jonc, roseau; natte' adatát. HOUTSMA szójegyzéke szerint a *jäkän* jelentése az arabban 'ḥašīr', s ezt a kiadó tévesen fordítja 'Natter'-nek 'Matte' helyett; a hiba keletkezéséhez talán hozzájárult a francia *natte* 'gyékény' szó is.

² Az ó oszm. *gib* 'Ebenbild, Bild', melyet GOMBOCZ VÁMBÉRY (Altosm. Sprachst. 169) után idéz, nincs igazolva. A VÁMBÉRYNÉL található mondatban nem *gib*, hanem a jól ismert *gibi* szerepel.

használhatók. Az oszmánli őstörök *i mellett látszik tanús-kodni, ennek azonban ellentmond a magyar *kép* ~ *kíp* (*i esetében egészen más fejlődést várnánk a magyarban). — Az óegyh. szláv *kapu*-ról: PAASONEN—MIKKOLA: Wörter u. Sachen VI, 143; MELEGI JÁNOS: MNy. X, 359.

késik (R., N. *kís*-) < bolg. *keč-. Vö. STEIN's Mss.—THOMSEN *kiä* 'late' | Kāšg. BROCK. *kič*- 'sich verspäten', *kič* 'lange Zeit, spät', *kiä* 'Nacht' | ujj. *kičmät*[*d*]in ara 'bald, in Kürze' (MÜLLER, Uig. III, 26:16. 46:19), *kič* 'lange' (v. GABAIN, HTs.), *keč* 'tard' (PELLIOT, KalyPáp.) | Ibn Müh. *kič*- 'késlekedik' (APTULLAH BATTAL feleslegesen *kičik*-re javítja az adatot) | Abū-Hayyān *kič*- 'késlekedik', *kičik*- 'ua.' | HOUTSMA, Gloss. *kič*- 'träge sein', *kičžü* 'Nacht' | CC. *kečov* „trege“, *cheč* 'tarde' | ó-oszm. *geč*, oszm. *gäč* 'késő', *gedžü* > *gädžü* 'éjtszaka' (VÁMB., Altosm. *gädžü* 'Abend' és *gidžü* 'Nacht') | turkom. ALIEV—BORIEV *gč* 'késő, későn', *gädžü* 'éjtszaka' | kirg. RADL. *kes* 'spät, Abend' | kaz. BÁLINT *kič* 'este' | jak. *kiäsü* (*kiäsün*) 'Abend; am Abend' | csuv. PAAS. *kas* 'Abend'.

BERNEKER (EtWb. I, 672) tévesen tartja a magyar szót szláv eredetűnek.

ködmön (R. *küdmönüs* 1317., *këdmën*, *ködmën*) < bolg. *kidmän-. Vö. OrchFelir., ujj. *kädimlig* (RAMSTEDT: JSFOu. XXX, 3:60) | ujj. *kädim* 'ruha' | Kāšg. BROCK. *käč*- 'anziehen', *kädgü*, *kädüt* 'Kleidung' | 'A i b Ḥ a q. *ke di m* (KOWALSKI: KCsA. I, 428) | HOUTSMA, Gloss. *käi*- 'sich anziehen' | Abū-Hayyān *käy*- | CC. *kei*- | tar., csag., kturk. RADL. *käi*- 'anziehen' | sör RADL. *käs*- | szag., kojb., kaes. RADL. *kes*- | soj. RADL. *küt*- | oszm. *gij*-, *gäj*- (a *gij*- valószínűleg a *gäj*-ből fejlődött, vö. VÁMB., Altosm. *gäj*- és *gäjin*-)¹ | turkom. ALIEV—BORIEV *gej*-, *gejdir*- | alt. tel., leb., küer., kirg., kking., kaz., sör RADL. *kč*- | oszm., krm. RADL. *gč*-.

kölyü (R. *këlö*, *këlyö*, *killö*, *külü*, *külyü*, *kölö*, *külü*) < bolg. *kily-. Vö. csuv. PAAS. *kilä* 'nagy famozsár, zúzóteknő', *kizip* 'zúzó' < *kilä sap | turkom. ALIEV—BORIEV *keli* 'mozsár'. A többi forrásokban csak olyan alakokat találunk, amelyek első szótagbeli *ä-re mutatnak (l. GOMBOCZ, BTLw. s. v.; pótlandó: HOUTSMA *käli* 'Mörserkeule für Getreide').

ölyü, ölyv (R. *ül(y)ü*, *ëlyö*, *ëlyü* N. *ül(l)ü*) < bolg. *ily-. Vö. mong. *elije* < *elige. A szó a törökben nem fordul elő, de a feltett bolgár alak szabályos megfelelője a mongol szónak (vö. LIGETI: MNy. XXXI, 39, NyK. XLIX, 238 és az ott idézett irodalmat).

öreg (R. *ëreg*, *örög*) < bolg. *erik-. Vö. Kāšg. BROCK.

¹ Az ó-oszm. *givür*-, *givir*- 'eintreten lassen, bringen, hineinführen, herein-kommen lassen' (VÁMB., Altosm.), 'mettre (un habit)' (ZAJĄCZKOWSKI, Etudes I.) aligha tartozik ide (vokalizmus, jelentés); SCHINK., Rabgh. 20. §.: *kiyür*- 'eintreten lassen'.

irik, irük 'verdorben, zerbrochen, grob, vom Kopfe des Krätzigigen', *idrik* „tkp.“ *irik* 'rauh' (arghu) | HOUTSMA, Gloss. *iri* 'rauh, grob' | Ibn Müh. *ärik?*, *irik?* 'durva' | csag. RADL. (I, 762) *irik* (RADL. *ärik*) 'rauh, hart; grob, grobkörnig; gross'¹ | oszm. QT. *iri* 'nagy, testes, vaskos, nagyszemű, durva' (a QT. szerint a szó az *er-* igéből származik és eredeti jelentése 'ermiś, kemäl bulmuś, azaz 'érett, fejlett') | turkom. ALIEV—BORIEV *iri* 'nagy, nagyszemű' | krm., kirg., azerb. RADL. *iri* 'gross, dick, grob' | kirg. 'grosskörnig, grobkörnig' | kaz. BÁLINT *ira* 'vastag, darabos, szálás' (bizonyára *äri alakból) | bar. RADL. *äri* 'grosskörnig, grobkörnig'.

széplő (R. *szöplé, szöplö*) < bolg. *seplyi. Vö. csag. RADL. *sipkil* (RADL. helytelenül *säpkil*, de a csagatáj alaknak a kérdés szempontjából nincs jelentősége) 'schwarze und gelbe Flecken, die sich auf der Haut zeigen' | kaz. BÁLINT *sipkäl* 'széplő' (bizonyára *säpkil-ből), PRÖHLE: KSz. V, 241 *silpäk* | bask. PRÖHLE *hülpäk, hipkäl* | karacs. PRÖHLE *sepkil* 'Fischschuppe, Warze, dann überhaupt „Flecken im Gesichte“' | kirg. RADL. *sekpil* | mong. *seb* 'souillure, tache (sur le visage, sur les habits)', *sebge* 'une lentille, tache de rousseur'. (Másképp SKÖLD: MNy. XX, 126; ? vö. *säp*-'ausstreuen' ~ csuv. *sap*.)

Az eddig ismert török alakok tehát nyílt *ä-re mutatnak.

szök-ik (R. *szök-*) < bolg. **sek-*. Vö. ujj. *sikri* 'springen' (MÜLLER—V. GABAIN, Uig. IV), *sigrik* 'Sprung' (?) (BANG—V. GABAIN, TTIndex) | Kašg. BROCK. *sikrik* 'Stelle im Gebirge, wo man springen muss', *säkri* 'springen, überspringen', *säkrit-*, *säkirt-* 'springen lassen' | HOUTSMA, Gloss. *sägirt-* 'das Pferd antreiben' | Ibn Müh. *sikir-* 'ugrik' | Abü-Hayyân *säk-* 'ua.' | VÁMB., Altosm. *sakit-* 'springen, hüpfen, davoneilen', oszm. *säk-* 'szökik, ugrál (egy lábon)', *sägirt-* > *säjirt-* 'fut', *segirt-* [*e* = *ε*] 'koşmak, süğürtmek' ('fut', H. ZÜBEYR—İSHAK REFET, Anadilden derlemeler) | CC. *sekir-* 'szökik, ugrik' | kirg., kkirg. *sekir-* | kaz. *sikir-* | jak. BÖHTL. *äkkiriä-* 'springen' | csuv. PAAS. *sik-* 'ugrik, szökik'.

üröm (R. *irēm, ērim, örēm*) < bolg. *irim. Vö. kaz. BÁLINT, bask. KATAR. *äröm* 'üröm' (feltűnő vokalizmus; az első szótagban *i*-t várna az ember) | csuv. PAAS. *arēm*, (Ücebn.) *eröm* 'üröm' | kirg. RADL. *ermän* 'Wermut' | kaes., kojb. RADL. *erbän* 'Wermuth, Thymian' | szag. RADL. *irbän* 'Quendel-Thymian' | tara, kúr. RADL. *irmän* 'ua.' | jak. BÖHTL. *ärbäsın* 'eine Art dickes Gras', jak. PEK. *ärbäsın* 'üröm' (az orosz-jakut szótárban; a nagy jakut szótár szerint *ärbäsın* a 'gaz' általános megjelölése) | mong. *erme*.

¹ GOMBOCZ VÁMBÉRY után az 'öreg' jelentést is adja, ez azonban VÁMBÉRY tévedésén alapszik, aki a csag. *irk* 'hatalom, szabad akarat, választás' szó egyik jelentését félreértette és ide-vonta. Ezt a szót ugyanis a török szótárak *ihitjār*-ral fordítják, s ez 'szabad akaratot' is, 'öreget' is jelent.

A török alakok *ä tömagánhangzóra mutatnak, de a volgai törökségben és *ä* csuvasban feltűnő, rendellenes vokalizmust látunk. Nem világos, hogy a magyar alakok a törökökkel hogyan függenek össze.

4. Nem tartom lehetetlennek, hogy a *béke* ~ *bike* és a *bélyeg* ~ *bilyog* szintén ide tartoznak. — A *béke* szó török eredete kétséges (~ csag. *bikik* 'gebunden'; talán még hozzáfűzhetjük: Kásg. BROCK. *bäkläs* 'szerződést kötni'.¹) Azok a török szók, amelyeket kapcsolatba hoznak vele, úgy látszik, eredeti nyílt *ä* hangot mutatnak. — A *bélyeg* szó török megfelelőjének a vokalizmusa nem egészen világos: őstörök *i* ~ *ü*? (vö. jakut hangtanomat: NyK. XLIII, 35. §: *bilgi* ~ *bälgü*).

Egészen másképp magyarázandó a *béka* ~ *bika* szó tőhangzója, amelynek a török zárt *e*-hez semmi köze sincs. Ez esetben a zárt *e* a magyarban keletkezett *baka > *bäka > *béka*, mint török *d'žarta* > m. *gyartya* > *gyertya* (vö. HORGER: MNy. X, 10; GOMBOCZ egy török *bika* alakot tesz fel, azonban a fenti magyarázatot sem tartja kizártnak: BTLw. 144).

A *tengér* szó (a régi nyelvben van *tengür* alak is) a nyelvjárási *töngör* ellenére bolgár *tängir alakkal vetendő egybe.

Ami az *ikér* szót illeti, nem tudok GOMBOCZCAL (MNy. X, 340—1) egyetérteni abban, hogy itt — az első szótagról beszélék — zárt *e*-vel volna dolgunk. Szerintem itt az eredeti hang *i*. A törökben ez a szó *ä* ~ *i* váltakozást mutat, ugyanúgy, mint a *bilgi* ~ *bälgü* 'jel' szó.² GOMBOCZ szerint az *i* az *ikér* szóban újabb fejlődés következménye; ennek azonban ellentmondanak a szó régi alakjai: *ikir* 1086/XII—XIII. sz., *iker* 1214. Van *ükr(ü)(s)* alak is 1398., 1455.

5. A tárgyalt szók magyar megfelelőiben tehát a következő tömagánhangzókat látjuk:

1. *ë* ~ *ö* (*bölcső, erő, öreg, széplő, szok-ik*).
2. *é* ~ *i* (*bér, ér, érdem, gyékény, kép, kés-ik*).
3. *i* ~ *ë* ~ *ö* ~ *ü* (*gyümölcs, ködmön, kölyü, ölyü, ürom*).

Ennek a három csoportnak a megkülönböztetése, bár egyikre sincsen sok példánk, aligha lesz önkényes, vagy véletlenségen alapuló.

Ami a hangtörténeti következtetéseket illeti, ezek a megjegyzéseim volnának:

1. Az első csoport a zárt ősmagyar *ë* szabályos képviselőjét mutatja. Itt tehát bolg. *e ~ m. *ë* > *ö* megfelelést vennék fel.

¹ MUNKÁCSI újabb magyarázatát (KSz. XIII, 356—9) még kevésbé tartom valószínűnek; a magyarázat szerint a szó megfelelője: török-mongol *bökä, bükä* 'fest, stark; Festigkeit, Stärke'.

² Ezekről a váltakozásokról, amelyeket eddig alig ismerünk, most készít HASAN EREN egy rendszeres nagyobb tanulmányt.

2. A második csoportban a hosszú zárt magyar *é* szabályos képviselőjét látjuk. A nyúlások elvileg lehetnek akár török, akár magyar eredetűek. Az a körülmény, hogy ebben a csoportban — a *gyökény* alakot nem számítva — *ö*-s képviselőt nem látunk, mindenesetre arra utal, hogy a nyúlások a magyar *ē* > *ö* hangváltozás, azaz a XIII. század előtt mentek végbe. A fejlődés tehát ez esetben a következő volna: bolgár *e vagy *ē ~ magyar *é* > *i*, illetőleg *ē > *é* > *i*.

Nagyon feltűnő, hogy ebben a két csoportban a csuvas megfelelőiben rendszeren a hangot találunk (*bér* ~ *paru*, *érdem* ~ *ar-, *gyékény* ~ *t'sacan*, *kép* ~ *kap, *kés* ~ *kas*). Azt hiszem, ezekben az esetekben a bolgárban a magyarral való érintkezés után a zárt *e összeesett a nyílt *ü-vel. Lehet azonban bolgár nyelvjárási különbségre is gondolni.

3. A két első csoporttól élesen elvállik a harmadik. Ebben a csoportban a magyar megfelelők nem ősmagyar *ē*-re, hanem ősmagyar *i*-re mutatnak, és a csuvasban ezekben az esetekben nem *a*-t találunk, mint a két első csoportban, hanem *i*-t (*gyümölcs* ~ *šimás*, *kölyü* ~ *kila*; az *üröm* ~ *arām*, *erām* szó aligha jön tekintetbe).

Bennük tehát bolgár *i*-t tennék fel, amely régebbi zárt *e*-re menne vissza.

Hogy ezekben az esetekben megokolt a bolgár *i felvétele, ezt az is bizonyítja, hogy az a bolgár *i, amely őstörök *i*-re megy vissza, a magyarban ugyanolyan módon jelentkezik, mint ez a szerintem zárt *e*-ből keletkezett *i*. Vö. m. *bētü*, *bötö*, *bütü* ~ tör. *bitig*; m. *gyēplö*, *gyöplü*, *gyüplü* ~ oszm. *iplik*; m. *gyöngy*, *gyēngy*, *gyüngy* ~ tör. *jindzü* stb. Ugyanezeket a képviselőket mutatja a magyarban a bolgár *ü; ez a hang GOMBOCZ szerint az ősmagyarban nem volt meg, és *i*-vel helyettesítették: tör. *küzän* ~ m. *gērén* (1221.), *görén*, *girin*.

Különbösen is alig volna összeegyeztethető magyar hangtörténeti ismereteinkkel, hogy ezekben az esetekben magyar *ē* > *i*, *ü*, *ö* fejlődést vegyünk fel. A magyarban van ugyan *ē* > *i* fejlődés, de ez újabb keletű. a XIV. század utáni (MELICH: MNy. VII, 411; HORGER: MNy. XVII, 84, XXII, 324), és azokban az esetekben, amelyek ide tartoznak, *i* > *ü* változást nem találunk.

Ezzel a véleménnyel szemben lehetne olyan esetekre hivatkozni, amelyekben az őstörök *ö* a magyarban *ö* ~ *ē* ~ *i* ~ *ü*-vel van képviselve, amelyekben tehát a magyar *ē* > *i*, *ü* fejlődés feltehető. Ide tartoznak a következő szók: *idő*: tör. *ödäy ~ m. *idő*, *üdö*, *ödö* (*ödö*) (l. GOMBOCZ, BFLW., SZINNYEI: MNy. XXII, 239) | *ökör*: tör. *ökür ~ m. *ükür*, *ékér*, *ökér*, *ékür*, *ökör*. — Nem vagyok azonban biztos abban, hogy ezeknek a magyar szavaknak a tőhangzója török *ö*-re megy vissza; nagyon is lehetséges, hogy itt bolgár *ü*-vel van dolgunk. A mai török nyelvjáráások és a nyelvemlékek ezekben az esetekben

őstörök *ö*-re mutatnak, de az nem kétségtelen, hogy a bolgár képviselő szintén *ö* lett volna. Nem tudom, nem kell-e ezekben az esetekben különös fontosságot tulajdonítani a mongol megfelelő vokalizmusának, amely nem *ö*, hanem *ü*: *idő*: ujj. stb. *öd* 'idő', Kāšg. *ödläk* 'idő', csag. *özläk* 'déli ima', oszm. *öjlä* 'dél', Vidinben: *ule* 'déli ima' (*ü*-ből fejlődött *u*-val), kalmük *üdü* 'dél' (vö. RAMSTEDT, KalmWb.) | *ökör*: mong. *üker*.

A *kökény* ~ *kükün*, *kékén*, *kikény* és *kököröcsin* ~ *küküröcs*, *kiküröcs*, *kéküröcsin* szavaknál már GOMBOCZ is — bizonyos török alakok alapján — eredeti *ü*-t vesz fel a tőszótagban, bár ezek a szavak kétségtelenül a török *kök* 'kék' szó származékai. A *kök* szó a mongolban *ö* magánhangzót mutat (KOWALEWSKI *kügül* 'le prunellier, buisson épineux' alakja helyett RAMSTEDT kalmük szótárában *kögül* alakot találunk). Itt tehát török *ö* > *ü* fejlődéssel van dolgunk. — Mindenesetre tanácsos ilyenféle kérdésekben szem előtt tartani azt a lehetőséget, hogy a bolgár nyelv vokalizmusának bizonyos sajátos fejleményei voltak. Nem tartom valószínűnek, hogy a bolgár vokalizmus egészen pontosan egyezett volna az őstörökkel.

A tárgyalt magánhangzó-megfeleléseket tehát a következőképpen foglalnám össze:

török *ε* ~ magyar *e* (= *ε*)

török *e* (*ē*) ~ magyar 1. *ē*, *ö*; 2. *é*, *i*

török *i* ~ magyar *i*, *ü*, *ē*, *ö*

török *ö* ~ magyar *ē*, *ö*

török *ü* ~ magyar *i*, *ü*, *ē*, *ö*.

NÉMETH GYULA.

Irt, arat.

Érdekesnél érdekesebb kérdések kapcsolódnak *irt* igénkhez, mert ime, milyen népnyelvi alakváltozatai vannak: Vas megyében *irit*, Csík megyében *iritt*, Göcsej és az Ormányság tájékán *rit* ~ *ritt*, palóc vidékeken *ort*, a Székelyföldön pedig *orot* az alakja (l. MTsz.). Vajjon hogyan viszonylanak egymáshoz ezek az ennyire eltérő alakok? Bizony, nemcsak nagyon érdekes, hanem nagyon nehéz kérdések is ezek. De talán nem megfontolhatatlanok. Vegyük tehát ezeket a különféle alakváltozatokat egyenként egy kissé szemügyre. Mégpedig először is az *i* hangúakat.

A vas megyei *irit* és a csík megyei *iritt* első pillantásra műveltető *-it* képzős igéknek látszanak (a Székelyföldön t. i. *-itt* változata is van e képzőnek, l. HORGER, MNyj. 375. §.), és lehetséges, hogy ott ma csakugyan ilyeneknek is érzik őket. Valójában azonban nem lehetnek ilyen képzésűek, mert az *-it* képző csak akkor léphetett volna (más esetekben is elég sok-

szor észlelhető képzőcserével) az *irt* szóvégi *t* hangja helyébe, ha ez utóbbit szintén képzőnek éreznők. De mi sem érezzük annak, még kevésbé érezhette annak az egyszerű nép. Milyen eredetűek lehetnek tehát ezek a N. *irit* és *iritt* alakok? — Látván azt, hogy a N. *ort* alak mellett *orot* van, azt hiszem, hogy a köznyelvivé vált *irt* mellett is volt egykor **irit*. Ezt aztán (talán a rokonértelmű *pusztit* hatása alatt is) már csakugyan műveltetőképzős igének foghatta fel a nép nyelvérzéke, s e miatt válhatott aztán ez az **irit* ige az egyik vidéken *-it* végűvé, a másik vidéken pedig, ahol a műveltető képzőnek ilyen az alakja, *-itt* végűvé.

Hogy az *irt* igének csakugyan volt egykor **irit* változata, ezt a feltevést az *ort* ~ *orot* példáján kívül nagyon erősíti még az a körülmény is, hogy N. *rit* (~ *ritt*) változata is van, amely nem lehet egyéb, mint korábbi **irit* rövidülése. (A *ritt* alak elvonás a *rittom*, *rittani*, *rittó*-féle alakokból és származékokból, melyeknek eredetileg rövid *t* hangja magánhangzók közötti helyzete miatt nyúlt meg.) De hogyan és miért tűnt el ennek a N. *rit* (~ *ritt*) alaknak szókezdő *i* hangja?

Vannak még más szavaink is, melyeknek elejéről egy *i* hang a magyar nyelvtörténet folyamán eltűnt. Ilyenek pl. (R., N. *ēs* >) *is* > *s*, (R. *ěsmég* > R. *ismög* > R. *isög* >) R. *isöt* > *söt*, (*hiszēn* >) N. *iszēn* > N. *szēn*, *Isten áldja!* > N. *sten áldja!* Az ilyenek azonban csak látszólag ugyanolyan esetek, mert keletkezésükben nem az a lényeges, hogy *i* esett ki hangsorukból, de még az sem, hogy szókezdő helyzetű *i* esett ki. Ezek rövidülésének t. i. csak az az oka, hogy igen gyakori használatuk miatt többé-kevésbé pusztá formalitássá váltak, tehát ugyanolyan esetek, mint amilyenek pl. *alázatos szolgálja!* > *alászolgája!* vagy *kegyelmed* > N. *kelmed* > *kend* > *ked* > *ke* (l. erről bővebben MNy. XXXIII, 247). És valószínűleg ugyanolyan okból, vagyis vidékükön való igen gyakori használatuk miatt vesztették el szókezdő *i* hangjukat a biharmegyei (R. *Izsauloka* 'Ézsau laka' > **Izsálka* >) R. *Izsáka* > *Zsáka*, a szilágymegyei R. *Izsákfalva* > *Zsákfalva*, nógrádmegyei *Zsákfa* (az udvarhelymegyei *Zsákod* helynév is az *Izsák* személynév egykori becéző **Izsákod* származékából való) és a gömörmegyei R. *Izsép* 'Özséb' > *Zsip* helynév is. De már az **irit* (~ *irt*) igének N. *rit* változata nem lehet ugyanilyen eredetű, mert ezt az igét aligha emlegették valaha is olyan gyakran, mint a fentebb idézett szavakat, szólásmódokat és helyneveket. Másban kell tehát keresnünk annak okát, hogy az **irit* ige szókezdő *i* hangja kiesett.

Az én nézetem szerint csakis a *ki* igekötős (tehát 'kiirt' jelentésű) **kiirit* alakban rövidülhetett meg a hangsora, mégpedig a hiátus megszüntetése céljából. Gyakori jelenség ugyanis nyelvünk hangtörténetében, hogy e célból két szomszédos magánhangzó közül az egyiknek képzése elmarad (l. erről bővebben

MNy. XXV, 252). Mégpedig, ha mindkettő rövid volt, akkor mindig az elől álló esett ki. Pl. (csak néhány közismert példát idézve) *hála Istennek* > *hál Istennek*, olasz *fiorino* > *forin (> *forint*), *hozdsza ide* > N. *hocide*, *vic(e)ispán*, *gazd(a)uram*, *gazd(a)asszony*, *báb(a)asszony*, *kétség(b)ejesés*, *lelk(i)ismeretes*, *tudn(i)illik*, *m(i)időn* stb. Ahogyan pl. korábbi *miüdön*-ből *midőn* lett, úgy lett az én nézetem szerint Dunántúl délnyugati vidékein korábbi *kiirit-ből is *kirit*, s ebben az esetben is természetesen az első *i* esett ki. De a nép ezt persze nem tudta, s ezért a ('kiirt' jelentésű) *kirit* hangsort nem egy a mi nyelvünkben semmit sem jelentő *k* és az ('irt' jelentésű) *irit ige, hanem a jól ismert *ki* igekötő és egy ('irt' jelentésű) *rit* ige összetételének fogta fel. Így keletkezett tehát szerintem az *irt* igének ez a N. *rit* változata, majd ebből a fentebb már ismertetett elvonással ennek hosszú *t* hangú *ritt* változata.

Sorra következnek most annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy hogyan viszonylik a köznyelvévé vált egytagú *irt* alak az *irit* ~ *iritt* és *rit* ~ *ritt* alakoknak szerintem joggal feltehető kéttagú *irit alapalakjához. De ezt célszerűbb lesz együtt vizsgálni az *o* hangú N. *ort* és *orot* alakok egymáshoz való viszonyának kérdésével.

Aki csak némileg is konyít a mi nyelvünk hangtörténetéhez, az előtt teljesen világos, hogy mindkét esetben okvetlenül a kéttagú alakok az eredetibbek, mert *ort* > *orot* vagy *irt* > *irit*-féle fejlődésnek sehol semmi nyoma. Ellenben semmi sem könnyebb és jogosabb, mint annak feltevése, hogy miután az *orotom*, *orotod*, *orotó*, *orotás* vagy *iritom, *iritod stb.-féle alakok és származékok hangsorából a második szótagbéli *o* vagy *i* a kétnyelvűszótagos hangtörvény alapján (l. erről MNy. XXXVI, 321) szabályosan kiesett, az így keletkezett *ortom*, *ortod*, *ortó*, *ortás* vagy *irtom*, *irtod* stb.-félékből elvonódott mindkét esetben egy egytagú új alapalak: *ort* és *irt*.

A régibb alakok tehát a kétszótagú N. *orot* és *irit alakok. De hogyan viszonylanak mármost ez utóbbiak egymáshoz?

Az a tény, hogy irodalmi nyelvünkbe egy *i* hangú alak jutott be (mégpedig persze a rövidebb, csak egytagú *irt* alak), természetesen abból a körülményből magyarázódik, hogy irodalmi nyelvünk keletkezése korában az *i* hangú alakok a magyar nyelvterületnek jóval nagyobb részén voltak elterjedve mint az *o* hangúak. De ez az utóbbi körülmény egyáltalán nem lehetne érv azon esetleges feltevés mellett, hogy az *i* hangú *irit alak eredetibb, mint az *o* hangú *orot*. Sőt ez a feltevés teljességgel elfogadhatatlan volna, mert egy *irit > *orot* irányú hangváltozás egyetlen egy analog esettel sem volna valószínűsíthető. Nem marad tehát hátra egyéb, mint e feltevés ellenkezője, t. i. az, hogy kettejük közül az *o* hangú (ma már a magyar nyelvterületnek csak kisebb részén használatos) *orot* alak az eredetibb. E mellett szól különben még az

a tény is, hogy az *i* hangú *irt* változathoz is hátulsó magánhangzós járulékok csatlakoznak. Pl. *irtok*, *irtunk*, *irtánám*, *irtó*, *irtás* stb.

De ha csakugyan az *o* hangú *orot* alak az eredetibb, hogyan magyarázhatjuk akkor ebből az *i* hangú **irit* változat keletkezését?

Hangrendi átcsapás útján, mire első pillanatban talán gondolni lehetne, semmiesetre sem, mert ilyen változás következtében (l. erről bővebben MNy. XXIII, 127) *orot*-nak nem *irit*, hanem csakis *öröt* vagy *ërèt* alakú változata keletkezett volna; ilyeneknek pedig sehol semmi nyomuk. — A kérdés helyes megfejtésére az a körülmény vezetett rá engem, hogy a köznyelvi (*irt*.) *irtvány* főnévnek a R., N. (*o—o* hangú) *ortovány* vagy *ortovány* mellett (*i—o* hangú) *irtovány* vagy *irtovány* (MTsz., OklSz., NySz.) alakváltozatai is vannak, és hogy az *Ortó* családnév mellett is (ez 'irtó, erdőirtó' jelentésű köznévből lett előbb személynévvé, majd ebből családnévvé) nemcsak *Orta-háza* helynév van (Zala m.), hanem korábbi **Orota* alakból való *Irota* hn. is (Borsod m.). (Az *ortó* ~ *orotó* és *Orta* ~ **Orota* igenevek alaktani viszonya olyan, mint pl. *huzó-vonó* és *huza-vona*.) Ezen *irtovány*, *irtovány* és *Irota* alakok ugyanis nyilvánvalóan mutatják, hogy *i* hangjuk annak az *o—o* (~ *ó*) > *i—o* (~ *ó*) elhasonulásnak az eredménye, melyet először a 'fagyöngy' jelentésű *gyímbor* tájszó eredetének magyarázatával kapcsolatban ismertettem (MNy. XXXV, 44) s amelyre azóta egyes szófejtésekkel kapcsolatban MNy. XXXV, 44, XXXVII, 268, NNyv. I, 194 is idéztem újabb példákat. Az *o—o* hangú eredetibb *orot* alakból is tehát ezen elhasonulás következtében *i—o* hangú **irot* lett. De valamiképen pl. a R. *boborcó*-ból előbb a rövid *o* előtti (első) *o* elhasonulásával R. *biborcó* lett, majd ebből a hosszú *ó* előtti (második) *o*-nak is az elhasonulásával a mai *bibircó* (ennek hangalaki fejlődéséről nem egészen világosan LAZICZIUS: MNy. XXX, 292), éppen úgy lett az *orotom*, *orotod*, *orotó*-féle alakok és származékok hangalakja is előbb **irotom*, **irotod*, **irotó*, majd ebből **iritom* stb., s az ilyenekből való elvonásként keletkezett aztán a mai N. *irit* és *iritt* alakoknak **irit* alapalakja. S hogy hogyan lett végül e kétszótagú **irit*-ből egyszótagú *irt* (és *orot*-ból is *ort*), azt fentebb már láttuk.

De vajjon a legrégebbnek bizonyult *orot* alakból más nem lett, mint csak azon alakváltozatok, melyeket fentebb már felsoroltunk és részletesen tárgyaltunk? De lett bizony még más is. Mégpedig a ma már szintén köznyelvi — *arat* ige! A R., N. *orot* igének ugyanis az Árpád-kor vége felé, a felső és középső nyelvállású rövid magánhangzóknak egy fokkal nyíltabbá válásával kapcsolatban *arát* alakváltozata is támadt, melynek illabialis *á* hangja aztán szabályosan labializálódott, s innen van ez igének ma köznyelvi *arat* alakja. Hogy a régi *orot* alak

is megmaradt és e mellett ennek *arat* alakváltozata is, az nyilván jelentésmegoszlás következménye: az igének eredetileg teljesebb jelentéstartalmából az újabb (*árát* >) *arat* alakváltozat mellett csak a (gabonaneműek levágásával kapcsolatos) 'ernten' jelentés maradt meg, a régibb *orot* alak mellett pedig (melyből egyebek közt a ma köznyelvi *irt* alak is lett) az eredeti jelentésnek többi, vagyis (bármilyen más növényzettel kapcsolatos) 'roden' (→ 'ausrotten, vertilgen') része, s az alakoknak és jelentéseknek ezen eltérése miatt ma már két külön szónak érezzük az *irt* és az *arat* igéket. Igaz, hogy ez utóbbit RÉVAI óta már sokan és sokszor honfoglalás előtti török jövevényszónak próbálták magyarázni (l. EtSz.), de ez szerintem teljességgel elfogadhatatlan, mert egy *ora-*, *or-*, *ur-*, *vür-*, *vur-* alakú török igéből (t. i. ilyen alakú más-más török nyelvekbeli tövekből próbálták magyarázni) soha, semmiféle módon sem lehetett volna a mi nyelvünkben — *arat*. Idegen nyelvek igéi ugyanis vagy (a török eredetűek) képző nélkül, vagy pedig (a más nyelvekből valók) *-l* vagy *-z* gyakorító képzőkkel honosodtak meg a mi nyelvünkben. Valóságos csoda volna tehát, hogy ehhez az egy igéhez török jövevény létre átvételekor mégis képző járult volna, de nem ám *-l* vagy *-z*, mint pl. a szláv, német vagy latin igékhez, hanem valamilyen rejtélyes funkciójú *-t* vagy *-at* (*-et*) képző. Nem! Ilyen csodákban én nem tudok hinni. Ennél százszor és ezerszer valószínűbbnek tartom azt, hogy egyfelől *arat*, másfelől pedig *irt* csak alakváltozatai a finnugor eredetű (l. NyH.) R., N. *orot* igének.

Befejezésül azonban szeretnék ezzel kapcsolatban még egy érdekes helynévre is rámutatni. Gyergyóditró területén van ugyanis egy *Orotva* nevű dűlő, melynek neve nyilván a köznyelvi *irtvány* főnévnek R., N. *orotván* alakjából lett helynévvé, mégpedig úgy, hogy a nép nyelvérzéke az **Orotván* helynevet tévesen (hol kérdésre felelő) *-n* ragos alaknak fogta fel, s ezért elvont belőle egy *-n* nélküli új, *Orotva* alakú alanyesetet. Ugyanígy magyarázta először KERTÉSZ MANÓ (Nyr. XXXV, 382) *Kozma-Damján*-ból a *Kozmadombja*, majd MELICH (MNY. XXV, 110) R. *Szeremlén*-ből a *Szeremle* helynevet, MOÓR (Westung. 70, 82) *-n* végű német alakokból a *Kicléd*, *Kukmér* helyneveket, s ezek sorához csatolhatom most még a *Csérta*, *Edve*, *Kóbor*, *Komár*, *Privigye* és *Orotva* helyneveket.

És nem lehetetlen végül, hogy idetartozik még az *Ortvai* családnév is. Valamiként ugyanis az ('irtvány' jelentésű) R., N. *orotván* köznévből (**Orotván*: >) *Orotva* helynév lett, úgy lehetett valamikor a R., N. *ortovány* alakváltozatnak régibb **ortován* alakjából is egy **Ortova* helynév. Ma ugyan nincsen ilyen, de talán volt egykor. Ha csakugyan volt, akkor ebből való az **Ortovai* > *Ortvai* családnév. Az ilyen helyzetű felső és középső nyelvállású rövid magánhangzók kiesésére vö. pl.

R. *Sártiván* > *Sártvány* hn., R. *Fortunád* > *Fortnád (> R. *Fartnád* szn., PAIS: MNy. XXIX, 300), R. *Tortilon* > *Tortlon (> *Tatrang* hn.), N. *bordica* 'járom bélfája' > *borca (> N. *bërce*; l. EtSz.), (*Boldizsár* <) *Boltisár > *Bolesár* hn., *poltura* > R. *poltra*, *töltösér > *tölcsér*, (szláv *Moldava* >) *Moldova* > *Moldva*, (*kántor uram* >) N. *kánturam* ~ *kántoram* > *kántram*, R. *Szántusi* > *Száncsi* hn. (MNy. XXII, 300), (szláv *Lindava* >) *Lindova > *Lëndva* stb. — De lehetséges persze az is, hogy az *Ortvai* családnév nem egy feltételezett *Ortova helynévből, hanem a sárosmegyei *Ortutó* helynévnek (innen az *Ortutai* csn.) régibb *Ortutova* alakjából való. Mégpedig olyan módon, hogy *Ortutovai-ból előbb *teti* > *te* típusú egyszerűítéssel (l. erről MNy. XXX, 70) *Ortuvai lett, majd ebből az *u*-nak a fentebbiek példájára történt kiesésével *Ortvai*.

HORGER ANTAL.

Francia hangjelölési hatás a jésített hangok Árpád-kori jeleiben.

Az utóbbi évek magyar nyelvtudományi irodalmában több ízben történt említés francia hatásról a jésített magyar hangok Árpád-kori jeleivel kapcsolatban;¹ összefüggően, a francia hangjelölési tények részleteivel egybevetve azonban ezt a kérdést még nem vizsgálták. Ezt óhajtom megkísérelni, már amennyire a jelen viszonyok között, a rendelkezésemre álló, nem valami kimerítő francia források alapján ez lehetséges.²

1. Ismeretes, hogy a *d* hangnak legáltalánosabb régi jelölése kezdettől fogva az egyszerű *g* betű, mégpedig a XII. század végéig nemcsak magas hangok, hanem mély hangok és mássalhangzók előtt meg a szó végén is ez úgy szólván az egyetlen jelölés. Így már 1055: *fizeg, meguia, nogu, -hig* stb. (ÓMOlv. 22—3) és végig az egész XII. századon. A fehérvári keresztések 1193. évi oklevelében még mindig ez a leggyakoribb jelölés: *Gejffa, Gant, fuzeg* stb. Megvan a HB.-ben is: *ovga, uimaggomuc* stb. Az 1211. évi tihanyi összeírásban már csak

¹ MELICH: MNy. IV, 328, MKönyvsz. XVI, 142, Latinbetűs helyesírásunk eredete: NyErt. XXV, 21; ECKHARDT S.: MNy. XXIII, 571; BÁRCZI: MNy. XXVI, 115, A magyar nyelv francia jövevényszavai: MNyK. I, 12. fa 8; MIKOS: MNy. XXXI, 304; SZABÓ D.: MNy. XXXIII, 109.

² Különösen nehéz a francia okleveles anyag kellő felhasználása. Magyarországon ugyanis a közönyvtárakban francia oklevél-anyag jóformán alig van, márpedig az oklevelek különösen fontosak azért is, minthogy az 1200-nál régibb, különben jelentékeny francia irodalom túlnyomóan csak későbbi (XIII—XIV. sz.) kéziratokban maradt fenn. Szerencsére a kérdéses jelenségek jobbára olyan általánosak, hogy terjedelmes vagy éppen teljes bizonyító anyagra nincs szükség. Sajnos persze, egyes kérdések homályban maradnak, így a francia hangjelölési sajátosságok helyi megoszlásának kérdése.

palatalis magánhangzó előtt általános, más helyzetben egészen ritka, ha nem is példátlan, így h. *hagmastuh* ~ fg. *hagimastuh* stb. De előfordul szó végén és velaris magánhangzó előtt később is, nemcsak a francia hatás korában, pl. 1227: *ogogous*, 1231: *Gurgus*, *hugu/* stb., hanem egészen a kódexek koráig: ezeknek egy csoportja ugyanis még következetesen ezt a jelölést használja. (Vö.: KNEZSA, A magyar helyesírás a tatárjárásig: MNyTK. XXV, 13; SZABÓ D.: MNy. XXXIII, 103; MIKOS: MNy. XXXI, 301, 302; GÁCSER, Az 1211. évi tihanyi összeírás helyesírása és hangtani sajátosságai: MNyTK. LVIII, 8; KNEZSA: Századok LXXIII, 176—7 stb.) — Ez a jelölés idegen mintára vall; ha ilyen nem lett volna, magyar betűvetőink alkalmasint inkább a *d* betűhöz vagy ennek valamely kapcsolatához folyamodtak volna. Bár a franciában a *g* egészen a XII. század végéig a *dž* (*dž*) hangnak leggyakoribb jele minden helyzetben, túlságosan gyér francia kapcsolataink, a francia írásbeliségnek e korban még meglehetősen alárendelt volta, meg egyéb, komolyan számba vehető francia helyesírási vonások hiánya a XII. század előtt egészen valószínűtlenné tesznek minden, francia hangjelölési hatásra vonatkozó feltevést. Elfogadható MELICHNEK az a magyarázata, hogy a *g*-nek ilyen *dž* hangértékben való használata a Magyarországon akkor divatozó latin ejtések valamelyikében leli eredetét (Latinbetűs helyesírásunk eredete 16 stb.). Csak azt tartom kevésbé valószínűnek, hogy a magyarországi latin ejtés ekkor egységes és éppen francia eredetű lett volna. Arról azonban latin jövevényszavaink is tanúskodnak, hogy a középkori magyarországi latin ejtésben a *g* *e* és *i* előtt *dž*-féle hang volt (vö. FLUDOROVITS: MNy. XXVI, 280).

2. A XII. század végén fellép velaris magánhangzó előtt vagy a szó végén a *dž*-nek *gi*, *gy* jelölése. Előfordul ez már a dömösi alapítólevélben; ennek egyetlen adata: *Legia* ~ *Lega* (SZABÓ D.: MNy. XXXIII, 103) azonban esetleg a kései átíró rovására tartozik. Az első biztos adat a székesfehérvári keresztsek 1193. évi oklevelében van: *Faeregiaza* (MIKOS: MNy. XXXI, 302), *Faeregiaza* (ÓMOLV. 53), ott is elszigetelve. A XIII. századtól az adatok megszorodnak, így 1206: *Gyula* (KNEZSA i. h.), 1211: *Furezuelgi*¹, h. *Zaarhegy* ~ fg. *Zaharegi*, *Fuzegy*, *Maogy*, h. *Mauogi* ~ fg. *Mauogy*, *Numuogi*, továbbá h. *Hagya* ~ fg. *Hagia*, h. *Hogut* ~ fg. *Hogiud* stb. (GÁCSER i. h.); gyakori a VárRegban, pl. 195.: 241. stb. §.: *Gyan villa*, 291. §.: *Gyurc*, 242. §.: *Gyurg* stb. stb., 1229: *Gyogiu* stb. (KNEZSA i. h.). — Ezt a jelölésmódot esetleg összefüggésbe lehetne hozni a francia hatással. Talán ilyesmire gondol GÁCSER (14), amikor azt mondja, hogy e jel „elég gyakori szereplése alkalmasint összefüggésben van a *gu* a. m. *g* felléptével“.² Magában a franciá-

¹ Nb. *Furezuelgi* OklSz. *fűrész* és *völgy* al., továbbá PRT. X, 514. Melyik a helyes? — P. D.

² Ugyanígy SZABÓ D.: MNy. XXXIII, 108.

ban ugyan vajmi ritka a *gi* jelölés, — ha valóban megvan, egészen kivételes (a rendelkezésemre álló forrásokban nem találtam rá kétségtelen példát), — annál gyakoribb azonban a franciaországi latinságban. A latinositott francia szavakban és helynevekben ugyanis a francia *dž* rendszeren *gi* alakban szerepel (az nem volna akadály, hogy a magyarban a *gy* jelölés is gyakori, minthogy ekkor nálunk az *i* és az *y* egyértékű betű). Így 1150 kör.: *frumentagium*, 1117: *chaufagium* és tömérdek más *-age* ~ *agium* végzet, továbbá 1110: *herbergi-agium*, 1110 kör.: *grangia* (H. DREVIN, Die französischen Sprachelemente in den lateinischen Urkunden des 11. und 12. Jahrhunderts aus Haute-Bretagne und Maine 163, 12, 14), *encengia* ~ ófr. *encenge* (vö. *andecinga*), *forgia*, *grangiagium* stb. stb. (DUC.) legyen elég annak az igazolására, hogy ez a jelölés egészen általános. (Persze így van az olaszországi latinban is, pl. *fogia* ~ ol. *foggia* stb. DUC.; sőt magában az olaszban egészen általános a XII. századtól, pl. 1135: *Gogio*, 1211: *Giannozo*, *Buonagiunta* stb. MONACI, Crestomatia italiana dei primi secoli 9, 20.) — Mégis azt hiszem, hogy az *i*-vel vagy *y*-nal való jésítés magyar fejlemény, melynek megértéséhez nem szükséges idegen hatást feltennünk. Írómestereink, kik a magyar hangjelölés világosabbá tételén dolgoztak (az oklevelek helyneveiben ez fontos dolog!), ha a tökéletlen és többértelmű *g* jelölés helyett jobbat kerestek, és a latin ejtéshez is közelebb igyekeztek hozni hangjelölésünket (ott *g a, o, u* előtt sohasem *d*), szinte természetesen kapcsolták a *j*-nek a jegyét a *g*-hez, mégpedig azért a *g*-hez és nem a *d*-hez, mert a *g*-nek ekkor már hagyománya volt nálunk, mint a *d* jelének; magas hang előtt tovább is ez maradt a jel, és a latinban is megvolt a *g*-nek ilyen értéke. — A jésítésnek a megfelelő betű után írt *i*-vel való jelölése általános minden helyesírásban, ahol szükség van jésített hang jelölésére. Párhuzamos ezzel az az egykorú jelenség, hogy a *c*-t mélyhangok előtt *ce, ci, cy* betűkapcsolattal, az *ú*-et és *l*-et *ni, ny, li* betűkkel fejezték ki, sőt távolabbról ide kapcsolódik az a kísérlet is, mely a ritka *t* hangot *te* betűcsoporttal próbálta jelölni, pl. 1278: *Gurteanfa* (ÓMOLv. 104). A francia hatás mellett legfeljebb az szólna, hogy ez az egész írásreform egybeesik a franciás divattal és francia hangjelölési vonások meggyökeresedésével, a francia helyesírási hatás második hullámával.

3. Külön csoportba oszthatók azok az esetek, amelyekben a jésítést *h* fejezi ki. Ezek esetében is lehet a franciára gondolni, hol a *h*-nak ilyen alkalmazása, különösen egyes vidékeken, kétségtelenül megállapítható. A magyar példák azonban oly csekély számúak és oly elszigeteltek, hogy általános hangjelölési szokásról vagy tendenciáról szó sem lehet, s ezért a kérdés alighanem eldönthetetlen.

Ide tartozik első sorban az *nh* jelölés, melyet MELICH

magyarozott elsőnek a franciából (MNY. IV, 328), ECKHARDT SÁNDOR pedig még szűkebbre vonta a határt, a vallon földre gondolva (MNY. XXIII, 571). A francia hatás korából azonban egyetlen biztos példánk a HB. *munhi* alakja. Ezen kívül csak néhány fölötté kétes adatunk van. Közülük még aránylag a legkomolyabban számbavehető 1230: *Anha zehund* ~ 1232: *Anafcehund* és *Anazehund*, melynek második tagja *Sziond* puszta névével azonos, az első pedig lehetne az *anya* szó, erre azonban semmi bizonyítékunk nincs. Az 1213: *Weihna* (ÁŰO. VI, 361) és 1260: *Wenha* (ÁŰO. XI, 471) stb. nem számítanak, mert ezek az 1093: *Weihna* (l. alább) másolatai. Az 1237: *zegenh*, mint KNEZSA (25) is véli, alkalmasint csak szóvégi néma *h*-t tartalmaz, amilyen felbukkan *n* után is, más más-salhangzó után is. Ellenben ide kell vonni az 1093: *uueihna* a. m. *Vinnye* adatot (PRT. I, 591), ha az *nh*-t valóban tudatos jelölésnek tartjuk és nem véletlen elírásnak. A *hn* ugyanis *nh* helyett előfordul az írásmód eredeti hazájában, Dél-Franciaországban is; vö. erre pl. 1197: *Vihnas* (BRUNEL, Les plus anciennes chartes en langue provençale 305) ~ 1196: *vinha* (i. h. 296), 1197: *destreihner* (i. h. 304) ~ 1198: *destreiner* (i. h. 315), 1197: *seihnoría* (i. h. 303) ~ 1199: *senhorias* (i. h. 324) stb. Ilyen inverziók kettős betűkben általában gyakoriak.

A *h*-nak *n*, *l* után jésítésre való felhasználása Franciaországban a XII. században kezdődik (jóval régibb — VIII. századi — a *ch* jelölés és kissé fiatalabb a *gh*); meglepő azonban, hogy éppen az *n* után még egy darabig igen ritka. Provençal oklevelekben tudomásom szerint a legrégebb adat 1160 kör.: *Penha* (BRUNEL 92), a megelőző 94 oklevélben nyoma sincs. Korai példák még: 1166 kör.: *sennhoría* (i. h. 107), ahol az *nn* már maga is *ñ*-et jelöl, 1168 kör.: *penhora*, *Rossinhol*, *Planhola* (i. h. 111, 112). Azokban az ezt megelőző provençal irodalmi kéziratokban, amelyekhez megfelelő kiadásban hozzá férhettem, nyoma sincs az *nh*-nak. Nem ismeri a Sainte Foi d'Agen XI. század végéről való kézírata (La chanson de Sainte Foi d'Agen, éd. . . . avec facsimilé p. A. THOMAS), sem a Nagy Sándor töredék (FOERSTER—KOSCHWITZ—HILKA, Altfranzösisches Übungsbuch⁷ 237 kk.); APPEL Provenzalische Chrestomathie-jának, valamint BARTSCH—KOSCHWITZ Chrestomathie Provençale-jának régebbi darabjaiban szintén nincs nyoma. Tehát a meglehetősen pontosan keltezhető oklevelek tanúságát nyugodtan el lehet fogadni. Előfordul a XII. század végén provençal hatás alatt álló génuai szövegben, pl. *ensenhamens*, *destreinh* (MONACI 14). A XIII. századtól aztán a provençalban ez a jelölés elterjed (vö. pl. PAUSSIER, Histoire de la langue provençale I, 13—5, 19 kk. stb.). A francia nyelvterületen általában nagyon ritka, úgyszólván csak vallon földön van meg, de ott is csak a XIII. századtól jelentkezik néhány gyér példában, s később is csak alárendelt szerepe van. A Poème Moral

1200 körüli kézírata egyáltalában nem ismeri, holott e jelölés párja, a jellegzetesen vallonföldi *lh* egészen általános benne. Oklevelekben — főleg liège-ekben — szintén csak a XIII. századtól találok vele (nem számítva régebbi oklevelek kései másolatát), így 1218: *Gonheriis* a. m. *Gonrieux* hn. (Cartulaire de l'Église de St.-Lambert de Liège, p. p. S. BORMANS et E. SCHOOLMEESTERS I, 184). 1230: *Guinhicurte* ~ 1231: *Guignecort* ~ *Guinecort* (Chartes de l'Abbaye de St.-Hubert en Ardenne, p. p. G. KURTH, I, 254, 255), 1236: *companhiet*, 1241: *sanhor* stb. (Rom. XVII, 565).¹ — A vallon származtatást valószínűtlenné teszi az a körülmény is, hogy az egészen általános *lh* = *l* jelölésre, mely a vallonföldi kéziratok egyik legjellegzetesebb vonása, nálunk nincs példa, csak az ekkor ott is kivételszerűen szereplő *nh*-ra lenne. Az *ñ*-nek tipikusan vallon vidéki, XIII. századi *ngh* jelölésére sincs nálunk adat (Rom. XVII, 565, XIX, 83).

Eleve nem lehetetlen, hogy ez a délről kiinduló francia-provençal hangjelölési divat hozzánk is eljutott, ha nem is vallon földről, hanem inkább magából szülőföldjéről, Dél-Franciaországból. Ámde, ha meggondoljuk, hogy voltaképen csak egy biztos adatunk van rá, a másik, a *uueihna* oly korba vet vissza, amikor Franciaországban még évtizedekig nem tudunk hasonlót kimutatni, azt hiszem, helyesebb, ha mindkét példánk esetében inkább szeszélyes vagy téves írásmódot látunk e kétséges jelölésben, legalább is addig, míg újabb adatok nem vetnek esetleg világot e kérdésre. Lehet, hogy olyanféle jelölési kísérlet volt ez, mint a VárReg. egyedül álló jelölése: *sh* = *č*, pl. 96. §.: *Shak* a. m. *Csák*, 217. §.: *Shyub* a. m. *Csöb*, *Shazta* a. m. *Császta* stb. stb. E jelölés, mely más forrásunkban nem fordul elő, más olyan nyelvben sem lelhető fel, melynek helyesírása e korban hatott a magyarra, s így eredeti vonásnak kell tekintenünk. Ebben a *h* betű, mint hangértékmódosító szerepel (oly betű után, mely maga is jelölt *č*-t), akárcsak az *nh*-ban, s erre a századforduló táján szélesebben elharapódzó *ch* = *č* és *c* jelölés szolgálhatott ösztönzésül.

4. A *d'*-nek *gh* jelölése egészen kivételes. A tatárjárásig csupán egy-két példa ha van rá; így 1214.: *Moghorod* a. m. *Magyarád* (KNEZSA 14), VárReg. 191. §.: *Ghony* villa. — Bár e jelölés északkeleten, főleg Liège-ben meglehetősen gyakori, pl. XIII. századi liège-i oklevelekben: *lighois*, *temmonaghe*, *conghiet*, *bolenghiers* stb. (Rom. XVII, 562, XVIII, 216), mégis a magyar adatok igen gyér és elszigetelt volta miatt francia származtatásra, azt hiszem, nem kell gondolnunk. Éppígy nyoma sincs a magyarban az *ngh*-nak, mely az *ñ* gyakori jele ugyanezekben az oklevelekben (Rom. XVII, 565).

¹ Vö. még Rom. XVIII, 227, 231, XIX, 83.

Mint már említettem, a provençalban és a vallonföldi franciában rendkívül gyakori *lh = l'* jelölés nálunk egyáltalán nem fordul elő. Éppúgy nincs példa a *d'*-nek *jh, ih* jelölésére (mint különben franciás *i, j* jelölésére sem), mely felbukkan a provençalban, pl. 1140 kör.: *Jhoan* (BRUNEL 40), 1199: *huzaihes 'usage'* (i. h. 322) stb., ez azonban alkalmasint nem is ide tartozik, hanem a hagyományos *Jhesu, Jherusalem*-féle jelölésből vezethető le.

5. Az *ñ* hangnak helyesírásunk kezdetén legáltalánosabb jele az egyszerű *n*. Már a tihanyi apátság alapítólevelében gyakori: *munorau ~ monarau, brokina, lean*, és uralkodik a tatárjárásig (vö.: KNEZSA 24, Századok LXXIII, 183; SZABÓ D.: MNY. XXXIII, 106; MIKOS: MNY. XXXI, 302; GÁCSER 11). — Ugyanez a jelölés persze előfordul a franciában is, bár sohasem nagyon gyakori. Nemcsak régebbi forrásokban van rá példa, de felbukkan még XIII. századi oklevelekben, ha ekkor már egészen kivételes is. Így: Alexis-legenda 447 hiledesheimi kézirat: *linage* ~ ashburni kézirat: *lignage* (Altfrz. Übungsb. 145—6), *Cantique des cantiques* 55: *uine* a. m. *vigne* (Afrz. Übungsb. 166), *Poème Moral* 69 b.: *besinos* ~ 286 d.: *besignios* (*Le Poème Moral*, éd. p. A. BAYOT, 22, 92), 1060 kör.: *Acineio* ~ 1190 kör.: *Acigne* a. m. *Assigné* (DREVIN 95), 1090 kör.: *Bunon* ~ 1110 kör.: *Buino* ~ 1085 kör.: *Bugnon* a. m. *Les Bignons* (DREVIN 115), 1130 kör.: *Contineum* ~ 1120 kör.: *Contigneum* a. m. *Contigné* (DREVIN 98), 1144—1167: *Sparnamaele* a. m. *Épargnemaille* (St.-Hubert I, 113), 1154 kör.: *Apineio* a. m. *Appoigny* (DREVIN 94), 1171: *Quarinun* ~ 1182: *Quarignun* (*Chartes du Chapitre de Sainte-Waudru de Mons*, p. p. R. DEVILLERS I, 18, 22), 1182: *Bethinies* a. m. *Bettignies* (St.-Waudru 25), 1154: *Guinicurt*, 1231: *Guinecort* ~ *Guignecort* (St.-Hubert I, 118, 254) stb. Éppígy a provençalban: Rouergue 1102: *gadanet*, vö. Clermont-Ferrand 1195: *gaaigna* (BRUNEL 11, 274), Rouergue 1157 kör.: *penora* ~ 1102: *peignora* (i. h. 82, 11), Comminges 1195: *empena*, vö. Toulousain 1196: *empegnat* (i. h. 160, 297), Toulousain 1197: *seneria* ~ Moissac 1199.: *senhorias* (i. h. 307, 324) stb. stb.

Francia hatásra ebből az egyezésből aligha lehet következtetni. Az írnok, aki a népnyelvi szót megpróbálta leírni, a latinban meg nem levő *ñ*-et természetesen eleinte a legkezetlegesebb módon, a hozzá legközelebb álló hangértékű betűvel jelölte, a jelen esetben az *n*-nel, s ehhez semmi különös idegen ösztönzésre szüksége nem volt. — Még talán könnyebben lehetne francia vagy inkább provençal hatásra gondolni az *ñ*-nek *nn*-nel való jelölésével összefüggésben, mely nálunk a XIII. század elején bukkant fel, de gyökeret verni nem bírt. Így az 1211. évi tihanyi összeírásban: h. *Senned* ~ fg. *Seneud*, *Zennes* (GÁCSER 12). Ez a jelölés itt-ott megvan a franciában is; vö. pl. 989: *Bretynnolas* ~ XIII. sz.: *Bretignolles* (BESZARD,

Étude sur l'origine des noms de lieux habités du Maine 114), 1088/XIII. sz.: *Lennon* a. m. *Leignon* (Recueil des chartes de l'Abbaye de Stavelot—Malmedy, p. p. J. HALKIN—C. G. ROLAND I, 247), XII. sz.: *Jenneio* ~ 1120 kör.: *Juigni* (DREVIN 102), Cantique des Cantiques 159: *uinne/z, uinnes* a. m. *vignes* (Afrz. Übungsb. 165, 166) stb. Ellenben gyakori a provençalban; így már a XI. században Ste Foi d'Agen 23: *Basconn* a. m. *Gascogne*, 155: *dessennad*, 245: *sennor*, Albigeois 1120 kör.: *esennaduras* (BRUNEL 25), Quercy 1140 kör.: *sennoria*, *Kasannas*, *pennora* ~ Rouergue 1166 kör.: *sennhoria*, Agen 1197.: *Casaihna*, Toulousain 1200 kör.: *penhera* (i. h. 37, 39, 40, 107, 305, 339), Rouergue 1143 kör.: *vinna* ~ Valentinois 1160 kör.: *vigna* ~ Moissac 1196: *vinha* (i. h. 50, 95, 296) stb. stb. A magyar példák elszigetelt volta azonban minden efféle következtetést értelenné tesz.

6. Egy másik elég gyakori jelölése az *n*-nek a régi magyarban a *gn*. Megvan már az 1055: *gnir*, *ŷuegnef* szavakban (ÓMOLv. 22, 23). Mint MELICH (Latinbetűs helyesírásunk eredete 33) meggyőzően bizonyította, egész XI. századi hangjelölésünk túlnyomó részével egyetemben a Magyarországon akkor használatos latin ejtésváltozatok egyikéből magyarázható. A franciában ez a hangjelölés, melyet francia szavak egészen világos latin etimológiáinak hosszú sora támogatott, ekkor már nem ritka, olyan esetekben sem, amikor a *gn* nem etimologikus; mégis a magyar hangjelölési jelenség korai megléte teljesen valószínűtlenné teszi a francia hatást, minthogy nincs ebből a korból egyetlen más olyan jelölésünk sem, melyből ilyen átvételre következtethetnénk (a *c = c, ĉ, g = d* egyáltalában nem meggyőző), s ilyen hatás történeti valószínűsége is hiányzik.¹

7. Valószínűleg francia eredetű egy másik, különben meglehetősen ritka jelölésmódja az *n*-nek, mégpedig az *in* (*yn, jn, inn*). — Kétségtelen példáink csak az igen franciás helyesírású 1193. évi oklevélből vannak rá: *Sumberhein*, *Areinnesf*, *areinqueleu*, *leajn Sewer*, *Sarcajn*, *Moinnerov*, *Tainad* (MIKOS: MNy. XXXI, 302). A XIII. századból csak egy-két igen kétes adatunk van, pl. 1240 kör.: *Feyn* a. m. *Fény* (KNEZSA 25). A XIV. században elszigetelt adat rá 1339: *Zaarbereyn*, de

¹ Ide tartozik a KNEZSÁTÓL (Századok LXXIII, 182) egyedülállónak jelzett 1156: *Eng* a. m. *Ény* ~ tótul *Īna*, mely nyilván a *gn* változata. Hasonló inversio ugyanis megtalálható mindenütt, ahol a *gn* jelölés előfordul. Így a franciában (Rom. XVII, 565), hol ezó végén néha még a mai helyesírásban is nyoma van, pl. *coing, poing*; vö. Chanson de Roland 466: *puign*, 767: *poign* stb. A provençalban: Toulousain 1197: *Pauling* ~ Albigeois 1180: *Paulign* (BRUNEL 308, 162), Rouergue 1192: *destrenger* ~ Agen 1179: *destreihner* (i. h. 259, 304), Toulousain 1196: *gadang* ~ Pays d'Orange 1180 kör.: *gazainz* (i. h. 297, 171) stb. stb. Az olaszban, pl. 1104—1122: *stangio* = *stagno* (MONACI 8), XII. sz.: *dingi* = *degni* (i. h. 18), XIII. sz.: *compangi* (i. h. 121) stb.

felbukkan még a XVI. században is: *Wekoyn* (MIKOS: MNy. XXXI, 304). Kétséges azonban, hogy ezeket a gyér és elszigetelt példákat a XII. század végén jelentkező tendenciához lehet-e kapcsolni.

E jelölésnek kétféle magyarázata lehetséges.

Az egyik: Föl lehet fogni úgy, hogy egy magyar írómester önálló kísérletezése, akárcsak az *ú*-nek *ni*, *ny* jelölése, csak a betűk vannak más sorrendben, de az elgondolás ugyanaz: az *ú*-et az *n* hang és a *j* hang jeleinek kapcsolatával kifejezni. Ezt a feltevést teljesen mellőzni nem lehet, bár a betűk ilyen sorrendje meglepő vagy legalább is a tapasztalatoknak ellentmond; a mi magyar hangjelölésünkben meg éppen ez és a vele párhuzamos *il = l* egyedül állana, mint olyan új betűkapcsolat, melyben az ejtésmódosító vagy meghatározó új betű a hagyományos régi jelet (az *n = ú*-et) megelőzi.

A másik: Nem lényegtelen körülmény, hogy e jelölés egyik legjellegzetesebben franciás helyesírású oklevelünkben fordul elő. Ezért valószínűbbnek tartom, hogy az *in* (*yn*, *jn*), *inn* jelölés francia eredetű. — A franciában e jelölés első hulláma, úgy látszik, igen régi, mert alkalmasint ide tartozik a Strassburgi Eskü *seindra* < *senior* alakja: ennek valószínű ejtése ugyanis *sēndra*, és az Eulalia (IX. sz.) *veintre* < *vincere* szavának feltehető ejtése is *vēntra* volt. Ezek az archaikus írásmódok következőképen magyarázhatók: a merovingi kor latin ejtésében (melynek egyes hagyományai bizonyára egy darabig túléltek a karolingi reformot), a *g*-nek magas magánhangzók és mássalhangzók előtt *j* ejtése volt. Erre mutatnak ilyen írásmódok, mint 625: *nonienti*, 632—3: *septinientes*, 695—711: *distrinendum*, *paiaes = pagis*, másrészt 659: *adgaecen[tias]*, 657—73: *adg[ecen]cias*, 688—89: *magestatis*, 670—1: *aligenare = alienare*, 696: *expergencius*, az *experiens* középfoka (VIELLIARD. *Le latin des diplômes royaux et chartes privées de l'époque mérovingienne* 50).¹ Minthogy a latin *gn* a franciában *ú*-nyé lett, a francia hangjelölés régen általánosan használja ezt a betűkapcsolatot az *ú* jelölésére; pl. Eulalia 26: *degnet*, Passion (X. sz.) 272: *signa*, 275: *regnaz*, 484: *signef*, 501: *pugne*, 502: *pugnar*, St. Léger (X. sz.) 15: *regneuet*, Alexis 173: *dignef*, Cantique des Cantiques 14: *lignaget* (Afrz. Übungsb. 52, 69, 76, 79, 117, 164), 1050 kör.: *Martigniaco* < *Martiniacum* (DREVIN 104), 1085 kör.: *Bugnon* a. m. *Les Bugnons* (i. h. 115) stb. stb. Nem meglepő tehát, hogy írásban a *gn* és az *in* összekeveredik, egyik a másik helyett előfordul, úgyhogy egymás mellett állanak: 688: *Chagno* ~ 677, 692: *Chaino* ~

¹ Így már a galliai latin feliratokban is (vö. PIRSON, *La langue des inscriptions latines de la Gaule* 75).

688: *Chaeno*, köztük *Chagno* és *Chaeno* ugyanabban az oklevélben (VIELLIARD 51). Ilyen példa még 670/X. sz.: *Stagnebachus* = *Steinbach* (Recueil des chartes de l'Abbaye de Stavelot—Malmedy, p. p. G. HALKIN—C. G. ROLAND I, 18). — Mégis az *in* írás csak a XI—XII. században terjed el jobban, hogy aztán hamarosan eltűnjön. Így: 1070 kör.: *Buïnon* (DREVIN 171), 1096: *Troïnneyum*, 1115: *Juïnniacas*, 1186 kör.: *Loenna* a. m. *Longnes* (BESZARD, Étude sur l'origine des noms de lieux habités du Maine 42), 1275: *Toïneium* a. m. *Toigné* (BESZARD, Toponymie communale de l'arrondissement de Mamers 83), St. Alexis-legenda hildesheimi kézirat 56: *feïnor*, 155: *feïnur*, 154: *plainumf*, 180: *efluïner* stb. (Afrz. Übungsb. 107, 115, 119). Provençal forrásokban: Ste Foi d'Agen (XI. sz.) 65: *seïner*, 115: *Hespainna*, Castrais 1150 kör.: *empeïnnoro* (BRUNEL 66), 1161: *peïnnora* (i. h. 99), Rouergue 1161: *aseïnnorisc* (i. h. 98), 1167: *peïnora* (i. h. 108), 1183: *empeïnnorar* (i. h. 193), Toulousain 1183 kör.: *seïnnorias* (i. h. 191), Rouergue 1183 kör.: *seïnorïa* (i. h. 195), Clermont-Ferrand 1195: *gaïnunt* (i. h. 276), Moissac 1195: *gazainec* (i. h. 280) stb. Szóvégi példákat nem említettem; a jelölés elterjedése ugyanis alkalmasint kapcsolatban van egy francia hangfejlődéssel: a szó végén vagy mássalhangzó előtt álló *ñ*-ből kiválik és eléje vetődik egy *i*, mely aztán a megelőző magánhangzóval kettőshangzóvá egyesül, maga az *ñ* pedig, ezzel egyidejűleg vagy később, depalatalizálódik; így keletkeznek ilyen, a mai franciában is meglevő párok, mint *poïng* és *pogne*. *besoïn* és *besogne*. Ezt a változást keltezni szinte lehetetlen. Az írásmódok sem nyújtanak kellő tájékoztatást; kétségtelen ugyanis, hogy mint ilyen változásoknál rendesen megesik, a régi és az új alakok sokáig éltek egymás mellett. Ezért a szóvégi *-in* (*-ïñ*) sokáig váltakozott szóvégi *ñ*-nel (*poïñ* ~ *poñ*), s ez által az *-in* jelölés *ñ* hangértéknek is megfelelt. Ebből érthető, hogy, mint a fenti példákból látszik, a szó közepén is használták, gyakran *inn* változatban (megjegyzendő, hogy az *nn* már maga is gyakran az *ñ* jele volt). — Nálunk, ha a csekély számú példából ítélni lehet, úgy látszik, szintén inkább a szó végén, mint a szó belsejében fordul elő. Sajnos, az *in*-nek ezt az *ñ* hangértékét minden kétséget kizáróan kimutatni nem lehet. MIKOS, elfogadva e jelölésre vonatkozó nézetemet, megpróbálta igazolni az Alexis-legenda és a Chanson de Roland assonance-aival, s minthogy ezek közt talált *-oïn* sorvégeket *-õñ*-os, továbbá *-ain* sorvégeket *-ãn*-os assonance-ú *laisse*-ekben, ebből az *-oïn*-nak *-õñ*, az *-ain*-nak *ãn* ejtésére következtetett. Lehet, hogy ez volt az író ejtése; ez az ejtés a Chanson de Roland korában alkalmasint meg is volt, sajnos ezt igazolni nem lehet. A Chanson de Roland korában ugyanis a francia *-i*-s kettőshangzók esők voltak, és csak a XII. század végén váltak a nyelvterület egy részén emelkedőkkel; ezért a régi Chanson de geste-ekben q

összezseng *qi*-val, *a ai*-val, *ü üi*-vel stb. Pl. Chanson de Roland 82. laisse: *veuz—plus—escuz— . . . fut— . . . fuit—uns*; 83. laisse: *esforz—poi—corn* stb. 86. laisse: *blasme—Espagne— . . . venget—aimet* (itt az *Espaigne*-ra valószínű az *espana* ejtés, de *aimet* hangsúlyos magánhangzója csak kettőshangzó lehet), sőt a 64. laisse-ben *faillir -ie* assonance-ban foglal helyet. Mindebből következik, hogy *-oĩn*, *-oĩn* is helyet foglalhatott *-õn* assonanceban. Mégis a Chanson de Roland ilyen írásmódjaiból, mint 250: *luign*, 767: *poign* stb. esetleg lehet *-õn* ejtésre következtetni, mert e forrásban az *ń* jele rendszeren *ign*. Bár-hogy áll is a dolog, példánk alapján ahhoz szó sem fér, hogy a franciában az *ń*-nek volt *in* jele.

8. A XIII. században kezdődik az *ń*-nek *ni*, *ny* jelölése. Vö. HB.: *menyi*, 1211: *Moniac*, *Monios*, VárReg.: *Numchuny* stb. stb. (KNEZSA 25; GÁCSER 11). — Ez a jelölés a franciában is előfordul, mint mindenütt, ahol az *ń* hangot latin betűkkel kellett jelölni. Főleg az archaikus forrásokban lehető fel; pl. 862: *Stenion*, *Lenion* helyett, a. m. *Leignon* (Stavelot—Malmédy I, 83), *Passion* (X. sz.) 83: *fennior*, 251: *senior*, St. Léger (X. sz.) 8: *seniorf*, Alexis 411: *brunie* a. m. *brogne*, Marbodius lapidariuma 145: *senior*, 167: *granniur = graignour* (Afrz. Übungsb. 63, 68, 78, 141, 182, 181). A XII. században* teljesen háttérbe szorul. Gyakori különben a XII—XIII. századi olasz hangjelölésben is (MONACI 558). — A jelölés nyilván nálunk keletkezett, és igen könnyen érthető párja a *gi = d'* és a *li = l'* jelöléseknek.

9. Az *ń* jelölésével sok tekintetben rokon az *l'* jelölése. Legegyszerűbb és legrégebb jele *l* (vö.: KNEZSA 25; SZABÓ D.: MNy. XXXIII, 106). — A franciában, bár ritkán, ugyancsak előfordul *l*, gyakrabban *ll*; pl. Eulalia 5: *conselliers* (Afrz. Übungsb. 50), 1107/XIII. sz.: *Bullun* a. m. *Bouillon* (Stavelot—Malmédy I, 281), 1187: *Ballul* ~ 1189/XIII. sz. el.: *Bailluel* (Chartes de l'Abbaye de Saint-Martin de Tournai, p. p. D'HERBOMEZ I, 148, 152), 1130 kör.: *ballare = baillier* (DREVIN 11), 1110 kör.: *Chamallardi = 1120 kör.: Chamailart* (i. h. 63), 1154 kör.: *Consel* szn. a. m. *conseil* (i. h. 64), 1161: *Jalla* ~ 1165: *Jala* ~ 1185: *Jaila* (i. h. 85). Hasonló példák a provençalban és (*ll*) az olaszban is (MONACI 558). — A magyar és az idegen jelölések között a kapcsolat teljesen valószínűtlen, ugyanazon okokból, mint az *n = ń* esetében. Itt is egyszerűen betűhelyettesítés történt: a kezdetleges hangjelölésben, minden idegen minta nélkül is, az *l*-t a hozzá legközelebb álló hangnak, az *l*-nek a betűjével jelölték, egymástól függetlenül különféle nyelvekben.

10. Alkalmassint francia eredetű azonban a különben ritka *il* (*jl*), *ill* jelölés. Először ugyancsak az 1193. évi oklevélben

fordul elő: *Feteil, Copuil, fumujl, chepeil, Concoil, Baillezlavo*. A XIII. századból még egy-két példa ismeretes: 1209: *Sumbotheil* és 1217/1324: *Cheturtukheil* (KNEZSA 25; MIKOS: MNy. XXXI, 302, 304). Kései példák (pl. BesztSzj.) idetartozása persze kétes. — A *il, ill* az *l*-nek legjellegzetesebben franciaországi jelölése. Ahol például kivételesen előfordul az olaszban, ott a másolat szemmel láthatólag francia vagy provençal íródeák műve (MONACI 12). Ez a rendes jelölés a Ste Foi d'Agen-ban, az Alexis-ban, a Chanson de Roland-ban és úgyszólván minden XII. századi kéziratban fellelhető, ma is szokásos grafikum. Oklevelekben szintén általános; pl. 1060 kör.: *buteilleries* (DREVIN 61), 1040 kör.: *Broil* (i. h. 81), 1067: *Malisoil* a. m. *Malihoux* (Stavelot—Malmédy I, 237) stb. Magyarázata nehéz, talán az *in ~ n* mintájára kapott lábra a XI. században, de gyakoriságban jóval felülmúlja amazt. — MIKOS (i. h.) itt is assonance-ok vizsgálatával próbálja bizonyítani az *il, ill, l* hangértékét; ez fölösleges, mert az *l*-ből a középkorban nem vált ki *i*, hanem mindig *l* maradt. A provençalban a XIII. század folyamán az az *lh*, mely legalább a XI. századig megy vissza, kiszorította, sőt a XII. században az *lh* megjelenik és elterjed északkeleti francia szövegekben is (elszigetelt példa másutt is akad rá). Hozzánk a francia hatás második hullámában jutott el, a nagyon franciás írású 1193. évi oklevélen kívül azonban nem tud elterjedni. — E magyarázattal mellett, melyet kifogástalannak tartok, meg kell említenem azt a lehetőséget, hogy az *il, ill* nálunk magyar fejlemény, *j* és *l* hangértékű betűk kapcsolata. Erre a feltevésre ugyanaz érvényes, amit az *in*-re vonatkozólag megjegyeztem.

11. A XIII. század elején jelentkezik a *li, ly*. Így: 1211: *Bogliod*, 1229: *Palian, Lyulya* stb. (KNEZSA 25; GÁCSER 12). — Ez a jelölés nem ritka az archaikus franciában sem, így Passion 160: *aurelia*, 261: *fillief*, St. Léger 157: *talier* (Afrz. Übungsb. 65, 68, 87) stb. stb. Itt-ott felbukkan később is, de hamarosan divatját múlja, legföljebb latinosított francia szavakban és helynevekben él tovább (mint *tallia, batalia* stb. DuC.). — A magyar jelölés pontosan úgy magyarázható, mint a *ni* meg a *gi*.

*

Végső eredményben tehát jésített hangjaink Árpád-kori jelei közül csak a ritka *in = n, il = l* mondható meglehetősen valószínűséggel francia eredetűnek, az *nh* és az *nn* legföljebb ha bizonytalanak minősíthető. Többi idevágó jelölésünk alkalmasint helyesírásunkat fáradságosan tökéletesítő régi magyar tollforgatóinknak köszönhető.

BÁRCZI GÉZA.

Fül, fojt.

A *fül* és *fojt* igék rokon nyelvi megfelelőivel és egymás-
közti viszonyával MNy. XXXVII, 94—100 foglalkoztam. Cik-
kemben arra a végeredményre jutottam, hogy a *fül* ige nyilván-
tartott rokon nyelvi megfelelői akár finnugor **pɛŋ-*, akár pedig
*pɛv- alakból levezethetők, tekintettel azonban a magyar *fojt*
származékra, a **pɛv-* alapalakot tartottam valószínűbb kiindu-
lási pontnak. Miután e cikkem megjelent, egy másik etimoló-
giával való foglalkozás azt a meggyőződést érlelte meg ben-
nem, hogy a *fül* és a *fojt* ige finnugor **pɛŋ-* alakból még keve-
sebb feltevés alkalmazásával, tehát még valószínűbben magya-
rázható, mint finnugor **pɛv-* felvétele mellett. A következőkben
ezt az állításomat kívánom igazolni.

A finnugor nyelvészet azt tanítja, hogy az alapnyelvi
szóbelseji **ŋ* hang (**ɣ* ->) **ɣ*-vel váltakozott (vö. SZINNYEI,
NyH.⁷ 47). Ez a tanítás a fokváltakozás elméletének egyik
általános tételéből folyik, melyet a különnyelvi tények is meg-
erősítenek. Magyarázni kívánván azt a körülményt, hogy a
finnugor **ŋ*-hanggal szemben az egyes finnugor nyelvekben
hol valamely orrhang, hol pedig hanghiány áll, ezt írja SETÄLÄ:
„Bei dieser Ungleichmässigkeit der Vertretung kann man
keinen dialektischen Schwund der Nasalität annehmen, sondern
man muss schliessen, dass die Nasalität und der Mangel des
nasalen Elements ursprünglich an gewisse Stufen gebunden
gewesen sind; dann ist die eine oder andere Stufe verall-
gemeinert worden. Man muss also z. B. im Urfinnischen Para-
digmen von folgendem Aussehen voraussetzen: . . . **oŋi* ~ **oŋen*
(< **oŋ-en*) > *oven*.“ (FUF. XII, Anz. 6.) SETÄLÄ e tanításá-
nak a lényegét, t. i. azt, hogy a finnugor **ŋ*- fokváltakozás-
nak volt alávetve, s hogy gyenge foka **ɣ*- lehetett, mai ismer-
eteink szerint is támogatják a következő tények:

A) Egyes *ŋ*-es szavakban az obi-ugor nyelvek egyikében vagy
másikában a várható *ŋ* mellett *ɣ*, illetőleg a vogulban néha
ebből fejlődött *β* hangképviselést találunk. Pl.: 1. Vog. (MUNK.)
nē, töve: *nēɣ*- 'nő', vö. *nēɣiŋ* 'nős'; (KANN.) So. *nē*, P. *nē^e*, töve:
nēɣ-, vö. duális *nēɣɛɣ* (l. LIIMOLA: FUF. XXVI, 200) ~ osztj.
(PAAS.) K. *nēŋ*, J. *nē* 'Weib, Weibchen, Frau'. — 2. Osztj.
(KARJ.) V., Vj. *ŋɣà*-, Trj. *ŋɣ*- stb. 'strömen' (DN. *ŋu*, V.,
Vj. *ŋɣ* stb. 'Strom', ahol *ɣ* > *ɣ* (> 0) változás történt a szó-
végen) ~ vog. (MUNK.) *awi* 'fliessen', (KANN.) *ɣɣ* 'Strömung';
-*β*- (-*w*-) < **ɣ*- változással (l. TOIVONEN: Virittäjä 1928: 184
és LIIMOLA: FUF. XXVI, 200). — 3. Osztj. (KARJ.) Ni *pūɣɣ*,
V., Vj. *pūɣɣ* 'Busen' ~ vog. (KANN.) FL. *pyβti* < **pyɣti* (~
pūti ~ lp. K. *pīññ* ~ f. *povi*) (vö. legutóbb LIIMOLA: FUF.
XXVI, 200).

B) A permi nyelvekben a finnugor $*\eta$ folytatója általában m , n , és ritkán η (vö. UOTILA: SUS. Toim. LXV, 235—52). Ismerünk azonban több olyan esetet, amelyben a finnugor $*\eta$ - helyén ma hanghiányt találunk. Pl.: 1. Zürj. (WICHM.) I. *ji*, P. *jī* $\sim$ votj. (WICHM.) G., M. *jē*, J. *jō*, U. *ǰe* 'Eis' ($\sim$ lp. K. *jīñ*, *jieñ*) (l. pl. LEHTISALO: FUF. XXI, 35). — 2. Zürj. *le-*: (WICHM.) *led-* 'werfen' ($-d$ igeképzővel) $\sim$ votj. *le-*: (WIED.) *ledyny* ($\sim$ cser. U. *loŋa·m*) (vö. UOTILA: FUF. XXVI, 160, 163). — 3. Zürj.-votj. *mī-* 'das Hintere' ($\sim$ lp. *maŋŋa-*) (vö. WICHMANN: FUF. XVI, 152). — 4. Zürj. *sy-*: *sykal-* 'weich werden' stb., $-kal-$ képzővel (? $\sim$ lp. N. *sāŋŋāt*, pr. *sāŋām* 'glacie solvi') (vö. PAASONEN, s- Laute 82). — 5. Zürj.-votj. *šjŋ* 'Maus' ($\sim$ vog. (MUNK.) AL. *tāŋar*) (l. pl. UOTILA, SyrjChr. 155).

Az utóbbi esetekben a rokon nyelvek alapján felteendő η helyén jelentkező hanghiányt — az egyéb szavakban látható n , n , m , η mellett — csakis úgy értelmezhetjük, hogy az $*\eta$ az alapnyelvben valamely más hanggal — amint az obi-ugor nyelvekből következtethetjük, legvalószínűbben $*\gamma$ -vel — váltakozott, s miután a $*\gamma$ gyenge fok általánosult, a fenti szavakban $*\gamma > \emptyset$ hangfejlődés történt (vö. PENTTILÄ: FUF. XVIII, 113—4).

C) A magyarban ugyancsak kettős képviselőt találunk a finnugor $*\eta$ - ($\sim$)-nel szemben; vö. egyfelől *agg* ($< og$), *jég*, *mög*, *fog*, *éger*, másfelől *ó*, *tő*, *hó*, *jó* (NyH.⁷ 47—8). Egyebek közt az *ó* és a *jó* szó régi nyelvi alakjaiból arra kell következtetnünk, hogy az utóbbi szavak egykor $*\gamma$ -vel hangzottak (vö. SZINNYEI: MNy. XIII, 65 és NyH.⁷ 120), azaz $*o\gamma s$, $*ti\gamma ű$, $*\gamma a\gamma s$, $*fe\gamma ű$ alakúak voltak, s $*\gamma$ -jük — az egyéb szavakban jelentkező g mellett — legvalószínűbben $*\eta$ - $\sim$ $*\gamma$ - váltakozás feltevésével a $*\gamma$ - gyenge fokból magyarázható (e váltakozásról bővebben SZINNYEI: NyK. XXXVIII, 277—86; az itteni eredmények módosulásához vö. NyH.⁷ 47—8).

Miután látjuk, hogy a finnugor alapnyelvben joggal tehetünk fel $*\eta$ - $\sim$ $*\gamma$ - váltakozást, s hogy e váltakozásnak a magyarban több esetben a gyenge foka általánosult, önként kínálkozik a *fül* és a *fojt* ige számára is az a megoldási lehetőség, hogy mindkettőjüket felteendő finnugor $*ps\eta$ - $\sim$ $*ps\gamma$ -váltakozás gyenge fokából magyarázzuk. A *fül* szerintem előmagyar $*fu\gamma s\beta l-$ $>$ $*fu\gamma uul-$ alakból vezethető le, amelyben a finnugor $*ps\gamma$ - előmagyar folytatójához összetett képző járult: az $-u$ $<$ $*s$ - tövéghangzó, a $-u$ $<$ $*\beta$ - finnugor eredetű visszaható képző, az $-l$ gyakorító képző, mely pl. a *nyomul*, *vonul*, *merül*, *dugul*, *megfájul* igékben is a visszaható képzővel együtt jelenik meg (vö. SZINNYEI, FgrSprw.² 113 és NyH.⁷ 76—7; az $-ul$ képző fejlődéséhez l. még SZINNYEI: MNy. XXII, 255—

HB. hg.-al. 43; a *fül* ige *l*-je már BEKE: Nyr. LIV, 137—8 szerint is azonos az *-ul*, *-ül* visszaható képző *l*-jével). A **fuzuul(-)* (> **fuzül*) > *fül* fejlődéshez, azaz a γ spiransnak két magánhangzó között történt elenyészéséhez és megfelelő hosszú magánhangzó keletkezéséhez vö. *ács* < bolg.-tör. **aγač̣y*, *bátor* < bolg.-tör. **baγatur*, *bü* < bolg.-tör. **büγü*, *gyúr* < bolg.-tör. **zoyur*, *ól* (< *oγul*) < bolg.-tör. **aγyl*, *tör* < bolg.-tör. **töγür* (GOMBOCZ: SUS. Toim. XXX, 35, 41, 55—6, 80—1, 108, 131). Talán idesorolható még a magyar *tulok* (< **túlok*(?)) < bolg.-tör. **tuγuluk* (vö. mongol *tuγul*) és *nyuszt* < *nyusz* (vö. *nyusz* NySz.) < *nyűsz* (vö. 1346: *Nuuz* OklSz.)¹ < előmagyar **nays* (∞ osztj. *noγās*) (l. GOMBOCZ, Hangtört.: ÖM. II, 69—70; másképp HORGER: MNy. XXIII, 499).

A *fujt* (< *fojt* < **foht* < **fuht*) műveltető származékot előmagyar **fuzt* alakból vezetem le, amelyben a finnugor **psγ-* tő előmagyar folytatójához műveltető *-t* képző járult; a zöngétlen *t* hasonító hatására a tőben γ > χ változás történt.²

*

Ha összevetjük fenti fejtegetéseimet BABOSS R. ERNŐnek „A *gyujt-*, *gyüjt-*féle egytagú causativumok alaktanához“ című értékes dolgozatával (l. MNy. XXXIV, 220—5), megállapíthatja az olvasó, hogy a *fujt-* (*fojt-*) igével kapcsolatos eredményeink eléggé közel állnak egymáshoz. Készséggel elismerem ezért, hogy BABOSS helyes irányba terelte a *fujt* (és a *fül*) igére vonatkozó kutatást, csupán azt állapítom meg, hogy a BABOSS föltevése szerinti **psk[γ]-* (finnugor) alapalak helyett meggyőződésem szerint finnugor **psη-* ∞ **psγ-* alapalakból kell kiindulnunk. Ha elég szilárd alapon állanak a finnugor nyelvészetnek azok az eredményei, amelyekkel a *fül* és a *fojt* ige eredetét kívántam megvilágítani, akkor — azt hiszem — e két igénket most már nyugodtan összetartozóknak tekinthetjük azokkal a lapp, mordvin és permi szavakkal, amelyekkel idézett cikkemben hosszasan foglalkoztam.

LAKÓ GYÖRGY.

¹ HORGER szerint (MNy. XXIII, 499) e szóban ismeretlen a joggal elvárt hosszú magánhangzós alak, s csak a rövid magánhangzósát tudjuk kimutatni. Vajjon nem hosszú magánhangzós alakra mutat-e azonban az OklSz. idézte *Nuuz*? Igaz, hogy még korábról, 1344-ből *Nuz* van feljegyezve, de bizonyos-e, hogy itt az *u* nem jelenthet hosszú magánhangzót?

² MNy. XXXVII, 99 azt írta, hogy BABOSS R. ERNŐ említést tesz bizonyos analógias alakulatokról, s hogy már HORGER is hasonló észrevételt tett. E megjegyzésem hibás utalást tartalmaz: HORGER nem MNy. XXV, 131, hanem MNy. VIII, 451 szól analógias műveltető alakokról.

A népnyelvi anyaggyűjtés Észtországban.

1. Tudománykörnyezeti adatok. — Az észt népnyelvi gyűjtés intézményes megszervezése szoros összefüggésben van az észt tudományosság újabb történetével. Az első világháború után nemzeti önállóságot nyert észt nép tudvalevően nagy lendülettel fogott szellemi és tudományos életének új alapokra való helyezéséhez. A nemzeti ébredés korától kezdve (1860—1882.) a politikai viszonyok miatt visszafojtott észt népi erők az önállóság éveiben szabadon bontakozhattak ki, s az önálló államiság kereteiben kiépíthették az észt tudományosság modern szervezeteit. Ezt a tudományos szervezkedést az új állam politikai berendezkedése és az észt nép társadalmi viszonyai csak elősegítették. Ugyanis az újonnan alakult észt köztársaság minden vonatkozásában népi állam volt, amely az államvezetést és a szellemiség irányítását az ország lakosságának (1934: 1.126.413) túlsúlyát kitevő észtiségre (88²/₀) építette fel, míg a 11⁸/₀-ot jelentő nemzeti kisebbségeknek (orosz 92.656: 8⁵/₀; német 16.346: 1⁵/₀; svéd 7.641: 0⁷/₀; lett 5435: 0⁵/₀; zsidó 4434: 0⁴/₀; finn, lengyel, egyéb: 0⁹/₀, vö. Eesti Entsükloopia Täiendusköide 234—6. hasáb) külön államtörvénnyel művelődési függetlenséget nyújtott, s ezáltal az asszimilációs beszűremlést akadályozta. A törvény által biztosított önálló művelődési kereteket azonban csak a németek és a zsidók alakították meg maguknak külön művelődési tanács felállításával (PULLERITS, Estonia. Population, cultural and economic life. Tallinn, 1937. 17—8).

Ezek a körülmények jelentősen éreztették hatásukat az észt szellemiség arculatán is. A kisebbségeknek az államalkotó néptől való közjogi megkülönböztetése és szellemi elkülönítése elősegítette az észt szellemiség és tudományosság öncélúan nemzeti jellegét. Mivel az észt középosztály és vezetőréteg végső gyökereiben teljesen az ösfoglalkozású lakosságra megy vissza, s a társadalmi gúla felépítése teljesen az észt parasztságon nyugszik, az észt szellemiség is tisztán népi jellegű, s a nemzeti művelődés gyökerei teljesen a népiségből táplálkoznak. Természetes tehát, hogy a világháború után keletkezett észt tudományosság nagy érdeklődéssel fordult az észt népi műveltség kutatása felé már ezekből a nemzeti szempontokból is. Nem kell azért csodálkoznunk, hogy az észt tudományos életben az ú. n. nemzeti tudományok (nemzeti történelem, irodalomtörténet, archeológia, népnyelvkutatás, szellemi és tárgyi néprajz, vö. Eesti Entsükloopia VI, 1384) s ezek között a népiségkutató tudományok külső és belső szervezkedésükkel olyan előkelő és döntő jelentőségű szerepet vívtak ki maguknak, és hogy az elmúlt húsz év alatt ezek a tudományágak olyan nagy virágzásra jutottak (MÄGISTE, Rahvuslike teaduste edust Eestis: Looming 1937: 358—61, 470—86). — Mikor tehát az észt népiségkutatással, közelebbről az itt folyó nagy anyaggyűjtő munkássággal foglalkozunk, a pusztán tudományos szükségszerűség és célkitűzések mellett rá kell mutatnunk ezekre a szellemtörténeti körülményekre is. Mert az észt népiségkutatás, ebben a népnyelvi kutatások — akárcsak a finnknél folytatott hasonló munka — azon a fokon és azok között a szervezeti keretek

között, ahogy azt az észtt, illetőleg a finn tudományosság napjainkra kifejlesztette, nagyszabású közös nemzeti vállalkozás is a nemzeti tudományosság szolgálatában a pusztán tudományos célok mellett.

Ami a tisztán tudományos szempontokat illeti, és ezek az első soron valók, az észtt népiségkutatás a legszigorúbb tudományos célkitűzéseket tartja szem előtt, hogy népnyelvi, folklorisztikai és néprajzi anyaggyűjtésével belekapcsolódhassék az európai tudományosság hasonló kutatásaiba, és ezekhez, főleg azonban a keleti tengeri finnség kutatásához használható forrással szolgáljon. Végeredményben az észtt népnyelvkutatás is ebből a tisztán tudományos felfogásból indul ki, és a finnugor nyelvészeti kutatások céljaira az észtt nyelvjárások saját-ságaiban rejlő bizonyító adatokat igyekszik hozzáférhetőkké tenni részletkutatások (vö. KETTUNEN, SAARESTE, MÄGISTE, ARISTE, TOOMSE idevonatkozó kutatásait) és rendszeresen megszervezett népnyelvi anyaggyűjtés formájában. Ez utóbbi tevékenységével az észtt népnyelv teljes forrásanyagát óhajtja összeállítani és azt az ú. n. észtt népnyelvi nagyszótár alakjában a tudományos kutatás rendelkezésére bocsátani, ahogyan hasonló szótár gondolatát a finn nyelvre vonatkozólag SERÄLÄ már 1896-ban felvetette. Ezzel a munkával sietnie kell az észtt tudományosságnak, mivel a nyelvjárások közti különbségek erősen kiegyenlítődőfélben vannak. Az észtt nyelvjárások sajátosságaira vonatkozólag tudnunk kell, hogy az azok közti különbségek a földrajzi adottságok (erdők, lápok, belvizek) és történelmi okok (a költőzködési szabadság korlátozása, az irodalmi nyelv késői kialakulása) miatt sokkal erősebbek, mint más nagyobb európai nyelvterületek nyelvjárásainál (A. SAARESTE, *Leksikaalseist vahe-kordadest eesti murretes VIII—IX. l.*; *Murded Eestis: Eesti Entsükl. V, 1379—83*). Az észtt nyelvterület különben összefüggő egészet alkot nagyobb idegen nyelvszigetek nélkül. A felsorolt kisebbségek közül az oroszok a nyelvterület keleti és délkeleti részén élnek összefüggően, nagyobb részük paraszti életformában falun (71⁰/₀), kisebb részük mint iparos, kereskedő stb. városban (29⁰/₀). A németek (a kivándorlás előtt) az egész észtt nyelvterületen szétszóródva éltek, inkább a városokban (84⁰/₀), míg falun kevesebb számmal (16⁰/₀). A svédek a nyugati széleken és a szigeteken, ahol a földművelő lakosság zömét alkotják, és csak kis részük városlakó (14⁵/₀). A lettek a déli határszéleken laknak beszűremlő sávokban, és majdnem felerészben városlakók (48⁰/₀). A zsidóság teljesen városlakó (98³/₀).

2. Előzmények. — Az észtt népnyelvvel való foglalkozás története és gondolata az estofil ROSENPLÄNTERIG (*Beiträge 1813—1832.*), a XIX. század első felére nyúlik vissza. Ezt követte F. J. WIEDEMANN, aki az észtt nyelvre vonatkozó alapvető munkáiban, szótárában (1869.) és észtt nyelvtanában (1875.) magagyűjtötte észtt népnyelvi anyagot használt fel. Kevésbé rendszeres alapon foglalkozott népnyelvi gyűjtéssel M. VESRE az 1872—1893. között működő Eesti Kirjameeste Selts (Észtt Írók Társasága) kereteiben; gyűjtési eredményei ezért tudományos módszeresség hiányában kisebb értékűek, és csak részben kerültek kiadásra. Az Eesti Kirjameeste Selts ilyen irányú vállalkozását az észtt

nemzeti ébredés népi törekvéseire lehet visszavezetni. J. HURT, az észti népköltészeti gyűjtés atyja, szintén foglalkozott a népnyelvi gyűjtés gondolatával, s ebben az ügyben 1888-ban felhívást is tett közzé.

Az 1907-ben alapított Eesti Kirjanduse Selts (Észti Irodalmi Társaság) már finn példákön elindulva kezdett foglalkozni az észti népnyelv ügyével. Külön nyelvi szakosztályt szervezett, és ennek munkaprogrammjában mára rendszeres népnyelvi gyűjtés is benne volt. Ez tekinthető az első komolyabb lépésnek az öncélú népnyelvi gyűjtés felé, ha nem vesszük számításba azt a népnyelvi anyagot, amit J. HURT folklorisztikai gyűjteménye őriz. Az Eesti Kirjanduse Selts kezdeményezésének háttérében O. KALLAS tárgyi néprajzi gyűjtő, munkássága állt mint szellemi mozgatóerő, jobban mondva a századeleji észti művelődési törekvések és a Noor Eesti-mozgalom. A népnyelvi gyűjtés gondolata a társaság életében akkor két ízben lépett előtérbe erősebben (1908., 1913.), de tudományos és anyagi megalapozottság hiányában alig jutott tovább a felhívásoknál. A társaság szeme előtt az akkor már több mint évtizedes szervezettségű finn gyűjtő munka példája lebegett, annak eredményeit azonban, sajnos távolról sem tudta megközelíteni. Nem álltak rendelkezésére iskolázott gyűjtők, a felhívásokra pedig kevés anyag érkezett. Nem vitte előbbre a népnyelvi gyűjtés ügyét a JOH. AAVIK szerkesztésében megjelent „Felhívás és vezető” sem (Üleskutse ja juhatus Eesti rahvakeele sõnade korjamiseks. 1913.) (A. SAARESTE: Eesti Keel 1932 : 165—6). Az Eesti Kirjanduse Selts mozgalmának, ha az nem is tudott látható eredményeket felmutatni a népnyelvi gyűjtés terén, mégis megvolt annyi haszna, hogy fenntartotta és ápolta a gyűjtés gondolatát az észti tudományoság egy évtized után bekövetkezett megszervezéséig.

Körülbelül egy évtizeddel azelőtt, hogy az észti népnyelvi anyaggyűjtés az intézményes megszervezésig eljutott, magánkezdeményezéséből számottevő kutatások is történtek finn és észti részről az észti nyelvjárások területén. Ezeknek a kutatóknak az élén L. KETTUNEN áll, aki az Eesti Kirjanduse Selts mozgalmával egyidőben (1908—1910.), de attól teljesen függetlenül folytatott nyelvjárás kutatásokat és népnyelvi anyaggyűjtést az észti nyelvterületen. KETTUNEN professzornak ebből a tanulmányútjából és későbbi kutatásaiból alapvető munkák születtek meg, amelyek azóta is egyedüli iránymutatóul szolgálnak az észti nyelvjárás kutatásokban. Nem sokkal észti tanulmányútja után jelentek meg nagy tanulmányai a kodaverei nyelvjárásról (Lautgeschichtliche darstellung über den vokalismus des kodaferschen dialekts mit berücksichtigung anderer estnischen dialekten. Helsinki, [1912.] 1913. XIII, 231 l.; Lautgeschichtliche untersuchung über den kodaferschen dialekt. [Konsonantismus], Helsinki, 1913. XIV, 214. = SUS. Toim. XXXIV., XXXIII.). Ezt követte észti hangtörténete (Viron kielen äännehistorian pääpiirteet. Helsinki, 1917. 113 l. — ²1929. 208 l.), majd dőlvepsze hangtörténete (Lõunavepsa häälikajalugu I—II. Tartu, 1922. 139 + 135 l. = Acta et Comm. Univ. Tart. B II., III.). KETTUNEN ezzel a munkásságával döntőleg járult hozzá az észti népnyelvi kutatások tudományos és elvi alapjainak tisztázásához. Ugyanebben

az időben kezdték meg kutatásaikhoz népnyelvi anyaggyűjtésüket J. JÖGEVER (1909., 1920.), V. GRÜNTHAL (mondattani tanulmányaihoz, 1909—1911.), G. VILBERG (1912.), J. MARK (szógyűjtés Haljalaban, 1912.) és A. SAARESTE (az észti nyelvatlasz számára 1916-tól) (A. SAARESTE: Eesti Keel 1932:166).

3. A népnyelvi anyaggyűjtés mai szervezete. — Az észti népnyelvi anyaggyűjtés megszervezésére 1922-ben került sor. Az anyaggyűjtés központja és irányítója a tartui egyetem mellé 1920-ban alapított Akadeemiline Emakeele Selts (Egyetemi Anyanyelvi Társaság) lett. A társaságot nyelvészek hozták létre L. KETTUNEN és J. MARK professzorokkal az élen az észti nyelv ismertetésére, fejlesztésére és kutatására (Alapsz. 1. §.). A társaság szervezeti formájában tulajdonképpen autonóm egyetemi egyesület, tagjai egyetemi hallgatók, végzett szaktudósok és egyetemi tanerők. Mint ilyen a másirányú (történelmi, irodalomtörténeti, népköltészeti, filozófiai stb.), de hasonló szervezetű egyetemi társaságokkal együtt érdekes átmenetet jelent a nálunk Magyarországon meghonosodott egyetemi szeminárium típusa és az egyetemi oktatástól függetlenül működő tudományos egyesületek között. Hogy az észti nyelvészet eljuthatott a saját és öncélú tudományos szervezkedésnek eddig a fokáig, az tulajdonképpen az észti önálló államiság tényére s a háromszázéves tartui egyetemnek mint észti nemzeti egyetemnek 1919. évi megszervezésére vezethető vissza. Míg ezt megelőzően a tartui egyetemen mint német szellemiségű balti egyetemen az észti nyelvnek csak lektorátusa volt, addig az újjászervezés következtében a finnugor nyelvek három, a nemzeti tudományok pedig összesen kilenc tanszékhez jutottak. A három minket érdeklő tanszék az észti nyelv, a keleti tengeri finn nyelvek és a finnugor összehasonlító nyelvészet tanszéke volt, amelyekhez három lektorátus (észti, finn, magyar) járult. Ezek közül a magyar lektorátus megszervezése mint ilyen magyar szempontból kezdeményező lépés volt (1922.) külföldi egyetemen.

Az Akadeemiline Emakeele Selts mindjárt megalakulásakor másirányú érdeklődési területei (nyelvhelyesség, nyelvművelés, névésztetés, a közelebbi rokonnépek kutatása és köztük a rokonsági gondolat ápolása stb.) mellett főcélul tűzte ki a népnyelvi kutatását, illetőleg a népnyelvi anyaggyűjtés tudományos megszervezését is. Ebben, bár finn példák után kezdett járni, azonban mégsem másolhatta le teljesen a finn szervezeti kereteket, hanem az otthoni körülmények szerint önálló utakra kellett térnie. A társaság az Eesti Kirjanduse Seltstől átvéve az észti népnyelvi anyaggyűjtésnek majdnem másfél évtized óta ápoló gondolatát, megfontolt és gondos előkészítés után (KETTUNEN, MARK, JÖGEVER, SAARESTE) 1922 nyarán hozzáfogott a rendszeres anyaggyűjtés munkájához. Az előkészítést már két évvel előbb megkezdték szemináriumi gyakorlatok tartásával (KETTUNEN) a készülő szógyűjtők számára, de közben csak egy gyűjtő mehetett ki a lettországi észti nyelvszigetek kutatására.

A gyűjtő munka megindításához A. SAARESTE professzornak szakszerű felhívása (Kuidas murdesugemeid koguda: Eesti Keel 1922: 53—7) szolgáltatta az első módszerbeli, technikai és jogi kereteket. Ez a felhívás nyolc pontban foglalja össze az észti

népnyelvi gyűjtő munka tudnivalóit: 1. A munka általános célja. 2. Az anyaggyűjtő megkívánt tulajdonságai, egyénisége, felkészültsége. 3. A munka közben szükséges felszerelés. 4. A gyűjtés ideje. 5. A gyűjtés helye. 6. Az adatközlő és az adatellenőrző személyének kiválasztása. 7. Az adatgyűjtés módszerei. 8. Megkívánt eredmények és azok beszolgáltatása. — Ez a felhívás és közlés, bár a legszükségesebb tudnivalókat tartalmazza, kidolgozásában mégis vázlatos és eléggé szűkszavú a gyűjtés irányára és a gyűjtendő anyag felkutatásának módszereire vonatkozólag, azonban mindezen hiányok mellett is elégséges eszköznek bizonyult a gyűjtő munka megindítására. Ilyen előkészítés után meg is kezdődött a rendszeres gyűjtés 1922 nyarán tíz ösztöndíjas részvételével. Ettől kezdve nyaranként minden évben kiküldte ösztöndíjasait a társaság változó számmal, ahogy költségvetési keretei megengedték.

1926-ban az Akademiiline Emakeele Selts külön szakosztályt alakított Murdetoimkond (Nyelvjárási Bizottság) elnevezéssel a népnyelvi anyaggyűjtés gondozására. A Murdetoimkond önálló szervezet a társaság mellett, de ügyvezetését és munkatervét attól kapott utasítások szerint végzi, és a végzett munkáról köteles beszámolni a közgyűlés előtt. A társasághoz való viszonyát házirend szabályozza (l. Eesti Keel 1926: 97—8; 1929: 127—8). E szerint a Nyelvjárási Bizottság feladata a nyelvjárási gyűjtő munka gondozása, a begyűlt anyag rendezése és a kiadás előkészítése. Mielőtt azonban a nyomtatás alá való rendezéshez fogna, köteles a társaságot annak választmánya útján értesíteni a kiadás terveiről. A Bizottság öt tagból áll, akiket egy évre választanak közgyűlésen. A kialakult gyakorlat szerint nyelvészek mellett etnográfusok is részt vesznek egykét taggal annak munkájában. A fizetett gyűjtőket a Nyelvjárási Bizottság küldi ki, akiknek igazolniuk kell elméleti és gyakorlati ismereteiket. Ugyancsak a Bizottság kezében van a gyűjtés tárgyi irányítása is. A gyűjtött anyagot kutatásra bocsátott adattárban őrzik. Az adattári elrendezés munkáját is a Bizottság irányítja.

A népnyelvi gyűjtés anyagi alapjait az elmúlt két évtized alatt nem sikerült teljesen megnyugtatóan megszervezni. Az Anyanyelvi Társaság költségvetését társadalmi támogatásokból, gyűjtésekből, a tartui egyetem hozzájárulásaiból, a közoktatásügyi minisztérium rendkívüli segélyeiből és az észti Művelődési Alapból kapott rendszeres kintalásokból tartja egyensúlyban. Ilyen módon költségvetési évenként körülbelül 2500—3000 észti koronát (körülbelül 3000—3500 pengőt) tudott gyűjtő munkára és az anyag rendezésére fordítani. Ez az összeg hozzávetőlegesen számítva tízszerre kevesebb a Finnországban csak a gyűjtésre fordított összegeknél (J. MARK: SUS. Aik. XLVI₃: 34). Az első tíz évben a társaság gyűjtő munkára és anyagrendezésre 23.201 észti koronát (körülbelül 30.000 pengőt) fordított (A. SAAREST: Eesti Keel 1932: 172). A második tíz évre vonatkozólag sajnos nem állnak összefoglaló adatok rendelkezésünkre, az itt-ott felbukkanó részletadatok alapján azonban ugyanennyire tehetjük a második évtized gyűjtésének költségeit is. Így az észti népnyelvi gyűjtésre eddig fordított összeg kerek számban mintegy

55—60.000 pengőre rúg. Megható áldozat ilyen kis néptől népnyelvi szókincs feljegyzésére és megmentésére.

Az utóbbi években felmerült nyelvjárás alap szervezésének a gondolata is, finn mintára. Ebben az esetben az Anyanyelvi Társaság alapítványára alakult volna át a közoktatásügyi minisztérium és a tartományi részvételével, ugyanúgy, amint az az Észt Nemzeti Múzeum esetében is történt, amely a szellemi és tárgyi néprajzi gyűjtés központja és irányítója. Másrészt szó volt az egész gyűjtő munkának az újonnan (1938.) alapított Észt Tudományos Akadémia keretein belül való újjászervezéséről is. Mindezeket a terveket azonban a háborús évek egyelőre megakadályozták.

4. A gyűjtés célja. — A gyűjtő munka megindításakor, 1922-ben, az Akadeemiline Emakeele Selts az észt népnyelvi szókincs teljes összegyűjtését tűzte ki célul, hogy azt az ú. n. észt népnyelvi nagyszótár alakjában kinyomtatva a tudományos kutatások rendelkezésére bocsáthassa. A teljes észt népnyelvi forrásanyag összegyűjtése és szótárszerű kiadása a keleti tengeri finnság kutatására vonatkozólag nagyjelentőségű. De nem lehet tagadni fontosságát általános finnugor nyelvészeti szempontokból sem. A népnyelv ugyanis, annak különféle eldugott nyelvjárásai még nagyobb kiegyenlítődések esetén is rejthetnek magukban olyan ősnyelvi adatokat a hang-, alak-, mondat- és jelentéstan körében egyaránt, amelyek fontosak lehetnek a tudományos kutatások számára, azonban nem kerülnek be az irodalmi nyelvbe. A legtöbb esetben pedig a népnyelvet, annak nyelvjárásait a tudományos kutatások szempontjából egyenesen külön nyelveknek kell tekinteni, és az azokban levő bizonyító adatokat ugyanolyan formában hozzáférhetővé kell tenni a tudományos kutatások számára, amint hozzáférhetők az irodalmi nyelv adatai annak akár egyidejű, akár történeti emlékeiben. A népnyelvkutatás tehát ezen a fokon a nyelvterület legtüzeteesebb átkutatására, a nyers forrásanyag legteljesebb összegyűjtésére törekszik, hogy azután azt a további nyelvészeti kutatások, esetleg a szűkebb körű nyelvjárás-kutatás szolgálatába állítsa.

Az Akadeemiline Emakeele Selts tíz évre tervezte az egész észt nyelvterület tüzetes átkutatását és a népnyelvi szókincs összegyűjtését (J. MARK: SUS. Aik. XLVI₃: 33; A. SAARESTE: Eesti Keel 1932: 166). Hogy ez a kitűzött időre nem sikerült, annak a gyűjtő munkával járó sok kérdésben és nehéz akadályokban van a magyarázata. A munka siettetését az észt nyelvjárásokban megindult gyors kiegyenlítődési folyamat magyarázza, amit a közműveltség széles elterjedésére, a közlekedés élénkülésére (az úthálózat kiépítése, kerékpárhasználat, autóbuszforgalom stb.), az iskoláztatás, irodalom, napilapok és a rádió szerepére lehet visszavinni (A. SAARESTE: Virittäja 1939: 349).

5. A gyűjtés módja, gyűjtési módszerek. — A nyelvterület földrajzi átkutatására az ősidőkből származó egyházi járási beosztás, az ú. n. kihelkond szolgál. Itt meg kell jegyeznünk, hogy Észtországban a tanyarendszer az uralgó településforma, fürtös települést csak a nyelvterület délkeleti részén és az oroszoknál találunk. Az észt földműves lakos-

ság tanyákon él szétszóródva az egész ország területén; 3—4 egymáshoz közel fekvő tanya ú. n. tanyacsoportot (küla 'falu') alkot. A kihelkond az ősi időkben a legkisebb közigazgatási egység volt (ma más határbeosztással vald); majd ez lett az egyházi közigazgatás alapja is, s ez is maradt. Ide épültek a templomok, iskolák, és e körül sűrűsödött a tanyai lakosság mindennapi élete, úgyhogy a kihelkond ma tulajdonképen művelődéstörténeti területegységet jelent. Az észti nyelvterület 112 ilyen régi egyházi járásra oszlik, s a népiségkutatás minden ágában mind Észtországban, mind Finnországban ez a művelődéstörténeti felosztás szolgál a kutatások földrajzi alapjául. A gyűjtő munka megindításakor az észti nyelvterület egészén 30 jellemző nyelvjárásit pontot, a néprajzi szempontból legjellemzőbb 30 egyházi járást jelöltek ki mint gyűjtési magvat, s ez jelentette a gyűjtő munka földrajzi hálózatát. 1937-től még 7 ponttal gyarapították ezt a hálózatot, úgyhogy azóta a gyűjtési munka az észti nyelvterület 37 jellemző pontján folyik (A. SAARESTE: Virittäjü 1939: 348). Ez a gyűjtési hálózat eléggé sűrű az észti nyelvterület nagyságához (47.549 km²) viszonyítva, és a gyűjtés céljait tekintve megfelel az idevonatkozó szakkövetelményeknek. A földrajzi kutató módszer ugyanis arra törekszik, hogy a kutatott földrajzi terület minél több különböző pontjáról szerezzen akár negatív, akár pozitív értékű adatokat, hogy így az egyes nyelvi jelenségek és tények földrajzi elterjedését, azok egymásra rétegződését megfigyelhesse, azokból következtetéseket vonhasson le, és az egyes nyelvjárásit sajátosságok eredetét megmagyarázhassa (A. SAARESTE: Eesti Keel 1932: 172). A. SAARESTE professzornak az Észt Nyelvatlasz számára folytatott egyéni gyűjtésénél ez a hálózat még sűrűbb. Itt a megfigyelt pontok száma 200—300 volt (A. SAARESTE, Eesti Murdeatlas. Saatesõna 1).

Az adatgyűjtés megkezdésekor közzétett munkaterv (A. SAARESTE: Eesti Keel 1922: 53—7) szerint a gyűjtők feladata: 1. hangtörténeti áttekintést szerezni és írni a kutatott nyelvjárássterületről; 2. pozitív vagy negatív feleletet nyerni a WIEDEMANN-féle szótár és kisebb szógyűjtemények szó- és frazeológiai adatainak előfordulására vonatkozólag a kutatott területen; 3. feljegyezni az egyházi járást minden helynevet és a régi keresztneveket; 4. egész mondatokat feljegyezni és összefüggő szövegeket gyűjteni, ez utóbbiakat fonográf útján is. A munkaterv tehát az anyagkutatás tárgyát és módszerét illetően az ú. n. alfabetikus szókérdezésre, hallás után feljegyzett és fonografikus úton rögzített szövegekre, hely- és személynévek gyűjtésére, azonkívül nyelvjárásit sajátosságok monografikus leírására helyezte a fókuszot. Megemlíti mint lehetőséget a fogalomkérdés módszerét is, azonban ilyen jellegű kérdező eszközök hiányában ez a szempont az első hét évben a gyakorlatban alig juthatott szóhoz. Ha ezeket az elveket, azok kifejtését összehasonlítjuk Finnországban az ottani gyűjtő munka átszervezése alkalmából két év múlva megjelent HAKULINEN-féle vezetővel (L. HAKULINEN, Opas suomen kielein murteiden sanavarain kerääjille. Helsinki, 1924. 40. l.: Vähäisiä Kirjelmä LV. k.), azt látjuk, hogy a finn gyűjtőelvek az észte-

kével szemben már jobban kikristályosodtak, különösen a gyűjtés ágait és a kérdezés módszereit tekintve, bár az Emakeele Selts által kiírt alapelvekben is tagadhatatlanul benne van a népnyelvi anyaggyűjtés kérdésének lényeges része. Ez a különbség abból a hosszú, akkor már három évtizedes tapasztalatból magyarázható, amelyen a finnek gyűjtő munkája többszöri átszervezés után akkorra keresztülment, s amelyhez az észtek csak később, két évtized gyűjtő munkássága után a saját kérdéseiken keresztül juthattak el.

Kérdőszótárul az észtt népnyelvi gyűjtés a legnagyobb észtt szógyűjteményt, WIEDEMANN észtt-német szótárát (Ehstnisch-deutsches Wörterbuch, St. Petersburg, 1869.) választotta, aminek a második kiadásáról (J. HURT. St. Petersburg, 1893. XII, 1406 hasáb, CLXII l.) a társaság anasztatikus úton új lenyomatot (Tartu, 1923.) készíttetett külön erre a célra. Ezt adták és adják minden gyűjtő kezébe, akik a kijelölt területen betűrendben hasábról-hasábra haladva az anyagközlőktől végig kérdezik a szótár anyagát azok előfordulására, hangalakjára és helyi jelentésére vonatkozólag. A WIEDEMANN-szótár kiegészítéséül szerepeltek még az első években kisebb szógyűjtemények (pl. A. SAARESTE, Murdesõnad põhja-eeistis. Tartu, 1921.) is. A gyűjtés folyamán bekerült új és addig ismeretlen népnyelvi szavakból, amelyek WIEDEMANN szótárából is hiányoznak, új kérdőszótár, az ú. n. Kiegészítő Szótár (Lisasonastik, Lisasonastiku jätkud I—VI. Tartu, 1930—1938.) készült, eddig hat folytatással. Az alfabetikus szókérdezés hiányai néhány év múlva sokféle vonatkozásban éreztették hatásukat. Különösen a begyűlt anyag jelentésbeli szegénysége tűnt fel, azonkívül a gyűjtők is panaszkodtak, hogy ezen az úton nehéz hozzáférközni ismeretlen és új adatokhoz. A társaság életében ez a válság szenvedélyes tudományos vitákra adott alkalmat, és a húszas évek végén számos társasági ülésen került a kérdés napirendre. 1929-ben végre elhatározták, hogy áttérnek a fogalmi kérdésésre, illetőleg az anyag kiegészítése szempontjából ezt a kérdezési módot helyezik előtérbe. A kérdéses alapjául erre a célra összeállított (A. SAARESTE) fogalmi szótár szolgált, amelyben a következő fogalmi csoportok vannak feldolgozva: földmívelés általában, szénakaszálás, lentermelés; a tenger és világa, a folyóvizek élete, halászás, vízi járművek; a természet, égtájak, idő, színek; háziállatok, épületek, eszközök, mértékek, súlyok, tűz, táplálkozás; az erdő világa, méhészet, játékok; az emberi test, ruházat, család; érzelem, érzékelés, akarat; egészség, betegségek, halál, varázslás stb. (A. KASK: Eesti Keel 1934: 25; A. SAARESTE: Viritäjä 1939: 349.) A fogalmi szógyűjtés 1937-ig állt előtérben, és igen szép eredményeket hozott, főleg az anyag belső tartalmát tekintve. 1937-ben újra áttértek a WIEDEMANN-féle szótárra, hogy az azzal megkezdett alfabetikus kérdezést befejezésre juttassák.

A népnyelvi szógyűjtés módszertani nehézségeire és kérdéseire több helyen találunk utalást a tudományos irodalomban. J. MARK írja ezzel kapcsolatban A. SAARESTE egyik munkájáról közölt bírálatában: „Mindenképpen tudja, aki élőnyelv feljegyzésével foglalkozott, hogy milyen nehéz a ritkább szavakat megtalálni. Arra a kérdésre, hogy ilyen és ilyen szót ismer-e a

közlő, az esetleg nemmel válaszol, később azonban kiderül, hogy ugyanaz a közlő, beszéd közben használja a kérdezett szót. A szó jelentése felől teljes mértékben megbizonyosodni még nehezebb dolog." (Eesti Kirjandus 1925: 155.) Hasonló esetekre találunk utalást az észtl népnyelvi gyűjtők tapasztalataiból is (S. TANNING: Eesti Keel 1937: 28). Ez a kérdés felmerült a finn népnyelvi gyűjtés életében is, ahol a hallás után való feljegyzés módszerbeli kérdéseivel A. KANNISTO foglalkozott részletesen saját és a finn népnyelvi gyűjtés addigi tapasztalatai alapján (Kieliainekseen keruu kuuntelun mukaan: Virittäjä 1915: 69—75). KANNISTO szakszerűen világítja meg a két kérdezési mód, az alfabetikus és fogalmi kérdésés előnyeit és hátrányait. Az alfabetikus szókérdezésnek a gyűjtés eredménye szempontjából megvan az az előnye, hogy anyagunk gyorsan szaporodik. A gyűjtő az adatközlőtől a kérdő szótár alfabetikus rendjében tudakolja az adatokat. Az adatközlő igennel vagy nemmel felel a szó előfordulására vonatkozólag. Ilyen kérdésés mellett kevés új szó kerül napvilágra, másrészt pedig mind a közlő, mind pedig a gyűjtő hamar kifárad a minden logikai összefüggés nélkül egymásután következő anyag tárgyalásában. Ennek az az eredménye, hogy bizonyos idő elteltével a munka vesztit elevenségéből. KANNISTO épen ezért az alfabetikus szókérdezészel egyenrangú kérdező módnak ajánlja a fogalmi kérdésést. Az újabb finn gyűjtési irány még ennél is tovább megy, és ezt a kérdezési módot alkalmazza majdnem teljes mértékben. A fogalmi kérdésés azonban igen nagy gyakorlatot kíván a gyűjtő részéről, másrészt az adatközlő megválasztása, annak szellemi készsége és érdeklődési iránya is igen fontos. KANNISTO kiemeli, hogy e két kérdezési mód elég bőven szolgáltat szóanyagot, de frazeologiai szempontból mégsem kielégítő. A fogalmi kérdésésnél a beszélgetés mindig ugyanabban a fogalmi körben mozog, a szavak felmerülését nagyban elősegíti a képzettársulás, mindig újabb és újabb adatok merülnek fel, de a példamondatok ennél a módszernél is igen gyakran szárazok, látszik rajtuk az önkényesség. Ezért a fenti két kérdésómódot ki kell egészítenie az élő beszéd után történő szöveg- és mondatgyűjtésnek. Ez a frazeologiai gyűjtés mód, amely csak a szavak összefüggésével, a nyelvi formáknak egymás környezetében való megfigyelésével törődik, a tartalmi szempontokat azonban figyelmen kívül hagyja. Legcélszerűbb mind a három kérdezési mód alkalmazása (KANNISTO: Virittäjä 1915: 70—1; HARULINEN, Opas etc.: Vähäisiä Kirjelmä LV.).

Ezekből a módszertani szempontokból érdekes összefoglalást nyújt az észtl tapasztalatokról S. TANNING kisasszony (Murdeurimistöö muljeid ja kogemusi: Eesti Keel 1937: 23—33), aki 1927 óta, tehát már mintegy másfél évtizede működik megszákítás nélkül mint népnyelvi anyaggyűjtő az Emakeele Selts szolgálatában. Ez a beszámoló a társaság tulajdonában levő ú. n. gyűjtőnaplók adatainak és az észtl gyűjtők tapasztalatainak a felhasználásával készült, így megállapításai az egész észtl gyűjtő munkára vonatkoznak. Ezek szerint az alfabetikus kérdésés mind a gyűjtő, mind az anyagközlő számára borzasztó fáradtságos és kimerítő munka. Az anyagközlő nem képes folyton

egyik fogalmi körből a másikba ugrálni gondolatban. Másrészt nem áll módjában elmélyedni a szavak jelentésében és a jelentésárnyalatokban. Ezeknek a nehézségeknek a megszüntetésére a szavaknak bizonyos fogalmi körökbe való csoportosítását tartja célszerűnek kérdezés közben. A szógyűjtemény tartalmi oldalának a gyarapítására több adatközlővel való egyidejű dolgozást ajánl. Egyik gyűjtő megjegyzése szerint sem az alfabetikus kérdezés, sem a fogalmi kérdezés nem visz el bennünket az abszolút eredményig; legeszményibb gyűjtő mód lenne a mindennapi beszéd megfigyelése és feljegyzése. A fogalmi gyűjtésmódot mind a gyűjtő, mind pedig az anyagközlő szempontjából természetesebbnek és az élethez közelebb állónak tartja ez a beszámolás az alfabetikus kérdezéssel szemben. Itt különösen az elvont fogalmi körök feldolgozása okoz nagyobb gondot. Erre a célra filozófikus hajlamú adatközlőket ajánl. (Eesti Keel 1937: 27—30.)

6. Az adatgyűjtők. — Az észti népnyelvi gyűjtés szervezete ú. n. ösztöndíjas gyűjtőkkel dolgozik. Ezek az észti nyelvszakos hallgatóságból vagy végzett egyetemi hallgatókból és fiatal szaktudósokból kerülnek ki. A gyűjtőket a Nyelvjárási Bizottság küldi ki igazolt elméleti és gyakorlati tudás mellett. Ez utóbbit az egyetem vizsgarendje, amely a finn vizsgarendhez igazodik, ennek értelmében végzett gyakorlati szemináriumok és gyűjtők számára külön is tartott tanfolyamok igyekeznek biztosítani. A gyűjtőktől előfeltételként megkívánják a keleti tengeri finn nyelvek kérdéseiben való jártasságot, a keleti tengeri finn és az észti hangtörténet ismeretét, továbbá elméleti és gyakorlati fonetikai ismereteket a szövegfeljegyzés szempontjából. A havi ösztöndíjak 70—150 észti korona között (100—200 pengő) mozognak. A nyaranként egy-két hónapra kiküldött ösztöndíjasok száma eddig 10—31 között váltakozott. Az ösztöndíj nagyságát a Nyelvjárási Bizottság állapítja meg az elvégzett munka minősége és mennyisége szerint a gyűjtő úttal kapcsolatos útiköltségek figyelembevételével. A Bizottság a munka megkezdése előtt kifizeti a gyűjtő kezébe a megállapított fizetés kétharmad részét, az anyag beszolgáltatásakor pedig a fennmaradt összeget. A nyáron gyűjtött anyag beszolgáltatásának a határideje november 1., a máskor gyűjtött anyagé két hónappal a munka bevégezése után. Ha a gyűjtő a megszabott határidőn túl két hetet késik, és nem szolgáltat be semmit, az előleget vissza kell fizetnie. Később azonban az ilyenek birtokában maradt anyagot annak értéke szerint meghatározott összegért a Bizottság megvásárolhatja. A gyűjtőknek a kiszabott határidőre a következőket kell beszolgáltatniok: 1. Munka naplót a gyűjtés folyásáról és eredményeiről, továbbá a gyűjtő tapasztalatairól és megfigyeléseiről (természeti adottságok, szociográfiai adatok, településviszonyok, a gyűjtés külső körülményei, adatközlőkre, adatellenőrzőkre vonatkozó megjegyzések stb. 2. A gyűjtött anyagot, tintával leírva a használt nagyságú cédulákra (8×10⁵ cm) és elrendezve, hogy a Népnyelvi Adattárba beilleszthető legyen. Ha a benyújtott népnyelvi anyag akár minőség, akár pedig mennyiség szempontjából nem felel meg a felállított követelményeknek, a Társaság visszakövetelheti a

gyűjtőtől a neki kifizetett előleget (Murdetoimkonna kodukord: Eesti Keel 1929: 127—8). — A gyűjtő egyéniségére vonatkozólag szintén megvannak a megfelelő kívánalmak. A SAARESTRE-féle felhívás (Eesti Keel 1922: 53—7) hangsúlyozza, hogy a népnyelvi adatgyűjtő nyíltelekű, beszédes és egyszerű fellépésű legyen, a fizikai és lelki nehézségekkel szemben kitartó, a nép közül származzék és ismerje az egyszerű parasztemberek gondolatvilágát és természetét. Ilyen tulajdonságokkal hozzáférközhetik a falusi nép lelkéhez, bizalmát megnyerheti magának, megszerezheti és feljegyezheti a kívánt népnyelvi adatokat, ellenkező esetben eredményei hiányosak lesznek. Ezeket a szempontokat az azóta beadott munkanaplók is megerősítik, és hangsúlyozzák a gyűjtő barátságos, egyszerű fellépését, a nép közül való származását és az egyszerű falusi emberek lelki világába való beilleszkedést mint a gyűjtés sikerének egyik alapfeltételét. A munkanapló beadásának az a célja, hogy a gyűjtés helyi kérdéseiről tájékoztassa a következő gyűjtőt, másrészt pedig betekintést nyújtson a Nyelvjárási Bizottságnak a munka folyásába. (S. TANNING: Eesti Keel 1937: 32—3).

Egy gyűjtő egyhavi gyűjtő munka után az eddigi adatok szerint körülbelül 1500—3000 szócédulát tudott benyújtani. A gyűjtés első évében, 1922-ben 10 gyűjtőt küldtek ki; ezek 26.500 szócédulát adtak be. A számok a következő években így alakultak: 1923: 20 — 33.010; 1924: 21 — 40.250; 1925: 23 — 48.434; 1926: 31 — 61.702; 1927: 22 — 39.802; 1928: 18 — 30.518; 1929: 14 — 25.800; 1930: 17 — 36.682; 1931: 11 — 18.428; 1932: 11 — 37.316; 1933: 20 — 60.720; 1934: 11 — 22.167; 1935: 16 — 26.457; 1936: 20 — 34.034; 1937: 22 — 68.227; 1938: 25 — 57.192; 1939: 16 — 55.247. Az 1922—1939-ig eltelt 17 év alatt összesen 132 személy vett részt mint ösztöndíjas a gyűjtésben. Ezek közül 64 férfi, 68 pedig nő volt. A gyűjtésre fordított munkaidő 436 hónap, azaz 36 év és 4 hónap. A gyűjtők közül 1 ösztöndíjas 15 nyáron át foglalkozott gyűjtéssel, 1 pedig 12 nyáron át. A többi ösztöndíjas ideje így oszlik meg: 50 ösztöndíjas dolgozott egy nyáron, 35 két nyáron, 13 három nyáron, 13 négy nyáron, 9 öt nyáron, 3 pedig hat nyáron át stb. (A. KASK: Eesti Keel 1940: 42). A gyűjtőknek ez a s ű r ű v á l t a k o z á s a módszertani szempontból mindenesetre kedvezőtlen jelenség. A tudományos nézetek erre vonatkozólag azt vallják, hogy az anyag egyöntetűsége és belső értéke szempontjából minél kevesebb rövid ideig dolgozó gyűjtő kívánatos. Az lenne tehát a legkívánatosabb helyzet, ha ilyen munkára é l e t h i v a t á s o s g y ű j t ő k e t lehetne kiképezni és évtizedekre munkába állítani. A finn népnyelvi gyűjtés rendszere erre törekszik. Hogy ezt Észtországban nem sikerült megvalósítani, annak az anyagi okokon kívül tudománytörténeti háttere is van: az észti tudományosság igen rövid múltja.

Az ösztöndíjas gyűjtők mellett más gyűjtési mód eddig még nem alakult ki nagyobb jelentőséggel az észti népnyelvi gyűjtés életében. A levelező gyűjtőhálózatot csak a legutóbbi években szervezték meg finn sürgetésre (Virittäjä 1939: 418). A levelező hálózat ezidő szerint 150 taggal dolgozik (Finnországban 1000 taggal), s élén külön vezető áll. Meg kell említenünk még az észti szaktudósok népnyelvi anyagát, amelyet az

Emakeele Selts munkájától függetlenül, szakkutatásaikkal kapcsolatban hosszú évek alatt gyűjtöttek össze személyesen, külön fizetett gyűjtők útján vagy más módon (A. SAARESTE felhívásai napilapokban, folyóiratokban: Eesti Keel, Eesti Kirjandus stb.). Így SAARESTE professzor birtokában nagymennyiségű és nagyértékű népnyelvi adat (több mint 100.000 szócédula) van, amelyet a nyelvatlászhoz gyűjtött (1915—1937.). Figyelemreméltó J. MARK anyaga a gabonacséplés köréből, P. ARISTE gyűjteménye Hiiumaáról, M. TOOMSE anyaga az északi tengerparti nyelvjárások területéről és J. MÄGISTE szetu-gyűjteménye (J. MÄGISTE: Looming 1937: 482).

7. Az adatközlők és adatellenőrzők. — A gyűjtés sikerét nagy mértékben befolyásolja az adatközlő kiválasztása. Az észti népnyelvi anyaggyűjtés 50—70 éves adatközlőkkel dolgozik, hogy minél régibb nyelvállapotot kapjon. A SAARESTE nyelvatlászának anyagát 70—95 éves öregektől szerezte, így anyagában az észti nyelv 1850—1920. évi állapotát vizsgálja (Eesti Murdeatlas. Saatesõna 1). A felhívás szerint fontos, hogy az anyagközlő arról a vidékről származzék, ahol él, egész életét ott töltötte legyen, s még rokonságában se legyenek más vidékről odaszármazók, esetleg városban iskolába járó gyerekek. Ezért nagyon ajánlja az iskolázatlan, szegény zselléraszonyokat és a szegényházak agg lakóit. Általános tapasztalat szerint a nők jobban megfelelnek erre a feladatra, mivel beszédesebbek és több érzékük van ehhez a munkához. A gyűjtők beszámolóiban érdekes adatok találhatóak az adatközlőkkel kapcsolatos tapasztalatokról. Egyöntetűen hangoztatják az adatközlő aktív közreműködésének szükségességét a gyűjtési munkánál, ami bizonyos mértékű természetes műveltséget igényel. Ezért igen fontos, hogy az adatközlővel teljes mértékben megértessük a gyűjtési munka célját. Az adatközlő személyével bővebben foglalkozik A. KANNISTO is, aki szintén ajánlja a menházak lakóit. L. KETTUNEN nyelvjárási szövegeiből (Suomen murteet I—III. 1930—1940.) látjuk, hogy szegényházak lakóit, sőt rabokat is eredménnyel használt fel erre a célra, és tőlük sok értékes adatot szerzett. Ezek mellett azonban nagy mértékben használhatók még idősebb gazdálkodók és gazdasszonyok, napszámosok stb. a tanya körüli munka közben mint értékes adatközlők (S. TANNING: Eesti Keel 1937: 24—7). A szerzett adatok ellenőrzésére már felhasználhatók a falusi műveltebb rétegek, mint a tanító, pap, tanult gazdák, sőt iskolás gyermekek is (A. SAARESTE: Eesti Keel 1922: 54—5).

8. Eddigi eredmények. — Az eddig (1922—1939.) elért eredményeket mennyiség szempontjából a következő számok mutatják: 1. A WIEDEMANN-féle szótárral folytatott szókérdezés eddig 37 egyházi járásból 382.000 szócédulát eredményezett; a korábban gyűjtött anyag gyengébb, a későbbi értékesebb. 2. A Kiegészítő Szótárral gyűjtött anyag: 77.229 szócédula. 3. A fogalmi szógyűjtés eredménye (11 év alatt): 122.200 szócédula. 4. Helynevek: 56.000 cédula. 5. Különböző adatok: 84.500 szócédulán. Az összes szócédulák száma: 722.000. Az 1940. évi gyűjtést és az Eesti Keele Arhiiv saját népnyelvi anyagát ide számítva (Eesti Entsüklopeedia Täienduskõide 305. hasáb) az összes szócédulákon levő nyelvi anyagot 750—800.000-re tehetjük.

A többi anyag ilyen és ennyi: 6. Nyelvjárási szövegek: 6442 negyedréten lapon. 7. Gépi úton rögzített szövegek: 252 fonográf-henger, 49 lemez. 8. Hangtörténeti összefoglalás 53, alaktani monográfia 17 helyről, más anyaggal együtt mintegy 12.000 l. terjedelemben. (A. KASK: *Eesti Keel* 1940: 41—2; A. SAARESTE: *Virittäjä* 1939: 349; P. ARISTE: *Eesti Keel* 1939: 22—5; *Eesti Entsükl. Täiendusköide* 304—5.)

A felsorolt népnyelvi anyag tudományos kutatásra alkalmas elrendezésben (betűrendes kartotékrendszer, egyházi járásokként, külön a fogalmi gyűjtés) a tartui egyetem Észtnyelvi Intézetében (*Eesti ja Sugukeelte Arhiiv*) letéve az észt népnyelv hatalmas Adattárát alkotja. Az Adattár rendezésén ezidőszerint három állandó alkalmazott dolgozik. Ennek a rendezési munkának köszönhető, hogy az eddig összegyűjtött észt népnyelvi anyag már most, ilyen kiadatlan állapotban is szolgálhatja a tudományt, és értékes forrásanyaga a keleti tengeri finn nyelvek kutatásának.

Az eddig gyűjtött anyag belső értéke szempontjából az adattárt használó kutatók vagy bírálók főleg a jelentéstani és tartalmi hiányosságokra mutatnak rá, inkább azonban az első tíz év gyűjtésére vonatkozólag. Ezeket a hiányokat az alfabetikus szókérdezőnek és a rövid ideig gyűjtők nagy számának tulajdonítják (M. RAPOLA: *SUS. Aik.* XLIV₄, 37—40; M. TOOMSE: *Varamu* 1939: 323—9). Azt is hangsúlyozzák, hogy ezen a réven nagyon sok nem népnyelvi anyag is bekerült a gyűjteménybe, a példamondatok igen nagy része pedig mesterségesnek látszik. M. RAPOLA még elég korán felhívta az észt gyűjtő munka figyelmét ezekre a hiányokra, s a fogalmi kérdésre való áttérést ajánlotta, minthogy azt alkalmasabbnak tartja a sokezer eddig még ismeretlen olyan népnyelvi szókincs-adat felkutatására, amely az alfabetikus kérdezővel sohasem kerülne felszínre. Ugyanesak ő az egy-két nyáron működő ösztöndíjas gyűjtők helyett iskolázott élethivatásos gyűjtőket ajánl a jelentkező hiányok eltüntetésére. Valóban a gyűjtés első korszakának eredményei azt mutatták, hogy az összegyűjtött szóanyag nem lesz egyéb, mint a WIEDEMANN-szótár anyagának bővített kiadása (L. KETTUNEN: *SUS. Aik.* XLIV₄, 33—6; J. MARK: *SUS. Aik.* XLVI₃, 32—4). Azóta azonban a fogalmi kérdezőmód bevezetésével, s a gyűjtők gondosabb kiválasztásával és iskolázásával sikerült a fenti hiányokon nagymértékben segíteni és a gyűjtemény belső értékét emelni. Egész bátran megállapítható, hogy a második évtized eredményei szakszerűség és belső érték szempontjából messze felülmúlják az első évtized eredményeit. Mindamelllett a népnyelvi szótár szempontjából készített próba-cikkek mégis azt mutatják, hogy az anyag a fonetikai jelölés szempontjából egységesítő átdolgozást, jelentéstani szempontból pedig pótgyűjtéssel vagy más gyűjtemények útján kiegészítést igényel (A. ARISTE: *Eesti Keel* 1939: 121—8; A. SAARESTE: *Eesti Keel* 1939: 105—13). M. TOOMSE ennek a munkának az elvégzésére három munkaerő évi munkaidejét (800 munkanap) tartja szükségesnek (*Varamu* 1939: 326).

Az 1939-ben készített tervek szerint a gyűjtés a következő három év alatt, 1942-re fejeződött volna be. Ezek szerint az egész

gyűjtemény ekkorra kb. 1.100.000 szócédulát tartalmazott volna. SAARESTE számításai szerint ennek az anyagnak a szótári kiadása mintegy tíz-tizenöt évbe s 60.000—100.000 észtkorónába kerülne (3.000—5.000 folio lap). Természetesen nem az egész gyűjtemény kiadásáról, hanem csak abból kiválasztott anyagról van szó. Ami a nyelvjárási szövegek kiadását illeti, az előmunkálatok már itt meg is kezdődtek a szövegek kiválogatásával és lemásolásával. Valószínűleg ez a kiadvány kerül először sorra (SAARESTE: Virittájá 1939: 347—51). Az észtkoróna nyelvjárási atlasz kiadása pedig már meg is indult (A. SAARESTE, Eesti Murdeatlas. Tartu, 1938-tól, eddig 2 füzet), amely a szerző több mint két évtizedes (1915—1937.) gyűjtő munkásságának eredményeként 300 analitikus térképet tartalmaz majd az észtkoróna kérdéseivel kapcsolatban (vö.: L. KERTUNEN: Virittájá 1939: 268—72; L. POSTI: FUF. Bd. 26: Anz. 33—7; V. NULUS: Eesti Kirjandus 1939: 122—9; FAZEKAS J.: NyK. LI, 214—7).

FAZEKAS JENŐ.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A kétjegyű, hosszan ejtett mássalhangzók csonkításának történetéhez. Abban a hosszú vitában, amely a kétjegyű, hosszan ejtett mássalhangzóknak ragos alakokban is csonkított írásmódja, vagyis az *össszel* helyett *összel*-féle írás körül egy pár évtizeddel ezelőtt lefolyt, az akkori akadémiai álláspontnak, a csonkítatlan írásmódnak egyik fontos érve az volt, hogy a csonkítás, vagyis az *ssz*, *nyy*-féle írás a ragos alakokban elhomályosítja a szótó képét; az *össszel*, *lánnyal* stb.-féle alakokban ugyanis nem láthatjuk az *össz*, *lánny* stb. szótövet, mert a tövégi mássalhangzót ez az írásmód a rag kezdő mássalhangzójával egybeolvasztja (l. például VOLF György cikkében, BpSzemle LXVI, 471). Hogy ezt a bajt elkerüljük, a csonkított írásmód valamelyik híve azt az ötletet vetette föl, hogy a csonkításban a betűkapcsolatnak ne a második tagját, ne az *s*, *z*, illetőleg *y* mellékbetűt hagyjuk el, hanem a főbetűt, a *c-t*, *g-t*, *l-et*, *n-et*, *s-et*, *z-t*; ne így csonkítsunk tehát: *kaláccsal*, *aggyal*, *királyal*, *arannyal*, *össszel*, *parázssal* stb., mert ez az írásmód nem őrzi meg a szavak tőalakját: a *kalács*, *agy*, *király*, *arany*, *össz*, *parázs* tövégi hangját, hanem írjunk így: *kaláccsal*, *aggyal*, *össszel* stb. Ez az ötlet egyik nyelvészünknek annyira tetszett, hogy magánleveleiben következetesen az *össszel*-féle írásmódot használta, bizonyára mindaddig, amíg a csonkítást, az *össszel*-féle írást az Akadémia el nem fogadta. — Érdekes lesz megjegyezni, hogy a kétjegyű, hosszan ejtett mássalhangzóknak ezt az írásmódját megtaláltam két erdélyi régi iratban. Az Erdélyi Múzeum Levéltárának egy 1549-i kéziratában ugyanis ezt olvastam, bár csak egyetlen adatban: „*frwsina asszont*“ (a gr. Kemény József-féle gyűjteményben), de ugyanez iratban *azzont* is előfordul. Ugyanez a gyűjteménynek egy 1640 november 30-án kelt iratában, a dévai kúria leírásában ez az írásmód már következetesen van használva, mint pl.: *meszzel* a. m. *mésszel*, *hoszzu* stb. Mondanom sem kell, hogy az írók ebben az írásmódban semmi szóelemzési

szempont nem vezette, hiszen ilyen szempont például az elemzhetetlen *hoszu* szó írásában nem is foroghatott fön.

A kétjegyű mássalhangzók *hattyú*-féle csonkítása legelső magyar nyelvtanunk, SYLVESTER Grammatica Hungaro-latinája (1539.) óta általános irodalmunkban. E nyelvtanban ugyanis következetesen ilyen írásmódot találunk: *Istenaffzon* (CorpGram. 33), *gonosszā* a. m. *gonosszá* (39), *űccze* (39) és *űccze* (42) a. m. *űccse*, *űereccz*: a *űeretsz* alaknak kiejtés szerinti írása (45), *halgaccz* a. m. *hallgatsz* (uo.), *iecczifeket* a. m. *jegyzéseket*, *izű* ejtéssel (73) stb. Ugyanezt a rövidítési elvet találjuk SYLVESTER-ben a megkülönböztető jellel írt *l* (*ly*) és *t* (*ty*) betű megkettőzése esetében is, bár nem következetesen, mint pl.: *mellet* a. m. *melyet*, hosszan ejtett *ly*-lyel (31), *mell*, *mellnek*, *mellet*, *melltűl* a. m. *mely* stb. (52); de: *mell* a. m. *mely* (38); *atta*, *attok* a. m. *atyja*, *atyjok*, kiejtés szerinti írással (40), de: *attok* (uo.); *halla*, *halluk*, *hallatok*, *hallāk* a. m. *hallja* stb., kiejtés szerinti írással (66); *halgatta*, *halgattuk*, *halgattatok*, *halgattāk* a. m. *hallgatja* stb., kiejtés szerinti írással (uo.). A megkülönböztető jel tehát az első *l* és *t* betűre nincs föltéve. A *g* (*gy*) és *n* (*ny*) kettőzésekor viszont a megkülönböztető jelet az első betűn is megtartja SYLVESTER, mint pl.: *egű* (35), *anűnok* a. m. *anyjok*, kiejtés szerinti írással (40). — DÉVAI BIRÓ MÁTYÁS az Orthographia Vngarica-ban (1549.) a kétjegyű mássalhangzót hosszú ejtés esetén szintén csonkítva írja, a főbetű megkettőzése után a mellékbetűt egyszer téve ki, pl.: *apattza* ejtsd: *apácca*, ma: *apáca* (Corp. Gram. 100), *tettzic* a. m. *tetszik*, kiejtés szerinti írással (uo.); a *g* (*gy*), *l* (*ly*), *n* (*ny*) betűk megkettőzésekor pedig az ékezetet következetesen csak a második betűre rakja föl: *tuggátoc* a. m. *tudjátok* (l. a hasonmás-kiadás címlapján, MELICH „Az »Orthographia Vngarica« és a magyar helyesírás” című dolgozatának mellékletén; a CorpGram. ezt a lapot nem közli); *találluc* a. m. *találjuk*, *kellen* a. m. *kelljen*, *eggic* a. m. *egyik*, kiejtés szerinti írással, *hanűatoc* a. m. *hányjátok*, *minűadian* a. m. *mindnyáján*, kiejtés szerinti írással (valamennyi adat a hasonmás Aij levelén) stb. — SZENCI MOLNÁR ALBERT szintén *ly*, *ny*, *ty* rövidítésmóddal fejezi ki a kétjegyű mássalhangzók hosszúságát, pl.: *éltty*, *vive*; *mellyben*, in quo (CorpGram. 123); *kűnnyű*, *levis* (132); *hattyu*, *cignus* (123) stb. Az *sz* hang megújítása esetében azonban az *β* kaposolt betűt változatlanul megkettőzteti, mint pl. *pűűbbentes* (122), *aűűbony* 131. Ezt az eljárást DÉVAI BIRÓNÁL is megtaláljuk: *maűűbor* a. m. *más-szor* (a hasonmás B levelén) stb.

A kettőztetett kétjegyű mássalhangzók az a csonkításmódja tehát, amely az említett két erdélyi iratban található, régi helyesírásunkban egészen kivételes eljárás. Érdekes azonban, hogy ez az írásmód harmadfél század múlva ötletként fölvetődött.

ZOLNAI GYULA.

A *g > gy* változás. DEME LÁSZLÓ a *g > gy* változásról írtában (MNy. XXXVII, 260) arra az eredményre jut, hogy a *nás-págyal gy* hangját nem lehet analógia hatásával magyarázni, mint egy másik cikkében gondolta (MNy. XXXVII, 189), hanem az a valószínű, hogy független hangváltozással van dolgunk.

Azt mondja, hogy ilyen független és szabályos $g > gy$ változásról nyelvészeti irodalmunkban eddig nincs említés. DEME figyelembe veszi, hogy a nyelvjárási *méggye* $\sim$ *méggyi* a *még* — ez esetben 'far' — szó 3. személyű birtokos személyragos alakja. A továbbiakban arra is rámutat, hogy Kiss Géza ormánysági gyűjtéséből ismer egy 'legel' jelentésű *legyel* alakú szót, amely nyilván az eredetibb *legel* ormánysági változata, e szó *gy*-je tehát szintén *g*-ből lett.

DEMÉNEK itt közölt megállapításaival kapcsolatban hadd említsem meg azt, hogy 1939-ben megjelent tanulmányomban (A zselicségi Szenna és vidéke magyar nyelvjárása) a szennai *legyel* 'legel' igéről a következőket írtam: „Ennek a nyelvi jelenségnek [t. i. a palatalisationnak] még egy igen érdekes esete az, mikor a *legel* *g* hangja *gy*-vé palatalizálódik. Ez a szó Szennában és környékén így hangzik: *legyē*. Úgy gondolom, hogy ez a hangváltozás teljesen azonos a Horger említette *öttyer* (< *öker*) fejlődésével [HORGER, A magyar nyelvjárások 105]. Amint ugyanis az *ökör* *k*-ja a rákövetkező *mgh.* hatására palatalizálódott, és a palatális *k* helyébe hanghelyettesítéssel *ty* került, éppen úgy lett a *legel* esetében a zöngés *g*-ből palatális *g* helyett hanghelyettesítéssel *gy*.” (I. m. 22.) — Ugyanitt megemlítem, hogy a szennai *görgye* 'valami kellemetlen, hazug pletyka' véleményem szerint szintén palatalisatio következtében lett eredetibb *görge — vö. MTsz. — (< *görbe*) alakból. Ha ez a szófejtésem igaz (ennek ismétlésével nem akarok itt feleslegesen foglalkozni, e szó eredetének részletes fejtegetését l. i. m. 44. l.), akkor a $g > gy$ hangváltozást még egy újabb adattal sikerült megszerezniem.

A szórványos $g > gy$ változás a palatalisatio körébe tartozik. Helyesen mondja tehát DEME, hogy analógia útján ez a változás meg nem magyarázható.

NYÍRI ANTAL.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARAZATOK.

Csüg-büg. Legutóbb TECHERT JÓZSEF megemlékezett a *csügg* ige egyelőre „hapax legomenon“ névszói megfelelőjéről (MNY. XXXVII, 199). Ez juttatta eszembe, hogy székelyudvarhelyi születésű anyámtól gyermekkoromban sokszor hallottam ezt a tudomásom szerint sehol nem szótározott összetételt: *csüg-büg*. Főleg jelzőként használta anyám, pl. *csüg-büg alma* 'kicsiny, rosszul fejlett alma', *csüg-büg népség* 'hitvány emberek' (különösen cigányokról), *csüg-büg holmi* 'lim-lom' stb. Azt hiszem, annak a *csiga-biga* típusú összetételnek első részében is a *csügg* igenévszó rejlik. Ebben az esetben az eredeti szemlélet a lecsüngés, lelógás, esetleg lehullás gondolatán alapulhatott volna; *csüg-büg alma* tehát a. m. 'hulladék alma'. — Ezzel kapcsolatban érdemesnek találom felvetni azt a gondolatot, vajjon nem a *csip* ige névszói használata rejlik-e *csip-csup* ikerszavunkban is. Ez annál valószínűbbnek látszik, mert *csip* igénk egyik votják megfelelője *cjepylj* 'csipetnyi' (BÁRCZI, SzófSz. 42).

GÁLDI LÁSZLÓ.

A Besztercei és a Schlägli Szójegyzék *ozt* ~ az szava. A két szójegyzék magyarázatra szoruló tételeinek csoportjába tartozik a következő szópár is:

B. 470: „Avena: *ozt*“

Sch. 996: „aenum: *az*“

FINÁLY (A BSz. kiadása 32) és SZAMOTA (A SchSz. kiadása 45) szerint a szó szláv eredetű. A szláv származtatást az EtSz. I, 156 is elfogadja, s egy szláv *ovsz* előzményt vesz fel. SZAMOTA (i. h.) szerint a fejlődés: szláv *oves* > magyar *ovsz* > *osz* > *asz*. Az EtSz. azonban jogosan kifogásolja ezt a levezetést, mert szláv *ov* hangkapcsolatból a magyarban hosszú *ó*-nak kellett volna fejlődnie. — Minthogy *osz* ~ *asz* szó a szójegyzékeken kívül más nyelvemlékben nem fordul elő, adathiány is megnehezíti a kérdés tisztázását.

SZAMOTA magyarázatának hangtani nehézségei a kérdés vizsgálatánál azt a gondolatot vetik fel, hogy a szláv etimológia mellőzésével esetleg más eredet után kell kutatnunk. — Gombocz „Az *Oslu* nemzetségnév eredete“ című cikkében (MNY. XX, 23—4) kimutatja, hogy a minden valószínűség szerint török (besenyő) eredetű személynév a 'frumentum' jelentésű kun *ašly* (kaz., krími *ašlyk* 'Getreide', tob. 'Gerste', csag. *ašlik* 'Speise, Futter') közszóval függ össze, melynek alapszava a ktör. *aš* 1. 'Nahrung, Speise, Futter', 2. tel., alt. 'Getreide', 3. bar., sór 'Gerste' (i. h. 24). RADLOFF szótárának az *aš* szóra vonatkozó adatai: 1. tel., alt., leb., sór, kirg, kazak, tar., bar., kaz., kun, azerb., krími, csag., turki, ujj. 'Nahrung, Speise, Futter'; 2. kaz., kun, ujj. 'Gastmahl'; 3. csag., azerb. 'Reisspeise, Pilaw'; 4. oszm. 'Mehlsuppe'; 5. tel., alt. 'Getreide'; 6. bar., sór 'Gerste'; 7. kaz. 'Kleister aus Mehl, um Garn oder Gewebe fest zu machen' (I, 583—5). — Magánhangzó-megfelelés tekintetében tehát nem volna akadályja annak, hogy a török *aš*-t a szójegyzékek *oz* ~ *az* tétellel kapcsoljuk össze. A magánhangzó-megfelelés kifogástalan: török *á* > magyar *o* (B.: *ozt*) > *á* (Sch.: *az*). Annál nagyobb nehézséget okozna azonban a szóvégi *š* ~ *sz* megfelelés, mivel Gombocz a szó török családjából csupán *š*-es alakokat közöl. Lehetne ugyan arra gondolni, hogy a szójegyzékek *z*-vel jelölt alakjait *s*-el olvashatjuk, ezt azonban csak a B.-nél tehetnők meg nyugodtan. Ott t. i. számos esetben előfordul az *s* hang *z*-vel való jelölése: B. 272: „Nauigator: *hayoz*“ a. m. *hajós* | B. 539: „statua: *agoz*“ a. m. *ágas* | B. 1289, 1291: *vaznyas* a. m. *vasnyárs* stb. A Sch.-ben azonban az *s* hang jelölése csak egy esetben történik *z*-vel: 1782: „trudela: *zereget*“ a. m. *seregély*, s ebben a tételben az alapul vett kézirat régies jelölése másolás közben került be a szójegyzékbe véletlenül. Nagyon merész következtetés volna az, ha a 996: „aenum: *az*“ adatban is egy tévedésből bekerült régies jelölést keresnénk. — Ez a csekély alappal bíró következtetés elkerülhető, ha tovább kutatunk a szó török családjában. LIGETI LAJOS tanár úr volt szíves felhívni a figyelmemet arra, hogy bizonyos török nyelvjárásokban az *aš*-nak *sz*-el hangzó *as* változata is előfordul. Ez a változat is az *aš*-hoz hasonló jelentésekben jelentkezik: 1. kazak, kojb., szag., kar. L. 'Speise'; 2. kaz. 'Bewirtung, Gastmahl, Erinnerungsmahl an

einem Verstorbenen'; 3. szag., kojb. 'Gerste' (RADL. I, 532).¹

Bármily tetszetősnek látszik is ez a magyarázat a kifogástalan magán- és mássalhangzó-megfelelés szempontjából, kétéssé teszi a török származtatás helyességét az a körülmény, hogy a török szócsalád egyetlen tagja sem fordul elő a szorosán vett 'avena' jelentésben. Ha ezzel szemben figyelembe vesszük, hogy a szláv megfelelők mind a szoros értelemben vett 'avena' jelentésűek (l. EtSz. I, 156), célra vezetőbbnek látszik, ha a török származtatást csak feltevéseknek tartjuk, s a jelentéstanilag szilárdabb alapokon nyugvó szláv etimológia körében végezzük vizsgálódásainkat.

SZAMOTA magyarázatának főhibája, hogy minden kritika nélkül lehetségesnek tart egy *ou* > *o* (rövid!) > *a* fejlődést. Mindjárt világosabbá válik azonban a kérdés, ha nem hagyjuk figyelmen kívül azt, hogy a szójegyzékek sem ékezzettel, sem más jelöléssel sehol sem tüntetik fel a hosszúságot. Ha a kérdéses szópár magyar tételét a szláv *ovusa*-ból származtatjuk, ilyen fejlődési menetet vehetünk fel: szláv *ovis* > magyar **ovisz* > **ovusz* > **ousz* > *ász*. Így csak az *ász* ~ *Sch.*: az olv. *ász* megfelelőes vár tisztázásra. — Az *ó* ~ *á* megfelelés, illetőleg hangtörténeti fejlődés szempontjából a szójegyzékek említett adatai a következő esetekkel vethetők össze: latin *Paul(us)* > *m. Póly(i)*, *Pál* | latin *Saul(us)* > *m. Sól*, *Sál* | latin *Mauritius* > *Móroc*, *Mároc* | kny. *augustus* > *N. áugasztus* | szláv eredetű *m. *pánk* > *m. pók* (?), székely *pánk* stb. (vö. HORGER: MNy. XXVI, 87—9). Ezek a példák azt mutatják, hogy az *au* > *ou* kettőshangzóból nemesak hosszú *ó*, hanem a gyengült nyomatékú *u* eltűnésével több esetben hosszú *á* is fejlődött (vö. HORGER i. h.). A szójegyzékek kérdéses tételeinek pontos fejlődése tehát ez volna: egyfelől magyar **ousz* > *ász*, másfelől magyar **ousz* > *ausz* > *ász*. Az olvasat jogos módosításával tehát a fejlődés is tisztázódik.

Magyarázatra szorul még a B.-ben levő *ozt* szóvégi *t*-je. A szójegyzék következő adataival vethető össze: B. 774: „ham ez kez” a. m. *hámeszközt* | B. 577: „filturum: *nemezt*” a. m. *nemezt* | B. 1147: „vespis: *darázt*” a. m. *darázt*. Ezekben az esetekben nyilván diktálás közben becsúszott tárgyesetes formákat kereshetünk. Kétségtelen nyomok vezetnek ugyanis arra, hogy a szójegyzékeket nem lehet egyöntetű másolatnak tekinteni. (Erre részletesebben már munkában levő nagyobb feldolgozásomban óhajtok kitérni.) Némely részletük diktálás után készült, a nélkül, hogy a másoló a kéziratot közvetlenül látta volna. A szójegyzékeket minden valószínűség szerint részletekben írták, majd diktálás után, majd pedig a másoló előtt levő kézirat alapján. — A felsorolt tárgyesetes adatok bizonyára így magyarázhatók: „*hámeszközt*, *nemezt*, *darázt*, *oszt* stb. jelent”, — mondta a diktáló —, a másoló pedig szórakozottságból tárgyesetben írta be a szót.

HALUSZKA MARGIT.

Szarahora. A címül írt szóra a NySz. (III, 89—90) néhány adatot közöl csak: „Kakas Gergelynek attunk, hogy Nógrádba ment az *sarahorák* hírok vinni 22 d.” (MONTME. I, 65) | „A csá-

¹ A RADLOFF-féle adatokat KUN TIBOR úr írta ki számomra.

szár Isabella királyné asszonyt minden vitézlő népével öszve fegyver nélkül *szarakori* módjára Budából kiküldé“ (ErdTörtAd. 14) | „Az kovács mestereket ne háborgassátok sem kaszálassal, sem *szarahországgal* [így, de talán helyesebben *szarahországgal*], sem más dologgal“ (KeeskTört. II, 307). — MA. szerint a szó jelentése 'solivagus, vulgivagus'.

Kúnos IGNÁC, aki elsőnek¹ részletesebben foglalkozott a szó eredetével, ezt írja róla: „Az adatok olyan írótól valók, kik a török hódoltság idejében éltek, és olyan munkákból, amelyek ezen korszakkal némiképp összefüggésben is vannak. A *szarahora*, amint a példákból — habár homályosan is — kitűnik, valamely hódoltsági fogalom lehetett, és fegyvernélküli embert, amolyan szolga-félet jelenthetett.“ (Nyr. XXVII, 62.) — Kúnos a *szarahora* forrását egy perzsa eredetű oszmán-török *silah-šor* 'fegyvertisztító; lovasz' szóban véli megtalálni: „A *silah-šor* népies kiejtése“ — írja Kúnos — „manapság is *salahor*, és ez az alak magyarázza meg a magyar *szarahora* szót, melynek vég a-ja délszláv közvetítést bizonyít.“

A szó „vég a-ját“ lehet délszláv közvetítéssel magyarázni, de szóbelseji -r-je a török -l- el szemben mégis magyarázatlan marad. A magyarban ugyan egy szóbelseji -l- ~ -r- hangesere nem ismeretlen (erre vonatkozólag l. legutoljára MNy. XXXVII, 265), a jelen esetben azonban egy *szalahora adat hiányában bajos erre gondolnunk. — Ennek a magyarázatnak még egy nagyobb bökkenője is van. Kúnos délszláv közvetítéssel magyarázza, de a megfelelő török származású szláv szót nem közli. Ilyen szó, úgy látszik, nincs; legalább is a legjobb forrásainkban (Vuk, IVEKOVIC—BROZ) nyoma sincs egy hasonló szónak.

A szerb-horvátban viszont van *saraori* (többesszám) 'die Arbeiter (z. B. beim Strassenbau), operae' (VUR³ 686; IVEKOVIC—BROZ II, 380), amely kétségtelenül összetartozik az oláh *sarahor*, *salahor*, *sarahol*, *saraol* l. 'ehem. Art Hofbeamter des Sultans bzw. Fürsten'; 2. 'Fronbauer, der von der Pforte zu öffentlichen Arbeiten verwendet wurde'; 3. 'Handlanger, Tagelöhner bei Bauten etc.' (TIKTIN, RDWb. III, 1354) szóval.²

A szerb és oláh szót már régóta törökből szokás eredeztetni: Török megfelelője: *ser-ašor* (سراخور — vagy سراخر) 'Stall-Oberer, Stallmeister' (ZENKER II, 502) perzsa összetétel a *ser* 'fej, fő' és *ašur* 'istálló' szókból. Vö. LAZAR ŠAINEANU, *Influența orientală II*, 309 = *Les éléments orientaux en roumain: Romania XXXI*, 570. ŠAINEANU az oláh és szerb adaton kívül utal a makedo-román *salaora* és az újgörög σαλαχόριδες szavakra is.

A szerb-horvátban egy *sarahora alak, amely a magyar szót kifogástalanul megmagyarázná, nincs kimutatva, de az oláh és újgörög adatok alapján nyugodtan feltehetünk egy hasonló -h-s

¹ Előtte csak IHÁSZ GÁBORNÁL találjuk ezt a megjegyzést: „Alapfogalomban és gyökre nézve egyezik *szarándok* v. *zarándok* szóval.“ (Nyr. III. 168.)

² Az oláh *sarahor*, *salahor*, *sarahol*, *saraol* alakváltozatok keletkezését FLEISCHERRE való hivatkozással (Berichte über die Verhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig. Phil.-hist. Kl. XXXIV, 48) a *serašor* × *salahor* (< *silahšor*) szóvegyüléssel magyarázza — úgy látszik, helyesen — KARL LOKOTSCH az európai nyelvek keleti eredetű jövevényszavait tárgyaló művében (1841. sz.).

alakot. T. i. a szóbelseji *-h-* a délszlávban — különösen a jövevényszavakban — nagyon gyakran eltűnik. Pl. *sáhan* 'eine kupferne Schüssel' (< török *sağan*) > *sân*; *sahibija* 'der Herr, Eigenthümer' (< török *sahib*) > *saibija*; *jânija* 'Art Fleischspeise' < török *yazni* (*-h-*s alak nincs is meg!); *mahrâma* 'das Tüchel, Tuch' (< török *maçrama*) > *marama*; *Muhamed* (< török) > *Muamed* stb.

A magyarban a *szarahora* mellett van egy *szarakori* alakváltozat is. A *szarakori* nyilvánvalóan a feltett szerb-horvát **sarahora* szó **sarahori* többesszámának az átvétele. Azt, hogy egy ilyen **sarahori* alak valamikor élt a délszlávban, bizonyítja a már idézett mai *sarâori*.

Mindezek alapján indokoltnak látjuk, hogy a *szarahora* szót ne a török *silah-sor*-ból, hanem a török *ser-axor*-ból származtassuk — délszláv közvetítéssel.

HASAN EREN.

Óriás. Néhány évvel ezelőtt az *óriás* szó eredetét így magyaráztam: Alapszava a finnugor eredetű *or* 'emelkedés, magaslat, hegy' (vogul *ur* 'hegy' stb.) *-ja* birtokos személyraggal és *-s* melléknévképzővel. Jelentéstani szempontból elfogadható a származtatás, hiszen más nyelvekben is egy töről sarjadtak a 'hegy' és 'óriás' jelentésű szavak, pl. német *Riese* 'óriás' ~ ó-szláv *vrichu* 'magaslat, hegyorom'. Hangtani tekintetben csupán annyit sikerült megállapítanom, hogy *óriás* szavunk eredetileg *orjás* volt, s az *orjás* > *óriás*-féle hangfejlődésre csak egy adatot tudtam idézni: *Golját* > *Góliát* (MNy. XXIX, 293—6). HORGER egyik cikkéből két hasonló adatot idézhetek még: török *afjün* > magyar *áfium*; német *fein*, ejtsd *faj̄n* > magyar népnyelvi *fáin*, *fáintos* (MNy. XXXVII, 287). Újabban más adat is előkerült erre a hangfejlődésre. A Dunántúl és a Nagy-Alföld több helyéről ismeretes a *sóriádzik*, *sóriádzik* 'sebesen gurul vagy surrogva száll, hempereg, hömpölyög' ige (pl. „Úgy földhő vákтам, szintugy sóriádzott“ MTsz.). Alapszava kétségtelenül *sorjádzik* 'gurulás közben sort vet' (vö. *sorjos pálinka* 'gyöngyöző pálinka', vagyis 'sorban bugyborékot vető pálinka' MTsz.). ennek töve pedig a *sor* főnév *-ja* birtokragos alakja. Sőt a mai, csupán 'sertésgerinc'-et jelentő *orja* szónak (ez pedig az *or* főnévnek *-ja* birtokragos alakja) *-s* képzős származéka is lehet *orjás* helyett *óriás*: Tordán az *orjával* főzött paszulylevest *óriásfuszújká*-nak mondják (NyF. XXXII, 55). Az *orja* alapszóra is tudok egy *ória* adatot: *ória* 'sertésgerinc, füstölve, legtöbbször ebből készül a kaszáslé' Fogaras (Nyr. XLII, 111).

JUHÁSZ JENŐ.

Stomachus — hatak. A címbeli 'stomachus' jelentésű *hatak* a Schlägli Szójegyzékben fordul elő (421). Sehöl másutt nem található, és eredete is ismeretlen. SZAMOTA csak annyit jegyez meg róla, hogy „A magyar szót nem ismerem.“

Amikor somogyi népnyelvi gyűjtésem során Darányba is elvetődtem, 1940. november 24-én a disznó részeinek nevei között a következő érdekes adatot hallottam: *kata-könyöke* vagy *hatak*. A *kata-könyeke* Szennában még *pap-zsáktya* néven is ismeretes, és 'a vastagbél kezdete' jelentésű. Ezek szerint a darányi *hatak*

is ezt jelenti, és valószínűnek tartom, hogy a két szó: a SchlSzőj.-beli 'stomachus' jelentésű *hatek* és a 'vastagbél kezdete' jelentésű darányi *hatak* ugyanaz a szó.

Allítólag ismerik a *hatak*-ot a Daránytól nem messze levő Istvándi nyelvében is, de erről még nem győződhettem meg. Vizsont a somogyi Csököly, Gige, Csurgó, Porrogszentkirály nyelvében egész biztosan nem ismerik. — Közzéteszem ezt az érdekes adatot: hátha sikerül valakinek a szóra újabb adatokat szerezni és a *hatek* ~ *hatak* eredetét is megfejtteni.¹

carenadus — **hy kew**. A Besztercei Szójegyzékbeli valami *carenadus*-nak olvasható latin szó mellett ez a magyar szó van: *hy kew*. FINÁLY erről a következőket mondja: „a latin szó [értsd: a *carenadus*] alkalmasint *carenaria* egy borfőző edény; a *hy kew*, azaz *hi kő* (?) talány; vajjon nem *szilke*?” (1294).

Az a véleményem, hogy a BesztSzőj.-beli *hy kew* nem talány. Ezt az adatot csakugyan *hi-kő*-nek kell olvasnunk. Somogyban még ma is van *hékü*. Ennek igazolására a következő adatokra mutatok rá: „*hékü*, *kéküjet*. A kemönce mög a kálha szája előtt van a *hékü*. A *héküjön* főzni szoktunk. A fazék mellé tüzet rakytunk, szeltán ot főzzünk. Rakok tüzet a *héküre*.” Szenna | „Amig porhelt nem vót, ott a *hékün* főszttem cserépfazégba a tüzselön.” Szilvásszentmárton. (Vö. NYÍRI, Szenna és vidéke 138.) Egyébként a *hé-kő*, *hé-kü* stb. szót a MTsz. Somogy, Vas, Zala megyéből, a Hegyaljáról és a Székelyföldről idézi 'forró kő'. a Hegyaljáról pedig 'mennykő' jelentéssel, azaz a. m. *hő-kő*. — Az az igazság tehát, hogy a BesztSzőj. *hy kew* adata helyesen leírt magyar szó, és *hi-kő*-nek olvasandó.

A latin szó: *carenadus* azonban nem lehet *carenaria*. Megjegyzem, hogy a szószedet képmás-kiadásában ama bizonytalan *carenadus* szónak a *d*-je össze van folyva: ezért arra is gondolhatunk, hogy az eredetileg *d*-nek írt betűt írója később *t*-re akarta javítani. Talán *crematus* (t. i. *lapis*) lehetett az a latin szó, amelyiknek a BesztSzőj. *carenadus* szavának helyén lennie kellene. A somogyi *hé-kü* ugyanis tüzes, forró, kiégett szokott lenni, mivel a ráhúzott parázson főznek. NYÍRI ANTAL.

Benkijes, Benkes. 1941 nyarán Kalotaszeg jelenkori helyneveit gyűjtögetve, a bécsi döntésben megállapított határvonal mentén levő Zentelkére is eljutottam. Az újonnan megállapított képtelen határvonal e falu határának nagyobbik felét Romániához szakította, és így csak az ide maradt felét tudtam a kalotaszentkirályi Csáki Mártonnal (67 éves) és a zentelki Kis Mihály Györggyel (54 éves) bejárni és a helyneveket térképelve gyűjteni. Lejegyeztem azonban, a Romániához szakadt határrész helyneveit is. — Az utóbbiak között már első pillanatra is feltűnt a *Benkijes* név. Zentelke történeti helynévanyagában keresgélve magyarázat után, eleinte még titokzatosabbá vált a név azzal, hogy előkerült 1737-ből a következő változat is:

¹ NYÍRI ANTAL érdekes közlését és összevetését azzal egészíteném ki, hogy a SchlSzőj.-beli *hatek* olvasása *haték* lehet, és a darányi *hatak* formával olyan viszonyban állhat, aminő a *fazak* meg *fazék*, *hajlak* meg *hajlák* között van. — P. D.

„A *Benkinyes*“ (szántó). Sőt gyanúsnak tünnek fel nekem még ezek a helynévalakok is: 1754: „A *Benkesben*“ (ua.) | 1792: „A *Benkis*“ (ua.) | XVIII. sz. második fele: „a' *Benkesben*“ (sz.). — Már azt hittem, le kell mondanom a helynév megmagyarázásáról, mikor történeti gyűjteményemnek egyik eleddig cédulázatlan részéből előkerült 1731-ből: „A *Benk Illyésben*“ (kaszáló). Ebből az adatból nyilvánvaló, hogy e helynév a terület egykori tulajdonosának nevét őrizte meg. A *Benkijes* tehát két elhomályosult személynévi tagból: család- és keresztnévből álló alakulat. Ilyenre akadtam ugyancsak 1941 nyarán az Erdélyi Tudományos Intézet borsavölgyi kutató munkája során a kolozsmegyei Kidében egy *Gájános* nevű határrész nevében. E helynév a történeti adatok világánál szintén személynévi eredetűnek bizonyult. Eredeti alakja ugyanis *Gál János* volt. Vö. még MNy. XXX, 166.

Ami a *Benk Illyés* > *Benkinyes* ~ *Benkijes* > *Benkes* sor közelebbi magyarázatát illeti, először is meg kell állapítanunk, hogy valóban volt-e, illetőleg van-e Zentelkén *Benk* nevű család. Közbe legyen mondva, eleinte magam a *Benkő* családnévre gondoltam, de a község történeti személynévei között nem fordul elő ez a családnév. Pedig egy **Benkő Illyés* alakú helynévből hangürmegszüntető hangzókivetéssel könnyen keletkezhetett **Benk' Illyés* és ebből egybeejtve *Benkijes* alak. Nem kell azonban ehhez a teljesen valószínű feltevéshez folyamodnunk, hiszen Zentelke történeti személynévanyagából meglehetősen régről kimutatható a *Benk* családnév is. Egy 1640-ből való jobbágy-kezeslevélben Bánffy Zsigmondnak Görgei Tamás nevű jobbágyáért, akit ura „sok mód nélkül való szenvedhetetlen vétkeiért“ megfogatott, de aztán szabadon bocsátott, kezesiséget vállal többek között *Benk Ferencz*, Bánffy Kristóf jobbágya és *Benk János*, Veres Mihályné Huszár Krisztina jobbágya is (Erdélyi Múzeum Gr. Bánffy I. Nemzetségi lt. Oklevelek. Kezeslevelek). E családra vonatkozólag még a következő adatokat írtam ki: 1737: *Joannes Benk* (40 éves) (i. h. Bánffy Farkas conscr.) | 1777: *Paulus Benk* (36 éves) (i. h. zentelki csomó) | 1825: *Benk György* (Múz. Gr. Bánffy lt.). Azonban 1777-ben Zentelkén említettek egy *Stephanus Benke* (Erd. Múz. i. h. zentelki cs.), 1792-ben pedig egy *Paulus Benke* (50 éves) (i. h. Bánffy Sándor conscr.) nevű személyt. Bár ezek az adatok későiek, két lehetőségre gondolhatunk: 1. élt Zentelkén *Benk* és külön *Benke* nevű család is; 2. a *Benk* családnév a *Benke* alakból hangzókivetéssel az ilyenféle összetett nevekből keletkezett, mint pl. *Benke Albert*, *Benke István* vagy éppen *Benke Illyés*. E hangzókivetéses alak keletkezését a korai, 1640-ből való *Benk* alakra való tekintettel már legalább a XVII. század elejére kell tennünk, mégis a felsorolt adatokból nyilvánvaló, hogy a *Benke* alak tovább is élt. Úgy látszik, így volt ez még a XVIII. század végén is, hiszen az 1777-ben „circiter“ 36 évesnek mondott *Paulus Benke* és az 1792-ben „circiter“ 50 évesnek mondott *Paulus Benk* nevű jobbágy kétségtelenül azonos személy.¹

¹ Mind a *Benk*, mind a *Benke* név a *Benedek* névből -k, illetőleg -ke kicsinyítő képzővel alkotott becenév (vö. Nyr. XXVII, 86, 183, XXXVII, 40, MNy. IX, 32, EtSz.).

A *Benk* ~ *Benke* családnév zentelki előfordulása és az 1731-i „*Benk Illyésben*” adat kétségtelenné teszi a mai *Benkijes* eredetét. A *Benkinyes* alak a nép-, sőt a köznyelvben is meglevő *menyek* > *mejek*-féle hangesere analógiájának alapján könnyen magyarázható. — Ide kell vonnunk az előbb felsorolt *Benkes* ~ *Benkis*-féle történeti alakokat is. Kiden lejegyeztem az *Illyés* ~ *Illyes* családnévnek *Es* alakváltozatát is. Ebből következtethető, hogy Zentelkén is lehetett már a régiségben is az előbb említett névnek ilyen összevont, helyesebben csonka alakváltozata. Így keletkezhetett az eredetibb *Benk Illyés* (o: *Benkijés*)-ből *Benkés és ebből *Benkes* alak. A *Benkis* változat, mely csak egyszer fordul elő, az *i*-ző zentelki népnyelvben nem feltűnő. Ez alak fejlődése ilyen lehetett: *Benkés > *Benkís* > *Benkis*.

Dombraváros, Dombravára. Mikor a visszatérés után, 1940 őszén Kolozsvár régi magyar utcaneveinek felülvizsgálására és a megszállás alatt keletkezett utcák magyar nevének megállapítására került a sor, a bizottság egyik tagjától, Kovács Gyula városi műszaki tanácsostól hallottam, hogy Kolozsvárnak egyik, a Nádoson túl lévő utcáját, amelyet most magyarul Léway-utcának neveznek, a rumének annak idején *Strada Domb-rava* Roşie-nak keresztelték el. A magyar lakosság azonban nem tudva e név rumén történeti vonatkozásairól (Dumbrava Roşienél Nagy István moldvai vajda győzelmesen harcolt 1497-ben a lengyelekkel) a *dombra* felfelé vezető város-részt népetimológias magyarázattal *Dombraváros-uccá*-nak, röviden *Dombraváros*-nak nevezte el. Természetesen, minthogy e név Kolozsvárnak egyik félreeső utcájára vonatkozott, csak a közvetlen környék lakossága ismerte, illetőleg használta; például magam e nevet sohasem hallottam, hisz e félreeső utca tájékán alig-alig jártam.

Annál meglepőbb volt számomra, hogy mikor a nyáron Kalotaszeg jelenlegi helynévanyagát gyűjtögettem, Magyarokiskapus határát járva, nyelvi kalauzom, Rác Jankó István (48 éves) egyik erdőrész nevéként említette a *Dombravára* ~ *Domb-ravára* helynevet. Minthogy e helynévnek szerinte is, meg az ugyancsak Magyarokiskapusra való, de rumén nemzetiségű Petruca József (65 éves) szerint is *Dumbrava* olv. *Dumbrává* a rumén alakja, nyilvánvaló, hogy itt ruménből magyarba átkerült helynévről van szó. Magyarban a *Dumbrava*-t többnyire *-ra* határozóraggal használta a magyarság, és így a *Domb-ravára* határozóragos alakot rövidesen népetimológiával a *domb* és a *vár* szó összetételének érezte. Ezért ma már határozóragos alakban így használja: „Menyünk a *Dombravarába* ~ *Domb-ravarába*.” Kétségtelen, hogy a magyar *Dombravára* ~ *Domb-ravára* a rumén *Dumbrava* származéka, hisz a magyar helynévalak szokatlan képződés, míg a rumén *Dumbravă* nagyon sok erdélyi rumén vagy vegyes magyar-rumén, rumén-szász község helynév-anyagában megvan.¹ Megjegyzem azonban, hogy e név

¹ Kalotaszeg területén megvan pl. Bábonyban és Kalotánádason is. — A ruménben a tölgyerdő neve nagyon gyakran *Dumbrava*.

a ruménben is szláv eredetű (DRĂGANU, Româniile în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii. Bukarest, 1933. 388).

SZABÓ T. ATTILA.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

A régi erdélyi köz- és népnyelvből. (XVI—XIX. század.)¹

- abárló*. — 1717?: Egy ezüst *Abárló*.
alatt. — 1694: az Kert *állát* (= alatt) valo (t. i. föld) ... az Szabo Andras Kertye *állát*.
alszél. — 1758: *fel szellről* Leuska Tamás, *al szélről* Dobos Sándor szomszedi lakik.
alábbacska. — 1791: Ugyan tsak ott *alábbotska* *Alábbatska* tavally le ésett egy jo Musdally fa.
kés-alja. — 1718: azon pusztát . . . szépen megtisztittyák, megvermelik és magok szöllőjököl szedett, jó szép *kés allya* fákkal béültetik.
anglia-posztó. — 1809: Megy Szin *Anglia posztó*.
angliai köntös. — A . . . szederjes *Angliai Köntösse* ben regett volt Racz Istvannak a Revolutioba Szebenbe.
Annók. — 1676: Az Hülybz Galaczi *Annok* Bongorja fele.
Ardai. — 1766 k.: Az *Ardai* (Ardó) kis kútnál.
arra hites. — 1752: én *arra hites vagyok*, hogy . . . ne hagyjam.
aszalvány. — 1791: ezek is nem formás Erdők, hanem fontként Irottványokkal telyes bokros dirib darab szakadások, melyeknek a sok Irottványok és közre lévő *Aszalványok* miatt határait *alkalmatosan* leírni nem is lehet.
asszonyállat. — 1583: aź Nemeľ *Ażżonj allatth* thwnja Illýk Gallaczj *Annażżon* (!).
asszu. — 1836: Nyoltz véka *asszu* gyümöľts.
asztag. — 1836: Egy *Asztagokat* és Széna Kalangyákat rako állás.
atlasz. — XVII. sz.: Egy bokor fejer *atlasz* pantlikaval gjönggjel csinált inguj.
avatag. — 1791: Kőpadja erőssen *avadag* ... *avadag* tserfa ... *avadag* pléh Vitorla (házfedelen) | 1806: egy fenyő Deszkából készült *avatag* bélett ajto (Fiátfalva) L. még *gárgya* al.
által. — 1791: Esztendőt *által* a Jobbágyok consummáltak. | 1765: esztendőt *által* többet vesztegleni szokott ezen okon.
áristom. — 1754: *arestom*.
árnyék-óra. — 1698: egy hitván *árnyék óra* fa deszkán.
átalag. — 1836: Edgy kis *átalag* Fugadi, Ó Bor (Kolozs-borsa).
barackvirág-szín. — 1751: *Baratzk virág szín* kanavász szoknya.

¹ Az adatokat szinte kivétel nélkül az Erdélyi Múzeum családi levéltáraiból, itt is főként a báró Wesselényi család birtoktörténeti anyagából gyűjtöttem.

b(a)rassai. — 1679: egy *Barassai* mente, egy saru, egy főre való *bársony*. — 1670: Egy nyári *bárson* palást fejérezüst galand körülette. Egy szederjes *bárson* bellet mente. | 1727: Hamuszin virágos *Bársany* szoknya szelyes elegyes kötes rajta.

becsül. — 1757: eö Nsga Sibai Számartója... bennünket kénszerite arra, hogy bizonyos számu sertéseket jó lelkiismerettel *becsülnök* meg | 1761: parancsolák, hogy... (a) Tasnádi Curiákon való mindennemű épületeket vizsgálónk, és következeskeppen *betsülnök* meg.

benne nem volt hír. — 1781: ez is bizontalan mivel erősen tagadják hogy soha hírek sem volt *benne*.

benne kap. — XVIII. sz. el.: Meg ne szántsd ördög adta s v. baszom a lekedet mind magadk, mind Uradk, mert Isten Sz. Haromság ugy segéljen két három ökrödet meg lovöm 's magad is kapsz *benne*.

berbence. — 1836: Öt Ujj Turonak való *Berbentze* (Kolozsborsa).

berbécs. — 1670: Gyartatlan *berbéts* és jú bőrök.

beszél. — 1717: Hallottam . . . . , hogy *beszéllette*.

beste. — 1581: *beste* kwrwaffya vígie fel a pýnzt (Szilágyság).

beszerika 'templom' (<r. bisericã). — 1719: az Falu *Beszericája*.

bé ~ *be.* — 1735 k.: Gyöszöbe *bé* varrt két szaz kilenczven Arany. | 1749: szabad jó akarattyokból ménékünk külön külön kézeket *bé adván* Lőnek kezések. | 1836: kívül *bé* vakolva.

bérántó l. *avatag*.

bécsi-záros. — 1679: Az ház híjján vagyon egy gjantáros, *beczi záros* vas pantos ajtó.

bécsi zsinór. — 1699: 3 Végh fekete *Béczy' Sinort*.

bél-kerék. — 1791: 1 *bélkereke* (t. i. a malomnak) (Holtmaros).

bélelt. — 1717?: Egy narany ßin arany gombos, nußtal *bélelt* (t. i. köntös) . . . Kőkőresin szin, hiuzzál *bélelt* mente.

bír valamit. — 1773: az . . . . kaszálo helylet elsőbhen . . . . Nagy Márton . . . . *birá* annak holta után az Onokája.

bival. — XVII. sz.: Fejős *bial*. Tölgyelő *bial*. Harmad fő *bial* tehén. Negjed fő ökór *bial*. Örög bika *bial*.

bizonyosan. — 1751: *bizonyoson* nem tudom.

bodon ~ *bödön.* — 1765: egy véka, egy Kőpécze és kővágo vas csákány, egy *Bodon*. | XVIII. sz. közepe: 5 Turos *bodon*.

bogárhátú. — 1735 k.: Fejér *bogárhátú* szinor.

bogláros. — 1774: Egy jó féle Gyöngyös arany *Bogláros* koszorut.

bokály-kancsó. — 1698: Két *bokály* fejér *kancsó*.

bokor 'csomó, csoport'. — 1697: Egy *bokor* keze való orientalis Gyöngy közep szerű igen szép. | 1698: Ugyan kett *bokor* keőre forgo liszteleő malom s négy kasa teőreő külyű . . . egy *bokor* viseltes szántó vas. | 1719: És vagy három *bokor* orosz is szállított azon földre az öreg Erdőtelti György uram. | XVII. sz.: Gyöngjel szkóftum arannyal csinált vitéz kötés hat *bokor*. Egy *bokor* zöld tafota arannyal varot inguj. Egy *bokor* fejer atlacz pantlikával göngjgjel csinált inguj.

bolház 'kérdésekkel kifagat'. — 1723: Balka uram emberét ott meg *bolházom*.

bolond az is. — 1752: *az is bolond* volt a' ki Fő Ispánnak tette.

bolthajtásos. — 1735: *bojt hajtásos* író házaeska.

bongor. — 1676: az Hüly felül vagyon más darab *Bongor* Az Hülybꝯ Galaczi Annok Bongorja fele. | 1791: A Nagy *Baumgartban* ... A *Bongor* kutnál lévő Láb (szántó). A Nagy *Baumgartban* lévő helyetske, holott találatnak bizonyos számú gyűmöltsfák. A Reformata Templomon fejől a *Baumgartban* (kaszáló) (Lúdvég). A' Nagy Szöllő avagy a *Bongor* alatt (Backamadaras). | XVIII. sz.: A most említett két szőlők között vagyon egj *bongord*. Item az maga (és) Nagy Péter szöllei között más *bongord* (Kékes).

bontogat. — 1717: átkozottak legyenek peniglen a kik ezen Testamentum tételemet meg *bontogattyák*.

borona. — 1682: vagyou *boronabol* fel rott Dißnó oll. | 1781: Ezen kerítésben vagjon rako *berenákból* ki rakot ... oll (Aranyosmegyes).

borostyánfa. — 1712: Ezen kertben vadnak két rendben nyotz-nyotz bokor öreg *borostján* fák.

borsoló erszény l. *erszény*.

borsórontó. — 1698: egy réz *borsó ronto* és szűrű.

bozsi szekér. — 1836: Két rosz *Bosi Szekér* haszonvehetetlen (Kolozsorsa).

bölcsösút 'kátyús út'. — 1766 k.: a *böltös út* szomsz(édságában) (Szilágycseh). | 1780: az régi fel járo *böltös út*.

bőr. — 1836: Hét csáválatlan Juh *Bőrek*.

bővséges l. *gárgya*.

bujdosik, bujdosás. — 1709: Ha vagy *bujdosásban* ... ottan maradék nélkül tanálnék meg halni | 1749: eo Nga földéről el nem szóknek s el nem *bujdosnak*, hanem jó helyly tarto Lakos emberek léznek (Dabjon) | 1751: ha el *bujdosnám* is részegségben való káromkodásom miá.

capos. — 1774: egy fekete *Czapós* Toku 'sebbeli Ezüst orát.

cigli-szár. — 1836: tiz Hámhoz valo rosz *Kantár, Czigli szár* (Kolozsorsa).

cimervas. — 1836: edgy viseltes eke jo lapos és Hoszszu Vassaival, *Czimer vasával*, Fojtojával és rősz talyiga Kerekeivel, jo patingjával (Kolozsorsa).

cipógyuró tábla, cipőszakasztó tábla. — 1765: Egy nagy *czipo gyuro Tabla* Labastol. | 1836: edgy *Czipo Szakasztó* Tábla.

condollik. — 1766: a régiség miatt Sendellyezésében meg *tzondollott* s a' lakásra nem minden részében alkalmas udvarház körül (Bósháza).

csattyú. — XVIII. sz. közepe: Pantallér *tsattyuval*.

csávált, csáválatlan. — 1836: Hét *csáválatlan* Juh *Bőrek* és edgy Irhának való, hat *Csávált Bőr*.

cseber. — 1836: edgy *tseberbe* két véka sárga Hoszszu Krumpli (Kolozsorsa). L. még *csepoj* al.

cselédes 'családós'. — 1768: *Cselédes* Ember.

csepoj 'kis hagyma(?)¹ — 1836: 120 Koszoru hagyma és két jó Cseberbe *csepoj* (Kolozsborosa).

cserefa l. *megcsenkáz*.

csergemalom. — 1718: vagyon itten (t. i. Nagyecseden) egy kis *Cserge malom*, ki tsak az időhöz alkalmaztatja magát.

csépel ~ *csipel*. — 1670: *Tséplett* zab. | 1712: vagjon ... Nád Supos fedelű Csűr, melyben *Csipelhet Csipelő* Nro 8.

csészécske l. *trébelyes*.

csigásan l. *gomba*.

csikászik 'csíkra halászik'. — 1676: Télben ugyan *Csikázhatná* (t. i. a tavat), ha utánna járna.

csikó. — 1682: Egy sárga pej örög kancaza, *csitkaja* csödör, pej holdos. Egy harmatfü(!) sötét Búrke kancaza *tsitkó*.

csikózó. — 1682: Egy *Csitkózó* örög Kancaza.

csinált. — XVII. sz. vége: Egy önek való gyöngyel *csinált* arany remekék (!) zománcoz arany láncz szemmel össze foglalva. Egy veresbársonra *csinált* gyöngyös parta. L. még *atlac*, *bokor* és *kelence* al.

csisza. — 1670: Egy király szín Kamuka Boknya ... aranyas *csiszája*.

csenkáz l. *megcsenkáz*.

csó, *csős*. — 1781: az Palinka főző katlanok és *csős* Kadok | 1736: edgy Hat vedres pálinka főző üst, sisakjával és *csőjeivel*.

csubokol. — 1788: az Uczánis két három lovas ember *csubokol* (Sófalva).

csokoládé. — 1774: két kopott aranyozással való Trébelyes munkájú *Csukuláté* finssia tartó. | 1799: Tizenöt Font *Tsukuládé*.

csupor. — XVIII. sz. közepe: 2 Mázos *csupor*.

csüröskert. — 1836: A' *Csüres Kert* Közepébe (Kolozsborosa).

csúfos. — 1752: nem kell nekem az az Vesselényi *csufos* hora Pillangos diszno teremtette, hanem jó bort hozz énnékem.

dagasztószék. — 1836: edgy *dagaszto Szék* láb.

daraszolóvas. — 1836: edgy Kert *Daraszlo Vas*.

Dátoson. — 1757: *Dátasan* 'Marosdátoson'.

deberke. — 1698: egy véka, egy *deberke* | 1836: egy Fugadrol küldött Szilva izes *Deberke* tele Szilva izzel, egy *Deberke*(!) Kőmény mag | öt kupás *Deberke* tele mézzel | edgy otska *Deberke*, Két Galyáta, edgy gyertya mártó *Deberke* | Edgy *Deberkébe* pagnétban négy ezer szendely(!) szeg | Egy Két vékás *Deberkébe* más fél véka Kifli Krumpli (Kolozsborosa).

derék. — 1717: mikor meg láttuk, akkor *derék* égésben volt (t. i. a ház) (Perecsen).

deszka ~ *dészka* l. *kert*.

décsei kályha. — 1836: Edgy Kerek Kementzéhez való *Détsei*² *Kajhák*, edgyik Kájha el van törve (Kolozsborosa).

dib-dáb. — 1698: egy rossz vas rosta hólni apróság *dib dábbal*.

dióbeles. — 1735: Egy *diobeles* arany Láncz.

dirib-darab. — 1713: az nagy házbúl van egy bé vágot ajtó kiesiny quadrangularis *dirib darab* hitván padlásu fenyőfa.

¹ Alighanem a rumén *ceapă* 'hagyma' kicsinyítő-képzős alakja.

² Alighanem a szolnokdobokai Magyardécséről van szó.

dombos. — 1670: Egy zöld bárson kis Suba, Beles *dombos* prem rajta.

döfődik, döfődés. — 1785: reménykedett B. Wesselényi nekünk is, ne hagyjuk, hogy úgy vérjék, rongálylyák, *döfődjek* | 1775: a paciens testit meg vizsgálván láttunk a hátán a puskának küssebb végivel valo sok *döfödéseket*.

dölingézik. — 1781: Ezenn Palizaták régiek lévén szüntelenül ki *dölingeznek*.

drányica: nagyobb fajta zsendely.¹ — 1836: 'a Tiszti Tornáztos Ház, melynek fedele *Drányitza* (Kolozsorsa).

duplás. — 1781: *Duplás* Császár Aranya. Egyes Császár Aranya.

dürückölő. — 1747: (vagyon) a küs küküllő vizén egy két kövü malmok *Dürückölővel* edgyüt | a Küs Küküllő vizén lévő két kövü malomban *dürüszkölöstől*.

ecet alma sajtó. — 1781: vagyon égy *etzet alma Sajtó*.

eger ~ *éger.* — 1684: az *Egret* és az szent Martoni berket egészen ... eladta.

egészen. — 1791: mésszszel *egészen* ki fejerített Frantzia fedelü Udvarház.

egybevagdal. — 1773: midőn mások varsáit ott tanálta ki hánta onnan *egybe* is *vagdalta*.

egyebütt. — 1793: Ki rejtegette ... a Gubitsot az Ház hijján vagy *egyebütt* is.

egyek 'édes testvérek'. — 1714: Hárman voltak *edgyek*.²

egyek l. *duplás*.

egyetmás. — 1681: Marháknak és egyéb külső belső *Egyetmások*nak Registroma | 1709: portékáim s *edgyetmásaim* ... hagyom és Testalom az én kedvem kereső édes Férjemnek | 1793: valami *edgyet mást* hoz vala a honya ajja alatt.

elegyes. — 1770: Egy ... aranyos Selyem Szoknya *elegyes* Arany Ezüst kötés rajta | 1727: Hamuszín virágos Bársany szoknya szyles *elegyes* kötes rajta.

ellábal: elszökik. — 1744: azon *elabalt* (! *ellábal*) fitzkokot ... rehealni igyekezik.

(Folytatjuk.)

SZABÓ T. ATTILA.

NÉPNYELV.

Különös hangsúlyozás Kolozs megyéből.

Kolozs megyében Kolozsorsa vidékén: Bádok, Kide, Csomafája helységeiben végzett népnyelvi gyűjtésem alkalmával feltűnt az *egyelőre, egymás, amelyik* szavaknak különös hangsúlyozása, melynek nyelvtörténeti előzményei vannak.

Nyj. *egymás* névmás 'einander'. *Összeteszem egymásrg ezeket a fákat, had ájjik jobban.* ZOLNAI GYULA (NyK. XXIII,

¹ Vö. az ilyen jelentésű rumén *dran'ia*-val.

² Domokoson (Szolnok-Doboka m.) mais *édesegy* jelentése: 'testvér'. Vö. az innen való mondókával: „Ketten vótunk *édeséggyek*, méksem tettünk ki éty felet“ (1932.).

35, 145) rámutat arra, hogy *egymás* szavunk két tagját eredetileg semmiféle szerkezeti viszony nem fűzte egybe: olyan mondatokból vált ki, melyekben *egy* az alany, a *más* pedig a bővítmény (tárgy, határozó, jelző). „Elmentek *egy* a *más* után. Tü és *egyetek* a *mástoknak* lábokat megmossák (WeszprC. 47).“ CALEPINUSBAN már mindkét írásmód előfordul: „dissociatio: El valázta, *egy mástul*, valo kwlömbözés [egymástól való külömbözés]“ (333) | „certatim: *Egymásra* való képest“ (183). PP.-ban és PPB.-ban sehol sem fordul elő külön írva, tehát már ebben a korban az összeolvadás megtörtént. CSÜRY BÁLINT: MNy. XXXV, 213—4 kimutatja, hogy a kifejezésnek Erdély középső és keleti szélső részein *egy má s u* után, a moldvai csángóknál pedig *egy m á s z* után az ejtése, illetőleg a hangsúlyozása, ami a kifejezésnek *egy a m á s* után szerkezetből való eredetével függ össze, vagyis a történeti hangsúlynak a maradványa. Egyébként hasonló ejtést Székelyföldön is hallottam.

Nyj. *eggy e'löre* határozószó 'vorläufig'. *Eggy e'löre apatt a víz a patagba*. SzD.² 37 közli a szót először külön írva: „Eggy elsőbe: *eggy előre*: elsődször.“ SI.-nál: „*egy előre*, egyelőször, egy elsőbenn, Primum, Primo, Initio.“ Az adatokból láthatjuk, hogy *egyelőre* a. m. *előre*. Hogy ez valóban így volt, KASSAI magyarázatából derül ki legjobban: „*Eggy előre*, antecessum“, ami PP. 1708. (46): „*Előre*: In antecessum.“ A 'vorläufig' jelentésben először BALLAGYNÁL (Német-magyar Szótár. 1847.) kerül elő. A jelentés megváltozásával együtt járt a kiejtés megváltozása. Míg *eggy előre* vagy *egy előre* volt az írásmód, addig *eggy e'löre*-nek ejtették. Később a jelentés megváltozása a két szó összevonását eredményezte. A népnyelv azonban nem követte a köznyelvet. Az új: 'vorläufig' jelentését átvette ugyan a szónak, de a régi ejtésmóddal a régebbi állapotot őrzi meg számunkra (bővebben SZILY KÁLMÁN: MNy. II, 462—3).

Nyj. *ame'jik* névmás. *Ame'jik it vót, min csufölkodot vele, mēr beleelegyített a beszédibe legyet, bogarat*. E névmás két tagjának először semmi köze sem volt egymáshoz, csak a gyakorlati együttejtés következtében olvadtak össze. Külön hangsúllyal való ejtését csak az öregebb emberek beszédében figyeltem meg.

BALASSA IVÁN.

A kiskunhalasi népnyelv irodalmának kérdéséhez.

A MNy. 1941. áprilisi számában (139—41) „A kiskunhalasi népnyelv irodalmának kérdéséhez“ címen egy cikk jelent meg, melyben BAKÓ ELEMÉR azzal foglalkozik, hogy én egyik beszámolójának a kiskunhalasi nyelvjárás irodalmáról, közelebről KORDA IMRE tanulmányáról való nyilatkozatát — elvi háttérével nem számolva — jogtalanul fölényesnek tartom.

Itt nem részletezhető okok miatt, sajnos, csak most van alkalom válaszolni e cikkre.

BAKÓ elvi fejtegetéseivel teljesen egyetértek. Az, hogy egy 1886-ban megírt nyelvjárástanulmány mai szemmel nézve lehet módszerében avuló, lehet itt-ott hézagos, figyelmen kívül hagyható esetleg jelenségeket, s ma már néhol kiegészítésre szorul: csak természetes dolog. Azt is természetesnek tartom, sőt sokra

értékelem, hogy a mai, korszerű nyelvjáráskutatás magasabb célkitűzéssel, alaposabb, részletesebb munkával dolgozik, mint a régi. De BAKÓ nyilatkozatának nem ez az értelme: erős hangú, szinte megsemmisítő fogalmazású.

A KORDA tanulmányával szemben hozott ítéletet pedig már csak azért is szigorúnak tartom, mivel az érvek közé tévedések is csúsztak be.

1. Az *i, u, ü* magánhangzó párok tárgyalására vonatkozólag BAKÓ összehasonlítja KORDA tanulmányát CSÜRY BÁLINT és VÉGH JÓZSEF tanulmányaival, s megállapítja, hogy KORDA csak pár példát ragad ki, CSÜRY és VÉGH pedig a kérdés teljes kifejtését nyújtja. Aránytalan összehasonlítás ez. KORDA tanulmányának a címe: „A kiskunhalasi nyelvjárás” (Nyr. XV.). CSÜRY BÁLINTÉ: „A szamosháti nyelvjárás felsőnyelvállású magánhangzóinak története”, VÉGH JÓZSEFÉ pedig: „A felső nyelvállású, hosszú magánhangzók a békési nyelvjárásban” (Magyar Népnyelv I, 7—21, 22—47). A tárgy természetéből következik, hogy az utóbbi dolgozatok nem is nyújthatnak mást, mint a kérdés teljes tisztázását, hiszen csak ezzel foglalkoznak. KORDA általánosabb természetű tanulmányában ez csak részlet, a jelenségek legjellemzőbb eseteinek a feltárása. Ezért megróni nem lehet. Ez éppen olyan volna, mintha egy leíró magyar nyelvtant megrónánk azért, hogy nem tárgyalja olyan részletesen a magyar kötőszókat, mint SIMONYI ZSIGMOND monográfiája.

2. Súlyos kifogás az is, hogy KORDÁNÁL nem kapunk világos képet az *l, r, j* pótlónyújtásáról, mert hiába tárgyalja az *l* pótlónyújtásról pár lapon, az *asztā* fok mellett nem tűnteti fel az *asztāl* fokot. Ez még megbecsátható volna talán, de az *r* és *j* pótlónyújtásáról „egyáltalán meg sem emlékszik”. Bizonyára elkerülték BAKÓ figyelmét a tanulmány következő sorai: „Pótlónyújtást hagyva maguk után kimaradnak még a következő mássalhangzók: A *j* ezekben *būt*, *tél*, s több *-jt* végű causativ igéből, mint: *gyūt*, *gyút*, *nyút*. (L. a *-j* frequ. igeképzőt.) Az *r* ezekben: *vār*, *fór*, *ór*, *vīrad*; továbbá a rövid *r* szók végén: *mā*, *mikó*, *órákó*, *hamā*, *ēcczō*, *másszō*.” (Nyr. XV, 64.)

3. Végül talán legsúlyosabb kifogása a cikkek KORDA tanulmányával szemben, hogy az az ikerítődést vagy mássalhangzónyúlást „egyáltalán észre sem veszi.” Ez a kifogás is tévedésen alapul. KORDÁNÁL (113) ugyanis részletesen megtaláljuk, hogy „az *-n* locativus rag mindig hosszan hangzik: *lovonn*, *hőgyönn*; módhatározókban is: *szépenn*, *hogyann* ... *tizen*, *százann*”. Rámutat, hogy „az *-s* végű mellénevektől eredt módhatározókban az *s* megnyúlik; *sárossann*, *vizesse*, *erősenn*, szintígy a tárgyrag s a plur. és compar. képző előtt: *sárossat*, *sárossak*, *sárossabb*.” Az *-l* végű névragokról (114) megjegyzi, hogy „ha személyragot kapnak, az *-l*-et megnyújtják: *nállam*, *tülled*, *belüllünk*.” Majd (214) ilyen megnyúlást mutat be a frequentatív *v*-s tövű igéknél: *ráll*, *száll*, *váll*, *sáll*, *róll*, *nyóll*, *fóll*, *lúll*, *szüll*, *fúll*, *búll*, s így folytatja: „A deverbális *-l* általában mindenütt *-ll*-nek hangzik, oly helyeken is, hol a képző frequentatív volta nem állapítható meg: *süll*, *hüll*, *üll*; még a származékokban is: *süllés* stb. A *nyítál*, *járá*l sat.-féle

igék is hosszú *l*-vel hangzanak. Szintúgy nyújtva hangzik a frequent. *-g* (*-ng*) az egytagú igékben előző hosszú hangzóval: *búgg, bögg, lögg, zúgg*...

Mindezek a példák bárkit meggyőzhetnek arról, hogy az ikerítődést KORDA mégis csak észrevette (ha nem nevezi is így), s akit érdekel, feljegyzéseiből egy kis „hozzávetőleges tájékoztatót” kaphat a halasi népnyelv mássalhangzónyújtásáról. Az a körülmény, hogy mindez az alaktani részben van, a jelenség meg nem értését vagy észre nem vevését éppenúgy nem jelentheti, mint nem olyan nagy újítás és felfedezés az, ha ezt a jobban megfelelő helyen, a hangtanban tárgyalja a mai nyelv-járáskutató.

Van legvégül a cikkben még egy mondat, melyet szintén szigorúnak és merésznek tartunk. Az előbb ismertetett kifogások lényeges része tévedésen alapszik, de ha valóban helytálló kifogások volnának is, mégis csak kikapott részletek. Merészség tehát ebből a tanulmány korabeli értékességéről így nyilatkozni: „Az eddigiek alapján is megállapíthatjuk, hogy KORDA tanulmánya még annak a korszaknak mértékével mérve sem tekinthető olyan alapos munkának, hogy értékei miatt el kellene hallgatnunk jobb és alaposabb munkára törekvő szándékunkat.” — A meddő vitatkozás helyett vegyük elő tényleg „annak a korszaknak mértékét”, melynek illetékességéhez, remélem, nem fér kétség. Legyen szabad hivatkoznom a Magyar Tudományos Akadémia 1887. május 12-i nagygyűlésére, mely a kadémiái dícsérettel tüntette ki KORDA IMRE tanulmányát (I. Akadémiai Értesítő 1887: 158). A tanulmány íme a maga korának mértékével már régen „megmértetett”.

Tehát elvi kérdésben nincs ellentét köztünk. — Mi is szükségnek tartjuk, hogy népnyelvünk eredményes kutatásában „jobb és alaposabb” munkára törekedjünk, mint a múlt század. Sőt azt is elismerjük (mindig el is ismertük), hogy a halasi népnyelv KORDA IMRE múlt századbeli tanulmánya után nem egy részletében kiegészítésre és alaposabb feldolgozásra szorul. Azt a törekvést azonban, mely ebben a munkában KORDA tanulmányát tovább is az értéktelenség fokára akarná leszállítani, a történeti igazsággal és a halasi népnyelv tényeivel szembeállítva tisztelettel, de határozottan visszautasítanánk.

SÜTŐ JÓZSEF.

Tájszók és dülőnevek a szabolcsmegyei Újfehértóról.¹

Tájszók.

- alj*: alom; *megaljaz*: szalmát rak a jószág alá.
ágyás: a cséplésre vagy nyomtatásra a szérún szétterített zab, rozs, árpa stb.
bakos: az olajütőben a molnár szerepét tölti be.
banka-hítben: vadházasságban él (van *bubos-* és *büdösbanka*).
bekötő: hosszabb pamut-ing.
belga: dadogó.

¹ L. MNy. XXXIV, 59, 123—4.

bepillézik: a fagy vékony réteget alkot a víz tetején.

billing: kis fürt szőlő.

csámborog: kódorog.

csápol: ostorral csapkod.

csudafa: beléndek.

fagyóka: ólmos eső.

galand: szalag, pántlika.

gulászta: ellés után kifejt összement (túróvá és savóvá vált) tehéntej.

hara: óeska ponyva.

haraszt: bolyhos pamutfonal.

huzó-muzsika: harmonika.

hidlás: az istálló durva padlózata.

kaska: vesszőkosár.

koma-csésze: olyan kislábas, amelyben a gyermekágyas aszszonynak a komaasszony ebédet visz.

létó: bortöltésre használt négyszögletes tölesér.

málás kenyér: kukoricaliszttel vegyített rozslisztből süített kenyér.

meghagyul: színét veszti.

megintelen: megint.

öböl: hóguta, hóhullám. *Megütötte az öböl a fa levelét* vagy *a gyümölcsöt*.

ocsu: a cséplőgépből vagy a rostából kikerült szemetes gabona.

palozsna: kotlós-tojás.

póromozik: a gyermek játékból önmaga körül forgolódik.

pöttyőke: tarhonya, reszelt tészta öregen (sűrűn) főzve.

rocska: sajtár.

szakállka: gyermekasztalkendő (viaszkos vászonból), amit a nyakába akasztanak.

szatying: keskeny, fehér szalag.

szilke: ételhordó nagyobb edény, főleg napszámosoknak.

Teréz: kiskorban *Teri*, később *Terca*, s öreg korban *Trézi néni*.

topánka: cipő.

toplász: lompos, nehézkes.

udvaros: mindenek, hetes.

ujjent: ismét.

vaskanál: bádogkanál.

vaskó: a kés, bicska pengéje.

vastag-étel: főzelék.

veréce: leginkább a tornácra alkalmazott lécből készült kis ajtó.

zila: hulladék búza, rozs, árpa stb.-szárak, kalászkok a tarlón vagy a szérűn.

zsendicc: a juh ellése után kifejt, összement (megtúrósodott és megsavósodott) juhtej.

D ű l ő n e v e k.

Bót. Bóti-szállás. Bégárhegy. Bokorhegy (voltaképen homokdombok). Bogárháza. Butyka. Ereszvény. Farkasnyára. Fövényes.

Gyulahalma. Kapitány-tag. Kálmánháza. Körtélyes. Laposhely. Mályvaskert. Micske. Nagyállás. Nyomások (egyholdas birtokok). Ökörkút. Pázmány. Szárhegy. Szegegyháza. Szemszűrő. Szilashát. Szirond. Telek. Tóhát. Vadas. Vay-kert. Veresrét.

Láttam én már karón varjút. Legutóbb e szólást így hallottam: *Láttam én már karón varnyut, s a varnyu elrepült, a karó ott maradt.* Az önteltségnek és dicsekvésnek a lelohasztására mondták. KOCZOGH ANDRÁS.

Fog. A *fog* legváltozatosabb értelmű igéink közé tartozik. A NySz. tizennégyféle jelentésre sorol fel példákat, de tárgyas és tárgyatlan jelentésben BALASSA szótára is tizenkét értelmét ismeri. A *fog* igének 'concipio, empfangen' jelentésére a NySz.-nak csak oly régi adata van, mint a Bécsi Kódex: „Ha nappal es eyiel *foghatnec* es fiakat zŕlhetnéc“ (2) | „Hog *fogna* es zŕlnő“ (10) | „Es *foga* es zŕlő neki fiat“ (181). Feltűnő, hogy későbbi forrásokban az igének ezzel a jelentésével nem találkozunk. Ezzel szemben állíthatom, hogy ez a kihaltnak látszó jelentés szókincsünknek maiglan is élő alkotó része, de egészen különösképen egyedül az állatvilágra alkalmazottan. A MTsz. Göcsejből közli ezt az értelmet. Magam a Dunántúlról, Tolna meg Zala népnyelvéből ismerem az ilyen mondatokat: „A tehén meddő maradt, nem *fogott* borjat. A kanca szállott, de nem *fogott* csikót.“ Csak a minap hallottam öreg kocsisunktól: „A kanca még huszéves korában is *fog*“. — A köznyelvben az ige ilyen jelentése kiveszett, de a továbbképzett *fogan* és *foganik* is kivesztésben van már; a Hiszekegy szövege őrzi a *fogantaték* alakot, míg a mai köznyelv inkább csak a *fogamzik* alakot használja. Érdemes még rámutatni arra a sajátosságra, hogy az *n*-re végződő igealak továbbképzett alakjaiban él, de közhasználatú származékai: *fogamat*, *fogamatanos*, *fogamatanosít* mind csak átvitt értelemben használatosak. BUZÁS DEZSŐ.

KÜLÖNFÉLÉK.

Zlinszky Aladár.

1864—1941.

Múlt évi december 1-én 77 éves korában elhunyt Zlinszky Aladár, a M. Tud. Akadémia rendes tagja, a Pázmány Péter-Tudományegyetem c. ny. rk. tanára, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság alelnöke, a Magyar Nyelvtudományi Társaság választmányi tagja. Fél századnál hosszabb ideig, egyetemi tanulmányainak befejezésétől haláláig, fáradhatatlanul kutatott és tanított. Tudományos munkáiban a magyar irodalomtörténet és a magyar stílus kérdéseivel foglalkozott. Tanári működését 1887-ben Baján kezdte, Zomborban és Pozsonyban folytatta, majd 1896-tól 1927-ben történt nyugalomba vonulásáig a budapesti VIII. ker. áll. gimnázium tanára volt. Negyven évi tanári szolgálat után

vonult nyugalomba, de akkor sem vált meg a tanítástól, folytatta irodalomtörténeti, stilisztikai, retorikai és poétikai tárgyú magántanári és tanárképzőintézeti előadásait.

Munkásságának ez a két iránya: a tudományos kutatás és a gyakorlati tanítás, mindvégig a legszorosabb kapcsolatban volt egymással. Zlinszky Aladár azok közül a nagyműveltségű középiskolai tanárok közül való volt, akik egyformán hivatásuknak érzik és vallják a tudományos munkát és a tanítást, akik látják a középiskolának nagy nemzeti és társadalmi értékét, s ezért kutatásaik eredményével gazdagítani igyekeznek a középiskolai tanítást.

Mint fiatal tanár elmélyed a magyar irodalomtörténet tanulmányozásába, dolgozatokat közöl az irodalomtörténeti forrás- és hatáskutatás területéről. Tanulmányai közben megírja a „Szemelvények a magyar nemzeti lyra köréből” című nagyértékű tankönyvét. Ez a kitűnő tanári kézikönyv példát adott arra, hogyan kell a magyar lírai költészet legszebb darabjait az ifjúság magyar irodalmi nevelésére feldolgozni.

Legnagyobb jelentőségű az a munkássága, amelyet a stílus-kutatás terén végzett. WUNDR VILMOS Völkerpsychologie című nagy művének a nyelvről szóló kötetei hatással voltak a magyar nyelvtudományra is. Gombocz ZOLTÁN ismertetése nyomán és irányítása mellett értékes jelentéstani dolgozatok keletkeztek. Zlinszky Aladár WUNDR művének s a hozzákapcsolódó irodalomnak tanulmányozása alapján a stílus jelenségeit az addigi logikai szempontú vizsgálat helyett társadalmi, művelődéstörténeti és lélektani szempontok szerint igyekezett rendszerbe foglalni. „A szóképekről” című tanulmányában (1911.) a metaforát, a synekdochét és a metonymiát vizsgálva megállapítja, hogy csak a metaforának van művészi értéke, s azok a szóképek, amelyeket azelőtt a metonymia és synekdoché tropusai közé számítottunk, nagyrészt egyszerű mondatbeli tapadásnak bizonyulnak. „A kifejezés stílusa” címen (1913.) a nyelvi kifejezésnek azokat az eszközeit rendszerezi, amelyek az érzelmek, indulatok és akarat hatása alatt módosítják gondolataink nyelvi megnyilvánulását. A két tanulmány után megírta „Stilisztika és verstan. A magyar stílus mintái és törvényei” című tankönyvét (1914.), amely mindmáig a legkiválóbb magyar stilisztika. Megváltoztatta ez a könyv a stílus jelenségeinek tanítását: a régi logikai elemzés helyett művelődéstörténeti és lélektani tartalmat adott a stilisztikának.

Irodalomtörténeti és irodalomelméleti tanulmányai mellett a stílus kérdéseivel élete végéig foglalkozott. Vizsgálja a metafora szemléleti és hangulati elemeit (Szily-Emlék. 1918.), Petőfi képalkotó tehetségét (MNy. XVIII, 189–98. 1922.). „Az eufémizmus” című értekezésében (1931.) nemcsak a jelenség fogalmát és mai használatát, hanem eredetét is megvilágítja. Egy másik dolgozatában (Minerva V. 1926.) a lírai költészet érzelemkifejezésének módjait tárgyalja, s néhány évvel ezelőtt nagy tanulmányban fejtegette a művészi hangfestés és hangutánzás jelenségét. (Budapesti Szemle 1937.). DÉZSI LAJOS Világirodalmi Lexikonában mintaszerű alaposággal megírta a stilisztikai, retorikai és poétikai cikkeket. Mindezek a dolgozatok maradaudó értékű darabjai stilisztikai irodalmunknak.

Zlinszky Aladárt minden munkájában alapos tudás, széles látókör és nyugodt, biztos ítélet jellemzi. Jól ismerte a nyugat-európai irodalmakat, szaktudományai irodalmát állandóan figyelemmel kísérte, tanulmányozta. De nem zárkózott el szaktanulmányainak szűk falai közé, hanem a filozófia, pedagógia, szociológia nagy képviselőinek munkáiból igyekezett megismerni a szellemi élet hatóerőit. MELICH JÁNOS tanúságot tesz róla (Akad. Értesítő 1940:271), hogy Zlinszky Aladárnak már fiatal korában „kiterjedt, alapos és mély pedagógiai, filozófiai, lélektani, magyar és világirodalmi, tudományelméleti ismeretei voltak“.

Nagy tudása megszerzésében, gazdagításában mindig az a cél vezette, hogy tudásával használjon nemzetének. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1940. évi közgyűlésén elnöki megnyitójában a költészetnek a nemzeti életben való szerepét tárgyalva a következő szavakat mondta: „A magyar költő ne csak saját lelke válságait vizsgálja és problémáit boncolja, hanem tekintsen szélesebb horizontok felé s legyen mindig egy kissé hazafi is.“ Munkái bizonyítják, hogy ugyanez volt a felfogása a tudományos kutató hivatásáról is.

Áldott legyen az emléke!

SÁGI ISTVÁN.

LEVÉLSZEKRÉNY.

T. A. irja: Brassaiaktól hallottam még az oláh megszállás idején, hogy Brassónak a Fellegvár alatti részén főként az Ó-királyságból jött tisztviselők nyilván nem csak törvényes jövedelmükből épített villasorát a magyar lakosság *Tolvajsor*-nak vagy *Lopotsor*-nak nevezte el, sőt az oláh lakosság is a *Şirul hořilor* nevet ragasztotta rá; ez pedig szó szerint ugyancsak a. m. *Tolvajok sora*. Az egyik közlő emlékezett rá, hogy ilyenféle nevet adtak neki a szászok is. — Kolozsvárt is hallottam néhány évvel előbb, hogy a Györfalvi és a Tordai út között épült újabb városrészt, ahol szintén főként a tisztviselőkből alakulगतó oláh középosztály hirtelen és a kolozsváriak vélekedése szerint szintén nem épen törvényes jövedelemből gazdagodó tagjai építkeztek, e városrészt *Lopotfertáj*-nak nevezgette, természetesen csak titokban, a magyarság. — Zilahi tartózkodásom idejéből tudom azt is, hogy egy hirtelen meggazdagodott ókirályságbeli, vagy ahogy oláhos kifejezéssel mondták: „regáti“ gazdasági mérnök vagy felügyelő (agronom) házát kedélyesen *Loptalak* névvel illették a zilahiak; e ház a Király-utca közepe táján állt. — Meggyőződésem, hogy e három példa nem magában álló. Jó volna, ha a többi erdélyi városokból is összeszedgetnők a hasonló elnevezéseket, az oláh megszállás idejének e korjellemző, de ma már elveszésre ítélt adalékait.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: PAIS DEZSŐ,

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXXVIII. ÉVF.

1942. ÁPRILIS

2. SZÁM

A magyar szókészlet nagysága.¹

Nem, igazán nem lehet panaszkodnunk, hogy a nagyközönség ne érdeklődnék a nyelvek iránt. Alig lapozhatjuk fel újságjainkat, hogy ne találjunk bennük valami felszólamlást, bíráló vagy helyesbítő megjegyzést a nyelvhasználattal kapcsolatban. Beszélő újságunk, a rádió is elég gyakran traktál bennünket nyelvi észleleteivel, és bizony maga is elégszer ad okot észrevételekre, még olyanoknak is, akiknek egyébként nem mesterségük a nyelvészkedés. Társaságban is sokszor lehetünk tanúi annak, hogy a társalgás egyszerre csak a nyelv vágányaira siklik át, s ilyenkor rendszerint elkeseredett vita indul, melynek aztán se vége, se hossza.

A nagyközönségnek ez az érdeklődése egyáltalán nem meglepő. A nyelv mindenki mindennapos kenyere. Nem átvitt értelemben, hanem a szó legszorosabb értelmében mindennapi kenyér a nyelv. Ebből élünk mindannyian: a magunk megértéséből és a mások megértéséből, s ebben úgyszólván egyetlen, de mindenesetre legfontosabb segítségünk, legnélkülözhetlenebb eszközünk a nyelv. Hogy ezt az eszközt mindenki bírni akarja, természetes. Hogy ezt az eszközt mindenki még jobban bírni szeretné, érthető. S itt, ebben a jobban bírásra való törekvésben rejlik a gyökere annak, hogy a nagyközönség mindig és mindenütt oly bámulatosan fogékony a nyelvhelyesség kérdései iránt. Abból az ezer és egy problémából, amely a nyelvhez kapcsolódik, szinte csak egy érdekli a publikumot, de ez aztán annál inkább: az, hogy jó-e, helyes-e ez vagy az a szó, ez vagy az a kifejezés, fordulat, vagy talán jobb, helyesebb a másik.

Ezen az egy életségű és sokszor nem is jelentéktelen problémán túl azonban már nem igen van keletje a nyelvi kérdéseknek a nem szakközönség körében. Az öt ujjunkon is meg tudnók számlálni, hogy esetleg mire kíváncsi még a nagyközönség a nyelvvel kapcsolatban, kíváncsi tisztán gyakorlati érdekből vagy éppen csak a kuriózum kedvéért.

E néhány kérdés közül való a szókészlet nagysága is. Hogy hány szó van, hány szó lehet ebben vagy abban a nyelvben, mekkora lehet az a szómenyiség, mellyel ez vagy az a

¹ A Magyar Nyelvtudományi Társaság 1942. február 10-i közgyűlésén elhangzott előadás.

nyelv rendelkezik. E kérdés mögött persze gyakran csak a gyakorlati ember egyszerű számvető szándéka lappang, aki tudni szeretné, hogy ha egyszer egy idegen nyelv elsajátítására adná fejét, vajjon mekkora szókazallal kellene is megbirkóznia, sokszor azonban a merő kíváncsiság rejlik mögötte, a mindent tudni óhajtó ember mohó kíváncsisága, aki legtöbbször válogatás nélkül hajszolja a fontos és kevésbé fontos számszerűségeket, mert ezek mégis csak mondanak neki valamit a világról, elárulnak valamit abból a vigasztalanul nagy ismeretlenségből, amely körülveszi.

Nem igen kérkedhetünk, hogy a nyelvtudomány valami különösebben igyekezett volna kielégíteni a nagyközönség ezirányú kíváncsiságát. Hivatásos nyelvészek alig is foglalkoztak a szókészlet nagyságának kérdésével, vagy mert maguknak sem igen volt tiszta képük róla, vagy mert reménytelennek tartották a megoldását. A múlt század 60—70-es éveiben a népszerű MÜLLER MIKSA bedobott a köztudatba néhány számot, s ezek aztán hosszú évtizedekig bolyongtak könyvről-könyvre, mint megcáfolatlan pozitívumok.

„Egy megbízható falusi paptól tudjuk — mondotta MÜLLER egyik oxfordi előadásában (l. Müller Miksa fölolvasásai a nyelvtudományról. Budapest, 1874. 251—2) —, hogy plebániájában még 300 szó sincs némely napszámos szótárában. A régi egyiptomi bölcsek szótára, legalább amennyire a hieroglyphicus föliratokból tudjuk, mintegy 658 szóra ment. Egy-egy olasz operának szövege ritkán fejt ki nagyobb szóbőséget. Jól nevelt angol, aki járt gimnáziumba és egyetemre, a ki olvassa a bibliát, olvassa Shakespeare-t és a Times-t... közönséges társalgásban 3000 vagy 4000 szónál ritkán használ többet. Behatóan gondolkodók, a kik kerülik a határozatlan és általános kifejezéseket, és nagyon megválogatják, hogy melyik szó fejezi ki legszabatosabban gondolataikat, természetesen több szót szükségelnek, és ékes beszédű szónokok talán rendelkeznek 10.000 szó fölött. A héber ó szövetség minden mondanóját 5642 szóval mondja el; Milton műveiben 8000 szó van; és Shakespeare, a ki kifejezéseiben valószínűleg nagyobb változatosságot fejtett ki, mint bármely más író bármely nyelven, valamennyi színművét 15.000 szóval írta meg.“

MÜLLERnek ez a megállapítása a tudományt népszerűsítő cikkek, újságok révén — mint „gesunkenes Kulturgut“ — eljutott természetesen a nagyközönséghez is, s egészen ferde következtetésekre adott alkalmat. A közölt számokból a nem szakemberek azt vélték kiolvashatni, hogy még az olyan nyelvnek is, mint az angol, nem lehet valami nagy a szókészlete. Ha egy angol napszámos szókincse 300, az angol lateineré 3—4000 szó körül van, sőt a legjelesebb író is csak 15.000 szót használ műveiben, akkor az egész angol szókincs sem tartalmazhat többet, mint legfeljebb néhány tízezer szóegyedet.

És ha még az angol szókészlet is csak ekkora, egy kevésbé elterjedt, kevésbé művelt nyelvé ennél bizonyára csak jóval kisebb lehet.

A jó MÜLLER MIKSA persze elfelejtette hozzáfűzni számaihoz, hogy azért, mert állítólag csak 658 szót őriztek meg a hieroglifikus feliratok, attól még a régi egyiptomi bölcsök szókincse valamivel nagyobb is lehetett. Elfelejtette megmondani azt is, hogy még a legszógazdagabb író szókincséből sem szabad következtetni egy nyelv egész szókincsére: nem szabad, mert nem is lehet.

Az azóta végzett munkálatok, amelyek egy-egy nyelv szókészletének begyűjtésére irányultak, mindenesetre egészen más számszerűségekre kezdtek terelni a figyelmet. A tízezrek után már legalább is százezrekben kezdtek gondolkodni egyesek, mint pl. nálunk TOLNAI VILMOS, aki többször is megkísérelte felbecsülni a magyar szókészletet. TOLNAI abból indult ki, hogy bár „a szavak megszámlálása a többé-kevésbé lehetetlen feladatok közé tartozik, mivel nincs módunk, sem eszközünk, hogy pontos eredményre jussunk“, azért bizonyos számításokkal legalább egy megközelítő adatot feltétlenül lehet kapni. Legcélravezetőbbnek látszik — úgymond — ha „megolvassuk az alakilag megkülönböztethető és eltérő szavakat“. Igen ám, de „a szótárak nem jegyzik föl mind a szavakat, különösen az összetételeket és képzéseket nem, melyek szinte önkényt adódnak, s külön szótári leltározást nem kívánnak. Ilyenek a leggyakoribb és legelevenebb képzőkkel alkotott szavak... pedig (ezek is) tagadhatatlanul önálló részei a nyelvkincsnek“, Ha azonban alapul vesszük legteljesebb szógyűjteményünket, az akadémiai Címszójegyzéket, melyben 122.067 szóalak szerepel, és számolunk az említett képzésekkel — valamint a kihagyott összetételekkel — is, akkor „160—180.000-re tehetni a lehető szavak számát“ a magyarban (vö. MNy. XIV, 33).

TOLNAI talán egy kissé legyezgetni is akarta nemzeti hiúságunkat ezekkel a számokkal. Gondolatban talán össze is vetette ezt az ő eredményét MÜLLER közkeletű számaival, s bizonyosan úgy érezte, hogy most nagyot, nagyon nagyot mondott. Utóbb mintha meg is ijedt volna becslési eredményének vélt nagyságától: egy későbbi dolgozatában (vö. MNy. XX, 58) „szoros becsléssel“ már csak 150.000-re merte tenni szavaink (tehát összes egyszerű és összetett, alap- és képzett szónk) számát.

Pedig TOLNAI-nak alapjában nem volt oka megijedni, hacsak nem azért, mert hibás alapra építette becslését, és elhamarkodottan mondta ki végső ítéletét.

Mert, hogy TOLNAI becslési alapja nem volt megfelelő, az egészen nyilvánvaló. Az a szójegyzék, amelyre ő hagyatkozott, kétségtelenül igen terjedelmes, több, mint 122.000 magyar szóalakot tartalmaz. Azonban ez a jegyzék éppen a további

gyűjtő munka megkönnyítésére jelent meg, minden szöveglapja után egy üres lappal a várt és remélt pótlások számára. Öszeállítója, az id. SZILY KÁLMÁN csak kiindulásnak szánta, váznak, melyre később fog még csak hús rakódni. Hogy milyen reményei voltak SZILYnek a meginduló gyűjtés eredményeit illetőleg, arra mi sem jellemzőbb, mint az az adalék, melyet a jegyzékhez írt Tájékoztatójában maga is említ: amidőn CZUCZOR és FOGARASI szótári anyagának közlése 1862-ben füzetenként megindult, két buzgó hazánkfia, ID. MÁNDY PÉTER Szatmárról és MARIKOVSKY GÁBOR Pestről minden egyes füzet megjelenése után nyomban, a nélkül, hogy valaki is kérte volna, ezerszám küldte be az Akadémiának a szótárból kimaradt szókat, összesen több, mint 10.000 ismert szót, pedig CZUCZOR és FOGARASI anyaga is igen tekintélyes: 110.784 szó!

Hogy SZILY reményei nem váltak valóra, az egyesegyedül a nemtörődömség lapjára tartozik. Maga a Címszójegyzék szinte korlátlan lehetőségeket kínált a pótlásokra, hisz — mondhatni — szándékosan hiányos volt az alapanyaga. SZILY ugyanis csak 7 ismertebb magyar szótár anyagát foglalta egybe. Az ezekben megjelölhető magyar szavaknak is csak az irodalmi vagy köznyelvi alakjáról vett tudomást, és szándékosan kirekesztette pl. azt a rendkívül dús tenyészetet, amely nyelvjárásainkban burjánzik az alaki tájszók tekintetében. Szándékosan kihagyta a tudományok és mesterségek műszórengetegét, legalább is azokat a rétegszókat, amelyek „még nem gyökeresedtek meg a közbeszédben“. Kihagyta a származékokat is, ha nem volt „különleges értelmük“, vagyis ha jelentésük nem folyt közvetlenül az alapszóból. És nem vette fel a jegyzékbe a magyar személy- és helynevek légióit sem, jóllehet valami közük ezeknek is van a szókincshez.

Ha mindezeket a pótlásra váró hézagokat és kiáltó hiányokat nézzük, szinte érthetetlennek látszik TOLNAI bátortalan becslése. E hiányok láttára csak egyet lehet mondani, azt, hogy a Címszójegyzék nemcsak hogy a legdurvább számolási műveletre nem alkalmas, de még hozzávetőleges becslésre sem, mert hogy mi minden maradt ki belőle, és hogy a kimaradt rész hányszorosa a közöltnek, annak nincs és nem is lehet senki a megmondhatója. Feltétlenül bizonyos csak az, hogy TOLNAI legmerészebb száma is mélyen, nagyon mélyen alatta maradt a valóságnak.

Talán még nem késő elcsípni ezeket a TOLNAI-féle számokat és megakadályozni, hogy ne vándoroljanak tankönyvről tankönyvre, újságból újságba. Az ilyen adatoknak ugyanis igen nagy terjedési sebességük szokott lenni. Veszedelemes gyorsasággal törnek útát a köztudatba, s ott aztán kirirthatatlanul megrögződnek. Ellenszerük csak egy van: jobb, megbízhatóbb adatokkal harcolni ellenük.

Ahhoz, hogy a magyar szókincsnek — s itt bátran átme-
hetünk az általánosságok síkjára — ahhoz, hogy egy nyelv
szókincsének terjedelmét megállapíthassuk, ahhoz, hogy egy
nyelv szókészletét alkotó szóegyedeket megszámlálhassuk,
ismernünk kell számolásunk alapját, tudnunk kell, hogy mit
is tekinthetünk szóegyednek, mit számíthatunk egy szó-
nak.

A szó — tudjuk — nyelvi eszköz, melynek két része van.
Van egy külső, hangalaki része — ezt jelölőnek szoktuk hívni,
s van egy belső, tartalmi vagy jelentési része — ez a szó
jelöltje. Tudjuk azt is, hogy minden nyelvben egy-egy jelölő-
höz több jelölt is tartozhat, s ilyenkor keletkezik a polysemia,
a többértelműség néven ismert jelenség, amely mindenütt
közönséges. Ennek a többértelműségnek vannak durvább vál-
fajai, amelyeknél a jelölteket könnyű megkülönböztetni egy-
mástól, mert eltéréseik eléggé szembeötlők, de lehetnek a jelöl-
tek közt egészen finom, árnyalatnyi eltérések, ú. n. suppositiós
különbségek is, amelyek sokszor csak nagy ügyel-bajjal bogo-
zhatók ki.

Mármost éppen a polysemiára való tekintettel jelentős
nézeteltérések vannak a hozzáértők körében a körül, hogy ki
mit tart egy szónak: egy jelölőnek egy és csakis egy jelölt-
jével való kapcsolatát-e, vagy pedig egy jelölőt összes lehet-
séges jelöltjeivel egyetemben. Mindkét felfogásnak vannak hívei.

Az előbbi felfogásra példának idézhetem RICHARDSOT és
OGDENT, akik „Meaning of Meaning“ (London, 1936.⁴) című
munkájukban ezt írják: „When a symbol seems to stand for
two ore more referents we must regard it as two ore more
symbols“ (91 l.). E szerint a felfogás szerint nem is lehet
polysemiáról beszélni, mert minden jelölő minden egyes jelölt-
jével külön szót alkot.

Ha ezt a felfogást tesszük meg számolásunk alapjának,
akkor a szókészlet nagyságának a kérdésével röviden végezhe-
tünk. Egy-egy nyelv szókészletébe tartozó szóegyedek száma
így számítva — végtelen,¹ mindegyikben annyi a szó, mint
csillag az égen, mint csepp a tengerben.

És nem is lehet ez máskép. Egy nyelvnek, különösen egy
kultúrnyelvnek mindent ki kell tudni fejeznie. Mindenre kell
lennie egy címkéjének, hogy le tudja ragasztani vele a végtelen
világ minden létezhető darabját. Nem mindegyiket egy külön
címkével, de mindegyiket legalább valamilyen címkével. És ezt
meg is tudja tenni. Nemcsak egy olyan világnyelv, mint az
angol, hanem egy olyan kultúrnyelv is, mint a magyar.

Ha azonban nem így számolunk, hanem a nyelvi jelölőt
összes jelöltjeivel együtt tekintjük szóegyednek, vagyis ha csak
az alakilag megkülönböztethető szavak szerint számolunk,

¹ Hasonló eredményre jut VENDRYES is, vö. *Le langage*. Paris, 1921. 222.

akkor már természetesen más képet kapunk a szókészletek nagyságáról. Az eleve bizonyos, hogy ilyen alapon egy nyelv szókinccse sem áll végtelen sok szóegyedből. Nem is állhat. Minden nyelv csak maroknyi elemből rakja össze szavait, néhány tucatnyi elemből minden szavát. Ha valaki tehát pontosan ismeri valamely nyelv elemeit, könnyen kiszámíthatná, hogy hányféle variáció kerülhet ki belőlük. Az eredmény kétségtelen egy multilliós szám lenne, de korántsem végtelen. És ha meggondoljuk, hogy az összes lehetséges variációk sorából tömegesen kellene eltávolítanunk már eleve azokat, amelyek a nyelvi kívánalmaknak ejthetlenségük vagy túlhosszúságuk miatt nem felelnek meg, rögtön nyilvánvaló, hogy az alakilag eltérő szavak számának nagyon is a végesség határain belül kell jelentkeznie minden nyelvben. A kérdés csak az, hogy hol? És ez az, amire nem tudunk, de nem is lehet válaszolni.

Miért?

Azért, mert a szókészlet szélei kifelé is, befelé is ködbe vesznek. Úgy elmosódnak, hogy nem lehet megmondani, mi van még innen, és mi van már túl.

Kifelé, más nyelvek felé az ú. n. idegen szók kérdése teszi lehetetlenné a tiszta látást, s vele együtt a számolást. Mikor számít egy idegenből került szó már az átvevő nyelv szókészletébe tartozónak, s mikor még nem? Példákat mondok. Egy népnyelvi gyűjtőnk annak idején Alsófehér megyéből közölte pl. az *amarit* 'gyáva' szót, mely az oláh *amărit* szó átvétele. Azóta senki sem erősítette meg a közlést, de meg sem is cáfolta. Magyaroknak tekinthető-e már ez a szó, mert esetleg valaki magyar beszédében egyszerű-kétszer használta, vagy annak ellenére is még oláh? A *brunclik* 'kis ember' szóra is van egy adatunk Nógrád megyéből. Magyar ez a szó vagy még tót? Egy-egy adat tanúskodik az olyan szavakról is, mint a *burduff* 'tömlő', a *drák* 'ördög', az *opica* 'majom' stb., egy-egy magyar szótári adalék, de vajjon valóban integráns részei ezek a magyar szókészletnek?

A vegyes lakosságú vidékeken a kölcsönös nyelvi érintkezés folytán az enyém-tiéd határai egészen bizonytalanok. A kölcsönös átvételek, amelyek néha csak ad hoc természetűek, néha meg állandóbb jellegűek, mindennaposak. Ki tudná mármost megmondani minden egyes felbukkanó szótári adaléknál, hogy melyik milyen természetű, és melyiket szabad mint átvételt már határozottan a másik nyelv szókészletéhez számítani? Hiszen még az állandóbb jellegű, az illető vegyesnyelvű vidéken, de csakis ott használt ú. n. átvett szó hovatarozása is vitás lehet!

A külföldre szakadt magyarok szókinccsége nap-nap után seregestől kerülnek idegen szavak abból a nyelvből, melynek körében élnek. Az amerikai magyaroknál az amerikai angolból, a franciaországi magyar kolónia tagjainál a franciából, és így

tovább. Néhány évvel ezelőtt GÁLDI LÁSZLÓ társunk (vö. A franciaországi magyarság c. kiadv.-t: Páris, 1935. 38 kk.) csokorba kötötte azoknak a francia szavaknak és kifejezéseknek egy részét, mely a párisi magyarság nyelvébe újabban útat talált. Ilyenek a *gripp*, a *dikté*, a *firm*, az *epléz*, a *szortol*, az *ambettál*, az *angölez* és hasonlók. Ezek hallatára megint csak feltolul a kérdés: magyar szavak ezek? Majd mindegyiken van valami magyar jegy a hangalak, a képzés vagy esetleg a jelentés tekintetében; nem kétséges az sem, hogy a felsorolt szavakat egy magyar közösség használta vagy használja is, igaz, hogy csak egy ad hoc közösség — mindezek ellenére mégis csak bajos volna őket a magyar szókészlet tartozékainak tekinteni.

Aki a szókészlet egyedeinek megszámlálására vállalkoznék, annak ezekben a kényes hovátartozási kérdésekben állást kellene foglalnia, mégpedig határozottan és megfellebbezhetetlenül, különben nem lehetne bizonyos a felől, hogy amit számol, oda tartozik-e, ahová számítja.

De befelé is bizonytalanok a szókészlet szélei. A magyar régiségből számos szószerű adalék maradt ránk, amelyek jelentését sem ismerjük, sőt egyik-másiknak még a hangalakja is bizonytalan. Ilyenek az *aracsín* (egy adat 1576-ból: *arachjñ*) jel. ismeretlen; a *bölykös* (egy adat 1699-ből) jel. ismeretlen; a *bunka* (egy adat 1705-ből) jel. ismeretlen; a *cseje* (egy adat 1552-ből) jel. ismeretlen; a *csüh* (egy adat 1685-ből) jel. ismeretlen; az *eslig* (egy adat 1572-ből) jel. ismeretlen; a *fike* (egy adat: NySz.) jel. ismeretlen — és hasonlók. Ezek nagyrésze magyar szövegben található, de ki merné őket határozottan magyar szóknak nyilvánítani? Igaz, hogy kizárni őket a magyar szókészletből szintén bajos, mert esetleg még előkerülhetnek adatok, amelyek fényt deríthetnek rájuk: megerősíthetik egykori létezésüket, és jelentésüket is tisztázzák.

Vagy itt vannak az olyan tudatos alkotások, mint a calepinusi *aperenca* vagy Kazinczy szava, a *csány*, a Farkas gyártotta *fonyár*, s még annyi más csinálmánya a multbeli és — úgy látszik — ma sem egészen szünetelő nyelvújításnak, mesterségesen készített szavak, melyeket alkotójukon kívül talán soha senki sem használt. Szabad ezeket biztosan a magyar szókészlethez tartozóknak számítani?

Az évezredes magyar mult nyelvi tengeréből néhány évszázad tudott csak annyit-amennyit kimerni. Néhány írástudó és írásörző század, amely maga sem tudott mindent írásba foglalni és ránk menteni a hajdan megvolt, élt és használt szavakból. Hogy mi minden pusztulhatott el belőlük, arra csak akkor döbbenünk rá, ha azt nézzük, milyen kevés maradt meg az igazán ősi készletből!

De nemcsak a mult felől mered ránk ezernyi kérdés, ezernyi probléma, amelyre nincs válasz és nincs megoldás,

hanem a jelenből is. Nincs nyelv, amely egyszerre egyidőben minden szóalkotási, összetételi és képzési lehetőségét használná, kihasználná. Mindegyik csak annyit használ, amennyi a nyelvi forgalom zavartalan lebonyolításához szükséges, a többit tartalékolja. VENDRYES egy helyütt (Le langage 221) felteszi pl. a kérdést, hogy vajjon a *galopeur* szó a francia szókészlethez tartozik-e. Ezt a *galopeurt* nem közli egyetlen szótár sem, s talán még nem is használta senki. Viszont, ha valaki használná, minden francia megértené. Mert ahol van *promeneur*, *marcheur*, *trotteur*, ott megvan a lehetősége a *galopeur*-nek is, és soha nem lehet tudni, hogy az ilyen lehetőség mikor válik gyakorlati valósággá, vagy nem vált-e már azzá.

Néhány hete éppen ebben a tereben fejtegettem egy közismert szavunk, a *pozsgás* mn. eredetét. Adataimból azt véltem kiolvashatni, hogy ez egy szláv *požga* szó átvétele, ill. annak továbbképzése -s melléknév képzővel. Fejtegetéseimre egyesek meg is jegyezték, hogy ha a *pozsgás* valóban továbbképzés, akkor meg kellett lennie valamikor a *pozsga* alapszónak is, mégpedig nemcsak az átadó szláv nyelvben, hanem a magyarban is. Hogy megvolt-e, nem-e, ma sem tudom. Szerintem ez nem is fontos. Keresni kerestem ezt a magyar *pozsgá*-t de a szokásos forrásokban nem találtam. Mostanában, hogy nem kerestem, mindjárt elém bukkant, de nem a multból, hanem a jelenből: egyik napilapunkban, egy tárca címében és szövegében is (vö. Esti Ujság 1942. febr. 7-i sz.) olvastam.

Azt persze nem állítom, hogy ez a most megkerült *pozsga* szó annak a bizonyos átvett szlávnyelvi *požgá*-nak egyenes jogutódja, azt azonban merem állítani, hogy a *pozsgás* mellett a magyar szókészletben mindig nyitva volt egy üres hely a lehetséges *pozsga* számára, akkor is, amikor az esetleg egykor megvolt szláv eredetű alapszó már rég kikopott a használatból, és mindig is nyitva lesz, hogy mindenki akkor töltsse be, amikor akarja, s ha betölti valaki, mindenki úgy fogadja, mintha mindig is megett volna.

Minden nyelv szókészlete tele van ilyen belső tartalékokkal, s ezekből nemcsak a nyelvalkotó írók, de a naiv beszélők is szüntelenül merítenek.

Ki tudná azonban ezeket mind megszámlolni, vagy ki merné akárcsak felbecsülni is őket?

A szókészlet, akármerre is nézzünk, parttalan mindenfelé. Parttalan kifelé, parttalan befelé, a múltban és jelenben egyaránt. Ez a parttalan tömeg nem tűri, hogy bárki is számolgatással vagy becslésekkel közeledjék feléje. Az egyikre módot, a másikra alapot nem ad.

Bármennyire csábítónak lássék is tehát az az egyetlen tehető megállapítás, hogy az alak szerint megkülönböztethető szavak száma, ha igen nagy is, de nem végtelen, bármennyire

ingerelje is tudnivágyunkat ez az elvileg elérhető véges szám, az anyag természete olyan, hogy gyakorlatilag még csak a közelébe sem férhetünk soha.

A szám véges, de közelebbről meghatározhatatlan.

LAZICZIUS GYULA.

Széchenyi műveinek irodalmi stílusformái.

Az író nyelve és stílusa főként akkor számíthat a nyelvtudomány érdeklődésére, ha a nemzeti nyelv, az irodalmi stílus történetében új szint, új irányt, új fejlődési fokot képvisel. Széchenyi István nem ilyen író. Gyors egymásutánban megjelenő, új nemzeti eszményeket formáló könyvei nem irodalmi meglepetések, hanem hazafiúi tettek. A Világban maga is azt vallja: „A’ tett . . . első, a’ szó második; ’s éppen úgy: az ember, a’ hazafi elől áll, ’s csak aztán jő az író“ (244).¹ Ő valóban azzal hat, amit mond, s nem azzal, ahogyan mondja. Néhány — már közismert² — szóalkotását nem számítva, nyelvének, írásmódjának alig van kimutatható hatása.

Természetes dolog ez; hiszen irodalmi munkásságának első korszakában, a Hitel, a Világ, a Stádium születésének idején — s szinte ezek révén — tanulja meg igazán anyanyelvét, s ekkor ismergeti az írás, a közösséghez való szólás nélkülözhetetlen mesterségbeli eszközeit. Igyekszik alkalmazkodni az irodalmi divathoz, mert ami az írás mesterségbeli részét illeti, még nem önálló. S hogy művei — a legelsőket sem véve ki — mégis a vérbeli tollforgató munkáiként hatnak, azt annak az örök izzásnak köszönheti, mely lelkialkatára annyira jellemző. Ez süt át a divatos nyelvi formákon, ez ad helyzeti értéket a közismert szólamoknak. Második írói korszakában, a döblingi önkéntes száműzetés idején már leperegnek róla az irodalmi divat sallangjai, s maga formál magának egy különleges, merész, de minden ízében lelkére szabott nyelvet. Csakhogy ekkor már régen kimaradt az irodalom vérkeringéséből: a Nagy Szatíra s az Önismeret az íróasztalfiókból a bécsi rendőrség levéltárába kerül, midőn írójuk Döblingből a cenki sírboltba költözik.

Széchenyi István tehát nem az az író, akinek nagy jelentőséget tulajdoníthatnánk irodalmi nyelvünk fejlődésében. Az írói

¹ A rövidítések magyarázata: H. = Hitel. Pesten. 1830. — V. = Világ. Pesten, 1831. — S. = Stádium (1. kiad.: 1833.); Gr. Sz. I. Munkái II. sor. II/1. k. Bp., 1905. — KN. = A’ Kelet Népe Pesten, 1841. — PT. = Politikai Programm Töredékek. Pesten, 1847. — Ö. = Önismeret (készült: 1856—1857.); Gr. Sz. I. Összes Munkái IX. k. Bp., 1925. — NSz. = Nagy Magyar Szatíra (készült: 1857.); Gr. Sz. I. Összes Munkái VIII. k. Bp., 1922.

² A kérdés tisztázásában, mint a Széchenyi irodalom legtöbb vonatkozásában, nagyjelentőségűek VISZOTA GYULA értékes tanulmányai. Az irodalmat l. TOLNAI VILMOS, A nyelvújítás 161.

kifejezési forma azonban nemcsak irodalmi jelenség, hanem az egyéni lélek megnyilatkozási formája is, mely néha sok mindent elárul. Igaz, nem a ruha teszi az embert, nem a kifejezési forma teszi az író, de viselőjére mindkettő jellemző: ha kölcsönruha, azért, hogy kitől mit vesz kölcsön, ha a lélek sajátja, még inkább. Széchenyi lelkének két öltözete van. Az egyiket a világfi hordja, aki nemcsak egy nemzet, hanem szinte egész Európa szemét érzi magán, s akinek ezért mindenben, még gondolatainak megjelenési formáiban is korszerűnek, divatosnak illik lennie. A másikba Döbling remetéje burkolja kétségbeesését. Ez a két különböző öltözet talán megmutat valamit abból, ami a Hitel és a Nagy Szatíra között Széchenyi lelkében végbement. Nem egy író kifejezési formáit kívánom tehát elemezni: Széchenyi Istvánt keresem abban a nyelvben, melyen az egész nemzethez szól ma is.

I.

A forradalom előtt.

Széchenyi íróvá érésének ideje a húszas és a harmincas évek fordulójára esik, s így ennek a kornak irodalmi stílusa nyomja rá a bélyegét a forradalom előtt keletkezett műveire. Ebben az időben körülbelül éppen befejeződik egy stílusváltás. A múlt „nagy“ stílusa a klasszicizmus; a komoly, emelkedett irodalom legtöbbször ennek az ünnepélyes koturnusához igazította ütemre mért lépteit. A „kis“ stílus, a könnyed, kecses, érzelmes rokokó a klasszicizmus árnyékában is megtalálta a maga területét pásztoridillekben, szerelmes dalocskákban, bókversekben s magában a művelt társalgási nyelvben. Széchenyi fellépésekor a „nagy“ stílus már a romantika, a hősi époszok, a nagy szenvedélyektől fűtött tragédiák s a nemes pátoszú ódák stílusa. A „kis“ stílus, a biedermeier, pedig buján tenyészik az almanachok, divatlapok beszélyeiben, emlékkönyvek nefelejces lapjain, társadalmi vígjátékokban, szerelmeslevelekben s a kifinomult társalgási nyelvben.

Széchenyi lelkialkata szerint romantikus,¹ s ez stílusában is erősen tükröződik. A romantikus nyelvet létrehozó lelkialkat egyik fő sajátága a felfokozott belső látás, a különösen erősen működő képzelet,² mely fény és árny, hatalmas és törpe, reális és irreális, fenséges és alantas merész szövevényéből alkotja meg a maga képeit, s vetíti nyelvi formákba. Ez a romantikus képzelet minden olyan esetben érvényesül a nyelvben, midőn az eszmetársítás merész módja megnyilatkozhat: képekben,

¹ Egyéniségének romantikus vonásaival sokan foglalkoztak, legutóbb KORNIS GYULA, Széchenyi és a magyar költészet. 1941.

² Vö. KORNIS i. m. 59 kk.

hasonlatokban, ellentétekben, meglepő jelzőkben stb. Széchenyi bármelyik művében találhatunk erre számtalan szép példát. Néha maga is érzi, hogy képzelete merész színekkel, gígászi festő módjára dolgozik. A Hitelben pl. ezt írja: „De milly kép lenne még az, 's milly fekete 's vérszin kellene hozzá, ha némellyek pénz-machinációit rendre kifesténém itt — kik mint a' kisértet az ártatlan halandót esztendőig követik, hogy egy gyenge pillanatban bünbe keverjék, kik, mondom, hideg vérrel koholt planum szerint egész nemzetségeket kirabolnak 's véreket vampyr gyanánt isszák“ (47—8). Alig lapozunk tovább, ismét romantikus képre bukkanunk: „Mig pedig szegénykedésre vagyunk itélve, vegyük addig sok számos hazánkfiait például, kik ámbár tudják, hogy majd majd lerohanó lavinákon járnak, onnan mégse távozhatnak, mintha természetfeletti erő tartóztatná őket az iszonyu fuvaton, 's mind mélyebbre omlanak le ellenállhatatlanul az örvénybe“ (48—9). Néha egy-egy képe már a romantika meglehetősen elhasznált kellékei közé tartozik: „Minden akadályozhatja az embert magasb emelkedéstül annyi suly 's tereh tartja lánczolva a' földhez. — Irigy szemmel nézi a' sas királyi repülését, mig ő itt alacsonyságokkal küzd, 's itt hagyná szívesen lélektelen aranyát 's kincseit, ha ő is naphoz közelíthetne“ (H. 134). — Azonban az egyéni fantáziajátékra is bőven akad szép példa. Ilyen a következő két idézet: „'S hát mi volna még a' magyar fellobbanó lángnak a' Király és Haza díszére lehetetlen? — kivált ha sokszori szalmatüzére még azon régi cserbül is vinni akarnánk, mely nemcsak vadoninkon, de melleinkben is elég találkozik“ (H. 40). „... erény — minden földi selejttül kitisztult erény olly ritka, mint a' magas hegyek bércein, melyeket a' nap hideg sugára világosít csak, ritka az egekbe egyenesen felnőtt cser“ (V. 48).

Néha az érzelmi és kifejezésbeli ellentétek halmozása adja egy-egy részlet romantikus hatását. Ilyen pl. ez a néhány sor, melyet a Gondolatritmus egy különös, bonyolult fajtájának érzünk: „Gyermekek boldogságáért fáradozni, 's éltek tavaszában tőlök megfosztatni — ollyat imádni, ki gyűlöl — hívnek tartott barátul megcsalatni szívrepesztő kinok; — de türethőbbek, mint minden hazánkfiaitul kárhoztatni, elhagyatni; 's még illy áldozatra is késznek kell lenni az igazán lelkes hazafinak“ (H. 267). — A klasszicizmus talajában fogant, — Berzsenyi idevágó képeit építi tovább, — de a maga nagy távlatokat nyitó, mozgalmas ellentétritmusával tökéletesen romantikus hatást kelt a Hitel következő részlete: „Szintugy mint a' határtalan csillagvilágban minden vagy nagyobb vagy kisebb részekre szakad 's magában egy egészt alkot; napok, planeták 's a' mit nem látunk, ugy lefelé a legkisebb is részekre oszlik 's megint egy egészé összesedik: csepp, gyümölcs, a' legkicsinyebb férgek oeconomicája. Ez a' természet rende. A'

részek támadnak, mulnak, minden forogva mozog — egymást | Váltja örök romolás 's teremtés; | Ujbul vén, vénbül uj lesz — 's csak az egyetem örök" (161). A szövegbe szőtt verstöredék Berzsenyi Amathuszából való, s az író így maga árulja el, honnan veszi képzelete a táplálékot; de talán nem csalódom, midőn úgy érzem, hogy Széchenyi fejében ott zsongtak Berzsenyi Fohászkodásának megfelelő sorai is.

Ahogy nincs romantikus stílus merész képzelet nélkül, úgy nem képzelhető el erős érzelmi telítettség nélkül sem. Széchenyi nyelvének az is romantikus színezetet ad, hogy szinte minden során átsüt az író lelki hőfoka. Képtelen valamiről úgy írni, hogy érzelmi aláfestésként ne sűrítse bele egész pillanatnyi lelkiállapotát. Ha a legszárazabb gazdasági kérdéstről ír is, a gondolkodás akkor sem csupán nyugodt logikai folyamat nála, hanem valami szeszélyesen hömpölygő áradat, melyet át- meg átforrosít az érzelem. Eppen ennek a következménye, hogy műveit mindig élmény lesz olvasni, míg akad ember, akit érdekel egy leplezetlenül megnyilatkozó, nem mindennapi lélek vívódása.

Stílusának érzelmi telítettsége gyakran fokozódik nemes pátozzsá, ha olyan kérdéstről szól, mely érzelmi életének legmélyebb rétegeivel van kapcsolatban. A Hitel következő részlete Vörösmarty romantikus mélységeit idézi: „S nem különben, mint a kiégő üstökös csillag iszonyu forgásában se határt se utat nem tart, de mint átok a végtelen üregben maga magát emészti 's napsystemákat rendít meg, úgy bolyong cél 's törvény nélkül a' hazátlan, hiv jobbagyokat csábit el, megelégedett polgárba nyugtalan bizalmatlanságot önt 's végre maga kétségbe esvén, nem ritkán önkezeivel végzi örömtelen éltét" (162). Azt hiszem, mindenki érzi, hogy ez a romantikus veretű nyelv magasabb hőfokú kohóban olvadt egyéni ötvénnyé. Különösen jellemző ez az izzó pátozzs a Kelet Népére. Igaz, hogy ennek a munkának a stílusát már nemcsak a megszokottnál melegebb emberi lélek, hanem határozott láz fűti át. Lázasan örül az elért eredményeknek, s lázasan retteg a jövőtől, mely biztos hite szerint csak szörnyű csapásokat hozhat, ha Kossuth meg nem változtatja politikáját. „Igen földiek! — élünk még, nem vagyunk holt nemzetnek szerencsétlen rothadt tagjai, nem »Élő szobor« leírhatlan kinok közt! Becsületesen vívtunk; kicsi, nagy, tehetsége szerint. 'S lám azon kevesek is, kik lelkesedésünket fel nem fogák, nyelvünket érteni nem birták, 's nem sejdítvén, hogy embernek édesb eledele is lehet, mint a' mindennapi kenyér, szorgalminkban nem osztoztak, sőt utainkat állották, ezen kevesek is mindinkább olvadoznak hazafiságra. Megmentettünk egy uj családot, egy lelkes nemzetet az emberiségnek; — 's hála! »Annyi szív hiában nem onta vért, 's keservben annyi hű kebel hiában nem szakadt meg a' honért« — írja a bevezetésben (1). Úgy érzi, az ő eddigi munkáját is igazolja, hogy a magyarság él és lélegzik, joga van tehát kiáltani, hogy

figyelmeztesse a veszélyre a nemzetét: „... én fel ne jajduljak, szólni jogom ne legyen most, és vén velőmet ellentétbe, ellensúlyba ne vessem a' felhevült vér és emésztetlen teoriák árja ellen, most, midőn ujjászületési titkainkba olly kevéssé avatott kezek veszélyeztetik nemzetünk' életét“ (119). — Midőn ellenfeleihez szól, megvetés, majd szájalom színezi ezt a nemes pátoszt: „Nem fogja, legyetek bizonyosak, bagolyi huhogástok több mint egy negyed századi szilárd és következetes elveimet, minek eldönthet'len bizonyosága kezeimben, megtörni és azért megvetlek; valamint rátok megint szánakozva tekintek Ti nyomorult lelkek, kik egyedül idegen nap' sugarinak köszönhettek egy kis fényt; mint rátok is Ti törpe kevélykék, kik hiú viselkedetgűl hajtvá, 's vélvén, hogy majd Ti fogjátok irányozni azt, bujdosó csillagra ültök, bár legnagyobb veszélyvel járna is az, 's bár mint 's hová sodorna is benneteket“ (144). — Önmagával való vívódásának is megvannak a maga romantikus hangjai: „... kinosan érzem az agyag' súlyát — oh mért nem bontakozhatik ki lelkem belőle! — és kétkedem: ki fogom-e azt, minek igazságáért halni sőt becsületemet kész volnék kockáztatni, olly világosságban 's olly kímélettel állíthatni, hogy meghasonlásnak, elágzásnak oka ne én legyek“ (85). — Hit és kétségbeesés váltakozása a romantika mezében: „... a' multkor' mélyeibe sülyedve édes kinok közt Berzsenyivel elsirom bús elegiámat, 's ki nem vesz semmi azon hiedelembűl, hogy a' magyar nemzet ,volt! Fel fel hasad ismét előttem az ég, és édeni kéjjel reppen lelkemen keresztül illy szózat: »Epedésid nem holtakat illetnek, bús hangjaid nem halotti zene, a' jövendő lehet korod.« Ó mennyei öröm! 'S ime sötétre borul szemeim előtt az idők folyama megint, 's örült gyanánt kinok és kéjek közt hanykódva fogyasztom magamat, éltemnek nagy része bánat, a' reménynek sugarjai vajmi gyéren öntnek pályámra fényt“ (11).

A valóság világát a romantika nagyrészt tragikus hősökkel népesítette be, kiket erős érzelmek, nagy szenvedélyek állítottak emberfeletti feladatok, bonyolult problémák elé. De képzelete nem elégedett meg a valósággal, s felfedezte az éjtszakát, mely elmosta a határt az érzeki és érzékfeletti világ között, otthont adott a valóságon túlnövő szenvedélyeknek, s jól tűrte a kísértetjárás is. A romantikus költő számára a néma sötétség olyan eszményi színpad, melyet képzelete könnyen benépesít az érzékfeletti világ történéseivel. A fiatal Széchenyit — valószínűleg olvasmányainak hatására — megfogja ez az idegborzoló játék a sötétséggel. KORNIS (i. m. 59) idézi egy vallomását, melyben leírja az egyik nápolyi katakombában 1815-ben tett látogatását. A vezető fáklyája kísérteties fényt vet a kiszáradt tetemekre; Széchenyi egy-egy koponyát a kezébe vesz, s „átengedi magát az örökkévalóságnak.“ Majd elképzeli, hogy hirtelen földrengés támadhatna, mely bezárná őt a halottak sötét világába. Így

szándékosan hajszolja magát egyre nagyobb rémületbe. A Hitel írója már nem keresi az ilyen romantikus élményeket. De hogy a sötétséget — akarva-akaratlan — néha még mindig érzékfeletti dolgokkal népesíti be képzelete s túlfűtött érzelmi állapota, azt a Hitel egyik részlete bizonyítja: „Az éjjeli óra zendülése — mintha felébresztené a' mult lelkét — mellünket összevonja, 's belső illetődéssel sejdítjük nyitva állni a' régi idő érzekapuit — 's borzadva véljük érezni szorosb összeköttetését az élőknak a' holtakkal“ (50). — Ha a romantikus képzelet sokkal erősebb érzelmi aláfestést kap, mint az előbb említett esetben, könnyen áll be látományszerű képrajzás. Egyik legszebb példája ennek a forradalom következményeitől rettegő, végtelékig felzaklatott lelkű Széchenyi látomása: „Én a csillagokból olvasok. Vér és vér mindenütt. A testvér a testvért, a népfaj a népfajt fogja megszárolni engesztelhetetlenül és örülten. Keresztet rajzolnak vérből a házakra, melyeket le kell égetni. Pest oda van. Száguldó csapatok dúlnak szét mindent, mit építék. Ah, az én füstbement életem! Az ég boltozatán lángbetűkkel vonul végig a Kossuth neve, — flagellum Dei.“ — mondja Kemény előtt 1848. szeptember 4-én,¹ mielőtt a nádorhoz indulna, hogy ha lehet, gátat vessen az eseményeknek. (Azt suttogták akkor, hogy Kossuth háromezer fegyveressel meg akarja rohanni Budavárát.) Három nap múlva pedig már befogadta őt Döbling asyluma.

Érdekes, hogy Széchenyi maga nem nagyon szereti stílusának romantikus színezetét. A nyelvet is tökéletlen eszköznek találja a gondolatok pontos, világos kifejezésére, s kiirtaná belőle a túlságosan sok érzelmi és hangulati elemet. Világosan kiolvasható ez a Hitel következő részletéből: „Mig nyelvekben mathesisi pontosság és szoros elhatározottság nincs — millyent egyébaránt az emberinem hihetőleg egykor feltalálанд — addig a' mondott tárgynak tökéletes felderítésére az Olvasó szerkesztető 's megemésztő ereje nem kevésbbé szükséges, mint a' szerző tulajdona gondolatit világosan előadni. 'S így minekutána öngyengeségemet elismérem, mindenkitül, kinek kezibe kerülend ezen értekezés, azt bátorkodom kérni: méltóztassék tiszta 's rendszeres előadásom híját figyelme 's békétürése által pótolgatni“ (184). A realista Széchenyi szólal meg itt, kinek erős valóságérzéke a nyelvvel kapcsolatban is megnyilatkozik. Noha képzelete s egész érzelmi élete alapján tiszta romantikus ember-típus, sikerült ránevelnie magát, hogy a realista hideg éleslátásával figyelje a magyarság életjelenségeit, s ebben ne zavarhassa meg az, hogy sajátmaga mindebben egész szenvedélyes lelkével érdekelve van. Úgy látszik, ezt a kristályos, logikus romantikátlanságot szerette volna megvalósítani stílusában is, — hála Istennek kevés sikerrel, mivel ezzel letörülte volna.

¹ KEMÉNY ZSIGMOND, Gróf Széchenyi István. 1851. (ÖM. IX, 342).

írásairól az egyéniség, az élet színét. Mégis valószínűleg ennek a törekvésnek az eredménye az, hogy műveinek stílusa a Hiteltől a Stádiumig egyre simább, egyre logikusabb lesz, s ezzel párhuzamosan fokozatosan szürkül, egyre kevesebb benne a széchenyiesség. A Kelet Népében azután fokozott mértékben jelentkezik ismét az író minden egyéniségében gyökerező stílus-sajátsága, mintha a lélek lázas izgalmban lerázná magáról a kifejezési formák keresetten logikus kötelékeit. Igaz, hogy Széchenyi rapszodikus író, ez azonban csak annyit jelent, hogy egy-egy középponti eszme körül számtalan gondolat rajzik agyában, s ez az egységes, összefüggő gondolatszövevény őt aztán nyelvi formát, mégpedig rendesen olyan szerencsésen, hogy a leírt gondolatgomolyag nem halott szerkezet, hanem érezni rajta az élet lüktető melegét.

Azonban nemcsak Széchenyi valóságérzéke tiltakozik a romantika ellen, hanem — úgy látszik — ízlése is. Erre vall pl. az, hogy midőn 1838. szeptember 10-én megnézi a Nemzeti Színházban Vörösmarty Marót Bánját, lesújtó véleményt jegyez róla naplójába: „eine miserable, erbärmliche Composition.“ A stílusromantika tehát rendesen gátszakadást jelent nála, lelke érzelmi részének előtörését a gondolati rész rovására. Az érzelmi elemek különben írásainak műformájára is hatással vannak. Széchenyi ritkán értekezik; számára az értekezés túlságosan hideg, szenvedélytelen műforma. Írásait olvasva rendesen az az érzésünk, hogy nem is tollat tart a kezében, hanem több egyéni közvetlenséget megengedő élőszóval beszél közönségéhez. Néha romantikus lendülettel szónokol — különösen a Kelet Népében — valahogy úgy Kossuth módján. A következő idézet világosan mutatja, hogy maga is érzi ezt a szónoki pózt: „... kiállok szinte ma is a sikra, számos évvel vénebb ugyan, 's így töröttebb testtel, de lélekben erősb, 's azt harsogtatom az egekbe megint — bár induljanak holt testemen keresztül, bár gázoljanak becsület'- és jó hiremben — Vesztély fenyegeti a' magyart!“ (14). Széchenyi azonban csak ritkán szónok, annál gyakrabban élénk, ötletes társalgó, ki az élőbeszéd közvetlenségét használja fel, hogy kifejtse súlyos gondolatait. Életbevágóan fontosnak érzi, hogy akikhez szól, mind megértsék őt, még a „hölgyek“ is, pedig ezek amúgy sem foglalkoznak szívesen olyan kérdésekkel, melyekről ő beszél. Nem az elvont elméletek, hanem a gyakorlati élet embere, s munkáinak nyelve is az élet nyelve. Ezért viselik magukon a forradalom előtt írt művei azt a határozott bélyeget, mely erre a korszakra, a biedermeier-korra annyira jellemző.

Lelkialkzata tehát a kor „nagy“ stílusához, a romantikához kapcsolja Széchenyit, ízlése azonban ellenálhatatlanul vonzza a „kis“ stílushoz, a biedermeierhez. TRÓCSÁNYI ZOLTÁNNAK „A magyar nyelv Biedermeier korszaká“-ról szóló alapvető tanulmánya így határozza meg ennek a nyelvnek a lénye-

gét: „A törekvés általában az volt, hogy az ember, az író mennél finomabbnak, mennél gyöngédebbnek lássék . . . Azért nemes hangulatok és érzések szavainak egész tömegét termelték ki.“ (MNy. XXIII, 389.) A fiatal Széchenyi — különösen mikor érezzük, hogy szépen akar írni — szívesen alkalmazza az uralkodó almanach- és társalgási stílusnak azokat az elemeit, melyek — átmentve a jelenbe a fincmkodó rokokó s az édes-könnyes szentimentalizmus hagyatékát s a nyelvújítás szépítő és lágyító munkájának erős nyomait mutatva — éppen a Hítel születését megelőzően lettek a biedermeier lélek kedvelt kifejezési formáivá. Nem csupán ösztön ez nála, hanem tudatos törekvés. Midőn a Világban a magyar nyelv fejlesztéséről ír, először azt fejtegeti, hogy nincs okunk félteni anyanyelvünket a nyugati nyelvek hatásától: nem teszi ez tönkre — mint sajátos biedermeier kifejezéssel mondja — „keletiségi báj-szönyegét“ (247), csupán korszerűbbé, fejlettebbé formálja; majd így folytatja: „Tudósink pedig az idő lelkéhez, más művelt nyelvek csinosági állásfokához, 's a' tudományok, művészetek, mesterségek 's találmányok mindegyre fejlődőbb haladásukhoz idomulva, 's mind ezekkel mindenkor versenypályát futva, magasb szempontbul tekintsék nyelvünket mint eddig; fejteggessék ki minden kecsseit, kellemeit e' nagy kincsünknek, 's hathatós erejébe bizván ne gondolják: megpattan mindjárt keleti zománcza, ha nemesb, delibb, fellengősb, 's tán csak szokatlan mintákba alakíttatik, 's némely még kopár vidéke dél 's nyugat mosolygó virányival, vidító 's lelkesítő csemetéivel gazdagíttatik“ (254). Szavaiból kiérezhetjük, hogy az a „nemesb, delibb, fellengősb“ nyelv, melyben „kecs és kellem“ uralkodik, s mely eszményként él lelkében, a biedermeier nyelv egy fejlettebb változata. Különösen a művelt, finom társalgási nyelv hiányát fájlalja. Meg is okolja — hamisítatlan biedermeier stílusban, — miért nem fejlődhetett ez ki. A magyar örök harcban élt, s „a' csata vihari 's fegyver-közi élet, a' nyájásb, szelidebb 's gyengéd érzésü kebelnek saját gerjedelmit elnyomák; 's így mind azon varázsteli kívánat — mely csak Musák 's virágok közt fejledez, 's előítéletleni társaságokban tudomány, tetszeni vágy, nemesb szerelem 's a' kicsinosult polgári élet szám nélküli árnyékozásiban nyerhet egyedül néminemű lételt — a' Magyarban, kinek sorsa olly kaján volt, mélyen aludt“ (255).

Széchenyi a biedermeier társasléleknek valósággal eleve-nére tapint, midőn a „tetszeni vágy, nemesb szerelem“ úgy szerepel gondolatmenetében, mint a nyelvfejlődés — tehát a művelődés — előmozdítója. A korszak kultúrájának igen sok vonatkozásban van nőies jellege; nem azért, mintha a nők sokat tennének a művelődésért, hanem mert a férfiak képesek sokat tenni, ha asszony szemét érzik magukon. Új lovagkor ez, melynek a hősi vonást a romantika, az érzelmeset pedig

a biedermeier adja, s talán Crescence lovagja lehetne a kor legeszményibb hőse. Találón írja a Világban: „... az asszony ... életpályánk egyedüli virághintője 's szívvágyink legfőbb célja“ (258). Széchenyi a kifinomult társalgási nyelv egyik fő vonásának is azt tekinti, szólhat-e méltón ezen a nyelven szerelmeséhez: „'S ha tőlem valaki azt kérdezné: valyon mi az a' szép társasági szózat, ... melyre, mint mondtam, a magyar nyelv még elégtelen, vagy legalább igen hátramarad az angol, francia, német, olasz 's a' t. mögött; — én tőle viszont azt bátorkodnám tudakozni: hogy ugyan érez e magában valami természet-ellenit, 's nyelvünkben némi hiányt, ha életének teszem itt csak például, olly pillanatiban, mellynek komolyabb vonási az embert magasbra emelik, azon hölgyet, melly lelkének ideálja, 's mellytül a' sors örökre elválasztá őtet, 's mellyhez csak a szívrokonság legtisztább gerjedelmi 's lelkének csak anygali vágyai kötik 's hódítják — ha olyan lényt, mondom, Tenek, Magának, Tensasszonynak, Nagysásasszonynak, Kegyednek, Nagysádnak, Szivemnek, Le'kemnek, Galambomnak, Gyöngyvirágomnak 's a' t. nevezni volna kénytelen; 's ha valami kellemetlen érzést 's nyelvben hiányt, illy 's hasonló körülállások közt nem talál, akkor azt felelem: nem tudja, mi a' szép társasági szózat“ (V. 260). Az utóbbi idézet azt is elárulja, hogy Széchenyi a társalgási vagy még ennél is magasabb irodalmi nyelvben nem igen tűri a népies színezetet, noha a magyar biedermeiernek volt egy eléggé vidékies — ha nem is népies — változata is. Gondoljunk csak Kisfaludy Károly vígjátékaira vagy Fáy András novelláira!

A „szép társasági szózat“ eszményét talán akkor sikerült leginkább megvalósítania, midőn a Hitelt a biedermeier lovag lelkületével biedermeier nyelven „Honnunk szebblelkű asszonynak“ ajánlja. (Első fogalmazásában ez az ajánlás talán még inkább biedermeier volt: „Honnunk nemes lelkű Szépeink“ szólt. Akadémiai kézirat.) Ami ezután következik, az a kor nyelvén megírt, a kor szellemével átítatott himnusz a nőkhez, kiket arra kér, pártfogolják munkáját „nyájas kegyességgel“. „Ti vizitek karjaitokon életbe a kisdéd nevendéket, 's jó Polgárrá nevelitek; a' Ti nemes tekintetetekből szí a' férfi lelki erőt 's elszánt bátorságot. 'S ha léte alkonyodik a' Haza ügyében, Ti fontok koszorút homloka körül. Ti vagytok a' polgári Erény 's Nemzetiség védangyali ... Ti vontok minden körül bájít 's életet. Ti emelitek egekbe a' port s' halhatatlanságra a' halandót. Üdvözet és hála Néktek!“ Úgy látszik, Széchenyi lelkébe nagyon erősen beleégték ezek a szavak, mert tizenegy év múlva, mikor a Kelet Népet írja, még mindig felismerhető a visszhangjuk: „A' Seraph szeret 's egyedül szeretete által boldogít; a' Cherub viszont fentartja a' menny' boldogító világát — a' házi szerencsének legszebb eszménye, hol a' férj gondoskodik a' családért, és az asszonyi szív von

mindenre bájít és szellemi irt, és mi ha így van, éden, és mi ha így nincs, pokol a' föld. Üdvözlet néktek azért honunk' tisztelt leányai" (166). Talán már ez a néhány sor idézet is sejteti, hogy Széchenyi nyelvének biedermeier jellege rendszerint kiütözközik, valahányszor társadalmi — vagy társasági — kérdésekről, eszményekről, életformákról van szó. A férfi és a nő viszonyát s közben a korszak férfieszményét pl. így rajzolja meg: „Mi pedig a' szebb lelkü asszonyt ne véljük olyannak, ki csak hijábalóságokkal 's ötet kecsegtetővel tud mulatni, 's előtte minden komolyabb 's nemesb idegen. Ne gondoljuk, hogy külsőnk 's felszínségünk bár mi tetszős 's kedves lenne is, hajlandóságokat már megnyerik. — Oh nem! Csak férfiúi báj — melly lelki 's testi erőn alapul — dobogtatja meg sebesebben az el nem romlott asszonyi lényt, 's az olvasztja a' kő szívet végre nyájás vizionézésre" (H. 74—5). — Biztosnak vélem, hogy Kisfaludy Károly kedvelt vígjátékának, a Csalódásoknak Mokányára gondolt, midőn a következő sorokban a parlagi magyar nemesről ad elrettentő képet: „Ne várjuk el, hogy Szépeink lenni szeressenek olly hazánkfia társaságában, ki tán zsiros csizmában látogatja meg őket, pipaszaggal tölti a' házat, 's beszédje közben a' tiszta padlatra jökat pök" (H. 68). A biedermeier érzelgős finomkodása helyett a biedermeier realizmusából s torzképrajzoló hajlamából kaptunk itt ízelítőt.¹ Néhány sorral alább már ismét a tökéletes „arszlán“-t állítja az olvasó elé követendő példaul: „... esz-közöljük inkább azt, hogy ... tapasztalásink, szebb szokásink, 's öntartásunk társaságunkat kívánatossá, mulatságossá 's bájolóvá tegye" (68). Mint már láttuk, a magyar nyelv fejlesztését, finomítását a fejlett társadalmi élet szempontjából is fontos kérdésnek tekinti Széchenyi, s így természetesnek tartja, hogy a „szebblelkű" magyar asszony nem igen beszél magyarul. „Ha tehát inkább zeng most még a' csinosult magyar asszony ajkin vagy szebb társaságokban az idegen szózat mint a' honi; azon ne csudálkozzunk" (V. 257). A nyelvművelést különben az egész biedermeier kor társadalmi kérdésnek tekinti.² Az Életképeknek pl. az a programja, hogy nyelvünket „társalgásilag" fejlessze. Felhívást is intéz ebben az ügyben a magyar nőkhoz: „Kebleitek' lelkesedésétől, mint gyöngyelő forrás nedü-jétől fakadand tartóssá a' magyar társalgás életvirága, melyből füzendő koszorúikat örömmel teendik asztalaitokra kegyeléstek által lelkesített írónk." (1844.) Érdekes összevetni ezt a stílust pl. a Hitel ajánlásával. Ugyanaz a gondolatkör, csaknem ugyanazok a nyelvi elemek, s mégis mekkora a különbség! Széchenyi szövegében a nagy tehetséget érezzük, akinek mindegy, hogy milyen anyagból gyúrja a formát, melybe lelket önt: ha ő

¹ Vö. ZOLNAI BÉLA, A magyar biedermeier 145.

² Vö. ZOLNAI i. m. 30.

akarja, bármilyen forma engedelmesen sugározza a lelket. Az Életképek szövegében pedig nincs más, mint néhány olcsó, hamar hervadó, divatos szóvirág.

A „csinosult“, az „élet bájforrása után szomjajadó“ Széchenyi természetesen akkor is biedermeier nyelven szól — sőt főként akkor —, mikor csendes, mély érzéseiről, hangulatairól vall vagy mások érzéseit festi, tehát nem olyan a mondanivalója, melynek romantikus formában kell kirobannia. A következő két idézet — hiába avult el stílusa — örökké szép marad: „... végre egy szebb ösztön nyitá fel indulatokba merült szemeim, 's a' drágán — szívvérem — vásárlott tapasztalás teljesen meggyőze: Honszeretet, a lelkünkbe oly mélyen öntött, anyaföldünkhöz vonzó édes aggodalom, a' Nemzet lehető legmagasb emelkedésének anyala, valódi erejének isteni védje, 's a' legszebb 's halhatatlanabb erények kuffeje“ (V. 47). „Felhevült, 's rendetlen képzelet e vagy a' tavasz életkornak szóval ki nem fejezhető édes vágya? nem tudom: de azon álom: egy nagy 's dicső nemzethez tartozni, szivem legtittkosb hurjait édeni harmoniában ringatá mindenkor“ (V. 74). — A maga sajátos nyelvén hangot kap a biedermeier lélek tájszemlélete s érzelmes természetszeretete is: „... mennyire szelidülne 's nyájasodna még anyaföldünk levegője is, ha nád és zombék helyett... kies mezők 's mosolygó lakhelyek támadnának“ (H. 87). „'S csak egy szép tavaszi hajnal, egy őszi napalkonyat, egy kies vidék nem foglalják e ugyannyira egész létünket el, hogy szivünk áradtában, csak némán szívjuk a' lelkünkkel rokon természet bájörömit“ (V. 243).

A Kelet Népe 1841-ben keletkezett, tehát akkor, midőn a kor „nagy“ és „kis“ stílusa már teljesen kifejlődött, sőt talán már túljutott deledőjén. Ez meg is látszik ezen a könyvön, melyben Széchenyi romantikus lelkialkata s biedermeier ízlése egyaránt érvényesül. Akadnak részletei, melyekben már-már a gondolat rovására megy mindaz, ami a stílusbankülsőség. Pl.: „A kezdet, mint minden álfényű tömkelegnek kezdete, bájtel, és az abban andalgó, mintegy jó vágásban levő, édes megelégedés közt folytatja utját, sőt ha itt ott tövisre akad, és ez sérti haladó lábait, oly kéjjel élvezi kínait, mint mikor martir szenved a' közjóért“ (171). — Egy-egy részlet stílusa viszont oly érzelmesen lágy, hogy az almanachlira legkönnyesebb termékeinek hangulatát idézi: „... milly sorvasztó bú rágódott lankadó éltemen, azt csak az ég tudja és én“ (35). „... búba merült a' legszomorúbb elősejditések által összezsugorult keblem“ (35). — A könyvben azonban már néhány apró jelét látjuk annak is, hogy Széchenyi túllépett a biedermeieren, s kezdi megtagadni ezt az érzelmes lelkiséget. A két évtizeden át megszokott, begyakorolt, szépnek talált nyelvi formák még tolla alá tolnak a nyelvszokás hatalmas erejénél fogva,

s nem küzd ellenük, mert nincs abban a lelkiállapotban, hogy képes lenne pepecselő gonddal válogatni szavak, kifejezési formák, stíluslemek között. Azonban néha — komolyan vett biedermeier szóvirágok kellős közepén — egy-egy félmondatát már a biedermeier lelkiakat és stílus paródiájának érezzük. Kossuth szívpolitikájának híveit „szívömlédező, érzelő Barátim“-nak szólítja, majd pedig „szívajnokok“-nak nevezi, kik „a' szívandalgási kör határt nem ismerő sphaerájában“ keríngenek (329). Figyelmezteti őket, hogy „... van még idő kilépni a' szívandalgások és szívsgalások azon örvényéből, melyben ki kering, sem vezérnek, sem országembernek nem való“ (350). Széchenyi ekkor ötven éves. Látása egyre reálisabb, szíve egyre keserűbb. Nemsokára eljön az idő, amikor nem bírja el ízlése az édes hiábavalóságokat, amikor elvesznek az írói becsvágy apró hiúságai, s tollát nem irodalmi divatok irányítják többé. Következő nagyobb művének, a Politikai Programtörödékeknek stílusa tisztán mutatja ezt. A *kéjöröm* (55, 71 stb.), *szívderítő* (73), *üdvpart* (75), *kórkebel* (94), *kéjérettől olvadoz* (89) stb. biedermeieres kifejezések ugyan még többször előfordulnak benne, de jóformán meg se látszanak az egész munka reális, cicomátlan stílusához képest.

Minden korszak megteremti tehát azokat a stíluslemeket, illetőleg megadja stílusának azt a színezetet, mely ízlésének megfelel, s melyet azután egy újabb stílusirány elsöpör, — persze korántsem nyomtalanul. A nyelv mindig őrizget rengeteg olyan elemet is, melyek letűnt korok stílusának voltak jellegzetes alkotórészei. Széchenyi írói stílusában a múltat a klasszicizmus maradványai képviselik legkiütközöbben. Ez természetes, hiszen akkor, midőn Széchenyi írni kezd, a klasszicizmus az aligmúlt stílusa; inkább az a különös, hogy nyelvének csaknem minden olyan eleme, melyen klasszikus ízt érzünk, jóformán egyetlen költő, t. i. Berzsenyi közvetítésével került műveibe. Berzsenyi az a magyar költő, ki végigkíséri Széchenyit egész életén.¹ A „leghívebb magyar“ rokonléleknek érzi őt. Valószínű, hogy Horatiusban is Berzsenyi visszfényét szereti, s a néha-néha feltűnedező horatiusi gondolatokat is azért szövi műveibe, mert berzsenyiesnek érzi őket. Szereti „A magyarokhoz“ szerzőjének férfias komolyságát s nemzeti vonatkozású verseinek azt a sötét izzását, mely már messze van a klasszicizmus ünnepélyes hidegségétől, s inkább a romantikával rokon. Úgy érzem, hogy Berzsenyiben és Széchenyiben nem a klasszikus és a romantikus, hanem a két romantikus találkozott. Hiába romantikus azonban Berzsenyi nagy verseinek belső feszültsége, nyelvi formájuk igen sokszor magán viseli a klasszicizmus bélyegét. Így az, ami tőle

Széchenyihez átkerül, szintén gyakran klasszikus színezetű, s elűt a romantikus és a biedermeier elemektől.

Sokszor egy-egy Berzsenyi-idézet is mutatja, mi támasztja fel Széchenyi lelkében a költő jól ismert kifejezési formáit, a gondolatkör azonban mindig sejteti, miért merülnek fel egyszerre berzsenyies kifejezések a gyakran egészen más stílusú szövegrészekben. Érzékeltessék ezt a következő idézetek!¹ „Az a' mi valaha nemzetiségünk talpköve 's ereje volt, időjárástával elbomlott, 's jól mondja hazánk koszorús Lantosa: Óh más magyar kar mennyköve villogott | Atilla véres harcrai közt 's a' t. 's a' mi elmúlt, ne akarjuk azt megint életbe visszaidézni, mert lehetetlen — úgy mint elfolyt óráink se térnek vissza soha többé“ (H. 72). „... az igazság, bár mi nagyon sértené is fényes előtünésekor némellyek szemeit, végre a szántóvető ember kalibáját úgy meglakja, mint ahogy tanácsban ül 's bátran tartózkodik márvány palotákban“ (H. 163—4). „... úgy fáradozzunk, mint halhatatlan lelkük, kik az idő mohátul mentek“ (H. 249). „... használjuk a' Jelent úgy mint a' sors forgatja 's engedi“ (V. XIX). „... elfelejtéd, hogy minden az ég alatt bizonyos magasságig hat fel. 's aztán lefelé fordul, úgy mi is bizonyos időben elérjük legfényesebb zenithünkét 's onnan megint lefelé kell gördülnünk a' sir nadiráig“ (V. XXVI). „... a' magyar ... a' nagy idők folyamátul vár lelki sebeire irt“ (KN. 10). „... ime, sötétre borul szemeim előtt az idők folyama megint“ (KN. 11). „... mit értek messze a' világ zajátul magamba vonulva?“ (KN. 11). „... nem érzitek-e nyilván minden ereitekben azon varázsnak megszüntét, mely ... mint valami ismeretlen nyavala szakadatlan dúlt nyomorult hazánkon ... , nem hangzik-e bennetek nyilván isteni szózat, hogy hivatástok nem sybariti állatóság ... ?“ (KN. 19). „De ugyan nem szól-e a legkisebb virágtul kezdve a' csillagok dicső seregéig minden a legvilágosabban hozzánk?“ (KN. 175). Szereti az államot — klasszikus mintára — hajóhoz hasonlítani; pl.: „... a közállomány, mint szélvésztlül vert tengerártul sodrott, kormány nélküli gálya, vagy a tökéletes elbomlás örvényébe sülyed, vagy az önkény' szirteihez csapódik“ (KN. 173; vö. még uo. 133, NSz. 51, 91 stb.).

A klasszikus elemek azonban — ha tudomást kell is venni róluk — mennyiségben alig számítanak Széchenyi műveiben, s a stílus színezete szempontjából így nem jelentősek. A forradalom előtti Széchenyi egyéni írásmódjára csak a korszak két uralkodó stílusa, a romantika és a biedermeier nyomja rá határozottan a maga bélyegét.

¹ Magyarázni, úgy vélem, egyiket sem szükséges; a megfelelő Berzsenyi-, illetőleg Horatius-részletet mindnyájan ismerjük gyerekkorunk óta.

II.

A forradalom után.

Amíg Széchenyi úgy érzi, hogy egy „csinosodni“ képes nemzetnek ír, addig aggodalmas gonddal ügyel arra, hogy írása irodalmi legyen. A forradalomig írásain ízlése az úr, s ez biedermeier. Ha pedig szenvedélye elragadja, rendesen romantikus pátosszá fokozza a biedermeieres finomkodásokat. A forradalmat követő kétségbeesés, betegség jóformán még a nyomát is elfújja mindennek. A Döblingben élő „öreg“ Széchenyi lelkéről, gondolkodási formáiról lefoszlottak már az ilyen sallangok. Midőn újra tollat fog kezébe, már nyoma sincs a „fiatal, öröm-elfogadásra tárt keblü, 's az élet bájjorrási után szomjádózó“ (H. 184) férfinak, már nem látogatják meg „azon correggiói pillanatok... mellyekben tán valahai hatalmasb 's most agyag által összeszorított létünk, úgy szólván, felrázódik 's földi ragadékin tultör 's mennyeket ér, a halandónak azon egyedüli Világ sugárjai, mellyek élte borújira remény- 's örömbájt derítgetnek!“ (V. 190). Milyen messze van lélekben az öreg Széchenyitől az, aki valaha ezen a finom, divatos nyelven vallott nemzetének! A keserűségnek, a kiábrándultságnak új nyelvet kellett alkotnia, nem irodalmi divatok, hanem a maga kétségbeesésének mértéke szerint. Ennek megszülető új nyelvnek csak egyetlen törvénye volt: ki kellett fejeznie a keserűséget, hol az imádság, hol a káromkodás erejével, és tudnia kellett sérteni az ellenfelet gúnnyal, durvasággal. A forradalom előtt Széchenyi nyelve tanulékonyan símul az irodalmi divathoz, a forradalom után nem símul semmihez, csak írója lelkiállapotához.

Akit hirtelen fájdalmas ütés ér, az nem fog stílusosan jajgatni, annak sikoltása vagy ordítása nem szép, nem stílusos, csak megrázóan, durván emberi lesz. Az öreg Széchenyi írásainak stílusa ilyen fájdalmas kiáltás. Sokszor még a nyelvten legelemibb szabályai sem fontosak benne (a bécsi környezetben egyre jobban is felejt magyarul), csak egy a fontos: a nyelv kifejező — expressiv — ereje. Paradoxon, de néha úgy érezzük, hogy nyelvhibáiból formál egyéni értékeket. A Nagy Szatíra írója a legnagyobb magyar expresszionisták egyike.

Midőn Széchenyivel kapcsolatban expresszionizmusról beszélek, természetesen nem arra a sajátos formanyelvre gondolok, melyet mindnyájan jól ismerünk, pl. Szabó Dezső vagy Tamási Áron műveiből. Ez a formanyelv ugyanis csak Trianon után alakult ki határozottan, a magyar népköltészetbe, főként a székely népballadába bocsátván gyökereit. Széchenyi és a stílus mai képviselőinek expresszionizmusa nem formáiban, hanem lényegében egyezik, mivel lelki gyökere és célja mind-egyiknek azonos: a jelenségekbe, melyeket leír, az eseményekbe, amelyeket elbeszél, bele akarja sugározni az író a saját lelké-

nek dinamizmusát. Az expresszionizmus az olyan erős egyéniségek megnyilatkozási formája, akiknek lelkében világformáló akarat feszül. Az öreg Széchenyit is ez teszi expresszionistává. A Nagy Sztáírában a magyarság legégetőbb kérdéseivel foglalkozik, s mindenbe, amit elmond, kétségbeesett erővel sugározza bele nemzete sorsába belenyugodni nem tudó lelkét, mindent, amit leír, megtölt a maga fájdalmanak dinamizmusával.

Ennek az expresszionizmusnak nyelvi formáit Széchenyi sajátmaga termelte ki magának a döblingi „asylumban“, nincsenek mintái és nincs folytatása. A világért se gondoljunk tudatos gonddal kialakított stílusra, az öreg Széchenyi már igen messze van pl. a Hitel írójának aggodalmas műgondjától! A Nagy Sztáírában csodálatos tarkaságban kavarnak tősgyökeres magyar szólások, a bécsi mellékutcák szavai, kiszólásai, Gassenhauerek töredékei s a főúri paloták francia társalgási nyelvéből vett kifejezések. A fenségest épügy megtaláljuk ebben a nyelvben, mint az alantast, az irodalmi épügy, mint a népiest. Csak egy a fontos: hogy mindezek az elemek fel tudják venni azt a nagyfeszültségű villamos töltést, melyet Széchenyi elég erősnek érzett arra, hogy lesujtsa a gyűlölt Bachot, vagy megrázza a császárt, ki részvétlenül nézte a magyarság szenvedését, s nem utolsó sorban, hogy levezesse a saját lelkének túrhetetlen feszültségét. — Ime a Nagy Sztáíra egy bekezdése! Olyan cseppnek szánom ezt az idézetet, melyben megérezhetjük az egész sós-keserű tengert. Az író Bach szájába adja a következő szavakat, ki Ferenc Józsefhez intézi őket:

„És aztán szeretném tudni, mily plausibilis óhajta lehet a magyaroknak, miután Felsőged kegyesen declarálni méltóztatott, dass allen Nationalitäten gebührende Rechnung getragen wird, — O Herz was verlangst du mehr? Ez ugyan azon álmra emlékeztet, melyet minap bizonyos költő álmódott... S ugyanis azt álmódta a magyar Shakespeare vagy inkább Cazotte, mikép egy különös, mint neki súgták, alvilági tehetőséggel felruházott bűvös, számos madarakat tartott kaliczká-jában, melyek nagyon búsultak s melyeket az által vígasztala fel és elégítte tökéletesen ki, hogy nem szabadítá ugyan fel, de e helyett kegyesen declarálni méltóztatott, miszerint nem fognának sárgafekete színre pingáltatni és nem is lennének kényszerítve egyhangúlag a lerchenfeldi néphymnust intonálni, de mindegyik maga bőrében és tollában megmaradhatnék és mi több mindegyik úgy szólhatna: wie ihm der Schnabel gewachsen ist, és ekkép a szürke veréb ezentúl is csiripelhetne, a burkusszínű szarka ennek utána is furfangoskodhatnék, faust-dick hinter die Ohren, az énekes csalogány szintűgy énekelhetne à la Rossini mint eddigelé, a gyászoló holló, mely Corvin czimere, ezentúl is elmondhatná »kár, kár« etc. etc. És ezen álmod úgy értelmezte, hogy Felsőged volna a bűvös, —

a madarak pedig Osztrákiának népei, — midőn az álom és való közt azt a különbséget vonta, hogy ily imponans hangú, de semmit sem mondó phrasisokkal ugyan kielégíthetni ostoba madarakat, de a lelkes ember ilyféle gratiát és kivált ilyesnek fitogtatását legmélyebb gyűlölettel megveti — mert semmivel nagyobb kegyelem mint ha ember embernek nagy ostentációval megengedné, hogy lélekzetet vehet, — és amit evett, azt meg is szabad emésztenie!“ (595—6).

Kíséreljük meg mármost elemezni ezt a stílust! Széchenyi expresszionizmusának egyik legfontosabb alkotóeleme kétségtelesenül erős nyelvi realizmusa, mely igen gyakran durva naturalizmusba csap át. Ha elfogadjuk, hogy a nyelvi formák akkor kapnak expresszív értéket, midőn az író meg tudja őket tölteni a saját lelkének villanyos feszültségével, az is érthető lesz, hogy az expresszionizmusnak a realizmusban kell gyökeréznie. Hiszen csak a kézzelfoghatóságig reálisan ábrázolt, sőt a valóság méretein túlfokozott dolgok bírják el az író világot formálni akaró lelkének feszültségét.

Az öreg Széchenyi realista, mint a tisztánlátó, kiábrándult öreg emberek általában. Végeredményben azt is feltételezhetnénk, hogy Döblingben keletkezett műveiben a realizmus erős jelentkezése összefügg a magyar irodalmi stílus megváltozásával. Hiszen nem szabad elfelejtenünk, hogy a forradalom előtt írt munkái milyen erősen csatlakoznak az uralkodó stílusirányhoz; így természetes volna, hogy későbbi munkáinak realizmusa visszhang Petőfi—Arany új stílust teremtő népies realizmusára. Ez azonban nincs így. Széchenyi költőideálja még mindig Berzsenyi és Vörösmarty, s ha Petőfit, Aranyt ismeri is, hatásuknak alig találjuk nála nyomát. S a legjobb bizonyíték talán az, hogy ha a szatirikus hangból kiesve emelkedettebb stílusban beszél, még mindig a harmincas évek kifejezési formái futnak tolla alá. A magyarság hangulatát Schwarzenberg Félix halála után pl. így rajzolja a Nagy Sztáírában: „Iszonyatos csend lepte el az országot. Számtalant hóhér döntött nyugalomra. A honban megmaradtak és bujdosók, leverve, lesújtva ugyan mit mondhattak volna? A börtönök falai között elhalt a panaszok hangja, és a számkivetett megtört szívek kinszavait elhordta a játszi szél. Mint villám gyúlt fel mind azokban kik még éltek a reménynek isteni sugara, mikor a halavány, vér után szomjazó vámpyr, ki Ferencz József mindenese volt, megszabadítá a földet saját magátul“ (48). — Az öreg Széchenyi realizmusa tehát nem irodalmi hatás eredménye, de nem is csupán a kiábrándultság termelte ki. Látásmódja már fiatalabb korában is realista. Ennek világos nyomait felfedezhetjük már a forradalom előtti Széchenyi választékos stílusának szemléletes, merészen hétköznapi hasonlataiban, képeiben, példáiban is: „Hátramaradásink 's hiányos rendelkezésink titka olly nagy lett — írja Hitelében, — hogy

mindenütt kilátszik 's egy, hazánk minden gyapjából készítendő, köpönyeg alá sem férne már el többé" (240). A nemzeti szellemről így okoskodik: „És ugyan mi az a' nemzeti szellem, az a' sajtáság? Az már készen jön a' világra, mint valamely állat? egyszerre sül mint a' zsemlye? vagy pedig már érett korban kezd tüstént lehelni 's élni, mint Pygmalion márványa?" (H. 31). Más helyütt így ír: „Minden enthusiasmus, török muzsika, tárogató-síp, káromkodás, torzonborz vagy kipödört bajusz, zsinóros nadrág 's több efféle semmivé válik a' jól elkészült katona 's háborui mesterség előtt" (H. 143). A maradiákat ekként gúnyolja: „[Némely magyar] a legkisebb előrelépést is, mellynek hirtelenségén még egy józan csiga se bámulna, salto mortalenak taksálja" (S. 26). Az asszimilációról ez a véleménye: „Valljon jó tactika e, ha = egy font magyarsággal nagy hetykén kiállunk, 's abban el akarunk olvasztani = 3/4 font tótót, 60 font szlávval egybefüggő tótót; 1/2 font görögöt, 40 font vallásrokkal egybefüggő görögöt; 1/2 font oláhot, szinte 1/2 fonttal egybefüggő oláhot; és végkép 40 font németet, velünk lehető legnagyobb összefüggésben levő németet" (KN. 73).

Halvány nyomokban már a naturalizmus is igen korán jelentkezik. A következő két idézet a Hitelből való: „Szinte oly nevetséges az egészséges fiatal ember patikások orvosok kezében, mint a' beteges öreg ur fiatal menyasszonyával négy-szem közt" (29). „S mi hasznót hajtana lágy velejek, vizes vérek, 's puha csontjok honunknak? Még trágyának se volna jó [t. i. a szájhős hazafiaké]" (119).

A Nagy Szatírában Széchenyi realizmusának — vagyis inkább már naturalizmusának — expresszív ereje még inkább fokozódik, s számtalan árnyalata van a gúny, a megvetés, a gyűlölet, a kétségbeesés kifejezésére. „Csak buta, vagy az igen is sok tudomány által kifecszamlott eszű képzelgő ringathatja magát azon csalfa aberratióban, mihez képest nemzeteket úgy lehetne egybekeverni, és összeolvasztani, mint a spanyol elkészíti ollaputridáját, és tűz közelében összeolvad a zsir" — írja az osztrák beolvasztó politika jellemzésére (NSz. 23). Ezt a kifejező hasonlatot különben többször használja. Utóbb (136) ezt mondatja Bachhal Ferenc Józsefnek: „... egyedül Felsőgednek energiája és színészi talentuma ránthatja ki Osztrákiának egy fazékba szorult olla putridaféle népét az őket már-már elnyelő tentatartóból [értsd: a bürokráciából]". Ausztria sok külön nemzetből álló népességét általában többször emlegeti expresszív gúnyal. Egyszer „osztrák tutti-frutti"-ről (68), másszor „40 millió tutti-frutti"-ről beszél (85); ismét más helyütt ezt mondatja Bachhal: „Ha Felsőgednek scheckete jobbágjai nem tudnak vagy nem akarnak németek lenni — ám tessék — mit bánjuk mi, ha t. i. engedelmesked-

nek és fizetnek“ (469). (A *scheckete*, a *scheckig* „weanerisch“ változata, tarka macska vagy tyúk jelzője szokott lenni.)

Különösen alkalmas ez az expresszív realizmus cselekedetek, egyéniségek jellemzésére. Néhány idézettel azt szeretném bemutatni, hogyan érzékelteti Széchenyi egyes cselekvések bűnös vagy aljas voltát. Az osztrák kormány Magyarországot kerületekre osztotta fel. Bach erről ezt mondja Ferenc Józsefnek: „... Felsőged Magyarországot előlegesen mint mészárszéki húst elaprítani méltóztatott, miszerint könnyebben lehessen belőle főzni német levest“ (441). „Felsőged csak homeopathice jutalmaz“ — mondja ugyancsak Bach arra célozván, hogy a homeopathia végtelen kis mennyiségben adagolja az orvosságot (298). Az utóbbi hasonlatot használja ki Széchenyi akkor is, midőn azt panaszolja fel, hogy az osztrák zsandárok nyolc év alatt 6.518.380 magyart fogtak el: „Ha ezen summa előttünk fel tűnik, akkor a tatárpusztítást valóban Hahnemann féle eljárásnak nevezhetjük“ (73). Hahnemann volt t. i. a homeopathia megalapítója. — Midőn a császárnak keserű szemrehányást tesz, hogy a politikai foglyoknak csak tessék-lássék ad kegyelmet, így ír: „... itt-ott kiszemel egyes szerencsétlent, kit úgy szed ki a nagy massa lánczosokból, mint iskolás kipiszkálja az egyes mazsolát a kugelhupfból, vagy néhány évből kitöröl néhány hetet az ujsági ebek által kellőleg kiugatott magnanimitással“ (40). Bach így dicsekszik: „... én Magyarországot tekintve à la Rossini crescendo mindig szorosabbra és szorosabbra vontam mind a testi, mind a lelki nadrágszíjat“ (219). Ugyancsak Bach azt tanácsolja a császárnak, hogy rendezzen nemzeti ünnepélyeket, mert ez a magyarságot anyagiilag tönkre teszi. Igaz, hogy a kincstárnak is sokba kerül, de „mig a champion aerarium kinyalja sebeit és némileg kiheveri bajait, addig számtalan magyar zseb... legfájdalmasabb keserűt intonál“ (250).

Személyek ellen irányuló gúnyolódást fejez ki a következő idézetek expresszív realizmusa: „Bach a »Geheime csapatnak« és »Controll-seregnék« oly barátja, hogy neki is ... azon rőf szerint méri ki a gatyára valót“ (85). Midőn a császár egyszer megelégedését fejezi ki Bachnak, ez így áradozik: „Ó Felsőgedes uram, kegyes Apám, ha én ezen habsburgi sententiát hallom, akkor úgy megfeszül a bőröm, hogy ha egy jót ütnének rám, tudom, úgy hangzanék mint dob, mely Gewehrherausra invitálja a vitézeket“ (97—8). Apponyi György grófort ezekkel a szavakkal jellemzi Bach: „... praktikus egyéniség és ekkép nem áll azok során, kik meg akarván pökni a napot, saját magukat piszkolják be“ (101). Jellasihról ugyancsak Bach így nyilatkozik: „... elhitványult személyisége ezentúl nem igen fogná megszirosítani a káposztát“ (128). Egy újságíróról ezt mondja: „... azelőtt, gondolja csak meg felsőgedes uram, igazi liberalis piccador volt, és most, mert észrevette,

hogy másképp fúj a szél, oly schwarzgelb, mint egy sárgaságba esett cigány“ (500). Seilern szerinte „csak úgy érti a Bürgermeisterságot, mint pl. érti a pápa a répaczukorfőzést“ (60). Biztosítja a császárt, hogy egy-egy fő magyar asszony örömtől sírni kész, ha a császári kegy ráderül, noha „neve oly magyar, mikép ha azt férfiasan kimondják még a régi győri kapu is betörik“ (310).

Ez a hasonlatokban, képekben jelentkező expresszív realizmus nem ritkán csap át alantas, sőt visszataszító naturalizmusba. Ezeknek a szelidebbjéből is adok néhány szemelvényt, mert úgy érzem, ha elhagynám őket, meghamisítanám azt a benyomást, melyet ez a keserűségből született stílus az olvasóra tesz. A Nagy Szatírába beleszótt sok adoma közül az egyik egy osztrák katonatisztról szól, ki egy tettéért kitüntetést várt, s büntetést kapott. Ez az adoma így végződik: „És a főhadnagy, ki csöcsén már nagyon erősen érezte a Franz Joseph-keresztnek melegét — a főhadnagy hat hétre a hűsben, hová zárták, tökéletesen kialhatta magát és azon fülbe fülemilézett sententiát is kellőleg digerálhatta, mellyel őt magasb lelkületre felpiszkálva megoktataék“ (76). A gyűlölt „Boldog Herczeg“-ről ezt írja a döblingi fogoly: „Schwarzenbergrül mielőtt Magyar- és Csehországnak bakója nem lett, általján véve az emberek nem sokat tudtak, és ez természetes, mert számos kalandjai oly kimondhatlanul bűdösek, mikép nevét említeni ugy ovakodtak az őt ismerők, mint bizonyos kerek nyílások fedelét sem emeli fel senki, sürgetős szükség nélkül“ (48). Bach a császár zilált pénzügeit így jellemzi; „... Felsőgednek pénzügye oly kutya állapotban van, melynek végképi feloldásától minden gondolkodó úgy irtózik, mintha vizibetegségben sinylődőnek lecsapolt viricsével volna kénytelen oltani szomját“ (405).

Széchenyi expresszív realizmusa rendszeresen részletesen kifejett képekben, hasonlatokban érvényesül, elég gyakori azonban az is — mint néhány példával igazolni fogom, — hogy csak egy-egy jelző kap a szokottnál erősebb expresszív töltést. A jelző általában az a mondatrész, mely a legnagyobb lehetőséget adja az írónak, hogy a mondatban felvillantson egy-egy erősebb színt, kézzelfoghatóbbá, reálisabbá tegyen, az élet hangulatával töltsön meg egy-egy, a maga pusztá logikai valóságában színtelen fogalmat. Különösen a magyar jelző alkalmas erre a szerepre, minthogy kötetlensége igen nagy szabadságot ad használatában a nyelv lehetőségeivel élni tudó írónak. Ilyen író Széchenyi is. Írói munkássága során egyre inkább tisztába jön a magyar jelző természetrajzával, s egyre tökéletesebben kihasználja expresszív lehetőségeit. Érdekes, hogy sajátos értékét nem akkor ismeri és érzi legjobban, mikor nyelvtudása, írói gyakorlata a legnagyobb, hanem akkor, midőn Döblingben azt lehetne mondani, új nyelvet ötvöz megkínzott

lelke abból a már-már feledésbe merülő nyelvből, melynek finom irodalmi formáit valaha olyan megható beesvággyal igyekezett eltanulni és továbbépíteni.

A Hitel elég szűkmarkúan alkalmazott jelzői pl. egész világosan háromféle típust mutatnak. Leggyakrabban a logikai szükségesség parancsolta jelzőhasználattal találkozunk, amidőn a jelzőnek csak értelme van, hangulata nincs. A második csoport a kor irodalmi divatjának bélyegét viseli; ilyenek pl. a „széplelkű asszony“, „nyájas kegyesség“, „édeni gyönyör“ stb. Nagyritkán azonban már felfénylik egy-egy expresszív jelző is, nagy körvonalakban az a típus, mely Széchenyi öregkori stílusát oly jellegzetessé teszi, pl. midőn „csorba haszon“-ról „meleg öntetszés“-ről, „házi ész“-ről beszél (H. 27). Az idő múlásával az efféle jelzőkben egyre több lesz a kézzelfogható realizmus s ezzel együtt a merész expresszivitás is. A Világban már „időtte 's molyrágta korcs nemzet“-et emleget (110), a Stadiumban „rozsdás szójárás“-t (60), a Kelet Népében „pittypalattyi halandók“-at (135). Ugyanebben a művében önmagáról mint „a kereszthez csúszó mászó szegény »sokat akart a szarka« magnás“-ról ír (143). Az utolsó példa arról tanúskodik, hogy Széchenyi már teljes mondatot is mer jelzőként alkalmazni, amint azt a magyar jelző természete meg is engedi.

A forradalom előtt csak szórványosan jelentkező expresszív jelzőhasználat a Nagy Szatírában már jelentős stílus-elemmé lesz. Pl.: „Kellemetlen dolog . . . ha valami földesúr-nak . . . Csákiszalmás gazdatisztje van“ (63). „ . . . nem részegednek meg az efféle, felhevítő feltüzelő szeszes phrasisonkon“ (78). „[az ország] engedelmes *sic vos non vobis*-ürükkel leszen kibéelve“ (64). „kigázolhat an szurkos dilemma“ (70). „a fogvicsorító uralkodók azok kiket szeretnek“ (243). „a kikényszerített gladiátorok megunják a vértől csurgó tréfát“ (473). „Erősen kacagnak ezen a sáska sok kefen [az osztrák katona felszereléséhez kilencféle kefe tartozott]“ (478). „Felséged koplaló és éppen ezért oly prolificáló hü beamtereinek félcsókból készült . . . ivadékaik“ (558; az Önismerethen, 694 a félcsókból készült jelző félcsóki alakban tér vissza). „Azt tudakolta az »akarom de nem merem« polgártól . . .“ (556). Sokat gúnyolja Széchenyi az osztrák zsandárokat. Többször neveszi őket csillogó sisakjuk miatt „fényes födelű had“-nak (pl. 75), a sisakot magát „fényes haris fedél“-nek (64), mivel ez a sisak mindig elárulta a zsandár jelenlétét a szegénylegényeknek, akárcsak a harist jellegzetes hangja a vadásznak. És lásunk végül egy-két igen ritkán előforduló, de annál kifejezőbb jelzőhalmazt: „[Ausztria] oly puha és oly gyenge, otrombául összeférczelt és összepappolt és egyedüli ügyvel bajjal egy napi parádera kipingált, kikrétázott és kisubikszolt státuscarricatúra“ (174). „[Bach szerint a magyarság] egy rozsdás, penészes, rothadt nép, fecskefészki ruina“ (549).

Azt hiszem, jó nyomon járok, midőn felteszem, hogy az öreg Széchenyi munkáiban oly feltűnően megszorodó népies szavak, kifejezések, szólások szintén az expresszív realizmus hatóelemei. Jól ismerjük a fiatal Széchenyi állásfoglalását a népiességgel szemben: az ő eszménye a „társalkodási szép szózat“, s ez bizony nehezen tűri a népies elemeket. Midőn Széchenyi magyarul kezd tanulni, nyelvünknek azt a legfinomabb változatát igyekszik elsajátítani, melyet Kazinczyék termeltek ki, s mely legközelebb állt a művelt nyugati nemzetek nyelvéhez. A forradalom előtt írt munkái beszédes tanúbizonyságai ennek az állításnak a maguk „szébbelkű honleányok“, „csinosult magyarok“ ízléséhez mért biedermeieres stílusával. Természetes, hogy ez a szalon-nyelv kizárta a piroszposzsgás népies szavakat. Az ilyenek szinte csak véletlenül csúsznak ki tollából, vagy olyankor, ha a tárgykör feltétlenül megkívánja. Pl. midőn a lótenyésztésről ír, kétszer is használja az apró, borzas parasztlovat jelentő *macska* szót: „Hol vannak olly iszonyu provisioink? . . . a' parasztgazda talyigáján, . . . mellyel macskáin a vásárra igyekszik?“ (H. 131). „ . . . a hazai lónevelés . . . elannyira hanyatlott, hogy többnyire vagy kis macskáink vannak már csak, vagy szálas kajsa lábu, kos orru, öszvérhez hasonló gebéink“ (V. 237). A népies ízű szavakba a Kelet Népében néha már egy kissé megvető hangulatot sűrít, mint majd oly sokszor tenni fogja Döblingben keletkezett műveiben. „Miért *pezderkedni* tehát ott megtámadólag [hol erre semmi szükség sincs]“, — írja, Kossuth túlságos támadó hevét akarván jellemezni ezzel a kellemetlen hangulatú népies szóval (73). Hasonló céllal használja — szintén Kossuthal kapcsolatban — a *hadarász* szót: „a' sokak' érdekéért hadakozik — tán nem volna rosszul mondva »hadarász«“ (213). Ilyen megvető mellékíze van az *elpetyeg* szónak is a következő idézetben: „Nem azon tompa él körül forog tehát a dolog, hogy haladjunk, haladjunk, mit bizony Isten, soktul nem sokkal mélyebb felfogással hallék *elpetyegni*, mint pajzán fűrj . . . mondja el istenadta pittypalattyát“ (126).

Csaknem hasonló óvatossággal kerüli a forradalom előtti műveiben a népies szólásokat is, noha ezeknek különösen jó hasznát vehette volna olyankor, midőn egy-egy gondolatát nagyon szemléletesen, kézzelfoghatóan akarta az olvasónak megmagyarázni. Sokszor használ ugyan szólásokat, közmondásokat, szállóigéket, ezek azonban kevés kivétellel a nemzetközi európai szóláskincsből valók.

Amíg Széchenyi gondosan ügyel arra, hogy stílusa irodalmi legyen, addig — mint láttuk — kirotál írásaiból csaknem minden népiességet. A forradalom előtt a korszak keresetten finom stílusirányához, a biedermeierhez csatlakozik, a forradalmat követő kétségbeesés, betegség azonban még a nyomát is elfújja a keresett irodalmiságnak. Midőn a Döblingben élő

öreg Széchenyi újra tollat fog kezébe, hogy megírja a Nagy Szatírát, már csak egy célja van: megmutatni azt a kétségbeesést, amely a saját és a nemzet lelkét eltölti és bántani az ellenfelet. A Világban tett nyilatkozatából tudjuk, „hogy azon hölgyet, melly lelkének ideálja, . . . 's mellyhez lelkének csak angyali vágyai kötik“, nem tudná „Szivemnek, Lelkemnek, Galambomnak, Gyöngyvirágomnak“ nevezni, mert ezeket a kifejezéseket alantasnak, „a' szép társasági szózat“ba bele nem illőnek érzi. Nos, ha a halhatatlan kedvest nem lehetett ilyen és hasonló hangulatú szavakkal illetni, annál megfelelőbbek lesznek ezek a szavak a gyűlölt ellenfelekre alkalmazva. A Nagy Szatírában Bach Hauer Istvánt „*édes kincsem*“-nek (254), majd „*te édes Istókom*“-nak, „*angyalom*“-nak szólítja (255). A császár Bachnak ezt a tanácsot adja: „legbölcsebb *anyámasszony* [értsd: Zsófia főhercegnő] taticájával élni“ (104). Gróf Szekirházi [a NSz.-ban maga Széchenyi] így jósolja meg Bachnak bukását: „Ön *drágalátos* miniszter uram, higgye el, bátran megkezdheti *periputyjának* bepakolását, mert . . . mindazon hercegek és grófok, kik most a favorit előtt bókolnak, legelsők lesznek a s . . . *reesett* exügyészt és exminiszttert leköpní“ (174). Más helyütt Bach azt magyarázza a császárnak, hogy a fájdalmatokat gyógyító, sebeket enyhítő császár éppen olyan „nevetséges, mint ha valami irgalmas fráter ülne az én helyemre, Unterrichtsminister pedig valami szürke *nénémasszony* volna“ (281). Midőn a császárt elsőszülött gyermeke halála láthatólag mélyen megrendítette, Bach megrója ezért. Császár ne engedje át magát olyan érzelmeknek, mint a közönséges emberek: „ha egy ilyféle státuszpolgár és adófizető Jeremiásként valami keserves nótát intonál, mert kisdede *odébbállott*, ezt elnézhetni, eltűrhetni, mert hiszen ilyféle specialitásoknak is kell néha egy kis időtöltés és multság. Hanem hogy fiatal császár is, kinek más és jobb dolga van, . . . *rijon* és keseregjen, . . . ez a császári dignitással nem quadrál . . . Az elvándorolt kis *aprószenteket* ám sirassák meg az anyák“ (276). Az idézett részlet keresett ridegségének fő hatóeleme éppen az a pár nem irodalmi szó, mely benne előfordul: *odébbállott*, *rijon*, *aprószentek*. — A népies ízű kifejezések hasonló expresszív célból való alkalmazására még számtalan példát idézhetnénk. Az osztrákokat pl. többször nevezi a Nagy Szatíra *sógor*-nak, akárcsak a magyar népszokás (70, 455 stb.), *derék filkőink*-nak, a törököt *kontyos*-nak. Érdekes a határozottan parasztos *tüled-hozzád* kifejezés használata: „ha te jobbra mész, akkor én balra megyek, ha pedig *>tüled<* tartasz, akkor én *>hozzád<* tartok“ (58); „Hauer . . . nem tehet okosabbat, . . . mint a magyart elülről, hátulról csipni, döngetni, szúrni és őt *tüled-hozzád* hajtani . . .“ (232).

Az irodalmi nyelv leginkább népiesnek, legtöbbszörökesebb

ben magyarosnak érzett elemei a népi eredetű szólások. Az öreg Széchenyi gyakran észrevehetőleg azért használja őket, hogy mondanivalójának sértő, durván, reálisan expresszív élt adjon. Nem tősgyökeres magyar zamatukat szereti tehát, csupán kihasználja „tenyeres-talpas” voltukat (jellemző, hogy Széchenyi — összezavarván a két kifejezést — a Nagy Szatírában, 645 egyszer *tenyeres-talpas magyar-t ír tősgyökeres magyar helyett*). Bach pl. így nyilatkozik Napoleonról a császár előtt: „Igen, Napoleon tehetett így, kire én soha *nem adtam egy batkát* is, mert oly szerencse varganyák, Glükspilz, mint ő volt, kit egyedül véletlen és szemtelenség *csigázott fel az uborkafára*, soha *nem érnek egy fakovát* is, és mindenki örvend . . . , ha egy ilyféle monsieur magas helyzetéről lepottyan” (122). „[Az osztrák uralkodóház] mindent ígért, mikor *megszorult a kapeza*” (125). „[Ha egy magyar a kamarásságot nem fogadja el,] őt pontosan *feljegyzik a vexálandó és kiirtandó dögvörsra*” (133). „[A császár] a magyaroknak *letörné a szarvát*” (140). „Bruck ő excellentiája *nagyon pöki markát*” (152). „Neuöstreichnek sokszinű, de most *egy kaptára verendő* népei” (284). „Már Felsőgednek *régóta benőtt a koponyájá*” — mondja Bach a a császárnak (289). A következőket szintén Bach szájába adja: „. . . ezen gyönyörű *baklövésnek*, . . . milyféle actusokat a magyarok *baltanyél elmocskolásnak* neveznek, tulajdonkép Felsőged saját maga az oka” (371). A példákat szinte a végtelenségig szaporíthatnánk, de talán ennyi is érzékelteti, hogy Széchenyi szólásainknak főként naturalisztikus expresszivitását használja ki.

Különleges expresszív hatás hordozója a Nagy Szatírában előforduló rengeteg idegen szó egy része is. A forradalom előtt Széchenyi puristának tekinthető. Nagy része van ebben tanácsadóinak is (vö. VISZOTA: MNy, XII, 49), főként azonban annak a törekvésének, hogy szépen, tisztán akar magyarul írni. A döblingi fogolynál már nem érvényesülnek ilyen szempontok. Későn megtanult anyanyelvét lassan felejtí az idegen környezetben, s ha ír, szemelláthatólag azt a kifejezést veti papírra, mely először jut eszébe. Ez aztán lehet magyar, német, latin, sőt francia vagy angol is. Ez a nyelvi tarkaság néhol annyira erős, hogy némely mondat a makaróni nyelvet juttatja eszünkbe. Igaz, hogy Széchenyi magyar nyelvtudása bizonyos vonatkozásokban megzavarodott (nemcsak szótudására terjed ez ki, hanem pl. az ikes igék vagy az állandó határozók használatára is), de ezzel egy időben — mint már expresszív jelzőivel kapcsolatban láttuk — merészebbé lett, szárnyat kapott nyelvalkotó és stílusformáló képzelete is. Így érzi meg, hogy a magyar egy-egy idegen szóba bizonyos peioratív hangulatot sűrít, s pompásan használja ki nyelvünknek ezt a tulajdonságát, hogy mondatainak maróan gúnyos, megvető élt adjon. Különösen a bécsi német szavak magyarosra torzított

alakjait, magyar szavakkal alkotott összetételeit szereti ilyen értelemben alkalmazni. Azt pl., hogy miért haragusznak a magyarok az osztrák zsandárokra, így magyarázza meg: „Magyarországon nem szeretik az úton-állókat erősebben mint bárhol egyebütt, csak hogy még erősebben irtóznak azon *trankliktul* [értsd: zsandároktól], melyekről... már doctor Verbőczy azt jegyzé meg, medicina peior morbo“ (53). Sokat gúnyolja a zsandárokat messziről eláruló fényes süveget is, a *Pickelhauben*-t, mint német szóval mondja; magyarul így emlegeti: „[a zsandár] fejére rakja a *pikli* süveget“ (5)6. Azok az emberbaráti intézmények, melyeknek kevés a gyakorlati értékük, szintén megkapják tőle a magukét: „... jó szívű philantrópok nagy jutalmakat tettek ki azok számára, kik vízben fulladót *kiapportiroznak*... Nem tudom, efféle *vizi-philantróp* társaságok léteznek-e még?“ (80). Aki jól tud beszélni, annak — közkeletű bécsi szóval — „derék *Mundstuckja* van“ (83, 93). A nem éppen tisztakezű osztrák hivatalnokokat így jellemzi: „... kik... nem csináltak volna egy kis jó *Geschäftlit*, bizony a tíz ujra is elférnek“ (87). Ami a tudatlan, tehetségtelen osztrák tisztviselőket megtartja állásukban, az „nem egyéb mint az úgynevezett *Sitzfleisch*“ (92). Többször szól megvetéssel az osztrák rendjelekről: „Kegyelmes császárom a Szent István keresztével engem *megstemplizni* méltóztatott“ — mondja Bach a császárnak (99). „A császár saját maga nevével *stemplizi* meg csillagát“ (t. i. a Ferenc József-rendjelet, 279). Bécs a magyar urakat kamarási kulccsal, „izetlen sárga *quastlival*“ akarta a maga részére hódítani (130); „a horogra még csak valami becsebet sem függesztenek, mint *quastlit*“ (131). Az osztrák állam „otrombául *összeférczelt* és *összepakpolt*... egy napi *parádéra kipingált*, kikrétázott és *kisubikszolt státuscarricatura*“ (174). A császár „*scheckete* jobbágyai“ (469) közül „egyedül a magyar faj az, ... mely az egész dicső Neuöstreich-féle *tésztapatzent*... felkelésbe hozhatná“ (270). A gyűlölt Bachhal ilyeneket mondat a császárnak: „Egyeneslelkűség és loyáliság. Ezen mottó van *kipingálva* és *kistikkelve* minden nemű lobogóinkon“ (161). „... látja Felsőged, hogy én minden *Gewachsból* még a csalámból is tudok mézet szedni“ (152). „... ki áll arról jót, nem fogná-e őt [Hauer Istvánt] Felsőged mint *kiczuczlizott lemonit* szinte ganéra hajtani“ (234). Az utolsó hasonlat a Világ választékos nyelvében még ebben a finom formában szerepel: „... a' fejedelmi Úr... csak úgy veti félre, mint a nedvetlen citromhéjt“ (111). Ez az apróság is jól érzékelteti azt a szinte áthidalhatatlan stílusbeli távolságot, mely Széchenyi forradalom előtti és utáni művei között fennáll. — Néha egy-egy ügyes szójátékra is felhasználja az emelkedett hangulatú magyar szó és a rokon jelentésű, de alantas hangulatú idegen szó közti különbséget. Pl.: „*cochon autrichien*“ azon általános titulatura,

melyet... Felséged *felkent* — *angeschmiert* — szent szemé-lyére... kenni merészlenek“ (143).

A felsoroltakon kívül még igen sok összetevője van Széchenyi expresszionizmusának. Egyik érdekes, egyéni eljárása pl. az, hogy cselekvések, állapotok hosszantartó voltak, reménytelenségének érzékeltetésére megismétel egyes szóelemeket vagy szavakat. Lényegében nem más ez, mint a reduplikáció ősi kifejező-eszközének módosított formája. Már a Világban találunk rá példát, tehát nemcsak a Nagy Szatíra jellemző stílus-sajátsága: „javítás kell. 'S ime létünk e' meg nem ismerése azon leg és legmélyebb gyökér-ok, vagy ha még jobban akarjuk kifejezni inkább azon 'Semmi' mellyből semmi sem következik, 's *mocsár mocsár, rossz ut rossz ut, kereskedésre nem alkalmas bor kereskedésre nem alkalmas bor, 's számtalan efféle marad meg mint volt*“ (88). A Szatírában ez az alapforma számtalan változatban jelentkezik: „[azok a magyarok,] kik még most is mindig reménylenek és békákra emlékeztetnek, melyek meg nem szűnőleg *qua-qua-qua-qua-káznak* a nád-ban, car c'est un amusement comme un autre, ugyan néhány év leforgása alatt mit tapasztaltak?“ (50). „... az volna még a nagy számár, ki elárulná a zsandárt, kinek most a *r, á, rá, fogdrá* manipuláció következtében több bosszút vevő hatalma van mint bárkinek másnak az egész osztrák tuttifruittiban“ (68). „[A császár] az apostoliság mellett azt is *rá-rá*, magára foghatja, hogy ereiben Árpád vére buzog“ (123). Bach a császárnak azt tanácsolja, hogy a kéréssel hozzáforduló magyaro-kkal a következő módon bánjon el: „nincs jobb methodus... mint őket Ponczius és Pilátus közé állítani, hol aztán, *tik, ták, tik, ták*, úgy járhatnak *jobbra-balra, jobbra-balra*, mint falórának penduluma“ (110). Az ilyen megkettőzött nyelvi elemek gyakran szinte nem is számítanak mondatrésznek, csupán a mondat expresszív értékét emelik erős hangulatukkal. Az utóbb idézett mondat egy változata pl. így hangzik: „és ekkép lótnak-futnak sok napokig és benn vannak a csapdában, melyről már volt szó, *tic, tac, tic, tac, Pontius Pilátus, Pontius Pilátus, jobbra balra, jobbra balra*“ (323). Mondatbeli szerepüket tekintve az indulatszókhoz állnak ezek legközelebb, s nem egyszer valóban indulatszók is. Pl.: „nem egy hetedik ágozatú [a. m. hét őszű nemes úr]... *hep, hep, hep, hurrá* — örömtől pityeregni kész, ha [kamarási] kulcsánál fogva egy teremmel beljebb fúrhatja magát a dalai láma [a császár] szé-kéhez“ (130). — Hasonló szerepben pusztá hangutánzó elemek is előfordulnak. Az osztrák zsandárokat — mint már említettük — a harishoz hasonlítja az író, mert ezeket éppúgy messziről elárulja fényes sisakjuk a szegénylegényeknek, mint a harist jellegzetes *recs*, *recs* hangja a vadásznak. A szegénylegények tehát így gondolkodnak: „ha Ti zsandár pajtások

keletfelé viszitek a fényt, *rets, rets, rets*, mi minden fény nélkül... nyugat felé tartunk“ (58).

Erdemes megemlíteni azt is, hogyan értékesít néha Széchenyi egy-egy sajátos hangulatú gyermeknyelvi szót mint expresszív kifejező eszközt. Pl. valahányszor a magyarok leverésére felhasznált s aztán cserbenhagyott szövetségést, az oroszot említi, kitől meglehetősen tartott az osztrák közvélemény, mindig valamilyen gyermekijesztő, mumust jelentő szót használ: „és mi a muszka nemzetet illeti, mellyel mindig mint valami különös *Wauwauféle krampusszal* akarnak ijeszteni“ (165). „vajmi szépen táncol a muszka *Wauwau*“ (171). „jön a *muszkakrampusz*“ (186). „Már mily unalmas és valóban abgeschmackt azon meg-megijesztgetés a muszka *Wau Wauval*“ (477). — Egy híres bécsi bankárról ezt mondja: „... *kacsócskáját* is mindig Bereitschaftba tartotta“ (420). Más helyütt csaknem szóról-szóra Bachhal mondatja ezt önmagáról: „És megyen a deputáció seelenvergnügt Dommayerhez kölcsönös kézszorítgatás után, melyre *kacsómat* mindig in Bereitschaft tartom“ (322). A császár így fejezi ki nagyrabecsülését Bachnak: „Önt... erősebben tisztetem, mint a saját *papámat*“ (118). A Bach-huszárok fizetése ellen, mely az országnak nagy megterhelést jelent. a következőképen kel ki: „És im ez azon *Buhu*, mely ellen legnagyobb méreggel dühöngnek a minden színű és tollú magyar madarak“ (552). A mondat értelméből világos, hogy a *buhu* az *uhu* 'bagoly' szónak olyanféle játékos, bilabialis elemmel bővült változata, mint amelyet az ikerszóknál találunk.

Legutoljára hagytam Széchenyi expresszív szóalkotásait. Típusonként csoportosítani őket annyit jelentene, mint szabályos sorokba rendezni egy sűrű bozótot. Ezért csak mutatóba ragadok ki közülök néhány példát, hogy érzékeltessem: Széchenyi nyelvalkotó képzetének ezen a téren is megvannak a maga termékei.

Merész szóösszetételei sokszor a mondatból vagy gondolat-sorból kiszakítva is azonnal felvillantják jelentésüket, s így önmagukban is életképesek, néha azonban csak az a gondolat-sor ad nekik létjogot, amely lehetővé tette megszületésüket, vagyis nem annyira önálló, mint inkább helyzeti erejük van. Ilyen kérészerű, egyetlen egyszer használt összetétel pl. az *erénymérő* (NSz. 31); azt a fehér zászlót jelenti, melyet császári rendelet értelmében olyan kaszárnyákra tűztek ki, hol a katonák példásan viselték magukat. A *félcsók* 'kedvetlen, szeretetlen csók' már alkalmasabb volna önálló életre, s megérdemelte volna, hogy elterjedjen; úgy látszik, Széchenyi lelkében nemcsak egy pillanatra villant fel, hanem állandóan élt, mert nemcsak a Nagy Szatírában használja (558); előfordul az Önismertben is (694). Hasonló, jól sikerült összetétel a *népdajka* (613); jelenti mindazokat az osztrák állami alkalmazottakat,

kiknek az a hivatása, hogy vigyázzanak a „kised“ osztrák népre. Ugyanezeket *nemzeti szopó és száraz dajká*-nak is nevezi Széchenyi (614). A *panaszlitánia* (98), noha erősen expresszív, annyira természetes szóalkotás, hogy bármely pillanatban bárki ajkán megszülethetnék. Hallatára azonnal tudjuk, hogy egyfolytában, siránkozva elmondott, tengersok panaszt jelent. A *pénzszír* (245) összetétel is rögtön elárulja, hogy kedvetlenül, lustán járó hivatalos gépezet „megkenésére“ fordított pénzt jelent. A *pénzpióca* (246) viszont olyan egyén, ki mohón igyekszik teleszívni magát pénzzel. A *pöknyaló* (543) szónál is azonnal érezzük, hogy a *talpnyaló* durvább, naturalisztikusabb testvére. A *státustargoncza* (422, 521 stb.) Széchenyi gyakran használt szava; erősen expresszív, kitűnő kifejezés olyan esetben, midőn az állam szekere neveltség, rozoga alkotmány. A *tentahős* (261) a mai *tintanyaló* rokona, csak hogy annnyival hősiesebb kiadásban, amennyivel nagyobb legény volt a Bach-huszár a mai irodasegéd-tisztnél. A *viziphilantrop* (80) gyorsan kialvó szellemi sziporka: olyan halandót jelent, ki vízbefulladás kimentésére alakult emberbaráti egyesület tagja. Széchenyi, ki gyakran gúnyolja kíméletlenül a kevés hasznot hajtó jótékony egyesületeket, egy pillanatra ebbe a nevetésre ingerlő szóba sűríti véleményét.

Az expresszív összetételeknél lényegesen nagyobb számban fordulnak elő a hasonló jellegű újonnan képzett szavak. Ezek már a forradalom előtti műveiben is fel-feltűnedeznek. A Stadiumban pl. ezt írja: „dunai utazásomról vala szándékom egy kis *zavarékot* összeállítani“ (26). Ugyanitt a maradi magyart *Schamozdi*-nak nevezi (28, 59). A Nagy Szatíra egy-egy mondatában sokszor szinte hemzsegnek az ilyenek. Pl.: „... azoknak legtöbbje, kiket Felséged *megpántlikázn*, *megkulcsozni*, *meggrófozni* vagy ... *megwertpapirozni* méltóztatt, teli vannak háládattal“ (294). Alig hiszem, hogy a mondat érthető a szövegből kiszakítva. Ime a kulcs hozzá: *megpántlikáz* 'érdemrendet adományoz': *megkulcsoz* 'kamarássá tesz', *meggrófoz* 'grófi rangra emel', *megwertpapieroz* 'értékpapirokkal ajándékoz meg'. Hasonló gondolatkörben hasonló új képzéseket alkalmaz a következő mondat: „császári munificentiával *megtractálja*, *megdrugszezi*, *megkulcsozza*, *megczimezi*, sőt *megpántlikázza* a »jó fiukat«, kik szeretik őt vagy ha nem is szeretik, — legalább nem morognak, nem ugatnak ...“ (503). A *megtractál* jelentése itt 'udvari ebéden megvendégel'; *megdrugszez* 'asztalnokká (*Truhsess*-szé) tesz', *megczimez* 'valamilyen címmel, ranggal kitüntet'.

Legtöbbször természetesen a Nagy Szatíra nyelve sem szakad el ennyire szóalkotási módjában vagy szóhasználatában a megszokottól. Hiszen az expresszív szóhasználat lényege nem is az, hogy az író mindig új, feltűnő szavakat alkalmazzon, hanem az, hogy a már meglévő szókészletet nagyon kifejező

módon használja, a nyelvet használat közben mintegy újraalkossa, úgy hogy a különben szürke szavaknak erős helyzeti értéket adjon. Hogy ez mennyiben sikerül neki, az nem pusztán a szavak jelentésbeli és hangulati értékén fordul meg, hanem képzetfelidéző — evokatív — erején is. Nem arra a közismert evokatív erőre gondolok itt, mely a szó hangalakjának hallatára (írasképének láttára) eszünkbe juttatja azt, amit a szó jelent. Igen sok olyan szó van, melynek teste — hangalakja (vagy írásképe) — nem csupán egyszerű, jól elhatárolt jelentést takar, hanem nagyobb távlatok vannak mögötte, melyeket a nyelvet használat közben újraalkotó író az olvasó számára megnyit. Úgy érzem, az expresszív szóhasználatnak és szóalkotásnak egyik — talán legfőbb — titka: úgy használni a már meglevő szavakat vagy úgy alkotni újakat, hogy ezek az olvasóban minél gazdagabb képzettársítást indítsanak meg. Szeretném ezt az állítást Széchenyi néhány expresszív szavával igazolni.

„[Bach] Ferencz József császárt a boldogtalan muszka agresszióba *beléostobázta* vagy németesen kitéve, *belélovaglotta*“, — írja a Nagy Szatírában (198). Mennyivel gazdagabb képzettársítást indít meg a *beléostobáz* szó, mint szinonimái, a *beleloval*, *belehajszol* vagy *beleheccel*. A *beléostobáz* mögött ott érezzük a buta, orránál fogva vezethető embert, akinek ostobaságát egy okosabb, erősebb akaratú, ravaszabb egyéniség kihasználja, s ráveszi olyan dolgokra, melyeket a maga jószántából nem követne el. — „Később Salamine szigeténél, hol Themistocles *nelsonkodott* oly dicsőségesen . . . elért minket [a] ferelmes zivatar“ (26). A *nelsonkodott* szó itt teljes hasonlatot sűrít magába. Ez feloldva körülbelül így hangzanék: hol Themistokles aratott tengeri győzelmet oly dicsőségesen, mint Nelson admirális Trafalgárnál. A *nelsonkodott* ige tulajdonképen továbbképzett metafora, az előbbi hasonlatot metaforává alakítva ugyanis így mondhatnánk — most már teljes azonosítással: hol Themistokles volt Nelson. Innen már csak egy lépéssel kell tovább menni, hogy megkapjuk Széchenyi expresszív szavát, t. i. szabályos módon ígét kell képezni a *Nelson* tulajdonnévből. De nemcsak azért nagy a *nelsonkodott* szó evokatív ereje, mert hasonlatot, ill. metaforát rejt magában, hanem azért is, mert ezzel Themistoklest, kiről a legtöbb olvasónak csak igen elmosódott képe van, a távoli ókorból szinte életközelségbe hozza, midőn Nelsonnal azonosítja, s így a pusztá név helyére hűsből és vérből való embert állít.

Az expresszív szóalkotásoknak — mint utolsó példánk igazolja — tehát nem csupán evokatív ereje nagyobb, hanem realisabb, érzékibb, egyéni vonásokban bővelkedőbb az a kép is, melyet felidéznek. Nehezen tudnánk olyan expresszív szót elképzelni, mely mögött halvány, elmosódott képzet van. Széchenyi expresszív szóalkotásai is ilyen csupaélet. piros-

pozsgás szavak. Pl.: „vagy 20 legény *összesaraglyázva* és őrizve . . . várta a másnap kiadandó és elfogadandó argumentumokat [t. i. botbüntetést]“ (63). Az *összesaraglyáz* itt az 'összezsúfol' jelentését hordozza, azonban egyszersmind felidéri a vásáros szekér-saroglyájában egymás hegyén-hátán heverő dolgok tarka össze-visszaságának képét is. Ez a szó különben már a Politikai Programtöredékekben is előfordul (102). — „Igy nem kell sokáig *kopóznom*“, — mondja a pandúr (72). Mennyivel elevenebb kép van a *kopóz* szó mögött, mintha a *kutat* vagy a *nyomoz* szót használná. — Ausztriának azt jósolta Széchenyi, hogy a megcsalt orosz szövetséges „ellenállhatatlan gusztust kap . . . felfriekázni . . . és bőrét alattvalói által *kitimároztatni*“ (196). A *kikészített* helyett használt *kitimároztat* megint szemléletesebb, mert nem csupán a bőr kidolgozásának személytelen eljárását képzelheti el, hanem a dolgozó tímármestert is. — A magyar Ausztria jóvoltából „*kipiőczázott* nemzet“ (260). Nem kifosztották, nem is kiszívták a véréit, hanem *kipiőczázták*, mert ez a szó egy utálatos, fekete, tapadós állatot érzékeltet, mely jóllakottra szívta magát áldozatán. — „Az urwüchsigé bécsi, ha jó humorba hozta őt az idei [Heuriger] . . . *elcsalogányozza* [a] Der Schneider reit a Katz [kezdetű nótát]“ (227). — Az osztrák katonatisztet, ki rossz fát tett a tűzre, „fülibe *fülemilézett*“ szentenciákkal oktatják ki (76). Az *elcsalogányoz* és *fülemiléz* azonos módon válik különösen kifejezővé: t. i. azzal, hogy a különben színtelen cselekvést egy-egy jólismert énekes madárhoz kapcsolja, s ezzel egyéni jellegivé teszi. — Tentahőseink, a Bach-huszárok a magyarságot *betentázzák* (308) különböző rubrikákba. Nem egyszerűen beírják, mert ez a szürke szó nem érzékelteti olyan erősen az osztrák bürokrácia tintapocsekölését, mint a *betentáz*. — „Szeretek magas miniszteri, sok pénzzel *kidunyházott* széken millióknak commandirozni“, — mondja Bach (225). Azt hiszem, mindenki el tudja képzelni, mennyivel puhább, dagadóbbra tömött a *kidunyházott* szék, mint az egyszerűen, közönségesen *párnázott*.

Az előző szócsoportnál részint azt az utat követtük, amelyet az író képzelete megtett az expresszív szó megalkotásakor, részint azon a nyomon haladtunk, melyet az olvasó képzelete berepül, midőn a szót elolvassa. Mint tapasztaltuk, a vizsgált szavak expresszív hatása főként az alapszó és a származékszó viszonyában rejlett. A döntő szerepet mindig az alapszó játszotta, ez telítette a származékszót a szokottnál nagyobb képzetfelidező erővel vagy kézzelfoghatóbb valóságúsággal. — Nagyritkán az is előfordul hogy nem az alapszótól, hanem a képzőtől függ a szó expresszív volta. Széchenyi pl. csaknem mindig *Osztrákiá*-nak nevezi Ausztriát a Nagy Szatirában. Itt érezhetően az idegen eredetű képző változtatja csúfnévvé a közömbös hangulatú *osztrák* alapszóból alkotott származékszót. Hasonló a helyzet akkor is, midőn Széchenyi

„*újságídlis* stílus“-ról (499) beszél *újságírói* stílus helyett, hogy szavának megvető élt adjon. Azonban Széchenyi közkeletűbb eszközöket is felhasznál, hogy egy-egy szavát, kifejezését nagyobb expresszív tartalommal töltsse meg. Így lesz gúnynev egy-egy személynévből azáltal, hogy kicsinyített alakban használja. Bach pl. „édes *Feri Jóskám*“-nak szólítja hálás elragadtatásában Ferenc József császárt (118). Az anyai részről magyar származású, de magyarelleses érzelmű Hauer István titulusa „kurucz signor Hauer *Istók*“ (159). A magyar nyelv a cselekvés tartós, gyakran ismétlődő vagy elaprózott voltát gyakorító igeképzők segítségével érzékelteti. A gyakorító igeképző az általános, megszokott használatban éppúgy nem ad a vele alkotott igei származékoknak különösebb expresszivitást, mint ahogy a kicsinyítő képző sem sugároz rendkívüli kifejező erőt névszói származékaiba. Széchenyi néha mégis ennek a két kifejező eszköznek, a gyakorítóképzős igének és a kicsinyítőképzős névszónak egy mondatban való használatával ér el expresszív hatást. Pl.: „... szinte jól esik az embernek fizetésit *továbbacsakúra halasztgatni*“ (V. 210). A Nagy Szatírában ezt írja egy híres bécsi bankárról: „... *kacsócskáját* is mindig Bereitschaftba tartotta, ha véletlen tán valakinek kedve csosszanna vele *Shakehandocskát csinálgatni*“ (420).

*

Mindahhoz, amit eddig elmondtam, még igen sokat tehetne hozzá mindenki, aki úgy olvassa Széchenyi műveit, hogy nem csupán a gondolatokra ügyel, hanem megnyilatkozási formájukra is. De talán az elmondottakból is kitűnik, hogyan munkált Széchenyi művein az írói stílus két leghatalmasabb alakítója, a lelkialkat és a korszellem. Széchenyi esetében ez jellemző arra a korra is, mely őt formálta, de még jellemzőbb őrá magára, akinek korához való viszonyáról írói stílusának változásai is elárulnak egy-két rejtett részletet.

LOVAS RÓZSA.

A magyar nyelv összetett igealakjai.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 63. számaként e címen megjelent dolgozatból közöljük az alábbi részletet.

Az *ír vala* (volt) típus.

Ilyenféle alak a rokon nyelvek némelyikében is fellelhető. SIMONYI írja TMNy. 638 és MNyelv² 414: „Az *ír vala* alak szintén megvan hasonló jelentéssel a votjákban; pl. *lĭktĭlā* 'jön': *lĭktĭlā val* 'jön vala', *mĭno* 'mennek': *mĭno val* 'mennek vala'.“ Ugyancsak ő „Az ugor módalakok“ című dolgozatában zürjén és cseremisiz megfelelő alakot is közöl, melyek egészen hasonló szerkezetűek, mint a magyar alak; pl. zürjén *kolō vōli* = cseremisiz *keleş ĩlen* 'kell vala' (NyK. XIII, 138). BEKE is említi cseremisiz nyelvtanában (359) az *ĭlĕn* elemmel: a 'sein' jelentésű

ige praeteritumával és valamely ige imperfectumával szerkesztett alakot; pl. *sukém kanda ālān* 'sokat hozott' | *šarastā kašteš ālān* 'vándorolt az erdőben' | stb. — Tudtommal a zürjén alak valóban teljesen megfelel a magyarnak; pl. *muna* 'ich gehe' és *vēli* 'es war', ebből *muna vēli* 'ich ging' (vö. UOTILA, SyrjChrest. 56).

Az *ír vala* alak a következő neveken ismeretes¹: praeteritum imperfectum SYLVESTER; incompletum primum praeteritum MOLNÁR A.; históriai aligmult FÖLDI; aligmult DebrGram.; körülírt félmult SZVORÉNYI; összetett félmult FOGARASI; összetett vagy körülírt mult FOGARASI; folyó mult ARANY J.; folyamatos mult SZARVAS; tartós mult IMRE; jelen múlt vagy múlt jelen IMRE; végzett jelen RIEDL.

Ritkán mind a főige, mind a segédige személyragozva van (congruens) az összetételben; pl. *tartom valék* MK. 206 | *fizetem valék* AK. 18 | *tudom valék* JK. 98.

A kódexekben az *ír vala*-féle alak egyaránt előfordul egyszerű mondat állítmányaként és összetett mondatokban más alakokkal viszonyítva. Általában a latin indicativus praeteritum imperfectum: *s c r i b e b a m*, néha a coniunctivus praeteritum imperfectum: *s c r i b e r e m* megfelelőjeként szerepel. Csak kevés kivétel akad, mikor más alak — indicativus praesens perfectum: *s c r i p s i* vagy praeteritum perfectum: *s c r i p s e r a m* vagy pedig valamely participium: *s c r i b e n s* — volt a latin szövegben, melyet a magyarra ezzel az összetett alakkal fordítottak.

Az egyszerű mondatban egyedül vagy az összetett mondatban másik *ír vala*-féle alakkal viszonyítva a múltban fejlődőben levőnek, folyamatosnak gondolt cselekvés kifejezésére használták. Múltra vonatkoztatva végzetlen, tartós, folyamatos cselekvést jelölt. Azonban a történet, a cselekvés idejét csak általánosságban és határozatlanul jelezte, tekintet nélkül arra, hogy közelebbi vagy távolabbi múltban történt-e az esemény. — 1. Egyedül: „valaha eggic a maficnac *ēngēduala*?: cedebat“ BK. 9 | „né *rēmēllikuala* imar o nēki megiotēt: sperabant“ BK. 38 | „fenki az Affiriofoc tēhētfege hailakat nem *mēriziuala* megnitni: audebat“ BK. 42 | „a varos közēpinē vcaian nag zoual *vūolt vala*: clamabat“ BK. 57 |

¹ Az alakok elnevezéseit elsősorban VERESS IGNÁC (Az igeműszavak) nyomán közlöm, de néhol adatait egy-két újabbal gyarapítottam. Viszont az ismeretlen elnevezéseket kihagytam adataiból, mivel nem céloom az egyes alakok összes nevének a felsorolása. Csupán az ismert és valóban használatos elnevezéseket és ezeknek első alkotóit fogom említeni.

² Itt mondom meg, hogy valamennyi összetett igealakban az összetétel egyik tagját alkotó egyszerű igealak, — mely mellett áll második tagként a „lét“ ige valamely alakja, — előfordul alanyi (határozatlan) és tárgyi (határozott) ragozásban egyaránt. Különbőség nélkül mind alanyi, mind tárgyi ragozású alakokkal képeztek összetett igealakokat.

„Innènapoeban keđ nag dičovlèggèl *iaruala*: erat procedens“ BK. 47 | „Anthiohius kèdèg *alaita vala* magat ègèmbè meg-utaltatni: arbitratus (...hortabatur)“ BK. 88 | „A fok golèkezèt ke: *tèreitì uala* o ruhajat az vtban: straverunt“ MK. 52 | „Ihns ke... *vitètìcvala*¹ zèllèttqł a kiètlènbè: agebatur“ MK. 114 | „Veternekoron meg *èlòmuala* földnek minden bñnòfit: interficiebam“ AK. 61 | „Efelkoron *felkelek vala* teneked vallanom: surgebam“ AK. 90 | „ytenuel azonkeppen *zoluala* nykent barat baratyauul: loquebatur“ JK. 8 | „frater Bernald *czudaluala* ew nagy zeppfegeerewl: admirans“ JK. 18 | „nem *tudomualec* mykeppen te hozzád yuthassak: nesciebam“ JK. 98 | „Een athymfyayerth ees een kezelymeerth *zoolok wala* bekefegeeth: loquebar“ FK. 58 stb. — 2. Másik *ír vala*-féle alakkal viszonyítva oly tartós cselekvést jelez, mely egy másik, szintén tartós, cselekvéssel egy időben megy végbe. pl.: „a paraznackal *naiafkodnac vala* es az hèrelteckèl *aldoznac vala*: conversabantur — sacrificabant“ BK. 186 | „es qk nè *èrtic vala* az ígèt es *felic vala* megkèrdeni: ignorabant — timebant“ MK. 89 | „mend a golèkezètèc *alnacuala* a marton, es *bèzèl uala* nèik pelda bèzedecbèn: stabat — dicebat“ MK. 37 | „es *iarz vala* hol.te *akarod vala*: ambulabas — volebas“ MK. 215 | „è zaiokkal meg *aldnakuala* es è zywòkkel meg *atkozna-kuala*: benedicebat — maledicebat“ AK. 7 | „en ellenem *enekelnek-uala* kik bort *isznak vala*: psallebant — bibebant“ AK. 19 | „es *tanolok vala* es meg *seprem vala* en lelkemet: exercitabar — scopebam“ AK. 32 | „Es nemelynappon *aluala* zent fferenc erdewben vymadkozuan De ew tarly *valyakuala* ewtet nagy tyzteffegeben: ivit — faciebat“ JK. 14 | „egyebet nem *monduala* Es azt *nezy vala* ffrater leo: dicebat — vidit“ JK. 43 | „mykor *zolak wala* nekyk nygyen *wynak wala* ellenem: loquebar — impugnabant“ FK. 54 | „*oztatìc vala* mendeniknek, mint *zvkefe adja vala*“ BirkK. 1 | stb.

Az *ír vala* másféle alakokkal viszonyítva egy másik cselekvéssel egy időben folyó cselekvést jelöl, vagy jelöli, hogy valamely cselekvés előbb történt, de akkor még tartott, mikor a másik megkezdődött. — A) Történeti múlttal: „*èlmenè* es *zeduala* gabona fokèt: abiit — colligebat“ BK. 3 | „*Tortènèc* keđ hog a zanto föld vrat *valuala*: accidit — haberet“ BK. 3 | „kic *lakoznac vala* Judanac földebèn igen *mègfèlèménç*: habitabant — timuerunt“ BK. 15 | „*zerze* nèik kiral elèdèlt egmenden napò on etkèibòl es a borbol melbòl onon maga *izic vala*: constituit — bibebat“ BK. 117 | „Es *vala* a kiètlènbèn neguè napoeban... es *kèfertètìc uala* a fatanaftol: erat —

¹ Összetett igealakokkal egyaránt fordítottak a latinban activumban és passivumban álló alakokat. Azonban, ha a latin szövegben passivum áll, akkor a magyar fordító is leggyakrabban *-tatik*, *-tetik* passivumi alakkal fordítja. Tehát a latin passivum-képzőt is igyekszik visszatükröztetni a fordító.

tentabatur“ MK. 71 | „*valek* edeffegnek nemy vylagoffagaban kyben *latomuala* . . . ifteny edeffegnek melleget: eram — videbam“ JK. 46 | „az varafnak vczayara *gyeulekezenek*: holot zent ferencz *lakozykuala*: convenerunt — erat“ JK. 150 | mykoron *valek* ez vylagban *predicalokuala* mend ez vylagnak: eram — praedicabam“ JK. 62 | stb. — B) Egyszerű múlttal: „*íottlè* annèphèz kit az èlèt nè *tuè vala*: veneris — nesciebas“ BK. 4 | „Èzèckèl *çaptattammg* ohazocban kie engem *zèrètnèc vala*: plagatus sum — diligebant“ BK. 315 | „kik *çrizikuala* en lelkemet tanalczot *tartottak* egembe: custodiebant — fecerunt“ AK. 22 | „kewlewmbe kylemb felbelewl *yewnekuala* hozzya kykkewzet *uolt*: venerunt — fuerat“ JK. 25 | „Ha megh *emlekezthem* agyamon the rolad reeggelegen *gondokodom vala*: memor fui — meditabar“ FK. 29 | „Ees nem *mondotthak* kyk elew *mwnak vala*: dixerunt — praeteribant“ FK. 95 | stb. — C) Összetett múlttal: „omenden zolgay . . . tèrdèkèt *leharitakuala* es Amāt *ymaggakuala* me't a çazar vg *parançoltuala*: flectebant — adorabant — praeceperat“ BK. 54 | „a kiralnac zolgay kie *bèèrèztetteçvala* okèt nem *zonècvala* a kèmentèt gerièztèni: miserant — cessabant“ BK. 130 | „Herodes ke' latuā iet igèn orçlõ *keuāna uala* ke' foc idõtõl foguā latni çtèt, azert mert fokacat *hallottualla* ç rolla: cupiens — audierat“ MK. 164 | „A halazoc ke' *lèzallottac uala* es *moffacualla* ç haloiokat: descenderant — lavabant“ MK. 117 | „es im nag indolat *lõtuala* a tengeren . . . dè ç *alozõ vala*: factus est — dormiebat“ MK. 28 | „Es çk *bèzèlnç uala* egmafnac mèd èzèçrçl me'llèc *lõttècualla*: loquebantur — acciderant“ MK. 167 | „egy aztalt sem *latotualla* Mert az baratok *eznekuala* az fewldewn: vidit — comedebant“ JK. 87 | „az emberek meglen nem *hallottacualla* lenny valakytewl ylyen kewzewnetett Es azon ygen *czudalnacualla*: audierat — mirabantur“ JK. 90 | stb. — D) Feltételes jelennel: „mèghirdètèc Amānac. *kèuānauala* megtudni ha *mègmaradna* ètõruènbèn: nuntia-verunt — cupientes — perseveraret“ BK. 55 | „*kèricualla* çtèt hog *èlmènnè* ç vidèkèçbçl: rogabant — transiret“ MK. 28 | bèmèuen *çluala* a zolgackal hog *latna* veget: sedebat — videret“ MK. 66 | „mene hogy *elreytene* yftenek malaftyat mellet *vallualla*: intravit — absconderet — habebat“ JK. 4 | „frater maffeus nem *tudyauala* myt *tenne*: nesciebat — faceret“ JK. 15 | stb. — E) Feltételes múlttal (*írt volna* alakkkal): „Es mikor a ferfiac *hallottakuolna* ç igeit *nèzikualla* ç orçaiat: audissent — considerabant“ BK. 33 | „Es mikõ az çtõdõt *èlhoztakuolna gètrikualla* çtèt: admovissent — vexabant“ BK. 87 | „Es mikor *felkõltèm volna tezçuala* kiralnac müuèlkedètít es *èudalkodom vala*: surrexissem — faciebam — stupebam“ BK. 154 | „mikor ic *meguegèzte volna* è bèzedekèt, *èudalkodnac vala* a gçlèkèzètèc: consummasset — admirabantur“ MK. 26 | „micor ke' *kõzèleitèuolna* a varoñnac kapuāhoz, yme eg halot

hozatic *vala* ki: *appropinquaret — efferebatur*“ MK. 123 | „*tug'g'a uala* hog iréggfegbèn *aroltac uolna* èl *qtèt*: *sciebat — tradidissent*“ MK. 67 | „*Es monggyauala*: *hogy ew fondaltauolna* ez zerzetett: *dicebat — fundaverat*“ JK. 8 | stb.

Azonban nemcsak feltételes alakokkal kerülhet kapcsolatba, hanem néha az *ír vala* feltűnik maga is feltételes értelemben, latin coniunctivusi alakok megfelelőjeként. Pl.: „*Történéc* ked hog a zanto föld *vrat valuala*: *accidit — haberet*“ BK. 3 | „*Midõn a gimõlç kèrtbèn münõn magonc iaroncvala bèiõuõ* èz két zolgaló leañockal: *deambularemus — ingressa est*“ BK. 170 | „*mykoron aluala* fok *kewnuezefekeuel ymadsagra* Eme *yewue* hoza ag ellenfeg: *staret — venit*“ JK. 53 | „*letuuala* mykent vak vgy *hogy keuefet latuuala*: *factus est — videret*“ JK. 9 | „*Sewg oly értelmefek fem ualanak* *hogy csak azt mondyakuala* neky my es el *megewnk alamyznaert*: *erant — dicerent*“ JK. 81 | „*Ewluala* kegyes *attya yly bodog fyakual zent leleknek buzgofagaban*: *sederet*“ JK. 135 | stb.

A kódexek után¹ nézzük meg, mit mondanak a nyelvtanírók és mit a magyar igealakokkal részletesen foglalkozó nyelvészek. SYLVESTER, PERESZLÉNYI, KÖVESDI, MOLNÁR A., RÉVAI — tehát legrégibb nyelvtanaink szerzői — kizárólag a latin indicativus praeteritum imperfectum megfelelőjeként említik az *ír vala*-féle alakot, melynek még magyar elnevezést sem adnak. A későbbiek véleménye is megegyezik abban, hogy a magyar alakot a latin praeteritum imperfectum értékében használták.

Az *ír vala* FOGARASI szerint általában a latin imperfectumot adja vissza, melyben a *vala* körülbelül annyit jelent, mint a latinban *erat*, a németben *es war*. „Helyesen használtatik ezen alak oly múltra, mely még a jelenben is folyvást tart, pl. húsz év óta *lakozom vala* e városban“ (AkÉrtesítő 1858: 402). Szerinte ez az alak elbeszélési múltnak: *íra* is tekintendő. — RIEDL is úgy gondolja, hogy az *ír vala*, a német *ich sah* értelemben, a múltban tartós, be nem fejezett cselekvést jelent, s hogy a történeti múlttal helyettesíthető (vö. MNyt. 220).

HUNFALVY megjegyzi, hogy a régi írók a latin imperfectumot a *tud vala* alakokkal fejezik ki, hasonló következetességgel, mint a praeteritum historicumot a *tuda* alakokkal. Szerinte a magyarnak négy múltja van. A *tud vala (volt)* a latin imperfectum, a *tuda* és *tuda vala* az aoristos, *tudott* a perfectum megfelelője. Azt állítja, hogy a *tud vala* sohasem helyettesíthető a *tuda*-val, csak jelen idő vagy általános múlt: *tudott* állhat helyette, de az utóbbi használatát sem tartja helyesnek, mert így összezavarják a „multak jellemeit“ (l. MNyszet. V, 331).

¹ A DÖBRENTAI közölte XVI. századi levelekben (RMNy.) az *ír vala*-féle alak csak ritkán fordul elő.

Ő már említi azt is, hogy feltételes mondatokban is szokták használni, de ezt sem javallja (l. MNyszet. V, 332).

SZARVAS így nyilatkozik: „az olyszerű cselekvések, melyek az elbeszélés keretén kívül esnek, de főlemlítésük bármi tekintetből szükséges, ha azok az elbeszélési eseményeknek létrejötte közben még folyamatban valának, legszabatosabban a címbeli idővel fejeztetnek ki“ (Igeidők 291). Ő is azt tartja, hogy a történeti múlttal helyettesíthetjük az *ír vala* alakot (vö. i. h. 294).

Amint az ismertetett véleményekből is kitűnik, eléggé eltérő a felfogás, hogy milyen alakokkal helyettesíthető, s milyen más igealak állhat ezen összetett alak helyett. Hogy miért van az ingadozás, azt SZARVAS jól megokolja, hogy az egyes múlt-idők közti különbség „a mult cselekvés minőségének megítélésén s e minőségnek kiemelésén alapszik . . . Sok esetben tehát ezen idők egyikének kiválasztása s alkalmazása subjectiv s a felfogástól függ; ezért gyakran fel is cserélhetők“ (i. h. 294). Ezenkívül az *ír vala* alakban a jelen és a múlt olvad össze, s ki ezt, ki amazt a tulajdonságot emeli ki vagy érzi ki belőle. Sőt IMRE szerint éppen a kiveszését is elősegíthette, hogy a „múlt-jelen, vagy bevégtetlen múlt, vagy tartós múlt természettel közel áll a jelenhez“. Ő idézi APOLLONIUST, aki szerint az imperfectum a jelenből, a régmúlt a múltból származik. Végül felveti hogy ez is ok lehetett a kevert használatra és a kiveszésre. „Azt hiszem, hogy a jelen miatt maradt ki a 'múltjelen' a használatból“ (MNyszet. IV, 341—2).

Érdekes, hogy amíg az idézett nyelvészek — de a többiek is — megegyeztek abban, hogy az *ír vala* a latin indicativus praeteritum imperfectummal megegyező jelentésben szerepelt és folyamatosságot jelenthetett, addig FINÁLY mindenkivel szemben tagadja ezt. Ő a következőket állítja: „A praeteritum imperfectum valódi jelentése, amint neve is mutatja, bevégtetlen múlt, azaz cselekmény, amely a multnak egy bizonyos időpontjában még nem volt bevégezve; ezt az időpontját a multnak jelzi egy kezdődő más cselekmény; innen van, hogy amikor ily más cselekmény nem járul hozzá, az imperfectum vagy általában olyan cselekvést jelöl, amely a multban huzamosabb ideig folyt, vagy olyat, amely oly gyakran ismétlődött, mintha folyton tartott volna. Látni való, hogy merőben egyéb, mint a mi aligmultunk, hogy tehát határozottan tévedtek vagy tévednek, akik az aligmultat *félmúlt*-nak vették és a latin imperfectummal azonos jelentésűnek tekintették. A magyar nyelvnek nincs időidoma, amely a latin imperfectumnak felel meg.“ (Hogy is mondják 129.) Számomra érthetetlen, hogy FINÁLY, — aki az idézett részben talán legjobban fogalmazta meg és öntötte szavakba azt a fogalmat és értelmet, amit az *ír vala* kifejezett, — azt állítja, hogy ezen alakunk nem tartósságot, végtelenséget jelöl, és nem a latin praeteritum imperfectum értékében volt használatos. A kódexek és a régi

nyelvtanok éppen azt bizonyítják, s az a „láttnivaló“, hogy az általa praeteritum imperfectumnak meghatározott értékben használták az *ír vala*-féle alakot, és csak elvétve volt feltételes értelme.

Azonban FINÁLY kitart állítása mellett, és egy másik helyen bonyodalmas filozofálás után megállapítja, hogy ennek az alaknak csak feltételes jelentése lehetett. „Azok, kik e körülírt formában a tartós multat vélik megtalálhatni, tévedésben vannak . . . mert ez semmi tekintetben se felel meg a latin praeteritum imperfectumnak, a bevégzetlen multnak, hanem sokkal inkább jelölhet oly multat, mely még meg sem kezdődött, és ily jelentésben használja is az élő nyelv, de egy sajtószerű árnyalattal. Úgy fogja fel tudniillik a dolgot, hogy abban a pillanatban, amelyben a jelölt tevékenység kezdődni készült, de . . . közbejött akadály miatt a kezdés pillanatában abban is hagyta; ám ha hozzá készült, már abban volt, hogy meg is kezd és csak közbejött akadály miatt nem fogott hozzá valósággal, természetesen az a feltevés, hogy ha az akadály nem jó közbe, bizonyosan megteszi. Noha tehát e forma *írok vala* szorosan annyit tesz, hogy »nem írtam«, mégis úgy értjük: »kicsinyben mult, hogy nem írtam, sőt bizonyosan írok, ha valami közbe nem jó a multban.« (I. h. 83.)

Már HUNFALVY Apológiájában megcáfolta azt az állítást, hogy „*ír vala* eredeti jelentése FINÁLY úr szerint föltételes multbeli, azon mellékes árnyalattal, hogy a cselekvés nemcsak valószínűen, hanem minden bizonnyal megtörtént volna, ha akadály nem állott volna elébe“ (MNyszet. V, 324), és példákkal bizonyítja ismét, hogy ennek az alaknak elsődleges jelentése 'végzetlenség, tartósság'. Azonban HUNFALVY már az „Igeidők használhatása“ című tanulmányában azt is megállapította, — s itt megegyezően megerősítette —, hogy „Az összetett félmulttal az óhajtói mult helyett feltételes mondatokban a kellemtlenül összetorlódó *volna* szót is el lehet kerülni, p. o. *írok vala, ha időm engedi*, e helyett: *írtam volna, ha időm engedte volna*“ (MNyszet. II, 437). Tehát HUNFALVY is elismeri az *ír vala* alak föltételes multbeli használatát, de csak másodlagosan. Szerinte állhat föltételes mondatban, akár kapcsoló mód (coniunctivus) jelenével, akár másik *tud vala* alakkal. Példaként idézi (MNyszet. V, 330): 1. „Ha Béldi egyenesen kijöjjön könnyen Telekiékhez *veheti vala*“ Cserei. 2. „Ha *akaram vala*, az nyakadat ketté *haraphatom vala*“ Pesti. — Ebben a kérdésben FOGARASI is megegyezik HUNFALVYVAL, s szintén azt állapítja meg, hogy szokták az *ír vala*-t feltételes mondatokban is használni; pl. „ha *tudom vala* akaratomat, teljesítettem volna“ (vö. AkÉrtesítő 1858: 402). Ehhez még nyelvтанában (247) hozzáteszi, hogy csak „mindig a föltételező tagban s ‚ha‘ szócskával, pl. ha sok pénzzel *bírok vala*, boldogabb volnék, vagy voltam volna“.

A későbbi századokban néha az összetett alak második tagjaként *volt* áll a *vala* helyett.¹ Kérdés, lehet-e ezt külön alaknak venni. Erre nekem is hasonló a véleményem a TMNy.-éhoz (638): A létige e két alakjának jelentését összekeverték, s így a *vala* és a *volt* alakok már az önálló használatban keveredtek. Akik pedig nem éreztek különbséget a kettő között, azoknak mindegy volt akármelyikkel képezték az összetett alakot. Ha a *volt*-os alak csakugyan így keletkezett, akkor természetesen nem lehetett a jelentése sem más, mint a *vala*-val összetetté. Hogy nem volt élő és szabályos alak, azt bizonyítja, hogy a legelső kódexekben nem fordul elő, — de később is ritka —, a legrégebb nyelvtanírók közül pedig csak MOLNÁR A. említi zárójelben a *vala*-val összetett alak mellett.²

Tettek-e különbséget a két alak használata között? FÖLDI nyelvtanában (168) azt írja, hogy nincs különbség³ a *volt*-tal és a *vala*-val összetett alakok között éppúgy, mint a régen múltnál a *kértem vala* és *kértem volt* között. Erre vonatkoztatva mondja: „Ebben ismét szinte az a különbség, hogy a könyvekben csak ezt olvassuk: *vala*, közbeszédben pedig ezt mondjuk: *vólt*. De azért két különös időnek mondanunk ezt nem lehet, mert az értelme ugyanazonegy.“ Ez is megerősíti állításomat, hogy a létige két alakja közt keveredés állt be, s ennek következtében alkottak *volt*-tal összetett formát is. Különösen a köz- és népnyelv, mely mindig inkább hajlandó — már helyzeténél fogva is: t. i. amit kimondunk, arra mindig kevésbé vigyázunk, mint amit leírunk — a szabálytalanságokra és helytelenségekre.

FOGARASI szerint a „ritkán előforduló *lát volt a láta vala* alak értelmével látszik bírni“ (AkÉrtesítő 1858 : 410). HUNFALVY pedig a mai egyszerű múlt jelentésével tartja azonosnak; pl. „Ezt érsek uram házában az urak között *mondja volt* Bottyáni“ (l. MNyszet. V, 330).

¹ A XVI. század elejéig nem találtam *volt*-tal összetett alakot. A Bécsi Kódexben van egy kétes alak, de a latinból megállapítható, hogy a *volt* nem az előtte álló jelen időhöz tartozik, hanem az utána következő melléknévi igenévhez: „a: scēntfeg megtōrefnēc okaierit mel azō latafan tartatic [...] *volt megtōrētētēt* Darius kirali ki a medofyagnac paračoluala...: propter causam sacrilegij, quae in eadem visione continetur, fecisse extinctum, Darius qui Medis imperabat...“ BK. 284. Ez tehát nem egy jelen idő + *volt* kapcsolatából álló alak — SIMONYI (TMNy. 638) és DINGFELDER (Legrégibb bibliánk nyelvéről 87) *tartatic volt*-ként idézi —, hanem egy egyszerű jelenidejű igealak: *tartatic* és egy *volt*-tal összetett melléknévi igenév: *volt megtōrētētēt*. — A DÖBRENTAI közölte XVI. századi levelekben is csak egyetlen *volt*-tal szerkesztett alakot leltem: „azt felelte hogý Bonýhanra *megjén volt*“ (RMNy. III/2, 41).

² HUNFALVY is gyanúsna tartotta a *volt*-os alakot, és az idézett *tud volt* alakról írja: „meg kellene vizsgálni a kéziratot, ha nem á-l-e *tudá volt* helyett“ (MNyszet. V, 330)

³ Ugyanezt bizonyítja TÖMLŐ (vö. Nyr. XIV, 308).

Én FÖLDINEK adok igazat és azt tartom, hogy akár *vala*, akár *volt* áll az összetételben második tagként, ez nem két különböző, hanem egyazon igealak, csak egyik helyen ezt, a másik helyen amazt a változatát alkalmazták. Minden valószínűség szerint az egyazon alak két különböző változata között nem volt sem jelentés-, sem használatbeli különbség.

Ma már mind a *vala*-val, mind a *volt*-tal összetett alak többnyire csak az erdélyi nyelvjárásokban és a csángók között él, és használata szűkült a régi nyelvhez viszonyítva. ERDÉLYI Háromszék nyelvjárását vizsgálva megállapítja, hogy ez az összetett alak leginkább csak *vala*-val összetévé fordul elő,¹ s míg a régi nyelvben a cselekvés idejét csak általánosan jelezte múltnak — régebbi vagy kevéssel ezelőtti múltat egyaránt jelölhetett —, addig a székelységben „csak a kevéssel azelőtti időre, mondhatnók régibb nyelvtanainkkal: az *aligmultra*“ értik. ERDÉLYI szerint főképen a kevéssel ezelőtt folyó, bevégezetlen cselekvés, és különösen állapotok, helyzetek jelölésére használatos az *ír* *vala*, pl. „Az' *gondolom* *vala*, hogy itt vagy. Sohasem *hiszém* *vala*, hogy kiszabadujjak innét.“ Gyakran alkalmazzák a be nem állt, végre nem hajtott — de itt is csak az aligmúltban be nem fejezett — cselekvés jelölésére, amire a lehetőség vagy készség megvolt, de végbe nem ment; pl. „Fél és *tészem* *vala* a kalapot, de nem mertem.“ Kaphat az *ír* *vala* bizonyos óhajtó (optativusi) mellékértelmet is, mikor „be nem állt cselekvésről azt óhajtjuk, hogy bár csak beállt volna; vagy valamely cselekvésről, hogy be nem állt volna“, pl. „Bár ott *keresi* *vala!* Bár ne és *szóllok* *vala* hézzád.“ De általában minden olyan esetben is használatos, ahol ma *volna*-val összetett alak állna, pl. „Met (mert) *biz* azok él nem *ménnek* *vala*, ha pénz nem érztek vóna.“ Határozatlanságánál fogva az *ír* *vala* előfordul kérdésben vagy habozásban, pl. „Hogy és *hinak* *vala?*“ ERDÉLYI megállapította, hogy más múlttal viszonyítva az *ír* *vala*-féle alak használata teljesen megfelel a latin praeteritum imperfectumnak, pl. „A hogy ott *járkálók* *vala*, láték egy urat, de nem tom, hogy ki lehet.“ (Vö. Magyar nyelvi tanulmányok I, 78—81.)

CSÜRY azt állapította meg, hogy az *ír* *vala* alak a csángók között ugyanolyan jelentéssel használatos, mint régi irodalmunkban. A) A folyamatosság jelölésére, akár közelebbi, akár távolabbi múltban történt az esemény, pl. „Bjé' *viszē* *vala* este.“ B) A gyakori és szokásos cselekvés jelölőjeként, pl. „Sokszor *járnak* *vala* le ide boré'r.“ C) Feltételes mondatban, pl. „Ha a kántor ot *lesz* *vala*, keveszebbet *eszünk* *vala*.“ Ugyancsak feltételes használatban, de bizonyos optativusi mellékértelmem-

¹ BUDENZ is ezt írja: „a székely magával a *vala*-val él oly gyakran a *volt* helyett, mely a magyarországi közbeszédből amazt csaknem egészen kiszorította“ (Székely beszéd: MNyset. V, 357).

mel, pl. „Én *elmēnek vala* oda, de elmēntem más helyre (oda akartam volna menni, de . . .)“ (Vö. MNy. XXVIII, 28.)

Az összetett igealak eredeti jelentése kétségtelen tartósság, folyamatosság volt (ezt csak FINÁLY tagadta). Hogy azonban melyik eleme jelenti a tartósságot, a körül viták folytak. FOGARASI szerint a tartósság a *vala*-ban rejlik. Viszont HUNFALVY azt állítja, hogy az összetételben az első elem jelenti a tartósságot, mert „a jelen időbeli alak szükségkép teszen tartósságot is . . . A tartósságot jelentő *tud* mellett tehát a *vala* éppen az, ami amazt a multba helyezi, még pedig azon meghatározott multba, melyet a *tuda* alak kifejez.“ (MNyszet. V, 275.) Kétségtelenül HUNFALVYNak volt igaza, s az összetételben a *vala* segédige helyezi a képzetet a múltba, az *ír*, a jelen pedig a tartósságot, a cselekvés be-nem-fejezettségét juttatja kifejezésre.

Másodlagosan feltételes értelme is volt az *ír vala*-nak. Hogy ez milyen módon keletkezett, azt KLEMM magyarázza helyesen. „Köszönd, hogy apádnak szállítottál, mert ha nem egészen *bényellek vala*. Vadr. 395. *Fel* és *tészem vala* a kalapot, de nem mertem. NyK. 35 : 347. Mivel a mellékmondatokban ilyenkor nem teljesült mult föltétel van (irrealitás), azért a főmondatbeli imperfecti praeteritumba is ily értelmi árnyalat érthető bele : azaz a föltételes mód multjával lett egyértékű (*megtettem volna*). Ennek következménye lett, hogy föltételes mellékmondatokban is kezdték használni : *Megteszem vala*, ha *kérnek vala*.“ (I. h. 94.)

A feltételes használatból magyarázható azután egyrészt az optativusi értelem, t. i. a feltételhez még óhajtság is járult, másrészt, hogy a bizonytalanság, határozatlanság és kérdésekben a habozás kifejezése lett, t. i. ami nem történt meg, a körül bizonytalanság volt, és ami feltételes, az bizonytalan, határozatlan. Ilyenféle jelentésfejlődés történt :

tartósság (végzetlenség) a múltban → feltételes ↗ óhajtság
 múlt ↘ bizonytalanság

Az *ír vala*-féle alak származásáról az a véleményem, hogyha nem is teljesen eredeti, de kétségkívül legősibb összetett alakunk. Bár legtöbben azt hiszik, hogy ezt „régí fordítóink csinálták a latin imperfecti praeteritum fordítására“ (l. KLEMM i. h. 93), ebben a kérdésben én inkább IMRÉNEK adok igazat, t. i., hogy nem a latin alak mintájára csinálták (vö. MNyszet. III, 4). Míg ugyanis a többi alaknál — amint látni fogjuk — jóformán kivétel nélkül alaki megfelelést (formalizmus) is találunk, itt ez nincs meg. Ha latin mintára alkották volna, akkor nem lenne összetett alak, hanem egyszerű, minthogy a latinban egyszerű alak fejezi ki az *ír vala* képzetét. Egyszerű alak felelne meg az egyszerűnek. A latin imperfectum *-bam*, *-bas*, *-bat* stb. suffixumában semmiesetre sem láthatták a magyar alak *vala*

elemét, mely a magyarban önálló szóként is élt. Hogy pedig az *írt vala* analógiájának hatására keletkezett volna, azt ismét nem hiszem, mert akkor nem kellene a latin praeteritum imperfectumnak megfelelnie (megfelelhetne például a praesens perfectumnak). Igaza lehet IMRÉNEK, mikor a *lát vala* alak kiveszésének egyik okát azzal magyarázza, hogy: „Némely alakoknak megszületését, másoknak elfeledtetését okozta az idegen nyelvek utánzása... Itt, ha nem csalódom, az utóbbi az eset. Latinizmus — vagy akár germanizmus —, hogy a *lát vala* kifejezés helyett *látá-t* és *látott-ot* mondunk.“ (MNyszet. III, 12.) Az én nézetem is az, hogy ez az alak már megvolt a magyarságban, de teljesen latin mintára *írt vala* alakot is csináltak, és később az *ír vala*-félékben is latinizmust gyanítottak. Lehetséges, hogy az *írt vala* kialakulását latin hatásra éppen egy már meglévő *ír vala*-féle alakulat analógiája könnyítette meg és segítette elő.

Az ismert adatokban a második tag — néhány esetet nem tekintve — *vala*, tehát ragozatlan. Szerintem azonban eredetileg mindkét elem volt látva személyragokkal, és paradigmája így hangozhatott: *írok valék*, **írsz valál*, *ír vala*, **írunk valánk*, **írtok valátok*, **írnak valának*. Ezt az ősbibb állapotot tükrözetheti vissza a még található néhány példa: *ízetem valék*, *tudom valék* stb. Minthogy általában a harmadik személy volt legtöbbször használatos, ebből a *vala* elem átszármazhatott a többi személybe, kiszorította ezeknek második elemét, és így a *valék*, *valál* stb. helyébe lépett.

Hogy eredetileg mindkét elem ragozva volt, s hogy ez az alak a magyarban élhetett, és nem latin mintára készült, azt SIMONYI rokonnyelvi példái igazolhatják, melyek szerint azok teljesen hasonló szerkezetűek és jelentésűek a magyar alakokkal (l. TMNy. 638.)¹

BÁNHIDI ZOLTÁN.

A *k > ty*, *g > gy* és *gy > g* változások.

MNy. XXXVII, 260—1 megjelent, a *g > gy* változással foglalkozó cikkemre NYÍRI ANTAL: MNy. XXXVIII, 44—5 válaszol. Megerősíti azt a nézetemet, hogy a *g > gy* nem analógiás, hanem függetlenül végbement változás, és a jelenség zöngétlen megfelelőjeként a HORGER ANTALTÓL (A magyar nyelvjárások 105) kimutatott *k > ty* változást hozza fel.

¹ HUNFALVY az összetett alak magyar eredetét a törökkel bizonyítja, melyszerint ugyanúgy képezi a végzetlen múltat, mint a magyar; pl. *bilür idi = tud vala* (MNyszet. V, 264), *islär idi = alszik vala* (MNyszet. III, 415); vagyis a jelenhez hozzáteszi az *idi* segédigét. HUNFALVY állításai és SIMONYI rokonnyelvi példái következtében arra is gondolhatnánk, hogy ezen összetett alak esetleg török hatásra a finnugorban keletkezett.

NYÍRI cikke nem hozza meg a kívánt megoldást, sőt utolsó megjegyzésével, — mely szerint: „A szórványos $g > gy$ változás a palatalisatio körébe tartozik“, — a kérdést nem kielégítő eredménnyel akarja lezárni.

Szóban forgó cikkem megírása után került kezembe — s, úgy látszik, NYÍRI figyelmét is elkerülte — FEKETE ANTÓNIA „A magyar zárhangok története“ című (Szeged, 1927.) dolgozatának a $g > gy$ és $gy > g$ változásokat felölelő része. Az ott összegyűjtött adatok átvizsgálása még indokoltabbá teszi a felvetett és meg nem oldott kérdést: hová tartozik a $g > gy$ változás.

NYÍRI szerint a $g > gy$ és a $k > ty$ változás a palatalisatio körébe tartozik. Ez a megállapítás helyes, de hangsúlyoznunk kell, hogy a $g > gy$ változás csak úgy tartozik a palatalisatio körébe, mint a $b > t$ (FEKETE 12) és a $b > f$ (FEKETE 10) a zöngétlenülés, vagy a *Moris > Morus*-beli $i > u$ változás (MELICH, HonfMg. 52) a labialisatio körébe. A k és g nem palatalizált, a ty és gy pedig palatalizált hangok, a változás tehát magától értetődően összefügg a palatalisatióval, amint erre az *egyenés > égenyēs* változás tárgyalásánál céloztam is (MNY. XXXVII, 261). A palatalisatio GOMBOCZ Hangtanában a tölem idézett helyen (ÖM. II, 94) megtalálható, de mivel a jelenség a palatalisatióval csak összefügg, de nem „fér bele“, vagyis nem azonos vele, a jelenséget ezzel a magyarázattal nem tartottam, s most sem tartom megfejtettnek.

Maga NYÍRI sem nevezi a jelenséget egyszerűen palatalisatióknak, hanem HORGER nyomán (i. h.) $*k$ illetőleg $*j$ helyett hanghelyettesítéssel keletkezett hangoknak, vagyis $k \sim g > [*k \sim *g >] ty \sim gy$ változást tesz fel. Ez természetes is, mert k és g hangunk nincs, ty és gy ellenben van, tehát, ha a k és g valami oknál fogva palatalizálódni akarnak, természetes, hogy a hozzájuk közel álló és hangállományunkban meglévő ty és gy hangokkal helyettesítődnek.

A kérdés, amit én cikkemmel fel szerettem volna tenni, körülbelül így hangzanék: Miért akar a g palatalizálódni, s ha megtette, hogyan (milyen hatás alatt keletkezettnek) nevezük ezt a jelenséget. Vagyis a pusztá jelenségleírás mellé okot kerestem, mint ahogyan pl. a hangrendi átcsapást néha assimilatióknak, pl. *axsin > asszony* (vö. EtSz.), máskor dissimilatióknak, pl. **lajany > léány* (vö. MSFOu. LXVII. 436) nevezük, s a két utolsó műszó itt kétségtelenül mint a hangrendi átcsapás okának megnevezése szerepel.

HORGER (i. h.) és az ő nyomán NYÍRI (i. h.) is a tőlük ismertetett változást a k , illetőleg g után következő palatalis magánhangzó hatásának tulajdonítja. HORGERT példái valóban igazolni látszanak. Két csoportra oszthatók: *ke > tye: ötyer, tyérem, ő tyéme* és *kjá (∼ kjá) > tyá: tyát, tyáttoz*. Ez utóbbihoz tartozik a *berekjó > Berettyó*-beli *-kjó > -ttyó* (SzegFüz.

III, 184) változás is. Mindkét típus, a $k +$ palatalis magánhangzó éppúgy, mint a $k + j$, valóban megokolja a palatalisatio létrejöttét. A hanghelyettesítést a fentebb említett k hang hiánya magyarázza. — A jelenség fordítottjára, a $ty > k$ változásra is idézhetünk egy adatot WICHMANNTól (MNY. IV, 302): (történik $>$) *tórtyénik* $>$ *törkénik*. A fejlődési sor szerinte $-t(é)- > -*t(é)- > -tj(é)- > -*k(é)- > -k(é)-$ lehetett. Az, hogy az $é$ hangot minden meglevő vagy feltételezett fejlődési fok mellé kitette, arra látszik mutatni, hogy WICHMANN a változást a palatalis magánhangzó hatása alatt keletkezettnek tartotta. E felfogás helyességének kérdését a dolgozat végén tárgyalom.

HORGERhez hasonlóan igaza van PAISnak is, mikor a (*mög* $\sim$ *mög* 'far': $>$) *mäge*, *męgi* $\sim$ *męgye*, *męgyi* megfeleléssel összefüggésben *ge*, *gi* $>$ *gye*, *gyi* változásra mutat rá (Népiünk és Nyelvünk II, 38). — NYÍRI azonban az előképzett magánhangzónak a g -re való palatalizáló hatását éppen a *náspágygl* szóval kapcsolatban említi, magyarázata tehát nem kielégítő.

És bármily szigorú kritikával nézzük végig FEKETE ANTÓNIA példatárát (i. m. 30 és 37), még ott is akad egynéhány velaris hangrendű szóban történt kétségtelen $g > gy$ változás.

A FEKETE felsorolta palatalis hangrendű szavakban előforduló esetek közül:

A) Kéteseknek¹ vehetők: *gerjed* $>$ *gyerjed* (NySz.), mert XV—XVI. sz.: *gyeryed*, *győryed* mellett van ErdyK.: *gheeryed* írásváltozat is, s így az y a h -hoz hasonlóan lehet hangérték nélküli (vö. ZOLNAI: MNY. XXXVII, 335) | *gügyög* $>$ *gyügyög* (MTsz.), mert a kettő lehet egymástól függetlenül alakult hangutánzó | *gémberedik* $>$ *gyíberedik* (MTsz.), mert ugyanott *dimberedik* változat is található, s így gondolhatnánk $g > d > gy$ változásra (vö. FEKETE 30).

B) Elfogadhatók: *göggel* $>$ *gögygyel* (NySz.) | *gőzös* $>$ *győzös* (MTsz.) | *c[sz]ége* $>$ *szégye* (EtSz.) | *igéz* $>$ *igyíz* (MTsz.) | *gesztet* $>$ *gyesztet* (MTsz.) | *igér* $>$ *igyír* (EtSz. *cége* al.) | *gyüge* $>$ *gyügye* (MTsz.) | *geggyél* $>$ *gyegyél* (MTsz.) | (*jógit* $>$) *gyógit* $>$ *gyógyít* (HORGER, MSzav. 69). — Az elfogadhatóknak egy részét (*igéz* $>$ *igyéz* stb.) lehet a palatalis magánhangzó hatásának, más részét (*gyüge* $>$ *gyügye* stb.) pedig a g -vel egy szóban előforduló *gy* indukciójának tulajdonítani (vö. HORGER, MSzav. 69).

¹ A következőkben arra törekszem, hogy a kétségen felül álló $g > gy$ változásokat mutassam be annak bizonyítására, hogy néhány, még a mélyhangúak közül is, a legerőszakosabb rostáláson is átesik. Azt tehát, amelyekhez csak a legcsekélyebb kétség is férhet — néha meggyőződésem ellenére is — megtámadom, és a kétesek közé teszem. A magyarázatok helyessége, vagy az ellenvetések jogossága mellett azonban egyiknél sem foglalkozok állást.

A velaris példák közül:

A) Kifogásolhatók: *gantár* > *gyantár* (MTsz.), mert vannak *kantár* és *csántár* alakváltozatok is, tehát a hangviszony nemcsak $g > gy \sim k > *ty > cs$ lehet, hanem némi erőszakkal gondolhatunk $g > k > *t > cs > *ty$ [vagy $*dzs$] > *gy* változási sorra, sőt esetleg népetimológiára is, mert a *gantár* anyaga rendszerint fenyő, a *gyantár* ($\sim$ *gyanta*) pedig a fenyő izzadmánya | német *golsch* > m. *gyoles* (DOLw.), mert a SzófSz. szerint eredetének kérdése eldöntetlen | *Bogdány* > *Bogydány* (OkI Sz.), mert 1324-i adat, s így az *y* hangérték nélküli jel is lehet (vö. ZOLNAI i. h.) | *golyóbis* > *gyolyóbis* (NySz.), mert csak két XVII. századi adat van, s mindkettőt KÖNNYE NÁN-DOR közli.

B) Valószínűleg helyesek: *gargya* > *gyargya* (MTsz.) | *gubalyodik* > *gyubalyodik* (MTsz.) || *garmada* > *gyarmada* (NySz.) | *buga* > *bugya* (EtSz.) | *náspágot* > *náspágyot* (MTsz.). — A *gyargya* szóban fel lehetne hozni okul a *gy*, a *gyubalyodik*-ban pedig a palatalis *ly* indukáló hatását, de az utolsó három változásnál még ilyen hatást sem lehet kimutatni.

Érdekes a jelenség fordítottjának, a $gy > g$ változásnak tanúsága is. Az említettem *egyenes* > *ëgenyës* ($\sim$ *igënës*) változáson kívül FEKETE még felsorol néhányat (37). Ezek közül:

A) Kétes lehet: *gyöz* > *göz* (MTsz.), mert ugyanott van *döz* alakváltozat is, tehát gondolhatnánk $gy > d > g$ változásra, sőt a *göz* 'Dampf' főnévvel való contaminációra; vö. „nem *gyözi* *gözzel*“ | *gyömbér* > *gömbér* (MTsz.), mert a szó a középlatin *gingiber*-ből ered (SzófSz.), tehát tükrözheti esetleg a latin ejtés ingadozását is | *gyenge* > *gënge* (MTsz.); van ugyanis *jënge* változat is, tehát $gy > j > g$? (Nyr. XXXVII. 168). A WICHMANNTÓL (i. h.) közölt (*gyantár* $\sim$ *gyentár* >) R. *gentár* 'gyanta' (RMNy. III, 70, l. NySz.) változat csak írássajátságnak vehető, mert a szót tartalmazó emlék orthographiájában *ge*, *gi* = *gye*, *gyi* (*Kegelmethekhoz*, *egyk*); *ghe*, *ghi* = *ge*, *gi* (*tjztesseghere*, *meghjs*).

B) Valószínűek: *gyönyörü* > *görynyü* (MTsz.) | *ingen* > *ingén* (MTsz.); az *ing*-gel való contaminatio túlságos erőszakos volna | *gyimésztelen* > *gimésztelen* (MTsz.) | *ëgyenës* > *igënës* (MTsz.). Elfogadható a WICHMANNTÓL közölt (*szégyenl* >) *szégyel* > *szigëll* (MTsz.) változás is. Az ugyancsak nála található *gyentet* 'üget, poroszkál' $\sim$ *gentet* 'hallag (a farkas)' megfelelésről nem lehet eldönteni, hogy melyik alak az eredetibb.

WICHMANN (i. h.) az *egyenes*, *gyentet*, *ingen*, *szégyenl*, (*gyenge*, *gyentár*) szavak alapján *dj(en)* > $*j(en)$ > *g(en)* változási sort tesz fel, s megemlíti, hogy az ezen szavakban történt $gy > g$ változás magyarázata valamiképpen a *gy* után következő *en* hangkapcsolatban keresendő. A FEKETÉTŐL említett *gyönyörü* és *gyimésztelen* szavakban szintén megtalál-

ható a *gy* utáni palatalis magánhangzó + nasalis kapcsolat, a magyarázat tehát számbavehető, de tüzetesebb megvizsgálást kíván.

A fentebb ismertetett magyarázatok szerint a *g > gy* változás oka a *g* után álló palatalis magánhangzó hatása. Ebből logikusan következnek az, hogy a fordított *gy > g* változás (*gy > d* helyett) okát a *gy* után álló velaris magánhangzó hatásában kell keresnünk. Ezt a felfogást azonban két tény cáfolja: 1. *g > gy* változás mélyhangú szavakban is történt; 2. *gy > g* változásra adataink között csak palatalis hangrendű szavakban van példa.

Eredményeinket így foglalhatjuk össze: A *k > ty* és *g > gy* változás palatalisatio és hanghelyettesítés, a *gy > g* változás pedig depalatalisatio és hanghelyettesítés eredménye. Az eddigi megokolási kísérletek eredménye nem megnyugtató; a jelenségre ma még nem tudunk kielégítő magyarázatot adni.

NYÍRI tehát joggal ismeri el és hangsúlyozza, hogy ezt a változást analógia útján megmagyarázni nem lehet.

DEME LÁSZLÓ.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Csüg-büg ~ **csög-bög**. Legutóbb GÁLDI LÁSZLÓ a Székelyföldön használatos *csüg-büg* szóra hívta fel a figyelmet (MNy. XXXVIII, 45). Ezt az összetételt eddig jobbra a Székelyföldről jegyezték fel: *csüg-büg*, *csüg-büg* 'igen kicsiny, csenevész, éléhezett (állat), apró, púpos, horgaslábú (ember)' (MTsz. *csüd*, *csüg* al.) | *csüg-büg* 'gyenge, erőtlen' (Nyr. X, 237). Magam is több alkalommal találkoztam ennek az összetételnek a változataival: *csög-bök* *tengeri* 'apró, kicsire nőtt, törmelék tengeri' Bihartorda. | *csög-bog* 'öreg, töpörödött ember, aki már nem tud jól járni' Kovászna Háromszék m. | *csög-bög* 'kicsi növésű, nem egészséges ember' Középpajta Háromszék m. Kétségtelen, hogy ezek a példák GÁLDI példáival jelentés tekintetében azonosíthatók.

A *csüg-büg* szónak a *csügg* ~ *csüng* igéből való magyarázatát az almára vonatkoztatva még elfogadhatnók, de a többi példát csak nagy nehézséggel lehetne jelentésanilag a *csüng* igével egyeztetni. Sokkal valószínűbbnek tartom, hogy ikerszavunk a Székelyföldön ma is általánosan használt *csökik* igével van összefüggésben. Van: *csökött malac* 'kicsi növésű, satnya állat' Háromszék m. | *csöki* 'csökevész ember' Háromszék m. (TMNy. 524). Ez a két példa is megegyezik a *csüg-büg* ~ *csög-bög* ikerszó jelentésével. A szó alakulása hasonló, mint a *csip-csup* a *csip* (vö. EtSz. I, 1078), *csisz-csosz* a *csoszog*, *lity-loty* a *lotyog*, *locs-jecs* a *loczog*, *szusz-musz* a *szuszog* stb. igéből (vö. MNy. IV, 291). A származtatásnak nincsen akadály a *csökik* ige eredeti török jelentésében sem: 'sinken, niedersinken, zusammenstürzen, sich setzen (von einem Gebäude), sich zu Boden senken; alt werden, sich abnutzen' (EtSz. I, 1177). — A *csög-bög*

szót nem szabad összetévesztenünk egy hangalakban teljesen megegyező 'nodus, Knorren' jelentésű szóval, melynek történeti fejlődése más, mint a tárgyalt ikerszóé (vö. EtSz. I. 1172).

BALASSA IVÁN.

Osztják törzs. Az osztják nyelv török jövevényszavaival PAASONEN foglalkozott „Über die türkischen Lehnwörter im Ostjakischen“ című (FUF. II [1902.], 81—137) dolgozatában. Úgy látszik, a PAASONEN összeállította szójegyzékhez hozzá kell csatolnunk még a 'tető' jelentésű osztják *törzs* adatot is (PAASONEN 260).

Maħmūd al-Kāšgarī 1077-ből való „Dīwān luġāt at-Turk“ című munkájában találjuk a következő adatot: *tarus* 'Dach' (I. C. BROCKELMANN, Mitteltürkischer Wortschatz 197). E szó ma csak az abakáni tatárok kojbál törzsének madyr ágánál használatos *turasqa* 'Dach' alakban (RADLOFF, Wb.). A többi török nyelvjárásban teljesen ismeretlennek látszik, vagy legalább is nem jegyezték fel. Ennek ellenére azonban az osztják *törzs*-t a nagy alaki hasonlóság és pontos jelentésbeli megfelelés miatt alig választhatjuk el a török *tarus*-tól.

HASAN EREN.

Zápfog. *Záp* szó három van a mi nyelvünkben s ezek közül kettőnek már ismeretes az eredete. A 'büdös, romlott' jelentésű, mely mai köznyelvünkben már inkább csak a *zápfogás* összetétel előtagjaként és a *még-zápu*l ige alapszavaként szerepel, finnugor eredetű ősi magyar szó (I. MUSZ., MUNKÁCSI: NyK. XXV, 178). Ugyanílyen eredetű (I. GOMBOCZ: FUF. XII, 74, LUMOLA i. h. XXII, 173) az előbbtől teljesen független *záp* táj-szó is, melynek 'létrafok (és több más ehhez hasonló rendeltetésű faalkatrész)' a jelentése (MTsz.). A harmadik *záp* mai köznyelvünkben már csak a *zápfog* összetétel előtagjaként használatos, s ez a MTsz. és WICHMANN (FUF. VII, 48. MNy. IV, 399) szerint etimológiailag azonos volna a 'létrafok' jelentésű *záp*-pal, GOMBOCZ (FUF. XII, 75) szerint a 'büdös, romlott' jelentésű *záp*-pal, MUNKÁCSI (Ethn. IV, 270) szerint pedig szláv jövevényszó volna. Ez utóbbi *záp*-pal kapcsolatban e szerint eddig három egymástól teljesen eltérő szófejtő kísérlet történt. Kérdés tehát, hogy e három közül melyik helyeselhet; merthogy mindhárom nem lehet helyes, az magától értetődik.

Az elsőt, amely a *zápfog* összetétel előtagját a 'létrafok' (stb.) jelentésű *záp*-pal véli azonosnak, elfogadhatatlannak tartom. Mert van *záp*-gal arra elég példa, hogy valamely testrészt valami másnak a nevével neveztek el, így pl. *koponya* (eredeti jelentése e szónak 'vízmerítő edény' s csak másodlagosan 'Schädel'; vö. különben a németben is: *Hirnschale*), *kobak* (e. j. 'tök'), *kupán üt, dэрék* (e. j. 'fatörzs'), *here* ('testiculus'; e. j. 'trifolium', t. i. ennek gömbalakú virágzata, I. MUNKÁCSI: Nyr. LI, 42¹, *tök, térd-kalács, láb-ikra* (vö. *in-kása* Dunántúl), *ideg* (és valószínűleg *in* is), de nyilvánvaló, hogy mindezen esetekben a két tárgy alaki hasonlósága volt a név átvitelének az oka. Ilyen

¹ BÁRCZI, SzófSz., összekeveri az egymástól teljesen független 'hím-méh, Drohne' jelentésű és 'trifolium' (→ 'testiculus') jelentésű *here* szavakat.

hasonlóság, sőt feltűnő, szembeszökő hasonlóság nélkül nem tudok elképzelni ilyen metaforás szóhasználatot. Már pedig 'létrafok' (vagy a MTsz.-ban felsorolt egyéb *záp* nevű tárgyak) és 'Backenzahn' között a legnagyobb igyekezettel sem tudok ilyent felfedezni.

És nem tartom elfogadhatónak azt a feltevést sem, hogy a *zäpfog* összetétel előtagja azonos volna a 'büdös, romlott' jelentésű *zäp* melléknévvvel. Mert először is nem minden 'Backenzahn' бүдös, de még a lyukas sem mind az. Másodszer pedig a (lyukas vagy nem lyukas) metszőfogak és szemfogak éppen olyan gyakran vagy ritkán бүдösek vagy nem бүдösek, mint a *zäpfogak*, tehát nem lehetne belátni, hogy miért nevezték volna el éppen csak ez utóbbiakat (noha még lyukasságuk esetén sem mindig бүдösek) — 'bүдös' fogaknak.

Ellenben igenis helyeselem MUNKÁCSINAK azon véleményét, hogy a *zäpfog* összetétel előtagja szláv jövevény, „a szláv *zombъ* (ószlov. *zambъ*, lengyel *zäb*, újszlov. *zöb*, bolg. *zob*, szerb, orosz, cseh *zub*) 'fog' mása.“ WICHMANN (i. h.) szerint ugyan ebben az esetben (egyházi szlávból való átvétele esetén) *zomb vagy (más szláv nyelvből való átvétele esetén) *zöb, *zob vagy *zub volna az alakja, de ez szerintem nem helyes. Az én nézetem szerint egy dunántúli szlovén *zob* alak honosodott meg a mi nyelvünkben, s ebből igenis fejlődhetett a magyar nyelvtörténet folyamán *ä* hangú *zäp* alak (ennek *p* hangjáról majd alább). Árpád-kori *o* hang helyébe ugyanis 1300 körül egy fokkal nyíltabb *ä* lépett, s ez az *ä* aztán általában *a*-vá labializálódott ugyan,¹ de a hangsúlyos helyzetű *ä* az eseteknek egy részében, akár többtagú, akár egytagú szóban, még mielőtt labializálódott volna, megnyúlt, s akkor a labialisatio persze elmaradt, mert nyelvünk akkori hangrendszerében nem volt hosszú *ä* hang. Pl. szabályos *o > ä > a* változással: *abárol*, *Bagamér*, *Csantavér*, *dajka*, *fakad*, *galamb*, *halom* stb. vagy *al*, *bab*, *bal*, *had*, *hal*, *mag*, *nagy*, *nap* stb. és (ez a példa szinte idekívánkozik:) *zäb* 'avena, Haber'; de ilyenekkel szemben *o > ä > a* változással pl. *Arva*, *bálvány*, *Bárca*, *Bázna*, *Dárda*, *Gáva*, *Kálmán*, *máglya* stb. vagy (*ad* ~) *äd*, *Csány*, *Fáncs*, *lát*, *näd*, (*nap* ~) *N. mináp*, *tégnáp* stb. És ugyanígy szlovén *zob* 'Zahn, fog' > *zäb. A *p* hangú mai *zäp* alak nyilván a *zäpfog* összetételben keletkezett a *b*-nek a rákövetkező zöngétlen *f*-hez való szabályos hasonulása miatt, mint pl. a *Jakabfi*, *lábfejés*, *hasábf*a-féle esetekben. A (kiejtése szerint *p*-vel írott) *zäpfog* összetétel aztán gyakorisága miatt csakhamar (l. OklSz., NySz.) kiszorította a használatból az önálló *zäb alakot.

Kérdéses tehát az én nézetem szerint már csak az, hogy miért van ennek a *zäpfog* szónak a mi nyelvünkben 'Backenzahn' jelentése, holott eredetijének minden szláv nyelvben tágabb 'Zahn, fog' a jelentése.

Én azt hiszem, hogy ennek magyarázatában abból kell kiindulnunk, hogy *zäpfog* eredetileg olyan összetétel volt, mint

¹ Ennek az *ä > a* változásnak a korát nem tudjuk ugyan közelebbről meghatározni, mert nyelvemlékeink nem különböztetik meg e két hangot más-más betűvel, de valószínűleg nem sokkal későbbi, mint az *o > ä* változás.

amilyenek pl. *áspiskigyó, bajviadal, búbanat, búbáj, (felbebarátja: >) felebarát, hadserég, hírnév, pèrpatvar, rákfene, rëndszèr, révpárt, sorrènd, szèlvihar, szóbeszéd, zúzmaráz*. Ezek példája szerint tehát *záfog* is eredetileg csak azt jelenthette, amit két tagja külön-külön is jelentett, vagyis: 'dens, Zahn, fog'. Másod sorban pedig figyelembe kell vennünk azt a tényt, hogy a fogsor elülső részén levő fogaknak volt nevük: *metszőfog*, a fogsor két sarkán, a szemek alatt levő fogaknak is volt nevük: *szèmfog* (a leghátulso fogaknak *bölcsességfog* neve valószínűleg nem nagyon régi), de a szemfog és a bölcsességfog között levő fogaknak — nem volt külön nevük. Azt hiszem, hogy ezen a körülményen alapul a *záfog* összetétel jelentésváltozása: elődeink nyelvérzéke a *metszőfog* és *szèmfog* összetételek hatása alatt a *záfog* összetétel előtagját is minősítő jelzőnek fogta fel, s ezért ezt az összetételt az addig névtelen fogak megnevezésére kezdte használni. A *záfog* szónak tehát akkor már két jelentése volt: eredeti '*fog' és másodlagos 'Backenzahn'. Mivel pedig eredeti jelentését a *fog* szóval is ki lehetett fejezni, ezért ez a jelentése szabályosan elavult, s így ma már csakis 'Backenzahn' a jelentése.

HORGER ANTAL.

Zsákmány. A *zsákmány* szóról írt dolgozatomban (MNy. XXXVI, 297—301) HORGER magyarazatával (MNy. XXXVI, 131) is foglalkoztam. HORGER azt állítja és példákkal igazolja, hogy az idegennyelvi névszónak: *Sackmann* igésített *zsákmányol* átvételével állunk szemben. — HORGER magyarazatát két okból nem tartottam elfogadhatónak. Az egyik: a *zsákmányol* igének — mint első német igei átvételnek — már a XIV. század első felében meg kellett lennie nyelvünkben, s ha nem tekintjük is azt, hogy első adatunk csak a XVI. század közepéről való, művelődéstörténeti okokon kívül ellentmond HORGER feltevésének az a tény, hogy az átadó nyelv legrégebb idevágó *Sackmann machen* adata 1347-ből való. A másik ellenvetésem pedig az volt, hogy HORGER példái híján vannak a bizonyító erőnek.

HORGER (MNy. XXXVII, 114) válasza aggályaimra: Azt, hogy a XVI. század közepe óta kimutatható *zsákmányol* ne lehetne sokkal régebbi is, higgye el, aki akarja, de ő nem hiszi. — Sietek hozzátenni, hogy én sem hiszem. De nem is állítottam. Ámde itt nem az a — különben sem vitatható — elvi kérdés áll napirenden, hogy egy szó sokkalta régebbi is lehet, mint amióta kimutatható, Hanem arra kell választ találnunk, csakugyan megvolt-e a *zsákmányol* a XIV. század első felében. Erre nézve a főntebbi elméleti kijelentésen kívül semmiféle támpontot nem kapunk HORGERTÓL. Viszont az átadó nyelv idéztem adatai — mert hiszen a németben sem mutatható ki a XIV. század közepe előtt a *Sackmann machen* szólás —, ellentmondanak ennek a feltevésnek.

Azt az elméletét, hogy egy idegennyelvi névszónak a XIV. század első felében igeként történt átvételével van dolgunk, HORGER négy példára alapozza. Példái közül később kettőt elejtett. De a megmaradó kettőt: az *óbéogat* és a *firuncvancigol* igét feltétlenül jó példának nevezi, s kiegészíti őket egy harmadikkal, a tót *miškar* névszóból lett *miskárol* igével.

Teljesen közömbös, hogy a *firuncvancigol*¹ meg a *miskárol*² átvételére nézve kinek a magyarázata a helyes: HORGERÉ-e vagy az enyém. A kérdés csupáncsak ez: alkalmas-e két újkeletű szó, a *firuncvancigol* meg a *miskárol* egy a XIV. század első feléből való jövevényező bizonyítására? — A válaszom erre az, hogy nem! — HORGER harmadik példája az *óbéogat* ige. Ezzel a példával szemben nem éltem a másik két példa ellen emelt korbéli kifogással, mert erre az ígére Bethlen Miklós önéletrajzában találunk két adatot. És mégsem állhat meg az *óbéogat*. Elismerem, cikkem idevágó fejtegetései nem elég szabatosak. Itt adom hát őket világos formában: Idegennyelvi névszó ige alakjában való átvételének bizonyítására az *óbéogat* azért nem alkalmas, mert a német *auweh*, *ohweh* nem névszó, hanem indulatszó. Bizonyára elkerülte HORGER figyelmét, hogy nála is megtaláljuk ezt a megállapítást, mégpedig a „Magyar szavak története” című becses munkájában, *óbéogat* címszó alatt.³

Ezek után rátérhetünk arra, amit HORGER az én magyarázatomról tart. Ezt mondja HORGER: „Ő ugyanis előbb felállítja azt a teljességgel elfogadhatatlan tételt, hogy *alamizsna*, *testamentom*, *prédikáció*, *professzió* szavaink úgy keletkeztek, hogy kiváltak az *alamizsnát tesz* stb. kifejezésekből, s erre a homoktalajra aztán felépíti azt a következtetést, hogy tehát: a magyar *zsákmány* szó is így keletkezett.” — A nyelvtörténeti adatok azt a fejlődést mutatják, amelyet HORGER, íme, kifogásol. Ezért hálásan fogadtam volna, ha megmondja, miért tartja teljesen elfogadhatatlannak megállapításomat. Azonban én nem a négy példára — HORGER szerint homoktalajra — építettem föl következtetéseimet, hanem nyelvünk és az átadó nyelv adatainak

¹ Méltán kifogásolja HORGER azt, hogy cikkemben *v*-vel van írva a szó. A kézirat persze a *firuncvancigol* alakot mutatja, de hát a kefelenyomat átvizsgálásakor megesett a hiba. HORGER szinte hihetetlennek nevezi azt az állítást, hogy a *firuncvancigol* igével nem a *vierundzwanzig* fogalmát akarta átvenni a népnyelv, hanem a német beszéd érthetelenségét akarja kifejezni. HORGER érdekes magyarázatot ad a jelentésről és a származásról, csakhogy nem a példaképen idézett *firuncvancigol* szóról, hanem a *kifiruncvancigol* igéről. En a magam adatait MELICHTÖL (DLw.) és az EtSz.-ből vettem. Mindkét helyen a *cvancigol* szóra történik utalás, róla pedig ezt olvassuk: DLw.: 'handeln, deutsch od. unverständlich sprechen'; EtSz.: 'németül beszél, alkudozik (a zsidó)'.

² LOKOTSCH, OrUrsprEtWb. 1515a. szerint ez az európai vándorszó a szláv nyelvekben is jövevény; végső forrása a szanszkrit *mushkas* 'Hode'. Az európai nyelvekbe a törökből került be: török *misk* 'herezacskó', *miskar* 'kisherél'. Nyelvünk aligha a törökből vette át az először 1840-ben kimutatott ígét. De az eddigi egyeztetésekkel ellentétben azt tartom, hogy ha az átvétel valamelyik szláv nyelvből történt, az átadó nyelv nem a tót, hanem a cseh volt. A cseh *miskariti* (MIKL., EtWb. 198) igének nyelvünkben a *miskárol* a szabályos megfelelője. A csehből történt átvétel mellett szólnak művelődéstörténeti adatok is. JAGIĆ „Die Geheimsprache bei den Slaven” című munkájában (36—7) ezt mondja: A magyar határhoz közel fekvő morvaországi Magyar-Bród és Walach.-Klobouk miskárolói állandóan bejárták Magyarországot is. Ezeknek a miskárolóknak a nyelvében megtaláljuk a kevés idegen elem között a nyelvünkbeli átvett *dışna* 'Schwein' szót.

³ A *-gat*, *-get* az indulatszók jellegzetes igei képzője (TMNy. 417). SANDERS III, 1516 szerint egyébként még a XVIII. században megvolt az *óbéogat* német igei egyértékese, az *oweihen* alak.

bizonyoságtételére. Kimutattam volt, hogy az átadó nyelv adatai közül 5 vonatkozik a *Sackmann* szóra és 12-nél több a *Sackmann machen* szólásra, valamint azt is, hogy a legrégebb adatok az utóbbi szólást mutatják. A *Sackmann machen* szólás tehát sokkal jobban el volt terjedve, mint a *Sackmann* szó. Kimutattam továbbá azt, hogy nyelvünkben a régiség 19 adata közül 17 adat a *zsákmányt tesz* vagy más *tesz*-féle szerkezetet használja, vagyis a német *Sackmann machen*-nal teljesen egyező szerkezetet. Láttuk azt is, hogy a *sacmanum* és a *zsákmány* szó mindössze kétszer fordul elő, mégpedig először 1520-ban, majd 1627-ben, viszont a *zsákmányt tesz* szerkezet első adata 1399-ből való. Mindebből az is kitűnik, hogy a szólás és a szó közötti fejlődés a magyarban és a németben teljesen azonos.

Egybevetve és mérlegelve az átadó nyelv és nyelvünk valomástételét, arra a megállapításra kellett jutnom, hogy nyelvünk csakis a *Sackmann machen* szólást vehette át változatlan jelentéssel és *zsákmányt tesz* alakban. Kódexeinkből csupán annak a megvilágítására idéztem négy példát, hogy lássuk, miként lett a *zsákmányt tesz* szerkezetből az önálló *zsákmány*.

HORGER más helyütt talált szép szavával fejezem be fejtegetéseimet: „Mindnyájunk legeslegfőbb kötelessége a tudományos igazság kutatása.“ Engem is ez a kötelesség vezet. Ez és semmi más.

LOVÁNYI GYULA.

Sorompó. Kétségtelen, hogy ez a szó PETZ GEDEON magyarazata szerint a középfelnémet *schrancboum*-ból keletkezett (MNY. XXIII, 145), de a szóvégi *-m*-nek a magyarban való elveszése, mint BÁRCZI is megjegyzi (SzófSz.), nincs elfogadhatóan megmagyarázva. PETZ a szóvégi *-m* magyarban való eltűnésének magyarazatául hivatkozik a *zsandár* < német *gendarme* és m. nyj. *sanasér* < német *sonnenschirm* fejlődésére (e hangtani jelenségre MELICH hívta fel a figyelmet: DOLw. 295). — Ez a két példa aligha lehet bizonyíték a *sorompó* esetében, mert az *-m* elveszését mindkét szó végén a mássallhangzótörődés magyarázza. Vö. még e jelenségre m. nyj. *kolompér* < német nyj. *grundbirn* (DOLw. 152).

Bizonyos, hogy a középfelnémet *schrancboum*-ból a magyarban **sarampóm*-nak, ebből pedig **sorompóm*-nak kellett volna lennie. Hogy nem az lett, hanem *sarampó* > *sorompó*, tehát szóvégi *-m* nélkül, annak oka nézetem szerint a nyelvérzék megtévedése lehetett: a **sarampóm* alakot a nyelvérzék egyes szám első személyű birtokos személyragos alaknak érezte, s a szónak e hibás elemzése folytán a **sarampóm* hallásakor új alanyeset vonódott el: *sarampó* > *sorompó*. A nyelvérzék ilyenféle megtévedésére nyelvünkben több példa idézhető. A szerb-horvát-szlovén *čardak* 'örház, csarnok' szó *k* végzetét a magyar nyelvérzék többesjelnek vette, és elvont belőle egy a vélt *-k* többesjel nélküli új alanyesetet —, s így lett a *csárda* (vö. HORGER: Nyr. XLI, 82; elfogadja BÁRCZI, SzófSz.). Ugyanekkor hibás analógia következtében keletkezett a *medve* szavunk is szláv *medvéd(i)*-ből (vö. PAIS: MNY. X, 268—70 és HORGER, Nyelvtud. alapeivel² 88. §).

A szentesi nyelvjárásban a *sorompó*-nak *rompa* alakváltozata él. De ez nem a magyar *sorompó*-ból keletkezett, hanem közvetlenül a középfelnémet *schrancboum*-nak másirányú fejlődése. A kfn. *schrancboum* elején a szókezdő *sr-* mássalhangzótorlódást a magyar nyelv kétféleképpen szüntette meg. Egyrészt inetimologikus *-a-* közbeiktatásával (*sarampóm): > *sarampó* > *sorompó* lett, másrészt pedig a szókezdő *s-* hang elesésével (*rampóm) > *rampó > *rompó > *rompa* keletkezett. A zárójelben levő alakokról az a véleményem, hogy azok a magyar nyelvben nem is hangzottak soha, hanem csak kiinduló pontul szolgáltak a magyar fül számára a *sorompó* és a *rompa* fejlődéséhez. A *rompó-ból Szentesen úgy lett *rompa*, mint ahogy a R. *savanyó*-ból a szentesi nyelvjárásban *savanya*, vagy ahogy más magyar nyelvterületen a *dió*-ból *dia* lett. NYÍRI ANTAL.

Hóttó, hót patak. A címben írottakat a következő zalamegyei községek határnevei közt találjuk:

Söjtör. 1753: „*Hót pataknál*“ (Zala megye levéltára Zalaegerszegen [=ZL.] Conseriptiones Fundorum Nobilitarium [=CFN.] II. fasc.) — Csabrendek. 1761: *Hótó fön*... *hotó-fön* (ZL. CFN. VII. f.) | 1768: „*Hotofön* egy hold szántóföld“ (ZL. Divisionalia [=Div.] VII. f. 15. n.) | 1777: *Hottófön* (ZL. Div. IX. f. 8. n.) | 1777: *Hotto fön* (ZL. CFN. VII. f.). — Údvárnok. 1854 (?): „*hóttó*... *Hotto* alatti“ (az OL. Kataszteri térképgyűjteményének zalamegyei része XIII—23. n.). — Zalabaksa. 1750: „Baksay *Hotó* Szere nyoló föld“ (ZL. Div. IV. f. 13. n.) | 1777: „*Kerek Hoto* mellett Lévo föld... Iszföldi határban *Hoszi Hottora* nyulo föld“ (ZL. Div. IX. f. 4. n.) | 1778: „*Hoto Szeri* földben... *Hotóra* nyuloban mind a két dülőben“ (ZL. Div. IX. f. 7. n.). — Kerkabarabás. 1766: „*Hó tónál* való föld... *Hó tó* portyán (!) levő föld“ (ZL. Div. VII. f. 8. n.) | 1769: „*Kerek hó Tónál* föld... *Hó Thónál*“ (ZL. Div. VII. f. 16. n.) | 1776: „*Hotoi* föld... *Kerek hotoi* Zalogos föld“ (ZL. Div. IX. f. 12. n.) | 1776: „*Kerek hotoi* földben“ (ZL. Div. IX. f. 11. n.). — Kerkabarabás és Zalabaksa egymással határos kerkamenti falvak; a mindkettő határában szereplő *hóttó* tehát valószínűleg ugyanazon területre vonatkozik.

Ha a nevek jelentése érdekel bennünket, több megfigetésre is gondolhatunk. Szóba kerülhet a *hal* 'piscis' és a *tó* 'lacus, stagnum' szóból való *haltó* 'piscina' összetétel, bár meglehetősen szokatlan és ritka lehetett ebben az alakban (vö. PAIS DEZSŐ: MNy. VII, 167, a Zalaegerszegtől nyugatra fekvő 1278: *Holtou* stb., ma: *Hóttó* helység nevének ilyen magyarázatával kapcsolatban). Lehetséges, hogy a *hód* 'castor' állatnév lappang mind a *hót patak*, mind a *hóttó* előtagjában (vö. PAIS DEZSŐ: MNy. XXVII, 321—2, XXX, 314—5).

Kereshetjük azonban mind a két névben *holt* 'mortuus' szavunkat is. A *hót patak* víztelen árkot, aszót jelentene ebben az esetben.¹

¹ Vö. 1372/1377: „Ad vnum *Holther* dictum“ (Oklsz. *holt* al.). — P. D.

De mit hívhattak *holt tó*-nak? — A XVIII—XIX. századi térképek bőven tüntetnek fel Zalában (s biztosan másutt is) töltéseket, amelyek kisebb patak völgyeket egész széltükben elgátolnak. Ezek szolgáltak hídul a két part közt; halastóvá duzzasztották a patak vizét, s a róluk lecsorgó víz malomkereket forgatott (l. pl.: ZL.-ban az 1786. évi kataszteri felvétel 134., 144., 153. sz. lapja; az I. katonai felvétel Col. VI. Sec. 23. sz.; a Zalavári apátság zalaapáti lt.-ának 1803-ból való I—13. sz. térképe stb.). A gát fölött levő tavat *malomtó*-nak nevezték: 1778-ban a Zalaapáti közelében fekvő Buberek pusztán: „*Malom Tóóra dülő*“ (ZL. CFN. VII. f.) | 1864-ben a vasi Baltavár falu „*nádasa a malom tavak*“ (Pestv Helységnévtára). Az ilyen malomzúgó s egyben halastógát földből, ágakból, trágyából készült tákolmány, és nem volt időtálló, akárcsak a fából — nádból épített malom sem. Így pl. 1812-ben Kehidán „a pusztá malom gáton föllül való Tóó hely gr. Smideg uraság malmának Tava volt“ (ZL. Metales V. f. 203. n.). Ha elpusztult a malom, vagy elrongyolódott a gát, a régi tó emlékét csak a vizes területen megmaradt nádas, s a töltésrom jelezte; az ilyen „*tavakat*“ nevezhették *hóttó*-nak, azaz *holt* (meghalt) *tó*-nak. PAIS LÁSZLÓ.

Most, hogy az előző közlemény a zalai *Hóttó* földrajzi nevek kérdését napirendre hozza, a Zalaegerszeg közelébe eső *Hóttó* helység nevére vonatkozó fentebb jelzett magyarázatomhoz én is bizonyos helyreigazítást és kiegészítést óhajtok tenni. — Amikor 1911-ben erről a névről írtam, a magyar tulajdonnévkutatásnak meglehetősen a kezdeteit éltük, és nemcsak én, akinek a *Hóttó*-ról szóló cikk legelső nyelvészeti próbálkozásai közé tartozik, hanem más nyelvészek sem nagyon ébredtek arra, hogy milyen hatalmas kincstára a régi magyar hely- és személynévanyagnak CSÁNKI DEZSŐ „Magyarország történelmi földrajza“ akkori három kötete. Így a fejtegetett helynévre csupán a Zala Oklevéltárában talált adatokat közöltem. Ezekhez most CSÁNKIból (III, 62) hozzáíratom: 1389: *Halcho* o: *Haltho* | 1513: *Holtho*.

CSÁNKI még egy másik *Hóttó*-ról is tud Zalában: 1426: *Holtho* predium (ZalaOkl. II, 450 is),¹ *Haltho* | 1496: *Hattho* birtok, Páka város tartozéka (CSÁNKI i. h.), a megyének a Murától északra elterülő vidékén, a Kerka és Cserta patakok környékén. Az 1426-i oklevél a felsorolt birtokokkal összefüggésben a következő megjegyzést tartalmazza: „ipsiusque et earumdem ceteris pertinenciis, signanter vero terris arabilibus cultis et incultis, agris, pascuis, pratis, fenetis, silvis, rubetis, nemoribus, vineis, vinetis, montibus, vallibus, piscinis, piscaturis, aquis aquarumque decursibus, molendinis et molendinorum locis“ (ZalaOkl. i. h.).

Egyébként a magam régebbi és PAIS LÁSZLÓ újabb nyelvi értelmezése között egyelőre nem tudnék választani. Tárgyi tekintetben — azt hiszem — az ő adatai elég világosan beszélnek. PAIS DEZSŐ.

¹ Ez az adat tehát nem a Zalaegerszeg környéki *Hóttó*-t illeti, ahová én annak idején odavontam.

Cicapa, Cucapa. Az Erdélyi Tudományos Intézet Néprnyelv-kutató Osztályának 1941 nyarán végzett gyűjtő munkája során többek között négy kolozs megyei község: Bádok, Csomafája, Kide és Kolozs-borsa helyneveit is összegyűjtöttem. Mind az ugyanakkor előttem gyűjtő BALASSA IVÁN, mind pedig magam lejegyeztem Bádokon a címszóban levő két helynévalakot. A helynév rumén alakja *Tsutsapa* olv. *Cucăpă* volt. A hegyoldalban, gödrös helyen levő szántó-kaszáló területre vonatkozó helynevet csak a következő történeti adatok segítségével értelmezhetjük: 1687: „Az *Czicz Vápában*“ (szántó). 1713: „az *Czicz vápa* nevű hejben az nyilos Retek felső végénél“ (OL. Gr. Teleki lt. Földváry oszt.). 1726: „Az *Czicz vápában*“ | „Az *Czicz vápa* oldalon“ (szántó) (uo.). 1767: In „*Czitzvápe*“ (szántó) | „In *Csitzape*“ (!) (kaszáló) (Erd. Múz. Gr. Mikó lt. Rhédei J. conscr.) 1817: „A' Palaki háton az *Cziczvápába*“ (szántó) | „A' *Cziczvápába*“ (ua.) (Békési-család lev. Bádokon).

Az itt felsorolt adatokból kétségtelen, hogy a mai rumén *Cicapa* ~ *Cucapa* helynév a magyar *Cicvápá*-nak első pillanatra értelmetlennek látszó alakváltozata. Az összetett helynév előtagja: *Cic* helyneveinkben máshonnan is kimutatható.¹ Másutt való előfordulásaiából úgy látom, alighanem személynévvvel van dolgunk. A második tag az Erdélyben egészen általános *vápa* 'gödör, gödrös, teknős hely' köznévv. — Nyilvánvaló az is, hogy a *Cicvápá* helynév a XVIII. század második felében, tehát akkor kezdett értelmetlenné alakulni, mikor az eredetileg tiszta vagy túlnyomó többségben magyar lakosságú Bádokon a ruménség túlsúlyba jutott. Az első, rumén vallók ajkáról lejegyzett 1767-i adatok mutatják, hogy e helynév átalakulása is a ruménség közbelépésének tulajdonítható. A ruménség nem érezte, hogy e helynév a Bádokon térszíni formaként más helynévben nem alkalmazott *vápa* köznévből alakult. A helynév „értelmetlen“-né válása a ruménség száján elváltozott helynévalaknak magyarba való visszakölcsönzésével fejeződött be. Minthogy ma a bádoki magyarság alig egy harmadát teszi a falu lakosságának, a rumén alakot a kétnyelvű, sőt rumén nyelven szinte az anyanyelvénél is többet beszélő bádoki magyarság többször hallotta és hallja, mint a magyart. Csaknem felesleges megjegyezni, hogy a *Cicapa* ajakhangúsodás, a *Cucapa* a mély hangrendbe való átesapás, tehát mindkettő magánhangzóhasonulás eredménye.

Gelmezäu. 1941 nyarán a kolozs megyei Bádokon jegyeztem le ezt a rumén helynevet. Magyar alakja *Gelmező* ~ *Gálmező* volt. Hogy a rumén alak származott a magyarból, azt bizonyítják a következő történeti adatok: 1687: „Az *Gáll mezein*“ (szántó) (OL. Gr. Teleki lt. Földváry oszt.). 1726: „Az *Galmezejen* egy

¹ Désen már 1481-ben említik (átírt) *Czicz hegye* alakban. A többi adatok: 1557: *Czyczhegye*. 1563: *Chych hegye*. 1570: *Cziczhegy*. 1576: *Czicze hegie*. 1611: *Czicz hegye*. 1635: *Czece hegye* stb. Ma is megvan *Cichegy* alakban. Rumén neve *Dalu Viș'or* csak a megszállás alatt keletkezett hivatalos név volt. Ismerem még a szolnokdobokai Ördöngösfüzesről 1679 és Rettegről 1767 óta (I. Sz. T. A., Dés helynevei: Erd. Tud. Füz. 101. sz. 20 és Szoln.-DobVm.Mon. V, 367, 403).

darab írotvan“ (uo.). 1767: „In Szil la *Gálmező*“ (szántó, kaszáló) (Erd. Múz. Gr. Mikó lt. Rhédei J. conser.). 1880: „A *Gálmezőben* a Temetőre jöven véggel“ (Békési-család lev. Bádokon). — Kétségtelen tehát, hogy a rumén helynévalak, mint egyébként is sejthető, a magyar *Gálmező* ~ *Gálmezeje* helynév átvétele. A magánhangzóhasonulás akár a magyarban, akár a ruménben végbemehetett. — A helynév előtagja kétségtelenül személynévet őrzött meg. Ugyanebből a faluból még a következő történeti helynévadatokat ismerem: 1687: „Azon Fellyül az *recze* (!) *Gáll fájánál*“ (szántó) (OL. i. h.). 1726: „Az *recze* (!) *Gal fájánál*“ (szántó) (uo.). Minthogy a *recze* tag lehet a forrás szerkesztőjének tulajdonítható, és egy előbbi forrás helytelenül kibetűzött *része(g)* szavának elírása, vagy akár egyszerű elírás is, e helynév eredetileg *Részeg Gál fájánál* alakú lehetett. Alighanem ez a *Részeg Gál* lehetett a *Gálmezeje* ~ *Gálmező* névadója is.

SZABÓ T. ATTILA.

Esztenő. Az EtSz. szerint „eredete nincs tisztázva“. Ez a megjegyzés nyilván a szó előrészének, az *eszten* szónak eddig tisztázatlan eredete miatt történt, mert hogy az *esztendő* szó a régi *eszten* szónak és az *idő*-nek összetétele, az alig vonható kétségbe. Az 'annus, Jahr' fogalmának ezt az érdekes kifejezőmódját érthetővé teszi az a körülmény, hogy a *nap, hét, hó, hónap* szavaknak szűkebbkörű jelentésével szemben az *eszten-dő* szó utótagjának, az *i* hangját elvesztett *idő* szónak általánosabb, tágabb értelme alkalmasan kinálkozott az 'év' képzet kifejezésére is. Több adatunk van arra, hogy az *idő* szó egymagában is egyenesen 'annus'-t jelentett, mint pl.: „het szaz hetven het *űdő* Lamektól muléc“; „ezer hatszáz negyven negyedik *időben*“ stb. (l. NySz.). Az *idő* szónak ezt az 'annus' jelentését őrizték meg máig az az *idén, ez idén* (a. m. 'ebben az évben') és az *idei, ezidei* (a. m. 'ezévi') kifejezések. Az *idén* kifejezésben az is érdekes, hogy benne a szónak eredetibb ejtésű véghangzója, az *-é* maradt meg, noha régen már *időn*-t is mondtak, mint pl.: „ez *időn* lészen neked kis fiad“ (l. NySz. *idő* 5. jel. al.); „nag meleg *időn* jelentnek ez *időn*“ (uo. *idén* al.).¹ — Az *esztendő* szó egészen olyan

¹ A NySz. *idő* cikkében az 5. jelentés alatti két utolsó idézet hibás. Az első így szól: „harmad *izben* megmondám“; ebben tehát nem az *idő* szó szerepel. A NySz. „Bethl:Élet.“ jelzésű forrása különben sem való a szótába, mert nem egyéb, mint egy 1736-ban Amsterdamban megjelent francia nyelvű emlékiratnak 1804-ben Kolozsvárt kiadott magyar fordítása. Címlapja: „Gróff Bethlen Miklós' ifjokori életének. úgy Erdély ország' akkori történeteinek, tulajdon magától Frantzia Nyelven való le-írása. Magyarra fordítatott és ki-adatott a' Magyar Nenzeti Játtzó Szín' hasznára“. Kolozsvár, 1804. (Lásd róla Révai Nagy Lexikonában III, 242 „15. B. Miklós“ al.) Ez a Bethlen-féle adat tehát kívül esik a NySz. időkorén, amely a címlap szerint a nyelvújításig terjed. A KÖNNYE NÁNDORTÓL származó idézet egyébként is hasznavehetetlen, mert lapszámjelzése II. 81, holott a könyv csak egykötetes, és a kérdéses hely sem a 81., sem a 181., sem a 281. lapon nem található. A másik idézet azt mondja: „harmad *ielén* ment vala Váradra“. Ebben az aláhúzott szó nyilvánvalóan sajtóhiba, mert az illető helyen ez áll: „harmad *idén* Petróczi urammal ment vala [Abdullatif pasa] Váradra“. Bizony szomorú dolog, hogy a NySz. telidestele van ilyen megbízhatatlan, hibás idézetekkel úgyhogy ellenőrzés nélkül alig használhatjuk az adatait.

kifejezésekben is előfordul a régiségben, mint maga az előtagja az *eszten*. Ilyenekben például, mint: 'eszendő az nap', 'eszendő ez korra' (l. NySz. a Szólások al.). Ezek szakasztott másai az egyszerű *eszten* szó használatának, mint pl.: „*esztenez* nap: octavo ab hinc die“ MA.; „kegyelmedet szeretettel kérjük, ... úgy disponálja az útját, hogy *eszten* ez napra legtovább való terminusra itt legyen“ (1605. Boeskey István levelében, Történelmi Tár 1878-i évf. 16. l., mai helyesírású közlésben). Az *eszendő* szónak ezek a régi kifejezésmódjai eredetileg nyilván így hangoztak: 'eszten idő az nap', 'eszten idő ez korra' stb.; az *idő* szó kezdő *i* hangja azonban a HORGES-féle kétnyíltszótagos törvény (l. MNy. XXVIII, 262) alapján igen korán kiesett, úgyhogy a fennmaradt adatok már csak *eszendő* alakot mutatnak. Az *eszendő* ilyen származásából magyarázódik az, hogy a szót néhány kifejezésben még ma is az *egy* számnév nélkül mondjuk. Azt mondjuk ugyanis pl.: 'eszendeje, hogy nem láttalak' (CzF.); 'eszendőre meglesz az esküvőjük'; „*eszendőre* vagy kettőre a kis cica vén kandur“ (egy gyermekversikében); „A farsanguak kezdetével | *Esztendőre*, | Kész lesz, mondá, mindenével | A kendőre“ (CzF., Verseghyből id.); „van tám má *eszendeje* is, hogy vettük“ (Csűrv, Szhsz.); „*eszendőüre* asszō lez belőülle“ (uo.); „*eszendő* ilyenkor“ (CzF., az én nyelvézőkém ezt ma is lehetséges kifejezésnek érzi). Szemere Bertalan még 1845-ben is így ír: „Vajjon mint fog találni minket mához *eszendő*“ (NNyv. I, 270). Ha a régi használatból hagyományozott ilyen mondásokban az *eszendő* szót *év*-vel cseréljük föl, ezt lehetetlen volna *egy* nélkül mondani, így: *éve*, hogy nem láttalak; *évre* meglesz az esküvőjük; *évre* vagy kettőre a kis cica vén kandur, stb. Ugyanígy nem hagyhatjuk el hasonló kifejezésekben az *egy*-et az időszakaszt jelentő *nap*, *hét*, *hó*, *hónap* szavak elől sem.

Fiók. Az OklSz.-ban az egyetlenegy, 1210-i adatban előforduló *Fioch* személynévről akkori ismereteim alapján nem tudtam eldönteni, hogy *fiacs*-nak vagy *fiók*-nak kell-e olvasnunk, és azért az adatot kérdőjellel mind a két címszó alá fölvettem; *fiacs* alá azért, mert akkoriban az Árpád-kori o-kat SZINNYEI (Hogy hangozott a magyar nyelv az Árpádok korában: Nyr. XXIV.) nézete alapján a-val olvastuk. A *fiók* olvasást és értelmezést az EtSz. (II, 286) a *fiú* cikkben a származékok alatt helyteleníti, mégpedig szótári fejtegetésben egészen szokatlan szóno-kiassággal, a „t é v e d é s“ szónak háromszor is hangoztatásával, ekképpen írván: „Az OklSz. szerint a *Fioch* irott a l a k o k¹ *fiók*-nak is olvashatók; tévedés nyelvtörténeti szempontból, mert a *fiók*-ra csak a XVII. sz. óta vannak adataink; tévedés hangtani szempontból, mert ilyen helyzetben levő mai ó a XIII. sz.-ban még -ou-, s tévedés helyesírástörténeti szempontból, mert a s o k¹ *Fioch* adat mind¹ *ch*-val van írva s ez -cs ejtett hangra mutat; mai nyelven *Fiacs volna.“ Ezek alapján aztán a régi *Fioch* nevet az EtSz. *Fiocs*-nak olvassa. Szellőztessük hát kissé ezt a *fiók*-ot!

Előre kell bocsátanom, hogy SZAMOTA adataiban csak az az

¹ Ezeket a szókat én ritkítottam.

egyetlenegy *Fioch* idézet volt, és én több adatot a névre akkor nem is ismertem. SZAMOTA ugyanis a WENZEL-féle Okmánytár, amelyhez az EtSz-ban idézett Kovács-féle Index készült, oklevélkiadás szempontjából és egyúttal magyar nyelvtörténeti szempontból is megbízhatatlannak tartotta és — amint egyik cédláján meg is jegyezte — a WENZEL-féle gyűjteményt teljesen figyelmen kívül hagyta. Ezért aztán ennek a két forrásnak a figyelembevételét magam is mellőztem, és sem a WENZEL-féle Okmánytár, sem a Kovács-féle Névmutató nem szerepel az OklSz. forrásai között.

De nézzünk szemébe a háromszoros „tévedés” megokolásának. Mindjárt az első okkal is komoly baj van, kettős baj: logikai és nyelvtörténeti 'tévedés'. Logikai baj ez: abból, hogy „a *fiók*-ra csak a XVII. sz. óta vannak adataink”, éppenséggel nem következik, hogy időközben régebbi, sőt igen régi adatunk is ne bukkanhatna föl; ha pedig fölbukkant, akkor már is megdőlt a *fiók*-nak XVII. századbéli születéséről vallott hitünk. Az adathiánynak döntő fontosságot tulajdonítani azonban nyelvtörténeti szempontból is elfogadhatatlan álláspont. Emlékezzünk csak vissza arra a hatánkodásra, amit egyik nyelvészársunk a *lève, tève*-féle elbeszélő alakok kérdésében két évtizeddel ezelőtt elkövetett, azt vitatva, hogy ilyenek a XV—XVI. században lehetetlenek voltak, mert ebben a korban csak *lön, tön* volt az elbeszélő ragozásmód, pedig csakhamar két lehetetlen-féle alak is előbukkant aztán, ú. m. a JordK. *eewe* 'éve', és a GuaryK. *teve* 'téve' adata (l. Nyr. XLVII, 241, XLIX, 127). A másik ilyen eset volt a MNy. akkori szerkesztőségének az a tétele, hogy a *lenni, tenni*-féle igéknek egyes 3. személye a régiségben „kivétel nélkül” *lészen v. leszen, téssen v. teszen* volt, „de soha sem: *lesz, tesz, vesz*” (XIV, 55). És ime rövid két hónap múlva kiderült, hogy a *lesz, tesz*-féle alakok Bornemisszánál, tehát már a XVI. században „majdnem minden lapon” előfordulnak (l. Nyr. XLVII, 240). Azt a körülményt sem lehet a *fiók* szó régebbi létezése ellen fölhozni, hogy ezt a NySz. tanúsága szerint csak PÁPAI PÁRIZ (1708.) szótárhozza először. Amint ugyanis az OklSz. bevezetésében (VII. l.) megállapítottam, a *rézpor* szó például előfordul már XVI. századi iratokban, és bizonyára ott állott a *rézpor* MOLNÁR ALBERT és PÁPAI PÁRIZ íróasztalán is, szótárba azonban tudtommal először csak 1870-ben került, CzF.-ék Nagy Szótárában. Az EtSz.-nak a *fiók* olvasat 'tévedését' bizonyítani akaró első érve tehát, hogy erre a szóalakra „csak a XVII. sz. óta vannak adataink”, egymagában véve egészen értéktelen.

A 'tévedés' megokolásának 2. pontja szerint a *fiók* olvasat „tévedés hangtani szempontból, mert ilyen helyzetben levő mai ó a XIII. sz.-ban még *-ou-*”. Hogy a mai szóközépi ó a XIII. században csak *ou* lehetett volna, ez olyan tétel, amely nézetem szerint nincs bebizonyítva, ennél fogva nem szolgálhat érveléshoz, hogy a *fiók* olvasatot tévedésnek minősítsük. Hogy több mai szónak szóközépi ó hangját a XIII. században *ou*-val írták, az tény (pl. *Marót, Pósa* stb. az Árpád-korban: *Morout, Pousa* stb., l. MELICH: NyK. XXXIV, 140). Ebből azonban egyáltalán nem következik az, hogy a XIII. század elején hosszú ó hang szóközépen még ne lehetett volna. Hiszen az -ó igenévképző is

előfordul már a XII. században és a XIII. század elején, az 1210-i *Fioch* adatot megelőzően hosszú ó-val az eredetibb kettőshangzójú -ou helyett. Ilyen adatok: *zamto*, ma: *szántó* 1157—1158 körül; *aldo cut* a. m. *áldókút* 1193-ból; *Samto* 1201-ből (l. JAKUBOVICH: MNy. XIX, 82; e három adat forrása közül az elsőnek hitelessége iránt volt ugyan JAKUBOVICHNAK kétsége, a másik kettőt azonban ő is elismerte, az 1193-i *aldo* adatra pedig, mint első ilyenre maga az EtSz. szerzője is hivatkozott volt (MNy. XIII, 1). De egyéb példákban is előfordul az 1210-i adatot megelőzően az egyszerű o betűvel írt hosszú ó hang az Árpád-korban: *haio* a. m. *hajó* 1181-ből, *Wollod* olv. *Vollód*, *Lippo* a. m. *Lippó* 1201-ből (l. JAKUBOVICH, az előbb idézett helyen); az 1210-i *Fioch*-nál egy évvel újabb 1211-i tihanyi összeírásban pedig: *Hoyoholmu* a. m. *hajóhalom*, *Hindofa* olv. *Hindófa*, *Santo* a. m. *szántó* (l. uo.). Ha mármost *áldó*, *szántó*, *hajó* nevezőalakok 1210 előtt is voltak, akkor kellett *áldók*, *szántók*, *hajók*, *áldót*, *szántót*, *hajót* többesi, illetőleg tárgyeseti alakoknak is lenniük, az ó hangnak tehát már ebben a korban is meg kellett szóközépi helyzetben is lennie, vagyis lehetett ennél fogva már 1210 előtt *fiók* szóalak is. Mindezekből kétségtelenül következik, hogy a *fiók* olvasás „hangtani szempontból” sem minősíthető ’tévedés’-nek.

Ami a harmadik szempontból, a „helyesírástörténeti szempontból” való ’tévedés’-t illeti, az EtSz. érve az, hogy „a sok *Fioch* adat mind *ch*-val van írva s ez -cs ejtett hangra mutat”. Erre nézve mindenekelőtt azt kell megjegyezni, hogy Árpád-kori helyesírásunk története az OklSz. készülése korában még nem volt megírva; Kniezsának nagybecsű tanulmánya: „A magyar helyesírás a tatárjárásig” csak 1928-ban jelent meg a MNy.-ben és a Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai között önállóan. Helyesírási régi adataim alapján azonban én már „Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig” című könyvem (Bp., 1894.) írásakor arra az eredményre jutottam, hogy a *ch* betűkapcsolat a régi magyar helyesírásban nemcsak *cs*, hanem *k* hangot is jelentett, és viszont a *k* hangot *c* és *k* betűkön kívül *ch* betűkapcsolattal is jelölték a régiek (l. az id. művem 20. és 21. lapján levő táblázatos összeállítást). Ezt a megállapításo-mat Kniezsának tanulmánya nemhogy megdöntötte volna, hanem csak megerősítette. Az ó adatai ugyanis kétségtelenül bizonyítják, hogy a *k* hangot a régiek szóvégen igen gyakran jelölték *ch*-val, így pl. *aruch* a. m. *árok* 1075/1217. (3-szor!); *zounuch*, *zaunuch*, ma: *Szolnok* 1193.; *berech* a. m. *berek* 1206.; *bich*, ma: *bükk* 1206. (2-szer); *patach* 1208.; *Morodech*, ma: *maradék* 1211. (2-szer) stb. (l. MNy. XXIV, 163). Az a „sok *Fioch* adat”, amire az EtSz. hivatkozik, mindössze 4 adat (az OklSz.-beli egyetlen adatot is beleszámítva), és íme az *aruch* írásmód egyetlenegy oklevélben 3-szor is olvasható! Vajjon ez is „cs ejtett hangra” vagyis ’árucs’-ra „mutat”-e? Figyelembe vehetjük azt is, hogy a *fiók* szó, éppúgy mint a *flocs*, kiesinyítő szóalak, személynévül tehát szintén alkalmas lehetett. Hiszen jeles megszokott fordítónk, *Fiók* Károly is ezt viselte vezetéknevül. Az EtSz.-nak helyesírástörténeti érve tehát a *fiók* szó Árpád-kori létezése ellen szintén nem állja meg helyét.

Ami a *fiók* fogalmat és szóalakot általában illeti, nem látok semmi komoly okot, ami miatt az Árpád-korban való létezését mereven kétségbe kellene vonnunk. A *fiók* szó szemelláthatólag kettős, -ó és -k kicsinyítő képzővel keletkezett származéka a finnugor eredetű *fi* szónak, így elemződik tehát: *fi-ó-k*. Habár a *fi-ó* kicsinyítő alakra, a mai *fiú* eredetibb ejtésére az Árpád-korból nincs is adatunk, egyéb régi eredetű -ó kicsinyítő képzős szavaink alapján — minők: *odó* (ma *odu*, az osztják *unt*-ban megőrzött alapszónak ősrégi magyar továbbképzése), *savó*, *savanyó* (ma *savanyú*), régi *Jacou* (ma *Jákó*) a. m. *Jakab* stb. (I. SZINNYEI, NYH.⁷ 97) — ősrégi meglétét bízvást föltehetjük. A kicsinyítő puszta -k képzőnek pedig ősrégi voltát legbiztosabban az *éne-k* és *lété-k* szók mutatják, amelyek közül az elsőt a finnben levő *ääni* 'hang' alapszót, a második a vogul *läl*, osztják *lil* 'lélekzet' alapszót származtatta át korunkig (I. uo.). Ha pedig mind a két képző ősrégi eredetű, nem lehet mereven kétségbe vonni ezeknek már az Árpád-korban bekövetkezhetett egybekapcsolódását.

Egy szó, mint száz: az Árpád-kori *Fioch* neveknek kétségkívül valószínűbb *fiocs* olvasata mellett nem lehet képtelenségnek és így három okból is 'tévedés'-nek minősíteni a *fiók* olvasatot, és hatásvadászó szónokiasság helyett szótártól elvárható tárgyilagossággal legföljebb annyit mondhatnánk rá, hogy 'kevésbé valószínű', vagy ha már szentül úgy hisszük, hogy éppen 'valószínűtlen'. Ezt a nézetet azonban mindenben helytálló érvekkel kellene megerősíteni, nem olyanokkal, aminőknek az EtSz. fölhozott okai bizonyultak.

ZOLNAI GYULA.

NYELVMŰVELÉS.

Által. Kérdést intéztek a MNy. szerkesztőségéhez arra nézve, hogyan kell magyarra helyesen fordítani a Mindenszentek litániájának efféle sorait: *Per adventum tuum* | *Libera nos, Domine*; | *Per nativitatem tuam* | *Libera nos, Domine*. Vajjon magyarul-e a hagyományos magyar szövegnek által névutója: „*Eljöveteled által* | Ments meg, Uram, minket; | *Születésed által* | Ments meg, Uram, minket”? Ha pedig az *által* használata magyarul, helyesebb-e a könyörgéseknek ilyen módosított szövege: „*Eljöveteleddel* | Ments meg, Uram, minket; | *Születéseddel* | Ments meg, Uram, minket”?

Annyi bizonyos, hogy mai nyelvhasználatunk szerint a *megment* ige -val, -vel ragos határozót kíván: *bátorságával*, *éberségével*, *közbelépésével*, *élete kockáztatásával ment meg* az ember valakit. De ma is *által* névutóval szoktuk kifejezni az eszközhatározót, ha személy az eszköze a cselekvésnek, mégpedig nyilván azért, mert a -val, -vel ragos szerkezetet társhatározónak is lehet érteni, pl. „*baráttal elértem a célt*” jelentheti azt is, hogy 'baráttal együtt', azt is, hogy 'barátom segítségével', *barátom által* azonban csak azt jelenti, hogy 'barátom segítségével'. Kölcsey Himnuszában is így van: „*Általad nyert szép hazát* | Bendegúznak vére.” Sőt ha nem személy is az eszköz, akkor sem tilos az *által* névutó, a mai nyelvhasználat szerint sem.

A hóhér ugyan kötéllel akasztja fel az elítéltet, de ennek a csúf halálnemnek kötél *által* halál a neve. Testünket víz zel és szappannal tisztítjuk ugyan meg a piszoktól, de a templomban így énekelünk: „Hints meg, Istenem, zsóppal, | S megtisztulok *általa*“ (pedig a latin eredetiben nincs is *per* elüljáró: *Asperges me, Domine, hyssopo, et mundabor*). Káldi György szentírásfordításának a Szent István-Társulat kiadásában megjelent legújabb átdolgozásában is ezt olvassuk: „... mert mindazok, akik fegyvert fognak, fegyver *által* vesznek el“ Máté 26. 52. Régi nyelvből meg éppenséggel számos példáját idézhetjük az *által* névutó efféle használatának. Legyen elég csupán Pázmányra hivatkozni. Az ő prédikációiból valók a többi közt ezek a mondatok: „Penitencia *által* irgalmat nyerjünk. Testi gyógyítások *által* lelkeket akart orvosolni. Szenvedési *által* megváltott minket“ (vö. KLEMM, MTörtMondt. 235).

Szakasztott ilyenek a Mindszentek litániájának vitatott sorai is, tehát nem szükséges ezeken a hagyomány megszentelté mondatokon változtatni, ha talán egy kissé régies zamatúnak érezzük is őket. A régiség zománca csak fokozza a vallási dolgoknak kijáró tiszteletet, egyszersmind az ünnepélyesség érzését kelti föl bennünk. Ha a mai nyelvszokásnak akarnánk érvényt szerezni, akkor *Mindszentek* litániája helyett is ezt kellene mondanunk: *Minden szent* litániája. Az Úr imádságát is teljesen át kellene alakítani, mert a „Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben“ bizony régies, szó szerint való és részben nem is magyaros fordítása a latin szövegnek: *Pater noster, qui es in caelis*. Így kellene újra fogalmazni: *Mennyei Atyánk!* Meg kellene változtatni a katolikus köszöntést is, hogy ne legyen benne szenvedő igealak: *Dicsértessék a Jézus Krisztus!* A nép meg is változtatja némely vidéken, s a köszönésnek ilyen formáját hallhatjuk olykor-olykor, kivált idősebb emberektől: *Dicsérjük a Jézust!* Meg kellene változtatni egyet-mást az apostoli hitvallás szövegében is, pl. az ilyesmiket: „... szálla alá poklokra, harmadnapon halottaiból föltámad, fölméne a mennyekbe (*descendit ad inferos, tertia die resurrexit a mortuis, ascendit ad caelos*), ... onnan léssen eljövendő (*inde venturus est*)“ stb.

Mindezek a régies és részben latinos kifejezések azonban nem okoznak semmi kárt. Nem akadályozzák a megértést, nem csábítanak senkit hasonló régiességek vagy latinosságok használatára, ne bolygassuk tehát őket. Ha beszélünk és írunk, beszéljünk és írjunk mai nyelven és magyarosan, ez magától értődő követelmény, de a megállapodott régi vallásos szövegeket ne módosítgassuk, ha csak nem okvetlenül szükséges.

NAGY J. BÉLA.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

A régi erdélyi köz- és népnyelvből. (XVI—XIX. század.)¹

elevenül. — 1588: kopyaával által eöklele, holt *eleweneöl* hatta. *előpárta*. — XVII. sz. vége: egj rubintos *elő párta* | 1735: Egy Gyöngyös *elő párta*.

¹ L. MNy. XXXVIII, 53—7.

- ejteles*. 1698: egy *ejteles* fa Palaszk.
elsöbben l. *bírá*.
elválik. — 1792: Isten Krisztus úgy segítjen örömet *elváltom*.
ember l. *cselédes*.
emlékezik. — 1754: már az *ūdō* *kisō*, az nap el nyugott reá *emlékezzék* kegyelmetek.
emésztő. — 1781: égj Kőzónságes Kút... Kut *emésztőjével* egjetemben.
erdész ~ *erdősz*. — 1852: eő Méltósága *erdössze*.
erszény. — 1698: egy borsolo *erßény*.
Esküllő l. *Űsküllő*.
esküszik. — 1570: ra merne *efkwdnj*, hogý bako gergely wýtte ell aý penýt.
eső. — 1780: Fő Király Biro Ur... mondotta volna, hogy olyan eő Nga előtt a Privilegiumunk mint az *esső* előtt a' Pokhálo.
evő ~ *évvő* l. *gazdálkodó kalán*.
élés. — 1781: itten szalonna és egjébb *élés* tartatott.
élődik. — 1714: a miolta fogságba esett a felesége koldulással tartya magát s úgy *élődik* közöttünk.
ésik l. *leesik*.
Eva 'családnév'. — 1781: *Eva* Gyurira... az Törvény téssen igazságot.
éveg ~ *üveg*. — 1774: Két Spiritusos *Éveg* Srof, *falat*. — 1714: én olyan szegényk tudom hogj egj *falat* kenyere sem vólt nem hogj pinze lött volna.
fecskefarkúlag. — XVIII. sz.: jo föld... mellyen az Ut *fetske farkulag* keresztül jár.
fedél l. *gomb*.
fejérezüst l. *bársony*.
fejér l. *bogárhátú*, *bokály*.
fejéritett l. *egészlen*.
fejős bivaly. — XVII. sz.: *Fejős bial*.
fejülcspó malom. — 1791: edgy kövü *fejül tsapo* Lisztelö Malom.
felettébb l. *kiütni*.
felkertel l. *zúgó*.
felverés 'betörés'. — 1781: a dolog (t. i. tolvajság) igen Tetemes kivált az Udvar (értsd: udvarház) *fel verése*.
fék. — XVI. sz. vége: es oda kellenek az *fekeok*.
feletlen. — 1836: edgy *Feletlen* ökre árra 91 % kilentzven edgy v. R foritok.
felfog l. *huza-vona*.
felhág. — 1836: *felhágtunk* az Istálló hijjára.
felrótt l. *borona*.
felszél l. *alszél*.
feljebbske. — 1791: Ismét ott *felyebbske*.
férges, *férgesség*. — 1762: a több Abrudányok... roszt hírü nevü *férges* emberek voltak. Holmi aprolék lopogátás és *férgesség* hallatott hozzájuk (t. i. a jobbágyokról) (Egerbegy, Kolozs m.).
fickó l. *ellábal*.

fiasláda. — XVIII. sz.: Igen szép tükörrel rakot fekete *fias láda* kit 60 talléron vettek volt.

flegoria. — 1758: felette *Filigoria* vagyon.

filegrán. — 1774: Égy Ezüst Trébelyes Aranyos *Filegrán* munkájú kupát.

findzsia l. *csokoládé*.

finom. — 1699: 11 Singh fekete *finum* fátyolt.

fojtó l. *bózszi szekér, címervas*.

fonókerék. — 1836: Két *Fono kerek*.

fodorháj 'a disznó belén lévő zsiradék'. — 1717: az otsemnek is adott egj *fodor háj*jat.

forrásos 'vizenyős'. — 1774: a' Motsár vagy valami forrásos hely.

foszlány. — XVIII. sz. eleje: Egy fejr melyre valō *foszlány*.

folt l. *aszalvány*.

fogott. — 1836: 'A temelő allyában nem régiben bé *fogott* Ujj Gyümölcsöshe.

folyóka. — 1757: Gonorás *folyoka* mellett a hoszszu ág *fojókája*.

föld. — 1713: mellynek (t. i. malomnak) massa nagj *foldön* ném volt.

főrevaló l. *Barassai*.

Francia fedelű l. *egészlen*.

franciai. — 1699: 13 Sing Kek Aranyos *fráncziaj* materiat.

fugadi ó-bor l. *áttalag*.

furníroz. — 1809: Egy Tisza Fával *Fournirozott* Supelátos ágy.

fúró. — 1698: egy öreg *furú* | 1836: Két Czigány Fuvo, Edgy Nagy Kalán *Furu*.

fuszujka: bab. — 1759: Fuszujka | 1836: edgy fedeles kis ferschlagban fél véka sárga... kerti *fuszujka*.

fütős. — 1679: Kő labakon álló Vinczi kalyha formara csinalt mazos kívül *fütős* kemenceze | 1781: faragott kő tűzhelyre rakott *füttős* paraszt kályhás kementze.

gabonás ház l. *gomb*.

galandos. — XVIII. sz. eleje: Arany Csipkés és *Galandos* Atlatz Kesztyű.

galyáta l. *deberke*.

ganéj. — 1836: a patak felöll az Udvar Kerítése *ganéj*ből.

gazdálkodó. — 1756: Két nagy *gazdalkodo Konder* | 1774: Tizenkét ezüst évű és egy *gazdalkodo* Ezüst *kalánok*.

gádor ~ *gátor*. — 1836: a pintze *gátor*bol nyilik edgy Vas sarkokon forgo fenyő Deszka ajto | ... pinczéhez, melynek *Gátrán* vagyon edgy Vas sarkokon forgo tölgy fa rostélyos nagy ajto reteszszével.

grádics. — 1656: Kapuk Házok közü *garádicsok*.

gárgya. — 1791: égy... avadag tserfa deszká *gárgyáju* Gémes kut... forrása olj bővséges...

gémeskút. — 1791: Ezen Tornátnak az alsó véginél egy *Gémes kút* (vayon). L. még *gárgya* al.

gerebenecske. — 1836: edgy pár Ujj modi Drot fogu *gerebenetske*.

gerendely. — 1791: 1 *Gerendellje* (t. i. a malomnak) (Holtmaros).

golyóbis, *golyóbiska*. — 1666: Sýkák es szakalloshoz való vár *golyobisok* | *Golyóbiskák*.

gomb. — 1712: egj két *gombra* Szarvazot helljen helljen hejanos Senndely fedely alatt... valo udvarház. Vagjon egj ... gerendás Padlás nélkül valo két *gombra* Szarvazott ... gabonás ház.

gombalyék. — 1836: Egy rudon Hét *Gombajék* szösz fonalak.

gomba. — 1735: Csigáson készített két Gyertya tartók *gombájokal*, s egy koppanto.

gorolyka. — 1654: Timus azt aljttya hogy uitez magyarsagh *Gorolykatol* reszegül.

gubics l. *egyebütt*.

gunya. — 1781: minden *gunyájok* s also öltözetekk Parkányait is megkeresvén, de semmi Portéka az írt két Férfunál nem találtatott.

gyakortább. — 1758: nekik Aranyos Megygyesre rabotálni is szokót vólt *gyakortább*.

gyalom. — 1758: Ennek (t. i. csürnek) a kakas állóin vagyon a Tohoz valo egy fél viseltes öreg *gyalom* vonó kótél nélkül.

gyanakszik. — 1570: En *gyanakožom* hogý akor hozta ell a penzt.

gyantáros l. *bécsi*.

gyámolok. — 1795: Ezen épületek kórül valo dészka kert... *gyámolokkal* vagyon támogatva.

gyártatlan l. *berbécs*.

gyermek, *gyermekló*. — 1715: két Fekete Kancza és egy Fekete *gyermek* lovatt lopváu el... | 1732: ... vittünk vólt le Koslardra egy pej *gyermek* lovat | 1773: *Gyermék* koromba az Atyámtól hallottam (Alesíkszentmárton).

gyertyamártó l. *deberke*.

gyűrű ~ *györö*. — 1755 k.: Negy Arany *Györö*, egy Saphiros, egy rosa rubintos és kettő közonseges...

gyűszű ~ *győsző*. — 1735 k.: Győszöbe bé vartt két szasz kilenzwen Arany.

győz 'képes valamire'. — 1752: ...nem *győzte* már bé hajtogatni (t. i. az ökröket).

gyökér ~ *gyüker*. — XVII. sz. vége: Egy som forma claris *gyüker* öv.

gyúró l. *cipó*.

hamuszín. — 1698: egy *hamuβin* Bakadozott hálos sellyem ő. 1735: Egy *hamu szín* sima kraditor szoknya. — L. még *elegyes* al.

hamvaverős. — XVII. sz. e.: Egy ön Gyertya Tartó *hamva* vöröstül.

harmadfű. — 1682: Egy *harmat fü(!)* sötét Bűrke kancza tsitkó.

háj l. *fodorháj*.

hányat l. *kótya-vetye*.

hatalmasul. — 1723: *kátálmásul* foglalták vólt é el ezen Zuglyot.

háládatlan. — 1748: nem tekintvén eő Ngã az ő *háládatlan* és hűségtelen voltat.

helyen-helyen l. *gomb.*

helytartó 'helyben maradó'. — 1754: jo *helytarto* szohallo és szót fogado, ős örökös jobbágya lészen. — L. még *bujdosik.*

herbatej. — 1788: *Herbatejes* ibrik.

here l. *deberke.*

háj: hiju. — 1682: Az Udvarház *háján* talaltattak ezek a' bonumok ; 1698: A' felső ház *háján* | 1765: A Gabonás *háján* egy Kasban semmire valo Lencse. — L. még *hiju* al.

hidlásol. — 1836: ezen Istálló mag van *hidlásolva* s a Középén el kezdve fél felöll a Zab étető Deszka válu és a' Soroglya meg vagyon.

hiju: háj. — XVIII. sz.: Az Épületek *Hijujok* vagy Fedelzetjek. L. még *bécsi, hágni* és *gubics* al.

hírek sem volt benne l. *benne.*

hítes l. *arra.*

hitvány. — 1711: Téglából rakott *hitván* sütő kementze | 1774: vagyon továbbá ezen Csűrnek Kakas ülőire egy *hitván* Gyalom feltéve ; 1805: Négy jo fedeles, rajtok levő vas reteszekkel és lakatokkal, s egy fedeletlen *hitván* szuszékok (Fiatfalva). L. még *árnyékóra* és *dirib-darab* al.

hitvános. — 1698: Hat *hitvános* sák ki szörből ki vábonból való.

hólyagos. — 1791: (az udvarház) fedelenek tetején ... két égy sorban lévő *hojagos* fedelű négy szegű kémények szemléltetnek.

holdos l. *csitkó.*

holmi 'némely'. — 1711: *Holmi* Köntösök Listája. L. még *dib-dáb* al.

holnapszám nyavalya 'menstruatio'. — 1756: mondottam magamat a *holnap szám nyavalyájab(an)* lenni.

holt-eleven l. *eleven.*

(Folytatjuk.)

SZABÓ T. ATTILA.

Thurzó Ferenc levele az oláhok XVI. századi településéről.

Azt hiszem, kivételes érdeklődésre tarthat számot Thurzó Ferencnek, Árvavára urának egy levele, mely 1569 augusztusában kelt és arról ad számot a pozsonyi kamarának, hogy bizonyos Árva várához tartozó újonnan benépesedett hegyi telepeken a kamara nem tarthat igényt akkora adóra, mint másutt, mert ezeket messze földről jött oláhok alapították, akiknek nincsen semmijük. Ime a levél:

R^{mo} generose, Egregij domini et Amici nobis observan(di) atque honoran(di), salutem et serviciorum nostrorum commenda(tionem).

Az kegelmetek lewélet meg ertettem, kyben k^{tek} irt az Arway jozagnak rawassarwl, hogy egynihan falwým wolnanak, kým semmý rawast nem attak wolna, thy kegelmetek megh hýdge, hogy en Az Mý az ew felsege prouentussa, semmyben

nem kŷwano(m) sem akarom hogŷ derogaltassek, es meg hat-
tam Az Arwaŷ tŷzthartoknakes, hogŷha az heles jobagioknak
zegenŷsegek mŷath hamar az rawast kŷ nem zedhetnekes tehath
ennen magamebol tennek le erettek, kŷwalkeppen Az olaho-
kŷrtes, kŷt megh ez jdeŷg az en tŷzthartoŷm mŷnd ugŷ mŷwel-
tek mert zegenŷ az Nep, es mostannes meg jrtam nekŷek hogŷ
azt mŷwellŷek, de nemel falwk, mŷnt az kŷket newez k^{tek} Azok
mynd mostan wŷonnat zallottak ereos helre, hegŷek es erdeok
keozŷben, ollŷakra hogy ha k^{tek} lathnaŷs, Rokak es egyeb wad
barlangŷanak jtelne k^{tek} az helt, Isten tudgŷa honnet Rwzŷŷa
hathararwl Bwŷdostak oda, sem Marhaŷok sem hazok nem de
harom fl^{tot} nemellŷeknek adtam tŷ eztendeŷges zabadsagot, egŷ
penzarra adot semmŷt most ennekem nem adnak, es ha jdeo-
nek eleotte walamŷ rawast weznek raŷtok egŷ sem marad
Bennek hanem el mennek, Am lassa kegŷelmetek ha az eŷ
felsegenek es hasnos lezen. Ne wellŷe Azt kegŷelmetek hogŷ
ezek ollŷak mynth az Magyarorzagŷ wŷonnan zallot jobagŷok,
kŷk mŷhelen le zallanak azonnal zantho feldek mezeozŷek eleg
wagŷo(n) es egŷeb eoreoksegetes hamar zerezhet maganak, kŷk
harom eztendeo mwlwan, mŷnd adot rawasth meg adhattnak
Az mynemŷ mŷ feleonk az feold azt kegŷemetekes twdhattŷa

Az mŷ az Olahokot jlety, azoknak jllen zokassok wolt
hogŷ soha semmŷ Rawast nem attanak, de mŷerthogŷ az
Orzag jg wegezte hogŷ felenŷ Rawast Adgŷanak mynt az
heles jobagŷ aad, Annakes engettek zegenŷek es felet megh
attak a' mynt Rawoŷs rotta eŷket, de ha kegŷemetek az
Articulus ellen akar we'ek chelekednŷ, es ha egez Rawast akar
kegŷemetek Raŷtok vetettny, meg kel adnŷok, de ot azok ezŷrt
meg nem maradnak, hanem masswa Bwŷdosnak,

Azŷrt k^{tek} lassa es tekenche meg az mŷ meltho. En zŷnten
nem kŷwano(m) az eŷ felsege jewedelmet semmŷben kŷsebbeŷ-
tenŷ, mŷnt ha enŷs kegŷemetek keozeott erŷlnek. Isten eltesse
kegŷemeteket mŷnden jowal. Ex Cheŷte 9 Augusti A^o 1569

Franciscus Twrso
de Betlenffalwa mpp

Orszagos Levŷltar: Cam. Hung. Poson. Litt. ad Cameram
exaratae. 1401. Vegyes. Series I, fasc. 17.

*

Ezen a levŷlen kitŷnŷen tŷkrzŷdik a magyar hegyvidŷeket
ellepŷ olah telepŷlŷs egŷsz kepe: messze Oroszorszag hatararol
erkeznek minden nelkul, adot nem fizetve telepulnek olyan
helyekre, melyeknek latsatol a sikhoz, volgyhoz szokott magyar
foldesur megborzad, mert az ŷ foldmivŷlŷshez szokott szeme csak
vadakat kepzel ilyen helyekre. Lathato belole az olahsag moz-
gekonyasaga is, mert a foldesur szerint mindjart odabb all,
mihelyt olyan adokkal sujtkak, mint a tobbieket.

De a levŷl tŷkrzŷi a magyar foldesur jŷzivŷsegŷt es bŷ-
keblŷsegŷt is, mellyel ezt a tavolrol jott koldusnepet fogadja:

pénzt ad nekik, sajátjából fizeti adójukat, hogy megmaradjanak. Persze neki is érdeke, hogy minél több jobbágya legyen hegyes birtokán. Éles szemmel állapítja meg a települő magyar és oláh jobbágy közti különbségeket: míg amaz egy-két éven belül mihamar adóztatható vagyont szerez, ez sokáig tengődik szegénységben.

Ez a levél különben szintén igazolja, amit már másutt kifejtettem, hogy Balassi Bálintnak nem kellett éppen Erdélybe mennie, hogy oláh nótákat halljon: megkapta azokat ott, a közvetlen szomszédságában is.

Sajnos, másokra kell bíznom a szóbanforgó falvak pontosabb megjelölését.

ECKHARDT SÁNDOR.

Göcsej 1769. A zalamegyei *Göcsej* neve csak XIX. századi írásokból volt eddig ismeretes (vö. PAIS DEZSŐ: MNy. VIII, 124). A — legalább is egyelőre — legrégebbnek tekinthető előfordulása Zala megye levéltárában (*Zalaegerszeg*), egy 1769. december 31-én kelt osztozkodólevélben (*Divisionalia VII. fasc. 8. num.*) olvasható. „Istenben boldogult Becsvölgyi Móricz István Ur Eösvedgye, és Gyermekei léptünk e következő osztálo: itt ezen T. N. Szala Vrgyében *Göcsei* Districtusban nevezetessen pedig Petri = Kereszt = Uri, Csöszzi, Barabás Szegi, s más Becsvölgyi atyai örökös Jóságainkban lévő jussunkat Zálogban többször is nevezett Móricz István Bátyánk Urunknak engettük... (t. i. ifj. Móricz Istvánnak mostoha testvérei). — A felsorolt helynevek: Petrikeresztúr, Csöszzi (Nagy- és Kislegyel vidékén), Barabásszeg Becsvölgyével együtt a Zalaegerszegtől délnyugat, Novától észak felé elterülő tájakra, a *szegek* földjére mutatnak.

PAIS LÁSZLÓ.

Enyiszó hó. Érdekes hónapelnevezéssel találkoztam a minap, mikor régi érsekújvári iratok kerültek a kezembe. Egy kötelezvényen, amelyben Ficza Terézia kötelezi magát, hogy egy nagyobb összeget visszafizet Druga Józsefnek, a következő keltezés látható: *EUjvár enyiszó hó 11^{kn} 839*. A kötelezvény hátlapján levő kamatozási napokból, mivel azok több éven át mindig december 11-t mutatnak, arra lehet következtetni, hogy *enyiszó hó* a. m. 'december'. Az adós, Ficza Terézia csak keresztrel írta alá magát. Az ízés miatt valószínű azonban, hogy újvári ember írta a kötelezvényt, és így a keltezést is. — Az öreg újvári gazdák közül egy sem emlékezett rá, hogy valaha hallotta volna ezt a hónapnevet.

KÁLMÁN BÉLA.

NÉPNYELV.

A -nek rag érdekes használata a felsőöri népnyelvben.

A -nek ragnak a magyar nyelvben három főjelentése van, mint már RÉVAY MIKLÓS is megállapította Grammatikája kéziratban maradt III. részében: 1. irányjelölés, pl. *a tónak hajtotta lovait*; 2. részeshatározó, pl. *a gazdának adom a*

pénzt; 3. birtokosjelző: *a gazdának a pénze* (vö.: SIMONYI, A magyar határozók I, 277; Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft. Leipzig, 1910. 83). Ezt a felosztást SZINNYEI (FgrSprw. 83) is elfogadja. SIMONYI (i. m. I, 277—8) a három jelentéshez még egy negyediket csatol: „azokat a kifejezéseket, melyekben a *-nek* szerepe a térbeli jelentésnek könnyű átvitelén alapszik, melyekben a térbeli irányt a cselekvésnek képzelt iránya helyettesíti. Az idetartozó kifejezések tehát véghatározók, sőt részben egyenesen célhatározók. Köztük legfontosabb a valamire való rendeltetés kifejezése, a *factivusi -nek*. — Amint a jelentések egybevetéséből is kitűnik, a négy jelentés közül a legrégebb az irány jelölése. A *-nek* mint irányjelölő rag rendszeren a *neki*-igekötővel használatos, pl. *nekimegy a falnak, nekiállt otthon a hajának* stb. Használatos e nélkül is, bár ritkábban, pl. *útnak indul, a hegynek tart*. Jelentésánilag ebben az utóbbi használatban teljesen azonos a *felé* névutóval; pl. *a hegynek tartott és a hegy felé tartott* kifejezések jelentése ugyanaz. A *-nek* és *felé* használatában azonban a köznyelvben mégis találunk bizonyos különbséget. A *-nek* csak névszókhoz járulhat, a *felé* azonban határozókhöz, igekötőkhöz is. A köznyelvben egyaránt helyes *a hegynek megyek* vagy *a hegy felé megyek*, *Pestnek utazom* vagy *Pest felé utazom*, de *befelé, felfelé, lefelé* mellett *benek, felnek, lenek* alakok már nem használatosak. Ezzel szemben a felsőöri népnyelvben, éppúgy, mint az Őrségben (Nyr. VII, 467), Vas megyében, Szombathely vidékén (Nyr. IV, 174), Somogyban (Nyr. VIII, 139), Göcsejben (Nyr. II, 371), Veszprémben (Nyr. IV, 83), inkább az utóbbi alakokat találjuk eddigi megfigyeléseim szerint a következő esetekben:

Űárrának 'arra felé'. E Csollángozsba mēntēk? — Űárrának vuótunk mīzs, de nēm sokat talátunk.

Benek 1. 'befelé'. *Űdzs rag nekēm űaszt e kazuāt, hob benek huzuóddzon!* 2. 'kb. keleti irányban'; eredeti jelentése: 'be, az ország belseje felé', minthogy ez az útírány vezetett Magyarországra felé. *Imiénd mēnt id benek kīēt átuó.*

Jenek 'el, hazulról el'. *Mikor jenek mēntünk, mīg e fűöd dērkán kaszátag, de este má ez egisz muārkkō hevert.*

Jerrának 'erre felé'. E rīgi világba mīg jerrának is nadzs verekēdisēg vuótak e rűökién, kűnd e Nadas mellett.

Fének 1. 'felfelé'. *Ha sokájik fēnek nīzēk, űm mēkszīdūl e fejem, hom majnēm jelesēk.* 2. 'vízfolyással szembe (kb. északi irányban)'. *It fēnek e Pinka fútába juó rīteket talđ ez embēr.*

Hátrának 'hátra felé'. Jerre hátrának e kertē hamarábđ odairsz.

Hazának 'haza felé'. Ha lēssz űdűöm, hazának hozzátok izs benizēk.

Kűnek 1. 'kifelé'. *Kűnek nyomd ez ajtuót, űarra nyillik.* 2. 'kb. nyugati irányban'; eredeti jelentése: 'az országból ki, Ausztria felé'. *It kűnek e stājžerokná mindig lēhet űómát kapnyi.*

Lének 1. 'lefelé'. *Id vűödzsre lēnek jemēdzs akarmējjen nacs teri is.* 2. 'vízfolyással egyirányban (kb. déli irányban)'. *Lének e Pinka mellett is mindēhun nīmētēk laknak.*

Mërrának 'merre, merre felé'. Hát innej mas mërrának mënnyünk? — A mërrának alak mellett nagyon gyakori a mërre is.

Odának 'oda'. Mikor e mútkor jevyótunk, odának ëlig juó üdüő vuód, de mikor este dzsüttüng vissza, majněm e fene ëvët mëg!

Visszának 'visszafelé'. Űáz e dzserëg visszának is üdzs olvas, mind e viszfójás.

IMRE SAMU.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Titkári jelentés 1941-ről.

Tisztelt Közgyűlés!

Az elmúlt 1941. év már Társaságunk életében is érezte a háborús nehézségek hatását. Munkánkat ugyan jelentősebben még nem befolyásolták a viszonyok, de gazdálkodásunkban már jelentkezett minden rendezett háztartás réme: a deficit. Hosszú évek, évtizedek óta először kellett hozzányúlni tartalékainkhoz, mert bevételeink nem voltak elégségesek legszükségesebb kiadásaink fedezésére sem.

Rendes havi felolvasó üléseinket megtartottuk, az egy áprilishavi kivételével. E hónapban a megindult délvidéki harcok olyan kivételes helyzetet teremtettek idehaza is, hogy tanácsosabbnak láttuk összejövetelünket elhalasztani. Ezt megelőzőleg február havában BABOSS ERNŐ olvasott föl *Enyed* helynevének eredetéről, míg LAKÓ GYÖRGY a finnugor végmagánhangzók kérdéséhez adott új adalékokat. Márciusban GÁLDI LÁSZLÓ értekezett a középkori oláhság neveiről Magyarországon, HORVÁTH KÁROLY pedig részleteket mutatott be az *sz-szel* és *d*-vel bővülő *v*-tővű igéinkről írt dolgozatából. Májusban a *bogár* szó eredetét fejtegette JUHÁSZ JENŐ, LAKÓ GYÖRGY pedig egy finnugor szócsalád történeti összefüggéseire vetett világot. Június havában MELICH JÁNOS a *László* és *Ulászló* nevek etimológiájához fűzött becses észrevételeket. A nyári szünet után az októberi ülésen LAZICZIUS GYULA „Szómagyarázatok” címmel tartott előadást. Novemberben KNEZSA ISTVÁN az *Ugra* és *Galt* helynév, MELICH JÁNOS pedig néhány bulgáriai helynév eredetkérdését és történeti vonatkozásait vizsgálta. Decemberben FAZEKAS JENŐ az észt nyelvnyelvkutatás módszereit és eredményeit ismertette, míg KELEMEN JÓZSEF a *gézenguz* szó megfejtésére tett kísérletet.

Elnöki megnyitó helyett fölolvasás hangzott el múltévi közgyűlésünkön is: LIGETI LAJOS a magyarság eredete és a nyelvcsere kérdésében foglalt állást néhány újabban felmerült nézettel szemben.

Folyóiratunk ismét 5 füzetben jelent meg 23 ívnyi szövegtartalommal. Ez a terjedelem — bár alig valamivel haladta meg az előző évit — súlyos anyagi gondot rótt Társaságunkra, mert a nyomdaárak az év vége felé már elég jelentősen emelkedtek. Ez az áremelkedés okozta gazdálkodásunk említett hiá-

nyát is, amellyel — sajnos — a most induló évben is majd számolnunk kell.

Kiadványaink sorában megjelent: Csűry Bálint és Kovács István, Adalékok a magyar népnyelv $e \sim é$ -féle hangjaihoz; Baró Elemér és Sovijärvi Antti, Adalékok a magyar és finn nyelv $i \sim í$, $u \sim ú$, $ü \sim ű$ hangjainak összehasonlításához (55 sz.); Szabó T. Attila, Csűry Bálint emlékezete (56. sz.); Nagy J. Béla, Köznyelvi kiejtésünk (57. sz.); Gácsér Imre, Az 1211. évi tihanyi összeírás helyesírása és hangtani sajátosságai (58. sz.); Terestyéni Ferenc, Magyar közszói eredetű személynevek az 1211-i tihanyi összeírásban (59. sz.); H. Németh Gyula, Az észbeli gyarulás kifejezése a magyarban (60. sz.); Horváth Károly, Az s -szel és d -vel bővülő v -tövű igék története (61. sz.); Hegedűs Lajos, Elektro-akusztikai berendezések a beszéd- és nyelvjáráskutatás szolgálatában (62. sz.); Bánhidai Zoltán, A magyar nyelv összetett igealakjai (63. sz.). Összesen tehát 10 füzet, jelentősen több, mint az előző években, de ezek kiadása nem jelentett különösebb költségtöbbletet a Társaság számára.

Akkor, amikor a súlyosbodó anyagi viszonyok egyre több anyagi erőt követelnek tőlünk ahhoz, hogy minimális kiadói tevékenységünket fenntartsuk, sajnálattal kell látnunk, hogy anyagi erőink két fő forrása: tagjaink és előfizetőink száma — úgy szólván — változatlan. Az 1941. év végén 6 tiszteleti, 71 alapító, 249 rendes tagunk volt, összesen tehát 326, az előző évi 325-tel szemben.

Az év folyamán elhunyt Csűry Bálint, Mader Béla, Gombássy Imre és Zlinszky Aladár alapító, Brunnovszky Rezső, Horváth Cyrill és Herzog József rendes tagunk. Fájdalommal vettük tudomásul elmúlásukat, és nehezen törődtünk bele abba a tudatba, hogy ezentúl nélkülöznünk kell munkájukat és támogatásukat. Helyükre léptek — számszerint eggyel többen — új tagjaink, akiket melegen üdvözlünk, és kérjük őket, hogy az eltávozottak kitarásával és áldozatkészségével vegyenek részt munkánkban.

Előfizetőink tábora sem gyarapodott lényegesen, legalább is nem oly mértékben, ahogy az ország örvendetes területgyarapodásának figyelembevételével korábban remélni mertük. Az elmúlt év végén 373 teljes, 126 fél-, 154 negyeddíjas előfizetőnk volt, tehát összesen 4745 egérszázéves előfizetést kaptunk, alig $3\frac{4}{10}$ -kal többet, mint 1940-ben (45875). Ha azt akarjuk, hogy a fokozódó anyagi kívánalmaknak a jövőben is megfeleljünk, mindent el kell követnünk előfizetőink és tagjaink számának növelése érdekében!

Hogy a kedvezőtlen körülmények következtében nem szakadt meg munkánk, azt a takarékos ügyvitelen kívül első sorban is jóakaróinknak kell megköszönnünk. A Magyar Tudományos Akadémia 1000, a kultuskormány 600, a Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete 200, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár 100 pengővel támogatta főrekvésünket. Alapítóink közül többen befizették, illetve kiegészítették alapító díjukat. Így Balogh Jenő (Veszprém) 40, Brüll Emánuel 50, a Budapesti Székesfővárosi Közeljárás Rt. 507, az Eszterházy hercegi könyvtár 100, Jánosi József 8, Ligeti Lajos 30, Nagy J. Béla 100, Rásonyi László 40,

Sági István 26, Szabó T. Attila 146 és Viszota Gyula 10 pengőt juttatott el hozzánk befizeteskép, illetőleg alapítvány-kiegészítés fejében. Fogadják valamennyien hálás köszönetünket. Hálásan köszönjük az Akadémianak azt a jóindulatát is, hogy ülésünk számára a múlt évben is adott helyiséget.

Ezzel végére is értem jelentenivalóimnak, és még csak a szokásos indítványomat teszem meg. A választmány megbízásából tisztelettel javaslom, hogy a rendes tagsági díj 8, az alapító tagsági díj pedig 200 pengőben állapíttassék meg az 1942. esztendőre is.

Kérem, szíveskedjék jelentésemet tudomásul venni, és a most tett indítványt elfogadni.

Budapest, 1942. február 10-én.

LAZICZIUS GYULA
titkár.

Jelentés az 1941. évi Szily-jutalomról.

Tisztelt Közgyűlés!

Hegedűs Lajos a beszéd tudományának olyan ágával foglalkozik, amelynek nálunk rajta kívül egy-két szakértője, illetőleg művelője ha akad. A beszéd hang-, illetőleg hangzásaimeinek fizikai tényezőit, fizikai sajátosságait kutatja olyan eszközökkel, eljárás módokkal, amelyeket a modern természettudomány és technika bocsát a mai fonetikus rendelkezésére, s amelyekkel ez hasonlíthatatlanul nagyobb mértékben hozzáférkőzhet a beszédnek, a nyelvnek a titkaihoz, mint a felületi megfigyelésekre szorított hajdani nyelvbúvár. — Hegedűs Gombocz Zoltán jeles tanítványa; a magyar palatogramokra vonatkozó Gombocz-féle úttörő munkálatoknak újabb és a kor haladásához mérten természetesen eredményesebb eszközökkel való folytatója.

Több mint egy évtizede múlt, hogy 1930-ban napvilágot látott „Magyar hanglejtésformák grafikus ábrázolása” című öt ívnyi munkája (A Bécsi Collegium Hungaricum Füzetei V.). A kísérlet-fonetikai tanulmány joggal irányította a figyelmet ifjú szerzőjére. — E jelentkezése óta Hegedűs fáradságot, áldozatot nem kímélt, hogy hozzáértését, készségét fokozza, és állandóan a kor színvonalán tartsa magát, noha az eszközöknek, eljárásoknak ezen a téren végbemenő rohamos módosulása, tökéletesedése mellett ez valóban nem könnyű dolog. — Munkássága eredményességét igazolják következő dolgozatai.

„Fonetikai tanulmányok” című cikkének — 1933-ban — egyik szakasza az orrhangú félmagánhangzók nazalizáló hatását tárgyalja, másik szakasza pedig mozgófénykép-felvételekkel mutatja be az ajkaknak artikuláció közben való mozgását (NyK. XLVIII, 266—73). — „A szájüreg saját hangjainak meghatározása különböző magánhangzó-állásoknál” címen 1934-ben (MNy. XXX, 96—9) igen sikeres megállapításairól tesz közlést. — „Röntgenfelvételek a száj- és garatüreg változásairól magánhangzók képzése közben” című értekezésében, amely 1936-ban jelent meg (NyK. L, 111—7: Budenz-Emlékkönyv), a Röntgen-sugárnak, a mai idők ezen nagyszerű természettudományi vizsgálati eszközének alkalmazásával a hangképzésnek egyébként láthatatlanul végbemenő sok fontos mozzanatára derít fényt. A dolgozat értékes

voltát a M. Tud. Akadémia 1936. évi Sámuel—Kölber-jutalmának adományozásával ismerte el (I. Akad. Értesítő XLVII, 38—9).

Az a tudós, aki abban a tárgykörben dolgozik, amelyekben Hegedűs, természetesen nem elégedhetik meg a jelenségeknek fizikai szempontból való leírásával, megállapításával. Az ilyen irányú vizsgálódás eredményeit sajátos szempontú elemzések, értelmezések révén kell bevonni a nyelvtudomány körébe. És ezt Hegedűs meg is teszi. — „A beszédhangok természete” címen 1935-ben (NyK. XLIX, 337—49) igen jól tájékoztat a cím megjelölte kérdéskörben, és a mellett a maga felfogásának közbeszövésével is előmozdítja, hogy tisztábban lássunk a nyelv elemi jelenségeinek területén. — „Az affrikáták kérdéséhez” címen 1936-ban (MNY. XXXII, 17—20) a Magyar Nyelv 1935—1937. évfolyamában lefolyt beszélőkörű és sok tekintetben tanulságos affrikáta-vitába kapcsolódik bele megszívlelni való megjegyzésekkel. Ezeket egészíti ki „Fonétikai széljegyzetek” című közleményével (MNY. XXXII, 189—91). — Sikerült ismeretnepszerűsítő — részben a saját eredményeire támaszkodó — cikket tett közzé „A beszéd mechanizmusa” címen a Természettudományi Közölny 1941. januári számában.

A népnyelv iránt való érdeklődésének adta tanújelét Hegedűs, amikor 1932-ben a Magyar Nyelvben (XXVIII, 321) tájszótakat közölt a csanádmegyei Kunágotáról.

Időszerűen igen fontos feladat vár az eszközfonetikai vizsgálatra a nyelvjárások hangsajátságainak megállapítása és megörökítése tekintetében. A modern technika nyújtotta készülékekkel az eddigi megfigyelő módokhoz képest nemcsak aránytalanul pontosabb felvételek érhetők el, hanem a készülékek úgy alkalmazhatók, hogy a nyelvi jelenség természetességét, önkéntelenségét nem veszélyezteti az eddigi megfigyeléssel rendszeren együttjáró mesterkéltség helyzet. Vagyis az eszközfonetika révén egyrészt szabatos, másrészt hiteles nyelvtényekhez jut a nyelvtudomány és annak körén belül a népnyelvkutatás. — E szempontoknak világos tudatában készült a múlt év folyamán folyóiratunk számára Hegedűs legújabb dolgozata: „Elektroakusztikai berendezések a beszéd- és nyelvjáráskutatás szolgálatában” (MNY. XXXVII, 162—85 és nyolc táblányi kép; külön a MNYTK. 62. számaként). Az értekező ügyesen írja le a készülékek elvét, szerkezetét, működését és használatuk módját; megjelöli alkalmazásuk körét, egyszersmind értékeli kedvező és kedvezőtlen tulajdonságaikat. És mindezen éreznünk lehet, hogy nem idegen tapasztalatok visszhangja, hanem a szerző saját közvetlen tapasztalatából való beszámolás. A dolgozatban igen érdekes és tanulságos példát is kapunk arra, hogy a nyelvtudomány számára miképpen lehet értékesíteni az ilyen eszközfelvételeket. Egy hanglemeze felvett népnyelvi szövegrészlet hangjainak, beszédsszüneteinek időtartamát és időtartam-viszonyait állapítja meg több szempontból meglepő eredménnyel. — Hegedűs e dolgozatát nemcsak mint alapos ismeretközlést kell megbecsülnünk, hanem mint ösztönzést is. Meg vagyunk győződve, hogy ha a munka a Hegedűs megjelölte irányban halad, — Hegedűs záró mondatát idézve — „minden bizonnyal új fejezet nyílik meg a beszéd- és nyelvjáráskutatások történetében”. És

reméljük, hogy ebben az új fejezetben további értékes szakaszok származnak majd Hegedűstől is.

Az előadottak alapján azt javasoljuk a választmány útján a tisztelt Közgyűlésnek, hogy az 1941. évi Szily-jutalmat: ötven pengőt meg Csúry Bálint Szamosháti Szótárának egy példányát Hegedűs Lajosnak ítélje oda a MNy. 1941. évfolyamában megjelent „Elektro-akusztikai berendezések a beszéd- és nyelvjáráskutatás szolgálatában” című dolgozatáért. Budapesten, 1942. január 27-én. SZINNYEI JÓZSEF elnök, MELICH JÁNOS bizottsági tag, PAIS DEZSŐ előadó.

*

A közgyűlés a javaslat értelmében határozott.

Számadás és költségvetés.

I.

S z á m a d á s 1941-r ől.

	P	fl.
<i>1. Bevétel:</i>		
Tagdíj és előfizetés	4170	—
Kiadványok eladásából	365	35
Kamat	1236	17
Alapítványok	1050	—
A Szily-alap bevétele	50	—
Államsegély 1939—40-re	900	—
A M. Tud. Akadémia segélye	1000	—
Adományok	304	—
Vegyes bevétel	93	20
Összesen 1941. évi bevétel	9168	72
A Társaság 1940. évi maradéka	2958	53
A Szily-alap 1940. évi maradéka	4	—
Összesen bevétel és maradék	12.131	25
<i>2. Kiadás:</i>		
A Magyar Nyelv nyomdai költsége	4660	31
Írói tiszteletdíj	837	50
Tiszti díj	590	—
Különnyomatok nyomdai költsége	147	20
Irodai kiadás	30	—
Könyvárusi jutalék	42	32
Expedíció, vegyes kiadás	511	36
Népnyelvi gyűjtésre	100	—
Kiadványok nyomdai költségére	590	—
Az 1941-ben fizetett alapítványok	1050	—
A Szily-alap kiadása (Szily-jutalom)	50	—
Összesen 1941. évi kiadás	8608	69
Az 1942-re átvitt maradék	3522	56
Összesen kiadás és maradék	12.131	25

A maradékból még ki kell fizetni a Magyar Nyelv 1941. évi utolsó füzetének nyomdai költségét és írói tiszteletdíját.

3. Alapítványok és tartaléktőke:		P	fill.
Áthozatal 1940-ből		37.410	58
Alapítványok és kiegészítések 1941-ben: Balogh Jenő, Veszprém 40'—, Brüll Emánuel, Kolozsvár 50'—, Budapest székesfőv. közl. rt. 500'—, Esterházy hercegi könyvtár 100'—, Jánosi József, Veszprém 8'—, Ligeti Lajos, Budapest 30'—, Nagy J. Béla, Budapest 100'—, Rásonyi László, Kolozsvár 40'—, Sági István, Budapest 26'—, Szabó T. Attila, Ko- lozsvár 146'—, Vizota Gyula, Budapest 10'—, összesen 1941-ben		1050	—
Összesen alapítvány és tőke		38.460	58
Ebből 156 tag alapítványa		10.838	51
A Társaság tartaléktőkéje		27.622	07

4. Szily-alap:

Áthozatal 1940-ből (tőke és készpénz)	1054	—
Bevétel 1941-ben (kamat és adományok)	50	—
Összesen	1104	—
Kiadás 1940-ben (Szily-jutalom)	50	—

Marad 1942-re 1050 P tőke és 4'— P készpénz.

5. A Társaság vagyona:

a) Alapítványok és tartaléktőke:

10.000 K n. é. földhitelint. 4 ^o / _o záloglevél	—	80
42.000 K n. é. földhitelint. 4 ^o / _o szab. talajjav. záloglevél	3	36
30.200 K n. é. hadikölesön-kötvény	2	41
Tud. Társ. Sajtóváll. R. T. egy drb. részvény	14	—
Erdélyi nyereségyökösön-kötvény	15.000	—
Az Orsz. Földhitelintézetben folyószámlán	23.440	01
Az Orsz. Földhitelintézetben a Szily-alap tőkéje	1050	—
Alapítványok és tartaléktőke összesen	39.510	58

b) Készpénz:

Az Orsz. Földhitelintézetben folyószámlán	2932	99
Postatakarékpénztári csekkszámán	566	32
A Társaság kézipénztárában	23	25
Készpénz összesen	3522	56
Alapítványok, tartaléktőke és készpénz	43.033	14

II.

Költségvetés 1942-re.

1. Bevétel:

Tagdíj és előfizetés	4000	—
Kiadványok eladásából	150	—
Kamat	1350	—
A Szily-alap bevétele	31	50
Államsegély	—	—
A M. Tud. Akadémia segélye	—	—
Összesen 1942. évi bevétel	5531	50
Az 1941. évi maradék	3522	56
Összesen bevétel és maradék	9054	06

2. Kiadás:

	P	fill.
A Magyar Nyelv nyomdai költsége:		
a) az 1941. évf. utolsó füzete	1400	—
b) az 1942. évfolyam	6000	—
Írói tiszteletdíj:		
a) az 1941. évf. utolsó füzete	260	—
b) az 1942. évfolyam	1100	—
Tiszti díjak	590	—
Különnyomatokra	100	—
Irodai kiadás	100	—
Könyvtárosi százalék	50	—
Expedíció, vegyes kiadás	700	—
Népnyelvi gyűjtésre	900	—
Kiadványok nyomdai költségére	810	—
Szily-jutalom	50	—
Összesen 1942. évi kiadás	12.060	—
A várható hiány	3005	94
A hiányt levonva	9054	06

Ha más bevételeink nem lesznek, a Magyar Nyelvet a múlt évi maradék felhasználásával legfeljebb 15 íven tudjuk kiadni, s a népnyelvi gyűjtésre és a kiadványok nyomdai költségére felvett összeget sem tudjuk az évi bevételből biztosítani.

A számvizsgáló bizottság jelentése az 1941. évről.

Mint az 1941. évre megválasztott számvizsgálók tisztelettel jelentjük, hogy a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1941. évi számadását és vagyonmérlegét a pénztári napló és a számadási okmányok alapján a mai napon megvizsgáltuk és rendben találtuk.

Az 1941. évi bevétel 9168 pengő 72 fillér, az 1940-ből áthozott 2962 pengő 53 fillér maradékkal együtt 12131 pengő 25 fillér, a kiadás 8608 pengő 69 fillér, a pénztári maradék az 1942. évre 3522 pengő 56 fillér. A Társaság tiszta vagyona: alapítványok, tartaléktőke és készpénz összesen 43033 pengő 14 fillér.

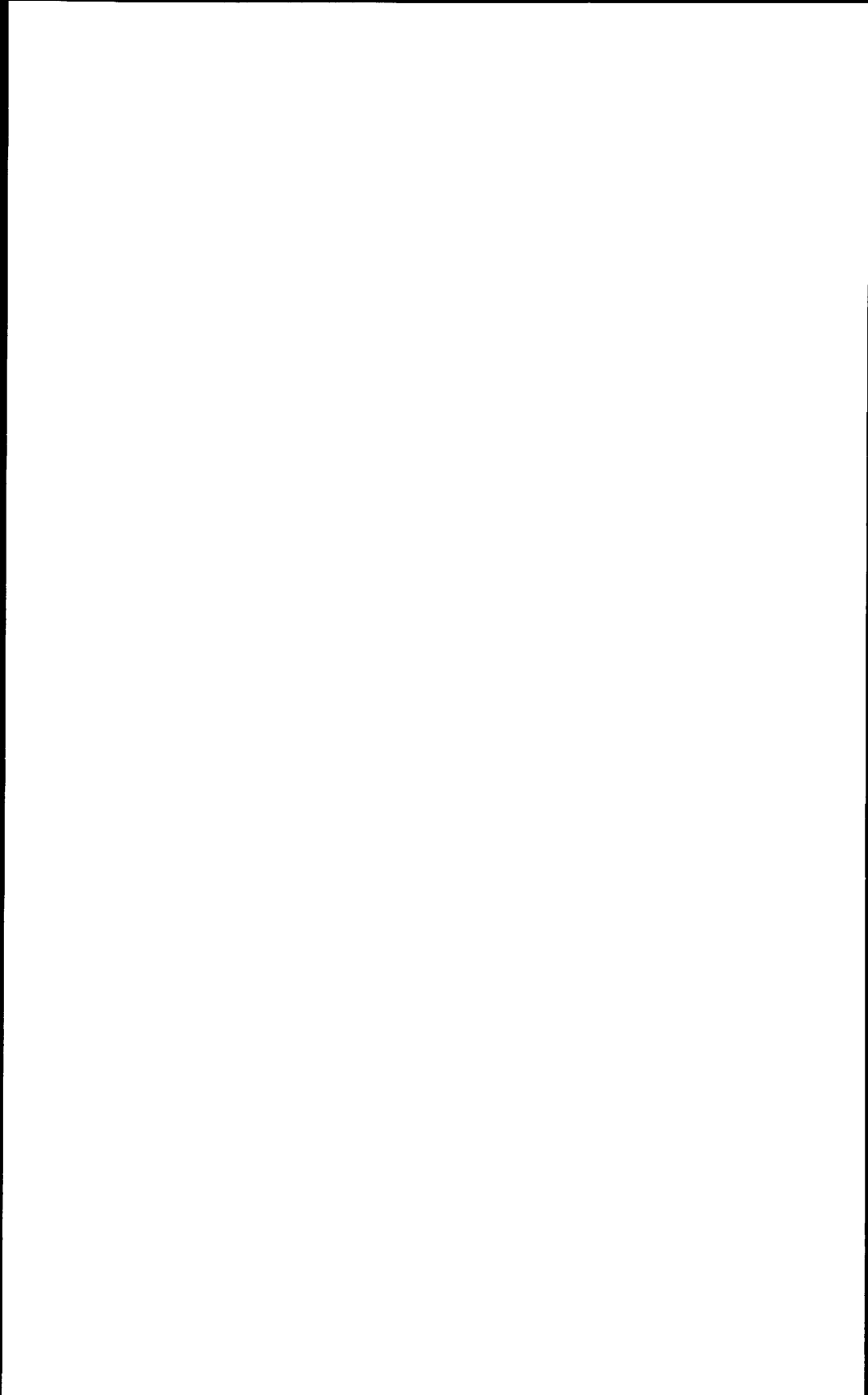
Indítványozzuk, hogy a közgyűlés a pénztárosnak és az ellenőrnek a fölmentést adja meg, s a pénztárosnak gondos és pontos munkájáért mondjon köszönetet.

Budapesten, 1942. január 24-én.

Gáldi László, Györke József, Sipótz Pál.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: PAIS DEZSŐ,

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNztÁROS.

Horger Antal

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXXVIII. ÉVF.

1942. JÚNIUS

3. SZÁM

Horger Antal.

(Születésének hetvenedik évfordulójára.)

Ha valaki folyóiratunk első köteteit lapozgatja, bizonyára ma is hálás elismeréssel gondol arra a sok kiváló tudósra, aki értékes — nem egyszer alapvető — és mégis a művelt nagyközönség igényeihez mért tanulmányaival kedvelté, népszerűvé tette a Magyar Nyelvet.

A tudományos folyóiratnak azonban a jó kezdet még aligha jelent fél sikert: mindannyian láttunk különféle irányú, egykor igen olvasott, jelentős folyóiratokat átmenetileg vagy végkép, hirtelen vagy fokozatosan elszürkülni, nem egyet meg is szűnni. Az elismerésért, a terjedésért tehát minden évfolyamnak küzdenie kell, főleg a tudomány legnemesebb, legtisztább fegyvereivel: lelkes, szellemen és szívós munkáról számot adó, változatos tartalmú cikkekkel. Ebben az évről-évre, évtizedről-évtizedre megújuló, az egészséges élet vérkeringését jelző, lökötő munkában azonban a Gondviselés is nagyon védte-segítette a Magyar Nyelvet: hiszen az első évfolyamok híres gárdája, bár talán némileg megritkulva, még hosszú évtizedekig dolgozott tovább, sőt a mai kötetek szerzői is nagyobbrészt ennek a tagjai meg az ő közvetlen tanítványaik közül kerülnek ki.

Természetes tehát, hogy most, midőn ennek a régi tudós nemzedéknek egyik igen termékeny, nem egy tekintetben úttörő és iránymutató tagja, Horger Antal, jó egészségben betöltötte hetvenedik esztendejét, a Magyar Nyelv írói és olvasói nevében őszinte tisztelettel és örömmel köszöntjük a kiváló nyelvészt, folyóiratunknak legelső kötetétől jelen füzetünkig állandóan kitartó, egyik legeredményesebb munkatársát.

Ha nem is annyira messziről, mint a Budenzé vagy Szilyé, az ő élete útja is csak utóbb kanyarodott a magyar nyelvtudomány felé. 1872. május 18-án született Lugozon, Krassó-Szörény megyében. Az érettségi vizsga után a budapesti egyetem bölcsészeti karára jött, de itt — saját szavai szerint — a nyelvtudomány igazán nem érdekelte különösebben. Irodalmi és esztétikai tanulmányokat folytatott, s csak tanári szakvizsgálója után fordult a figyelmé a magyar nyelvészet felé. Az egyik indítékot éppen a szakvizsgán kapja: egyik censora, Simonyi Zsigmond, felkéri, hogy házi vizsgadolgozatát („Ráskai Lea nyelvjárása“) tegye közzé a Magyar Nyelvörben. A jól-

eső elismerés keltette tudományos érdeklődés végleg elhatalmasodik benne, mikor helyettes tanárként a brassói állami reáliskolába kerül. Vizsgálgatni kezdi székely diákjainak a beszédét, s a székelység nyelvjárásainak szenteli 14 nyári szabadságát, esőben-szélben, gyalog és kocsin járva a hegyes-völgyes vidék magyar falvait.

Folyóiratunk megindulása (1905.) óta legtöbb közleménye itt jelenik meg, így mindjárt az első kötetben (368—70) „Esküllő, Esküküllő“ című, máig is helyesnek ismert (vö. EtSz.) helynévmagyarázata s a népnyelvi sajtóságok térképezését sürgető, sok szempontból ma is időszerű nyelvjárásstanulmánya: „A keleti székelység nyelvjárás térképe“ (446—54). Érdeklődése, mint láttuk, eleinte nagyrészt a népnyelvre irányult. Ezzel kapcsolatban a néphagyomány megbecsülését igazolja 1908-ban megjelent értékes könyve is, a „Hétfalusi csángó népmesék“ (M. Népköltési Gyűjt. X.). Munkássága azonban egyre szélesebb körű lesz: számtalan ötletes szómagyarázata jelenik meg, s e mellett igen sok jelentős hangtani, alaktani s néhány mondattani tárgyú nyelvtörténeti értekezést készít, könyvismertetéseket és megemlékezéseket ír, sőt már korán (Nyr. XXXI, 155 kk.) igazolja a nyelvújítás iránti érdeklődését is.

Kutatásait kedvezően befolyásolja Budapestre helyezése. Itt előbb az Andrássy-úti leánygimnázium, majd az Erzsébet-nőiskola és a vele kapcsolatos polgári iskolai tanárképző-intézet tanára. 1914-ben már mint egyetemi magántanár adja ki egyetemi segédkönyv-jellegű művét: „A nyelvtudomány alapelvei“-t. Ez a tudományos alapossága mellett is igen érdekes és valóban élvezetes könyv nagy szolgálatot tett a nyelvészeti irányú felső oktatásnak: nyelvi szakos tanáraink évtizedeken át belőle szerezték nyelvtudományi ismereteiket. Kedvelt és hasznos voltát bizonyítja az is, hogy utóbb, 1926-ban, részben átdolgozva 2. kiadásban is közre kellett bocsátani. A világháború négy esztendeje azonban annál ridegebb kényszer-pihenőt hoz a tudós életbe. Katonái közt fel-feljegyez ugyan néhány tájnyelvi adatot, sőt egy-két kisebb cikket is ír (némelyiket a Karszt egyik 2600 méter magas fedezékében), de rendszeres tudományos munkára gondolni sem tud. — Eddig kifejtett munkásságát méltányolta a M. Tud. Akadémia, midőn 1919 októberében levelező tagjává választotta. Itt említjük meg, hogy tagja a Szent István-Akadémiának és a helsinki Finnugor Társaságnak is.

A világháború után ismét nagy lendülettel folytatja régi terveinek, törekvéseinek megvalósítását. Erdemei elismeréséül az Erzsébet-nőiskola és az Apponyi-kollégium igazgatói székebe, majd 1922-ben a Szegedre menekült Ferenc József-Tudományegyetem magyar nyelvészeti katedrájára kerül. Ettől kezdve egyetemének s Szeged városának tudományos életében is élénken részt vesz. — A művelt nagyközönség érdeklődését

kívánja kielégíteni és a szakszerűség követelményeinek szigorú szemmeltartásával szerencsésen elégti is ki 1924-ben megjelent könyve, a „Magyar szavak története“. 1929-ben kiadott műve, az „Általános fonetika“, a hangtan körébe vágó tudnivalóknak ez az alapos, de a mellett könnyen felfogható és el-sajátítható összefoglalása ismét inkább az egyetemi oktatást szolgálja.

A harmincas években két önálló munkája jelenik meg. Az egyik: „A magyar igeragozás története“ (1931.)¹ a magyar igealakok rendszerének a fejlődésével foglalkozik. A másik: „A magyar nyelvjárások“ (1934.) pedig az eddigi nyelvjárás-leíró tanulmányokat foglalja rendszerbe. Ugyanennek az évtizednek a végére készül el azzal a könyvével is, amelyet élete legfőbb alkotásának tart: a „Rendszeres magyar hangtörténet“-tel, amelynek a kiadására remélhetőleg hamarosan sor kerül. Mindezeket a műveit általában széleskörű és beható anyagismeret, az irodalom eredményeinek gondos nyilvántartása s a módszeres munkát kiegészítő ötletesség és termékeny képzelet jellemzi.

A Ferenc József-Tudományegyetem 1941-ben visszatér Kolozsvárra; Horger azonban már nem megy vele, hanem lemondva az egyetemi oktatásról, ismét Budapestre költözik, s lankadatlan munkakedvvel egyedül tudományos életcéljának él.

A tudományos eredmények — különösen a nyelvtörténet és a nyelvjárások feldolgozásában — sohasem lehetnek minden részletükben egyformán időállóak, változhatatlanok. Bizonyára vannak az ő munkáiban is olyan nézetek, amelyeket ő vagy valamelyik más tudós több-kevesebb joggal módosítana. Az azonban kétségtelen, hogy Horger Antal alapos és széleskörű munkássága szorosan egybeforrt a magyar nyelvészet, kivált pedig folyóiratunk fejlődésével; s hogy igen sok eredménye vagy örökre megcáfolhatatlan tétele marad tudományunknak, vagy esetleg éppen általuk jutunk el majd a végleges igazsághoz.

BALASSA JÓZSEF (Nyr. LV, 16) megrója Horgert, mert „A nyelvtudomány alapelvei“-nek a 2. kiadásából „nem hagyta el egészen azt a naiv kitörést, hogy minden tudomány szép, de a nyelvtudománynál szebb bizonyára nincs“. Lehet, hogy a ridegen tárgyilagos szem túlzásnak tekinti az efféle megállapításokat; mi mégis sokszor örömmel figyeltük a sorokat átátmelegítő, egyéni megnyilatkozásait. Az előző kijelentés pl. Horgernak egész pályájára fényt vet: a nyelvészet neki nem unalmas bogarászás, nem kínos fáradság, hanem olyan lelkes munka, mely egyszersmind gyönyörűséget, szórakozást is jelent. Sokszor érezzük cikkeiben a felfedező örömét, máskor — világháborús katonáskodásának négy éve alatt — a

¹ Ez a könyve Szegeden jelent meg; a többi Budapesten.

munka lehetőségétől megfosztott tudós lemondó önfegyelmzését: egyszerűen az embert. S ha talán egyik-másik megjegyzése tudományos ellenfeleit — vagy ezeké őt — fájóbban találta a keleténél, bizonyára csak a tudomány rajongó szeretete, a munkájában és munkájának élő tudós egyénisége nyilatkozott meg ebben is.

Minden tudós pályájának önmagában van a legszebb dicsérete. HORGER nyelvészeti munkái felelnek magukért. A Magyar Nyelv első huszonöt kötetének Mutatója, részben pedig az újabb kötetek tartalomjegyzéke 176 kisebb-nagyobb közleményét tartja nyilván. Ugyancsak elég tekintélyes a Magyar Nyelvtörben megjelent közleményeinek jegyzéke is (vö. Nyelvtörkalauz a XXVI—L. és LI—LXIX. kötethez).

Befejezésül felsoroljuk elszórtan, kevésbé hozzáférhető helyen közzétett dolgozatait.

A)

Folyóiratokban megjelent közlemények.

A Néprajzi Múzeum Értesítője.

Csiki székely ablakrácszatok III, 137. — Szék, karszék, karfa XIX, 63.

Egyetemes Philologiai Közlöny.

A bánási sváb nyelvjárás magyar szavai XXIII, 702.

Erdélyi Múzeum.

A csángó nép és a *csángó* név eredete XXII, 65, 125.

Ethnographia — Népélet.

A hétfalusi csángók boricatánca X, 106. — Kőműves Kelemené eredete XIII, 392, 440. — Kriza székely népmeséiről XXIII, 368, XXIV, 53.

Finnisch-ugrische Forschungen.

Ung. *parittya* XII, 297.

Föld és Ember.

A *Somogy* helynév eredete IX, 42.

Nemzeti Nénevelés.

A bolsevizmus és az Erzsébet Nőiskola XL, 38.

Nép és Nyelv.

Gyertyán I, 10. — Mancsi, Manyi I, 79. — Eb ura fakó! I, 105. — Pálláti, Piláti, Pilát I, 115. — Rács I, 146. — Sipirc I, 180. — Pirit és társai I, 193. — Kalapter I, 241. — Szabó és varga I, 302. — Sárga I, 340. — Jegy és jel I, 372.

Népünk és Nyelvünk.

Alföldi magyar tájszótár I, 44. — Vajz I, 104. — Töszmékél, gyüszmékél, gyüsménkédik I, 296. — Csefkó Gyula: Szállóigék,

szólásmódok III, 75. — Tülok IV, 183. — Zelemér V, 34. — Piszok V, 80. — A magyar nyelvjárások ő-zése V, 101. — Trádor VI, 19. — Grégus és Gégus VI, 75. — Bámul és családja VI, 196. — A terémburáját! VI, 199. — Törköly VII, 103. — Dutyi VII, 223. — Térdszéli Katica VIII, 20. — Páholy VIII, 74. — Pá! és táj! VIII, 136. — Kniezsa István: Pseudorumänen VIII, 190. — Egy érdekes magyar szócsaládról IX, 52. — Munkácsi Bernát IX, 227. — Csiszlik és lócsiszár X, 84. — Cicoma XI, 105. — Pesti lélek XI, 136.

Nyelvészeti Tanulmányok. Szerk. SZILASI MÓRIC.

Datk I, 62 (1905.).

Nyelvtudomány.

Simonyi: Die ungarische Sprache II, 41.

Nyelvtudományi Közlemények.

A halmágyi nyelvjárásziget XXXI, 365. — A háromszéki nyelvjáráshoz XXXVII, 307. — A háromszéki nyelvjárás ügyében XXXVIII, 184. — Udvarhely vármegye székely nyelvjárásának hangtani sajátágai XXXIX, 275, 383. — A szláv *o* ~ magyar *a* kérdése XLI, 113. — Szláv *o* ~ magyar *a* XLII, 224. — Néhány határozóragunk alaktanához XLII, 309. — Létra ~ lajtorja XLVI, 301. — A hasonulásról L, 118.

Szegedi Füzetek.

Kócipór I, 69. — Tömlő I, 103. — Tús I, 103. — Pólya I, 246. — Erdő I, 250. — Bot és buta II, 52. — A szóvégi *á*, *é* rövidülése és a *fa:fát*, *epe:epét*-féle hangviszony II, 100. — Ebman-kóró, barlang-kóró III, 59. — Pereputty III, 181.

Ungarische Jahrbücher.

Fraj, frajla, frajczimmer IV, 118. — Der ungarische Stammwechsel vom Typus *madár: madarat* XV, 433.

B)

Gyűjteményes művekben megjelent
közlemények.

Brassó és Kronstadt. (A brassói m. kir. áll. főreáliskola 1900. évi Értesítőjében.) — A barcasági magyar községek története. (Tanulmányok és javaslatok a hétfalusi és környékbeli csángók helyzetének javítása iránt. Brassó, 1903. — Különnyomatban is.) — A bukovinai Józseffelva nyelvjárásáról. (Szily Emlékkönyv. Bp., 1918.) — A többes l. személyű tárgyas igealakok ragja és a magyar igeragozás őstörténete. (Csengeri Emlékkönyv. Bp., 1916.) — A magyar nyelvtudomány alföldkutató programja. (A Szegedi Alföld-kutató Bizottság. Szeged, 1928)

TECHERT JÓZSEF.

Egy magyar eredetű tükörfifejezés az erdélyi oláh nyelvben.

A magyar-oláh nyelvi kapcsolatok tanulmányozásában mindeddig inkább csak a kölesőszavak kérdése volt előtérben, viszont kevés figyelemben részesültek az oláh nyelv magyar eredetű tükörszavai és tükörfifejezései. E probléma mellőzése annál feltűnőbb, mivel az efféle tükörszavak elég hosszú történeti múltra tekintenek vissza: TAMÁS LAJOS kimutatta például, hogy már a Szászvárosi Öszövetségben (1582.) az oláh *bunătate* (< latin *bonitatem*) kettős: 'jóság' és 'jóság' jelentése minden bizonnyal magyar hatással magyarázható, mivel egyébként ezen oláh szó csakis az elvont 'jóság' értelemben használatos (Studi Rumeni IV, 105). Egy-egy régebbi magyarból fordított erdélyi oláh munka, mint Fogarasi István katekizmusa (1648.)¹ vagy a XVIII. század végén a nagyváradi Magyar Simonnak Révai Miklós és mások művei nyomán készített oláh tankönyvei (vö. GÁLDI L., Ein rumänischer Pionier der josephinischen Schulreform: Simeon Magyar: ArchEurCentroOr. VII, 489) a magyar eredetű tükörszavaknak olyan tömegét mutatják, hogy jóformán egész szövegük elejétől-végig magyarból fordított tükörfifejezés.

Az újabb, XIX. századi erdélyi oláh írott nyelv hungarizmusai szintén hálás kutatási területet jelentenek. GORUN JÁNOS egyik nyelvhelyességi munkájában (Ştii româneşte? Buc., 1911. 13) arra figyelmeztet, hogy nagyváradi oláh újságírók nem tesznek különbséget *lemn* 'Holz' és *pom* 'Baum' között, hanem néha 'Baum' értelemben is a *lemn* szót használják. E keveredést — valószínűleg helyesen — GORUN azzal magyarázza, hogy ilyen esetekben a kérdéses oláh szerzők előtt a magyar *fa* szó lebeg, amely egyesíti magában a 'Holz' és 'Baum' jelentést. Mindeme írott nyelvi példáknál persze érdekesebbek a népnyelvbe átkerült tükörszavak, egyelőre azonban ezek feldolgozására sem történt komoly kísérlet, sőt még alkalmi megjegyzéseket is csak igen gyéren találunk. Pedig éppen e tükörszavak tanulmányozása bizonyítaná be, mennyivel inkább a magyar volt az átadó nyelv az oláhhval szemben és nem fordítva, vagyis hogy — a finn TALLGRÉN—TUULIO terminológiája szerint — első sorban a magasabb műveltséget hordozó magyar nyelv volt a „langue d'amont” s az alacsonyabb művelődést tükröző oláh nyelv a „langue d'aval”.²

¹ L. erről TAMÁS LAJOS 1942. március 30-án tartott akadémiai székfoglalóját.

² O. J. TALLGRÉN—TUULIO, Locutions figurées calquées et non calquées. Essai de classification pour une série de langues littéraires: Mémoires de la Société Néophil. de Helsingfors. IX (1932.), 277 kk. L. még A. SAUVAGEOT megjegyzéseit: Bull. de la Société de Ling. de Paris XXXIV, 30.

Ezúttal egy olyan esetre szeretném felhívni a figyelmet, amely újabban, a német E. GAMILLSCHEG és a svájci K. JABERG kutatásai révén, bizonyos hírnévhez jutott, bár — amint látni fogjuk — meglehetősen igaztalan módon. A magyar-oláh nyelvi érintkezéseknek egy olyan esetéről lesz szó, amelyből a magyar nyelvészeti eredmények nem-ismerése folytán egészen méltatlanul — érv lett az állítólagos erdélyi latin-oláh folytonosság mellett. Az Oláh Nyelvatlasz I. kötetének 14. térképére célozunk, amely a 'halánték' fogalom különböző oláh elnevezéseit vetíti szemünk elé (l. még a kis Oláh Nyelvatlasz, a Micul Atlas Linguistic Român 20. színes térképét). GAMILLSCHEG erről a térképről „Über die Herkunft der Rumänen“ (Berlin, 1940.) című porosz akadémiai értekezésében azt tanítja, hogy e térkép kitűnően mutatja az északi, ú. n. „dák-román“ nyelvterület eredeti kettősségét, amennyiben azzal a Kárpátokon túli területtel, ahol a köznyelvi *tâmplă* járatos, szembenáll az erdélyi nyelvterület, amelyet az *ochiul cel orb* típus jellemez. GAMILLSCHEG mindkét típust habozás nélkül egyenesen a népi latinságra vezeti vissza, és a *tempus*, *-oris* ismert származékával, a késői latinságban elő is forduló *templa* alakkal (vö. MEYER-LÜBKE: RomEtWb.³ 8635) szembeállítja a szerinte szintén feltételezhető, de persze semmiféle forrásban ránk nem maradt **oculus ille orbis* syntagmát. Erre a kettősségre pedig a német tudósnak azért van szüksége, mert ennek az egységesnek tekintett **oculus ille orbis* területnek nyugati felében véli megtalálni az északi oláhság egyik „Kerngebiet“-jét, vagyis divatos szóval „mag-táját“, amelyhez azután délebbre még két másik „Kerngebiet“ csatlakozik: az egyik a Duna mindkét partján, a másik a Balkáni-félsziget északi felében. GAMILLSCHEG tehát éppen úgy egy szöfő'drajzi érvek nyomán elhatárolt ősi oláh területet tesz fel Erdélyben, mint egy másik német romanista, G. REICHENKRON, aki azonban e tájat jóval nagyobbra méretezi (vö. Die Bedeutung des rum. Sprachatlas für die ung. und türk. Philologie: UngJb. XX, 30).

Mielőtt GAMILLSCHEG kalandosan hangzó elméletét részletesen megvizsgáljuk, lássuk magát a szóbanforgó 14. térképet. Azonnal szemünkbe tűnik, hogy távolról sem lehet szó két egyaránt homogén területről. Míg a Kárpátokon kívül, Havas-élvén és Moldvában mindenütt a köznyelvi *tâmplă* él, addig Erdélyben szeszélyes tarkaságban torlódnak egymás mellé a különböző helyi változatok. Egyébként Erdélyt már csak azért sem lehet egységesen az **oculus ille orbis* típus hazájának tekinteni, mivel a *templa* típus elterjedési köre elég mélyen belevág Erdély testébe: e zóna legészakibb pontja Maroslekence táján van (148. pont), nyugat felé pedig e típus körülbelül a Vöröstoronyi-szorosig hatol. Ezenkívül — bizonyára a Kárpátokon túlról jövő hatásra — kisebb átesapások jelentkeznek Hu-

nyad megye déli részén (831. pont), valamint Beszterce-Naszód keleti felében (217. pont). Az így elhatárolt északnyugaterdélyi terület számos kisebb helyi típus között oszlik meg. Nem számítva azokat a vidékeket, ahol a legkülönbözőbb apró helyi típusok szeszélyesen keverednek, JABERGGel legalább öt főbb változatot kell megkülönböztetnünk (vö. Vox Romanica V, 72 kk.).

a) A. m. 'feje lágya' (*moalele capului*). Ez a típus főleg a Marosvidéken él, Arad megyében, de elszigetelten felbukkan a mőcföld északi és keleti részén, Kolozs és Torda megyében is.

b) A. m. 'mélyedés a homlokon' (59: *grăpa dă la frunte*) 'mélyedés a szem felett' (65: *grăpa ctasupra uočului*), 'mélyedés a fül felett' (63: *grăpa di sus ctă uréce*). Ezek a körülírások főleg Arad megyében használatosak, de szétszórtan előfordulnak másutt is, például harmadik változatuk megvan messze Erdélytől, Besszarábia keleti szélén is (458: *grăpa deasupra urék'i*).

c) A. m. 'a ló halála' (*moartea calului* vagy többesszámban *mcartea cailor*). E típus, amelyre alább még visszatérünk, megvan Biharban és a Keletmagyarországi Szigethegység északi és keleti szélén. Ehhez hasonló a 259. ponton e kifejezés: *myărt'ia uómului*, vagyis 'az ember halála'.

Mindezen szétszórt és körülírásszerű kifejezéseknél számkra érdekesebb a két következő típus:

d) A. m. 'halott szem' (*ochiul ăl mort*).¹ Egészen világosan a Bánság északi részére korlátozódik, és ezenkívül csak egy-két ponton fordul elő a Körösvidéken (61, 315).

e) A. m. 'vak szem' (*ochiul ăl orb*). Ez a szókép három területen jelentkezik:

1. Megvan a Bánság legdélibb részén, egészen Orsováig, s egy ponton felbukkan a Dunától délre, Szerbiában. Ehhez a zónához vehető két hunyadmegyei előfordulás is (112, 118).

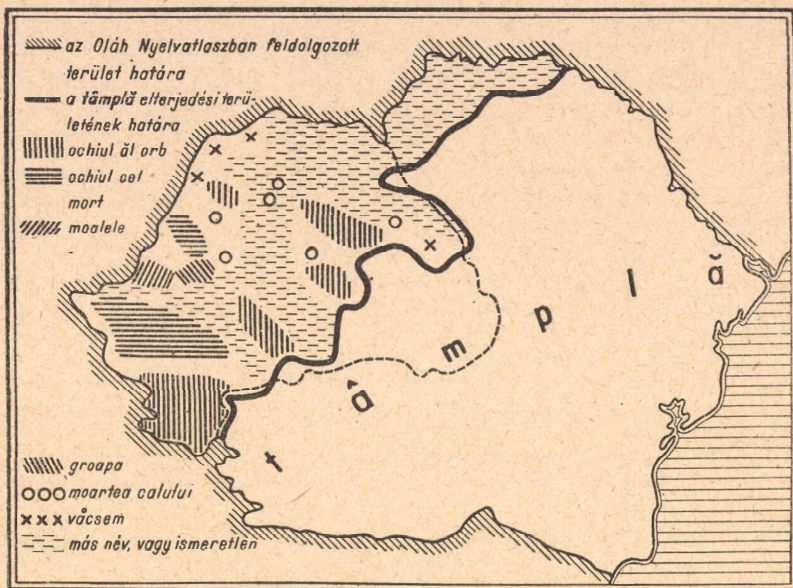
2. Megvan a Szamosvidéken és a Mezőségeen négy ponton (de bizonyára e pontok környékén másutt is), valamint kissé délebbre e őfordul Alsófehértén.

3. Magyar jövevényszóként jelentkezik *văcsem* alakban egyrészt az Alföld szélén, Pisko t, Doba és Nagyléta községekben, másrészt egy ponton (576) Erdély keleti határán, Csík megyében.

¹ Az itt következő két típusnál a nagyobb bűség kedvéért megtartottuk a nyelvjárási *ăl* melléknévi névelőt, s nem helyettesítettük be azt a köznyelvi *cel* alakkal.

Végül itt említendő meg, hogy egyetlen dobрудzsi meglenita ponton (012) ezt olvassuk: *uórbu uócl'u* (többese *uárbile uócl'i*).

Eppen ez a meglenita adat zavarta meg az Oláh Nyelvatlasz magyar vonatkozásainak első feldolgozóját, BLÉDY GÉZÁT, aki ezzel kapcsolatban a következőket jegyezte meg: „A Bánát, Jugoszlávia, Körösvidék és Erdély területén 15-ször olvasható *ochiul cel orb* »vak szem« magyar eredetű tükörszónak látszik, de a balkáni román nyelvjárások ismerik az

A 'halánték' oláh elnevezései.

(Az Oláh Nyelvatlasz I. k. 14. sz. és Kis Oláh Nyelvatlasz I. k. 20. sz. térképe nyomán.)

orb ocu (!) alakot hasonló értelemben, azt pedig nem igen tekinthetjük magyar hatásnak“ (Kristóf-Emlékkönyv. Kolozsvár, 1929. 56).

A mai oláh nyelvállapot helyes megértését csak akkor érthetjük el, ha figyelembe vesszük a környező nyelvek román értelmű kifejezéseit. Az oláh nyelv ugyanis mai elterjedésének jóformán egyetlen pontján sem autochton, nem képvisel közvetlen folytonosságot a római kortól kezdve, hanem fokozatos szétvándorlás következtében mindenütt másnyelvű népi rétegre települt reá. Eppen ezért az oláh nyelv egész alkatában és különösen szókincsének kialakulásában a nyelvkeveredés

és a nyelvi kölcsönhatások lehetősége fokozott mértékben veendő figyelembe. Ezért kell vizsgálódásainkat a szomszéd nyelvekre kiterjesztenünk, annál is inkább, mert GAMILLSCHEG fejtegetéseiben efféle szélesebb körű nyelvi kitekintésnek nyomát sem találjuk, JABERG pedig a magyar-oláh nyelvi érintkezést e szókkal kapcsolatban nem egészen megfelelő módon ítélte meg.

Bár a szláv szóföldrajzi kutatások kezdetlegessége, sőt mondhatni teljes hiánya vizsgálódásainkat erősen megnehezíti, annyi megközelítő bizonyossággal mondható, hogy a halánték elnevezése szempontjából a magyar-oláh nyelvterületől egyrészt északra, másrészt délre eső szláv nyelvek élesen elválnak egymástól.¹ Tőlünk északra jóformán minden szláv nyelv más-más szót használ a halánték megjelölésére. A tót *sluchy* (BERNOLÁKNál akad *slichy* változat is) eredetileg a hallási fogalmak köréből vett kifejezés volt; ma is jelenti még 'szarvas, nyúl fülét' (JUNGMANN) s megfelelője az óegyházi szlávban *slucho* 'ima auris pars', *slucho* 'auditus' (MIKLOSICH, vö. *slušati* 'audire'). Némely tót szótárban, mint cseh jellegű kifejezést, ezt is olvassuk: *spánky*, ami olyan viszonyban áll a *spat* 'aludni' igével, mint ahogyan a németben is van *Schläfe* a *schlafen* ige mellett, s ahogyan számos olasz nyelvjárásban is *sonno*, *sogno* (< latin *somnum*, *somnium*) 'halánték' jelentéssel bír (vö. JABERG—JUD olasz nyelvatlászának 100. térképével). A csehben egyébként a 'halánték' neve *skráně* (BRÁBEK), s e szó éppen úgy, mint a lengyel *skron*' (többese *skronie* BOOCH—ÁRKOSY) az óegyházi szláv *skranija* 'tempus' modern megfelelője. Ismét más szavak vannak a ruszinban: a nyugati nyelvjárások szava *slichy*, a keleti nyelvjárásokban viszont HARCÁSAR MIKLÓS szíves szóbeli közlése szerint a *holosnicja* szó járatos. Maga az Oláh Nyelvatlász két bukovinai ruszin nyelvjárásból e szavakat közli: *obleček* és *vрати*, s végül az orosz elnevezés *visók*, aminek az eddig felsorolt szavakhoz ismét semmi köze. — Ezzel a nagy tarkasággal szemben, amelyet — KНИЕZSA ISTVÁN szóbeli megjegyzése szerint — további nyelvjárási kutatások bizonyára számos új szóval gyarapíthatnának, a déli szláv nyelvek bámulatos összhangról tanúskodnak: a bolgár *slěpo oko* (GEROV), a szerb *slěpo oko* (GYISZÁLOVICS), a horvát *sl'jepo oko* (IVEKOVIC—BROZ) s végül a szlovén *slępčica* (JANEŽIČ, PLETERŠNIK) mind ugyanazon szemléletet tükrözik: valamennyi kifejezés a. m. 'vak szem'. Ez a tökéletes balkáni összhang persze az oláhság balkáni „Randgebiet“-jeire sem maradt hatástalan: a meglenita *uórbu uócl'u*,

¹ A különböző szláv nyelvi alakok összekeresésében ÚRHEGYI EMILIA volt szíves segítségemre lenni. Ezért neki ezúton is hálás köszönetemet fejezem ki. A szlovén elnevezések kérdésében HADROVICS LÁSZLÓ szolgált értékes útbaigazításokkal.

oláh szempontból kissé szokatlan szórendjével — a melléknévi jelző ugyanis elől áll és nem hátul! — aligha lehet más, mint a bolgár *slěpo oko*-n alapuló tükörfelfejtés (vö. KR. SANDFELD, *Linguistique balkanique*. Paris, 1930. 89). Annál valószínűbb ez, mivel egy szomszédos meglenita ponton a 'halánték' neve *talufca*, ez pedig, bizonyos jelentéstani nehézségek ellenére is, feltétlenül a bolgár *čeluvka* 'csók' (GEROV) átvétele. Mivel pedig ugyanezen, t. i. 'vak szem' jelentésű elnevezéstípus megvan szerb területen is, semmi akadálya sincs annak, hogy a bánási *ochiul ăl orb* típusú, az oláh nyelv szerkezetéhez jobban idomuló alakokat ne a távolabb eső bolgárból, hanem a közelebbi szerbből származtassuk. Mindezen hatások azonban a Balkánon maradt oláhságnak csak egyes részeire hatottak; az aruménban megmaradt *támblă* (08. pont) ugyanis világosan arra utal, hogy eredetileg a Balkánon maradt oláhok, tehát az ősoláhság déli csoportja, szintén a latin elnevezést használták, s ezt csak később szorította ki a szlávos elnevezés. Ami az Isztriáig sodródott isztrorománokat illeti, lehet hogy a *támplă* szó itt is megvolt. Az Oláh Nyelvatlaszban feljegyzett *škrvan'ä*, *škran'ită* mindenesetre aránylag fiatal jövevény, amelynek eredetét a szlovén nyelvállapot eléggé magyarázza: a szlovénban ugyanis nemcsak az általánosan délszláv szemléletet tükröző *slepočica* van meg, hanem találunk itt *senci*, *sence*, *seněc* (vö. *sen* 'álom') alakokat is, s ezenkívül megvan itt a *skranje* név is, amely — mint a fentebb idézett cseh és lengyel alakok — az ógyházi szláv *skranija* modern mása. Ismét azt látjuk tehát, hogy a szélső helyzetbe került oláh szórvány nem tudott ellentállni a környező nyelv vonzásának, s átvette az idegen nevet.

Eddigi megállapításaink azonban csak az oláhság déli határterületeire vetnek világot, de semmi közvetlen kapcsolatban sem állanak az erdélyi oláh nyelvben található nagy tarkasággal. Ha nem akarjuk azt az — egyébként is igen kevésbé valószínű — feltevést megkockáztatni, hogy a Mezőségre és Kolozs megyébe az oda aránylag későn betelepült oláhság egy tipikusan balkáni elnevezést hurcolt be, más magyarázat után kell néznünk. Ezt a magyarázatot pedig — véleményem szerint — csupán a magyar rokonértelmű szavak földrajzi eloszlása adhatja meg.

Tételünk, amelyet a következőkben bizonyítani igyekszünk, így foglalható össze:

Mivel alig valószínű, hogy az erdélyi oláh *ochiul ăl orb* típusú elnevezések pusztán belső oláh fejlődéssel magyarázandók, minden arra mutat, hogy a 'halánték' fogalom magyar nyelvjárási *vakszem* nevének tükörszavával van dolgunk. Amint a meglenita *yórbu yócl'u* a bolgár *slěpo oko* calque-ja, s amint szerb eredetű tükörfelfejtés a bánási oláh *ochiul ăl orb*,

ugyancsak idegen, még pedig magyar eredetűnek mondható az Erdély közepetájt használatos *ochiul ăl orb* kifejezés. Hogy azonban e feltevést beigazoltnak vehessük, előbb meg kell vizsgálnunk *halánték* és *vakszem* szavunk földrajzi elterjedését.

Magyar nyelvatlasz híján ismét nehéz feladatra vállalkozunk, de munkánkat egyrészt CSEFKÓ GYULÁNAK *halánték* szavunkról írott kitűnő tanulmánya (MNY. XXV, 111), másrészt a Nyr. XXXI. kötetében feltett körkérdés s az erre érkezett feleletek némileg megkönnyítik. A rendelkezésünkre álló írott és szóbeli források alapján megállapítható, hogy a *halánték* elnevezés területe inkább Magyarország középső és főleg nyugati vidékét fedi — ide tartozik Budapest is, ahol a *vakszem* szó ismeretlen —, viszont az emberi *halántékot* jelentő *vakszem* elterjedési területe egyrészt az Alföld északi és középső része, másrészt a Partium, tehát első sorban Szatmár és Bihar, továbbá Északerdély, Kolozsvár környéke, Torda vidéke, a Mezőség, Gyergyó és a Székelyföld egyes pontjai (vö. MTsz., Nyr. XXXI. 104, 214 kk., Csűrű B., Szamosháti Sz. II, 435 és IFJ. DR. GYALLAY DOMOKOS szíves szóbeli közlése). Sajátosság a helyzet Maros-Torda megyében: Marosvásárhelyt ma a köznyelvi *halánték* van elterjedve, de már pl. Sóváradon és Szóvátán *vakszemnek* hívják a *halántékot* (DR. SZERDAHELYI LÁSZLÓNÉ szíves közlése; vö. még Nyr. XXXI, 221). Ezt a délnyugati-északkeleti megoszlást a történeti adatok is támogatni látszanak. A sajnós csak 1742 óta feljegyzett *halánték* — amely azonban a népnyelvtan bizonyosan régebben is megvolt — először Nyugatmagyarországon, mégpedig egy győri esetkörvornál, MISKOLTZI FERENCnél fordul elő (NyÚSz.), majd 188-ban a Magyar Tájszótárban balatonmelleki tájszóként szerepel. Fontos az a körülmény is, hogy a *halánték*-kal egy töről fakadt s azonos jelentésű *halánk* szavunkra CSEFKÓ GYULA Pozsony és Nyitra megyében talált érdekes adatokat (MNY. XXV, 111 kk.). A régebben sokkal nagyobb területen használt *vakszem* viszont megvan Károlyi Gáspárnál, Pázmánynál, Apáczai Csere Jánosnál, Felvinczi Györgynél stb. és jellegzetes erdélyi adatként szerepel PÁPAI PÁRIZ FERENC szótárának BOD PÉTER-féle átdolgozásában (NySz.).

Érdekes az Alföld helyzete: olyan vidékeken, például Kiskunfélegyházán (MOLNÁR GYÖRGYI szóbeli közlése) és Eleken (ÖZV. ZAPLETÁL HUGÓNÉ szóbeli közlése), ahol az emberi fej kérdéses részét csak *halánték*-nak nevezik, a lovaknak a szemük feletti kis mélyedését egyöntetűen *vakszem*-nek hívják. Hasonló adatot eddig CSEFKÓ GYULA szerint csak a pápavidéki nyelvjárásban mutattak ki (MNY. XXV, 115; vö. NyF. XVIII, 33). Eriől a lovakról mondott *vakszem*-ről adatközlőim azt is tudják, hogy a lovakat ott szokták agyonlőni. Ez a szokás oláh szempontból szintén értékesíthető: egyszerre világot vet arra a különös tényre, miért nevezik a *halántékot* némely ponton

így: *moartea calului*.¹ Aligha vehető viszont ide a bánági *ochiul ăl mori*; véleményem szerint ez inkább a balkáni *slepo oko* tökéletlen tükörszava.²

Azon terület tehát, ahol az oláhban az *ochiul ăl orb* elnevezést találjuk, pontosan egybeesik a magyar *vakszem* keleti elterjedési területének egyik szegélyével. Az Oláh Nyelvatlasz nyugati, Partium-beli *văcsem* adatait viszont KARÁCSON JÓZSEF közlésével vethetjük egybe, aki szerint „Bihar megye nyugati községeiben a halántéket *vakszem*-nek hívják“ (Nyr. XXXI, 221). E kölcsönös földrajzi helyzetből azután további következtetéseket is vonhatunk, de persze nem úgy, ahogyan JABERG, aki azt tanítja, a magyar *vakszem* a megfelelő oláh elnevezés tükörszava (*Vox Romanica* V, 73). Éppen ellenkezőleg, csakis az lehetséges, hogy a magyar kifejezés az oláhtól független s viszont az oláh *ochiul ăl orb* típus, legalább is Erdély középső részén, a magyarból származik. E mellett szól három fontos tény:

1. A magyar elnevezés megvan olyan területeken is (pl. a Palócságban és az Alföld északi részén), ahol soha oláhok nem éltek, az erdélyi oláh nyelvben viszont e kifejezés éppen Középerdélyben él, vagyis egy magyar elemekkel teljesen átítatott területen.

2. Az oláh szókészletben e kifejezés magában áll, a magyar kifejezésükben viszont *vakszem* szavunk távolról sem társtalan; van mellette a nép nyelvben: *vakfűl* 'a fűl mögötti csontdudorodás' (Nyr. XXVII, 87) | *vakköröm* 'kifejletlen vagy ütés következtében elnyomorodott köröm' (Nyr. VIII, 331). Távolabbi analógiaként idevonható *vakablak*, *vahlyuk*, *vakborozda*, *vakgerența* (MTsz.) stb., bár ezek közül egyik-másik német eredetű tükörszó is lehet (pl. *vakablak* ~ *Blindfenster* ~ szlovén *slépé okna*): sőt olyan összetételünk is van, amelyet a latinig tudunk visszavezetni (így *vakbél* ~ *Blinddarm* ~ *intestinus caecus*).

3. Végül fel kell hívnunk a figyelmet arra a körülményre is, hogy a magyar *vakszem* elnevezés — első sorban szóföld-okokból — alighanem teljesen független a délszláv *slepo oko*-tól. Amint már láttuk, *vakszem* szavunk első sorban Észak- és Keletmagyarországon él, vagyis olyan területeken, amelyek-

¹ Hasonló magyarázatot már S. PUȘCARIU is közölt JABERGGel: „Wie mich Pușcariu wissen läßt, erklärte si h der Typus *moartea calului* durch die Tatsache, dass man (kranke, räuhge) Pferde durch einen Schlag auf die Schläfe tötet. Ähnliche Auskunft erhalte ich von Herrn Dr. K. Mezey in Timișara“ (*Vox Romanica* V, 71—3.)

² Ezelőre teljesen bizonytalan értékű a *vakszem*, *holt szem* típusú kifejezéseknek az a magyarázata, amelyet JABERG közöl: „Herrn Dr. K. Mezey in Timișara verdanke ich die interessante Mitteilung, daß man nach volkstümlicher Vorstellung im Traume und nach dem Tode mit den 'blinden Augen' sehe“ (*Vox Romanica* V, 73). A *vakszem* kifejezés szemléleti hátteréről helyesebben NÉGYESY L.: Nyr. XXI, 230.

nek a délszláv nyelvekkel aránylag a legkevesebb közvetlen érintkezésük van. Így tehát e két kifejezést csak a szemlélet azonossága, a SCHUCHARDT-féle értelemben vett „Elementarverwandschaft“ kapcsolja össze.

Mindezen tények gondos mérlegelése alapján nyugodtan megállapítható tehát, hogy az oláh nyelvterület szempontjából az erdélyi *ochiul ăl orb* éppen úgy idegen hatásra keletkezett periferiális változat, mint ahogyan periferiális jellegű és feltétlenül viszonylagosan újkeletű a meglenita *uortu ocl'u* s az isztroromán *skruan'ă* is. Mindezen kifejezések magyar, bolgár, illetőleg szlovén hatásról tanúskodnak. Az egyetlen hagyományos oláh szó, amelynek a latin szókészlettel folytonossági kapcsolatai vannak, csakis a *tâmplă*,¹ és ezzel Erdélyben legfeljebb egy olyan területet szabad szembeállítani, ahol a régebben bizonyára itt is elterjedt *tâmplă*-t jórészt idegen hatásra keletkezett, újabb kifejezések szorították ki. Az egységesnek elképzelt **oculus ille orbis* zóna viszont pusztá agyrem, amelynek semmiféle messzi latin előzménye nincs és nem is lehet. Arra persze szót sem érdemes vesztegetnünk, mily önkényes törekvés ebbe a feltett **oculus ille orbis* zónába behelyezni az erdélyi ősoláh „Kerngebiet“-et, amelynek aránylag szűkre méretezett területét GAMILLSCHEG ismét hangtani érvel próbálja igazolni. Véleménye szerint mindazon pontok tartoznának ebbe a „Kerngebiet“-be, ahol a sz'áv eredetű *slab* 'gyöngö' szó *sklab* nak hangzik, vagyis ahol az *sl* csoport feloldására a két mássalhangzó közé egy epenthetikus *k* hangot ékelnek (Über die Herkunft 13). Ebben az epenthesisben GAMILLSCHEG egy ősi, vulgáris latin „Lauttendenz“-et vél felfedezni, és azt vallja, hogy ugyanazon hangfejlődéssel van itt dolgunk, mint olasz területen *insula* > *isola* *isla > *iscla* > *Ischia* esetében.² Emez állítás megkockáztatása közben azonban az érdemes német tudós megfélekedezik arról a közismert tényről, hogy az oláhban minden régi szókezdő *sel* csoport *sk*-vé fejlődött (*sclavus* > *ŝchei*, *stloppus* > *scloppus* > *ŝchiop* stb.), s hogy még *Ischia* neve is az ottani helyi ejtésben bizony *Išk'ia*. Ha tehát a *sclab* alak régi lenne, ennek is alighanem *sk'ab*-nak kellene hangzania. A mócok epenthetikus *k*-ja viszont

¹ Az oláh szó régiségét támogatja az albán *tëml'a* is. Az arumén *mint's* (PUȘCARIU, EtWb. 160) a latin *mentes* folytatója, de minden bizonnyal önálló helyi fejlődés eredménye, s nem függ genetikusan össze egy hasonló szárd adattal (*s=s mentes*, az Olasz Nyelvtan 100. térképének 947. pontján). Egyelőre bizonytalan (vö. Vox Romanica V, 72), mennyire tartható megőrzött régiségnek, vagyis nem *templa*. hanem egyenesen *tempus* folytatójának az Olteniában egyetlen ponton (825) feljegyzett *tîmpu căpuluș* (többes alakja *tîmpuș*, vö. MEYER-LÜBKE, RomEtWb. 8635) és mellette a nőnemű *tîmpa căpușii* i. h. 837). Az utóbbi alakhoz analógiaként idézhető a meglenita *tâmbă* 'os temporale' is (PUȘCARIU, EtWb. 160).

² A feltett *iscla* alak megvan az ószárd nyelvemlékekben is (vö. M. L. WAGNER, Historische Lautlehre des Sardischen. Halle, 1941. 16C).

aránylag új fejlemény, amely csak pusztá hangfiziológiai alapon hasonlít, annyira amennyire, egy közel kétezeréves latin hangfejlődéshez. Persze éppen ilyen gyöngé alapon állanak a GAMILLSCHEG-féle „Kerngebiet“ hely- és személynévi érvei is, amelyek mindössze négy névre szorítkoznak: *Criș, Abrud, Ompoi* és *Gelu*. Mindezekről a magyar tudomány már rég megállapította, hogy egyiknek sem lehet köze az erdélyi latin-oláh folytonosság „vexata quaestio“-jához.

GAMILLSCHEGnek az erdélyi oláh incolatus megmentésére irányuló törekvései tehát mindjárt a kezdet kezdetén hajótörést szenvedtek, bár a legújabb erdélyi vonatkozású munkákban még gyakran találunk rájuk hivatkozást. WALTER HOFFMANN szerint például „Gamillscheg kommt zu dem Schluss, dass tatsächlich im westlichen Siebenbürgen die Priorität der Rumänen nach den Ergebnissen der Sprachforschung feststeht“ (Rumänien von heute. Bukarest—Leipzig, 1941. 16). Ugyancsak GAMILLSCHEGgel érvel olasz részről MARIO RUFFINI (Il problema della romanità nella Dacia Trajana. Roma, 1941. 106 kk.), GINO LUPI, CL. ISOPESCU és sokan mások. Ugyanakkor azonban hallatszanak már más hangok is. A túlzóbb oláh nacionalisták ugyanis egyáltalában nem hajlandók beérni ezzel az aránylag szűkre méretezett erdélyi „Kerngebiet“-tel, és az oláh jogigényeket egész Erdélyre és a Bánságra nézve szeretnék igazolni. Éppen ezért a nálunk is jól ismert G. POPA—LISSEANU az „Unirea“ ezévi mércius 22 i számában közölt cikkében már hevesen tiltakozik azon nyelvészeti megállapítás ellen, hogy az oláhok sem Észak-Erdélyben, sem a Bánságban nem őslakosok, s azt hirdeti, hogy „a nyelvészet legfeljebb kiegészítő eszköze lehet a történettudománynak“. E vita részleteibe ezúttal felesleges lenne belebocsátkoznunk. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy az Oláh Nyelvatlasz *támlá* térképe a magyar-oláh nyelvi kapcsolatok szempontjától érdekes tanulságokkal szolgál, és nagyon kívánatos lenne a szóbanforgó nyelvatlasz többi magyar vonatkozású adatának hasonló hasznosítása is.

GÁLDI LÁSZLÓ.

A Halotti Beszéd olvasása és értelmezése.

A Magyar Próza Könyve című vállalkozásnak az idei könyvnap alkalmával kibocsátott „Régi magyar próza“ feliratú első kötetében a nevem alatt látott napvi ágot a Halotti Beszéd olvasása és értelmezése. A nagyközönségnek szánt kiadványban csak több szempontból leegyszerűsített, elnagyolt olvasást adhattam. Ez természetes. Amde kevésbé természetes az a gondatlanság, amellyel azt, amit én közölni akartam, az én imprimaturám nélkül kinyomott formában hibásan tették közzé — ígéret ellenére, miután a számomra

készült — részben javított különnyomat már háromnegyed éve forgalomban volt.

Részint a nem épen szívem szerint való népszerűsítésben furcsálkodó hibákat óhajtom a jelenlegi közleményben kiigazítani. De azt hiszem, egyébként is megokolt, ha a Magyar Nyelv olvasóival a szakszerűség követelményeinek megfelelő módon megismertetem, hogy a mások és magam vizsgálódásai alapján felfogásom szerint miképen lehet olvasni és értelmezni első szövegemlékünket. ...

I.

Míg a népszerűsítő kiadványban minden írott formának csak egy olvasatát tüntettem fel, lehetőleg olyant, amely legközelebb áll a mostani nyelvallapothoz, itt a szók után odajegyzett számok alatt a többé vagy kevésbbé valószínű egyéb változatokat is felveszem.

Láttjátuk¹ feleim² szümtükkel, mik vogymuk. Isi pur és xomuy vogymuk. Mēnyi³ milosztben terümtév⁴ elevé⁵ miü isēmüküt⁶, Adámút⁷, és odutta⁸ volá⁹ neki¹⁰ páradisumut házoá¹¹. És mēnd pirádisumben volou gyimilsiktül mundá¹² neki¹⁰ élniē¹³. Hēon tilutoá¹⁴ üüt igy ja¹⁵ gyimilsétül. Gy² mundoá¹⁶ neki¹⁰, hēret nūm ēneik¹⁷. „Isi, ki nopur emül az gyimilstüül¹⁸, hálálnek¹⁹ hálálál²⁰ holsz.“ Hálává²¹ xoltát terümtév²² Isten-tül, gye feledevé²³. Engede²⁴ ürlüng intetüinek²⁵, és évék oz tilvut gyimilstüül¹⁸. És oz gyimilsben hálálut²⁶ évék. És oz gyimilsnek ul²⁷ keserüü volá⁹ vizē²⁸, huy turkukat mígē²⁹ szokoszy³⁰ volá⁹. Nūm hēon mugának, gye mēnd üy fojánek hálálut²⁶ évék. Horoguvék Isten és vetevé³¹ üüt ez munkás világbelē³², és lēün hálálnek¹⁹ és pukulnek jészē³³ és mēnd üü nemének³⁴. Kik ozuk? Miü vogymuk. Huy és tiü láttjátuk¹ szümtükkel. Isi és nūm iggy embēr mulxottya³⁵ ez vermüt. Isü mēnd ozxuz járou³⁶ vogymuk. Vimággjuk³⁷ Uromk Isten kēgyilmét³⁸ es lélik ért, huy jorgossun üü neki¹⁰ és kēgyigyēn³⁹ és bulsássá⁴⁰ mēnd üü bünét. És vimággjuk³⁷ szent axszin Máriát⁴¹ és boujug Mixáel arzángyēlt és mēnd ángyēlket, huy vimággjonok⁴² érēttē. És vimággjuk³⁷ szent Pētēr⁴³ urot, kinek odut hotolm oudoniá⁴⁴ és kētniē⁴⁴, huy ozgy⁴⁵ mēnd üy bünét. És vimággjuk³⁷ mēnd szentüküt, huy lēgyenek⁴⁶ neki¹⁰ segéd⁴⁷ Uromk szinē⁴⁸ eleüt⁴⁹, huy Isten üy vimádságuk⁵⁰ miá bulsássá⁴⁰ üü bünét. Es szobodux⁵¹ üüt ürdüng ildetütül⁵² és pukul kinzotujátüül⁵³, és vezessz⁵⁴ üüt páradisum nyugulmábeli⁵⁵, és oggyun neki¹⁰ münyi⁵⁶ uruszágbelē⁵⁷ utot és mēnd jouben részēt⁵⁸. És kēássátuk⁵⁹ Uromkhuz xármul⁶⁰: Kyrie eleison!

Szerelmes Irátim⁶¹! Vimággjomuk⁶² ez szēgin⁶³ embēr lilki ért⁶⁴, kit Őr ez nopun ez homus világ⁶⁵ timnucébeleül mentē⁶⁶, kinek ez nopun testét tümettyük, huy Őr üüt kēgyil-

méhel⁶⁷ Abrám⁶⁸, Izsák, Jákob⁶⁹ kebelében helhëzjé⁷⁰, hugg
birságnop⁷¹ jutvá⁷² mënd üü szentii⁷³ és ünüttei⁷⁴ küzikün⁷⁵
jou feleül joxtotniá⁷⁶ ileszjé⁷⁷ üüt. És tiü bennetük! Clamate
ter: Kyrie eleison!

1	lattyátuk	29	migë	52	ildetvitül
	lattyátuk(?) lätý-	30	szokosztýá	53	kinzo!ujátül
	tyátuk(?)	31	vetevë		kinzotujátüül kin-
2	feleím	32	világbelé vi-		zotujátül künz-
3	mënyif[ii]		lágbelé világbelé	54	vezessé
4	terümtévë	33	fészë fészé	55	nyugulmábéli
5	elevë elëvé		fészé	56	münyi
elëvé		34	nëménék	57	uruszágbelé
6	isemüküt	35	mülzottyá	58	részét
7	Adámüt		mülzottyá mül-	59	këássítuk kë-
8	oduttá		zottyá		assátuk këassítuk
9	volá	36	jároü	60	zármul zár-
10	nëki nekí	37	vimiggyuk		mül zármul
nëki		38	kegyilmét	61	brätim brá-
11	házbá	39	kegyiggyën		tím brätim
12	mundá	40	bulsássá bul-	62	vimiggyomuk
13	ëlnië ëlnié		sássá bulsássá	63	szegin
ëlnié		41	Mariát	64	lilkí ért
14	tilutoá	42	vimiggyonok	65	világ
15	já	43	Petër	66	menté
16	mundoa	44	oudoniá és	67	kegyilméhel
17	ëneik		këtnié	68	Abrám
18	gyimilstül	45	ougyá	69	Jákob
19	halálnék	46	légyenek	70	helyhëzjé
20	hálaláál	47	segëd	71	birságnop
21	hádlová	48	sziné	72	jutvá jutvá
22	terümtévë	49	elëüt		jütvi
23	feledevë	50	vimádságuk	73	szentii
24	engedé		vimáccságuk vi-	74	ünüttei
25	intetvinek		máccságuk	75	küzikün
26	halálat	51	szoboduxá	76	joxtotniá
27	ül uly úly		szoboduxá szobo-	77	ileszjé ileszjé
28	vizé		duxá		ileszjé

Illabialis á-t jeleztem; ezzel azonban nem zárom ki annak a lehetőségét, hogy az 1200 körül keletkezett emlék a betűjének egyik-másik esetben már megfelelehetett labialis a is. A szóvégi zárt ë-k helyén is felvehető nyílt e. — Az időmértékbeli változatok feltüntetésében nem merítettem ki minden lehetőséget. Pl. a -ság és -szág képző esetleg rövid á-val is hangozhatott, az éréttë határozószó, illetőleg ért nevűtő (rag) az elején rövid ë-vel, az és kötőszó és-nek, a hëon hëon-nak, a gye gyë-nek stb.

Félkövéren nyomattam azokat a szókat, amelyeket a Magyar Próza Könyve különösen lényegbe vágóan helytelenül tett közkinccsé. A *mundoá* helyett ott *mondoá* van. Az *Uromkhoz* hiányzik, illetőleg a Jegyzet-szótár végén (600. l.) ez biggyeszkezik: „A 36. lap 21. sora így olvasandó: »tuk Uromkhoz charmul: Kyrie.« Az *eleison* ott maradt a nyomdában.

II.

Látjátok, feleim, szemetekkel, mik vagyunk! Bizony por és hamu vagyunk. Mennyi malasztban (kegyelemben) teremté először [Isten] a mi ősunket, Ádámot, és adta vala neki a paradicsomot házul (lakóhelyül). És a paradicsomban való minden gyümölcsből, monda neki, hogy éljen, csupán egy fa gyümölcsétől tiltá el. De mondá neki, miért ne egyék. „Bizony, amely napon eszel azon gyümölcsből, halálnak halálával halsz.“ Hallá holtát az ő teremtő Istenétől, de feledé. Engede az ördög intésének (ösztönzésének). és evék azon tiltott gyümölcsből. És azon gyümölcsben halt evék. És azon gyümölcsnek oly keserű vala a vize (leve), hogy a torkát megszakasztja vala. Nem csupán magának, de az ő egész fajának halt evék. Haraguvék Isten és veté őt e munkás (vesződséges, gyötrelmes) világba, és lőn [Ádám] a halálnak és pokolnak fészke, — és az ő egész nemének [kárára kihatóan]. Kik azok? Mi vagyunk. Ahogy ti is látjátok szemetekkel. Bizony egy ember sem kerülheti el e vermet. Bizony mind ahhoz járók vagyunk. Kérjük Urunk Isten kegyelmét e lélekért, hogy irgalmazzon ő, neki és kegyelmezzen és bocsássa meg az ő minden bűnét. És kérjük szent asszony Máriát és boldog Mihály arkangyalt és az angyalokat mind, hogy imádkozzanak érte. És kérjük szent Péter urat, kinek adatott hatalom az oldásra és kötésre, hogy oldja fel az ő minden bűnét. És kérjük mind a szenteket, hogy legyenek neki segedelmére Urunk színe előtt, hogy Isten az ő imádságuk miatt bocsássa meg az ő bűnét, — és szabadítsa meg az ördög üldözésétől és a pokol kínzásától, és vezesse őt a paradicsom nyugalomába, és adjon neki a mennyei országba utat és minden jóban részt. És kiáltátok Urunkhoz háromszor: Kyrie eleison!

Szerelmes barátim! Imádkozzunk e szegény ember lelkéért, kit az Úr e napon e hamis világ tömlöcéből kimente, kinek e napon a testét temetjük, hogy az Úr őt kegyelmével Ábrahám, Izák, Jákob kebelébe helyezze, hogy az ítéletnap eljövén az ő minden szentjei és felemelkedettei (választottai) közé jobb felől való odaiktatás végett felélessze őt! És ti benneteket is!

Clamate ter: Kyrie eleison!

PAIS DEZSŐ.

Időlátott vagy időlátat levél?

Miért volt *időlátott*, nem pedig *időlátó levél* a régi magyar neve annak a litterae revisionales néven emlegetett oklevélfajnak, amelyben a bíróság vagy valamely hiteles hely valakinek „idejé“-ét, azaz életkorát a rendszeres anyakönyvvezetés előtti időkben közvetlen szemle: *revisio*, *visus* útján állapította meg? Miért volt *határjárt* és nem *határjáró levél* a litterae metales seu reambulatoriae elnevezése?

Mikor a Szily-Emlékkönyvben (15—8) HOLUB JÓZSEF fenti két kérdését olvastam, az a gondolatom támadt, nincs-e íráshiba a másodiknál a cikkben közölt XVI. századi adatokban *határjártat* helyett. A Hámaskönyv régi magyar fordításai az ú. n. *evocatio reambulatoriát határjárást kívánó hivatal*-nak, azaz *felhívás*-nak (vö. MNY. XXIII, 169) nevezik, s az 'ingressus, Gehen' jelentésben vett *járás* mellett régen a *járat* is (i. h. 165) cselekvő értelemben vett használatos. A **határjárás (határjártat) levél* — erről még alább is szólok — mondattani szempontból sem volna különös összetétel: az *evocatio introductorialist bévivést kívánó hivatal*-nak, magát az oklevelet *bévitel levél*-nek nevezte a régiség. Azonban az említett régi, XVI—XVIII. századi fordításokban eddig csak *határ levél*, *határjárt* és *határt járt levél*, — de e mellett *határjáró* és *határt járó levél* alakokat is találtam. Vajjon az vezet talán megoldáshoz, ha itt a *járt* szóban nem múltidejű melléknévi igenévre gondolunk, hanem eredeti szóalaként egy **járt* főnévre (vö. *hit, tett, -vét, ét-*), mint a *járat* szó rövidebb párjára (vö. *kelt* és *kelet, est* és *eset*, népnyelvi *lát* és régi, irodalmi *látat*)? Azonban e főnév tudtommal magában nem fordul elő, bár a *jártas* (vö. *járatos*¹), *jártatlan* stb. szavakban most is él. Végül csak röviden említtem, hogy aligha tartozik ide az a két, azonos tartalmú 1460-i oklevél (Oklsz. 425), amelyek közül az egyiket a hátlapon egykori írás *periarth leuel*-nek, a másikat *iarth leuel*-nek mond. Bizonyára helyesen vélte ZOLNAI GYULA, hogy e kifejezéseket a máshonnan ismert *pert ffolta leuel*, azaz a perfolálásban már szerepelt okirat jelentésében kell értenünk.

De ha a HOLUBtól fölvetett *határjáró levél*, az *időlátott levél*-lel együtt „ritka és különös összetétel“-nek vélt *határjárt levél* mellett, valóban ki is mutatható, az **időlátó levél* elnevezéssel eddig nem találkoztam. Sőt talán nem is fogjuk szükségét érezni, mihielyt az *időlátott* szóban is nem okvetlenül és eredetileg múltidejű melléknévi igenévre gondolunk, mint HOLUB tette. De erre gondolhatott már hitem szerint a Hár-

¹ A *járatos* aligha a *járat* főnév -s képzős származéka, hanem a *jártas* helyébe lépő analógiás alakulás a deverbális *jártatlan*-hoz. — P. D.

maskönyv 1773-i és 1779-i magyar fordításainak szerzője is: *idő látott level*, valamint kétségkívül BARTAL a maga szótárában a litterae revisionales címszónál. (Az 1844. évi akadémiai Verböczy-fordítás már *korvizsgálati level*-et mond.) Ezzel szemben nem szükséges okvetlenül múltidejű melléknévi igenevet fővennünk sem az 1643: *űdő-látot level*, sem a HOLUB idézte 1565: *idew latoth lewel* és 1598: *űdő latot level* fordítások, sem pedig a szintén HOLUB cikkében közölt 1498: *Hydelathoth lewel* és 1550 kör.: *Idewlathoth leweleth* adatok esetében, mégha jelzőnk végén az *o* hang erre is csábit.

Amint éppen a HOLUB cikkében olvasható XVIII. század eleji adat: *Apafi László láttatja* mutatja, még ebben az időben is élő szó volt nyelvünkben a 'visus, aspectus' jelentésben használt *látat* főnév. Cselekvő értelméről CSÜRY BÁLINT írt (MNY. XXIII, 165). És ugyanakkor (1643.), mikor Verböczy művének bártfai fordítása megjelent, használja Zrínyi Miklós a Vadász és Echo 3. versszakában, majd a SzigV. XII. énekében (109.) 'nézés: aspectus', az Arianna Sírása 28. versszakában pedig 'nézet: conspectus' értelemben. Mivel pedig a ma *látás*-sal fölváltott régi alakról a NySz. későbbi adatokat nem em'ít, viszont HOLUB cikkében, mint imént láttuk, a következő század elejéről is találjuk egy előfordulását, azt kell hinnünk, hogy a *látat* elavulása, követve sok más *-at*, *-et* képzős rokonát, a XVIII. század folyamára teendő. Az 1773-i magyar Hármaskönyv írója, úgy látszik, már nem ismerte, s e miatt értette melléknévi igenévnek azt, ami pedig tulajdonképen főnév volt. Olyanforma félreértés, mintha manapság a *szépaszszony főzte* szólásban *főzöttjé*-re, nem *főzeté*-re gondolunk, vagy a *körömszakadtig* szóban nem érezzük főnevet.

A *latotu* (*latotv*-?) főnév először a XIV. századból, a KTSz.-ből ismeretes (vö. MNY. XXII, 243, 260). A XV. században ezt az őszövétségi helyet: „Hominem caecum ad *visum* non restituunt“ így fordítják: „Vac embert *latatra* megnem adhatnac“ BécsiK. 113. A XVI. században *látat* és *látás* testvériesen megvannak egymás mellett, mint ahogy ma *vadászat* és *vadászás* vagy *igyekevs* és *igyekezet*, élesebb értelmi különbség nélkül. A már említett XVI. századi magyar szövegekben ugyanis (HOLUB 17), de a következő két évszázadban is *látat* (*látot*) a revisionalis neve, s ugyanott *időlátás*, *meqlátás* (vö. *kárlátás*: revisio damni illati; *szemmel való meg-látás*: oculata revisio) maga a revisio vagy visus hivatali ténye. De amint ma *vadászat* és *vadászás* között mégis tehetünk vagy érezzük bizonyos különbséget, s a *vadászat*-hoz nem tapad tökéletesen és kivétel nélkül a nomen acti értelme, akként lehetséges, hogy a *látat* és *látás* fenti, ugyanabban a szövegben együtt való előfordulását is ilyenféle értelmi elkülönülés megindulásának, mégpedig itt a nomen actionisról a tágabb, általánosabb értelemben vett nomen in-

strumenti (vö. *határjárt levél*) felé való jelentéssiklás kezdete-ként foghatjuk fel, s ez már maga is megkönnyíthette a fent-
említett alakotani félreértés megtörténtét. Az *üdvözlés* szóról
azt mondja CSÜRY BÁLINT (i. h. 164), hogy ma is cselekvő
jelentésű. De más, ha egy imaszöveget és más, ha a Gábor
arkangyal mondotta üdvözlés tényét nevezem angyali üdvöz-
letnek. Az *üzenet*, *köszönet* vagy *igyekezet* használatában is
nyilván megállapíthatjuk, hogy amint a szófajok között,
akként a deverbális főnévképzők cselekvést vagy eredményt
jelölő funkciói között sincsen éles vagy ugyanazon korra vo-
natkozólag állandó határ, hanem csak olyan hártya, amelyen
át diosmosis lehetséges. Egy szó értelmét igazán csak a min-
denkori összefüggés határozza meg.

Mivel ma *revízió*-ról bevett magyar szóként és azonegy
értelemben sűrűn beszélünk, röviden arra is kitérek, hogy vol-
taképen oklevelünknek már latin elnevezése is kérdésre adhatna
okot. A szóbanforgó hivatalos ténykedés ugyanis nem volt
újrafelvétel, *megismétlés*. Azt hiszem, sokan nem tudják, hogy
revisio szó nincsen az ókori latinság szókinésében. Csak a
középkor elején lép fel az irodalomban, de 'vizontlátás' jelen-
tésben. Szabályos képzés ugyan a *revisere* igéből, de amint a
reddere litteras kézbesítést jelent, nem visszaadást,
akként a *revisere* jelentése 'megnézni valamit, utánanézni vala-
minek'. Ebben az értelemben használja régi latin jogásznyel-
vünk is a *revisionalis* és *revisio* szavakat (vö. *re am-
bulatio*), bár mai laikus szemlélet előtt talán érthetőbbnek
látszik a másik műszó: *visus*. Az ilyen, *supinum*-töből alko-
tott főneveket ma is gyakran fordítjuk magyarra *-at*, *-et* kép-
zős szóval, mint *usus* = *használat*, *questus* = *kereset*,
conflictus = *ütközet* stb.; a régiségben pedig: *amictus* =
födőzet, *casus* = *hullat*, *terrae motus* = *földindulat* stb.,
s ide való a *visus* = *látat* (*látot*) is.

Visszatérve szorosabban vett tárgyunkhoz, az *időlátott* <
időlátat származtatást még hangtani és mondattani szempont-
ból kell megvédenünk. A XVIII. századi *látat*-tal szemben a
XV–XVII. századi alakokban *o* van ugyan a második szótag-
ban, de már láttuk a XIV. századból a *látotu* főnevet, s az
-at, *-et* mellett ismerünk *-ot* képzőalakot is, bár ma csak a
nyugot és *állapot* (régén: *állapat* is) szavakban. Az sem okoz-
hat továbbá nehézséget, hogy az *időlátat levél* szerkezetben
főnév melléknévi értékű jelzőként szerepel, hiszen az ilyesmi
igen gyakori és régi sajáttság nyelvünkben (MNY. X, 58).
Minthogy egy XVII. század eleji szövegben (HOLUB 47) „*Meg-
látásrol való leuel*“ a *revisionalis* neve, a *látat levél*,
illetőleg **látás levél* alakokat az előbbi alak megrövidülése-
ként lehetne esetleg magyarázni (vö. MNY. XIV, 256), mint
pl. az *ékesszólás*-t az *ékesen való szólás* kifejezésre, a
litterae fassionales vallás levél és *vallástétel levél*

neveit a *vallástételről való levél* (Hármaskönyv 1773.) teljesebb alakra lehetne visszavezetni. Azt hiszem azonban, erre nincs szükség. A mai 'véletlenül (történetesen)' értelmében például igen régi kifejezéseink ezek: *történettel, történetből, történet szerint (való)*, de azért a Faludinál olvasható *történet eset* 'casus fortuitus' kifejezést nem kell a *történetből való eset* megrövidülésének felfognunk, vagy a *kétkézrűd* előzményeül egy **kétkézre való rűd* alakot fölvennünk.

Eppen oklevélfajaink régi magyar elnevezései között találunk számos példát ilyenféle jelzős viszonyra. Idetartozik a *hit levél* is, amely eredetileg nem a diploma inaugurale, hanem a *salvus conductus (íti hit levél; vö. SzigV. XI. 41. és 46. vsz.)* magyar neve. Viszont *menedék levél*-nek a *litterae expeditoriae seu quietantiales*-t: a nyugtát nevezték. A *bévitel levél, vallás levél* és *hivatal levél* elnevezéseket már említettem; ugyanilyen összetételek még: *oszlás levél: litt. divisionales, választétel levél: litt. relatoriae* és *bírság levél: litt. iudiciales* is, amely utóbbi a Hármaskönyv latin szövegének e helyével együtt: „in litteris iudicialibus, quas communiter *birsagiales* vocant“ (II. 59.) különösebben is érdekelni fogja nyelvészeinket. Ezek is azt mutatják, hogy *bírság* szavunk csak később nyerte a 'mulcta, poena, birsagium' jelentést; még 1316-ban a *birsagium*-ot is *iudiciummal* értelmezik (NyK. XXVI, 91). A HB.-ben olvasható *birsagnop* tehát csakugyan nem érthető így: 'büntetésnap', hanem 'ítéletnap: dies iudicii, utolsó ítélet', mint annak idején RÉTHEI PRIKKEK MARIÁNNAL szemben ZOLNAI GYULA hangsúlyozta (i. h. 216).

Mit feleljünk mármost a soraink élén idézett két kérdésre? A másodikat a mondottak után tulajdonképen tárgytalannak tekinthetjük, minthogy *határjáró levél* és *határjárt levél* egyformán használatos volt. Egyiket sem nevezhetjük többé vagy kevésbé különös összetételnek, hacsak ahhoz nem ragaszkodik valaki, hogy a jelenidejű melléknévi igenév -ó, -ő képzőjével a cselekvés alanyát, esetleg annak lényeges eszközlőjét kell jelölnünk, vagy hogy ugyanannak a múltidejű melléknévi igenévnek nem lehet cselekvő meg szenvedő alkalmazása is. Minthogy a határjárásnak nevezett ténykedésben maga a *revisionalis* eszközül nem szerepel, a *kénáló levél*, ahogy a birtokot elidegenítés előtt a rokonságnak felajánló iratot nevezték, az *intő levél: litt. admonitoriae* vagy a mai *felszólító, bocsánatkérő* stb. *levél* nem rokon esetek a *határjáró levél*-hez. Az igazság az, hogy mind a jelenidejű, mind a múltidejű melléknévi igenevet a magyarban, a latintól eltérően, igen szabad és változatos vonatkozásban használjuk ma és régen is méginkább. A *töltővessző* eszköz, de már a *hátultöltő fegyver* és a *töltőtoll* nem alanya, sem nem eszköze, hanem tárgya a megtöltésnek; az *ivópohár* iváshoz való edény, az *ebédlő* étkezésre való hely,

a *verődísznó* levágni való sertés stb. Még érdekesebb példák sorát állította össze annak idején KÖNNYE NÁNDOR (Budenzalbum) a régi nyelvből; ilyen a szenvedő értelmű *szerető fiu*, mint a 'dilectus filius' megfelelője, vagy a *malomba vivő búza* éppen a Hármaskönyv fordításából. Viszont ma 'látott'-nak mondjuk azt, amit megpillantottunk, de régen a testis *oculatus* (vö. 'nasutus, auritus') magyarul: *szemmel látott tanu* volt, s ugyanilyen a ma is emlegetett *várt leány* is.

De akkor miért ne nyugodjunk bele abba, hogy az *időltott levél* elnevezésben, mint természetesen tárgyas összetételben, mindig múltidejű melléknévi igenév volt, amint talán a *határjárt levél*-ben is és kétségtelenül a *perjárt* és *per folyta levél* kifejezésekben? Ennek az idézett *Apafi László látattja* adat a fő akadálya. Ebben alig lehet másra, mint az akkor még valószínűleg közismert, vagy esetleg már csak műszó gyanánt használt *látat* főnévre gondolni. Mindenesetre ez a főnév a XV—XVII. századokban, amikor a tárgyalat oklevél-fajban a visus jogi tényéről beszéltek, ennek a latin szónak magyar megfelelőjeként még élő szó volt. Ezért gondolom, hogy a revisionalisnak mégis *időltat levél* volt az eredeti magyar elnevezése, s a XVIII. század folyamán történt, hogy a *látat* főnév elavulása következtében múltidejű melléknévi igenevet magyarítottak bele. A Magyar Hírmondó 1784. évfolyamában (112) olvasható: „dél és *napnyugott* között a' vagy téli *napnyugotton* mi tőlünk üstökös tsillag látattott“; a Haz. Tud.-ban pedig 1807-ben: „*Napnyugott* és *Ejszak* felé“ (II, 370). Azt hiszem, hogy itt ugyanilyen nyelvi félreértésről van szó.

MADZSAR IMRE.

A magyar mássalhangzók rendszeréhez.

GOMBOCZ ZOLTÁN Magyar Fonétikáját¹ forgatva, a magyar mássalhangzók rendszerét ábrázoló táblázat érdekes hiánnyal telt figyelmessé: a magyar mássalhangzók egyik csoportja, az ú. n. affrikáták: *c, dz, cs, dzs, ty, gy* még idáig nincsenek beiktatva a magyar mássalhangzórendszerbe (i. h. 26). Ez a hiányosság egyáltalán nem róható fel GOMBOCZNAK, hiszen ő azon az állásponton volt, hogy az affrikáták a magyarban is, mint sok más nyelvben, mássalhangzó-diphthongusok, tehát az egyszerű mássalhangzók rendszerébe nem tartozhatnak bele (i. h. 34 kk.). Viszont az affrikáták nyelvünkbeli természetét tisztázó vita GOMBOCZ halála után zajlott le,² így természete-

¹ GOMBOCZ ZOLTÁN Összegyűjtött Művei. II. k. 1. füzet. Hangtan. I. Magyar fonétika.

² Vö. HORGER ANTAL, Mi az affrikáta?: MNy. XXXI, 210 kk. — HERGEDŰS LAJOS, Az affrikáták kérdéséhez: MNy. XXXII, 17 kk. — HORGER

tesen nyoma sem lehet a vita eredményének egy jóval korábbi anyagot közreadó kiadványban. Jelen soraimmal inkább saját, a magyar affrikátákat tárgyaló dolgozatomat szeretném kiegészíteni, pótolván azt a hiányt, hogy ott a kérdéses magyar hangokat nem iktattam be a magyar mássalhangzók rendszerébe

Az affrikátákra vonatkozó jelenlegi véleményünk kialakulását HORGER ANTALnak köszönhetjük, aki egyik közleményében (MNY. XXXI, 210 kk.) megváltoztatta azt a régi felfogását, hogy az affrikáta egy zárhang és egy homorgán réshang egyszótagos kapcsolata (vö. ÁltFon. 107. §.). Megállapítja, hogy „az affrikáták nem lehetnek két hang kapcsolatai, aminek eddig általában tartották őket, hanem egyes, mégpedig rövid hangok“ (l. fentebb 212). Szerinte az affrikáta „olyan zárhang, melynek explóziós levegőjét egy azonhelyi réshang képzésére is felhasználjuk“ (i. h. 216). HEGEDŰS LAJOS viszont azt vitatta, hogy eszközlantani felvételei az affrikáta mássalhangzókapsolat voltáról győzik meg, s szerinte a magyar affrikáták is két hangnak (zárhang + réshang) sajátos képzésmódját egyesítik magukban.

A HORGER közleménye nyomán kialakult vitában LAZICZIUS GYULA idézte BELGERINEK az affrikátákra vonatkozó véleményét.¹ E szerint: „az affrikáta vegyes hang (>un phonème mixte«), amelynek sajátos képzése van. Az affrikáta képzési módja középütt áll a zárhang és réshang képzési módja között. Nem azonos egyikkel sem, nem is összege a kettőnek. Még csak nem is egyszerű átmenet az egyikből a másikba, hanem a kettőnek az egybeolvadása, amely sokszor tökéletes, még gyakrakban azonban tökéletlen.“ (l. m. 65. LAZICZIUS cikkéből idézem: MNY. XXXIII, 80—1.) BELGERI szerint e hangok ejtésekor az affrikáták kymogrammjaik vonala elemezhetetlen egységként jelentkezik (i. m. 50). A magyar nyelvből is vett fel néhány példaszót; ezek közül a *csúcsos*, a *dzsida* affrikátáinak képzésében van egy első fázis, melyből lassú, összehúzó izomműködésre következtethetünk, egy második, amely az izmoknak bizonyos változatlan helyzetét mutatja és egy harmadik, még kevésbé energikus, mint az első, mely mindig egy félig zárt hang kisülésekor, a félzár feloldásakor mutatkozik (vö. i. m.

ANTAL, A vegyes zárhangok kérdéséhez: MNY. XXXII, 100 kk. — MADZSAR IMRE, Az affrikáták és a szótaghatár: MNY. XXXII, 103 kk. — HEGEDŰS LAJOS, Fonetikai megjegyzetek: MNY. XXXII, 185 kk. — LAZICZIUS GYULA, Az affrikáta-vita: MNY. XXXIII, 76 kk. — BAKÓ ELEMÉR, A alékok a magyar vegyes zárhangok kérdéséhez. Hangtani tanulmányok 2.: Dolgozatok a debreceni Tisza Istvan Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Szemináriumából. 3. sz. — Vö. még KELEMEN JÓZSEF: MNY. XXXII, 119 és HARTNAGEL SÁNDOR i. h. 319.

¹ L. BELGERI, Les affriquées en Italien et dans les autres principales langues européennes. Grenoble, 1929.

213). A szerző a többi magyar affrikáták tárgyalásakor is hangsúlyozza, hogy az affrikáták képzésének ez a harmadik fázisa egy félig zárt hang kisülése.

LAZICZIUS ez adatok és megállapítások alapján el is fogadta HORGER álláspontját az affrikáta-kérdésben.

Ilyen előzmények után foglalkoztam részletesen kiejtésem alapján a magyar affrikáták kérdésével fentebb említett dolgozatomban. Különösen az érdekelt, mi az a „lassú, összehúzó izomműködés“, amely az első fázisban és az izmoknak az a „bizonyos változatlan helyzete“, amelyet a második fázisban tapasztalhatunk. Megállapíthattam, hogy „az affrikáták magánhangzók közti helyzetben erősen szűkített nyelvréssel (nyelvsatornával) képződnek. Tökéletes szövegi helyzetben gyakran képződik zár, tökéletes szövegi helyzetben már ritkábban. A magánhangzók közt ejtett affrikáták rése a környező magánhangzók képzésmódjától is függ: alsó nyelvallású magánhangzók közt nagyobb az affrikáta rése, mint középső vagy felső nyelvallású magánhangzók közt. Felső nyelvallású magánhangzók közt gyakran zár képződik a szűk nyelvrésből.“ (I. m. 56.)

A hangképzés folyamatát, a beszélőszervek mozgásait és helyzetait illetően pedig megállapíthattam, hogy a szűk nyelvrésből képzett zár nem olyan, mint a zárhangoké. Míg a zárhangok zárképzésekor a nyelvizmok a nyelvcsúcs irányában vonódnak össze, tehát a záralkotást egyetlen központ felé történő izomösszehúzással végezzük, az affrikáták képzésekor a szűk nyelvcsatorna kétoldali izomösszevonással képződik, s ebben némi hasonlóságot mutat a réshangokkal. Mikor pedig ez az amúgy is szűk nyelvcsatorna még jobban összeszűkül, a kétoldalt összevont izomcsomók összeérnek s zárt alkotnak. Ez a zár azonban egészen más (éppen azért, mert két oldalról történik), mint a zárhangoké, amely elülső képzésű.

Megállapítottam továbbá, hogy az affrikáták képzésében „három mozzanat figyelhető meg: egy csökkenő levegőáramlással egyidejű résszűkítő, egy igen gyenge levegőáramlással járó réstartó és a levegőáram erősödésével egyidejű réstágító mozzanat. E szűk nyelvrés képzési helye alapján háromféle affrikátát különböztethetünk meg a magyar nyelvben: alveolaris (*ts, dz*), post-alveolaris (*tš, dž*) és alveolo-palatalis (*t', d'*) affrikátákat.“ (Uo. 57.)

Ezek alapján is megállapítható, hogy a magyar affrikáták nem mássalhangzókapcsolatok, hanem egyszerű mássalhangzók, amelyeket be kell illeszteni a magyar mássalhangzók rendszerébe.

E munka elvégzése előtt azonban pillantsunk végig futó'ag az eddigi említésre méltóbb rendszerezési kísérleteken. BALASSA Magyar Fonétikája (104—5) a *c, dz, cs, dzs* affrikátákat mássalhangzó-diptongusoknak tekinti; a *ty, gy* hangokról

ilyen értelemben nem szól. Az összes affrikátákat egy csoportba veszi a zárhangokkal, s ezt a csoportot „Pillanatnyi mássalhangzók“ cím alá foglalja. GOMBOCZ ZOLTÁN Magyar Fonétikájában — amint már fentebb említettük — a magyar mássalhangzók rendszeréből kihagyta az affrikátákat, mert mássalhangzó-diptongusoknak tekintette őket (vö. i. m. 34—6). HORGER említett cikkében (MNY. XXXI, 217—8) az affrikátákat *vegyes zárhangoknak* nevezte. „Képzésükkor ugyanis sem nem képezünk, sem nem hallunk külön zárhangot és külön réshangot, hanem csak egy hangot képezünk és hallunk, olyant, amelyben az összepréselve volt levegőnek kipuffanása által okozott zárhangnak és ugyane levegőnek a rés falaihoz való surlódása által okozott réshangnak akusztikai hatásai össze vannak vegyülve. A nem-affrikáta zárhangokat, ha ennek megkülönböztetése egyszer-másszor szükséges volna, *tiszta zárhangoknak* lehetne nevezni. Voltának tehát e szerint a zárhangok sorában *tiszta zárhangok*, pl. *t, d* stb. és *vegyes zárhangok*, pl. [*ts*], [*dz*] stb.“

Ezekről a felosztásokról és elnevezésekről azonban rögtön látjuk, hogy nem helyesek. A HORGER-féle *vegyes zárhang elnevezés* sem találó, mert a rendkívül gyakori résképzés és az esetleges zár másféle képzése miatt az affrikátákat nem tekinthetjük zárhangoknak; ez viszont maga után vonja a *tiszta zárhang elnevezés törlését* is. Éppen az affrikáták szűkített nyelvréssel történő képzése készített engem arra, hogy említett dolgozatomban a kérdéses hangokat úgy határozam meg, hogy „a magyar affrikáták erősen szűkített nyelvréssel képzett réshangok, amelyeknek szűk rése gyakran a nyelv elülső peremizmainak vagy hátizmainak kétoldali összevonásával képzett zárrá alakulhat át.“ (I. m. 56—7.) Mivel azonban „ez a záralkotás szabályosan megtörténik a hosszan ejtett affrikáták képzésekor“ (vö. i. h. 57). csakhamar rá kellett jönnöm, hogy amennyire nem zárhangok az affrikáták, éppúgy nem is réshangok, s visszautalva BELGERI megfigyeléseire, a magyar affrikáták legmegfelelőbb neve a *félzárhangok* (semiexplosivae) elnevezés lehet. A félzárhangok csoportja pedig képzési módját tekintve középtűt áll a zárhangok és a réshangok csoportja között, így a magyar mássalhangzók rendszerében is e két csoport közt van a helye.

A fenti megállapításokból azonban még egy végső következtetést is le kell vonnunk: azt, hogyha az affrikátákról, azaz félzárhangokról nyilvánvaló, hogy egyes hangok, akkor ezt a jelölésükre alkalmazott fonétikai jelekben is ki kell fejeznünk. Mivel a SERÄLÄ-féle finnugor fonétikai jelrendszer a félzárhangok tekintetében szintén a mássalhangzó-diptongu állásponton van, különösen fontos, hogy a finnugor fonétikai-jelrendszerben kicserélődjék ennek a szemléletnek minden nyoma

— nyelvünkre vonatkozólag. Ezért a SETÄLÄ ajánlotta $c = t + s \mid cs = tš, tš, tš \mid dz = dz, ds \mid dzs = dž, dž, dš, dž \mid ty = t \mid gy = d$ helyett újakat kell alkalmaznunk, vagy pedig — ami még célszerűbb — vissza kell hoznunk a régi finnugor nyelvészeti irodalom e célra már korábban használt, de SETÄLÄÉKTŐL éppen a már jelzett szemlélet következtében elvetett jeleit. Ezt pedig éppen SETÄLÄÉK 3. szabálya értelmében tesszük, amely szerint: „Für jeden laut in einer gegebenen sprachgemeinschaft ein bestimmter, und nur dieser eine buchstabe.“ (FUF. I, 34). SETÄLÄÉK — amint erről a következő sorok is tanúskodnak — e hangokra vonatkozó akkori szemléletük alapján e szabály értelmében le vonták a következtetést: »Darnach sollen also nicht zwei laute mit einem buchstaben wiedergegeben werden, daher z. B. die zeichen $c = t + s, č = t + š$ oder $t + š, ž = d + z$ oder $d + s$ zu verwerfen sind.“ (Uo.) Mivel azonban e hangokat ma már egyes hangoknak tekintjük, éppen a fenti rendszer értelmében alkalmaznunk kell e szabály reciprok jelentését, ami SETÄLÄÉK a fentiekre rögtön következő szavaiban jut kifejezésre: „Ebenso darf durch zwei gleichwertig nebeneinander gestellte buchstaben (»digraphen«) nicht ein laut bezeichnet werden (z. B. nicht $gh = \gamma$ u. ä).“

E szabály utasításainak megvalósítása már az eddigi finnugor nyelvészeti irodalom használt jeleinek segítségével megtörténhetik. A helyett, hogy e részletkérdés tárgyalása alkalmával az egész korábbi irodalom e célra használt fonetikai jeleit megvizsgáljuk, elégedjünk meg néhány régi neves magyar kutató (mint e tekintetben első sorban érdekelt) jeleinek vizsgálatával.

Nem véve figyelembe azokat a kísérleteket, amelyek a finnugor nyelvek eme hangjainak átírása terén is a magyar helyesírás megszokott (vagy ma már elavult, pl. *cz*) betűkapcsolatait alkalmazták, az első, igen döntő mozzanatnak azt kell tekintenünk, amikor HUNFALVY PÁL és BUDENZ JÓZSEF 1860 után megkezdte REGULY gyűjteményeinek kiadását, s ez alkalomból meghatározta a közreadandó gyűjtemények átírásának módjait is. Ez új jelrendszerbe természetesen igen sokat átvettek a korábban használt jelek közül is. Az így kidolgozott jelrendszer az évek folyamán állandóan tökéletesedett, míg csak BUDENZ Magyar-ugor Összehasonlító Szótárában (1873—1881.) el nem érte végleges formáját. BUDENZ a magyar hangok jelölésére az akkor divó magyar helyesírás betűit és betűkapcsolatait használta. A többi „ugor“ nyelvekre használt átírásban $cs = č$ ($č$), $c = c$, $dzs = ž$, $dz = ž$, $ty = t$, $gy = d$ jeleket alkalmazott. Ez a jelölési mód aztán végigvonul HALÁSZ IGNÁC. SZILASI MÓRICZ, MUNKÁCSI BERNÁT és mások munkáin is, bizonyos árnyalati eltérésekkel vagy kiegészítésekkel. E jelölési módnak tehát hosszú ideig tartó, elfogadott gyakorlata volt, amíg a

SETÄLÄék „mássalhangzó-diphthongus“ szemlélete miatt át nem kellett adnia a helyét a finnugor fonétikai jelrendszer közismert betűkapcsolatainak.

Ezek ismeretében úgy gondoljuk, legcélszerűbb az lesz, ha a magyar félzárhangok jelölésére a következő jeleket javasoljuk: $c = c$, $dz = z$, $cs = č$, $dzs = ž$, $ty = t'$, $gy = d'$. Ez utóbbi két jel magyarázataul megemlítjük azt, hogy a t , d mellé tett ' jel a nyelv peremével képzett alveolaris (vö. SETÄLÄ: FUF. I, 38) és postalveolaris (vö. GOMBOCZ i. m. 20) réshang jellegét fejezi ki. Az e jel fölé tett ' a finnugor jelrendszer palatalisatiós jele. E kettő együttvéve azt fejezi ki, hogy a jelölés alapjául szolgáló zársejtű elem: t , d palatalis jellegű félzárral képződik, s e félzár képzésében bizonyos fokig felismerhető a postalveolaris félzárhangok, illetőleg réshangok nyelvvállása is.

A fentiek alapján módosított magyar mássalhangzórendszer (vö. GOMBOCZ i. m. 26) tehát a következő táblázatot adja:

	Explosivae	Semi-explosivae	Spirantes	Laterales	Tremulantes	Nasales
Bilabiales	p b					m
Dentilabiales			f v			$\underline{m}$
Alveolares	t d	c z	s z	l	r	n
Postalveolares		$č$ $ž$	$š$ $ž$			
Dentipalatales						$\acute{n}$
Alveopalatales		t' d'				
Praepalatales anteriores			$\acute{x}$ j			
Praepalatales posteriores	k g					η
Mediopalatales	k g					η
Uvulares					$[q]$	
Laryngales	'		h			

Mindezek a jelek azonban csak különleges fonétikai és finnugor hangtani célokra szolgálnak; a magyar helyesírás és a népnyelvi hangtani feljegyzések megállapodott betűit, illetőleg betűkapcsolatait nem érintik.

BAKÓ ELEMÉR.

Vidék.

A szóra legrégebb adataink Árpád-kori személynevek: 1211: „Isti sunt serui . . . *Vidikes*“ | 1227: „*Videkus* et Johannes“ | 1240 k.: „Hec sunt nomina vinitorum seruorum in eodem predio . . . *Vydecus*“ (Oklsz.). — A szó alakja következetesen *vidék* (*vidék*), illetőleg szabályos módosulásokkal előfordul *vidik* (*vidik*) alakban, ahol a hosszú zárt *é* nyelvjárás szerint *i*-vé változott, s előfordul *vidég* formában a gyakori *k* > *g* változással. A *védék* alakról még szólunk. — A szónak két egybefolyó jelentése van: 1. 'környezete, környéke valamely helynek, szomszédság', 2. 'távolabbi, idegen hely'. Sokszor egyszerűen: 'táj, irány'. Az első jelentés látszik eredetinek: „De hituán póroc laknac itt e *vidégbe*“ Helt: Mes. 371 | „*Vidégrül* jünnek némöly vargák . . .“ Mon: TME, I, 311 | „Kö vár *védékét* szépen igazgattya“ Nógr: IdOk. Eöb. 9 | „A bethlehem-béli s vidéki gyermekeket le-váगतá“ Nán: SzüTitka 13. *Vidékség* '[loca circumjacentia]' NySz. — A szó második jelentésére: *Vidékes* '[alienus, fremd]' NySz.: „sok *vidékes* nemzetségeket édesítének magukhoz“ Fal: UE. 382. *Vidékség* 2. '[exterae nationes; ausland]' NySz.: „híreben kissebbedett hazája mellett felszerkenvén a rutalmazó *vidékséget* . . . maghazuttollya“ Fal: UE. 367. 1519: „Iobagiones aliorum dominorum ulgo *vydeky*“ (Oklsz.).

A szó megfejtését némileg nehezíti, hogy első előfordulásai személynevek, s ezekben persze a pontos jelentést nem tudhatni. Az Oklsz. 'alienus'-nak értelmezi őket, nyilván a NySz.-beli Faludi-idézetek alapján, pedig talán több joggal 'vicinus'-nak vehetnők a személynevek jelentését.

A kérdésnek megfejtést adhat, s egyben a szó eredetére is fényt deríthet az az új értelme, melyet egy magyar városnév hirdet. Ez a török hódoltság után települt város németül a *Neusatz*, szerbül a *Novi Sad* nevet kapta, magyarul pedig nagyon érdekesen: *Újvidék*. Az idegen fordítások szerint a *vidék* jelentése itt: 'telep, telepítés'. Az elnevezés, illetőleg a fordítások idejében, kb. a XVII—XVIII. század fordulóján a *vidék* szónak, úgy látszik, ez a jelentése is megvolt. Sőt lehet korábbra is tenni e használatot, hiszen egy korábbi helyrajzi nevet is felhasználhattak a város elnevezésekor. Tény az, hogy Bács megye újratelepítésének első évtizedeiben *Újvidék Pétervárad-Sánc* néven szerepel. Erre vonatkozó adatokat közöl REISZIG EDE (BOROVSKY, Bács-Bodrog vm. II.) „A futaki járás Pétervárad-Sáncztól, vagyis a mai Újvidéktől, a Duna mellett Dunabökényig húzódott“ — írja REISZIG az 1719. évről (II, 150); az 1720-i országos összeírásból szintén *Pétervárad-Sáncz* néven idézi (151); „A magyarok Futakon (14) és Péter-várad-Sánczon (6) voltak a legnagyobb számmal“ (152); „Az első német telepek közé tartozik Pétervárad-Sáncz (Újvidék), Hódság, Kollut, Palánka . . .“ (173); „Mária Terézia

1748 február 1-én a várost [Pétervárad-Sánczot] a szabad királyi városok kiváltságaival ruházta fel, egyúttal a város nevét Újvidékre (az oklevél szerint: Uj-Vidég) változtatta“ (169). — Idézeteinkből két tény nyilvánvaló: a telep magva Péterváradból való kirajzás, Pétervárad tartozéka volt, és a magyar elnevezés, az *Újvidék* név az ott élő, bár gyérszámú, de folytonosságát fenntartó magyarságtól eredhet. Valószínűleg korábbi név, mintsem hivatalos lejegyzéseiből következtethetnők. — Mondottuk, hogy e névben a *vidék* szó jelentése ’telep, telepítés’. Ez az értelmezés jól megfér a szó első jelentésével, melyet a NySz.-ből idéztünk: ’környék, szomszédság; t. i. eredeti jelentésnek a ’környékbeli telep’ értelmét tarthatjuk. Más szóval ugyanazt jelentené, mint az alföldi *szállás* ’kiszállítás, kirajzás’ vagy máshol a *tanya*. Művelődéstörténetileg a török utáni korra jellemző, amikor a török miatt városokba tódult lakosság újra kezd kitelepülni, s benépesíti az alföldi pusztaságokat.

Ennek kapcsán merjük a szó eredetének kérdését is fölvetni. Az ötletet JUHÁSZ JENŐNEK némileg hasonló szószármaztatása sugallta: a *vendég* szóé (MNY. XXVIII, 277.). Igéből való névszói származéknak tarthatjuk a *vidék*-et csakúgy, mint a *nyomdék* ~ *nyomdok*, *szurdék* ~ *szurdok* (< *szur- ~ *szor-, vö. *szorit* és *szorul*), *ajándék* ~ *ajándok* és a *szándék* ~ *szándok* szókat. Tövéghangzós alapszóval, amilyen *ivadék*, számtalan példát említhetnénk (vö. TMNY. 490—1). Már legrégebb emlékeinkben megvan e képző: 1152: *Aianduc* szn. | 1193: *Zorduc* folyónév | 1275: *Zurduk ut* stb. A képzőbéli rövid magánhangzó lesz az eredetibb, vagyis a *-dok*, *-dék* alak, a *-dék* viszont másodlagos; a régi példákban szereplő *-dék* végződésekről azonban bajos megállapítani, hogy hosszú *é*-vel olvasandók-e már vagy még rövid *ë*-vel. — Megfejtésünk szerint a *vidék* a *visz* ige származéka, s eredeti jelentése: ’kivitel, kitelepítés, kirajzás’, illetőleg egyszerűen csak ’vitel’. A településnek ilyenén elnevezése nem áll példa nélkül. A latin *transportatio populi* kapcsolatot FINÁLY szótára így fordítja: ’áttelepítés’. A *deporto*, *exporto* és *transporto* igének hasonló értelmét találunk, némi jelentésszűküléssel többnyire így: ’számkivetésbe küld, messzire eltávolít’. De ha ilyen magyar—indoeurópai megfeleléseket is figyelembe veszünk: „Az út Budáia *visz*“ = „Der Weg *führt* nach Ofen“ | „navis viatores ad portum *ducit*“, — akkor hivatkozhatunk a latin *deductio oppidi* szólásra: ’város telepítése’ (a *de-* igekötő arra utal, hogy a telepítő menet a Capitoliumról indult el, ez tehát a mi szempontunkból mellőzhető). Talán hivatkozhatunk az újkori *reductiók*-ra is, ezekre a délamerikai indián gyarmatokra. Egyébként a *vitel* szónak is megvolt a ’telepítés’ értelme: „A népnek Babilonba való *vitele*“ Apork. 10 | „Az Babilonba való *vitelnek* utána: post transmigrationem Babilonis“ Fél: Bibl. I.

1. | „A vitel közbe soltárokat éneklettek“ Megy: 3 Jaj. II, 153 (1. NySz.). — Egy hangtani érvünk is lehet, az, amellyel a *vidék* alakváltozataiban adós maradtunk: a *védék* szó első szótagbeli *é*-jét éppúgy magyarázzuk, mint a *visz* igének ezen alakjait: *véggen*, *véhesse*, *véjendjük* (NySz.); t. i. a finn *vie- -vē-* alapján valószínű, hogy *visz* igénk *i(i)*-je helyén hajdan *é* volt, s az *é* > *i* változásnak egy legrégebb példájával van dolgunk.

Hadd szóljunk még az OklSz. „*Vidékes*“-eiről. Egy-egy község határában természetszerűleg, a föld belterjesebb művelésével kapcsolatban szükség lett ilyen „*vidék*“-ekre, kitelepítésekre. Szerintünk az OklSz. *Vidékes*-ei, akik az összefüggésből kitetszőleg földművelő szolgák, ilyen: foglalkozásukkal egyező nevet viseltek, amilyenek: *Vető*, *Őriző*, *Szabó*, *Szolgád*, *Munka* stb. (vö. PAIS: MNY. XVIII, 98—9). Az első: 'község határa, szállás' jelentésből könnyen alakulnak a következők: 'határ, környék, szomszédság', majd: 'szomszédos, de már idegen föld' (vö. az 1519: „*iobagiones aliorum dominorum ulgo vydeky*“), végül 'egészen messzi, idegen földek, külföld'. Ez a jelentés már jó későn, adataink szerint Faludi korában mutatkozik.

Fejtegetéseim talán igazolják BÁRCZI, SzófSz. azon megjegyzését, hogy a *vidék* szó finnugor (MUSz. 875, 885) és szláv (BEKE: Nyr. XXXIX, 251) származtatásai nem fogadhatók el, s egvszersmind talán valami jobbat nyújtanak helyettük.

MESKÓ LAJOS SCH. P.

A Jókai-kódex hasonmás-kiadása.

A Királyi Magyar Pázmány Péter-Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézete és a Stockholmi Magyar Intézet a Cod. es Hungarici című sorozat I. számaként megjelentette a Jókai-kódex hasonmás kiadását. Budapest, 1942. A címlap, előszó, tájékoztató I—XVI. lap + 170 offset nymással készült hasonmás-lap; az eredeti és a hasonmás néretei egyeznek egymással. 8°. Füszve — A kiadvány könyvársi fogalomla nem kerül, csak a Magyarságtudományi Intézetben: Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8. sz. kapható. Ára 15 pengő.

Midőn a magyar nyelvtudomány művelőinek és a magyar nyelv barátainak figyelmét a kiadványra felhívjuk, talán nem felesleges, ha a hozzá írt előszót és a kódex 43. levelének hasonmását folyóiratunkban közzéteesszük.

Az európai-keresztény művelődés körébe átváltott középkori magyar léleknek, irodalmunk kezdetének, régi nyelvünknek emlékei XV—XVI. századi magyar nyelvű kódexeink. A kies csomó avatag, nem egy helyen romladozó írott könyv értékére, jelentőségére felesleges jelzöt keresnünk. A vallásos tárgy és szellem bizonyos egyoldalúsága fogyatkozás bennük, de keletkezésük idejében gyökerező korjellemző fogyatkozás. Sajnálunk lehet, hogy más tárgyú és tartalmú könyvméretű magyar

szövegemlékeink nincsenek ebből az időből, de örülnünk kell, hogy ilyenek pedig vannak.

Hogy effajta emlékeink a kéziratosság békóiból kiszabaduljanak, annak a fontosságát működése megindultakor felismerte a Magyar Tudós Társaság. Így tette közzé nyomtatásban a DÖBRENTAI GÁBOR szerkesztette Régi Magyar Nyelvemlékek I—IV. kötetében a Bécsi, Czech-, Müncheni és Guarykódexet 1838 és 1846 között, illetőleg nyomatta ki a Winklerkódexet 1846-ban. Az V. kötetben a Jordánszky-kódex 1888-ban látott napvilágot. És a legnagyobb elismeréssel kell meghajolnunk a szervezkedő magyar tudományosság első nemzedékének, főleg pedig az irányító DÖBRENTAI GÁBORNak igazi filológiai érzéke előtt: „a' többi nyelvszöveget, különösebb régi jegyek' meghagyása mellett, mai betűkkel folyand. De híven adatik az egész kéziratban álló minden betű' régi alakja 's helyesírás' minéműsége.“ (A' IVdik és Vdik nagy gyűlés' határozatai szerint a' héti ülésből: Előbeszéd. I. kötet VI. lap.)

A Magyar Tudós Társaság kezdeményét újra felvette és folytatta a Magyar Tudományos Akadémia. Nyelvtudományi bizottsága BUDENZ JÓZSEF, SZARVAS GÁBOR, SZILÁDY ÁRON szerkesztésében „Nyelvemléktár: Régi magyar codexek és nyomtatványok“ címen „Régi magyar codexek“ 14 kötetnyi sorozatát adta ki 1874 és 1890 között, amit a XV. kötet 1908-ban követett. A közzététel kevés kivétellel Volf György munkája. — A filológiai és paleográfiai hűség — sajnos — nem érénye a sorozatnak (aligha VOLF GYÖRGY szándékából). Az I. kötet elején közölt Értesítés erre nézve tudatja velünk: „Mind a mellett hogy ezen codex-kiadásokban szorosán az eredeti kéziratok írásmódjához ragaszkodunk, mégis czélszerűnek látszott, hogy az egyes codexbeli írásmódoknak fölös különbözeteit egy kevésbé megszorítsuk s a nyomtatványban valamennyire egyforma külalakot alkalmazunk...“ Ez a meghódolás a nem éppen szerencsésen értelmezett „célszerűség“ előtt — bizonyára a korszellemnek most sem egészen kiveszett megigazító, szépítő hajlamával együtt káros következményekkel járt: a kiadványsorozat főképen a nyelvtudományi kutatás számára sok tekintetben bizonytalan munkaalapot szolgáltat. Különösen a helyesírási és hangtani tanulmányok azok, amelyek lényeges kárt szenvedtek és szenvednek a Nyelvemléktárnak félig-meddig való pontossága következtében. — Hogy milyen legyen egy a tudomány igényeinek valóban megfelelő kódex-kiadás, arra mintául szolgálhat MÉSZÖLY GEDEON munkája, melyben a Magyar Tudományos Akadémiától „Új Nyelvemléktár“ címen megindított vállalkozásnak első — és remélhetőleg: nem sokáig utolsó — füzete-ként 1916-ban a Bécsi Kódex paleografikus hűségű másolatát és latin eredetijét tette közzé.

monda az barátoknak **M**itazon látam e,
 aztalta tyztesen es odnar modra zezett
 ett Gondolom hogy ne legyen zezete
 ssegeneknek azalla kyt minden napon
 mednek aytorol aytora alamizna ett
 mert en drayulatosyim inkab ulyt
 mynekevnt **C**rususaluzatosaganak
 es zegensegnek peldajat tevettyvont
 hogy nem ment egyeb zezetnek **M**ert
 erre vagyonk hynatalosok es yaronk
 ve clevt es emberetelevtt **E**z er ma
 lattat **E**nnemem hogy evlyek myt
 ent bysded baratt **M**ert ystennek yelos
 nazpa es egyeb zenteknek inkab tyz
 telteyit fagyadbozasual es zegenseguel
 by myat es az zentek nevet menozay
 godnem ment tyztesseguel es tortossaly
 ual: **E**y myatt telek el tauoyt men oda
 gtol **E**s ezbelevl zegenkedenek az bara
 tok **E**zbeueuen hogy ev tyzta ygay
 sayot mondjon **E**s namebyt fevzevter
 kezde crevssen fevnuezm **E**zbe ueuen
 mytopen az fevdeven evluala **E**s obj
 crevssen alara evlett yney fejym
 tyztesen tancytany **D**e kerlelyuala az da
 tokott hogy obj alazatos es tyztes artaict

ot vallanaral hogyj yuncten Dylagy on
berok epevitethetenek meg es banala
mely zegen baratt yutandana anagyj
bely yegne evlhetne le az feateretkawl
es evlhetne egyenbe az baratoknal: nem
hogj zegen az ferdewyn evlne: es az ba-
rat az magas osztalnal evlne: az ext legj
en egy arant oteltet nem hogyj egy za-
ya boduent egyet smafnak ne legjen
nytt az effenne emny

Hostyensisnek val leon ky Seragyly
papajal es miltroy yevtuolna por-
cuntuloba zent marjahoz bel mene
feateroknal gyevlekezett hazaba az sot
votzetuel es pap dyaknal hogyj meglat-
ta az baratoknal halobazatt es lathuan
hogj az baratok fekeznekuala az ferdew-
yn es semmy nem yala alattot banamozat
egy keues paljua es nemj zabadozt
gyekenek ualanaik alattot es azob es sem-
myre valanaik yotfes egy yantofok sem-
uala kezde mend elvttewt arewfen fog-
nuezny. monduon. Eme holoq aloqnat
az baratok legjegy my zegenek sot fol-
trebualonal elvnt. Ezert my lezen my
nekewnt qzaxa es es mend egyebly lew

Ilyen előzmények után tervezi a budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter-Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézete, hogy részben maga, részben más intézményekkel vagy magánosokkal együttműködve, kódexeinket teljes hasonmás-kiadásokban teszi megközelíthetővé a tudomány emberei és más érdeklődők számára. Hogy tudományos, főképen nyelvészeti szempontból ilyen kiadásokra szükség van, az előadottak után talán nem kétséges. Meg vagyunk győződve arról is, hogy ezek a hasonmás-kiadások a maguk közvetlen formáinak a benyomásaival fokozzák majd az érdeklődést régi szellemi életünk termékei iránt. — Természetesen nem legkevésbé ösztönöz bennünket egy ilyen sorozat sürgős megindítására az, hogy minden veszedelem, ártalom ellenére biztosítsuk hiteles formában való megőrzését az annyi nehéz század viszontagságai után ránk jutott örökségnek. Éppen ezért kijelentjük, hogy kezdeményezésünket egyáltalában nem tekintjük a továbbfolytatásra való előjognak. Sőt mi örülnénk a legjobban, ha akár a velünk való együttműködésből eredőleg, akár tőlünk függetlenül mihamarabb minél több kódexünknek hasonmása fogrna közkézben a magyar tudomány és műveltség épülésére.

A hasonmások előtti tájékoztatókban a magukra a kódexekre vonatkozó tárgyi tudnivalókat közöljük. A tartalmat illető, forráskritikai, irodalomtörténeti, nyelvészeti stb. felvilágosításokat nem adunk.

*

Sorozatunkat a Jókai-, korábban Ehrenfeld-kódexszel kezdjük. A vele való megindulást nemcsak az magyarázza, hogy benne az első ismert írott magyar könyvet becsültük meg. Ilyen különlegességén kívül emlékünket egy kedvező körülmény juttatta az elsőséghez. — Néhányunkat, akik a Magyarságtudományi Intézet ilyen természetű ügyeit első sorban intézni szoktuk, bizonyos idő óta már foglalkoztatott a gondolat, hogy jó volna némely kódexünket hasonmásban napvilágra hozni. Azonban, hogy a tervezetés egy kiadványban már most testet öltött, annak az érdeme kiváltképen LOTZ JÁNOS egyetemi magántanáré, a Stockholmi Magyar Intézet igazgatójává. LOTZ, aki évek óta szeretettel és eredményesen foglalkozik a Jókai-kódexszel, azt javasolta, hogy a Magyarságtudományi Intézet és a Stockholmi Magyar Intézet közösen adja ki hasonmásban a kódexet. Erre határoztuk el, hogy a kiadványt megcsináljuk, mégpedig úgy, hogy a két intézet felét-felét vállalja a költségnek. — LOTZnak egyébként jelentős szerepe volt a kiadási munkálatok előkészítésében is. Azonkívül DR. SÁRKÁNY OSZKÁRnak, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi-Könyvtárához beosztott gimnáziumi tanárnak a segítségével sikeresen tevékenykedett a kőlex leírására vonatkozó egyes részletkérdések felderítése körül.

A kiadás technikai műveletét igen nagy ötletességgel és minden elismerést megérdemlő gondnal SZABÓ DÉNES, a Magyarságtudományi Intézethez beosztott gimnáziumi tanár irányította és ellenőrizte. Ugyancsak ő volt az, aki DR. BARTONIEK EMMA magyar nemzeti múzeumi főkönyvtárnok gazdag tudásának igénybevételével a kódexet tüzetesen átvizsgálta, és róla való ismereteinket több új értékes adalékkal gazdagította.

A kódex újabb áttanulmányozásának eredményeit az előszóra következő tájékoztatóban a VOLF Györgytől ellenőrzés után átvett ismertetéshez kapcsoljuk hozzá. Ezeknek, valamint az emlékre vonatkozó egyéb tudnivalóknak az összefoglalása SZABÓ DÉNES munkája.

PAIS DEZSŐ.

Mi a szó funkciója?

1. GOMBOCZ ZOLTÁN legérettebb tanítása a nyelvi funkcióról szól. A nagy nyelvbűvár azonban ezen a téren csak annyira juthatott, hogy egy előadásban beszámolt az előtte felderengő új nyelvszemlélet körvonalairól, s célzott azokra az új utakra és módszerekre, amelyekről nyelvtudományunk elmélyítését s nyelvünk szerkezetének az eddiginél alaposabb megismerését remélte. A halál elszólította munkahelyéről: ígérését — hogy a funkcionális nyelvszemlélet világában nyelvünk egész rendszerét újra átvizsgálja, nyelvtani kutatásunk eddigi eredményeit átértékeli, s egy új rendszeres nyelvtannal ajándékoz meg bennünket — nem valósíthatta meg. (Funkcionális nyelvszemlélet: MNy. XXX, 1—7.)

A funkcionális nyelvszemlélet körvonalai már azokban a részletkutatásokban kezdtek felderengeni GOMBOCZ lelkében, amelyekkel évek hosszú során nem szűnt meg újra meg újra átgondolni s hallgatói előtt tisztázni a magyar hangtan, szótan és mondattan kérdéseit. Maga is hivatkozik arra, hogy fonetikai egyetemi előadásában (Magyar Hangtan. 1925.) a fonológiai vizsgálatok ismerete előtt eljutott annak megátásához, hogy a hang nem fizikai, illetőleg fiziológiai-akusztikai tünevény csupán, hanem a fizikai hang belső megfeleltőjeként van lélektani hang — tehát lélektani fonéma — is; úgyszintén az időtartam jelentéskülönböztető szerepével kapcsolatban már akkor felmerült előtte a funkcionális fonéma fogalma. Még fontosabb szerepet játszottak funkcionális nyelvszemléletének kialakításában jelentéstani kutatásai (A magyar történeti nyelvtan vázlat. IV. Jelentés. 1926.), amelyekről így nyilatkozik: „...nem véletlen, hogy éppen jelentéstani kutatásaim során kezdtek kialakulni bennem a funkcionális nyelvszemlélet halvány körvonalai“ (i. h. 3). Nagy hatással voltak GOMBOCZ

felfogásának kialakulására egyes külföldi nyelvelméleti irányok is. Így mindenekelőtt az a szemléletmód, amely SAUSSURE posthumus könyve útján (*Cours de linguistique générale.*² 1922.) a modern nyelvtudomány fejlődésére egyébként is útmutató hatású volt. A kész terminológia biztossága lepte meg GOMBOCZOT a fonológiai rendszer kiépített fogalmi hálózatában s különösen a hang funkciójának, a hangjelnek fonológiai értelmezésében; ezért tanulmányozta oly behatóan LAZICZIUS GYULA írását (*Bevezetés a fonológiába: NyK. XLVIII. és MNyTK. 33.*). Végül az újabb mondattani felfogásmódok közt RIES szószerkezet-fogalmát (*Was ist Syntax?*² 1927.) oly nagy jelentőségűnek tartotta, hogy nemcsak a maga mondattani rendszerében biztosított annak központi helyet (*Mi a mondat-tan?: MNy. XXV, 1—7*), hanem funkcionális nyelv szemléletének kiépítésében is.

Más utakon, de ugyanoda — a nyelvi funkció fontosságának felismerésére — jutott el BÜHLER KÁROLY, a híres bécsi lélekbúvár és nyelvtoreetikus is. BÜHLER tanításának jelentősége az, hogy igyekezett megtörni a nyelvi nyomozásokban a történeti nyelv szemlélet uralmát. A nyelvfejlődés kérdésénél előbbrevalónak állította a nyelvi szerep kérdését, — annak vizsgálatát, hogy mi a nyelv, illetőleg az egyes nyelvi jel szerepe, funkciója. Másfelől tisztázta a nyelv kifejező, felhívó és ábrázoló funkcióját, s ezzel lerakta a nyelvi funkciórendszer alapilléreit.¹

A nagy magyar nyelv búvár és a kitűnő német pszichológus nézeteinek, felfogásának ez a találkozása maga is kezeskedhetik róla, hogy GOMBOCZ funkcionális nyelv szemlélete tevékenítőleg fog hatni a jövő nyelv kutatására. A csak nagy vonalaiban felmutatott rendszer azonban mindenekelőtt kifejtésre, bizonyításra, alkalmazásra, illetőleg bírálásra és továbbfejlesztésre vár. GOMBOCZ gondolatszállainak továbbszövése már csak azért is kötelességünk, mert tanítása abban a formájában, ahogy ránk maradt — bár a nagy gondolatrendszerek lenyűgöző erejével hat — kifejtetlen s megbizonyítatlan volta miatt nem egy kutatónkban ma még a homályosság érzetét kelti.²

2. GOMBOCZ funkcionális nyelv szemléletének summája ez:

A nyelv a beszélő tudatában virtuálisan élő jelrendszer, amely bármikor a beszéd fizikai-akusztikai tüneményé-

¹ KARL BÜHLER, *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache.* 1934. 24 kk. Itt a szerző a nyelv három alapfunkcióját így jelzi: kifejezés, felhívás, ábrázolás: Ausdruck, Appell, Darstellung. Régebben más terminológiát használt: nyilvánítás, kiváltás, ábrázolás: Kundgabe, Auslösung, Darstellung (IdgJb. VI. és Sprachtheorie 28; vö. PAPP: Bp. Szemle 1933. jan. 121).

² MELICH JÁNOS pl. így ír a GOMBOCZ féle „funkcionális nyelv szemlélet” jelentőségéről: „Megvallom, hogy sok újat nyújtó fejtegetése nek mély-séges jelentőségét inkább csak sejtem, mint világosan értem” (Gombocz Zoltán emlékezete: MNy. XXXII, 84).

ben aktualizálódhatik. Ennek megfelelően a nyelv alkotó elemei — egységei —, a különféle nyelvi jelek is mind kétarcú jelenségek: egy meghatározott tudattartalom szövődik bennük elválaszthatatlan egységbe egy adott hangjelenséggel. A belső és a külső nyelvtényezőnek ez a felbonthatatlan kapcsolata, egymásra tált volta adja a nyelv igazi nyelvjellegét. A külső és a lelki nyelvtényező egymást felidéző, életrehívó, aktualizáló erejét nevezzük nyelvi funkciónak.

A különféle nyelvi egységek — hang, szó, syntagma —^{*} tehát mind két-két alaptényezőből állanak. A hang egyfelől fiziológiai-akusztikai tünemény, másfelől ennek a fizikai jelenségnek lelki képe. A hang kettős arca a fizikai hang és a lelki hangkép. Ezen a kettősségen alapszik a hangjel funkciója, amely abban áll, hogy az egyes jelentéseket egymástól elkülöníti. A szó szintén kétarcú nyelvegység: egyfelől egy meghatározott hangsor, azaz egy név, másfelől egy ehhez a névhez rendelt lelki entitás, egy megfelelő képzet. A szó funkciója az, hogy a lélekben élő képzet életre kelti a külső hangsort, aktualizálja a megfelelő nevet, — vagy fordítva: a név felidézi a megfelelő képzetet. A syntagma vagy szó szerkezet végül kívülről tekintve két név kapcsolata, belsőleg pedig egy meghatározott viszony hordozója. A szó szerkezet funkciója ennél fogva az, hogy egy megadott szókapcsolat a tudatban képes életrehívni egy meghatározott viszonyt, illetőleg egy meghatározott viszony képes a megfelelő szókapcsolatban aktualizálódni.

A GOMBOCZ-féle funkcionális nyelvszemlélet három alaptételen nyugszik. három axiómán, amelyekből a logika törvényei szerint az egész rendszert, annak minden részletgondolatát le lehetne vezetni.¹ A három GOMBOCZ-féle axióma így hangzik: 1. A hangjelnek jelentéskülönböztető funkciója van. 2. A szó a képzetkeltés eszköze. 3. A szó szerkezetnek viszonykeltő ereje van.²

Mielőtt bárki tovább szövé GOMBOCZ gondolatait a funkcionális nyelvszemléletről, előbb ezeket az axiómákat kell alapos vizsgálat alá vennie, s megállapítania, megállják-e azok helyüket ilyen fogalmazásban, s lehet-e rájuk egyáltalában marandó rendszert építeni.

Ez alkalommal GOMBOCZ 2. axiómáját tesszük vizsgálat tárgyává — azt, amelyik a szó képzet- (vagy röviden kép-)

¹ Vö. BÜHLER fejtéteéseit a nyelvtudományi axiómatikáról (Sprachtheorie 19 kk.). Különben az axiómák szerepét és jelentőségét a tudományos rendszeralkotásban szépen megvilágítják D. HILBERT szavai (Axiomatisches Denken: Mathematische Annalen 78): „Wenn wir eine bestimmte Theorie näher betrachten, so erkennen wir allemal, dass der Konstruktion des Fachwerkes von Begriffen einige wenige ausgezeichnete Sätze des Wissensgebietes zugrunde liegen und diese dann allein ausreichen, um aus ihnen nach logischen Prinzipien das ganze Fachwerk aufzubauen.“ (ld. BÜHLER i. h. 20.)

² L. GOMBOCZ idézett előadását: MNy. XXX, 1 kk.

keltő erejéről szól. Közben talán sikerül majd a szó nyelvi funkciójának főjegyeit is rögzítenünk.

3. A szójel két főrészének: a névnek (hangsor) és a hozzáfűződő képzetnek (tárgykép) logikai viszonyára vonatkozólag megállapítja GOMBOCZ, hogy a név a jelölő, a képzet (tárgykép) pedig a jelölt szerepét tölti be. „A jelentés funkciófogalom — mondja —: a névnek az az ereje, hogy képzetet jelenít meg, képzetet kelt, s a tárgyképnek az a tulajdonsága, hogy egy nyelvközösségen belül ugyanazt a nevet aktualizálja“ (i. h. 3—4).

Ebből a fogalmazásból olyasmi tűnik ki, hogy GOMBOCZ felfogása szerint egy névnek egy nyelvközösségen belül mindig egy és ugyanaz a képzet felel meg, egy név a lelki síkban csak éppen egy képzetet képes megjeleníteni.

Vizsgáljuk meg ezt a tételt közelebbről.

4. Kezdjük egy közönséges nyelvlélektani megállapítással.

Ha egy szót kimondok, a hallgató lelkében a megfelelő tárgyképen kívül okvetlenül még egy — esetleg csak határozatlan — viszony képe is feleled.

Arról most nem beszélünk, hogy a szó a valóságos beszédhelyzetben mint szó igen ritkán, legtöbbször csak mondatértékben fordul elő; vö. a felkiáltó jellegű, tehát mondatértékű szavakat (pl. *Gyilkos!*). Ha azonban egyenesen szótárból olvassunk ki különálló szókat, akkor is az illető szó a megfelelő szóképen kívül még valami viszonyképet is kelt a hallgató lelkében. Azt mondom például, hogy ... *óra* ...: a hallgató lelkében először mindenesetre a megfelelő tárgykép, az 'óra' jelentés éled fel, egyben azonban bizonyos várakozás is támad e szó hallatára. Ez a várakozás arra irányul, hogy hát mi is van azzal az 'óra'-val. A hallgató ugyanis befejezetlennek érzi a közlést, s várja annak folytatását, a nyilatkozat lezárását. Ha pedig ezt nem kapja meg a beszélő féltől, maga gondol az *óra* szó után ilyeneket: *az óra ... már éjfél ütött* || *az óra ... megállt* || *az óra ... az enyém* stb. Az *óra* név funkciója tehát itt az, hogy felkelti a hallgató tudatában az 'óra' tárgyképet, s egyúttal támaszt egy bizonyos várakozást, a folytatásra való felajzottságot. Így a hallgató önkénytelenül is egy viszony egyik tagjának fogja fel a hallott *óra* szót: a felidézett tárgyképpel együtt már ezt a feltett viszonyt is előre appericipálja. Az *óra* szó lelki tényezői tehát: az 'óra' tárgykép + egy határozatlan viszony, melynek egyik tagjaként az 'óra' tárgykép szerepel.

Ez pedig másképen annyit jelent, hogy minden szóban ott lapang a mondattá kiegészülés lehetősége, illetőleg szükségessége. Ezt tekintetbe véve, a szó funkcióját legáltalánosabb formában úgy fogalmazhatjuk meg, hogy az nem egyéb, mint egy meghatározott tárgyképnek és egy ahhoz járuló

határozatlan viszonynak életrekeltése a hallgató tudatában.

E mellett persze arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy van olyan szó is, amelynek funkciója elsősorban nem képzetnek, hanem viszonynak a felidézése a nyelvtudatban. Ilyenek a kötőszók és más viszonyító szócskák. Ha a *de* szót hallom, nem elégszem meg azzal az ellentétviszonnal, melyet ez a szó tudatomban életrehív: üresnek érzem e viszonyt, s tartalommal igyekszem kitölteni. A beszédösszefüggésben, illetőleg az adott helyzetben keresek olyan képeket, amelyek ezt az üres ellentétviszonyt tartalommal telítik. Ha pl. üzletben, vásárlás közben csúszik ki valakinek a száján ez az egyetlen szócskából álló nyilatkozattöredék, hogy ... *de* ..., akkor az adott szituációból magam is ki tudom egészíteni, s ki is egészítem, tartalommal töltöm meg a *de* kötőszó kelte üres viszonyt azzal, hogy — mondjuk — így értem e szót: *megfelelne ... de ... nincs annyi pénzem*. Ugyanígy, ha az *alatt* névutót hallom magában, szintén nem elégszem meg azzal az üres térviszonnal, amelyet e szó kivált tudatomban, hanem azt fogom kérdezni — esetleg csak magamban, hangtalan beszéddel — hogy *mi alatt?* s hogy *mi van az illető dolog alatt?* A várakozás, a keresés, a kérdezés, mely az elkülönített *de*, *alatt* s hasonló viszonyzókat apperceptióját követi, arra mutat, hogy e szavak egy meghatározott viszony mellett még képzetek után való vágyat, — úgy mondhatjuk — bizonyos képéhséget, vagyis határozatlan vagy homályos képeket, sokszor egész képáradatot idéznek fel a nyelvtudatban. Az eredmény tehát az, hogy vannak olyan szók, amelyeknek lelki tartalma egy meghatározott viszony és az ahhoz járuló határozatlan képzetek.

Erről az oldalról sem állja meg tehát a helyét Gombocz második axiómája, mely a szó képzetkeltő erejéről szól, de ezzel együtt megdől a 3. axióma is, mely a syntagma funkcióját viszony felidezésében látja. Megdől mindkét tétel már azon a közismert tényen, hogy vannak olyan szavak — a viszonyzószók —, amelyeknek elsődleges funkciójuk nem képzetkeltés, hanem viszonyfelidezés.

5. Ne tekintsük a továbbiakban a határozatlan viszonyt és a határozatlan képzetet mint konstitutív szótenyezőket, hanem fordítsuk figyelmünket a szó határozott képzettartalmára. Ilyen formában tegyük fel a kérdést: vajjon egy névnek minden esetben csak egy meghatározott képzet felel meg, azaz: egy név éppen csak egy meghatározott tárgykép felkeltésére képes?

A válasz erre a kérdésre tagadó. Legtöbb esetben, sőt — nyugodtan általánosíthatunk — minden esetben nem egy, hanem több képzetet képes egy név felidézni a hallgató lelkében.

Csak egy modern igényekkel készült szótárt kell fellapoznunk, hogy meggyőződünk róla: az életben a szavak több jelentéssel, többféle értelemben, sokféle árnyalatban élnek. Ússük fel CsÜRY BÁLINT „Szamosháti Szótár“-át találomra a 156. lapon. Ott találjuk a **cső** *csű* főnevet nem kevesebb, mint 8 különféle jelentésben: 1. 'röhre', 2. 'lauf' (puskái), 3. 'kürtő, kályhakürtő', 4. 'kolbe', 5. 'weberspule', 6. 'csőnyi', 7. 'hüvely', 8. 'a szórómalom nyílása, ahol a szél a szemetet kifújja'. Tehát: egy adott hangsor, a *csű* név nem egy, hanem 8 különféle tárgyképet, képzetet képes a szamosháti magyar ember tudatában életre kelteni. Igaz, persze, hogy minden szótárban, a Csüryében is, vannak egy jelentésűnek jelzett szavak is. Figyeljük meg azonban közelebbről pl. a Szamosháti Szótár ugyanazon lapján az egy jelentésűnek jelzett **csóvál** *csóváll* igét. Ennek jelentését Csüry így adja: 'jobbra-balra ingat, lóbál'. Ez valóban egy jelentésnek látszik első tekintetre, de alaposabb utánagondolás kideríti, hogy a jelzett cselekvés valójában nagyon sokféle lehet: attól függ, hogy ki, mit és hogyan lóbál, ingat. Ezért érezte szükségesnek Csüry, hogy a jelentésmeghatározás után zárójelben megjegyezze: „(= fejet, farkat stb.)“. Már pedig a 'fejcsóválás' mégis csak más kép, mint a 'farkcsóválás'.

Ha mindehhez még azt is hozzávesszük, hogy a leggondosabb és legigényesebb szótárírók sem képesek egy-egy névnek minden jelentésváltozatát felsorolni, mert lehetetlen azt a sokfajta életkört, beszédhelyzetet, társadalmi viszonyt mind figyelembe venni, amelyekben egy név elő szokott fordulni: akkor kimondhatjuk, hogy egy szónak általában annyi különféle jelentésváltozata, tehát annyi különféle képtartalma van, ahányféle beszédhelyzetben, ahány különféle életkörtben azt a szót használják. Mást jelent pl. az *asztal*, ha falusi emberek körében használom, ahol mindenki egy egyszerű, evésre vagy munkára szolgáló faalkotmányt ért rajta, — s mást jelent, ha egy úri ember dolgozószobájában beszélek róla, amikor is mindenki 'íróasztal'-nak fogja érteni. Mást jelent, ha étkezéssel kapcsolatban szólok róla ('étkező asztal'), s mást, ha a mezőgazdasági munka körében alkalmazom a szót ('csep-lőgép fedélzete' Szamosháti Szótár). S más az *asztal* szó életre-keltette tárgykép, ha ez a név a szobában levő 'kis kerek asztal'-ra vonatkozik, megint más, ha egy étterem 'hosszú vendégasztal'-át jelöli; más, ha a 'tanári asztal'-t, s más, ha a templombeli 'Úrasztalá'-t jelzi.

Érdekesen viselkednek a funkció szempontjából a névmások. Ezek jelentése, képtartalma nem csupán a beszédhelyzet különféleségének függvénye, hanem egy és ugyanabban a beszédhelyzetben (tér- és időazonosság esetén) is változik a felidézett képtartalom a szerint, hogy a beszédhelyzet egyes tényezőinek hogyan változik meg az egymáshoz való viszo-

nyuk. Tegyük fel, hogy két ember — *A* és *B* — beszélget. Egyszer az egyik beszédében fordul elő az *én* és a *te* névmás, máskor a másikké. Ha az *A* a beszélő, akkor az ő nyelvhasználatában az *én* névmás az 'A' képzetet, a *te* pedig a 'B' tárgyképet hivatott aktualizálni. Ha az előbbi hallgató, a *B*, veszi át a beszélő szerepét, akkor az ő nyelvhasználatában az *én* szó szerepe lesz a 'B' tárgykép felkeltése, a *te* szóé pedig az 'A' képzetének felidézése. A szerint továbbá, hogy kiről folyik a beszéd, azaz a beszéd tárgy változásai szerint, az ő névmás a legkülönbébb személyek képét keltheti életre, képtartalma tehát lehet 'C', 'D', 'E' stb. A névmás képzettartalma tehát a szerint változik, ahogy egy megadott beszédhelyzet három vonatkozási alapontja¹ egymáshoz képest változtatja a helyét: az a beszélő és a hallgató szerepe egymással felcserélődik, egyik beszéd tárgy pedig a másik helyébe nyomul.

Hogy állunk azonban a tulajdonnevekkel? Azoknak vajjon nem ép az-e az ismertetőjegyük, hogy mindig, minden körülmények közt ugyanazt a személyt vagy dolgot jelzik? Hát nem. *István* nevű egyén ugyan hány él a magyar földön! Ez a név így igen sok tárgy-, illetőleg személyképet képes nyelvtudatunkban felidézni. Még a család- és keresztnév kapcsolatából szerkesztett személynevek is rendszeren több különféle képtartalmat hordoznak. *Papp István* nemcsak az én nevem, hanem az apámé, a nagyapámé; így hívják a fiamat, s valóságú, hogy az unokák közt is fog akadni e névnek viselője. De nemcsak egy család nemzedékei szerint váltakozik egy személynév képzettartalma, hanem külön családok tagjai is viselhetik ugyanazt a nevet. Sőt személynevekről közületeket, egyesületeket s más dolgokat is el szoktak nevezni. Így hát a tulajdonnév sem kivétel az alól a törvényszerűség alól, hogy egy név a szituációnak, illetőleg a beszédhelyzet váltakozó tényezőinek megfelelően más és más képzettartalom felidezésére képes.² Hogy egy szó éppen csak egyfajta szituációban, s így egyetlenegy képtartalommal jelenjék meg: az olyan határeset, amely a valóságos életben nem igen fordul elő, s ilyen esetnek felvételét tisztán csak a tudományos fogalomképzés tisztaságra és elvonásra törekvése magyarázhatja.

6. Kitént tehát, hogy nem áll meg minden további nélkül az a határozott különbségtevés a szó és a szó szerkezet funk-

¹ „Relationsfundamer te“, — ahogy BÜHLER mondaná (vö. i. h. 25).

² GOMBOCZ más összefüggésben maga sem mulasztja el a szavak többértelműségét hangsúlyozni. Vö. Jelentés 35—42. Jellemző azonban már itt ez a megjegyzése: „Persze fel lehetne vetni azt a kérdést hogy vajjon a szavak többértelműségéről beszélni nem a szinkronikus tények meghamisítása e. legálább az esetek túlnyomó többségében?” (i. h. 36). Úgy látszik, a funkcionális nyelv szemlélet síkjában, — amely GOMBOCZ szerint elsősorban a szinkronikus nyelvtényekre irányul, — később valóban a szavak egyértelműségének elve mellett döntött.

ciója közt, hogy az egyiknek képzetkeltő, a másiknak viszonykeltő ereje van. Hiszen a szó lelki tartalmában a megfelelő tárgyképen kívül még minden esetben egy határozatlan viszony is feltalálható. Vannak továbbá — mint láttuk — egyenesen viszonyjelölő szók is, amelyeknek szójellegét sehogysem lehet elvitatni. Ezek persze — azt is láttuk — bizonyos viszony mellett még határozatlan képzeteket is hordoznak, illetőleg indukálnak. Az a tétel is megdőlt, mintha egy név éppen csak egy meghatározott képet tudna a nyelvtudatban felébreszteni. Kitűnt, hogy egy megadott név rendszeren nem egy, hanem sok képzetet kelthet fel a szerint, hogy milyen helyzetben lép fel.

Mindez azonban még nem volna döntő érv GOMBOCZ 2. axiómájának elejtésére. Hiszen joggal mondhatná bárki, hogy a határozatlan viszony mint lelki tényező minden további nélkül odaértődhetik a meghatározásban szereplő „képzet“-hez, s ilyen fenntartással és ilyen értelmezésben a GOMBOCZ-fele szómeghatározás továbbra is használható. Aztán a viszonszók a viszonyokon kívül — magunk valljuk így — még képzeteket is jeleznek, ha határozatlanokat is. A szó képzetkeltő funkciója tehát végső elemzésben így a viszonszó esetében is megtalálható. Végül abból, hogy egy név több különféle szituációban több különféle képzetet képes felkelteni, még nem következik, hogy megdőljön az „egy név: egy képzet“ axiómája. Azt lehetne gondolni, hogy csak el kell vonatkoznunk a több szituáció komplikáló tényezőjétől, s akkor továbbra is fenntarthatnók GOMBOCZ második axiómáját ilyen értelemben: egy név egy és ugyanabban a beszédhelyzetben mindig egy meghatározott képzetet képes a nyelvtudatban életre kelteni.

A továbbiakban azt igyekszünk bizonyítani, hogy ha a szó funkcionális meghatározásán minden esetben hallgatólagosan oda is értjük a képzettartalomhoz a hozzájáruló határozatlan viszonyt, aztán odaértjük azt is, hogy a beszédhelyzet változtatása a képzettartalom változását, illetőleg sokasítását vonja maga után: még ilyen értelemben sem lehet GOMBOCZ szó-axiómáját a nyelv — legalább is a magyar nyelv — valóságos életére alkalmazni. A magyar szó ugyanis — nem tekintve a határozatlan viszony és a szituáció-sokféleség tényét — sohasem egy névnek és egy képzetnek a kapcsolata. Van eset arra, hogy nyelvünkben egy név egyszerre, egy és ugyanabban a beszédhelyzetben, két tárgyképet kelt életre a nyelvtudatban. Tipikus az az eset is nyelvünkben, amikor egy adott név egy meghatározott tárgyképen kívül még egy határozott viszonyt is aktualizál. Végül van példa nyelvünk szerkezetében arra is, hogy egy név egy képzetet és két hozzácsatlakozó viszonyt képes felidézni a hallgató lelkében.

Lássuk ezeket az eseteket egyenkint!

7. Az olvasó bizonyára jól emlékszik a „Toldi“-nak arra a jelenetére, amelyben ARANY az elszabadult bika üldözését leírja. A mészáros legények hat erős szelindeket uszítottak a megvadult bika után, s ezek a bika fülének és marjának estek. Majd így folytatja a költő:

Mihelyt egyik kutya a fülét megvérvé,
S fülében a bika a fájdalmat érzé,
Elbődüle szörnyen és lerázta őket,
Elszórá füléről a *fülönfüggőket*.

Amikor e szöveg *fülönfüggők* szavát olvassuk vagy olvasni halljuk, tudatunkban ez a szó mindenekelőtt a 'fülbevaló' tárgyképet kelti fel — már amennyiben a régies szóhasználat nem okoz nehézséget a megértésben. Minthogy azonban ebbe a helyzetbe, illetőleg ebbe a beszédösszefüggésbe a 'fülbevaló' tárgykép nem illik bele, a támadt logikátlanságot helyesbíteni igyekszünk, s ráeszmélünk arra, hogy itt, ebben a szituációban, a *fülönfüggők* név nem jelezhet mást, mint a 'kutyák', a 'szelindek' tárgyképet. A nyelvtudat tehát most, ebben az adott helyzetben — a pillanat kényszerítő (értelmet sürgető, értelmetlenséget kiküszöbölő) hatása alatt — azonosítja, vagyis inkább helyettesíti a név szokott, mindennapi képtartalmát (jelentését) az illető helyzetbe kívánczó alkalmi tárgyképpel (alkalmi jelentés).

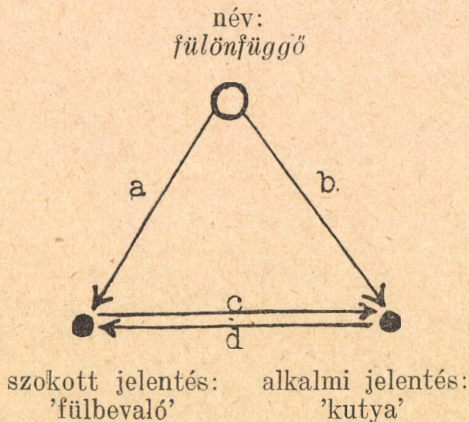
A metafora a hallgató nyelvtudatát aktív munkára ösztönzi, a konvencionális, megszokott képtartalom helyébe vele keresteti meg az alkalmi, a helyzethez szabott jelentést. A metafora nyelvi érdekessége, a nyelvtudatra gyakorolt ingere abban áll, hogy a nyelvtudat egy névhez egyszerre, egy beszédshituációban két képet rendel. A szokott és az alkalmi kép felkeltése a valóságban szukcesszív folyamat; azaz a név (fenti példánkban a *fülönfüggő*) először mindenestre a szokott jelentést idézi fel a nyelvtudatban (itt a 'fülbevaló' képzetét), s csak a nyelvtudat logikai igényének kielégületlensége kelti életre utólagosan az alkalmi jelentést (itt a 'kutya, szelindek' képzetet). Mégis mivel e képlefolyás egymásutánisága végtelenül parányi időt vesz igénybe — hiszen az alkalmi jelentésre való rábukkanás valójában töprengési idő közbeiktatása nélkül történik, s eltévesztené szerepét az a metafora, amelynek értelmén külön törni kellene a fejünket: azért bátran mondhatjuk a két kép felmerülését a nyelvtudatban szimultán folyamatnak.

A metafora tehát nyelvi szempontból olyan szó, illetőleg olyan név, amelynek szerepe az, hogy egyszerre két egymástól távolosó képet idézzon fel a nyelvtudatban. Minél távolabb esik egymástól a két kép — a közönséges és az alkalmi jelentés —, annál hatásosabb a metafora, azaz annál intenzí-

vebben ösztönzi aktív viselkedésre, a nyelvformálásban való tevékeny részvételre a hallgató nyelvtudatát. Van azonban a metafora képtávolításának (a szokott és az alkalmi jelentés távolságának) egy feltétele, amely a végtelenségig való képtávolítást kizárja, s a metafora funkció-betöltéséről kezeskedik: a képlefolyás egyidejűségének, a gondolkodás nélküli megértésnek, az alkalmi jelentés könnyen kitalálható voltának követelménye.

Hogy a metafora lényegében nem más, mint azonosítás, tehát egybesűrített hasonlat, s hogy a költői metafora és az asszimilációs névátvitel egy és ugyanaz a jelenség: azt eddig is jól tudta nyelvtudományunk.¹ Szükségesnek látszik azonban külön hangsúlyozni, hogy a közönséges és az alkalmi jelentés azonosítása a két kép egyidejű jelenlétét teszi fel a nyelvtudatban. A *fülönfüggők* név felébreszti a lélekben a 'fülbevalók' közönséges szójelentést, utána nyomban a 'kutyák' alkalmi jelentést, azután a nyelvtudat szembesíti a kettőt egymással, s a felfedezett hasonló jegyek alapján behelyettesíti a régi jelentés helyébe az újat, az alkalmi. Ez az igazi értelme annak a tanításnak, hogy a metafora annyi, mint azonosítás.

A metafora funkcióját, azaz a metaforát megformáló, illetőleg felvevő nyelvtudat működését ilyenfélekép ábrázolhatjuk:

A sémában a nyílvonalak jelentése a következő. Az „a” és a „b” vonal a névnek azt az erejét és működési vonalát jelzi, amelynek következtében az a lélekben tárgyképeket képes felidézni. A „c” nyílvonal jelöli a nyelvtudatnak azt a feszült-

¹ „Lélektani szempontból a költői metafora is azonosítás, a költői alkotás pillanatában a metaforikus elnevezés is a tárgy adaequat nevének tűnik fel; a különbség csupán az, hogy az asszimilációs jelentésváltozás a népi fantázia, a költői nyelv metaforái egyéni, sajátos, nem mindennapi fantázia termékei”, írja GOMBOCZ (Jelentéstan 71—2).

ségét, felajzottságát, mely a közönséges jelentéssel való elégedetlenség következtében új jelentés megkeresésére irányul. A „d“ irányvonal pedig azt mutatja, hogy a nyelvtudat az egyszer már megtalált új, alkalmi jelentést a hasonló jegyek felfedezése alapján a szokott jelentésre vonatkoztatja, illetőleg annak helyébe állítja, behelyettesíti. Amint látjuk, sémánk és magyarázatunk a hallgató szempontját tartja szem előtt: a fenti séma a metafora funkcióját a hallgató oldaláról ábrázolja. Nem nehéz azonban a viszonyok és irányok megfordításával magunk elé állítani a metafora funkciójának mechanizmusát a beszélő világában.

A metafora nem csupán a költői nyelv hatóeszközei közé tartozik — mint ahogy egyesek talán gondolnák — hanem a közönséges nyelvhasználat tényezőinek, formáló erőinek is egyik legfontosabbika.¹ Ismeretes, milyen nagy szerepet játszik minden nyelvben, de különösen talán éppen a mi finnugor alkatú nyelvünkben, az az antropomorfisztikus szemlélet, az az antropocentrikus világfelfogás, hogy a nyelvtudat a világot az ember képére és hasonlatosságára formálja át. A külvilág dolgait az emberhez méri, a világot azonosítja az emberrel, a világ különféle dolgait és jelenségeit emberi vonásokkal, tulajdonságokkal és cselekvésekkel helyettesíti. Antropomorf metaforákkal telidestele van nyelvünk. Testrészeink nevei visszatérnek az élő és élettelen természet egyes dolgainak elnevezésében. Joggal feltehetjük, hogy *fej, hát, nyak, láb* stb. először emberi testrésznevek voltak csupán. Az állati testre és élettelen tárgyakra való átvitel már másodlagos, metaforikus névadás. A *búza feje, a hegy háta, a kulacs nyaka, az asztal lába* stb., mind-mind metaforák, amelyek ugyan ma már nagyrészt elhalványultak, de gazdag s eleven nyelvtudatú emberek még ma is fel tudják őket frissíteni, ahogy pl. ARANY megújítja és újra hatékonyá teszi a *kulacs nyaka* közönséges nyelvi metaforát azzal, hogy Bencével *kitekerteti a kulacs nyakát*. Emberi tulajdonságokat is ráruházunk a környező világ dolgaira, még inkább emberi cselekvéseket. *All, jár, emelkedik, javít* stb. eredetileg bizonyára emberi cselekvéseket jelölt; metaforikus tehát az a szóhasználat, hogy *áll az óra, jár a malom, emelkednek az árak, a fizetésemelés sem sokat javít már a helyzeten* stb. Antropomorfisztikus metaforák ezek mind, s lényegük az, hogy az egész világot minden dolgával és jelenségével együtt emberformára képzelel el a nyelvtudat, a világ minden dolga mellé odaállítja az embert, s így átlekesíti az egész világot. Az antropomorfisztikus metaforák tehát egy fajta nyelvi panteizmusról tanúskodnak.

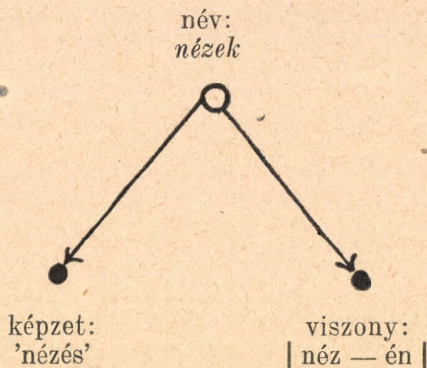
A nyelvi metaforák természetesen nemcsak antropomorfisztikus természetűek lehetnek, hanem más irányúak és termé-

¹ Ezt hangsúlyozta már GOMBOCZ, amikor az asszimilációs jelentésváltozás eseteit ismertette (Jelentéstan 72 kk.).

szetűek is vannak köztük. A metaforáknak nagy bősége azonban mindenképen arra mutat, amit bizonyítani igyekeztünk, hogy nyelvünkben gyakori, tipikus az olyan név használata, amely nem egy meghatározott képet kelt fel a nyelvtudatban, hanem egyszerre, egy és ugyanabban a beszédhelyzetben két-tőt. A metaforikusan használt szó két különálló képzetet tömörít egybe, rendel egy névhez. A szónak mint metaforának funkciója nem egyéb, mint két képzetnek egy névbe sűrítése, tömörítése.

8. A szó lelki tartalma így is tagolódhatik: egy képzet és egy ahhoz kapcsolódó határozott viszony.

Az a szóalak, hogy *nézek*, logikailag két dolgot jelent: jelzi először a 'nézés' cselekvésképet (tárgykép), másodszer ennek a cselekvésnek az első személyű cselekvővel való determináltságát, tehát egy meghatározott képviszonyt. Ha a név képzettartalmát a szokott jelentésmegjelöléssel: '—', a képviszonyt pedig a viszony tagjainak függélyes vonalak közé foglalásával érzékeltetjük, akkor a *nézek* és hasonló szóalakok tényezőinek meg a tényezők kapcsolatának, azaz a szó funkciólefolylásának képét így rögzíthetnők:

Nyelvünk ragozó jellegű nyelv: a magyar szónak megvan az az ereje, hogy magába tömöríti a képzeteken kívül a szintaktikai viszonyokat is. Régi megfigyelés, hogy a magyar szó egységbe foglal sok olyasmit, amit más nyelvek nem szóval, hanem syntagmával, szószerkezettel jeleznek. A francia *j'aime*, a német *ich liebe*, az angol *I love*: szószerkezetek, a magyar *szeretek*: szó. Újabban ugyan egyes kutatók csak külsőlegesnek tartják a ragos szóalak szintetikus természetének és az analitikus kifejezésformának a különbségét. Úgy gondolják, hogy a francia *j'aime* és a magyar *szeretek* formában csupán az íráskép különbözik egymástól. A francia szóalakban szerintük éppoly szoros hangtani egységbe olvadt a személyjel az igetövel, akár a ragozó nyelvekben. S ha valamely távoli bolygóról idevetődne egyszer földünkre egy nyelvkutató, aki elfo-

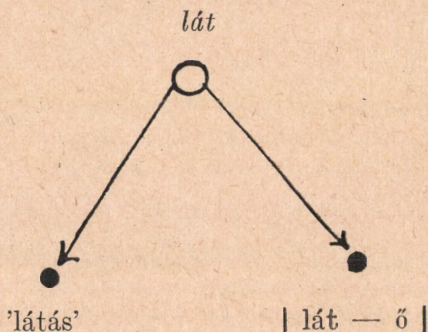
gulatlanul s az írásos nyelvmaradványok teljes kikapcsolásával tenné tanulmány tárgyává a franciát, — vagy ha a francia nyelv egyszer valami nagy világfelfordulás következtében elveszíténé írott nyelv hagyományait, s a primitív nyelvek szintjére süllyedne: akkor egészen bizonyos, hogy elfogulatlan, az íráskép hagyományától nem befolyásolt nyelvbúvár a *j'aime* alakban ragozást látna, csak hogy nem utóragnak, hanem előragnak fogná fel a személyjelet, s a szóalakot ilyenféleképp jegyezná fel: *jèm*.¹

Ennek a tetszetős felfogásnak azonban nincsen egészen igaza. A francia *j'aime* nemcsak az írott nyelvkép tanúsága szerint szókapcsolat, azaz szószervezet, hanem a francia nyelvtudatban is syntagmaként viselkedik. Bizonyosága ennek az, hogy tagjai még eléggé mozgékonyak, helyüket változtathatják (vö. az *aime-je?* kérdő formát). A magyar *szereitek* ellenben semmi körülmények közt sem tekinthető syntagmának, hiszen nem lehet a tő és a személyrag sorrendjét felcserélni.

Mindebből tehát az derül ki, hogy a magyar nyelvszerkezetnek valóban jellegzetes jegyei közé tartozik a ragos szóalakok használata. Kimondhatjuk tehát, hogy a magyar szónak alapvető sajátosságai közé tartozik a sűrítés: tárgyképeknek és viszonyképeknek egy névbe tömörítése.

A magyar ragos szó lelki arca kettős: utal egy tárgyképre s ugyanakkor egy képviszonyra is. Igen ám, de a szó nem mindig ragos. Mi a helyzet ragtalan szavainknál? Vajjon azok is jelezhetnek egy meghatározott képzeten kívül még egy meghatározott viszonyt is?

A *lát* igealak ragtalan. Ennek ellenére e ragtalan formának nemcsak az a funkciója, hogy a 'látás' cselekvést a maga elvont cselekvésvoltában jelezze, hanem a mellett ezt a cselekvést hozzá is köti egy harmadik személyű cselekvőhöz, tehát egy meghatározott viszonyt is jelez. A *lát* ragtalan szó alkotó tényezőiről s e tényezők funkciójáról tehát ugyanolyan képet szerkeszthetünk, mint amelyet a *nézek* ragos szóról szerkesztettünk:

¹ Vö. BALLY, *Le langage et la vie* (1926.) 39.

Ilyenformán nemcsak a ragos szóra, hanem a ragtalanra is érvényes fenti megállapításunk: a magyar szó szerepe mindig az, hogy egy képzetet s egy hozzátartozó viszonyt egységes hangsorba, egyetlen névbe sűrítson.

(Folytatjuk.)

PAPP ISTVÁN.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A görög *v*-nal jelölt magyar *i* kérdéséhez. Hogy magyar *i* hangot görög *v*-nal is leírtak, arra a Konstantinos Porphyrogennetos fenntartotta magyar törzsnevek közül a Κορυϋερμάτου idézi MELICH, A tövégi magánhangzókról: MNy. VI, 152 és Gombocz, Hangtört.: ÖM. II, 88. — Felhívom a figyelmet, hogy a *Kürti* olvasat alapjául szolgáló Κορυϋ- forma a bonni kiadásra visszamenő közlési hiba. A De Administrando Imperio kézírataiban κορυϋερμάτου van. A törzsnév helyes alakjára utal MORAVCSIK: MNy. XXIII, 263; így közli az OMOlv. 8 és NÉMETH. HonfKial. 228—9, 249. — Gombocz Hangtörténetének kiadása alkalmával nem helyesbítettem az erre vonatkozó, illetőleg ezzel összefüggő tévedést, mivel nem akartam a szöveget lényegesen megbolygatni. Úgy látom, helytelenül cselekedtem, amikor legelőbb jegyzetben nem mutattam rá arra, hogy az adat rossz, és a belőle levont nézet hibás. Mulasztásom pótlására késztet, hogy egyik jeles nyelvészünk legújabbban tartott előadásában — nyilván Gombocz Hangtörténete nyomán — a nem létező Κορυϋ- adatra hivatkozva görög *v*-nal jelölt magyar *i* tövéghangzóról beszélt. — A Konstantinos felsorolásában szereplő negyedik magyar törzs nevének az előrésze — ahogy NÉMETH, HonfKial. 250 is megjegyzi — így olvasandó: *Kürtü* és nem *Kürti*.

Egyébként, hogy a bizánci görögben jelöltek-e *v*-nal magyar *i* hangot, arra nézve vö.: MELICH és MORAVCSIK, A Konstantinos Porphyrogennetos-féle γυλασ olvasásáról: MNy. XXX, 267—71; MELICH. Még egyszer a γυλασ: MNy. XXXI, 53; PAIS, Gyila, Julius: MNy. XXXI, 53—4. PAIS DEZSŐ.

A svédországi „hunok”. ECKHARDT SÁNDOR „Attila a mondában” című tanulmányában (Attila és hunjai. Szerk. NÉMETH GYULA.) kifejtettek kapcsán a magyar nyelv- és történettudományt is érdekelheti, hogy a *hun* elnevezés többször előfordul a svéd néphitben és irodalomban. Olaus Magnus, svéd humanista katolikus érsek, 1555-ben, Rómában megjelent „Historia de gentibus septentrionalibus” című nagyértékű svéd művelődéstörténetében (I. könyv 18. fej.) a következőket olvashatjuk: „Inter mirabilia Septentrionalis plagæ aquarum spectacula vnum est, non tam frequens, quam noxium habitantibus in provincia Middelpadensi versus Boreales partes Suetiæ superioris, vbi fere maior pars virorum *Huni* nomine appellantur, tanquam populi clarius contra *Hunos* olim belligerantes, ac triumphantes.” Olaus Magnus közlésével I. LUNDAHL foglalkozott („Hunner” som benämning på invånare i Medelpad: Rig XVII. évf. Stock-

holm, 1934. 12—20), s rámutatott arra, hogy az északi Medelpad tartomány *hun* lakóira vonatkozó tudósítás fantasztikus és valószínűtlen. A „*fere maior pars virorum*“ nyilvánvalóan nem népnévre, hanem személynévre utal. A XVI. században Medelpadban és más északi tartományokban gyakori volt az *Une* férfinév, amely Svédország más részén egyáltalán nem vagy csak igen ritkán fordult elő. Olaus Magnus, aki Medelpadtól messze délen, Östergötlandban született, ezt az előtte ismeretlen vagy nagyon idegen hangzású nevet a fenti formában jegyezte fel, ami azután, szövegét tanulmányozva félreértésre nyújthat alkalmat. A félreértést fokozza az is, hogy a hunok neve a svéd nyelvemlékekben *hunar* vagy *huner* alakban, csak egy *n* nel fordul elő. Ahol Olaus Magnus könyvében kétségkívül a hunokat említi (8. könyv, 13. fej.), ott a *Hunni* és a *Hunnum* (acc. sing.) alakok fordulnak elő. A szerzőnek ez a következtetlensége arra figyelmeztet, hogy amikor Olaus Magnus a nevet a latinban csak ritkán előforduló egy *n*-es alakjában írta le, azzal valami határozott célja volt. Egyébként a szókezdő *h* használata is a középkori svéd nyelvben nagy ingadozást mutat (vö.: A. NOREEN, *Altshwedische Grammatik*. Halle, 1904. 241; S. O. NORDBERG. *Fornsvenskan i våra latinska originaldiplom före 1:00*. Uppsala, 1926. 163 kk.). Idevonatkozó példát LUNDAHL is említi Olaus Magnus munkájából, ahol az izlandi *Ull*, *Ullr* istennevet a dán Saxo Grammaticusnál előforduló *Ollerus* nyomán *Hollerus* alakban találhatjuk meg, a szójegyzékben pedig a latin *Hispanus*-t svédül *ispan* alakban közli.

A svédországi „hunok“-at emlegetik késő középkori svéd krónikák is (*Diarium Minoritarum Wisbyensium*, Olaus Petri). Sőt Västergötlandban, Norvégiában napjainkig él a hagyomány a *huna*- vagy *hunehär*-ekről, akik a rablást, fosztogatást sem megvető hatalmas urak voltak (LUNDAHL i. m. 14—5). Már az izlandi mondák is tudnak róluk (*Húnar*, *Húnaherr*). KNUL LIESTÖL mutatott rá arra, hogy az elnevezés a népvándorláskori hunokra vezethető vissza, de a név eredeti jelentését lassanként elfelejtették és a *hunehär*-nek 'rabló, fosztogató nagy úr' jelentése élt tovább (K. LIESTÖL, *Huneheren: Norsk Historisk Tidsskrift* V (1924). 453 kk.). — A nyugati hun mondjákról újabban I. RILKOVIC D., *Hun és magyar vonatkozású mondák nyugati szomszédainknál: Ethn. L* (1939.), 55—65.

GUNDA BÉLA.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Az Ó-magyar Mária-siralom *qui szava*. Az OMS. „*Syrolmom fuhazatum therthetyk kyul en iumhumnok bel bua qui fumiha nyn hyul*“ versszakában a *qui* szót vonatkozó névmásnak veszi NÉGYESY LÁSZLÓ (MNy. XXIII. 374) nyomán Mészöly GEORGEON (SzegFüz. II, 178, NNy. V, 150—1). Így értelmezi a szót Pais Dezső is a Magyar Versek Könyvében.

Ez a felfogás azonban nem valószínű először is mondat-tani szempontból. Négyesy így írásjelezte a mondatot: „*Syrolmom fuhazatum — therthetyk kyul en iumhumaok bel bua, qui fumiha*

uym hyul.“ Pais pedig így értelmezi: „Siralmam, foháskodásom — (ezekkel) Terjed (mutatkozik) kívül Én keblemnek belső bújja, Mi soha nem hűl (enyhül).“ E szerint tehát a *Syrolmom fuhazatum* mondaton kívüli felkiáltás-féle: csak értelmileg, lazán kapcsolódik hozzá utólagosan a mondat, amelynek állítmánya: *therthetyk kyul*, alanya pedig: *en iumhumnok bel bua qui fumha nym hyul*. Már pedig nem tudok régi nyelvemlékeinkben példát arra, hogy egy mondatrész ilyen szervetlenül álljon a mondat előtt; — hiszen ebben az esetben még megszólításnak is bajosan fogható fel.

Még kevésbé fogadható el a NÉGVESY- és PAIS-féle értelmezés versmondat tani szempontból. E szerint ugyanis éppen az a két rész tartoznék össze mondattanilag: az állítmánynak ige + határozószóból és az alanynak birtokosjelző + főnévből álló része, amelyeket a versszak tagolódása a legélesebben választ el egymástól. — Még mindig szerencsésebb volna a NÉGVESY- és PAIS-féle átírásból elhagyni a gondolatjelet, s ekkor a mondat úgy alakulna, hogy a *Syrolmom fuhazatum* is hozzátartozik mint alany a *therthetyk kyul*-höz mint állítmányhoz és az utána következő *en iumhumnok bel bua* is. Az ilyenfajta kétalanyos szerkezet ismeretes a HORVÁTH JÁNOS tárgyalta közölésből (Egy magyar versbeli mondatképletről: NyK. XXXIX.). De ebben az esetben a szerkezet mint közölés is rossz lenne. HORVÁTH JÁNOS (NyK. XXXIX, 136) szerint ugyanis: „A közölés versbeli elliptikus mondat szerkezet, melyben egy közös mondatrész (vagy mondatdarab) a tőle függőktől közrevétezik, olyformán, hogy míg azok egymással rímelnék, ő az utána következővel alkot szorosabb mondat tani és verstani egységet.“ Itt azonban a közös mondatrész *therthetyk kyul* lenne, s a tőle függők nem rímelnék egymással, mert mindkettő a verssor első felében van; ellenben ez a — feltett — közös mondatrész rímelt egy mellékmondat taltal, amely már nem tartozik a közölés szerkezetébe, hanem abból mondat taniilag kilóg. Már pedig az ÖMS. olyan kerek szerkezetű, arányosan tagolt versszakokból áll, hogy nem tehetünk fel ebben a versszakban sem ilyen rossz közölést. — MÉSZÖLY (NNy. V, 151) értelmezése, — hogy az *en iumhumnok bel bua* utójelzője a *Syrolmom fuhazatum*-nak — hűz ugyan valami választóvonalat a 2. és 3. verssor közé, mégis az első három sor összetartozását érezteti a negyedikkel szemben.

Nincs más megoldás hátra, mint elfogadni azt az értelmezést, amely a Napkeletben jelent meg (I, 191), vagyis a *qui-t* igekötőnek fogni fel. Így nem közöléses ugyan a mondat, ellenben nagyon jól hangzó párhuzamos szerkezet, amelyben az első és a második részmondat szórendje is: alany — állítmány. A két részmondat bizonyos ellentétes, vagy inkább megengedő viszonyban van egymással ilyenféleképpen: 'Siralmam, foháskodásom terjed ugyan kifelé (hallják mások is), de szívem belső bújja mégsem (ezáltal sem v. ezáltal nem) szűnik meg soha egészen.' — A megfelelő latin szövegrész kevés támasztékot nyújt, mert csak a mondat indulása azonos a magyaréval, a tartalma más: „Gemitus, suspiria lacrimaeque foris, Wlneris indicia sunt interioris“ (ÓMOLv. 130). PAIS, szóbeli felvilágosítása szerint, a latin mondat értelmét vitte bele a

magyar szövegbe. Már pedig a vers többi része oly fejlett művészi érzéket árul el a fordító részéről, hogy ezen a helyen is valószínűbb a formához való hűsége, vagyis hogy a latin vers kiegyensúlyozott, párhuzamos sorait (alany – állítmány) párhuzamos sorokkal adja vissza (mellérendelő mondatkapcsolás).

Hogy az igekötő és az ige közt tagadószó áll, arra a MünchK. tól kezdve egy sereg példát idéz MOLE CZ BÉLA (A magyar szórend történeti fejlődése 106).

G. ECKERDT LÁSZLÓ.

Haszura. A MTsz.-ban találjuk a következő adatot: *haszura* 'gyékényből, cirokból v. kukoricaszárból zsineggel összefonott takaró, amelybe a dohánybálákat begöngyölik' Alföld, Arad m. Majlátfalva, Bánság ~ *hacura* 'ua.' Csongrád ~ *hacura* 'ua.' Sárrét (Bihar m.) (Debreceni Szemle VII, 405). — Eredetével eddig senki sem foglalkozott, de kétségtelen, hogy összetartozik a szerb-horvát *hászura* (> *ásura*) szóval, amelynek 'die Schilfmatte, teges cannea' (IVEKOVIC—BROZ I, 372) a jelentése. A szerb-horvát *hászura* sem eredeti szláv szó, hanem a bolgár *chasur* (GEROV V, 489) és oláh *hászur* (ŞAINEANU, Influența orientală II° 211) adattal együtt az arab származású oszmán-török *hasır* 'die Matte' (~ krm. *hasır*, *zasır* 'ein Sack aus Matten') (RADLOFF, II, 1766) szó átvétele.

Keszer. A MTsz. szerint a *keszer* szó jelentései: 1. 'vájó balta' Szeged; 2. 'kapa-alakú fejsze, mellyel a hajó részeit készítik' Törökbecse. — A *keszer* címszónál a MTsz. szerkesztője utal a *kacor* 'kertészkes. szőlőmetsző kés, nádvágó sarló' adataira, mely tudvalevőleg a szláv *kosor* 'Sichel' szó átvétele. A két szó csak azonban nincs semmi köze egymáshoz. Azt hisszük, hogy a *keszer* oszmán-török jövevényszó, amely — elterjedési területe alapján ítélve — valószínűleg szerb-horvát közvetítéssel került a magyarba: szerb-horvát *kés*er 'eine Art Zimmeraxt, asciae genus, dolabra' (VUK³ 273; IVEKOVIC—BROZ I, 523; HASZ. IV. 939).¹ A megfelelő török alak: oszmánli *käsär* 'petite hache, herminette, outil de charpentier et de menuisier' (BARBIER DE MEYNARD II, 630) (< *käs*- 'couper'). — Török eredetű az albán *keser*, *tšeser* 'Axt' (G. MEYER, EtWb. 224) szó is.

Kuti. A MTsz. szerint az Alföldön 'doboz' jelentésben ismerik; *dohányos kuti* Arad megyében Majlátfalván 'dohánytartó faedény'. — Ez a szó szintén a hódoltság-korabeli török hatás emléke. A megfelelő oszmán-török szó a következő: *quṭi* > *qutu* 'boîte, petit coffre' (BARBIER DE MEYNARD II, 566). A török szó közvetve vagy közvetlenül több balkáni nyelvbe is belekerült: újjörög *kovri* 'boîte; (petite) caisse; cassette; coffret' (PERNOT 244) | albán *kuti* 'Schachtel' (G. MEYER, EtWb. 218) | bolgár *kutija* 'doboz' (GEROV II, 435) | szerb-horvát *kutija* 'Schachtel' (VUK³ 329; IVEKOVIC—BROZ I, 609; HASZ. V, 838) | oláh *cutie*

¹ A ritkább szerb-horvát *česer* (HASZ. II, 134) — az ismert (I. MNy. XXXVI, 181) *k*->*č*, *č* változással — a *kés*er-ből fejlődött.

'kleiner Kasten, Schachtel, Büchse, Dose' (TIKTIN I, 471; ŠAINEANU, Influența orientală II, 151). — A felsorolt balkáni adatokból világos, hogy a magyar *kuti* közvetlenül csak az oszmánliból származhatik. Délszláv vagy oláh közvetítés lehetősége ki van zárva.

HASAN EREN.

Csalfa. Csodálkozom azon, hogy milyen rideg állásontra helyezkedtek az EtSz. szerkesztői egyes magyar nyelvészeknek azon véleményével szemben, hogy e melléknevünk azonos egy feltételezett *csalfaj alakú főnévvel. Én ugyanis azt hiszem, hogy e feltevést sem a jelentés, sem a hangalak szempontjából nem lehet helyteleníteni. Ők éppen csak annyit emednek meg, hogy SIMONYI (Nyr. XXXII, 354 és A jelzők 44) e származtatást „jelentésileg igazolni próbálja”. Szerintem azonban SIMONYI nemcsak próbálta igazolni, hanem — ha az analógiák alapján való nyelvtudományi bizonyítás módszere elfogadható, már pedig a nyelvészek, nálunk is, már évtizedek óta megszámlálhatatlan sok esetben ellenmondás nélkül éltek e módszerrel — kétségbevonhatatlanul igazolta is ilyen főnévi → melléknevi jelentésváltozás lehetőségét. A *csalfaj és *csalfa* alakú egyeztetése ellen pedig így érvelnek: „Mint hogy a *faj* szónak *fá* ~ *fa* alakv.-a tudunkkal nincs (mint pl. *tej* > *té*), az összetétel hangtanilag is érthetetlen”. Hát az igaz, hogy az egytagú *faj* mellett nincsen *fá* vagy *fa* változat, azonban ilyenek nem is fejlődhetek volna, hanem legfeljebb csak *fé* vagy *fěj*, mint pl. *haj* 'Rinde' > *hé* ~ *hěj*. Az egytagú *faj* szó szerintem lehetetlen *fá* vagy *fa* változatának kimutatása különben sem volna alkalmas a kéttagú *csalfaj > *csalfa* fejlődés igazolására. De igenis idézhetők e célra szláv *Dunaj* > *Duna*, török *bakaj > *boka*, török *būzaj > *buza*, N. *danaj* > *dana* 'dal', N. *gyapaj* > N. *tyapa* 'gyáva', *taraj* > N. *tara*. Az ilyen esetekben vagy *új* > *á* > *a* (> *a*) változás történt, vagy pedig hangsúlytalan helyzete miatt pótolatlanul esett ki a csökkentett nyomatékú *í*. Azonban még valószínűbbnek tartom, hogy nem is szóvégi helyzetben esett ki az ilyenek *í* hangja, hanem összetételben vagy szólam belsejében egy rákövetkező mássalhangzó előtt, mint pl. (*hajdina* >) *hajndina > N. *handina*, *jöjszē te* > *jöszte (> *jöszte*), német *Meinhart* (olv. *ēj* vel) > R. *Mēnhart* (> *Mēnyhárt*), német *Neusiedel* (olv. *ūj*-val) > *Nāzsīder (> *Nezsider*), R. *Rajnolt* > R. *Ranolt* (> *Radnót*), *sajjtó*, *sajjtol* > R., N. *sató*, *satol*, R. *svajncár* > R. *suhancár* (: > *suhanc*). Talán idetartozik az *ejt* és *esik*, *fej*t és *jeslik* viszonya is). Ugyanígy keletkezhetett a *csalfajbíró (> R. *csalfabíró*) vagy *csalfaj *lány*, *legény* kapcsolatokban is az *í* nélküli *csalfa* alak.

De az EtSz. szerzői szerint még egy más akadály is van e feltevés elfogadásának: „éleddig *csalfaj alakv. sem a régiségből, sem a nép nyelvéből nincs kimutatva.” — „Annyi baj legyen!” mondhatnók erre „pesti nyelv“-en. Mert ugyan hány olyan (egyébként általánosan helyeselt) szófejtés van, amelynek során ne szorultunk volna egy csillagos alaknak (vagy esetleg többnek is) feltevésére? Aligha lesz nagy ezek száma. A kérdés az én nézetem szerint e tekintetben mindig csak az, hogy 1. okvetlenül szükséges-e bizonyos nyelvi tény megmagyarázásához a csillagos alak feltevése, és 2. nincsen-e egy ilyen alak

feltevésének valamilyen (akár jelentéstani, akár hang-, alak- vagy mondattani) akadály? Az én nézetem szerint ebben a mi esetünkben igenis szükséges a *csalfaj összetétel feltételezése, mert e nélkül semmiképpen se tudnók a *csalfa* szó eredetét megmagyarázni (arról t. i. nem lehet komolyan beszélni, hogy a *csal* igének valamilyen származéka volna, mint ahogy BÁRCZI gondolja) És kifogást sem lehet ellene emelni, mert a SIMONYI idézte analógiák kétségtelenül mutatják, hogy szolgálhatott ugyanígy jelzőül egy összetett *csalfaj főnév is. Hogy aztán egy ilyen csillagos adattal (vagy akár e nélkül is) operáló szófejtés minden tekintetben kielégítő-e, az már más kérdés. Van ezek között olyan, melynek helyességére „akár mérget vennénk”. de van olyan is, melyet csak valószínűnek vagy lehetségesnek ítélünk. Én a *csalfa* szónak fentebb ismertetett magyarázatát az EtSz. szerkesztőivel (no és persze BÁRCZIVAL) szemben valószínűnek tartom.

Vagy. Van mai nyelvünkben *vagy* 'du bist' igealak, van *vagy* 'oder' választó kötőszó, és van 'körülbelül' jelentésű *vagy* határozószó. (Régibb nyelvünkben 'gazdagság, vagyon' jelentésű *vagy* főnév is volt, l. erről KLEMM: MNy. XXII, 120, MÉSZÖLY: NyK. XLVIII, 62. De ez, mikor később ugyanilyen jelentésű *vagyon* főnév is keletkezett, minthogy a *vagy* hangsorhoz még három más jelentés is kapcsolódhatott, szabályosan elavult.) Az első *vagy*-nak már ismerjük az eredetét (l. HORGER, MgeragTört. 31. §.), a másodikat is valószínűleg helyesen magyarázta KLEMM (MNy. XXII, 121), de már a harmadikat (uo.) aligha helyesen. Én azt hiszem, hogy ennek sokkal egyszerűbb a magyarázata: szerintem azonos a választókötőszóval, csak hogy a két (hozzávetőleges becslésen alapuló) számbeli lehetőség elsejének, melynek a szétválasztó *vagy* kötőszó előtt lett volna a helye, elmaradt az említése, s ennek megtörténte után a nyelvérzék ezt a (valamely szám előtt álló) *vagy* szót persze 'körülbelül' jelentésű határozónak fogta fel. Pl. *Elesett (két-) vagy háromszáz. Voltak ott (nyolcan) vagy tizen. Termétt neki (tizenkilenc) vagy husz mázsa almája.*

Major. Mai köznyelvünkben csak 'mezei gazdasághoz tartozó épületek a hozzájuk tartozó udvarral, szérűvel, kerttel stb.' (CzF.) jelentése, de a NySz. szerint régebben még 'villicus. majorgazda' jelentése is lett volna. Felmerül tehát az a kérdés, hogy hogyan viszonylik ez az elavult jelentés e szónak másik, ma is használatos jelentéséhez. Amit erről a DOLw.-ben és BÁRCZI SzófSz.-ában olvasunk, az nagyon zavaros. Szerintem azonban egészen világos, hogy ezek: se h o g y sem viszonylanak egymáshoz. Itt ugyanis szerintem nem egy szónak két jelentésével, hanem két más-más jelentésű szóval állunk szemben. Az egyik, a ma már elavult 'villicus' jelentésű (ennek ma már csak a *Major* családnév őrzi az emlékét), a német *Meier* átvétele, a másik pedig, a ma is használatos 'mezei gazdasághoz tartozó épületek stb., Meierhof' jelentésű, a hazai (és bécsi) német *Meierhof* összetételnek rövidített alakban való átvétele. A 'villicus' jelentésű R. *major* elavulásának pedig az az alapoka, hogy

a másik *major*-nak -s képzős és szintén 'villicus' jelentésű *majo-ros* származéka is keletkezett, minek megtörténte után a 'villicus' fogalmat már két szóval lehetett kifejezni: vagy a *R. major* szóval, melynek hangsorához azonban ezenkívül még a 'Meierhof' jelentés is fűződhetett, vagy a csak egyjelentésű, tehát félreérthetetlen *majoros* szóval. Mivel pedig kivétel nélküli jelentéstani törvény, hogy egy többjelentésű szónak (hangsornak) az a jelentése, melyet egy egyjelentésűvel is ki lehet fejezni, elavult, ezért a 'villicus' jelentésű *R. major* szabályosan elavult.

Fukar. Egyre fokozódó érdeklődéssel és végül teljes megelégedéssel olvastam Loványinak *fukar* szavunk eredetéről szóló szép tanulmányát (MNy. XXXVII, 320). Feltétlenül igaza van: *fukar* szavunknak semmi köze a *Fuggerek* családi nevéhez, hanem alakváltozata a *R. kufar*-nak, ez pedig alakváltozata a köznyelvi *kufár*-nak. A *R. kufar* > *fukar* esetében észlelhető mássalhangzó-helyesere nem szorul semmi különösebb magyarázatra, de cikkének nem egy olvasója valószínűleg hiányát érezhette némi magyarázatnak abban a tekintetben, hogy hogyan viszonylanak egymáshoz egyrészt a *kufár* és *R. kufar* (> *fukar*) alakok *á* és *a* hangjai, másrészt pedig ezen alakok jelentései. Az ő szép szófejtésének megerősítése céljából tehát közlöm, hogy e német jövevényszavunk legrégebb alakja *kufár* volt, legrégebb jelentése pedig 'kereskedő', s ebből pejorativ változással 'publicanus féle, Makler'. A szóvégi *r* előtti *á* nak szabályos megnyúlásával aztán (l. erről HORGER: UJb. XV, 433 stb.) *kufár* lett belőle. De a két alak és a két jelentés megoszlása következtében a rövid magánhangzós *kufár* (> *kufar* > *fukar*) alak is megmaradt és a hosszú magánhangzós *kufár* alak is, mégpedig az előbbi a pejoratio nélküli, az utóbbi pedig a pejorált jelentéssel. A 'kereskedő' jelentésű (*kufár* > *kufar* >) *fukar*-nak aztán (valószínűleg a 'kapzsi, pénzéhes' jelentés közvetítésével) 'zsugori, fősvény' jelentése is fejlődött, s ennek megtörténte után régebbi jelentése (mivel ezt a csak egyjelentésű, tehát félreérthetetlen *kereskedő* szóval is ki lehetett fejezni) szabályosan elavult.

Folyosó. *Foly* igénknek mai 'fliessen' jelentésén kívül régebben tudvalevőleg még 'fut' jelentése is volt. (Ez utóbbi, mivel ezt a csak egyjelentésű, tehát félreérthetetlen *fut* igével is ki lehetett fejezni, szabályosan elavult.) És gyakorító -s képzős *R. folyos* származékának is megvolt ez a két jelentése. (Mindkettő szintén szabályosan avult el; az első az egyjelentésű *folydogál*, a második az egyjelentésű *fukos* vagy *futháros* miatt.) E *R. folyos* ige *fo'lyosó* igenevének mai köznyelvünkben már csak 'Korridor, Gang' a jelentése, régebben azonban bizonyos betegségeket (pl. orbáncot) és ív papírost is jelentett (l. EtSz. II, 351). Hogy miért nevezzük így az épületnek e részét, és hogy miért nevezték így régebben azokat az orbáncféle betegségeket, azt már tudjuk (l. erről HORGER, MSzavTört.). De mind máig rejtély, hogy miért nevezték el őseink az ív papírost is *folyosó* nak? Ami ugyanis erről az EtSz.-ban *fóliós* al. (II, 340) olvasható, az határozottan téves.

En azt hiszem, hogy nem azt a papirost neveztek el annak idején így, melyet mi ma *ív*-nek mondunk, vagyis bizonyos nagyságú, egyszer vagy többször összehajtogatott négyszögletes papirost (amely ma már ebben az alakban kerül a gyárakból kereskedelmi forgalomba), hanem a pápirosnak egy ennél régiebb formáját. Azt, amelyet a mai papirgyárak előzői, az egykori papirmalmok, nem kétrét összehajtva, hanem szalagszerű, egy-két arasz magasságú és egy-két méter hosszúságú alakban összetekecselve (és spárgafélével összekötözve) hoztak forgalomba.¹ Az ilyen hosszúkás alakú papirost aztán már joggal nevezhették el őseink (szemben a már lapokra felszeletelt papirossal) *foljosó papiros*-nak (mint ahogyan pl. *futó szőnyeg*-ről beszélünk), majd rövidítve *foljosó*-nak. De mikor idővel szokássá vált a papirosnak már nem ilyen hosszúkás szalag alakjában, hanem kétrét (esetleg még többszörösen is) összehajtott alakban való árusítása, továbbra is *foljosó* maradt a neve. (Vö. ezzel azt, hogy pl. az acélból készült és a lúd tollához már nem is hasonló írószerszámnak még mindig *toll*, németül *Feder*, franciául *plume* a neve.)

Megemlítem még ezzel kapcsolatban, hogy az ilyen papirdarabnak (csak a nyelvújítás kora óta szokásos) *ív* neve a latin *arcus*-nak vagy a német *Bogen*-nak tükörjelentése. Mivel a latin és német szavaknak 'ij' jelentésükön kívül még 'bolthajtás' és ('papirtekeres' →) 'kétrét vagy többszörösen is összehajtott papírlap' jelentéseik is voltak, ezért a régi *ív* 'ij, Armbrust' szónak (a ma használatos *ij* alak változatának) is tulajdonították eredeti jelentésén kívül még ezt a két jelentést is. Ennek megtörténte után az ilymódon többjelentésűvé vált *ív* szónak régiebb 'ij' jelentése, mivel ezt ennek csak egyjelentésű, tehát félreérthetetlen *ij* változatával is ki lehetett fejezni, persze csakhamar elavult.

Arc-illat? MNy. II, 185 hajdúmegyei tájszók között olvashatjuk, hogy „*arc-illatja*; arculatja, orcájának a színe, formája.“ Itt azonban természetesen szó sem lehet az arenak se illatáról, se színéről, se formájáról, mert ez a N. *arcilat* (s ebből talán hosszú *l* hangú *arcillat* is) nem egyéb, mint a köznyelvi *arculat* főnévnek egyik alakváltozata. Az *arc* (*orca*) szónak R. *arcél* (*orcél*) ablativusából ugyanis -at, -et képzős R. *arcélat* képződött, s ebből egyrészt *arcilat > N. *arcilat* (> *arcillat*?), másrészt pedig R. *arcólat* > *arcúlat* > *arculat*.

Szállya? IVÁNYI BÉLA: MNy. I, 376 Sajószentpéter 1778. évi jegyzőkönyvéből ezt a nyelvtörténeti adatot közölte: „Mostoha Annának vásznát a *szállvábúl* ki vágta“. Vásznonról lévén szó ebben a mondatban, kétségtelen, hogy a kérdéses szó nem *szállvá*-nak, hanem *száttvává* nak olvasandó, és *szátyvává*-nak ejtendő. *Szátyva* a 'szövészék' jelentésű *észtováta* szónak egyik alakváltozata. Kettejük hangtörténeti viszonyára vö. MNy. VIII, 11 közölt magyarázatomat.

HORGER ANTAL.

¹ Ókori bölcsek és költők képén vagy szobrán gyakran látni ilyent az ábrázoltnak jobb vagy bal kezében.

Fölöstyén. KÁROLYI ÁRPÁD írja M. Országgyűlési Emlékek XI, 516: „... Némethy Gergely 1605 első felében átcsapván a Dunán, könnyű szerrel elfoglala Pápát és Egerszeget, a mire aztán [a] Bocskay pártjára állottak... segélyével Némethy Gergely Sümeget, Szombathelyt, Kőszegét s egyéb jelentéktelen helyeket hatalmába keríté. Horváth [Bálint] és Hagymássy [Kristóf] társaságában átcsapott aztán a kissé elbizakodott Némethy Stájerországba és itt rövid időre hatalmába keríté *Fölöstyént*,¹ mint akkor magyarul *Fürstenberg-et*¹ nevezék“.

ANGYAL DÁVID.

KÁROLYI ÁRPÁD cikkéből, a benne közölt helynevekből kétség-telenül következik, hogy itt az 1918. év előtti magyar határ mentén fekvő stájerországi *Fürstenfeld*-ről van szó. Az 1605. évi, fentebb idézett harcok errefelé folytak. *Fürstenfeld* a Feistritz-folyó mellett fekszik, a Feistritz a Lapinsba, ez meg a Rábába szakad. ZAHN JÓZSEF „Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter“ című (Wien, 1893.) műve szerint *Fürstenberg* nevű falu, város Stájerországban sem ma nincsen, sem régen nem volt, viszont ugyanezen mű szerint *Fürstenfeld*-et, melyre adatok 1185 óta vannak, soha *Fürstenberg*-nek nem hívták. Sem nekem, sem ANGYAL DÁVID tanár úrnak nem sikerült megállapítanunk, honnan vette adatát KÁROLYI ÁRPÁD, mert cikkében forrást nem idéz. Hogy azonban *Fürstenfeld* határvárosnak (ZAHN i. m. is *Fürstenfeld*-ről azt írja „Stadt... an der ungarischen Grenze“) a XVI. század végétől (esetleg korábban is) volt magyar neve, azt más adattal is bizonyítani tudjuk.

Az Áll. Térképészeti Intézettől kiadott „Kisatlasz“ (Bp., é. n., értesülésem szerint 1937.) névmutatója *Fürstenfeld* nevét [ ] jelben *Fölös'öm* alakban közli. Ez a magyar alak azonos KÁROLYI ÁRPÁD *Fölöstyén*-ével. Megkérdeztem DR. TAKÁCS JÓZSEF százados urat, az Áll. Térképészeti Intézet tudós tisztviselőjét, honnan vették, illetőleg vette ő a *Fölöstöm* nevet. Azt a felvilágosítást adta, hogy emlékezete szerint SCHWARTZ ELEMÉRnek, „A nyugat-magyarországi német helységnevek“ című (Bp., 1932.¹, 1933.²) munkájából. Miuthogy a mű tárgymutatójában nem találtam meg az utalást a mű illető helyére, SCHWARTZ ELEMÉR egyetemi tanár úrhoz fordultam, s ő szíves volt a következő felvilágosítást adni: Mint nyugatmagyarországi ember gyermekkorra óta ismeri a *Fölöstöm* nevet, amely magyar beszédben e régi határterületen közönségesen ismert. Még német beszédben is hallotta *Fürstenfeld* helyett a *Fölöstöm*-öt — úriembertől, született némettől. A saját tudásából merített tehát, mikor műve 51. lapján ezt írta: „*Fölöstöm* (Fürstenfeld) és Radafalva közt nagyterjedelmű tó volt, s ennek keleti partján a *fölöstömi* hercegek várkastélya állott, melyhez hatalmas vadászterület tartozott.“

Hasonló felvilágosítást kaptam MIKOLA SÁNDOR akadémiai tagtól, régi kedves barátomtól. MIKOLA SÁNDOR vasmegyei, péterhegyi születésű, iskoláit szülőhelyén és a soproni evangélikus gimnáziumban végezte. Ő is gyermekkorra óta ismeri 'Fürstenfeld' *Fölöstöm* nevét, és soha másként nem is nevezte e stájer

¹ En emeltem ki. A. D.

helyet magyar beszédjében, mint *Fölöstöm*-nek. Vidékükön e név közhasználatú.

Kétségtelenül hiteles tehát, hogy *Fürstenfeld*-nek magyarul *Fölöstyén* volt, illetőleg ma *Fölöstöm* a neve. Hogy a név a német népi *Firštynfölt* első tagjából alakult, az is kétségtelen. Az *-ény* (előbbi *-én*) $\sim$ *-öm* (előbbi *-ön*) váltakozásra vö. a *bölény* $\sim$ *bölöny* (EtSz.) és *szekrény* $\sim$ *szökrön*, *szökröny* (MTsz., MNy. XXXVIII, 200) szavakat.

A M. Tud. Akadémia — BEÖTHY ZSOLT indítványára — 1915-ben és 1916-ban összeállította az idegen országokbeli helyek magyaros hangzású vagy magyar nyelvi neveit. *Fölöstyén* vagy *Fölöstöm* nincs közöttük (l. Akad. Értesítő 1915. és 1916. évi folyam, főleg 1916: 175, 562; MNy. XII, 274), ahogy sok más régi s ma is használt népi magyar név nincs közöttük. Kívánatos volna, ha valaki történeti alapon az idegen országokbeli földrajzi nevek magyar alakjait egybeállítaná. Magyar szókinés ez, ha a ma politikája nem is kedvez használatuknak.

Berettyő. Az EtSz. I. *berék* cikkében szó van a *Berettyő* folyó nevééről is. Jelzi a cikk, hogy a *berék* és *jó* 'folyó' összetétele, s felsorolja e névnek régi és újabb alakváltozatait. Két alakváltozat, amelyet újabban jegyeztem ki magamnak, nincs megemlítve. Az egyik *Brittyő*. Ezt Fodor Dániel: Nyr. VI, 473 (id. Nyr. LVII, 107) mint szilágymegyei tájszót *Brittyő fojó* alakban közli. A másik forma *Berettyő*. Ez az adat Grossinger „Universa historia physica regni Hungariae“ című művében (IV, 84) van 1717-ből. Az idevonatkozó rész latinul: „Dum A. 1776 in Krasznensi Comitatu versarer, Illustrissima Matrona Susanna, Georgio e Baronibus Bánfi nupta, nata Veselényi Libellum de cura Bombycum e Germanico in Patrium idioma laudabili industria traducebat in *Nagy-falú*, quod oppidum amni *Beretjő* (úgy az eredetiben) adjacet“ (a továbbiakban azt írja, hogy nem tudja, vajjon ez a magyar fordítás megjelent-e nyomtatásban is). Magyar fordítása: „Amikor 1776-ban Kraszna megyében jártam, Nagyságos Zsuzsánna asszony, Bárány György felesége, született Veselényi leány, egy a selyembogarak tenyésztéséről szóló német könyvecskét fordított hazai nyelvre dicsérni való szorgalommal *Nagy-falú*-ban, amely város *Berettyő* folyó mellett fekszik“. *Berettyő*-re eddig példánk nem volt. Az alak illeszkedett alak, olyan amilyen a *Héjő* mellett használt *Héjő*, vagy amilyen a kalotaszegi *Meregyő* (vö. MELICH, HoniMg. 31).

MELICH JÁNOS.

Buj. Szabolcs megyében, Nyíregyházától északra fekszik a színmagyar lakosságú *Buj* nagyközség. Nevének magyarázatával tudtunkkal még senki sem foglalkozott.

Neve török eredetű lehet, mégpedig a *boγ* 'parancsnok, úr, vezér' (ΝΕΜΕΤΗ, HoniKial. 1:0—1) és az *ul* 'fiú' (ΝΕΜΕΤΗ: MNy. XVIII, 7) szók összetételéből származhatik. ΝΕΜΕΤΗ GYULA (i. h.) *Boarik* szabir királynő nevét a *boγ* és *aryk* 'tisza, szép, erényes' szók kapcsolatából fejti meg, és a *boγ* szó γ-jének eltüné-

sét is megmagyarázza. Hasonlóképen lehetett *Boj* + *ul*-ból *Boul*, majd ebből hangzöhasonulással *Buul*. Az utóbbiból *Búl* alakon át *Bul*, majd *Buly* és ebből *Buj* fejlődhetett.

A község nevére a következő adataink vannak: 1327/1355: *Buly* (BAÁN KÁLMÁN, A bulyi és jékei Jékey család oklevéltára. Bp., 1937. 2) | 1333/1355: *Buul* (i. h.) | 1355: *Buul* (i. h.) | 1355: *Bul* (AnjouOkm. VI, 302) | 1393: *Bul* (BAÁN i. m. 3) | 1394: *Buly* (ZichyOkm. IV, 564) | 1453: *Bwl* (i. h. IX, 356) | 1454: *Bwl* (i. h. IX, 468 és XII, 240) | 1460 k.: *Bul* (i. h. X, 471) | 1462: *Bwl* (i. h. X, 238) | 1485: *Bwly*, *Bwl*, *Buly* (i. h. XI, 409–12) | 1486: *Bwly*, *Bwlhy* (i. h. XI, 438–40) | stb. (I. BAÁN i. m.).

Török név felvételének lehetőségét megerősítik a környéken jelentkező török nevek, mint pl. *Ibrány*, *Csúr* stb. A helynévadás hasonló módjára vö. a *Bajol* helynévre vonatkozó magyarázatot (MNY. XXXVI, 326).
V. MIKESY SÁNDOR.

Rompa. A *sorompó*-ról írott cikkemben (MNY. XXVIII, 121–2) megemlítettem, hogy Szentesen 'sorompó' jelentésben *rompa* szó ismeretes, és ezt a *sorompó* alakváltozatának tekintettm. Úgy látom, hogy fejtegetésemnek ez a része helytelen, mert a *rompa* szó Szentesen sorompó nélkül való vasuti kocsiátjárót is jelent. Van ugyanis egy 'vasuti töltés, melyen kocsiátjáró (és természetesen sorompó) is van' jelentésű német *Rampe*, s ebből a magyar vasutas nyelvben *rámpa* lett. De mivel a német *Rampe* a hangja zárt szótagban van, ezért a német nyelvben ez a hang rövid, és a magyar népnyelvbe a német *Rampe rampa* alakban kerülhetett át. Ennek lehet alakváltozata a szentesi *rompa*.
NYÍRI ANTAL.

Zerge, Zergehid. 1941 nyarán egyik tanítványom, GERGELY BÉLA Kalotaszeg jelenkori helyneveit gyűjtögetve, a Kolozsvár tőzsomszédságában levő legkeletibb kalotaszegi község, Kisbács határában lejegyezte többek közt a *Zerge* helynevet is. Megállapította azt is, hogy e helynév egy kis patakocska melletti rétet jelöl. Minthogy a *Zerge* helynevet semmiképpen sem lehet kapcsolatba hozni a magyarázatra kínálkozó egyetlen köznévvvel, a *zerge* állatnévvvel, a magyarázatot egy régebbi fejtegetésemre hivatkozva (MNY. XXIX, 242–5), GERGELY is más irányban kereste. Magam már régebben kimutattam ugyanis, hogy a Közép-Szamos vidékétől a Szamoshátiig ismeretes a régiségből, sőt a jelenkori helynévanyagból is az *erge*, 'patakocska' köznévi. Mivel a kisbácsi *Zerge* éppen egy patakocska mellett elterülő rétet jelöl, önként adódik annak a magyarázatnak lehetősége, hogy e helynév *z Erge* névelős alakból akkor keletkezett, mikor az *erge* köznévi használata megszűnt, és így a köznévi eredeti jelentését már a helynevekben sem érezték.

Ezek után magam csodálkozom legjobban, hogy annak idején, mikor Dés helyneveivel foglalkozva, a városnak Szentbenedek felé eső határában lejegyeztem a *Zergehid* helynevet, hozzá a következő magyarázatot fűztem: *Zergehid* ~ r. *Podul Verdei* 'Vergya hídja'. A Tököstő hígyának másik neve. Állítólag a körüllevő *Vergyák* ~ *Vergya* nevű terület nevének népetimológia útján előállt újabb (magyar) alakja (vö. Sz. T. A.,

Dés helynevei: Erdélyi Tudományos Füzetek 101. sz. 63.). — Pedig nyilvánvaló, hogy a *Zergehid* előtagja nem származhatik a rumén helynévalakból, hanem a Dés köznyelvében még a múlt század első felében köznévi használatban is meglévő *erge* szavunknak ugyanolyan névelős kapcsolatából vált ki, mint a kisbácsi *Zerge*. Dés határában más ponton 1754-ből ismeretes „az *Ergék* közt” és 1850 körülről „Az *erge* mellett” helynév. Ha tehát a *Zergehid* ~ r. *Podul Verdei* viszonyát helyesen akarom megállapítani, a következő két feltevést kockáztathatom meg: A rumén helynév vagy a magyar alaktól függetlenül keletkezett a r. *verde* 'zöld' vagy a szentbenedeki ruménségtől állítólag ismert *verda* 'mocsaras, vizenyős hely' szóból (a terület valóban ilyen).¹ vagy — ez a valószínűtlenebb — a *Zerge* népetimológiával keletkezett átvétele.

Hogy a magyar *Zerge* helynév kétségtelenül az *ergé*-ből alakult, arra nézve még kell jegyeznem, hogy a *Zergehid* a désaknai határból jövő Sőspatakon átvezető híd. A megnevezett patakot, mint az a népnyelvben egészen általános, hívhatják röviden *Ergé*-nek, azaz pataknak is. Így következhetett aztán be az az idő, amikor az *Erge* névelős kapcsolatból kialakult a *Zerge* helynév és miután ez mint önálló helynév a másik dési *Ergé* vel együtt kiveszett, emléke csak az egykori *Ergé*-n átvezető *Zergehid* nevében maradt meg.

SZABÓ T. ATTILA.

Büntet. Ezt a különös képzésű igét, amelyben a műveltető *-tat*, *-tet* képző egyenesen névszóhoz kapcsolódott, SIMONYI a régi *bűnhēt* alakból (olyan, mint *hely* ~ *hely-hēt*, *hir* ~ *hir-hēt*) akként magyarázta, hogy ez a maga *-hēt* végzetét „a *szün-tet*, *von-tat*-féle műveltetők példájára” cserélte föl a *-tet* képzővel (TMNy. 453). SIMONYI-nak ezt a magyarázataát SZILY KÁLMÁN elfogadhatatlannak vélte abból az okból, hogy „a *bűntet* igének eredeti, régi jelentése . . . egészen más volt, mint a mai”, régen ugyanis nem azt tette: 'punio, strafen', hanem ezt: 'convicior, szid, szidalmaz' (MNy. XI, 278). Ez a jelentésbeli különbség azonban nem lehet elég ok arra, hogy a *bűn-tet* igealakot ne a régibb *bűn-hēt* ige elváltozásának tekintsük, ha t. i. ezt a változást valami elfogadható módon meg is magyarázhatjuk. A 'szidás' (convicior) és a 'megfenyítés, megbüntetés' (punio) fogalmak ugyanis nem állnak egymástól távol. A 'szidás' a bűnnek vagy a vétségnek csak szóval való megtorlása, a 'büntetés, megfenyítés' ennél már erősebb, mert valami szenvedés kirovását jelenti. Az alapképzet tehát, a 'megtorlás' ugyanaz, csak a fokozatban van — igaz, hogy erős — különbség. E felől a jelentésbeli, fokozati különbség felől a *bűn-hēt* ige bizvást keresztülmehetett volna a *bűn-tet*-té való átalakuláson. Nem akarom ezzel SIMONYI nézetét erősíteni, de úgy vélem, hogy arra

¹ Egy szentbenedeki gyermekkori játszótársamtól, L a d á r S á n d o r tól való ilyen értelmű értesülésemet nem tartom feltétlenül megbízhatónak, viszont magamnak pillanatnyilag nincs alkalmam ez értesülés helyességét ellenőrizni.

az erőltetett magyarázatra sincsen szükségünk, amelyet a *büntet* ige keletkezéséről SZILY — saját bevallása szerint is csak mint lehetőséget — adott elő. Azt véli ugyanis, hogy a *bün-tet* szó a régi *bün-hët* 'pecco' igének 'valaminek tartást' jelentő *-tet* (helyesen szólva: *-et*) képzős származéka. A fejlődést így képze-
 zeli: *bün-hët-et > *büntet*, s ez a megrövidülés ugyanolyan volna, mint aminővel SIMONVI a *hirdet* szót egy föltételezhető eredetibb *hírhéd-et-ből magyarázta (TMNy. 458). Ennek az elképzelésnek szerintem egy kis gyöngéje van. Nehezen érthető ugyanis: miért kellett volna a 'punio' és 'pecco' kettős jelentésű régi *bün-hët* igének a műveltető képzőt újból fölvennie és *bün-hët-et-té át-
 alakulnia. Ha csak 'pecco' lett volna a *bün-hët* régi jelentése, akkor jelentés szempontjából valahogyan még érthető volna a 'valaminek tartást' kifejező *-et* műveltető képzőnek fölvétele, ami a 'punio' értelmet aztán létrehozta volna. Minthogy azonban a szónak ez a 'punio' értelme amúgy is megvolt, a továbbkép-
 ződés szükségtelen lett volna. A műveltető képző megkettőzé-
 sére régi nyelvünk csak olyan példákat ismer, amelyekben egy-
 tagú és pusztá *-t* (nem *-at*, *-et*) képzős igék mentek át, mégpedig éppen rövid, egytagú voltak miatt, ezen a változáson. Ilyen igéink: a régi *áz-t* a. m. *áztat* (vö. NySz., a népnyelvben máig is megvan, l. MTsz.), *ét* a. m. *etet* (vö. *mégítés* NySz., a nép-
 nyelvben szintén megvan) és *ít* a. m. *ítat*, amelyet a régi és népnyelvi *ökörítő* a. m. *ökörítató* tónév őrzött meg. Ezek a többi és legalább kéttagú műveltető igék (mint *hoz-at*, *jár-at*, *mond-at* stb.) hatása alatt vettek föl világosan érthető és kéttagú *ázt-at*, *ét-et*, *ít-at* alakot. A régi *bün-hët* igében ilyen természetű tovább-
 képzésre nem volt szükség. Mind SIMONVIT, mind SZILVt a *büntet* szó megfejtésének kísérletére nyilván az a fölfogás készítette, hogy a *bün* főnévből való *bün-tet* igei származékot az *-at*, *-et*; *-tat*, *-tet* képzőnek igéhez járuló természeténél fogva szabály-
 talannak tartották. Nézetem szerint azonban a múlt század het-
 venes éveinek az a tanítása, hogy bizonyos képzők kizárólag csak igei, mások pedig csak névszói tőhöz járulhatnak, ma már — főképp az ősz finnugor szavaknak kettős: igei és névszói alapjelentésénél fogva — alig tartható fönn. Szerintem a *bün-tet* ige minden bonyolult fejlődés nélkül, közvetlenül is származha-
 tott a *bün* főnévből. Van ugyanis egy másik ilyen szabálytalan-
 nak tartható, névszói tövű igénk is a régiségből, az *ok-tat*, amely már a XV. század első feléből, a BécsiK.-ből kimutatható. Ha netán azt vélné valaki, hogy ez az *ok-tat* szó annak az *ok-ik* alapigének a szabályos származéka, amely megvan a NySz.-ban is, ezt kell felelnem rá: az *okik* a régiségben csak egyetlenegy, 1616-i adatban fordul elő, gyakoribb mai népnyelvi használata pedig, a *beleokik valamibe* (l. MTsz.) egyenesen arra a fölte-
 véésre jogosít, hogy az *okik* csak másodlagos fejlődés, és a közönséges használatú *szoktat* ~ *szokik* szópárnak a hatására alakult ki. A mai népnyelvben egy másik ilyen névszói alapú műveltető ige is van, a *far-tat* a. m. 1. 'farával ide v. oda for-
 dul, hátrál'; 2. 'faránál fogva (lovat v. marhát) tovább léptet, hátráltat' (MTsz.). Ez az igeképzés is közvetlenül a névszóból keletkezhetett. Mindezek alapján bizvást föltehetjük, hogy a *bün-tet* ige is közvetlenül a *bün* főnévnek a származéka.

Egyelőre. Ennek a határozószónak az eredetét JUHÁSZ JENŐ úgy képzeli, hogy „kimaradt mellőle az *idő* szó“, mint „magától értetődő... Tegyük csak vissza az *egyelőre*... kifejezésbe az *idő* szót s így vizsgáljuk meg! *Egyelőre* annyi mint *egy előidőre*“ (Msn. VII, 161). Az *egyelőre* szóban az 'idő' képzete tudat alatt kétségtelenül lappang ugyan, de maga az *idő* szó nézetem szerint aligha volt meg valaha a kifejezésben, ennél fogva nem is maradt ki mellőle. Az *előre* szó maga eredetileg kétségkívül helyi képzetet jelentett, de mint sok más helyhatározó szót (*az előtt, az után, ez előtt, ez után* stb.) a nyelv mindjárt, az *idő* szó kitétele nélkül, idővonatkozásra is használta. Az összetételes *egyelőre* szóban az *egy* szónak a szerepe érdemel figyelmet, mert utótagja, az *előre* nem főnévi fogalom, amely előtt az *egy* szó, mint számnév vagy határozatlan névelő, érthető volna. Határozóragos főnévi fogalommal kapcsolódik az *egy* szó például a következő határozói kifejezésekben: *egyfolytában, egyformán, egyhuzomban* (ennek utótagja főnévileg használt igealak), *egyideig, egyidőben, egyízben*, mind *egyáltalán, egyrésztől, egyrészt, egyúttal, egyvégben, egyvégtében*. Határozóragos mellénevekkel kapcsolódik az *egy* szó a következő határozói kifejezésekben: *egykevéssé, egykissé*. Ezekben is érthető az *egy* szó használata, mert mellettük a nevezőalakú *egy kevés, egy kis* kifejezések is járatosak. Egészen természetszerűek az olyan határozói kifejezések is, amelyekben az *egy* valamely névutóval van kapcsolatban, mint: *egyaránt, egyfelé, egyfelől, egyiránt, egyóta* (ritkább szó, l. CzF.). Az *egyelőre* mindezeketől különböző összetételes kifejezésmód, amelyet eddig először a XVIII. század végéről, BARÓTI SZABÓBÓL (1792.) sikerült kimutatni, és ezért került bele a NySz. ba.

A magyar nyelv azonban több ilyen természetű, *egy* előtagos határozói kifejezést is ismer, amelyekben az előtag használata jelentésileg kissé föltűnő. A NySz. ban ezeket találjuk: *egyeddiglen, egyelein, egyeleintén, egyelőbbször, egyelőbe* (ez hasonlít legjobban az *egyelőre* szóhoz), *egyelsőbbben, egyelsőben*. Ezek közül CzF. -ban csak az *egyelőbe* és az *egyelsőben* fordulnak elő, meg a régi *egyeleintén*-hez közelálló *egyeleinte*. Viszont ugyane szótár a köznyelvben ma is általános *egyhamar* és *egykönnyen* szavakon kívül a következőket is ismeri: *egyelőször, egyhamarjában* és *egyolykor*, amelyeket ma nem használunk. Ezekhez még egy népnyelvi szót említhetünk, amely az *egyelőre* hez szintén közel áll, a csángó *egyelőtől* a. m. 'elejétől' szót (MNY. XXXVI, 272). A felsorolt szavakban, amint előrebocsátottam, az *egy* szónak összetételes előtagul való használata jelentésileg föltűnő, mégpedig azért, mert az utótagnak határozószói jelentéséhez az *egy* szónak sem számnévi, sem határozatlan névelői értelme nem talál. Az *egy* szó alkalmazását az ilyen természetű határozószókban nézetem szerint azoknak a határozószóknak a hatásából magyarázhatjuk, amelyekben az *egy* szónak a szereplése jelentés szempontjából is helyénvaló.

Monios. TERESTYÉNI CZ. FERENC „Magyar közszoí eredetü személynevek az 1211-i tihanyi összeírásban“ címü tanulmányának *Monios, Monos* fölírású szakaszában ezt írja: „Az OklSz.

a *Monios* és *Monos* olv. *Monyos* neveket kérdőjellel a *malmos* szó alatt is felsorolja" (14). Ez az állítás az 1211-i *Monios* névadatra vonatkozólag fölületesség. Ezt az oklevélneli nevet ugyanis az OklSz. a *malmos* szó alatt egyáltalában nem említi, mert nem is említheti, hiszen maga a szótár is csak *monyos*-nak, azaz 'monyas'-nak tarthatta, mint a tanulmány. írója. A *Monos* névadatok azonban a *monyas* cikken kívül valóban a *malmos* alatt is említve vannak kétkedést jelentő kérdőjellel, mégpedig azért, mert a *malom* alapszónak van egy határozottan 'molendinum' jelentésű, de közlésére nézve mégis kétséges „Elye mona" a. m. Elye *malma* adata, amely, ha nem egyszerű tollvagy sajtóhiba, akkor az *l* hang kiesésével és pótlónyújtással *móna*-nak is olvasható. Az alapszónak ennél a változatánál fogva aztán az -s képzős *molnos* 'malmos'-nak is föltehető a pótlónyújtásos régi *mónos* ejtismódja. ZOLNAI GYULA.

NYELVMŰVELÉS.

Az *ügy*... *mint*-es szerkezet történetéhez. SZABÓ T. ATTILA (MNy. XXXVI, 335) 1765-ből és 1776-ból származó két adattal bizonyítja, hogy ez a németes szerkezet nem a múlt század végén vagy e század elején jutott be nyelvünkbe.

Az *ügy*... *mint* német egyértékesének, a *sowohl*... *als* szerkezetnek első adata 1540-ből való (GRIMM X/1, 1824), de közkeletűvé csak a XVIII. század végén—XIX. század elején vált. Szórványosan — SZABÓ adatai mutatják — elég korán tűnik föl tükörképe nyelvünkben. A közhasználatba sem a múlt század végén vagy e század elején ment át, hanem jóval korábban. Már 1872-ben, a *Nyelvőr* első számában (I, 291, 339) kifogásolja VOLF GYÖRGY az *ügy*... *mint*-et („találattik minden könyvben és minden újságban, sőt élőbeszédben is kísértget"), Kossuth 1848-i beszédének két adatát idézve.

Magam az első adatot az 1847-i Iparcím-tár nyomán a Magyar Kereskedelmi Testület 1845-ből való alapszabályaiban találtam. A 21. §. ezt mondja: „...s ez által *ügy* a hazai természet szaporítását, *mint* a forgalom élénkítését előmozdítani". A Magyar Kurir 1823-i évfolyamában — még fordításos szövegben is — csak a *valamint*... *ügy* és a *mind*... *mind* járja (22, 39, 46, 60, 320). *Ügy* látszik, az *ügy*... *mint* használata a múlt század második felében vált általánossá.

Szótáraink ugyan Mártontól kezdve — a korábbiak közül csak a BrassTör.-ben találtam meg — a *mind*... *mind* et tüntetik föl a *sowohl*... *als* azonosításaként. A németes szerkezet azonban az idők folyamán mély gyökeret vert nyelvünkben. Jellemzők erre a Brit és Külföldi Biblia Társulat közkezen forgó újabb magyar biblia-kiadásai: megváltoztatták az *ügy*... *mint* beiktatásával a kifogástalan régi szöveget. A Károli-bibliának 1929-ben megjelent, „az eredeti szöveggel egybevetett átdolgozott" kiadásában az Apost. csel. 1: 8. verse ugyanis ekképen szól: „...és lesztek nékem tanúim *ügy* Jeruzsálemben, *mint* az egész Judeá-

ban...“, holott Sylvester 1541-i fordításától kezdve az említett társulat 1896 i kiadásáig valamennyi katolikus és református biblia-kiadás vagy a *mind... mind*, vagy a „Jeruzsálemben is és egész Judeában“ szerkezetet használja.

LOVÁNYI GYULA

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

A régi erdélyi köz- és népnyelvből. (XVI—XIX. század.)¹

hoz vala l. egyet-mást.

hónya alja l. egyet-mást.

hosszukó. — 1756: Ismét *hosszuzuko* ket fulü tornyos fedelü konder.

hova-hamarabb. — 1763: parancsoltatik az *hová-hamarébb* léendő Candidatio.

huzavona. — 1763: azt az darab nyomást Tilalmasnak fel-fogta tsak azért, hogy rajtunk *huza vonát* tehessen.

hítel 'esküszik'. — 1791: illendőül idéztetvén, meg *hüteltetvén*, és vizsgáltatván következő módon vallának.

hüségtelen l. háládattan.

ibrik l. herbatejes.

időhöz alkalmaztatja magát l. cserge.

igéret. — 1759: (rávette) ő Nāga Peczérjét ajándékkal *igirettel* az ő Nāga Kopoji közzüll *Kopott* lopjon.

ingó-bingó. — 1579: az mely Jozagh es egieb *Ingo bingho* marha maradot | 1712: *ingo-bingo* marha.

inni. — 1754: Az Uraság pinczéiben ki jár *innya*, kikkel jár, micsoda borokat iszik és itatt másokkal.

irha l. csávált.

irigy ~ *ürügy.* — 1695: az Tisztectől levelet hozzanak, hogy annak *iriggyel* mások is ne halaszszanak (Bihar m.).

irotvány l. aszalvány.

íróházaeska. — 1755: bojt hajtásos *író házaeska.*

iskatulya. — 1698: Patika ládácska vagy *iskatulya* | XVIII. sz. e.: Egy Fejér *Iskátulya* | 1788: egy Nád Mézes *Iskatulya*.

istenítélet. — XVIII. sz.: tudhassa Nsgöd mi némü *Isten itéleti* vala szerte széjjel országunkba.

iszkabás. — 1682: edgy kováß tartó kised *ißkabas* hasatt tekenocske.

iveg ~ *üveg.* — 1670: *Ivegh* tányérokbul való on.

juggalt l. kijuggalt.

jön. — 1570: el monda egy leanka Caspar wram, Ne *Jwjj* Ide fel | a Bako gergely felefege *Jüne* Ide Kjs marýaban |

1774: abbol (t. i. rétból) a' *jvöv járo* k gazdálkodnak | 1781: látta Takács Pétert ülven a' Kapu elöt akkor *jwvén* haza az Mezöröl.

jön l. kikottyantani.

kakas l. kokas.

kakasfi. — 1801: ... egy *Kokasfiat.*

kakas heréjü fuszujka l. fuszujka.

¹ L. MNy. XXXVIII, 53—7, 130—4.

kakasülő l. *hitván*.

kalangya l. *asztag* és *borsó*.

ka'lács. — 1698: fél *kalács* vijasz | 1836: edgy Malom kereke Kalátságának valo Töke, Hat Malom Kerekéhez valo *Kalátság* Darabok.

kalán l. *furú*, *gazdálkodó kalán*.

kaliba. — 1836: A' Molnár Ház vagy is inkább *Kalyiba* edgy általyába roszt.

kankoly ~ *konkoly*. — 1757: *Kankoly* Koczi (személynév).

kanót. — 1666: *Kanót* Csomoval nr. 107.

karafina. 1836: Két *Karafina* hordo fa edény.

karmazsinszín. — 1709: Vagyon egy *karmasin* Bin Aranyos Boknyám.

kamuka l. *királysín*.

kas. — 1765: Az udvaron vagyon hat Málés *Kas*.

kádározház. — 1774: *Kádározó Ház* vagy *Kádárok* mivelő helye.

kálvinista ~ *kálvinista*. — 1758: a *Kalvinista* Temeto mellett.

káva l. *postaszeker*.

kályha l. *décei* és *füttös*.

káromkodik. — 1752: Ne *káromkodjék* kgd.

káromol. — 1752: szidta, moeskolta és *káromolta*.

kártus 'dézsa'. — 1836: Hat új Tökési *Kártos*.

kásatoró. — 1682: az ... *kása törővel* (malom) együtt birhassak.

kedvem kereső l. *egyetmás*.

kelence l. 'méhes'; 2. helynevekben előforduló, valószínűleg szintén 'méhes' jelentésű szó. — 1766 körül: A' Barta *kelentzékbe* | 1836: A' Mész *Kelentze* mely gyenge sas fák közé rakott Deszkából van tsinálva s fele bé van Szendelyezve 'a hol 'a Mehek allnak Deszkákon.

kelletlenség l. *olcsó*.

kert 'kerítés'. — 1766: a Falusi Birák büntetik a' *kert* csinálásban nyakaskodokat | 1795: Ezen épületek körül valo *dézska kert* ... gyámolokkal vagyon támogatva.

kereszttyénség. — 1684: az *kerefttyénség* sok üdökig ott hevervén.

keseredett. — 1654: Mathe az Istennek illy keonyeorgessel szol *keseredett* szüeben.

keresmény l. *küsdég*.

kezeket l. *béad*.

kínoz. — 1784: minden helyyén és igaz ok nélkül verte és *kénoztá* meg azon hatalmaskodó.

kényszerít l. *becsül*.

kés a hüvelyben. — 1757: a Tanu Nyilván és bizonyoson szemével láttaé világoson mint a *Kést a hüvejben* szokta ember látni.

késalja l. *megvermél*.

keserves 'gyászoló'. — 1864: halottak erdeje ez erdő rész különben tilos, de halál esetében az illető *keserve*seknek egy terü fát szoktak adni s innen vette nevét (*Kézdipolyán*, *Háromszék* m.).

- keskeny.* — 1699: 8 Sing *Késkeny* Aranyos Pantlikat.
kijő 'kiderül'. L. *világosan*.
kirá'yszín l. *csisza*.
kisdéd, kisdég. — 1790: Ezen Kamarának ... vagyon égy
kisdég kerek ablakotskája. L. még *iszkábás, kúsdeg* al.
kilyuggal 'kilyukasztat'. — 1756: egy *kijuggalt* Czitromnak
 valo nagy Csésze.
kikottyant. — 1769: kinék mi jött a' szivére minden tartoz-
 kodás nékült affectuose maga gondolatlanul csak *ki kottyantotta*.
Kipiro. — 1751: Györtelki *Kipiro* János.
kisdeg l. *kúsdeg*.
kiüt 'kiönt'. — 1791: az akkor felettébb megáradott s *ki*
ütött Maros vízének sebessége.
kláris l. *gyükér*.
kokasf. — 1801 k.: egy *Kokas fiat*.
kondér l. *hosszukó*.
kopó l. *igéret*.
koppantó l. *gomba*.
korcsmártó. — 1714: Egy *korcsomallo* Pineze.
korong. — 1791: 2 *korongja* (t. i. a malomnak) | 2 *korong*
 vasa (ua.).
koszorú. — 1774: Egy Rubintos Gyémánt *Koszorut*, melyet
 Pártánok is viselnek | 1836: Ötven véka magnak valo Török
 Buza *Koszorukban*. L. még *csepoj* és *bogláros* al.
koszorúfa. — 1774: két Cserefa *koszoru fákkal* ... épült egy
 szekér Szín.
kótyavetyére hány. — 1786: Minden portékai ... *kotyavetyére hányatván* azokból ingrediált 79 r. for. 10 kr.
kőkörcsinszín l. *béllett*.
köntös l. *holmi*.
közönséges l. *emésztő*.
kópad l. *avatag*.
kőpéce l. *bodon*.
köpenyeg ~ *köpönyeg* l. *fénylik*.
könyöklő. — 1781: az Fogado mellett vagjon egj Tornátzos
 színn Környül véve *Könyöklőkkel*.
körülvesz l. *könyöklő*.
körte. — 1679: Egy arany *körtvély* tarka zomantzos pesma
 tarto | 1781: Termő őszi *Körtövényfa* (Aranyosmegye).
körület'e l. *bársony*.
kötés l. *tökezárú*.
köt. — 1577: az azony Jobagot el foglalhassa ... ha mafnak
kottneie (olv. *kötnéje*) (Szilágyság).
kredencia. — XVIII. sz. eleje: Egy *Credentia* Tányér ón.
krumpli l. *deberke*.
kucorodik. — 1794: egy szőlő tő mellé le *kutzaradatt*.
kút l. *emésztő, gémeskút*.
küljebb. — 1774: A Falun alol az árkon *küjjel* | 1775: sok-
 kall(!) *küllőbb* nyulnak (t. i. a földek) | 1771: Ismét ott *külljebb*.
külyü l. *bokor*.
köpülő. — XVIII. sz.: egy vaj *küpillő*.
küs ~ *kis* l. *dürüekülő*.
küssebb l. *dőfődés*.

küsdég. — 1774: Vagyon ... egy *Küsdég* Keresmény szőlője ezen jobbágynak.

lajtorja l. *marokvas*.

küszü. — 1698: Lakatosnak való *küszü* (olv. *küszü*).

labda. — 1784: Die 17ma *Laptára* 12 d(énár).

lakíroz. — 1836: edgy kis *lakírozott* tátza.

lapockafa. — 1791: Malomhoz való *Lapotzka* fákat is hor-datott.

lasznai. — 1752: *Lasznaj* haz (Lasznó).

lat l. *lot*.

ládácska l. *iskatu'ya*.

láza. — 1780: eő Nsga Szöllője *Lázája*.

lám pás l. *ördög*.

láposi vas. — 1826: Husz font *Láposi vas*.

legköze'ebb. — 1723: Mostan pedig *legköze'yébb* birja.

lélek, lelke tudja. — 1781: Isten tudja s az ók *le'kek* de elég hogy vason vadnak ók is | 1714: azt valya a fatens hogy olyan szegény volt, annak Csak a *lelke* s a teste volt, soha nem volt pinze.

levé'kapu. — 1855: a' Malom udvarába vezető *Levél Kapu* négy szál deszkából két sas oszlopok között jo állapotba.

leánka l. *jön*.

lesz. — 1751: kívánta hátulsó lábát (t. i. a bikának) meg-sebhetni, hogy azon sebhetés által ne *lenne gyors* az emberek üldözésekre | 1763: parancsoltatik hová hamarébb léendő *Candidatio*. L. még *falat* és *fék* al.

lekucorodni l. *kucorodni*.

légen. — 1698: egy uj *légen*.

likasztó. — 1805: Egy kő *likasztó* nagy vas tsákány (Fiát-falva).

lista l. *holmi*.

liszte'ő malom l. *bokor*.

ló l. *gyermek*.

lódíng. — 1725 körül: Huszon négy *Lodinkra* való ezüst.

lot ~ *lat*. — 1774: meg méretvén Tizen hat *Lot*nak talál-tatott.

lőnek: levének l. *béadván*.

Lüget. — 1715: község a régi Torda m.-ben.

magagondolatlan l. *kikottyantotta*.

magamot l. *disznóteremlette*.

magyar eklézsia 'református egyházközség'. 1792: az ide (t. i. Erkedre) való *Magyar Ecclesia*.

malmos ember. — 1747: *malmos Emberek*.

malom l. *fejűlcsapó, liszte'ő malom*.

mangurló ~ *m'ingorló* ~ *mongorló* ~ *mungarló*. — 1711: Egy romladozott *Mangurlo* | 1807: Egy *Mongorló* | 1836: Egy jo nagy *Mungarlo* | egy seprű vagy *Mungarlo Barona* 10 Vas Barona fogával.

marad. — 1591: az mely *Jožagh* es eg'ieb *Ingo bingho marha maradot* | 1724: selyem öve kire *maradott* hólta után | 1751: bor pedig talan vagj négj hordoval *maradott*.

Marosbogát. — 1757: *Maras Bogát*: Marosbogát (Torda-Aranyos m.).

marharekesztő akol. — 1836: Kerítésse (t. i. a fogadó udvarának) roszsz ki vévén az *marha rekesztő Okol*nak három oldalát.
marokvas. — 1836: Két rosz *Marok vas*, edgy lajtorján edgy löts tarto Vas Karika.

matolla. — 1836: edgy Czérna *Matollálo* Ventsel.

máléskas l. *kas*.

mál. — 1679: Egy poszto mente róka *mállal* béllett | XVIII. sz. el.: Nyolcz roka *mál*, Tizenhat Torok. — Egy Hiuß *mal*; Es egy Hiuß Nyak.

mártó l. *deberke*.

más. — 1713: mellynek (t. i. malomnak) *massa* nagy földön ném volt.

mázos. — XVIII. sz. közepe: 2 *Mázos* csupor.

megkeres 'kikutat'. — 1781: ... minden gunyajok s also öltözetek k Párkányait is *megkeresvén*, de semmi Portéka az irt két Férfiunal nem taláztatott.

medál. — 1735: Egy Gyöngyös Gyemantos öreg *medaj* melyre való.

megbolház l. *bolház*.

megbontogat l. *bontogat*.

megcsonkáz. — 1794: közbe közbe nagy vastag *megcsonkázott* Cserefák (Erdőszentgyörgy).

meghütel l. *hütel*.

melegszen l. *eb*.

megsebbet l. *lenne*.

megvermel. — 1718: azon pusztát ... szépen megtisztogattyák, *megvermelik* és magok szöllőjökéből szedett, jó szép kés allya fákkal béültetik.

mejrevaló l. *fosztlány*, *medáj*.

méh majorság (1714).

méhkelenca l. 'méhes'; 2. 'méheknek való szín'. — 1769: ... az én *Méh kelenczemet* csinálták a Nyiresi határban. l. *még kelence* al.

mihely ~ *mühely*. — 1836: 'A Kovács *Mihely* (Kolozsorsa).

miólta l. *é. ódik*.

mível ~ *müvel* l. *kádározó ház*.

muskéta-ágy. — 1666: *Muskéta ágj* furo.

nagy földön 'messze földön' l. *mása* al.

napha'adtakor. — 1754: estve már *nap haladtakor*.

nappali ház. — 1836: 'A *Nappali Ház*.

nádméz l. *iskatulya*.

nálam. — 1751: *nállom* minden fel volt irva.

(Folytatjuk.)

SZABÓ T. ATTILA.

„Bethl: Élet.“ MNy. XXXVIII, 125 ZOLNAI GYULA a NySz.-nak egy eddig még ki nem mutatott hibájára figyelmeztet: az *idő* cikknek két sajtóhibájára mutat rá. Az egyik idézet sajtóhibáját egyben helyesbíti (i. h. l. sz. jegyzet). A másikkal kapcsolatban azonban több kifogást is emel. Mindenekelőtt azt rója fel, hogy az idézet az *idő* cím alá került, holott nem *harmad idén*, hanem *harmad ízben* kifejezés fordul elő benne. A „Bethl: Élet.“ jelzéssel ellátott forrás szerinte a francia eredetiből 1804-ben, tehát a

NySz. időkorén túl eső időben keletkezett fordítás. Hibáztatja KÖNNYE NÁNDORT azért is, mert a mű második kötetéből idéz, noha az csak egy kötetből áll. A citatumot a NySz. idézte helyen nem találja meg.

Az elsőként emelt kifogás helytálló, mert a NySz. adata valóban *három ízben* kifejezést tartalmaz; de ez, mint alább látni fogjuk, a szerkesztő hibájából eredő sajtóhiba. ZOLNAI-nak igaza van abban, hogy Bethlen önéletírása csak 1805-ben jelent meg, tehát nem szerepelhetne a NySz.-ban, s egykötetes lévén nem lehetne a második kötetét idézni. A forrás azonban nem ez, hanem Bethlennek egy másik, magyar nyelven írt önéletrajza, melyet SZALAY LÁSZLÓ a „Magyar Történelmi Emlékek” című sorozat második és harmadik köteteként, tehát két kötetben adott ki Pesten, az 1858. és 1860. években. A könyv címe: „Gróf Bethlen Miklós önéletrásának első fele”, illetőleg „... második fele”. Kiadója Heckenast Gusztáv. Ez az önéletrajz Bethlen életét születésétől 1710-ig írja le, a kiadás alapjául szolgáló másolat pedig legkésőbb 1755-ben keletkezett (vö. SZALAY, Bethl: Élet. I, bev. VII), A ZOLNAI-tól említett francia nyelvű naplót SZALAY „apokryphnak” nyilvánítja (Bethl: Élet. I, bev. X). A művet hosszan és részletesen ismerteti MÁTÉ KÁROLY, A magyar önéletrás kezdetei: Minerva 1926. V, 154—60. l. és 42. sz. jegvzet.

A SZALAY-tól kiadott műben II, 81 megtaláljuk, s egyben helyesbítethetjük is az idézetet: „... lássa kegyelmetek; az idő megválasztja, mint szintén *harmad idén* megmondám, hogy a generalis commendans ott lakik, a hol most.” (Bethl: Élet. II, 81.)

Azt pedig, hogy ez nemcsak véletlen egyezés, hanem a NySz. forrása valóban az általunk említett munka, az is bizonyítja, hogy pl. a *kalap* címszó alatt idézett „Bethl: Élet. 302 [így! kötetszám nélkül]” jelzésű adatot az I. kötet 302. lapján; a másikat pedig a jelzett helyen: II, 5 meg is találjuk.

A ZOLNAI-tól kifogásolt idézet tehát valóban sajtóhiba, s „*harmad idén* megmondám“-ra javítandó. A hiba itt nem KÖNNYE NÁNDORÉ, amit az is bizonyít, hogy az idézet az *idő* címszóhoz került.

DEME LÁSZLÓ.

NÉPNYELV.

Imre Samu: A felsőöri földművelés.

Debrecen, 1941. Dolgozatok a M. Kir. Ferenc József-Tudományegyetem magyar nyelvtudományi intézetéből. 3. sz. 100 l.

Örömmel vesszük tudomásul, hogy Felsőörről, erről a legnagyobb magyar szigetről ilyen szép, értékes munka jelent meg, amit nemcsak a népnyelv bűvárai, hanem a néprajz művelői is haszonnal forgathatnak. Népnyelvi szempontból valóban elég ismeretlen ez a nyelvjárás, hiszen VARGA IGNÁC-nak „A Felső-Örvidék népe és nyelve” című (NyF. 9. sz.) kiadványa óta terjedelmesebb közlés nem jelent meg róla, noha

hangtani, alaktani és jelentéstani szempontból a legérdekesebb és legkülönlegesebb magyar nyelvjárások közé tartozik. Éppen ezért talán nem ártott volna — ha csak néhány soros bevezetéssel is — a dolgozat elején a nyelvjárásnak legalább a hangtani sajátosságaira felhívni a figyelmet, mert így az olyan olvasó, aki nem ismeri a nyelvjárást, gyakran értetlenül áll meg, vagy csak némi töprengés után jön rá a népryelvi példamondatok értelmére. A bevezetésben nem ártott volna legalább megemlíteni, hogy Felsőőr vidékének magyarsága nemcsak Felsőőrrre korlátozódik, hanem magyar lakosságú a szomszédos Alsóőr, Őrisziget és Vasjobbágyi evangélikus része, az ú. n. Kisjobbágyi is. Ez a mintegy 4000 magyar lelket számláló magyar sziget már évszázadok óta idegen nép közé élelve küzd fennmaradásáért. Mivel a mostani körülmények között rendkívül nehéz erről a vidékről gyűjteni, IMRE SAMU dolgozata fokozott jelentőségű, mert pusztuló és már szinte hozzáférhetetlen kincset mentett meg.

Dolgozata rövid — szerintem túlságosan rövid — bevezetés után sorra veszi a szállító eszközöket, illetőleg csak a szekeret és ennek részeit, a talajjavítást (trágyázást), a föld megművelését, a vetést, aratást, cséplést stb.; tárgyalja a kapás-növényekre és a takarmánynövényekre vonatkozó adatokat, és értékezése végén terjedelmes, mintegy ezer szóra terjedő műszótárt ad. Nyelvi szempontból ez a gazdag szótár különösen értékes, mert példamondatait gondosan válogatja össze, néhol töltet is ad, és így szinte szövegekzlés-zámba is mehet. Közül elég szerény számban szólásokat, közmondásokat és néprajzi adalékokat is, — bár szerintem a földművelésre vonatkozó babonák hiányosak.

Hangjelölése általában következetes és megbízható. Az erre vonatkozó néhány észrevételemet majd alább közlöm. Bírálatomban minden részletre aprólékosan kitérek. Ezzel természetesen nem akarom IMRE SAMU szép dolgozatának értékét csökkenteni, csak adatait szeretném kiegészíteni. 1936 nyarán hét hetet töltöttem Felsőőr vidékén; leginkább Őriszigeten és Alsóőrben tartózkodtam és így kiegészítő adataim leginkább erre a két községre korlátozódnak. IMRE felsőőri adatai szinte teljesnek mondhatók, a felsőőri földművelésre vonatkozó szókincset majdnem hiánytalanul feldolgozza.

*

Hogy IMRE dolgozatának használhatóságát növeljem, közlöm a nyilvánvaló sajtóhibákat is: 7. l. felülről 11. sor: *tritlatáska* he'yett *tritlitáska*; 10 f. 1: *horduó* h. *horduó*; 11 f. 24: *gërëndü* h. *gërëndü*; 39 f. 1: *petrënciélis* h. *petrënciélis*. A szójegyzékben a *dolgozik* címszó alatt *napastig* h. *napestig*, a *fejnép* címszó téves, mert ha elő is fordul a *fejnép* adat, ez csak a *fehérnép* megfelelő nyelvjárási alakjának gyorsabb,

hanyagabb kiejtéséből származik és a *fehérnép* címszó alá kellett volna kerülnie; *forogat* c. al. *kalapácsád* h. *kalapáncsád*; *garat* c. al. *garacsok* h. *garacsok*; *gyomlálás* c. al. *dozsomlásje* h. *dzsommelásje*; *hordoz* c. al. *boronái* h. *boronál*; *hőség* c. al. *dzsökere* h. *dzsökeré*; *húz* c. al. *kiét* h. *kiét*; *keresztvas* c. al. *kérezvdas* h. *kérezdras*; *legény* c. al. a példamondat második része érthetetlen: *ném tuóm miér köttü jel*; *lőszéna* c. al. *lovakka* h. *lovakkal*; *lyukas* c. al. *kőfúd* h. *küfúd*; *meztélláb* c. al. *lábodat* h. *lábodat*; *összeigazit* c. al. *mének* h. *mének*; *szágorat* h. *szárogat*; *széna* c. al. *nincs* h. *nincs*; *szár* c. al. a 2. jelentés hiányzik; *szénásszekér* c. al. *szienásszekiér* h. *szienásszekiér*; *tejes* c. al. *letörnyi* h. *létörnyi*. Az említett sajtóhibák legnagyobb része nem jelentős, és az is könnyen észreveszi őket, aki a nyelvjárást nem ismeri.

Van viszont egy-két adat, amiben nem értek egyet IMRE dolgozatával. A *hiéb* és *szienáshieb* szó fordul elő nála. Nekem felsőöri feljegyzésem nincs ugyan erről a szóról, Óriszigeten azonban *hi* a neve a szoba és konyha fölötti pad ásnak (a kamra, a *pince* fölötti a *pallás*). Valószínűnek tartom, hogy Felsőőrön *hi* vagy *hié* a neve a padlásnak. Erről tanúskodik IMRE következő két adata: „Otthon a szénát a *szienáshieba* . . . rakják“ (39 a. 16) és „ . . . tömnyi *ké e hiéba*“ (89 f. 1). Lehetséges, hogy IMRE *hiéb* adata a leggyakrabban előforduló ragos *hieba* alakból való téves elvonás. — A következő szavakban, mint *átszárodní*, *szédnyi* (*negszed* c. al.), *szárodní* *fulladnyi* (*por* c. al.), *rohadnyi* (*lecsiráz* c. al.) az én feljegyzéseimben *száraní*, *széní*, *rohanní* szerepel. A hasonulás megtörténik az ilyen hangkapcsolatokban is, mint: *vetnyi* (*bekever* c. al.), *kötnyi* (*felköt* c. al.), szerintem *vetínyi*, *kötínyi*.

Mint érdekességet jegyzem meg, hogy Felsőőrön, ahogy IMRE feljegyzései is bizonyítják és magam is tapasztaltam, nincs meg a Dunántúlra jellemző *l*-ezés, tehát *ájja*, *ájja*, *szurkájja*, *tejjessenn*, *tujjátog be*, *oíjan* stb. (álíja, alíja, szurkálíja, teljesen, toíjátok be, oíyan). Óriszigeten viszont az *l*-ezés majdnem mindig megtalálható, mint: *fenyűall'a*, *tulluk*, *zsálla*, *mégvászállák*, *ollan*, *utullán* stb. (fenyű-alíja 'gombafajta', toíjuk, zsálíya, mégvászálóíják, oíyan, utóíjára).

Nem egészen következetes IMRE az *á* utáni szótagokban levő *a* és *o* közti hang jelölésében. CSÜRY hangjelölési rendszere alapján jelölhette volna *o*-val. Ezt a jelet nem használja, hanem hol *a*-val, hol *o*-val jelöli ezt a hangot, így például az *elüttet* c. al. *küszárad*, a *küszárad* c. al. *küszárod*. Altalában azonban *a*-val jelöli. Ezt a hangot a következőkben én is *a*-val jelölöm. A *küölvas* adat helyett valószínűbbnek tartom a *küóvas*-t (23, a. 18). A fonetikus alak a *szomszítás* helyett a *szomszicsás* volna (*szomszédás* c. al.). A *füíruha* stb.

valószínűbb, mint a *fúruha* (Őriszigeten feljegyeztem a *fűjuha* alakot).

Megfigyelésem szerint a *-kor*, *-szēr* stb. rag azon a vidéken (Felsőőrön is!) majdnem mindig *-ko*-nak, illetőleg *-szē*-nek stb. hangzik, — tehát *akko*, *miko*, *kaszálásko*, *ēccē* stb.; legtöbbször még akkor is, ha ezáltal hangúr (hiatus) keletkezik, pl. *miko ütött* vagy *Miko e legejsüt, kit átavütt, e vizbe dobgya* stb. Hasonlóképen viselkedik a *már r*-je. IMRE az ilyen szóvégi *r*-et minden esetben kiírja.

A *kukorica* c. al. ugyanilyen hangalakúnak jelöli a népryelvi a'akot is, a példamondatban viszont már *kukrocád* alakban fordul elő ez a szó.

Utolsónak említek egy hangtani kérdést. IMRE következőképpen jelöli a Felsőőr vidékén előforduló kettőshangzókat: *uó*, *üő*, *ię*. Nekem az a meggyőződés, hogy a felsőőri kettőshangzók csoportjánál a nyomatékos rész az első és csak azt képezik tisztán, a kettőshangzó második fele gyengén és bizonytalanul képzett hang hanyag ajakműködéssel és nagyon nehezen megállapítható hangszínnel. Ezek a kettőshangzók azonosak szerintem a Vas megye nyugati részén ismeretes *uā*, *üā*, *ię* kettőshangzókkal. Ezt a megfigyelésemet már tanulmányutamról szóló jelentésemben megemlítettem (l. MNY. XXXIII, 56). Annak idején *uā*-nak, *üē*-nek és *ię* nek írtam le ezeket a hangokat és egy kisebb szótári közlésben (Felsőőr-vidéki növénynevek: MNY. XXXIII, 345) is ezeket a jeleket alkalmaztam. Ezeknek a hangoknak a hangértékét legjobb volna a kísérleti fonetika útján megállapítani. A jelen közleményem végén levő szójegyzékben az egységes átírás elvei szerint *uø*, *üø* és *ię* jelekkel írtam át az említett kettőshangzókat. — A felsőőri nyelvjárás másik kettőshangzó-csoportját IMRE *uā* és *ię* betűkkel jelöli. Ezt a jelölést én is átveszem a továbbiakban, mert ellenőrzés hiányában magam sem tudnám eldönteni, vajjon ilyennek hallottam-e, vagy pedig *øā* nak, illetőleg *ię*-nek. Ebben az esetben azonban szinte elhanyagolható körülmény, hogy a kettőshangzó első, nyomatéktalan része egy fokkal nyiltabb vagy zártabb-e. Még egyéni ejtésben is lehet különbség.

Aprólékosan és részletekbe menően vizsgáltam át IMRE SAMU könyvét, már csak azért is, mert alkalmat adott arra, hogy értékes dolgozatát saját megfigyeléseimmel kiegészíthessem. Remélem, hogy majd annak idején, ha Felsőőr környékéről közlésem vagy dolgozatom jelenik meg, számíthatok IMRE kiegészítő és bíráló megjegyzéseire, hiszen szülőföldjének nyelvjárásában eddigi közlései alapján őt tarthatjuk most a leg-hivatottabb szakembernek.

*

A következőkben IMRE szótári anyagához adok pótlásokat. Ezek a pótlások leginkább Őriszigetről és Alsóőrről valók,

hiszen én 1936 nyarán leginkább ebben a két községben gyűjtöttem; azonkívül a felsőöri szakszótár — amint már említettem — majdnem teljes, pótolnivaló alig akad. Adataimnál megjelölöm a községet is, ahonnan feljegyzésem való. Rövidítéseim a következők: F. = Felsőőr, A. = Alsóőr, Sz. = Őrisziget, J. = Vasjobbágyi. Nem közlök olyan adatot, amely a Felsőört környező magyar községekben is azonos hangalakú és jelentésű, mint Felsőőron és IMRE műszótára is felveszi.

Nr. = néprajzi háttér.

apad A. ~ 'szárad'. *Téd lë e krumpit e pinciğbe, had apaggyon!*

arat Nr. Sz. *Mëllik huqna bba e pipacs virágzik, lëhet aratynyi.*

aszat A., Sz. *uászëtt* 'tüskés gaz, *cirsium acaule*.' (Sopron m., Vas m., Ipoly völgye, Szilágy m., Udvarhely m. stb. MTsz.)

barázda A., Sz. *brázda*. (Kemenesalja, Göcsej, Baranya m., Répce mell. MTsz.)

barázdás A., Sz. *brázdás*.

barázda-féreg Sz. *brázdafirëg* 'cserebogár-pondró'. (Őrség MTsz.)

bolha A., F. *buha*, Sz. *boha* 'a répát pusztító kis rovar'. *Nincsen sohüë burgëndimüäg, mim mëgëttë e boha.* (Zala m., Őrség MTsz.)

bugyogóskorsó A. *bogyoga*, Sz. *bugyoga*. (Göcsej, Őrség, Répce mell., Székelyföld MTsz.)

bükköny A., F., J. *bikkën*, Sz. *bükkön*. (Kemenesalja MTsz.)

cruksiéjn Sz. ~ 'vissza, hátra' (állatterelő szó).

csadé A. *csádië* 'az irtásnál a földben maradt gyökér'. *Jánosnak birkákát két [kellett] üörzenyi mëg e csádiët küirtanyi mëllettë.* (A MTsz. ebben az értelemben nem ismeri.)

csépel ... Sz. *csiëpül* 3.¹ 'tönkretesz'. *E ciklinijeknek [Ciklénny Őriszigettől északra fekvő kis horvát község] is agyoncsiëpütö e vihar e mezdüöjököt.*

csiesere l. **kikelle és urbiszli**.

csonort ... Sz. 2. 'csomó'. *Hozz ë csoport nyirágot!*

csótánfa Sz. *cuopámfüü*.

csöndör F. ~ 'az ostor nyelén csüngő bőrdíszek'.

csúsztató: Őriszigeten csak a borona alá szerelt fát nevezik *csúsztatúg*-nak. Az eke alá tett csúsztatónak *ekilü* a neve; l. **ekelő**.

dara Sz. *dëra*.

darál Sz. *dërá* v. *dëráll*.

dongó A. *danguo*, F. *donguo*, Sz. *bunguqbogár* 'bagócs, bögyöly'.

¹ Az olyan esetekben, amelyekben IMRE közölte a szónak egy vagy több jelentését, akkor így folytatom a jelentésre vonatkozó pótlásaimat.

ekelő Sz. *ekilú* 'két keresztbetett farúd, amit az eke alá tesznek, míg ki nem érnek a szántás helyére'; l. **csúsztató**. (Balaton mell., Hegyalja, Veszprém m., Bánffyhunjad MTsz.)

elakad A. ∼ 'megsüllyed, elakad (a szekér)'. *Méksöllegül e szekiér, ha jelahannunk [elakadunk] iēs e lú nēm tuggya kühuznyi.*

eleje Sz. *elejē* 'a szekér első része, eleje'.

előkö'ő A. *eleköte* 'kötény'. (Göcsej, Zala m., Őrség MTsz.)

eső Nr. Sz. *Ha e tikok szēdik magokat. essüő lēssz.*

falat Sz. ∼ 'darabka'. *Tiēgy ē falad dēszkāt e keriek alá!*

fara A., Sz. ∼ 'a szekér hátsó része'. *A. E züőd'ügmánosok [babonás, rontó alakok] ráútek e szekiér farára, iēs e szekiér méksöllegüt.*

far-ék Sz. *farik* 'a szekér nyújtójának a végén levő ék'.

fa-szín Sz. *füšzin* 'zsuppal fedett kis épület, ahol a kocsi-kast, ekét, fát tartják'.

fizet ∼ előfordul mindegyik községben a *fūzet* alak is, *F. Ez Isten ezērszēr visszafūzeti.*

fūruha Sz. *fūruha.*

gánica A., F. ∼, **Sz.** *gānc.* (Majdnem az egész ország területén, különösen a Dunántúl ismert szó, l. MTsz.)

gereblye A., Sz. *grābla.* (Kemenesalja, Göcsej, Sopron m., Somogy m. MTsz.)

gereblyél A., Sz. *grāblāl.*

gereblyés-kasza A., Sz. *grāblāskasza.*

gerendcly Sz. *gērēnd, ekigērēnd.* (Őrség MTsz.)

giliszta Sz. *gēlēsza.* (Baranya m., Veszprém m., Csallóköz, Bánffyhunjad, Háromszék m. MTsz.)

grádiés A. ∼, **F.** *gērādiés* 'létra'.

gyeplő A., Sz. *gyiēplū.*

gyeplős A., Sz. *gyiēplūš.* (Balaton mell., Heves m. MTsz.)

gyepű A., Sz. ∼ **J.** *gyiēpū* 'é.ősövény'. (A nyelvtérület legnagyobb részén ismert, l. MTsz.)

gyűjt Sz. *gyōjt.*

hajsz Sz. *hajsz idē!* 'balra' (tehénterelő szó).

hajt . . . A. 6. 'hajít'. *Kūjjet hajtót felijēk.*

határ F. ∼. *E hatārba e mōdzsiēk melled vannak e hompok e fūjdekēm mēg e mezdūšn.*

héb [?] **Sz.** *hī* 'a szoba és konyha fölötti padlás — a pince feletti, az a pallás'. *E hibu szēttik lē e szuqmāt.* (Dunántúl, Székelyföld MTsz.)

hegyette Sz. *hēgyēttē* 'fölötte'. *Csek uh hēgyette kaszának.* (Sopron m. MTsz.)

hicur A., F. *hicu,* **Sz.** *hiccu* 'balra' (lóterelő szó).

hiksza Sz. *hikcsa, hiccsa* 'jobbra' (tehénterelő szó).

hínee F. *hīnē* **Sz.** *hōjna* (tehénindító szó).

hóharmat Sz. *huqharmat* 'dér'. (Vas m., Őrség, Székelyföld MTsz.)

hold Sz. *huqđ*. Legtöbbször a 'magyar hold (1200 négy-szögöl)' területet jelenti. *Ūzccn e huqđon nēm termēt sēm̄mi*.

homp Sz. *homzsok* 'határhalom'. *E mirnökök e homzsogba cūjjet̄ [cöveket] vernek*. (Göcsej, Balaton mell., Vas m., Somogy m., Székelyföld MTsz.)

hompos F. ~ 'domború'.

ho'té Sz. *hottię* 'jobbra' (lóterelő szó).

hüvely Sz., F. *hüęll*. A. *hüępöl* 'hüvely, gabonahüvely'; Sz. *szēmē hüęllő* 'szeme héjja'. (Nyugat-Dunántúl MTsz.)

is'alló A., F. *ęstáluę* Sz., J. *istáluę*. (Palócság, Székelyföld, Szlavónia MTsz.)

kakukkbogár A. *kukugbogár* 'fekete, csípős légyfajta'.

kalankó A., F. *kalankuę*, Sz. *kancsuę* 'fogantyú a kasza nyelén'.

kalapácsol A. *kálipáncsul*. *E szomszit házba mēk kálápáncsutak*.

kágyolla (kagyló) F. *kádzsolla*, A. *gádzsolla*, Sz. *kágyolla* 'meztelen csiga'. F. *Csek tekergēt mind e kádzsolla e kábosztán*. A. *E gádzsolla lastan mászott e falon, osztál lęsętt*. *Osztám montá: Mię sįjjetem annyira!* (Nyugat-Dunántúl MTsz.)

kaszás Sz. ~ 'a kaszácsillag (Orion) övének három, egyvonalban álló csillaga'. *E kaszások má fęnd vannak ez igęnn*.

kese-borsó A. *kesseborsuę* 'fehérrel tarkázott babfajta'.

kęztülső A., F. *kięsztüsiüę*, Sz. *kięsztesüę* 'a baloldali (tehén)' (Más jel. Heves m., Csallóköz MTsz.).

kięlez Sz. *küelęz*. *Kü kę jęszet e soruęot elęznyi!*

kiissza magát Sz. *küissza magát e krumpi*. 'teleszívja magát vízzel'.

kikelle A. *kikelle* 'borsó'.

kimegyél Sz. *kümeęyięl* 'mesgyékkel feloszt'. *E mirnökök ęccę má kümeęyiętik e fűędeket*.

kisafa Sz. *kisafü* 'a buęgon (hámfán) levő két fa'. Általánosab neve Őriszigeten is a *tritli* vagy *drilli*. Inkább csak az öregek nevezik így. (Általánosán ismert, l. MTsz.)

kiszed Sz. *küszęd* 'répát, burgonyát a földből kiszed'. *Osztán nēm is lęd neki tőb riępája, min kettüę-három*. *Miko küszęttę, káronkodot, hon nēm lęd riępája*.

konkoly A. *konkuę* Sz. *vuári-bükkön*.

kormány Sz. *kormándęszka*. (Tokaj MTsz.)

kőböl ~ 1. 'ürmérték'. 2. általában a 'sok' értelmében használják. Sz. *Męgennięjék e kőböl izs belü*. **Km.** *Nyáron kőböl essüę, csőp sár, üęsszię csőpp essüę, kőbő sár*.

kővér Sz. *köver*.

kőszij A., Sz. *kősszi*.

krumpli Sz. *krumpi*.

kukorica A. *kükęrica*. (Veszprém m. MTsz.)

laj'orja Sz. *lajtorgya* 'létra'. L. még **grádics**. (Zala m., Veszprém m., Szeged vid. MTsz.)

laposvas Sz. *lapozvas*, A., F. *lemés, lemészvas*. (Balaton mell., Baranya m. MTsz.)

lekukorál F., A., Sz. *lőkukoráll, J. lőkutyéráll* 1. 'összeroggyan (a gabona szára)' J. *Lőkutyérát ez árpa*. 2. 'leguggol'. (Más jel. Őrség MTsz.)

lenagyoz Sz. *lénagyoz* 'kövön kiveri a szemet a kalászból'. *E rozstot lénagyozzák*.

lezsurmol l. **zsurmol**.

lódarázs A. *lúdarázs, ludrás*, Sz. *lúlérázs*.

lokkon A. ~ 'poésolya'. (*lok* 'völgylapály' Székelyföld MTsz.)

mákkapa Sz. ~ 'egyik felén lemezes, másik felén villás kerti kapa'.

maszatos Sz. ~ 'sáros föld'. *E maszatozsba nēm szántok*.

megsárosul Sz. *méksárosul* 'sáros lesz'. *Ez iēn bocskoromiek is méksárosutak*.

megsüllyed A. *méksöllegül* v. *méksölled*. *E zűőlduománosok még ráútek e szekiēr fárára iēs e szekiēr méksöllegüt. Méksöllegül e szekiēr, ha jelakannunk iēs e lú nēm tuggya kühuznyi*.

mezgye A., Sz. *mēgye*. (Dunántúl MTsz.)

mocsár Sz. ~ 'sáros hely'. *E kutná mocsár vg, vigyázzon, nē liptyēm belē! E tinaja jeszakasztotta e kötelet iēs oda e ganajmocsárba beugrott*.

murkon Sz. ~ 'sárgarépa'.

nyalás Sz. ~ 'abrak, száraz' szemes eleség'. *Miko fosik e tehen, akkō nyalásra szoktyík tēnnyi* ('akkor abrakra fogják, abrakot adnak neki'). *Ajsuőűörön e nyalást abraknak monygyák*. Alsó- és Felsőőrön a *nyalás* szót nem ismerik, helyette *abrakot* mondanak.

nyers Sz. *nyess*. *E nyeslúher dühös, attu mēgdagad e marha-állat*: 'A nyerslőhere veszedelmes, attól felfújódik a szarvasmarha.' (Palócság, Székelyföld, Szolnok-Doboka m. MTsz.)

óha Sz. *ohá* tehénmegállító szó.

őha A., F. ~ Sz. *űőhá* lómegállító szó.

östöbü F. ~ A., Sz. *östöbi* 'egy másfél méter magas, fedővel letakart, hordószerű gabonatarató'.

összепetrencél az *összөpetrēnciēz* alak is előfordul.

összeszed Sz. *összөszēd*. *Mindig összөszēttēk* [összeszed-tük] *a műāgot*.

összeszántás Sz. *összөszántás* 'az a szántási mód, mikor föld szélén kezdik a szántást és úgy haladnak a közepe felé'.

összetőrekesül Sz. *összөtөrekkēsül* 'összegyűródik'. *Vigyáz, mind összөtөrekkēsül e ruhád!*

ősztöke F., Sz. ~ A., J. *ēsztөke*. (Alakváltozatai az egész nyelvterületen, l. MTsz.)

pad Sz. ~ 'a borona síma teteje'. *E fogas paggya*.

padlás Sz. *pallás* 'a pince fölötti padlás' (a szoba és konyha fölötti a *hí*).

part Sz. *puárt* 'emelkedés, domb'.

petrencél Sz. *petrenciész*.

petrencélés Sz. *petrenciészis*.

petrezselyem Sz. *petérzse*.

pince Sz. ~ nem 'Keller', hanem 'kamra' jelentésű. Bejárata a *pítar*-ból vagy konyhából nyílik, a hátsó szoba helyett van.

plántál Sz. ~ 'ültet'.

pól A. *puoll* 'lever'. *Puolluodészka, akiviē e ganajt lē-pugják*.

póllódeszka A. *puolluodészka* 'nyeles deszkadarab, amivel a trágyát leverik a szekéren'.

ragya Sz. ~. *Ragya yāz. miko e nap flik mēg ez essüő esik.* (Balaton mell., Kemenesalja, Pápa vid., Somogy m. MTsz.)

robo'ol Sz. *ruóbatul. Igy gyüttek kérésztü Szigetēn riégēm, miko mēntek Ciklimbü ruóbatunyi ez urasákho.*

ródás Sz. *ruodás* 'deszkapalánk', *Pejg ot kotáktak e tikok e ruodás mellett.*

saraglya Sz. *srágla* 'az istállóban rézsut keresztben fel-függesztett létraforma, amiből a tehének a szénát kieszik'. (Sopron m., Göcsej, Baranya m. MTsz.)

sarjú A., F. *suāri*, Sz. *sari*. (Őrség, Göcsej, Hetés MTsz.)

sáska Sz. ~, A *sáskuo* 'szöcske'.

sima Sz. ~ 'lapos'. *Nēm láthatom e sziēp sima fűōdet.*

sudár A., Sz. ~ 'a csépfeknek az a része, ahol rá van kötve vagy szíjazva a nyélre'. F. 'az ostor sima szíjvége'.

süveg A. 1. *süōg* 'csépféj'. 2. 'süveg, sapka'. (Vas m., Sopron m., Zala m. MTsz.)

szakadék A. *szakalik* 'darázs'.

szalmanyúvó Sz. *szuomanyüjüō* 'hosszúnyelű kampós vas, amit beleszúrnak a kazalba és azzal húznak ki egy csomó szalmát, más vidéken vonyogó a neve'.

szalma'épő J. *szuomatiepüō* 'szalmanyúvó'.

Szent Mihály Sz. *Szamihá*.

szétszántás Sz. *szitszántás* 'az a szántási mód, mikor a föld közepén kezdik a szántást'.

szivos Sz. *szijos* 'nedves'. *Cimēnt e pajtafia alla, igēn szijos, e rozs min kücsirázik.* (A MTsz.-ban csak más jelennel fordul elő.)

telek F. ~ 'az ostorszíjat a nyélhez fűző karika'. (Sopron m., Balaton mell., Zala m., Borsod m., Pápa, Tokaj, Bodrogköz, Hegyalja MTsz.)

tereh Sz. *terē* v. *teri* 1. 'rakomány (amennyi egyszerre elfér a fejen vagy a fűruhában)' *Három terējē* [-vel] *ruot e borsuo*. 2. 'teher'. (Majdnem az egész nyelvtérületen, l. MTsz.)

tiprál F. ~ 'összetipor, tapos'. *Mas mēg odamiész e virágot tiprányi!*

tragaes Sz. *trágács* 'egykerekű taliga, targonca'. (A nyelvterület nagyrészen ismeretes, l. MTsz.)

trág A. *truog* 'hordágszerű szállítóeszköz, két ember viszi (pelyvát, trágyát stb. szállítanak vele)'. (Vas m., Sopron m., Balaton mell. MTsz.)

ücsök A. ~ F. *pücsök*, Sz. *cürökk*. (Őrség, Göcsej, Somogy m. MTsz.)

urbiszli Sz. ~ 'borsó'. L. még **kikelle, csicsere**:

üszög Sz. ~ 1. 'gabonaüszög'. 2. vérmérgezés'. *Ez üszögbe mőkfejetül e viér.*

varjú-bükköny Sz. *ruári bükkön* 'konkoly'.

zuhogó Sz. *zohoguo* 'zápor'.

zsurmol A. *zsurmul* 'súrol'. *Lē kē zsurmuonyi e sárt e kapa nyelirü.*

KÁLMÁN BÉLA.

Imecs Jakab tájszógyűjteménye 1855—1860-ból.

A pannonhalmi könyvtár kéziratára 119/ C 3/5 jelzet alatt őrzí „Imecs Jakab erdélyi papnövendék” Csíkszékben gyűjtött népnyelvi szavait. IMECS (IMETS, 1837-ben szül.) öntudatos, művelt székely volt már kispap korában is. E fiatalkori gyűjteményén feltűnik a világos fogalmakkal dolgozó, rendszerező elme. A katolikus teológiát Pesten végezte, és már 30 éves korában a csíksomlyói katolikus főgimnázium igazgatója lett. Innen huszonegy évi működés után ment át a gyulafehérvári káptalanhoz mint kanonok. Költői, társadalomtudományi, történelmi és székely bajokkal foglalkozó írásainak címe és a róla szóló irodalom megtalálható SZINNYEI Magyar Írók V, 77—80.

Alább közölt szógyűjteménye az 1855—1860. évekből származik. Kézirata 346 tájszót tartalmaz. Magyarázataiban gyakran hivatkozik az Akadémia Magyar Tájszótárára. Meghatározásaiiban pontos, lelkiismeretes, mondhatjuk: példaadó. Sajnos, a fonetikus írást — az akkori fejlődési foknak megfelelően — nagyon kis mértékben használta.

A tételek elején álló szokat én szedtettem dőlten; a közbenső aláhúzások IMECSTŐL VALÓK.

Imecs Jakab erdélyi papnövendék.
Néhány székely tájszó Csíkszékéből.

Azsag = piszkafa, hosszú pózna, melylyel a sütökemencékben a szentét szétverik.

árnyékalj = szín, szinalj, hol szekerek, szerszám v. eszközök állanak.

álomszuszék = kinek reggel a nap hasára szokott sütni az ágyban, sokataltvó, nappal is szuudikáló.

áncsorog = báméskodik, látog az utcán.

ábolzog = aki haszontalanul beszél v. teszen.

ábolzag = gondatlan, együgyű.

arcátlan = szemtelen, csuf beszédű.

ánkó = féleszű, idétlen, ügyetlen ember.

avadag = ócska, kopott, viseltes jószág.

batka = $\frac{1}{4}$ egy hajdani váltó krajcárnak. Nem ér egy batkát, az az: haszontalan, semmitérő.

bicsak = vastag lánodarab, melyet lejtőn a terhelt szán állá alá szoktak vetni, hogy a marhákat a teher szerfölött ne üzze.

bükfandrág = durva vászonnadrág; az inasok szokták nyárban hordani.

bölcs = kevély, ki fennen hordja magát.

büz = azon valami által megjelölt hely, hova a labdázó gyermekek bizonyos számú labdaütés után futni szoktak; innen ezen labdajáték neve: *büzös*.

bőrmadár = denevér; bőregér.

bütint = például a kötőrudat úgy fordítani meg, hogy a fordulása közben a *bütüjére*, az az: a végére essék.

belice = oly fehér juh, melyen semmi tarkaság nincs,

borsika = barókafenyő, melynek magvaiból a fenyővizet főzik.

borító = esztergályos mű, mely két tányéralakból áll, melyeknek *ontorás*¹ szélei szorosan egymásra skatulyaszerűleg pászolnak.

bolygat = háborgat, zavar, piszkál.

budonka = kis pálinka- vagy ecetartó hordó.

böcsu = bucsu.

boeskrtelek = a boeskor azon szegélye, melyen a szíjj- vagy porázlyukak vannak, mely a földdel nem érintkezik, és így el sem szakad.

bóbiska = 1.) álcás és csuful felöltözött ember a fársángi múlátók gyönyörködtetésére. 2.) azon emberformára kitömött hitvány üng és gatyá, melyet a vetemény közé szoktak helyezni a madarak tovább-ijesztésére.

bezseg = forrani kezél.

berek = ibolyaféle növény, veres, fehér, kék és sárga színű; az erdőn a tavasz legelső virága.

bileg = lóg, könnyen áll.

bicska = tarisnyábavaló kés, melynek éle behajtható; megkülönböztetendő a bicsaktól.

bibircs = sümölcs, fakadék, pettyezet a testen.

berbence = szilvanem, melynek kiváló magva van és hosszukás alakú, ellentétben az édes szilvával, melynek alakja gömbölyűbb és husa elváthatatlan a csontártól.

bokáj = egy kupásnál kissebb kancsó.

bélfa = vetüllőben a csőbeli vékony fa.

barkó = 1.) bakompart, fülmelletti szakáll. 2.) egy táncnem, mely a csárdással rokon s még ezt aprózza.

bangó = süket.

balla = juhbolha, légy nagyságú.

bábiház = az utcagyermek játéka, melyet a porondban kis fákbul csinálnak.

bendérez = midőn a kakas a tyukkal bibelődik.

bugtya = szénagyűjtés, kissebb, nagyobb.

berce = a járomiban azon heveder, mely a barom nyaka megett a járomfőt és a járomaljat köti össze.

¹ Lásd Magyar Tájszótár. 1838. Buda. 275. l.

béka'áb = a szárazréteken teremni szokot küllős fű, melytől a barmok foga rendkívül vásik.

borna = 1.) borona, melylyel a mag betakartatik. 2.) félökérületű fenyő sudar, amilyenekből épületeket szoktak rakni.

buzatartófa = a csűrökben ugyan az, mi a házakban a gerenda.

belekenyer = berkenye, barkóca.

csigolya = a fűzzel rokon cserje vizek mellett, melynek hajlékony vesszőiből kast szoktak kötni.

csiga = nyakesiga. Innen a mondás: akkor látod, mikor a nyakad csigáját, az az: soha. Tehát annyi mint csigolya, gerinc.

cseszle = szunyog.

cserepes = szemtelen, arcátlan. Olyan vagy mint a cserepes malac. Innen

cserepesedik = rosszul viseli magát, helytelenkedik.

csempe = cserép, melyből a kályhát rakják. Másutt *cserepesnek* nevezik.

csatló = vastag pózna, melylyel a szekéren v. szánon a teher a lánca által megerősítettik.

csétina = a csatlónál vékonyabb pózna, jelesen bikfából.

csangolyit = göngyölit, ruhába összetakar.

candra = zeke, cedele, szokmány, felső posztóöltöny.

csepesz = főkötő. Csepeszember = elasszonyosodott.

csingolyázik = lógátozik, lobálja magát, valamely kötélén, függő galyon v. hintán. És midőn a kis gyermek az apja térdén vagy nyakán játszik, mondatik: csingolyázni.

csökevész = törpe, pulya, alacsony termetű.

csepők = rövid szárú csizma, bakkancs.

csóll = a fonalat csőre tekeri a csóllókerék segédelmével.

cáp = kecskebakk.

cákó = oly szarvas marha, melynek szarvai, mint bivaléi, hátraírányulnak.

csiad = megijed, megszeppen.

csiány = csalán

csereklye = a fenyőnek megaszszott túleveles böjtja, egyes túlevelet is csereklyének neveznek. p. o. csereklye ment a talpába.

csimasz = vastag hernyó, mely szántás alkalmával a barázdára kifordul. A burgonyában is találhatik, melyet emészt.

csuporit = p. o. a juhokat összetereli.

csuszamodik = elsiklik.

csütörködik = felkapaszzkodik p. o. a szekér farkára.

ciher = cserjés hely és: hova több fa össze-visszadüledezett.

cipál = rángat.

cibre = leves, mindenféle böjtös lé, melybe kenyeret szoktak aprítani.

cula = 1.) rongya, ringy-rongy gunya. 2.) réteken termő petrezselyemféle növény, gyökere mint a fokhagymáé, melyet a gyermekek megszoktak enni.

csiklyó = a barmok lábán a nagy és kis köröm közötti rész.

cigányméh = erdei, vad méh.

csubb = a víznek az uszó lábai által történni szokott verése. Innen: *csubokol*.

csapó = az ostor vége gyakran selyemből, melylyel rittyenteni az az: csattintani szoktak.

döröszöl = surol, döröszlődik = vakaródik p. o. a disznó.

durga = madzagvastagságú fonál.

durgálni = durgát fogni, madzagot siríteni.

dészű = gyűszű, tűsző.

derce = a buzalisztnak szitában maradott sonkolya, a rozses és egyéb gabonaliszté: korpá.

duskál = superabundat. Ez az ember csak duskál a nagy dominyom (dominium)ban.

dorong = félkézrud, furkó, gerundium.

dungó = bögöly mely nyáron a marhákat szaladásra bírja; mikor is ezek *bogározn*i mondatnak.

derékszeg = mi a fürgentyüt (ezt lásd alább) és a nyujtó által a szekér hátsó részét az előtengelyhez kapcsolja. Rendesen vasból áll.

éha = az előágasnak tengélyen hátuli végeit összekötő léc, mely a nyujtó alatt azt eszközli, hogy az ágas orra (az ökörszekérnél) a földbe ne bukjon.

ess e. h. esik, értsd: az eső.

ecs e. h. öcs.

éleszmag = élesztő.

élet = belső jószág.

elvegyéd = elegyes gabna.

enc-benc = semmirevaló jó-zág.

éppenes-éppen = épeuséggel, ugyanazon módon.

émelygős = kellemetlen édes valami.

favágó = a hely, hol a tüzi fát fölprózzák.

füveny = fővény. Füvenyezni = utcsinálni.

fok = 1.) kés-, deszka-fok. 2.) fejszefok, tűfok, istrangfok.

3.) réteken oly forrásos hely v. árok, melyet a marha nem járhat meg. Ügyeljy fu, nehogy a fokba marhástól (marhával együtt) beléveszsz.

fogantyú = ansa, és a lánecnak utósó gömbölyübb szeme.

fitogat = valamit kevélyen mutogat. Fitogatja magát, aki p. o. cifrán felöltözik, s kiáll az utcára, hogy lássa mindenik.

fancsika = rongy, melyből papir készül. „Fancsikát gyűjtésnek, szert, borsot vegyenek” — így hívja föl a cigánynó a székely-asszonyokat vásárra.

facsaros = horgas, girbe-görbe.

facsi = kinek lábai surolják egymást, a bokáját feni össze, horihorgas.

festékes = gyakran a legpompásabb színvegyületű posztószövet; asztal és ágyterítőül használtatik, megkülönböztető mind a pokróc- mind a csergétől. (lásd ezeket „Magyar Tájszótár”.)

farkazó = szörnyű bogos és bojtos fa, melyet a székely lejtőn, hegyénél fogva szekere után függeszt, hogy a teher ne üzze a marhákat.

fazak = fazék.

fölcseperedik = fölserdül, fölnő p. o. az ifju.

fecskefarkú = p. o. a szántó föld, mely egyik végén széles, a másikan egészen kihegyesedik.

forrózás = keverés, malotás, azon keverék, melyből a pálinka vagy sör szokott főzteni.

fosztos = foszlányos, rongyos, avultgunyájú. Erkölesi értelemben: semmi-rekellő.

fonottas = nagyobbszerű kalács, mely összetekert s mintegy fonott idomáról mondatik így.

ferlály = mészely, egy ejtelnek $\frac{1}{4}$ -e.

fürgentyű = mely a szekér. előtengelyén nyugszik, két végén két rakoncával, a tengelyhez a derékszeg által csak a középen erősítve meg, hogy az alatta térülés alkalmával szabadon fűrögghessen, foroghasson.

fakószekér = vaszatlan, fatalpú, terehhordó szekér.

fentő = a kerek küllői.

fentőfű = hasonló a sáthez v. surlófűhöz, de mezőn, jelesen pityoka földeken terem és kövérsége miatt a barom mohón rágja; ha pedig szénarátben nő, akkor — mivel küllős ágainál fogva a fenyőhöz igen hazoulít — *fenyőág* vagy *békalátnak* (lásd ezt fűnebb) mondatik.

(Folytatjuk.)

DANCI VILLEBALD.

LEVÉLSZEKRÉNY.

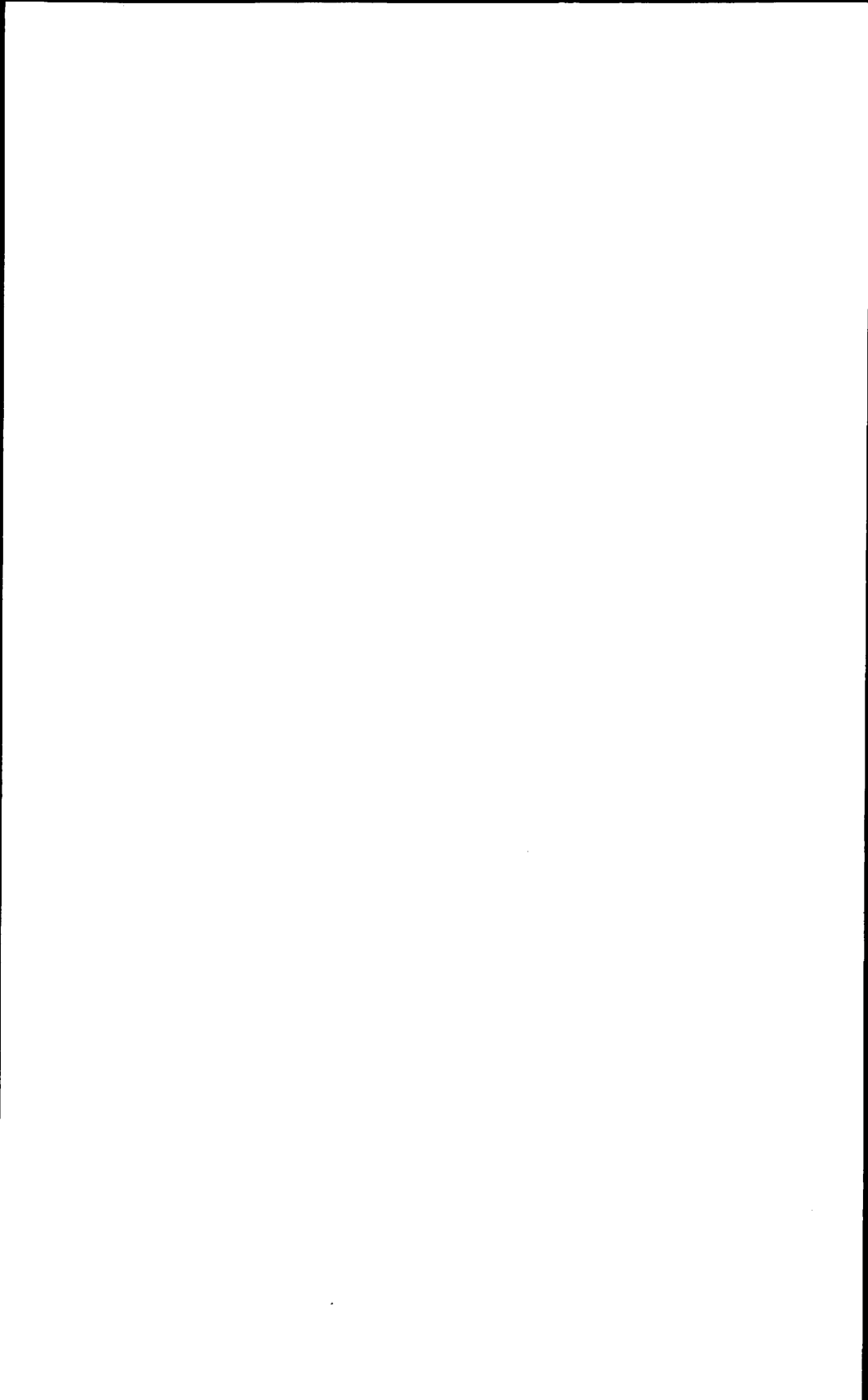
Melich János írja: A *Gyenizse* családnévvel kapcsolatban MNy. XXXVII, 345 Zala megyéből XV. századi *Dienesse* nevű családokat idézek: az egyik nemesnépfalvi, a másik zágorhidai. Volt ilyen nevű család Fejér megyében is; 1498: Fajszi *Dienesse* család (CSÁNKI III, 367).

Pais Dezső írja: „Idegen eredetű szóvégi *ly*-ből lett magyar *gy*” című cikkemben (MNy. XXI, 43) összeállítom, hogy a 'balista, arcubalista, Armbrust, arbalète' jelentésű fegyvenévnek, amelyet most *számszerij*-nak mondunk, a régiségben milyen változatai vannak. Valamilyen elnézés következtében azonban kimaradtak az OklSz. *számszerij*, *szímszirigy* címszava alatt közölt adatok. — Pótlándó tehát: *B*) alá: 1407: „Tres arcus vulgo *zamszirig* vocatas” (ugyanazon oklevélben: „*Petrus de Strig*” TelekiOkl. I, 317) | 1567: „*Vagion zamzyrygh* kez yw hythwan”. *F*) alá: 1566: „*Fa zamzer iy* nyele” | 1597: „*Kiezin szam szer iy* szerszamoszul”. *H*) alá: 1548: „*Kcz yh. Zamzeriyh*”. Külön felveendő: 1566: *Zame zery* tekerő kettő” olv. *számé* a. m. *szám-i szeri*?

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: PAIS DEZSŐ,

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN FENZTÁROS.

Arlen-foto

Muslićijano

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXXVIII. ÉVF.

1942. OKTÓBER

4. SZÁM

A hetvenéves Melich János.

MELICH JÁNOS munkássága — és ezt ma már nyugodtan megállapíthatjuk — a magyar nyelvtudomány történetében korszakot jelent. Jelenti a magyar nyelvtörténeti kutatás széleskörű megindulását és a nyelvtörténeti gondolat diadalát. Ez a korszak fedezi fel rendre a nyelvtörténet számára eddig figyelmen kívül hagyott, sőt teljesen ismeretlen források egész sorát, és terjeszti ki ezek alapján a kutatásokat olyan korokra, amelyekre az addig ismert emlékek legfeljebb halvány sejtéseket engedtek meg. És ebben a lázas munkában, amelynek során új és új fény derült nyelvünk és vele együtt történetünk Árpád-kori szakaszára, Melich János halad az élen.

Melich János a kolozsvári tudományegyetem bölcsészettakarán Szinnyei József tanítványa volt. A nyelvemlékek és általában a magyar nyelv múltja iránti érdeklődést, amely őt egész pályáján keresztül jellemzi, Szinnyei József hatásának kell tulajdonítani. — Azon a hatalmas indításon kívül, amelyet az egyetem részéről kapott, Melich további munkásságának alakulásában még két tényezőnek volt döntő szerepe. Az egyik volt a Nyelvtörténeti Szótár megjelenése (1890—1893.), amely lehetővé tette a magyar nyelvtörténet behatóbb tanulmányozását, főképp azonban a szótörténetnek és az etimológiai kutatásnak rendszeres megindulását. A másik, fontosságában talán semmivel sem jelentéktelenebb tényező az oklevelek magyar szórványainak a magyar nyelvtörténet számára való felfedezése volt. Ez utóbbi SZAMOTA ISTVÁN nevéhez fűződik, aki egyfelől rámutatott az oklevelek magyar szórványainak nagy értékére (NyK. XXV. 1895.), másfelől páratlan szorgalommal ezeket össze is gyűjtötte (Oklsz. 1902—1907.).

Melich, aki 1891 őszén kezdte meg egyetemi tanulmányait, a Nyelvtörténeti Szótár első két kötetét már tanulmányai legelején megismerhette. Hogy nemcsak ismerte, hanem használta is, bizonyítja 1893-ban, másodéves korában írt első hosszabb tanulmánya, amelyben a Besztercei Szójegyzék szókincsével foglalkozik, és a Nyelvtörténeti Szótár segítségével számos, FINÁLYTÓL fel nem ismert szónak mutatja ki helyes alakját és jelentését. Ez az első tanulmány valósággal megszabja további munkásságának irányát. A magyar szókincs történetének kutatása, amelyet első értekezésében megkezdett, azóta is mind-

végig a legkedvesebb munkaterülete maradt. Senki a magyar szókincs százféle problémáját nem vizsgálta olyan behatóan, és senki annyi maradandót nem alkotott e téren, mint ő. — Doktori értekezésében „Német vendégszók“ címen a magyar nyelv német elemeit dolgozza fel (Nyr. XXIV.). Ezt a munkát lényegesen kibővítve németül is közzéteszi (LUMTZER—MELICH, Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter des ungar. Sprachschatzes. Innsbruck, 1900.). Ma is ez az egyetlen összefoglaló munkánk erről a fontos kérdésről. A német jövevényszavak problémájához később is állandóan visszatért (legutóbb NyK. XLIX.). Ő fedezte fel a magyar nyelv régi francia elemeit: (*Lajos* < ó-francia *Lois*: NyK. XXXIV.; A magyar nyelv ó-francia jövevényszavai: MNy. X.), de — nem számítva a számtalan idevonatkozó részletkérdést — foglalkozott összefoglalóan a latin (MNy. XIV.) és az oszét jövevényszavak kérdéseivel is.

Külön fejezetet jelent munkásságában a szláv jövevényszavak tanulmányozása. Bár az egyetemen nem hallgatott szláv filológiát, tisztán tót nyelvtudása alapján már másodéves egyetemi hallgató korában felfigyel a magyar nyelv szláv elemeire, és bámulatra méltóan biztos intuícióval mutat rá számos szavunknak szláv eredetére (*tézsola*: Nyr. XXII., *karapol*: NyK. XXIV., *iromba*: NyK. XXVI., *tarack* Nyr. XXVI. stb.). — Amikor oroszországi és bécsi tanulmányútjairól hazatért, ahol éppen szlavisztikai tanulmányokat folytatott, megírta „Szláv jövevényszavaink“ című nagy munkáját (NyK. XXXIII—XXXV., külön is 1903., 1905.). Ez a mű sok tekintetben fordulópontot jelent a magyar szlavisztika és a magyar szókincskutatás történetében. Melich itt mutatott rá először, hogy a magyar nyelv szláv elemei nem valami egységes szláv nyelvből valók, s így „szláv“ hatásról beszélni nem lehet, hanem vannak orosz, bolgár-szláv, horvát, szerb, tót stb. nyelvi hatások. Ennek az elvnek szemléltetésére meggyőzően kimutatta, hogy a magyar keresztény terminológia is több rétegből tevődik össze. Vannak benne olyan kifejezések, amelyek csak görög rítusú szlávok (bolgárok, szerbek) nyelvéből származhatnak (pl. *kereszt*), míg a túlnyomó nagy többség bolgár vagy szerb nem is lehet, mert csak latin szertartású szlávok nyelvéből származhatnak (*mise*, *bérmál* stb.). E munkának, amely hatalmas forrásanyaga miatt ma is a legnélkülözhetetlenebb kézikönyvek sorába tartozik, másik fontos jelentősége a szóföldrajzi szempontnak megvalósítása. Melich ezt a szempontot ugyan a német KLUGÉTól vette át (vö. Nyr. XXIX, 183), de alkalmazni az egész európai tudományban ő alkalmazta először. Ezzel a „Szláv jövevényszavaink“ a nyelvatlaszok előfutárjának tekinthető.

A magyar szókincs vizsgálata elengedhetetlenül feltételezi a hangtörténeti kutatást. Természetes tehát, hogy Melich kezdettől fogva rendszeresen és behatóan foglalkozott vele.

Talán ez neki a legsajátabb területe, és eredményei is itt a legmaradandóbbak. Valósággal felfedezte az Árpád-kori hangtörténetet. SZAMOTA ISTVÁN értekezése nyomán rendszeresen feldolgozta okleveleink szórványait, és megvetette alapját a modern magyar hangtörténetnek. Mindenki, aki az utóbbi harmincegyven évben hangtörténeti kutatásokkal foglalkozik, a Melich feltörte úton halad.

Régi szövegemlékeink hiánya miatt a magyar hangtörténet kutatója nem hagyhatja figyelmen kívül a helyneveket sem. Mivel egyrészt a helynevekre vonatkozó adatok sokszor több száz évvel előzik meg a közszavakót, másrészt a helynevek azonosítása általában nem okoz különös nehézséget, nálunk a helynévkutatás szolgáltatja a hangtörténet számára azt a szilárd alapot, amelyet más szerencsésebb nyelveknél a korai nyelvemlékek jelentenek. A helyneveknek ilyen fontosságát a magyar nyelvészet szempontjából Melich fedezte fel. Helynévkutatással ugyan már előtte is többen foglalkoztak, ezek a munkák azonban — még a legnevesebbeké is — műkedvelőkísérleteknél egyébnek nem tekinthetők. A helynévkutatást tudományos színvonalra nálunk Melich emelte. — Helynévkutatással azonban — a dolog természeténél fogva — tisztán nyelvészeti alapon foglalkozni nem lehet, mert a helynevek keletkezésének problémája át és át van szöve településtörténeti kérdésekkel. A^h helynevek vizsgálója tehát lépten-nyomon településtörténeti kérdésekbe botlik bele. Ezért Melich, bár eredetileg csak nyelvészeti szempontból vizsgálta helyneveinket, szintén nem tudott kitérni a történeti vonatkozások elől sem. Már első enemű nagyobb munkájában (Adatok hazánk honfoglaláskori s X—XI. századi helyneveinek értelmezéséhez: MNy. II. 1906.) is jelzi a helynevek településtörténeti tanulságait. Későbbi munkáiban, főleg azonban a Honfoglaláskori Magyarországon (1925—1929.) a nyelvészeti szempontok érvényesítése mellett (mint hangtörténeti tanulságok, szóképzés stb.) a történeti szempontokat (településtörténet, a terület népi összetétele stb.) domborítja ki. Ugyancsak az ő nevéhez kapcsolódik néhány helynévtípus fontosságának megállapítása a településtörténet szempontjából (a helynévpárok, magyar törzsnevekből származó helynevek, szláv nazálisok megőrzése stb.). Ezek a megállapításai azóta a településtörténet közkincsévé váltak.

A helynevek a legszorosabb kapcsolatban állnak a személynevekkel, hiszen a helynevek nagy százaléka személynevből származik. A módszeres helynévkutatás tehát a személynévkutatást is feltételezi. Ebben is Melich az úttörő. Már első nagy munkája, a „Szláv jövevényszavaink“ is mutatja, hogy milyen nagy figyelmet fordított a személynevekre. Itt főleg a keresztény eredetű személyneveket vette vizsgálat alá, és kimutatta, hogy ezek úgyszólván kivétel nélkül a nyugati

kereszténységből latin, német, katolikus szláv alakban terjedtek el. Később is újra és újra visszatért a magyar személynevek kérdésére és számos névmagyarázaton kívül (*Ajtony*: 1913. *Tétény, Kaza, Majtény*: 1916. stb.) több összefoglaló munkát is írt. Legnevezetesebb „Keresztneveinkről“ című dolgozata (1914.), amelyben Árpád-kori becéző képzőinkkel foglalkozik. Korábbi téves véleményekkel, többször saját előbbi nézetével szemben (pl. a *-sa* képzővel kapcsolatban) kimutatja Árpád-kori képzőink magyar eredetét, és meggyőzően bizonyítja, hogy a latin *-us* szóvég hiánya személyneveinkben (*Filippus* > *Fülöp*, *Petrus* > *Péter* stb.) nem idegen (szláv vagy német) hatás eredménye.

A hangtörténet vizsgálatával a leghalmozottabb kapcsolatban áll a helyesírás kutatása. Egyikhez a másik nélkül még csak nem is nyúlhatnak hozzá. Melich többször fordult a helyesírás kérdéseihez. Részletesen foglalkozott vele „Szláv jövevényszavaink“ című munkájában is, és kimutatta, hogy legrégebb helyesírásunk cseh eredetű nem lehet. Legutóbb (NyK. XLIX. 1935.) azt bizonyítja, hogy helyesírásunk kezdeti délfranciás ejtésű latin gyakorlatra mennek vissza. Tartott egy felolvasást is helyesírásunk összefoglaló történetéről (vö. MNy. IV, 328), sajnos azonban ez a rendkívül érdekesnek látszó tanulmány mindmáig sem jelent meg nyomtatásban.

A közsavak, főleg jövevényszavak, helynevek és Árpád-kori személynevek együttes vizsgálatával Melichnek az volt a terve, hogy megírja a magyar hangtan történetét. Ebből a munkából néhány fejezetet meg is jelentetett (A tővégi magánhangzókról: 1910.; Adatok a történeti magyar hangtanhoz. Az *ö, ő* hang: 1917., Adalékok a magyar *χ* > *h* hangok történetéhez: 1910.). Ezek ma is mintái minden ilyen kutatásnak, és csak sajnálni lehet, hogy más elfoglaltságok miatt e program befejezése függőben maradt.

Melich azonban nem elégedett meg a magyar nyelv idegen elemeinek vizsgálatával, hanem a szomszédos szláv nyelvekre gyakorolt magyar hatás kutatását sem hanyagolta el. Szómagyarázatait nem tekintve, amelyeket már egyetemi hallgató korában kezdett írni (tót *keltjűs*: 1895.), különösen fontosak az elvi kérdéseket tárgyaló és a további vizsgálatoknak irányt jelző tanulmányai. Ilyen a tót nyelv magyar elemeiről írt munkája (MNy. XVII.). Idevágó eredményeit megtaláljuk az Etymologiai Szótárban is, mert minden szónál feltünteteti, hogy melyik magyar szó milyen nyelvekben terjedt el.

Nagy sikerrel működött az alaktan terén is. Ilyen irányú nagyszámú tanulmánya közül elég lesz talán a tárgyas ige-ragozásról írt értekezését megemlíteni (1913.), amely új utat mutatott a kérdés vizsgálatában. Melich ezen a téren is rávilágított, hogy az egyoldalú összehasonlító módszerrel szemben a tényleges történeti adatoknak a figyelembevétele milyen

elengedhetetlenül fontos nyelvünk jelenségeinek vizsgálatában. Igazolta ugyanis, hogy a magyar tárgyias igeragozás rendszere nem finnugor eredetű, hanem — finnugor eredetű elemekből — a magyar nyelv külön életében alakult ki.

Mindezeknek a széleskörű vizsgálatoknak eredményeit Melich két nagyszabású munkájában foglalta össze. Az egyik az Etymologiai Szótár, a másik a Honfoglaláskori Magyarország.

Az Etymologiai Szótárt Melich GOMBOCZ ZOLTÁNNAL közösen 1914-ben indította meg, 1935-től, GOMBOCZ ZOLTÁN halálától kezdve pedig egyedül szerkeszti. A munka a maga nemében páratlanul áll az egész világon. Általánosságban az jellemzi, hogy az elérhető legnagyobb teljességre törekszik. A szerzők ebben a munkájukban összeállítják a szóra vonatkozó adatokat összes alak- és jelentésváltozataikkal és a szó összes származékaival egyetemben. Ehhez az eddigi szótári munkákon kívül (NySz., OklSz., MTsz. stb.) az azóta megjelent források anyagát is feldolgozták, és figyelembe vették a MTsz. megjelenése óta közzétett népnyelvi adatokat is. Ezzel az Etymologiai Szótár a Nyelvtörténeti Szótárnak és a Magyar Tájszótárnak újabb, javított kiadásává is vált. De még ezzel sem elégedtek meg a szerzők. Felvették azokat a hely- és személynéveket is, amelyek hang-, vagy alaktani szempontból fontosabb tanulságokkal rendelkeznek. Az etimológiai részben is részletesen fejtik ki álláspontjukat, megokolva, hogy ez vagy az a magyarázat miért nem fogadható el. Ugyancsak teljességre törekcsenek az irodalom felsorolásában is. Gombocz halála óta a teljességre való törekvés elvét Melich még jobban kidomborítja.

A másik munka, a Honfoglaláskori Magyarország, főleg a hely- és személynévekre vonatkozó kutatásokat foglalja össze. Ez a munka is lenyűgöz páratlanul gazdag anyagával és megéjt bámulatos ötletességével. Fontos eredményeinek egész sora ma már közkinccsé vált. Számtalan nyelvtörténeti megállapítása a magyar nyelvtudomány nélkülözhetetlen kézikönyvévé teszi. Kár, hogy ezek az eredmények a hatalmas munkában szét vannak szórva, és még kimerítő mutató sem készült hozzájuk.

Nem hagyható említés nélkül Melich kiadói tevékenysége sem. Kezdve a Gyöngyösi Latin-magyar Szótártörredéken (1898.) számos szójegyzéket és szótárt (pl. SZIKSZAI FABRICIUS szójegyzékét 1906., CALEPINUS magyar anyagát 1912. stb.) és egyéb fontos magyar nyelvemléket (Az Orthographia Ungarica és a magyar helyesírás. 1908., A két legrégebb magyarnyelvi nyomtatvány. 1912. stb.) adott ki egyedül, illetőleg hűségese munkatársai: boldogult JAKUBOVICH EMIL és SÁGI ISTVÁN segítségével. A magyar szótárirodalommal egyébként is sokat foglalkozott. Első fejezetét, a szójegyzékekről szóló részt

1907-ben adta ki „A magyar szótáirodalom I.“ címmel. Tervét, a magyar szótáirodalom feldolgozását SÁGI ISTVÁN valósította meg kiváló munkájában (A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészeté). Melich forráskiadói tevékenységének a kilencszázas évek elején nagy visszhangja támadt. A Régi Magyar Könyvtár sorozatban és azon kívül (Komjáthy Benedek: Szent Pál levelei, Pesti Gábor meséi, A budai basák magyarnyelvű levelezése) sok nyelvészeti és irodalomtörténeti szempontból rendkívül becses forrás jelent meg betűhű kiadásban. Sajnos, a források kiadása az első világháború kitörésekor teljesen megszűnt, amit csak súlyosbít az a körülmény, hogy ez idő óta az oklevélpublikáció is teljesen megakadt.

Melich, mint az Országos Széchényi Könyvtár tisztviselője és később igazgatója, könyvészzel is behatóan foglalkozott. Ilyen irányú munkái legnagyobb részét a Magyar Könyvszemle hasábjain jelentek meg (Misekönyv a XIV. századból: 1903., A legrégebbi magyarnyelvű nyomtatványok: 1912.; Hazai ruténoláh nyomtatványok, nyomdák történetéből: 1909. stb.). Igen fontos és külföldön is sokat idézett az a bibliográfia, amelyet a hazai vend irodalomról állított össze (1902., 1908.).

Itt csak egész nagy vonalakban vázolt gazdag munkásságának jelentősége azonban nem is annyira az elért eredményekben — bár ezek is rendkívül nagy fontosságúak —, mint inkább a problémák felvetésében csúcsonodik ki. A magyar nyelvtudományban eddig senki sem volt annyira termékeny ezen a téren, mint MELICH JÁNOS. Új forrásanyag feltárása, új problémák felvetése, új módszerek alkalmazása az ő korszakalkotó jelentősége. Szempontjainak, módszerének elismerése természetesen nem történt símán. Már pályája legelején is élénk tudományos vitát idéztek elő tudományos eredményei. A kezdő Melich súlyos polémiákba keveredik az akkor tekintélyük csúcspontján álló tudósokkal. Más embert ezek a támadások megtörtek volna, és egész életre elvették volna a kedvét a tudományos munkától. Melich azonban harcos ember, akit a támadások nemhogy elkedvetlenítenének, hanem még fokozottabb munkára serkentenek. Ezeknek a sokszor igen éles vitáknak köszönhető számos fontos kérdés végleges tisztázása. Ilyen vita eredménye a „Szláv jövevényszavaink“ című munka is és az abban tárgyalt kérdések megoldása. Még tévedései is gyümölcsözők voltak, mert nyomukban megindult a kérdés beható vizsgálata és legtöbbször a végleges megoldása is. Páratlan ötletességű problémakeresése a magyar nyelvtudományban soha nem tapasztalt elevenen pezsgő életet eredményezett, amelynek ő mindig a központjában állt. Ez az oka annak, hogy senki sem tudott hatása alól szabadulni. Akár barát, akár ellenfél: Melich követője volt. Azokkal a kérdésekkel foglalkozott, amelyeket Melich vetett fel, azokat fejlesztette tovább, vagy azokkal szállt vitába. Ennek a következménye, hogy

mindazokról a kérdésekről, amelyekkel ő foglalkozott, eredményekben is gazdag irodalmunk van, míg azok a területek, amelyeken ő nem dolgozott, mint a mondattan és a nyelvjáráskutatás, a többihez viszonyítva meglehetősen parlagon maradtak.

Melich az egyetemen is kutató tudós volt. Előadásaiiban nem annyira az eredmények közlésére törekedett, mint inkább a problémákra igyekezett hallgatóinak figyelmét irányítani és ránevelni őket arra, hogyan kell ezeket a problémákat megoldani. Ebben is szerencsésen kiegészítette nagy kortársát, Gombocz Zoltánt.

Nem lehet említés nélkül hagyni Melichnek a Magyar Nyelvtudományi Társaság és a Magyar Nyelv körüli nagy érdemeit. Annak a lelkes fiatal gárdának, amely a Magyar Nyelvtudományi Társaság köré 1904-ben csoportosult, egyik oszlopa volt. Kezdetől fogva a legfontosabb munkatársa a Magyar Nyelvnek; sőt a folyóirat tudományos tekintélyének megalapozásában és fenntartásában éppen az ő kisebb-nagyobb terjedelmű, de mindig különös jelentőségű közleményeinek kivételes részük volt. 1915-től kezdve pedig a szerkesztés felelőségét is vállalja. Közismert dolog, hogy az első világháború után elszegényedett Társaságot ő állította talpra, és az ő körültekintő gondossága biztosítja a Társaság zavartalan életét és a Magyar Nyelv biztos megjelenését a jelenben is.

Melich megvált a tanszékétől, de csak azért, hogy még nagyobb feladatot vállaljon magára. Az Etymologiai Szótár folytatásán kívül, amelyen fokozott erővel dolgozik, megbízást kapott a magyar Nagyszótár munkálatainak vezetésére. Ismerve fáradhatatlan munkaerejét és lelkiismeretességét, biztosak lehetünk benne, hogy a Nagyszótár körüli munkálatok eredményei hamarosan a nyilvánosság elé kerülnek.

Kívánjuk a jó Istentől, adjon neki erőt, egészséget nagy terveinek megvalósítására és vállalt munkáinak befejezésére.

KNIEZSA ISTVÁN.

Melich János születése hetvenedik évfordulójának megünneplése a Magyar Nyelvtudományi Társaságban.

Amikor napirendre került, hogy Melich János születésének hetvenedik fordulója alkalmából ünnepet üljünk, az ünnepség keretétül — aligha tévedünk — egészen magától értetődőleg jelentkezett a Magyar Nyelvtudományi Társaság. Mióta Melich a Társaságnak megalakulásakor 1904-ben választmányi tagja lett, folytonosan a lehető legszorosabb kapcsolatban állott vele. Hogy Melich János mit jelentett a Magyar Nyelvtudományi Társaság és folyó-

irata számára, arra szépen mutat rá KNEI ZSÓKA jelen számunk élén közölt ünnepi méltatásában. Itt éppen ezért Társaságunkhoz, illetőleg folyóiratunkhoz való viszonyának külső mozzanatait jelezzük csak. 1915-ben GOMBOCZ ZOLTÁNT a titkári székben váltja fel, egyszersmind ugyanakkor SZILY KÁLMÁN mellett átveszi a folyóirat szerkesztői feladatainak végzését a Magyar Nyelv XI. kötetétől kezdve. 1922-ben alelnök lesz, és SZILY KÁLMÁN közreműködésével GOMBOCZ ZOLTÁN társaságában szerkeszti a XVIII—XX. kötetet. 1925-től mint szerkesztő szerepel: a XXI—XXIII. kötetben GOMBOCZ ZOLTÁNNAL, a XXIV—XXX. kötetben s a XXXI. kötet 1—4. számán GOMBOCZ ZOLTÁNNAL és PAIS DEZSŐVEL együtt, GOMBOCZ ZOLTÁN halála után pedig a XXXI. kötet 5—10. számán PAIS DEZSŐVEL együtt. 1936-tól, vagyis a XXXII. kötetétől kezdve az ő közreműködésével jelenik meg a Magyar Nyelv PAIS DEZSŐ szerkesztésében.

*

A Magyar Nyelvtudományi Társaság 1942. szeptember 16-án délután öt órakor a M. Tud. Akadémia heti ülés-termében tartotta meg Melich Jánost ünneplő rendkívüli közgyűlését. A Magyar Nyelvtudományi Társaság családias ünnepén képviseltette magát a Melich Jánoshoz legközelebb álló két intézmény is: a Magyar Tudományos Akadémia és a budapesti Kir. M. Pázmány Péter-Tudományegyetem. Az elsőt Voinovich Géza főtitkár, az utóbbit pedig Szekfű Gyula, a bölcsészeti kar dékánja képviselte.

A termet az ünnepezt felesége körül egészen megtöltötték a Nyelvtudományi Társaság tagjai, Melich János barátai, tisztelői és tanítványai. Megjelentek: Alszeghy Zsolt, Angyal Dávid, Baboss Ernő, Balogh Jenő, Bassola Zoltán, Brisits Frigyes, Bulla Béla, Danczi Villebald, Dékány István, Domanovszky Sándor, Eckhardt Sándor, Eckhart Ferenc, Gábrriel Asztrik, Fazekas Jenő, Fludorovits Jolán, Förster Aurél, Gáldi László, Garda Samu, Gulyás Pál, Gyallay Domokos, Gyomlay Gyula, Györke József, Gyulai Ágost, Hadrovics László, Halász László, Hartnagel Erzsébet, Horváth Endre, Horváth Károly, Juhász Jenő, Klemm Antal, Kniezsa István, Koczogh András, Kodály Zoltán, Laziczius Gyula, Lakó György, Láng Nándor, Lavotha Ödön, Lesták Emma, Ligeti Lajos, Loványi Gyula, Mauritz Béla, Mauritz Béláné, Máté Károly, v. Mikesy Sándor, Mikola Sándor, Mgravcsik Gyula, Nedeczey Jenő, Németh Gyula, Németh Gyuláné, Pais Dezső, Pasteiner Iván, Pázmán József, Petrich Béla, Pukánszky Béla, Putnok Imre, Rásonyi László, Rédey Tivadar, Réz Henrik, Rybár István, Sági István, Sámson Edgár, Schiller Rudolf,

Schwartz Elemér, Sipőtz Pál, Solymossy Sándor, Staud János, Szabó Dénes, Szabó Miklós, ifj. Szandtner Pálné, Széki Tibor, Szemkő Aladár, Szentpétery Imre, Szidarovszky János, Szily Kálmán, Szinnyei Ferenc, Szinnyei Ferencné, Tamás Lajos, Techert József, Techert Józsefné, Trócsányi Zoltán, Újhelyi Sándor, Úrhegyi Emilia, Vértes Edit, Vértes O. András, Vértes O. Augusztá, Zibolen Endre, gr. Zichy István, Zsirai Miklós, továbbá még számos tag és vendég.

A közgyűlést a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnöke, SZINNYEI JÓZSEF nyitotta meg a következő szavakkal:

Tisztelt Ünnepi Közgyűlés!

Mérföldkő előtt állunk: egy nagy magyar nyelvtudós életpályájának nevezetes mérföldköve előtt. Azt jelképezi, hogy Melich János betöltötte hetvenedik évét.

De én tudok egy másik mérföldkövet is, amely már régóta be van mohosodva. Csak ketten emlékszünk rája: Melich János meg én. Az a mérföldkő nem sok híján félszázados.

Ötven évvel ezelőtt kolozsvári tanár voltam, Melich János pedig velem szemben ült az egyetem padjaiban. 1893 elején egyszer bekopogtatott hozzám és elhozta első tudományos dolgozatát: a Besztercei Szójegyzék kiadásának bírálatát. Mindjárt megláttam benne az oroszláncörmöket. A bírálatot kettesben megnyesegettük és éleit lehetőleg letompítottuk, azután beajánlottam Szarvas Gábornak. Szívesen fogadta és hamarosan kiadta a Magyar Nyelvőrben.

Félszázados utat tett meg Melich János az első mérföldkőtől a másodikig. Ez a félszázad szakadatlan tanulásban és munkálkodásban telt el. Bejárta a magyar és a szláv nyelvtudomány minden zegét-zugát. Lehatolt olyan mélységekbe, amelyekben azelőtt még senki sem járt. Új utakat tört, új irányokat jelölt ki. Annyi anyagot gyűjtött össze, amennyinek földolgozására egy kivételes emberi életkor sem volna elegendő. Amit alkotott, az büszkesége a mi tudományunknak.

De nem akarok elébe vágni ünnepi szónokunknak, KORNIS GYULA dr. m. kir. titkos tanácsos úr ő nagyméltóságának, azért nem folytatom tovább.

Az elnök azután felkérte Zsirai Miklós alelnököt, Lazicius Gyula titkárt és Németh Gyula választmányi tagot, hogy az ünnepeltet hívják meg a gyűlés körébe.

A bizottság kíséretében az ülésterembe lépő Melich Jánost a jelenlevők hosszantartó tapssal lelkes ünneplésben részesítették; majd KORNIS GYULA m. kir. titkos tanácsos, egyetemi ny. r. tanár, az ünnepséget előkészítő bizottság elnöke a következő beszéddel üdvözölte az ünnepeltet:

Szeretve tisztelt Barátunk! Mély tisztelettel és igaz benső szeretettel üdvözöllek hetvenedik születésnapod alkalmából, amelyet az egyetemnek, a Magyar Tudományos Akadémiának, a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak, barátaidnak, tanítványaiddnak Hozzád való mély ragaszkodása, íme, fölemelő ünneppé avat. Te, amikor, de már későn, meghallottad, hogy ünnepelni készülünk, s e célból jubileumi bizottság alakult, minden erőddel el akartad az ünneplést hátrítani. De íme, a szeretet erőszakos is tud lenni.

BERZEVICZY ALBERT írja Emlékiratában, hogy gimnazista korának egyik legkedvesebb emléke, mennyire élvezte a klasszikusokat. „Emlékszem“, — mondja — „hogy Cicero De senectute je úgy elragadott, hogy hihetetlen, de igaz, szinte előre örültem öregségemnek.“ Te, kedves Barátom, ha nem is előre, de most valóban örülhetsz, amikor a pátriarkák korának küszöbét ma átléped: mert van egészséged, törhetetlen munkakedved, amelyet az igazság kutatásának olthatatlan szomja sarkal; nagy munkatervet teljesítesz napról-napra, amikor az Etymologiai Szótárt írod; csak a szellem birodalmában élsz, az élet múltó jávai csupán adiaphoronok számadra; egész lényed feloldódik a magyar nyelvtudományban, amelynek ormán egyetemes tisztelettől körülvéve joggal állasz. Ennek a szép munkás és harmonikus öregségnek, melyet a Gondviselés számadra megadott, engedd meg, hogy mi is örvendezzünk, s örömnünknek ebben az órában Előtted is ünnepélyes kifejezést adjunk.

Mindnyájan tiszteljük Benned a nagy és sikeres tudóst, aki egy félszázad alatt a magyar nyelvtudománynak úgyszólván minden területét jelentős új eredménnyel gazdagítottad. Amit Te régi német jövevényszavainkról, a magyar szótár-irodalomról, a tárgyias igeragozásról, keresztneveinkről, latinbetűs helyesírásunk eredetéről, szláv jövevényszavainkról, keresztény terminológiánk kérdéséről, a honfoglaláskori Magyarország etnikai térképének a földrajzi tulajdonnevek összehasonlító szemlélete alapján való megszerkesztéséről írtál, mind alapvető, nyelvünk kutatásában új irányokat szabó, régi és új problémákat biztosan tisztázó mű. Szorgalmadat a vizsgálati anyag teljességében éppúgy bámuljuk, mint elméd élességét megfigyeléseid finomságában vagy intuíción erejét a nyelvtények kapcsolatainak sugallatszerű megérzésében. És itt van az Etymologiai Szótár, amelyen három évtized óta dolgozol először felejthetetlen klasszikus nyelvbűvárunkkal, GOMBOCZ ZOLTÁNNAL, most pedig egyedül. Ez a mű nagyvonalú elvszerűség és lelkiismeretes aprómunka tekintetében az egész világ szótár-irodalmában páratlanul áll. Ha RANKE hetvenkét éves korában fogott neki nagy Világtörténetének, s ebből 9 hatalmas kötetet még meg tudott írni (scribens mortuus est), akkor a Gondviselés reményt ad arra is, hogy a Te fiatalos munka-

erőd és hihetetlenül szívós akarated be fogja fejezni nagy opusodat, az Etymologiai Szótárt. Korod ellenére Te ma is fiatal vagy. Miért? Mert vannak ideáljaid, amelyek örökké megfiatalítanak; olyan mély és termékeny entuziazmus hatja át lelkedet, amilyen évtizedekkel ezelőtt sugallta munkáidat. Valóban Benned az Isten: $\epsilon\nu\text{-}\theta\epsilon\omicron\varsigma$.

Ez a lelkesültség táplálja érzelmileg ma is legfőbb képességedet: gondolkodásod szintetikus látását. A látszólag legmesszebb fekvő, különmemű nyelvtényeket rögtön össze tudod termékenyen kapcsolni, együttlátni, egybefogni. Bőven van meg Benned az a tehetség, amelyben már SZENT ÁGOSTON a gondolkodás lényegét pillantja meg: „ex quadam dispersione colligere: az adatokat bizonyos szétszórtságból együtt tartani“. Azt mondja Confessióiban (X. könyv 11. fejj.), hogy „latinul a gondolkodást a *cogito* igével jelzik, ez pedig a *co-ago* (összetererek, összehajtok) igéből származik éppúgy, mint *ago* — *agito*, *facio* — *factito*“. Te ilyen szentágostoni értelemben a nyelvtényeknek nagy összetereleje, együttlátója vagy: a magyar nyelvtudomány nagy gondolkodója, akinek egy-egy elmeckézése, új szempontja át tudta szervezni számos területen a nyelvi jelenségek egész seregét. A sikeres tudományos gondolkodás nem egyéb, mint a tényeknek új szempontból való újjászervezése, új eszme szögéből való átcsoportosítása, az általános eszmének a különös jelenségekre való eredeti alkalmazása. Te ebben a magyar nyelvtudomány terén egyik legnagyobb mesterré emelkedtél.

A kutató tudós, ha új igazságok csillagait fedezi fel, ezeket másokkal együtt szereti látni: a tudományos búvárkodás illetét átszármasztatja tanítványaira. Te jó tanár voltál, mert kutató tudós vagy. Tanítványaid Benned nem az ismeretek közlőjét, hanem a problémákkal küzdő tanárt látták. Előadásaidban a tudományt a maga vajudásában, megszületésében és fejlődésében közvetlenül szemlélték, s így kaptak sugallatot arra, hogy maguk is bekapcsolódjanak tevékenyen a magyar nyelvtudomány életébe. Nem kész ismereteket, mint valami hagyományt *tra-dált*ál, hanem folyton éreztetted a problémák megoldatlan és nyílt oldalait is, a további feladatokat, amelyek megoldásra várnak. Mindig éreztetted, hogy másoknak is van e téren fölfedezni valójuk, hogy a tudomány élő és örökösen fejlődő szervezet, amelynek életműködése sohasem zárul le. Önálló gondolkodásra azért tudtad nevelni tanítványaidat, mert azt tanítottad, amit magad fedeztél fel. Előadásaid közben nem követted szorosan azt az utat, amelyet íróasztalod csendjében magadnak otthon eleve kijelöltél: gyakran elragadtak hirtelen és frissen felütlő gondolataid, amelyek termékeny és elmegerjesztő kitérésekre csábítottak. Ilyenkor lehették el Tőled tanítványaid, mikép mozdítják elő a teremtő elmék a tudomány haladását, hogyan törnek át az új eszmék

a sűrű homályon, s mikép bontakoznak ki ebből az igazság fényére. Ilyenkor egész lelki mivoltod önkénytelenül átlendült a magaddal ragadó didaktikai ihletbe. Lelkes lényednek ezekből az önkénytelen improvizációiból sugárzott ki legnagyobb sugalmazó hatásod. Ezekkel is bekapcsoltad tanítványaidat a tudomány haladásának történeti folytonosságába s biztosítottad nemzedékek során keresztül CARDANUS gondolatának diadalát: *mens aeterna manet*.

Mindnyájan tiszteljük Benned a nagy nyelvűvált és a hatékony tanárt, de mindenekfölött az igaz, tisztaszívú, mindenkinek csak jót akaró embert, akit mindig csakis a tudomány szeretete s a közérdek és sohasem a magánérdek irányít. Minden viselkedésedben érezzük, hogy lényedet mély erkölcsi komolyság és rendkívül érzékeny felelősségtudat hatja át. Mindig tiszteletet gerjesztett bennünk meggyőződéseid elvi ereje, a hozzájuk való szívós ragaszkodásod, az értük mindig síkra szálló harci készséged, de egyben bölcs lelki egyensúlyozottságod, személyiséged következetes egysége és mindig odaadó önzetlensége. Sohasem törtél külső hatalomra, mint a politikus, hanem mindig belső, szellemi hatalomra. Nincsen a dolgok fölött rendelkező hatalmad, de rendelkezél és rendelkez a lelkek fölött problémáiddal s ezek megoldási módjaival, föltevéseiddel és elméleteiddel.

Élted sikeres művét szemlélve, nem kell érezned magadat perc-embernek, akinek nincs múltja és jövője, hanem csak jelene: Te a magad értékét már függetlennek érezheted az időtől. Neved a magyar nyelvtudományban az idő tovasuhanó hullámaival sohasem enyészik el. Lelkeden más lelkek fogtak tüzet, mint fáklya a fáklyán, s eszed világossága bevilágított a nyelvi igazságok örök honába. Ennek fényéhez képest a gyarló emberi dicsőség és ünneplés csak bágyadt visszaverődő sugár.

Mi ezt az ünnepnapot Hozzád méltó módon nem külsőszerű dicsőítő szóáradattal akartuk megülni, hanem tettel: a magyar nyelvűváltók kutatási eredményeivel, amelyeket maradandó módon egy hatalmas, neveddel jelzett Emlékkönyvbe kötöttünk össze.

Fogadd igaz tiszteletünk, szeretetünk és hálánk jeléül ezt a könyvet, amelyből Feléd sugárzik Vergiliusnak minden tudós kutató benső boldogságát oly szépen kifejező szava:

Felix qui potuit rerum cognoscere causas.

Azt kívánjuk, hogy még sokáig élvezhesd a dolgok okai megismerésének csendes boldogságát.

Beszéde végeztével KORNIS GYULA átadta a tisztelők, barátok és tanítványok dolgozataiból ZSIRAI MIKLÓS szerkesztette emlékkönyv egy díszes kötésű példányát.

Ezután VOINOVICH GÉZA főtitkár az Akadémia nevében köszöntötte az ünnepeltet:

Mélyen tisztelt Társaság!

E díszes körben sokan vannak, akik méltóbban képviselnék az Akadémiát, s a szaktudomány részéről is több súllyal fejezhetnék ki az Akadémia tiszteletét és jókívánságait az ünnepelt előtt. De — míg tudományos munkálatait s az egyetemen kisugárzott hatását mindnyájan ismerjük — az Akadémia körében kifejtett munkásságát néhány év óta én látom legközelebről. Sokan hallgatjuk okulással és gyönyörűséggel az újon választott akadémiai tagokat köszöntő osztályelnöki beszédeit, melyekben egész életpályák tartalmát foglalja össze, s finom árnyalatokkal tudós arcképeket fest, biztos mértékkel vegyítve az elismerést a kritikával. De csak én látom azt a szerzetesi buzgalmat és kitartást, mellyel az Etymologiai Szótár óriás művén egymagában dolgozik, valóban eggyé téve éjet és napot; én látom, mint lepik el világos és határozott betűi a kézirati lapok százait és ezreit; mily csillogó szemmel említi meg egy-egy cikkét, mellyel maga is meg van elégedve. Én tudom, mennyi áldozatot hoz e hatalmas munkáért; nemcsak azzal, hogy egész életét neki szenteli, hanem más munkásságtól való teljes visszavonulással is. Munkáját a tudós mohó alkotó kedvével folytatja, aki örvend, ha fáradságos nap után este még egy gondolattal, egy adattal, egy sorral tovább tudja vinni, s aki épülő művét művészi gyönyörűséggel szemléli. Ily munka önmagában találja meg jutalmát. Ha itt körülnéz a tiszteletére összegyűlteken, elégtlenül láthatja, hogy munkáját nemcsak elismerik, hanem, ami annál többet jelent, ismerik is.

Mit kívánhatnánk neki egyebet, mint hogy nyugodt lélekkel, ép erőben folytassa nagy művét a tudomány és a magyarság javára, e nagy művet, mely sok, kölcsönzötté bélyegzett szavunkat adja vissza a magyarságnak, — s kifejezzem előtte az Akadémia köszönetét és jókívánságait.

SZEKFI GYULA dékán a bölcsészeti kar nevében ezeket mondotta:

Kedves Barátom!

Engedd meg, hogy a Pázmány Péter-Tudományegyetem bölcsészeti karának üdvözetét hozzam ide ebbe az ünneplő körbe, melyet első sorban a Te tudományodnak, a nyelvészetnek művelői alkotnak, a Te legközelebbi pályatársaid. Ők a Te belső, családi köröd, velük voltál kora ifjúságodtól kezdve, az ő véleményüket hallgattad meg, és az ő véleményük alakítására fordítottál legtöbb gondot. Egy vagy velük mindnyájukkal, elkezdve tudományod Nesztorán, egykori tanárodon, le egészen a tanítványokig és azok tanítványaiig.

A bölcsészeti kar ebből a szempontból nem versenyezhet, de mégis joggal kér helyet ez ünneplő körben. Bizonyos, hogy

saját munkádból, Istenadta tehetséged segélyével lettél tudományod nagymestere, de egyéniséged magisztrális méretekre csak a bölcsészeti kar keretében, egyetemi tanári működésed során növekedhetett. Az ifjúsággal való érintkezés, s ennek során tanár és diák kölcsönhatása neveli a tanárt igazában mesterré, s ezt a megállapítást tán azok is helyeslik, akiknek ez az igazi tudományos dobogó, az egyetemi tanszék nem adatott meg. Hosszú tanári működésed alatt Magad is tapasztaltad ezt, és megismerted a tanári működés értékeit, de nehézségeit is, a tanszék és intézet korlátolt eszközeiből származó lemondásaival meg eredményeivel és sikereivel együtt. És jól ismered azt a kollegiális barátságot és szeretetet, mellyel a kari tagok mindenkor körülvettek, s aminek jeleként a kar legmagasabb tisztségét is dísszel és sikerrel viselted.

Nekem pedig különös örömökre szolgál, hogy hetvenéves korodban én köszönhetlek, aki majdnem negyven éve, hogy mint a Nemzeti Múzeum Könyvtárának gyakornoka megismerkedhettem Veled, és élvezhettem az idősebb kolléga részéről a szíves felkarolást, sok útmutatást tudományos és egyéb beszélgetések közvetlen formájában. Az akkori Múzeumban kötetlen formák uralkodtak, s mi legfiatalabbak éreztük, hogy Ti idősebbek egyenrangúnak tartotok bennünket és számoltok azzal, hogy valamikor hozzátok hasonlóan tudományos pozícióra teszünk szert. De az idősebb kollégák sorában mindenkor Te voltál hozzánk a legkedvesebb, — tanúk erre azok, kik közülünk még néhányan életben vannak, és tanúk a korán elköltözötték: Jakubovich Emil, Bajza József, Sufflay Milán, akik mind tiszteltek és szerettek Téged.

Emlékeim ily messze távolból kísérik végig folyvást emelkedő pályádat a mai ünnepléshez, melyhez hadd nyújtsam át Neked a bölcsészeti kar szívből jövő üdvözlését és jókívánságait még hosszú boldog, tudós sikerekben tovább is gazdag élethez.

Az üdvözlő beszédek elhangzása után a jelenlevők lelkes ünneplése közben MELICH JÁNOS a felolvasó asztalhoz lépett. Meghatva kezdte el válaszáat, amelyben mélyen szántó módon, megkapó elevenséggel tudományos törekvéseit jellemezte, majd köszönetét fejezte ki az ünnepeltetésért.

Nagyméltóságú Elnök Úr! Kedves Barátaim, Tanítványaim, Jóakaróim, Tisztelőim!

Hetvenedik évem folyamán többször foglalkoztatott a gondolat, hogyan fogom megköszönni szíves üdvözlésüket. Mert hogy üdvözölni fognak, azt biztosra vettem. Hiszen a tudomány világában szokássá váltak az ilyen ünnepélyesebb üdvözlések, s a barátok, jóismerősök, tanítványok dolgozataiból egybeszerkesztett emlékkönyvvel való megtisztelések. Többször

kértem egyik-másik barátomat, akiről sejtettem, hogy tényező mai megtiszteltetésem előkészítésében: múltjék el tőlem e pohár. Őszintén kértem, de jól esik most, hogy nem hallgattak rám. Mert hiába, ha hetvenedik életémem betöltése mellett a velem egy célért, egy ideálért küzdők teljesen szótlánul haladtak volna el, akkor az feltétlenül sajnó sebet ejtett volna lelkemen. Hogy ettől a sebtől megkíméltek, hogy hetvenedik életémem betöltéséről megemlékeztek, hálásan köszönöm.

S ne vegyék szerénytelenségnek, ha ez alkalommal pár szót szólok tudományomról, vele kapcsolatban a magam munkásságáról és hátralevő napjaim teendőiről. „Minden esetre helyesebb ilyen alkalommal a saját munkásságról való megemlékezés“, — ahogy azt hetvenedik éve betöltése alkalmával Társaságunk elnöke, SZINNYEI JÓZSEF mondta (I. MNy. XXXIII, 271) — mint a szerénykedés elkoptatott frázisaival kétségesse tenni a szónokok szavahihetőségét.“ Aztán meg Arany Jánossal szólva: „Ha per, úgy mond, hadd legyen per“: ha dicséret, hadd legyen dicséret, közötté öndicséret is.

Amikor 1891 szeptemberében a kolozsvári egyetemre elsőéves hallgatónak beiratkoztam, a nyelvtudományt előadó idősebb tanárok Benfey, Curtius, Schleicher s ezek iskolájával kapcsolatos elvi alapokon állottak, az ifjabbak meg azokon, amelyeket a XIX. század hetvenes éveitől mind nagyobb és nagyobb erővel előretörő ú. n. junggrammatikusok hirdettek. Irányuk alapelvei összefoglaló tárgyalásban először 1880-ban PAULnak „Prinzipien der Sprachgeschichte“ című művében jelentek meg. Én egyetemi hallgató koromban e jeles művet nem ismertem, engem ez irány hívévé SZINNYEI JÓZSEFnek, akkor kolozsvári egyetemi tanárnak előadásai és „A nyelvtudományról és néhány más tudományhoz való viszonyáról“ című értekezése tett, amelyet 1891. május 29-én a kolozsvári egyetem pályadíj-osztó közgyűlésében olvasott fel. Az egyetemi közgyűlésen persze nem lehettem ott, mert hisz akkor érettségire készülő diák voltam Kézsmárkon. Az 1891—1892. tanévben azonban már kolozsvári egyetemi hallgató voltam, s SZINNYEI JÓZSEF tanárom figyelmét már az első félévben magamra vontam. Nagy kitüntetés volt számomra, hogy tanárom akkor három dolgozatával ajándékozott meg, közöttük az idézettel, továbbá a pompásan, világosan megírt kisméretű, de annál nagyobb jelentőségű füzettel, amelynek címe „A magyar nyelv rokonai“ (I. MNy. XXIII, II. 1.). Elsőéves egyetemi hallgató koromban szereztem meg magamnak SIMONYI ZSIGMONDNak 1889-ben megjelent „Magyar Nyelv“-ét is; ennek első fejezete bőven szól a nyelvtudomány alapelveiről is. Könyvtáramnak ma is féltett kincsei SZINNYEI JÓZSEF idézett művei és SIMONYI ZSIGMOND Magyar Nyelvének első kiadása. Tintával és plajbásszal beléjük írt diákkori jegyzeteim a tanúim, hogy e műveknek sokat köszönök. Hatással volt azonban reám

az idősebb tanárok közül SZAMOSI JÁNOS is. Az indogermán nyelvekről, tanulmányozásuk úttörőiről: Boppról, Schleicherről, Curtiusról, Pottról tartott előadásai kapcsán ajánlotta nekünk DELBRÜCK „Einleitung in das Studium der indogermanischen Sprachen“ című művét (első kiadása 1880-ban, akkor a címe „Einleitung in das Sprachstudium“, I. MNy. XVIII, 70). Szűkös viszonyaim mellett is ezt a művet is megszereztem akkor alakulni kezdő könyvtáram részére, s egymást követő kiadásai (öt kiadása van,⁵ 1908.) azóta is kedves olvasmányom. Mert mai könyvtáram alapját akkor vettem meg: 1892-ben vásároltam meg egy budapesti könyvkereskedőtől az 1891. november 30-án elhunyt Hunfalvy Pálnak hozzája került könyvtárából 105 forintot a Nyelvőr I—XX., illetőleg I—XXI. kötetét.

Korán jelentkezett azon legnagyobb kincsemnek kezdete, melyet életem folyamán szereztem, az t. i., hogy a tényeket, eseményeket, embereket általában a „szellemi élet örök folytonosságában“ szemléljem. DELBRÜCK idézett műve is ebben nagyon segített. Belőle vált bennem tudatossá az, hogy amit az egyes korok a nyelvtudomány alapelveinek neveztek s neveznek, a maga egészében sohasem volt véglegesen lezárt valami. Minden tudományszak alapelveinek története van. Mennyire eltér az alapelvek tekintetében pl. a természettudományok körében az, amit mi hetven évesek tanultunk a gimnázium 7. és 8. osztályában az elemekről, az atomokról, a hőről, a fényről, a mágnességről, a villamosságról attól, amit ugyanezekről a mai 7. és 8. osztályosok tanulnak.

S az egyetem elhagyása után — Kolozsvár után Bécsben tanultam — tudományunk alapelveiben lényegbe vágó fontos állomásokat jelez 1900-ban WUNDT „Völkerpsychologie“-ja, 1916-ban DE SAUSSURE „Cours de linguistique générale“-ja s az első világháború befejezése után az orosz emigránsok, illetőleg az ú. n. prágai iskola.

Tudományunk alapelveinek története, amit csak legutóbb is THOMSEN VILMOS „Geschichte der Sprachwissenschaft bis zum Ausgang des 19. Jahrhunderts“ (Halle, 1927.) című műve oly kitűnően vázolt, azután tudományos munkában eltöltött idestova ötven évem életelvémmé kovácsolták a dolgok történeti, hogy egy sokat jelentő kifejezéssel éljek, diachronikus, de ugyanakkor a történeten belül egy-egy dolog, kérdés, elv mindenkori synchronikus, tehát a saját korában való szemléletét. S az igazságos értékeléshez még egy, mindezeknél talán fontosabb körülmény: saját tapasztalataim segítettek. Állandó, megszakítás nélküli munkában telvén el életem, régebben gyakrabban, fejlődésem haladásával ritkábban rájöttem, hogy egyik-másik megállapításomban, néha elvi jelentőségűben is nem lehet igazam, sőt hogy egyenesen tévedtem. Boldogult Zlinszky Aladár barátom lehetett volna a tanúm, milyen büszke voltam

kezdő nyelvész koromban egy s más megállapításomra, így pl. 1897-ben a *sarjú* szóról adott azon magyarázatomra, hogy végső fokon bajor-német átvétel (l. NyK. XXVII, 449), vagy 1900-ban arra, mely szerint a *zivatar* szót valamely szláv nyelvből jöttek hittem (Nyr. XXIX, 145), s ugyanabban az évben a „Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai?” című értekezésemre, melyben régi német jövevényszavaink középnémet eredetét bizonyítottam (AkNyelvÉrt. XVII. 4. sz.), vagy 1907-ben, mikor Árpád-kori becéző keresztnéveink -sa képzésű csoportjáról: a *Majsa, Miksa, Dózsa, Baksa*-féléről azt hirdettem, hogy „görögkeleti szláv hatás által közvetített keresztnévek“ (MNY. III, 171—6). A maguk korában e részleteredményeket nevesebb nyelvész alig cáfolta volna meg. Minden nevesebb nyelvészünk akkor a Nyelvőr körül csoportosult, itt meg a magyar nyelv szókézlete, mondattana és több esetben alaktana tekintetében is — visszahatáskép a múlta — sok olyant tartottunk helyesnek, ami ma nem az. *Bakony, bojtár, csákö* és más tiszta magyar szavakat idegen eredetűeknek magyarázták. A keresztnévek becéző képzőit nagy részükben tót eredetűeknek hirdették; -ár képzőnket, amit nyelvújítóink oly buzgón alkalmaztak (tanú reá *bankár, forradalmár, hordár, tanár, titkár, tűzér* stb.), szláv eredetűnek tartották; határozóink használatában sok ponton idegen, főleg szláv hatásokat láttak; igekötőink perfektíváló értékét szintén szlávnak hitték; és így tovább. Velük tartottam természetesen én is nem azért, hogy akkori modernnek, korszerűnek tekintsenek, hanem mert jeles férfiak így tanították. Lassan-lassan azonban saját magam kutatásai meggyőzték róla, hogy pl. becéző képzőink tót eredetűek tót nyelvtörténeti okokból nem lehetnek, s általában becézetésünk módjai, képzői nem idegenek, sőt e módok közt vannak olyanok, amelyek mások, mint magyarok nem is lehetnek (l. „Keresztnéveinkről“ című dolgozatomat: MNY. X, 97); az -ár képző meg már csak azon szellemiség, nyelvtisztító törekvés alapján sem lehet idegen, amely a nyelvújítókat áthatotta; és sok szó, szójelentés, mondatszerkesztés más, mint a magyar lélek eredeti alkotása nem is lehet. S tudományos pályája folyamán — úgy a vége felé — kis részben hasonló tapasztalatra jutott a Nyelvőr iskolájának egyik legnagyobb értéke, SIMONYI ZSIGMOND is (vö.: A jelzők mondattana 1913-ból; a határozott névelőről 69; különösen pedig Nyr. XLVII, 178: 1918-ból).

Történeti szemlélet alapján s állandó tudományos munkásságom folyamán saját kutatásaimon szerzett az a tapasztalatom, hogy abban vagy amabban a szívemhez nőtt megállapításomban, elvi értékű dolgozatomban tévedtem, tett és tesz képessé arra, hogy a múlt önzetlen vizsgálatait, a mának az alkotásait, a fiatalabbak és a fiatalok eredményeit ne a „figulus figulum odit“ szemüvegén, hanem a tárgy szeretetén igazságo-

sabban, igazságosan értékeljem, s elfogulatlanabban, elfogulatlanul ítélem meg a magam eredményeit. Ha azonban vannak is dolgozataim között elhibázottak, megállapításaim sorában hibásak, szilárd meggyőződés, hogy vannak köztük olyanok, amelyek mások munkásságára termékenyítően hatottak, s vannak olyanok, amelyekben elveim, eredményeim időállók, állandóak, több esetben véglegesek. Engedjék meg, hogy egy-két szóval reájuk mutassak.

Egyetemi hallgató koromban a Halotti Beszéd volt a magyar nyelvtörténet legrégebb emléke. Nyelvtudományi műveink ugyan említették, hogy a Halotti Beszéd előtti latin emlékeinkben is vannak magyar szórványok: közzsók, de főleg tulajdonnevek, — hiszen szótárrá szerkesztett belőlük egy csomót 1854-ben JERNEY JÁNOS, szolt róluk SIMONYI ZSIGMOND 1889-ben (l. Magyar Nyelv I, 151), ZOLNAI GYULA 1894-ben (Nyelvelmékeink a könyvnyomtatás koráig 23), — e szórványoknak nyelvtudományi szempontból való teljes értékét azonban csak SZAMOTA ISTVÁNNAK 1895-ben a tihanyi apátság 1055-i alapítóleveléről, mint „a magyar nyelv legrégebb hiteles és egykorú emléke”-ről írt korszakalkotó értekezése világította meg (l. NyK. XXV, 129—67). Engem a budapesti egyetem 1901-ben habilitált a magyar nyelvtudomány szófejtő részéből. Húsz éven át — ennyi ideig voltam magántanár — minden félévben tartottam előadásokat, amelyek jövevényszavakról, szófejtésekről, tulajdonnevekről, helyesírásról, szótárakról, nyelvelmékekről, néha egy-egy nyelvelmékről szóltak. Így tartottam előadást az 1055-i tihanyi oklevélről is, melynek kitűnő magyar fordításával akkor a jelenlegi bölcsészeti dékán, SZEKŰ GYULA ajándékozott meg, s én a fordítást sokszorosítva hallgatóim között osztottam szét, hogy annál érthetőbb legyen magyarázatom. Előadásaimban azt fejtegettem, hogy legrégebb nyelvelmékeink a legrégebben feljegyzett magyar szórványokat tartalmazó görög és arab-perzsa kútfók. Fejtegettem Szent István veszprémvölgyi donatiójának görög oklevelét is, melyet helyes világitásba GYOMLAY GYULA helyezett 1901-ben. Az oklevélben levő *σπαρῶν*-ot tárgyaló fejtegetésem 1904-ből (NyK. XXXIV, 132—47) és a tövégi magánhangzókról szóló értekezésem 1910-ből (l. MNy. VI.) az írásos tanúm, hogy a görög kútfók magyar szórványait, amelyek a tihanyi oklevél adatainál ötven-száz évvel régiebbek, bizonyításaimban rendszeresen felhasználtam. S hogy a 959—962 körül író Liudprandról sem feledkeztem meg, tanúim azok a hallgatóim, akik a *húii! húii!*-t az egyetemen mint magyar nyelvi szórványt tőlem hallották.

A magyar nyelvtörténet forrásainak ebben az előbbretolásában, ami ma nyelvtudományunk alapismeretei közé tartozik, — tanú reá a JAKUBOVICH—PAIS-féle nagy tudományú, jeles Ó-magyar Olvasókönyv (1929.) — nekem részem van.

Nagy és termékenyítő hatása lett annak az értekezésnek, amelyet 1906-ban közöltem „Adatok hazánk honfoglalás-kori s X—XII. századi helyneveinek értelmezéséhez“ címen (MNY. II, 49, 97). Az értekezést azért írtam, hogy a magyar tulajdonnevek felbecsülhetetlen nyelvtörténeti és településtörténeti értékét igazoljam első sorban az akkori róluk való hibás nyelvészeti felfogás megdöntésére. Példákon azt bizonyítottam az értekezésben, hogy a „tulajdonnevek ugyanazoknak a hangváltozásoknak vannak alávetve, mint a nyelv köznévi használatú szavai, s ezért megbecsülhetetlenek a magyar hangtörténetre . . . s ha mi honfoglaláskori tulajdonneveinket, első sorban a földrajzi elnevezéseket ilyen hangtani alapon tárgyaljuk, ez elnevezések kétségbevonhatatlan vallomást tesznek arról, minő nyelven beszélő lakosokat találtak itt a honfoglalók“ (MNY. II, 106).

„A tulajdonnevek a nyelvészek régebben nebutsvirágok voltak, amelyekhez csak nagy ritkán mert hozzányúlni“, írja SZINNYEI JÓZSEF 1923. évi szeptember 29-én elmondott budapesti egyetemi rektori beszédében. „A jelen században már ezek sem maradtak kívül a szófejtés körén,“ — folytatja SZINNYEI — „és a történeti adatok nyomkövetésével, óvatos, módszeres eljárással nagyon sok személy- és helynevet sikerült megmagyarázni, s a magyarázatokból történelmi tényeket is lehetett következtetni“ (i. m. 36). SZINNYEI elnökünkötől magától tudom, hogy a fenti sorok leírásakor az én idevonatkozó dolgozataimra gondolt. Elvi értékű jelentősége van tehát annak a fáradozásomnak, hogy a tulajdonneveket nyelvészeti és így közvetve történeti vizsgálódásainkba bevontam.

S ezen a téren magam is több értekezést, sőt egy nagyobb művet is írtam. „A honfoglaláskori Magyarország“ című (Bp., 1925—1929.) művem idehaza történészeinknél is, s a külföldi tudósok közt is, főleg a velünk határos országokban élőknel nagy figyelmet, erős visszhangot keltett, sőt ellenműveket is váltott ki. De termékenyítőleg hatott idehaza nyelvészeink, történészeink munkásságára is. Hazai tudósaink közül csak KNIEZSA ISTVÁN társam munkásságát említem, s itt is első sorban „Magyarország népei a XI-ik században“ című (I. Szent István-Emlékkönyv. Bp., 1938. II, 365—472) nagyértékű jeles művét. Sok más idevonatkozó értekezésem, cikkem közül csak a következőkre hivatkozom még. „Pozsony magyar, német és tót nevérol“ (Századok 1924.; Zschr. f. slav. Phil. I.; Revue des Études Hongr. et Finno-ougr. 1924. II.) szóló dolgozatomban egy, más különben jeles cseh tudós nem minden politikai célnélkül írt megállapításainak tudománytalanságát mutatom ki. „Melyik nép nevezte el Pestet *Pest*-nek?“ (MNY. XXXIV.; Zschr. f. slav. Phil. 1938.) című közleményemben a szlavisztikának több mint száz éven át hirdetett tanításáról — hogy t. i. *Pest*-et a honfoglalás előtt bolgár-szlávok nevezték el —

mutatom ki, hogy téves. Pestet a magyarok maguk nevezték el 'kemence, tűzhely stb.' jelentésű *pest* köznevükkel, amely köznévpersze bolgár-szláv jövevényszó. „A helynevek egy csoportjáról“ szóló (MNy. XIX.; Arch. f. slav. Phil. XXXIX, 217) értekezésemben azt állapítom meg, hogy a *Kassa, Léva*: tót *Košice, Levica* s más hasonló két nyelvű, de ugyanazon etymonú helynevek egyszerre egyidőben keletkeztek, s a két nép, jelen esetben a magyar és tót nép symbiosisának becses emlékei.

Általában azokat a megállapításaimat, amelyekről azt hittem, hogy a külföldi tudósokat is érdeklik, idegen nyelven is megjelentettem. Sőt van dolgozatom, amely csak németül jelent meg. „Über slavische Flussnamen fremden Ursprungs“ (Zschr. f. sl. Phil. IX, 82) értekezésemben azt bizonyítom, hogy a szláv nyelvekbe idegen nyelvekből került folyóneveknek neve: *genusa* nem a szláv *voda* 'víz', *řeka* 'folyó' szavak neve szerint alakul, ahogy a szlavisták tanítják, hanem a folyónév szóvége alapján, amely mindenkor a saját nyelvi közszavak szóvége s így neve után igazodik.

Sokat foglalkoztam szókészletünk köznévi, különösen kölcsönzött részével. Ebbe a körbe vágó megállapításaim közül azokra mutatok rá, amelyek elvi értékűek, vagy amelyeknek egy s más tekintetben nagyobb hatásuk volt.

Nyelvtudományunkban rendkívül hibás, nemzeti szempontból meg mérhetetlenül káros, hogy a szláv nyelvek részéről ért hatásokról mint szláv hatásról, tehát mint valami egységről beszéltünk, vagy még ma is beszélünk. Nagy része volt és van ebben MIKLOSICH FERENC ismeretes művének, de magunknak is van benne részünk, mert még eddig jobbal nem cseréltük fel. Pedig már a honfoglalás idején sem volt egységes szláv nyelv, csak külön szláv nyelvek voltak, nem volt egységes szláv nép, csak külön szláv népek voltak, s nem volt egységes szláv kultúra, hanem volt bizánci, volt római-újlatin és volt római-germán alapon álló szláv kultúra. S ahogy nem beszélünk nyelvünkre tett újlatin, hanem csak francia, olasz, oláh, spanyol és középlatin meg egyházi latin nyelvi hatásról, azonképen nem beszélhetünk szláv, hanem csak bolgár-szláv, szerb, horvát, szlovén, tót, cseh, lengyel, orosz és ó-egyházi szláv nyelvi hatásról. Nem kétséges, hogy Szent István király uralkodása idejébeli magyar nyelvben használt szavak voltak a következők: *lengyel, kereszt, apát, malaszt, király, megye*. Nincs a világnak az a szlavistája, aki fel merné tenni, hogy e szavak egyetlen szláv, vagy éppen „a szláv“ nyelvből kerültek hozzánk. *Lengyel* népevünk csakis honfoglalás előtt átvett orosz-szláv szó lehet. A *kereszt* csakis valamely görög, a *malaszt* és *apát* csakis valamely latin szertartású szláv nyelv keresztény terminológiájából származhatik. *Király* és *megye* szavaink is két külön szláv nyelvből valók, mégpedig a *király* valamely, a német

műveltségi körhöz tartozó nyugati szláv nyelvből, a *megye* meg a X. századi szerbből. Bizonyos tehát az, hogy az idézett Szent István-kori magyar szavak legalább négy, ha nem öt egymástól differenciált szláv nyelvből kerültek hozzánk. Nagyon sok köznyelvi, szláv nyelvekből került szavunkról határozottan meg tudjuk jelölni a nyelvet vagy a művelődési kört, ahonnan az illető szót átvettük. *Mezsgye, mostoha, nyüst, rozsdá* csakis bolgár-szlávok, *parittyá, ragya* csakis szerbek lehetnek; *palota, pítvar, terem* csakis a bizánci, *konyha, kályha, vánkös, zsoltár* csakis latin-német, *dus* csakis a latin-itáliai műveltségi körhöz tartozó szláv nyelvekből kerülhettek hozzánk. S ne feledjük, hogy a szláv nyelvekből is, úgy, mint a latinból, az újlatin nyelvekből, a németből történetünk egész folyamán egész kerültek és kerülnek szavak. *Kerecset*-(madár) XII. századi orosz jövevény, *gatya, kótyavetye* XVI. századi oszmánli-kori szerb átvétel, s ugyancsak szerb a XVII. századból a *vihar*, a XVIII. századból a *betyár*, a *paprika*; tót napjainkban a felvidéki magyarban a 'főnök, főszolgabíró' jelentésű *nácselnyik* és így tovább. S ha így minden szempontból: diachronia és synchronia alapján átvizsgáljuk a szláv nyelvekből került szavainkat — számszerint hat-hétszázat — akkor fogjuk látni, hogy egy-egy szláv nyelvnek nyelvünkre tett hatása nem nagyobb, mint pl. a bolgár-töröké vagy az olaszé, egyik-másiké még annyi sem (vö. MNy. VI, 447), s hogy ez a szám elenyésző csekély ahhoz, ami nyelvünkben a finnugor, ugor és a magyar lélek alkotása. S jövevénytiszavainknál ne feledjük az azonidejűséget: synchroniát sem. Egy és ugyanabban az időben, mondjuk Szent István idejében nemcsak szláv nyelvekből, hanem ugyanakkor az egyházi latinból, a németből, az olaszból s más nyelvekből is kerültek hozzánk szavak. Mindez elvi jelentőségű érv, hogy jövevénytiszavaink nem népi beolvadás eredményei, amint azt sokan hitték, s ma is sokan hiszik és hirdetik. Beolvadás és műveltségi szó ritkán azon társak.

Többször írtam német és latin jövevénytiszavainkról, s kimutattam, hogy nyelvünkre az ófranciának is volt hatása. Ez utóbbi dolgozatom (MNy. X, 385) ténymegállapításaival volt termékenyítő hatással nyelvésztársaim munkásságára.

Az Etymológiai Szótár munkálatai kezdetén alakult ki bennem is, GOMBOCZ ZOLTÁNban is mind határozottabban az a meggyőződés, hogy „van a magyar szókészletnek egy gazdag csoportja: azok a nyilvánvalóan onomatopoeitikus igék és névszók, amelyek már a magyar nyelv külön életében keletkeztek, s így sem a rokonnyelvek, sem a velünk érintkezett nyelvek szavaival nincsenek történeti kapcsolatban“. Kettőnk meggyőződését GOMBOCZ ZOLTÁN okolta meg „Hangutánzás és nyelvtörténet“ című mintaszerű tanulmányában (MNy. IX, 385), becsületet szerezve így az etimológiai kutatásban a hangfestés

és hangutánzás magyarázó elvének, melynek ifjú nyelvész korunkban alig-alig volt hitele.

Az eddigiekben egy-két olyan elvre, elvszerű dologra mutattam reá, amelyekről azt hiszem, hogy az én munkásságom nyomán váltak tudományunkban közismertté, eleven erővé. Természetes, hogy írtam cikkeket a magyar nyelvtörténet, a helyesírás és eredete köréből. Írtam szótárainkról, egyeseket ki is adtam. Kiadtam két legrégebb nyomtatványunkat; ezek szellemisége megvilágításában az indítékot HORVÁTH JÁNOSTól kaptam.

Örömmel vegyültem vitába, különösen akkor, mikor tudományunkban dilettáns ellen védtem akkor már több éve porladó jelesünk nagy és áldásos alkotását. S nehéz volna nekem ma megmondanom, melyik dolgozatom áll szívemhez közelebb. Mindaz, amiről azt hiszem, hogy időálló s igaz lesz az én fáradozásom nyomán száz esztendő távlatából is, mindaz szívemhez van növe, hiszen az én gyermekem. Sok szófejtésemről is azt hiszem, hogy kiállotta a tűzpróbát. Hogy csak egykettőről szóljak, azt hiszem, amit a *bojtár, csákó, emberöltő, határ, iromba, lengyel, nemzeti nép, nyüst, olasz, orosz, örmény, tót* szavak eredetéről írtam, helyes fog maradni mindenkor. Talán nem válik hozzám hűtlenné *Karoldu-m* és *Saroltu-m* sem s vele szeretett *Anonymous* om alapján tett több megállapításom. Hiszem, hogy örök hűséggel lesz hozzám az a magyarázó elvem is, ahogyan az egyházi latinból az *ádvent, angyal, apostol, vers, Fülöp, Márton, Pál, Péter*, s annyi latin *-us, -is, -um* nélküli szavunkat magyaráztam (MNY. XXXVI, 145), vagy ahogy a *paradicsom, Aténás, Egyiptom*-féléket értelmeztem (MNY. XIV, 77).

Szeretném ha mindezeket és sok más itt meg nem említett dolgaimat szótárrá szerkeszthetném úgy, hogy nemcsak a *G* betűig terjedő részt, amelynek egy része nyomdában van, hanem az azontúlit is elvégezhessem. Jól tudom,

„Ki leőrölt hetven évet,
Sokat az már nem remélhet“

(Vargha Gyula).

A Kegyelmes Ég azonban olyan bőkezű volt eddig hozzám, hogy hiszem, tovább is véd, oltalmaz, s nem tagadja meg tőlem, hogy Istenben boldogult barátommal, *GOMBOCZ ZOLTÁN*nal megkezdett Magyar Etymologiai Szótárunkat legalább a feléig, esetleg azon túl is elkészítve nyomtatásban is lássam. A tudományok történetében nem egy példa van arra, hogy öreg korban megkezdett, tehát nemcsak tovább vitt művet az Isteni Gondviselés kedvezéséből az illető tudós be is fejezhette. *KORNIS GYULA* az imént hozzám intézett szavaiban *RANKÉ*ra hi-

vatkozott. Én az Ő Wundt Vilmosról írt szép tanulmányából merítem, hogy WUNDT a hetvenedik esztendeje felé járt, amikor fiatalos teremtő kedvvel a néplélektan részletes kidolgozásához fogott, s 1900-ban, élete 68. évében jelenik meg a *Völkerpsychologie* első vaskos kötete, 1920-ban pedig, közvetlenül halála előtt, élete 88. évében az utolsó, a tizedik (vö. KORNIS, W. Wundt 7). M. TERENTIUS VARRO (116—127. Kr. e.) ezt jegyzi meg: „Annus enim octogesimus admonet me, ut sarcinas colligam, antequam proficiscar e vita: Nyolcvanadik életévem is figyelmeztet, hogy összeszedjem podgyászomat, mielőtt eltávoznám az életből.“ És megírta még „*Rerum Rusticarum libri III.*“ című munkáját.

Amikor GOMBOCZ és én Etymologiai Szótárunkat megjelentetni kezdtük, mind a ketten aránylag fiatalok voltunk. Közben sok közbejött körülmény hátráltatott munkánkban. Ilyenek voltak a világháború, a kommunizmus, a gazdasági viszonyok, s az, hogy közbe egyetemi tanárok lettünk, tehát új munkakörbe kerültünk. 1935. május 1-én elköltöztött az élők sorából GOMBOCZ ZOLTÁN hűséges munkatársam. S akkor kezdtem keresni én is, jóakaróim is az utat, hogyan gyorsíthatnám meg a szótári munkálatokat. Közeledő öreg korom is figyelmeztetett, hogy mielőtt „elszólít a mindenség hatalma oda, ahonnan még nem tért vissza — de senkisé“ (HERMAN O., *A madarak* 39), én is elvégezzem legnagyobb tartozásomat. Hálásan köszönöm a M. Tud. Akadémia Igazgatótanácsának, főtítkárnak és az elnök úr ő királyi fenségének, hogy legszentebb tartozásom lerovásához a feltételt megadták. Mélységes hálával borulok le az Isteni Gondviselés előtt, hogy olyan élettársat adott, akinek minden gondolata minden időben az volt, hogy tudományos munkásságomat megkönnyítse, zavartalaná tegye. — Szilárd a hitem, hogy Deo favente véghez vihetem még én is jó részét hátralevő munkámnak.

Köszönöm kedves tanáromnak, SZINNYEI JÓZSEF ő méltóságának, hogy a Magyar Nyelvtudományi Társaság ez ünnepi ülésének összehívásával tanítványát annyira kitüntette. Köszönöm KORNIS GYULA ő nagyméltóságának, hogy megtiszteltetésem ünnepét megszervezte, az ülést vezette s hozzám oly méltató és kitüntető szavakat intézett. Köszönöm VOINOVICH GÉZA főtítkár úr ő méltóságának az Akadémia nevében hozzám intézett meleg üdvözlétét. Köszönöm SZEKFÜ GYULA dékán úr ő méltóságának a budapesti bölcsészeti kar és a maga nevében mondott, nekem oly jóleső köszöntését. Önöknek is kedves barátaim, tanítványaim, jóakaróim, tisztelőim őszinte szívvel mondok köszönetet azért, hogy hetvenedik évem betöltése napján ezen a nekem annyira kedves ünnepségen megjelentek, vagy meg nem jelenhetvén táviratban, levélben üdvözlétükkel felkerestek, főképen pedig ezzel az engem oly nagyon kitüntető emlékkönyvvel megtiszteltek.

MELICH JÁNOS.

Az előadás végeztével az elnöklő KORNIS GYULA bejelentette, hogy az ünnepeltet számosan üdvözölték levélben és táviratban.

Azután KORNIS GYULA köszönetet mondott a megjelenteknek és a rendkívüli közgyűlést berekesztette.

*

Az évforduló alkalmából a következőktől érkezett üdvözlő irat vagy sürgöny: Suomalainen Tiedeakatemia Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura nevében Toivonen Yrjö, a M. Tud. Akadémia nevében Voinovich Géza, a Budapesti M. Kir. Középiskolai Tanárképzőintézet és az Állami Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság nevében Zsirai Miklós, a szegedi Horthy Miklós-Tudományegyetem Bölcsészeti Karának nevében Koltay-Kasztner Jenő, Kelemen Krizosztom főapát és a pannonhalmi Szent Benedek-rend nevében Niszler Teodóz főmonostori perjel, a Budapesti M. Kir. Középiskolai Tanárképzőintézet Gyakorló Gimnáziumának nevében Zibolen Endre, Erzsébet Nőiskola, a budapesti Evangélikus Gimnázium tanári kara nevében Koch István, Alföldi András, Bakó Elemér, Barakonyi Sándorné, Bárczi Géza, Blázy László, Bothfalvi Both Béla, Budai Ferenc, Domokos Géza, Farkas Lehel, Fitz József, Fludorovits Jolán, Galla Ferenc, Gerevich Tibor, Gulyás Pál, Gyarmati András, György Lajos, Györke József, Hartnagel Erzsébet, Hartnagel Sándor, Heinlein István, Herczeg Ferenc, Hetényi N.-né, Hittrich Ödön, Holub József, Hóman Bálint, Horánszky Lajos, Hornyánszky Ágost, Kannisto Artur, Katona Lajos és családja, Kiss Mihály, Klemm Antal, Kocsis Lénárd, Koczogh András, Laziczius Gyuláné, Lesták Emma, Liszka Gyula, Lotz János, Majba Vilmos, Majerovits Sára, Manninger Rezső, Mikos József, Nádor Jenő, Nagy J. Béla, Nedeczey Jenő, Paál Árpád, Pap Károly, Papp Károly, Pápay Zoltánné, Perémi Gábor, Polák György, Prohászka Lajos, Raffay Sándor, Raskó Kálmán, Rásonyi László, Ravasz László, Rézler Gyula, Rubinyi Mózes, Schiller Rudolf, Schramm Béla, Simkó Gyula, Spacír Ilona, Sulica Szilárd, Szabó T. Attila, Szántó Lajosné, Szász Pál, Toivonen Yrjö, Tóth László, Török Pál, Úrhegyi Emilia, Vargha Damján, Vargha Zoltán, Végh József, Vikár Béla, Zimmermann Ágoston, Zolnai Béla, Zsilinszky Kázmér, Zsirai Miklós és családja, Zsuffa Sándor, Braun Kornél.

*

Az 1942. október 13-i választmányi ülésen MELICH JÁNOS az ünneplésre visszatérve ezt a nyilatkozatot tette:

Mélyen tisztelt Választmány!

Szeptember 16-án a Magyar Nyelvtudományi Társaság nagy megtiszteltetésben részesített: hetvenedik életévem betöltése alkalmából ünnepi közgyűlést tartott, az ülésen üdvözölt, s tanítványoktól, barátoktól, tisztelőktől írt emlékkönyvvel örvendeztetett meg. Hálásan köszönöm a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak, hogy e kitüntetésben, örömben részesített. Bizonyos, hogy az ünneplés gondolata itt, a barátok, tanítványok, tisztelők táborában vetődött fel; bizonyos az is, hogy belőlük kellett alakulni annak a bizottságnak, amely e megtiszteltetés anyagi és szellemi ügyeit intézte, s amely a közgyűlést megszervezte, az emlékkönyv íróit összehozta. — Őszinte szívvel köszönöm e bizottság minden egyes tagjának az emlékkönyv minden egyes írójának, hogy ilyen nagy figyelemre érdemesítettek. Jól tudom azonban, hogy minden bizottság, társulás csak akkor működik kifogástalanul, ha van, aki az egészet egységben vezeti, aki mindent irányít, aki a maga személyében fárad, intézkedik. Mély hálámat nyilvánítom ZSIRAI MIKLÓS alelnök úrnak, kedves barátomnak, hogy a szervező bizottság munkáját vezette, a közgyűlést megszervezte, az emlékkönyvet önfeláldozó fáradozással megszerkesztette, s így nyelvtudományunkat részben mások cikkeivel közvetve, részben saját dolgozata révén közvetlenül is annyi nagy értékkel gazdagította. Fogadja ő és a Magyar Nyelvtudományi Társaság szívből fakadó köszönetemet.

Mélyen tisztelt Választmány!

Hogy a magam ünnepléséről más, de rokon tárgyra térjek rá: még egy bejelentéssel tartozom, amelynek lényegét illetőleg — biztosan tudom — szívben, szeretetben mindannyian egyek vagyunk. Mindössze három napja múlt el, hogy ZSIRAI MIKLÓS alelnök-társam, kedves barátunk ötvenedik életévét betöltötte. Barátai, tanítványai, akik e napról tudomást szereztek, igaz örömmel keresték fel, hogy szeretettel, ragaszkodással, hálával köszöntsék, s kívánjanak neki minden jót. Mi is, a Magyar Nyelvtudományi Társaság és Választmánya, igaz szeretettel, őszinte ragaszkodással köszöntjük ő méltóságát. Adja a jó Isten, hogy tudós, tanári és közéleti munkásságát zavartalan jó egészségben soká, igen soká folytathassa kedves családja, szerettei boldogságára, Társaságunk és tudományunk, tudományos életünk előhaladására.

Timár.

Egyike legrejtélyesebb eredetű szavainknak. Bizonyos vele kapcsolatban eddig csak két tény. Az egyik az, hogy nem jelentette mindig azt, amit ma, t. i. 'Gerber', hanem hogy régebben 'varga' — vö. 1240 k.: „Hec sunt nomina Sutorum... qui alio nomine *Tymar* dicuntur“ (Oklsz.) —, sőt még általánosabb '(bármiféle) bőrrel foglalkozó iparos' — vö. „A szijártó, a varga, a szöcs, a süveg jártó, az irha csináló, mind ezek megvetésből *timar* nevet hallanak“ (NySz.) — jelentése is volt. A másik pedig az, hogy nem lehet a *timsó* (< R. *témsó*) összetétel előtagjának *-ár* (*-ér*) képzős származéka. Ez utóbbit SZARVAS GÁBOR (Nyr. X, 434—5) már kétségbevonhatatlanul bebizonyította. Valószínűnek is, szintén SZARVAS kutatásai alapján (i. h. 437), eddig legfeljebb csak az mondható, hogy valamilyen közének kell lennie az olasz *tomara* és a bizánci görög τριάρη szavakhoz, melyeknek azonban 'finom, puha bőr, Oberleder' a jelentésük. Szerinte az előbbinek, az olasz *tomara*-nak volna az átvétele. Vizsgáljuk meg tehát először is kissé alaposabban e feltevésének megokolását, és próbáljuk eldönteni, hogy mai nyelvészeti ismereteink alapján mi fogadható el ebből és mi nem.

Hogy az olasz szónak szóvégi *a* hangja a mi nyelvünkben elmaradt, ez nem volna lehetetlen. De ma persze már nem elégedhetnénk meg SZARVASnak 1881-ben, tehát hatvanegy évvel ezelőtt írott ilyen megokolásával: „Az olasz szónak vég *a* hangja különben is gyöngye lévén, elenyészett a *ma* szótagon nyugvó erős hangsúly még jobban elősegítette“ (Nyr. X, 438). Ma, mivel csakis főnevek szóvégi *a* (*e*) hangja maradt el egyes esetekben (mégpedig olyanokban is, melyekben a megelőző szótag hangsúlytalan volt), azt kellene e helyett mondanunk, hogy röviddel átvétele után, mikor még nem volt közhasználatú, egyes magyarok tévesen egyes 3. személyű birtokos személyranggal ellátott alaknak fogták fel ezt a szót, s e tévedés következtében ragtalan alanyesetként elvontak belőle egy *-a* nélküli alakot, amely aztán lassanként közhasználatúvá lett. Mint ahogy ez pl. az *akác*, *alabárd*, *barack*, *bolt*, *görongy*, *hirip* (*-gomba*), *kamat*, *kolbász* és még számos más főnevünk történetében is észlelhető. — De feltűnő, hogy SZARVAS egyáltalán nem vizsgálta azt a kérdést, hogy nem lehetne-e *timár* szavunk esetleg a bizánci görög τριάρη (olv. szóvégi *i*-vel) átvétele. Már pedig ez, Árpád-kori szó lévén (l. Oklsz.), egyáltalán nem mondható lehetetlennek. Ilyen eredete esetén ugyanis szóvégi *i* hangja a tővégi magánhangzók Árpád-kori szabályos elveszésével kapcsolatban veszhetett volna el. Akkor, mikor azon névszók, melyek legalább kétagúak voltak,¹ és

¹ MELICH: MNy. IX, 300, 337 szerint egytagú szavak szóvégi *i* hangja is elveszett volna, de ez aligha helyes feltevés.

mássalhangzó + *i* (esetleg *j*), *ü*, *u*-val végződtek, elvesztették ezt a magánhangzójukat, úgyhogy ma mássalhangzóval végződnek. Vö. pl. R. καλή > *Kál*, R. Μεγέρον > *Megyer*, R. Νέκη > *Nyék*, R^e. *Sanadi* > *Usanád* stb. vagy szláv *blgāri*, *Ivanci*, *jasli*, *mŕki*, *nadragy*, *Moravci*, *pinkuŕti* stb. > *bolgár*, *Ivánc*, **jászl* (> *jászol*), **murk* (> *murok*), *nadrág*, *Marác*, *pünkösöd* stb. Ugyanilyen jelenség lehetne bizánci görög τωμαρ-
ból is a magyar **tomár* (> *timár*) alak. (Hogy e két lehetőség közül melyik a valószínűbb, arról még alább.) — Ami a másik hangtani jelenséget, t. i. az olasz *tomara* (és tegyük most hozzá: görög τωμαρ) *o* hangjának és a magyar *timár i* hangjának viszonyát illeti, erről SZARVAS (i. h.) ezt mondja: „Az *o* = *i* hangváltozás a magyarban a szónak mind elő, mind utótagjában a megszokott jelenségek közé tartozik.“ S aztán felsorol erre 7 példát, melyek közül azonban három esetben (*hamis*, *lapis*, *kacsint*) nem történt *o* > *i* változás. négyben pedig (*gyilkos*, *irtovány*, *pirit*, *Siklós*) történt ugyan, de nem ilyen. Ő, hatvanegy évvel ezelőtt, persze még nem tudhatta, hogy *o* > *i* hangváltozás csak kétféle észlelhető szavaink hangtörténetében: olyan, melyben rákövetkező labialis *o* elhasonító hatása, és olyan, melyben rákövetkező illabialis *á* hasonító hatása következtében lépett a korábbi *o* helyébe *i*. A feltett **tomár* > *timár* változás tehát szintén az illabialis hasonulásnak egyik esete lehetne, olyan, mint pl. *Boldizsár*, *csipás*, *kulimász*, *szilánk*, *tapiskál* stb. Még számos más ilyen példát soroltam fel a *sárga* szó eredetének magyarázatával kapcsolatban (NNy. I, 342).

Hangtani szempontból tehát egyaránt lehetséges volna e szavunknak akár az olaszból, akár a bizánci görögből való származtatása. A következő kérdés mármost az, hogy e két lehetséges feltevés közül melyik a valószínűbb. — Én azt hiszem, hogy az utóbbi. Először is azért, mert *timár* szavunk még Árpád-kori jövevény (l. OklSz.), márpedig olasz jövevény-szavaink legeslegnagyobb részéről bizonyos, hogy csak 1300 utáni átvételek.¹ De főleg azért tartom ezt valószínűnek, mert egy másik bőrfajtának, a *bagariá*-nak a neve is balkáni eredetű (l. EtSz.), és mert egy másik fényűzési cikknek, a *fátyol* < R. *fáttyol*-nak neve is < újjörög φακίολι. Hogy e szavunk egy olasz nyelvjárási *fazolo* vagy *fazol* átvétele volna,² az teljességgel lehetetlen, mert *c* > *tty* (vagy akár *c* > *ty*) változásnak nyoma sincsen a magyar szavak hangtörténetében. Ellenben teljesen szabályos az a jelenség, hogy *ki* (> *ki*) + ma g á n

¹ Megjegyzem ezzel kapcsolatban, hogy olasz jövevény-szavaink kérdése nagyon is rászorulna már olyan részletes vizsgálatra, mint amilyent BÄRCZI a francia jövevény-szavaknak szentelt.

² Az EtSz. szerint ennek végső forrása középfelnémet *vetze* 'Lumpen' volna, de ez tévedés. Mind az olasz, mind a görög szó < latin *faciale*. L. erről GÁLDI: MNy. XXXIV, 105.

hangzóból *tty* (> *ty*) + magánhangzó lett. (L. erről részletesebben a *pereputty* szó eredetéről szóló cikkemben: SzegFüz. III, 184.) A női fátyolviselet szokása nyilván a magyar királyi és a bizánci császári udvarok XI—XIII. századi érintkezései következtében terjedt el nálunk, előbb bizonyára csak a legelőkelőbb körökben, s csak innen jutott el (a R. *fáttjol* > *fátyol* szóval együtt) lassanként egyre alsóbb társadalmi osztályokba is. Ugyanígy terjedhetett el nálunk, eleinte valószínűleg szintén csak fényűzési cikként, egy finomabb fajtájú, a magyarok előtt régebben ismeretlen felsőbőr is, és vele együtt az ő görög eredetű **tomári* > **tomár* > *timár* neve.

Sed nunc venio ad fortissimum! T. i. ahhoz a nehéz kérdéshez, hogy hogyan változhatott nálunk e szónak felteendő eredeti '(finomabb fajta) felsőbőr' jelentése előbb 'ilyen bőrrrel foglalkozó bármiféle iparos', majd szűkebb 'varga' és végül a mai 'Gerber' jelentéssé.

Előbb e másodlagos jelentésváltozásokat vizsgálva azt hiszem, hogy e szavunk nagyon is tágkörű egykori 'bőrrrel foglalkozó bármiféle iparos' jelentéstartalmának 'szíjgyártó', 'süveggyártó', 'szűcs' részjelentései azért avultak el, mert ezeket a fogalmakat a csak egyjelentésű, tehát félreérthetetlen *szíjgyártó*, *süveggyártó*, *szűcs* szavakkal is ki lehetett fejezni. Maradt tehát akkor még két részjelentése: 'lábbelikészítő' és 'Gerber'. De ugyane kettőt jelentette akkor még a *varga* szó is¹ (vö. R. *foltozó varga* és *cserző varga*). Ennek a (1.) *varga* 'lábbelikészítő' és 'Gerber', (2.) *timár* 'lábbelikészítő' és 'Gerber' kettősségnek aztán száz meg száz más ilyen esetben is észlelhető, tehát teljesen szabályos megosztlás volt a következménye: *varga* mellett csak a 'lábbelikészítő' jelentés maradt, *timár* mellett pedig csak a 'Gerber' jelentés.

De hátra van még a jelentésváltozás kérdésének legnehezebb része. Az, hogy hogyan léphetett *timár* szavunknak (az ő etimója, a görög *τουάρη* jelentése alapján felteendő) legrégebb 'finom, puha bőr, Oberleder' jelentése helyébe (valószínűleg igen hamar, nemsokára átvétele után) az 'ilyen bőrrrel foglalkozó iparos' jelentés? Hic Rhodus, hic salta!

SZARVAS ezt (Nyr. X, 438) úgy magyarázta, hogy azt az iparost, aki a *timár* nevű bőrrrel foglalkozott, *timármestér*-nek nevezhették, s ezért jelenthetett ez az összetétel egyrészt 'lábbelikészítő'-t, másrészt 'Gerber'-t. (Az összetétel rövidülése következtében aztán *timár* utóbb már egymagában is jelenthette e kettőt.) Én azonban azt hiszem, hogy ez a magyarázó-

¹ E kettős jelentése okáról l. „Szabó és *varga*“ című cikkemet: NNy. I, 302. Az ebben, a 304. lap 3. sorában olvasható „kézi munka“ értelemzavaró s ezért nagyon bosszantó sajtóhiba „házi munka“ helyett. Kérem e cikkem olvasóit, szíveskedjenek ezt a hibát saját példányukban kijavítani.

kísérlet elfogadhatatlan. Mert nyoma sincsen se régi, se mai nyelvünkben olyan *-mestér* utótagú összetételnek (l. NySz.), melynek előtagja az iparostól feldolgozott anyagnak volna a neve (pl. *famestér*, *börmestér*, *rézmestér* stb.). Az *ácmestér*, *asztalosmestér*, *kovácsmestér*-féle összetételek mind rangjelző eredetűek, vagyis az *ácslegény*, *ácsinas*-félektől való megkülönböztetés céljából keletkeztek. A *timármestér* összetétel sem lehetett tehát soha 'felsőbőr-mester' jelentésű, hanem csak akkor keletkezhetett (a *timárlegény* és *timárinas* összetételekkel szemben), mikor a *timár* szónak már '(valamilyen) bőriparos' jelentése volt — Más magyarázatot kell tehát keresnünk a *timár* szó történetében végbement '*felsőbőr' → 'ilyen bőrrrel foglalkozó iparos' (→ Gerber') jelentésváltozásra.

Én azt hiszem, hogy ez a szó (a vele jelölt bőrfajtaival kapcsolatban) eleinte csak Bizánccal összeköttetésben levő, tehát igen magasrangú társadalmi osztályokban volt használatos, és ezért csak ott ismerték pontosan a jelentését. Alsóbbrendű társadalmi osztályok tagjai félfüllel hallhattak ugyan egyszerű-másszor bőrholmikkal kapcsolatban *timár*-ról, de nem tudták pontosan, hogy ez a szó mit is jelent. Ezért a *bodnár*, *bojtár*, *buvár*, *csaplár*, R. *csiszár* 'fegyverkovács', R. *foglár* 'pandur, vármegye szolgája', R. *foljár* 'futár', R. *grincsár* (> *géréncsér* > *gölöncsér*), (*hajtos;) *hajcsár*, *kádár*, *kasznár*, *kufár*, *kulcsár*, *mészár (: *mészáros*), *molnár*-féle foglalkozást jelentő (bármilyen eredetű) *ár* végű nevek tudattalan hatása alatt (ilyenek bizonyára már az Árpád-kor elején is elég nagy számmal lehettek nyelvünkben) ennek az *ár* végű (*tomár >) *timár* szónak is ilyen, t. i. 'bőrrrel foglalkozó iparos' jelentést tulajdonítottak, s ez e jelentéssel aztán lassanként elterjedt. (Az ily módon kétjelentésűvé vált *timár* szónak eredeti jelentése, mivel ezt a csak egyjelentésű, tehát félreérthetetlen *bőr* szóval is ki lehetett fejezni, szabályosan elavult.) Hogy valamely szónak többé-kevésbé hasonló hangsorú más szavak hatása alatt tulajdonítanak tévesen valamely új jelentést, az nem éppen ritka jelenség. Ismeretes pl., hogy a városlakók a 'kendermágos tyúk' jelentésű *íromba* szót a hasonló végű *goromba* és *otromba* szavak hatása alatt régebben 'brutális' jelentéssel használták, újabban pedig 'esetlen, nehézkes, durva' jelentéssel használják, s hogy ehhez hasonló lelki tévedések okozták pl. a következő változásokat: *cintérem* 'temető' → (a *terém* főnév miatt) 'halottas kamra' (sőt egyik költőnk szerint 'lovagterem, Ahnensaal', l. Nyr. XLI, 336) | *duskál* 'iddogál' → (a *dús* miatt) 'bővelkedik vmiben' | (R. *dögönyeg* 'bot': *dögönyegéz >) *dögönyöz* 'bottal ver' → (a *döföget* miatt) 'öklével meggyúr, meggyomroz' | *ficsúr* 'oláh legény' → (az *úr*, *úrfi* miatt) 'nyegle, piperkőc úrfi' | *ildomos* 'okos, eszes' → (az *illik*, *illedelmés* miatt) 'helyes magaviseletű' | *iszákos* 'iszákkal, dupla-tarisznyával bíró' → (az *iszik* ige miatt)

'részes' | *marcona* 'értéktelen, haszontalan' → (a *marcangol* ige miatt) 'vad, zord, harcias' | *nöstény* 'növő' (NYÍRI: MNY. XXXIII, 173) → (a *nő* 'femina, Weib' főnév miatt) 'Weibchen von Tieren' | *nyirbál* 'nyivákol' → (a *nyír* ige miatt) 'megkur-tít' | *padmaly* 'vízvájta üreg a folyó partján' → (a *padló, padlás* miatt) 'Fussboden' vagy 'Plafond' | *sávós* (< R. *sáhos*, a német *Schach* származéka) 'kockás mintájú' → (a *stráfos* miatt) 'gestreift'.¹ Sőt vannak egyes olyan esetek, melyekben egy szónak nemcsak a jelentése változott meg valamely hasonló hangsorú szó hatása következtében, hanem ezenkívül kisebb-nagyobb mértékben még a hangalakja is. Pl. (N. *bakfincálás*: >) N. *bakfinc* > N. *bakfjenc* 'a kecskebak ugrándozása' → (a *bukik, bukáz, bukdácsol* igék hatása miatt) *bukfjenc* 'Purzelbaum'.

Azt hiszem, hogy a (*tomár >) *timár* *'felsőbőr' → 'bőr-*iparos*' (később jelentésszűküléssel 'Gerber') jelentésváltozásnak is csak a szintén *ár* végű *bodnár, bojtár, buvár*-féle foglalkozásnevek okozta lelki tévedés lehetett az oka.

HORGER ANTAL.

Az átmeneti szókatégoriák kérdéséhez.

1. A maradandó értékű tudományos munka legfőbb feltétele kétségkívül az, hogy aki végzi, helyesen ítélje meg a maga szaktudományának a tárgyát, területének határait, anyagának kategóriáit, feladatait, módszereit stb. Ez a megállapítás nemcsak olyan tudósokra érvényes, akik egy-egy tudományág általános kérdéseivel foglalkoznak. Hiszen akik egy diszciplínának csupán kisebb területein kutatógnak, azoknak talán még világosabban kell ismerniük a maguk kutatási területének minden elvi kérdését; még az olyanokat is, amelyek az egész szaktudomány elvi áttekintésekor — mint részletkérdések — esetleg kevésbé jelentősek. Ezért érdekelhet mindenkit LAZICZIUS GYULÁNAK — akinek a magyar és az egyetemes nyelvtudomány már valóban sok alapvető tanulmányt köszönhet — nemrég megjelent szótani tárgyú cikke: „Átmeneti szókatégoriák” (NyK. LI, 14–25); s ezért nem tartom feleslegesnek, ha a népszerű nyelvtanokban való hasznosítás szempontjából visszatérünk ennek legfőbb gondolataira.

LAZICZIUS idézett értekezésének a magja ez:

A szótan eddig ismert kategóriáit (értsd: a tőszókét és a származékszókét egyfelől, az egyszerű szókét és az összetett

¹ Megemlítjük ezekkel kapcsolatban, hogy a (szláv *pariti* >) *párol* 'gőzöléssel puhít (húst, főzeléket)' igéből a nyelvújítás korában gyakorító -g képzős *párolog* igét képeztek, melynek azonban nem 'gőzöléssel gyakran puhít' jelentést tulajdonítottak, mint ahogyan ezt az ember elvárna, hanem — nyilván a *pára* 'Dunst' főnév hatása alatt — (folyadékról mondvá) 'párát bocsát ki' (ebből képletesen: *elpárolog* 'titkon eltávozik') jelentést.

szókét másfelől) három új, ú. n. átmeneti szókatagóriával kell kiegészítenünk. 1. Egyes szavaink ugyanis vagy épp most vannak átkerülőben, vagy már előbb „átkerültek a képzettek kategóriájából az egyszerű szók [ɔ: a tőszók] kategóriájába“ (15). Minden ilyen szó azonban a változás során egy ideig „már nem tisztán képzett szó, de még nem is tőszó, hanem átmenet a kettő között“ (17); pl. *farkas* 'lupus', *szarvas* 'cervus' stb. 2. „Hasonló átmeneti kategória van az egyszerű szók és az összetett szók között is . . . Eredeti összetételeink közül többen ráléptek az egyszerűsödés útjára, és . . . ma már egyszerű szóknak számítanak“ (20); közben azonban egy ideig — esetleg még ma is — „átmeneti jellegű szavak“-nak (21) kell őket tekintenünk; ilyen ma pl. a *testvér*, a *húsvét*, a *holnap*, a *tegnap*. 3. Végül az összetett szók és a képzett szók között is van átmeneti kategória: a *-ség* pl. valaha összetett szavak utótagja volt, később pedig származékszók képzőjévé lett. Ma is az átmenet korában van LAZICZIUS szerint a *-né* szóelem: „a vele összekapcsolt szavak, ha már nem is tiszta összetettek, de még ma sem származékok“ (24).

2. Mindenekelőtt azt szeretném megemlíteni, hogy a legújabb hazai szakirodalomban már nem egészen „közkeletű“ az a nézet, hogy „ami nem származékszó, az nyilván tőszó, ami pedig nem összetétel, az nyilván egyszerű szó és megfordítva“ (14). A nélkül, hogy e ponton a részletek tárgyalásába mennék, utalok KELEMEN JÓZSEFnek a magyar ikerszókra vonatkozó megállapításaira (MNY. XXXV, 236 kk.); ezekről egyébként még lesz szó.

3. Ami mármost LAZICZIUSnak fentebb ismertetett végső megállapításait illeti, helyességükben valóban oktalanság volna kételkednünk. Hiszen a nyelvtudománynak már a középiskolai tananyagba beszívárgott, népszerű eredményei közé tartozik egyfelől az, hogy vannak elhomályosult származékszavaink és összetételeink, s vannak önálló szókból alakult képzőink is (vö. SZINNYEI JÓZSEF, A magyar nyelv — a középisk. VII. osztálya számára¹⁴ 25, 27—8), másfelől pedig az, hogy a nyelvi változások nem szoktak a közösség nyelvében egyszerre végbe-menni, s így minden időben „vannak . . . olyan nyelvi változások is, amelyek még nem értek véget“ (NAGY J. BÉLA, Magyar nyelvkönyv — a gimn. és a leánygimn. VII. és VIII. osztályának 28; vö. még Msn. I, 30), Tökéletesen logikus tehát, ha valaki végre levonja e két tételből a szükségszerű következtetést, vagyis megállapítja az „átmeneti szókatagóriák“ meglétét. S az eredmény értékes és szükséges voltát is az igazolja leginkább, hogy ilyen világos és közismert praemissákból következik.

4. Érdekes azonban, hogy nyelvtanaink szótani része nemcsak a most tárgyalt irányban nem számolt átmeneti osztályokkal. A nyelvtudomány ugyanis a szavakat más szempont-

ból — főként jelentésük szerint — is osztályozni szokta, s az így kapott több vagy kevesebb¹ ú. n. szófaji kategória bizonyos fokig a fentiekhez hasonló sajátosságokat mutat. „A szófajok közt nincsenek szigorúan elválasztó határvonalak. A szavak átcsapnak egyik szófajból a másikba, és akárhány szó nem csupán egy szófajba illik bele. Ezért nem is mindig könnyű megállapítani, hogy egyik vagy másik szó melyik szófajhoz tartozik” — írja NAGY J. BÉLA egy másik középiskolai tankönyvben (Magyar nyelvtan — a gimn. és a leánygimn. III. és IV. osztályának 26; hasonlóképp SZINNYEI i. m. 22). Nyelvtaníróink azonban ebben az esetben sem tartják szükségesnek, hogy az átcsapások, az ingadozások kedvéért még „átmeneti” szófaji osztályokat is megkülönböztessenek.

Igaz, erre azt mondhatná valaki, hogy teljes joggal nem: hiszen az egyes szavakat egy-egy adott esetben vagy csak ilyen, vagy csak olyan jelentésben, tehát vagy ilyen, vagy olyan szófajként használjuk; „átmeneti” értelemben való használat nincs.

Ebben az ellenvetésben valóban sok igazság van. De lássuk csak LAZICZIUS egyik szép példáját, a *farkas* szót! Valaha csak 'caudatus' jelentésben élt, s akkor valóságos származékszó volt, hiszen mind alakja, mind jelentése szerint világosan meg lehetett különböztetni benne egyfelől az alapszói, másfelől a képzői részt. Utóbb ez a helyzet megváltozott: a *farkas* 'caudatus' szó részint változatlanul megmaradt, részint magába szívtá a *farkas állat* szerkezet egységesebb 'lupus' jelentését. Ebben az utóbbi értelmében LAZICZIUS meggyőző okfejtése szerint a képzett szó → tőszó átmeneti kategóriába tartozik, mert „különbözőleg jól felismerhető benne az egykori tőtest (*fark-*) és a képzőttest (*-as*), mégpedig nemcsak a nyelvészeknek, hanem a naiv beszélőknek is”, jelentése azonban már egységes tömb (19). — Csakhogy ugyanakkor, mikor a *farkas* szó ebben a jelentésben elhagyta a világos származékszók osztályát, elhagyta a melléknév szófaját is, s egyfelől a tőszók, másfelől a főnevek kategóriája felé közeledett. Most tehát az a kérdés, hogy igaza van-e az előbbi ellenvetésnek, hogy t. i. a származékszó → tőszó átcsapást átmenettel, a melléknév → főnév átcsapást azonban átmenet nélkül kell elképzelnünk.

Jól tudjuk, hogy a közönséges beszédben minden melléknevet használhatunk főnévi értelemben. Nézzük pl. a következő kis szöveget: „Van ott egy *nagy* meg egy kis csomag. A *nagyot* vidd haza!” Látnivaló, hogy az első *nagy* szó melléknévi, a második főnévi ('nagy csomag') értelmű. A gyakorlatban még-

¹ A szám most mellékes; ugyanígy nem lényeges a mi szempontunkból az sem, hogy milyen elgondolás alapján kapjuk ezt a számot. (Vö. GÖBL LÁSZLÓ, Újabb dán munkák az általános nyelvészet köréből: EPHK. LVIII, 28 kk.)

sem szoktuk a *nagy* melléknév mellett a *nagy* főnevet is nyilvántartani, mert ez a főnévi jelentés egészen alkalmi, és azt meg úgyis tudjuk, hogy minden melléknév kaphat alkalmi használatban főnévi értelmet. És ez az eljárás megfelel a lélektani helyzetnek is: az ember tudatában egy-egy ilyen alkalmi használat után még mindig melléknévi jelentéselemek társulnak a *nagy* szóhoz, legfeljebb önkéntelenül egy olyanféle tárgy tulajdonságaként él benne ez a jelentéskör, amilyenre az előző példában vagy példákban vonatkozott. Ha azután egy csoportnyelvben a *nagy* szó egy áru fajta nagyobb csomagjának a nevéként általános használathoz jut, akkor ott már valóban számon kell tartanunk a *nagy* főnevet is. Azt azonban nemcsak a naiv nyelvérzékű ember, hanem a nyelvész is nehezen határozhatná meg, hogy mikor válik el ebben a csoportnyelvben a *nagy* főnév élete a *nagy* melléknévétől: átmeneti idő t. i. itt is van.

Még bizonytalanabbak vagyunk a határ megvonásában, ha a kérdéses szó végén olyan képzőt ismerünk fel, amely rendszeren mellékneveket szokott képezni. Vegyük pl. a *sült* szót. Ennél már bizonyára nem lepődünk meg, ha valaki két ilyen szót is nyilvántart: a 'gebraten' jelentésű melléknevet és a 'Braten' jelentésű főnevet. De csak a 'Braten; pecsenye, sült hús' jelentésű *sült* főnév létét vagyunk hajlandóak elismerni; a 'sült tészta; sült gesztenye stb.' értelműt ismét csak a *sült* melléknév alkalmi használatával magyaráznók. És még a 'sült hús' jelentésű *sült* főnévi léte sem határolódott el egészen! Ha ugyanis hangtestét elemezzük, mindnyájan jól megkülönböztethetjük benne a *sül-* alapszót meg a *-t* képzőt, s így — alakilag — csak olyan származékszónak kell tartanunk, mint a *főtt*, a *kelt*, a *pörkölt*, a *pácolt*, a *rántott*, a *füstölt* stb. szót. Ezek nagyrésztében pedig eléggé erősen él még a *-t* ($\sim$ -*tt*) melléknévképző jelentése, úgyhogy a *sült* 'Braten' szót az alaki analógia ma is odafűzi némileg a *-t* képzős melléknevekhez; jelentése pedig amúgysem különült még annyira el a kollektív nyelvtudatban a *sült* melléknévétől, mint pl. a *rétes* tészta-név a ritkán használt, azonos alakú melléknévétől. A *sült* 'Braten' szót tehát főleg világos képzésmódja köti előző osztályaihoz: egyrészt a képzett szavakhoz, másrészt pedig a melléknevekhez; 'pecsenye, sült hús' jelentése meg a tőszavak, illetőleg a főnevek közé vonja. Hogy mármost a képzett szó $\rightarrow$ tőszó változásnak még nincs olyan fejlett fokán, mint a melléknév $\rightarrow$ főnév változásán, az most nem is olyan fontos; a lényeges az, hogy a szófaji átcsapás során is van olyan időpont, amikor egy szót több joggal sorolunk átmeneti kategóriába, mint akár a melléknevek, akár a főnevek közé. Mert noha az egyén eléggé határozottan melléknévi vagy főnévi értelemben szokta is egy-egy adott esetben használni a *farkas*, a *sült*, a *rétes*, a *lábás* szót, az egyéni és az alkalmi szóhasz-

nálat csak lassan válik általánossá és szokásossá; s még ha ez a jelentésfejlődés befejeződött is, a szón felismerhető melléknévképző az ú. n. külső analógia folytán még igen soká emlékeztethet az azonos grammatikai képzetsorhoz tartozó melléknévekre (mint: *hajas, füles, karos; főtt, kelt* stb.), tehát a melléknévekhez vezető szálak még soká meglehetnek.

De ilyenformán talán nemcsak a melléknév → főnév átmeneti szófaji kategóriát kell elismernünk, hanem a főnév → melléknévit is. Ha „*sas* merészség“-ről beszélünk, a *sas* szót szokatlanabb melléknévi értelemben használtuk, mint a *galamb* főnevet, „*galamb* szelídség“-ről, „*galamb* epé“-ről szólva. A *szamárr* szónak a városi ember nyelvében legalább olyan általános a melléknévi használata (pl.: „*szamárr* beszéd, gondolat, ember“), mint az eredeti főnévi. A *ravasz* melléknév, tudjuk, valaha szintén főnév volt; eredeti jelentése: 'róka'. Egykor ez nyilván ugyanolyan alkalmi jelentésként kapta 'schlau (wie ein Fuchs)' értelmét, mint a *szamárr* 'dumm (wie ein Esel)' jelentését; az utóbbi azonban még ma is csak valahol középpütt van a főnév → melléknév változás útján, a *ravasz* azonban — mivel eredeti értelmét a *róka* szóval is ki tudtuk fejezni — elhagyta a két szófaj határterületét, s végleg melléknévvé lett. Persze ennek a végén nincs olyanféle jellegzetes főnévképző, mint amilyen melléknévképzőt az előző csoportban láttunk, s így ma az alaki analógia sem emlékeztet már a *ravasz* előző szófajára.

Bizonyára más szófajok közt is volt vagy van ilyenféle határterület. Tudjuk pl., hogy sok igealakunk kiszakadt az igeragozás rendszeréből, s lassan más szófajként új életet kezdett: ragos igealak lett főnévvé, pl. a *félisz* 'félelem', az *eszem-izsom* 'lakmározás', a *van* 'vagyon', melléknévvé az *eszem-izsom* 'nagyétű és iszákos', a *türöm*(fű), határozószóvá a *talán*, indulatszóvá a *lám*, a *hadd*, kötőszóvá a *vagy* (?; l. BÁRCZI, SzófSz.) esetében. Mindezekben azonban vagy ma is, vagy egy előző nyelvallapotban annyira érezhető (volt) az igei eredet, hogy a más szófajhoz illő jelentés mellett is csak átmeneti szófajúnak mondhatjuk őket. Így indult el ma a *szabad* névszó — eredeti jelentéseinek a megtartásával — az igévé válás útján (vö. *szabadna, szabadjon, szabadott*); a határozószók meg a névelők történetéből pedig még másféle átalakulásra is találhatunk sok jellemző példát, s szinte minden változás irányában számolnunk kell azzal, hogy egy időben az átalakuló szófajú szavak éppen átmeneti osztályúak voltak.

A gyakorlatban mégsem rónám fel nyelvtanaink hibájául, hogy nem ismertetik ezt a rendkívül sok átmeneti szófajt: a legtöbbjükbe t. i. úgyis csak néhány, esetleg csak egy-két szót sorolhatunk az egész magyar szókészletből, s ezeket se mindig egy időben. Valóban teljesen elég, ha — mint NAGY J. BÉLA és mások könyvei teszik — utalnak a határok elmosódott

voltára, s esetleg egy-két jó példán szemléltetik, hogy a szokásos szófaji osztályozás csak nagyjában teremt rendet a szavak közt. (Rendesen még ezzel is kénytelenek áttörni a szinkronikus szemlélet korlátain.)

5. Szeretném mármost a szófajokkal kapcsolatosan szerzett tapasztalatok világában még egyszer megvizsgálni a LAZICZIUS megjelölte három átmeneti szókatagória kérdését.

6. Először is az a gondolat vetődik fel, hogy ugyanazzal az okoskodással, amely ennek a három átmeneti osztálynak a meglétét igazolta, talán még többnek a létezéséről is meggyőződhetünk: hiszen a szófajok közt szinte minden lehetséges irányú átmenettel találkozunk.

A) Valóban, nemcsak a származékszók felől haladt vagy halad sok szavunk a tőszavasodás felé, hanem a tőszók közül is igen sok kivált, s elindult a származékszóvá válás útján. Jól ismerjük pl. a *csendes* melléknév történetét. Ez régebben *csendes* alakban élt, s talán a *csendesesség* (ejtsd: *csendesség*, mint *egészség* ~ *egység*, *merészség* ~ *meresség*) származékban változott az *-esz* szóvég *-es-re*. Így azonban a nyelvérzék egyrészt a szóvég, másrészt a melléknévi jelentés alapján a *rendes*, *érces*, *szemes* típusú melléknevekkel társította. Minthogy pedig ezekben mind a hangtest, mind a jelentés szempontjából jól elkülönült az alapszói (*rend-*, *érc-*, *szem-*) meg a képzői rész (*-es*), lassan a *csendes* is elhagyta a tőszók osztályát. Eleinte nyilván a tőszó → származékszó osztályba tartozott: ekkor még a *csend* + *es* tagolás nem sikerülhetett teljesen, mert a *csend* „alapszó” csak a *csendes* „származékszóból” ismerte a nyelvérzék. Hogy azonban a *csendes*-be mind a hangalak, mind a jelentés szempontjából beleérezte a vélt alapszót, azt a következő fejlődési fok igazolja. A *csend* ugyanis a *csendes*-ből kiválva, önálló szóvá lett. Ekkor már a *csendes* is átjutott az átmeneti szókatagória területén, s valóságos képzett szó lett; leíró szempontból t. i. a *csend* + *es* tagolásnak már semmi akadálya sem volt.

Ma is a tőszó → származékszó átmeneti osztályba tartozik a *kadarka*. (Történeti szempontból persze tőszó; mint tudjuk, délszláv jövevény.) Azon a nyelvterületen és abban az időben, ahol, illetőleg amikor először hangzott el ez a szó magyar ajakon, bizonyára érezték még rajta az idegen ízt, s így magyar szempontból mind hangtestét, mind jelentését egységnek vették. Térben és időben távolodva mégis önkéntelenül feltűnhetett hangalakjának a *darabka*, *falatka* szóéhoz, vagy talán még inkább a *leányka* bornévéhez való hasonlósága. Ezekben pedig a nyelvtudat világosan megkülönböztette a *darab*, *falat*, *leány* alapszót meg a *-ka* képzőt; így aztán a *kadarka* szót sem érezhette olyan egységes hangtestű szónak, mint addig. Igaz, hogy a *kadar* „alapszó” a valóságban nem élt, de épp azért maradt a *kadarka* az átmeneti szókatagóriában. Hogy

az öntudatlanul működő nyelvérzék valóban *kadar* + *ka* részre bontotta (és bontja) a *kadarka* szót, azt kétségtelenül igazolja, hogy bor-árjegyzékeken, kocsmai hirdetéseken s egyszerűbb emberek beszédében — az ő nyelvükben kevésbbé gátolja a hagyományérzék és a helyes beszédre való törekvés az önkéntelen újításokat — egyre gyakrabban jelenik meg a *kadar* „alapszó“ is. Ha aztán ez az új szó közönségessé válik, akkor a *kadarka* leíró szempontból már nem a tőszó → képzett szó átmeneti osztályba, hanem a származékszók kategóriájába tartozik.¹

Igen tanulságos ilyen szempontból a *beszéd* és a *beszél* szó esete (meg sok hozzájuk hasonló szóé). Ma a szigorúan leíró nyelvtan is, meg a nyelvtörténetben tájékozatlan ember is² bizonyára olyanforma, egy töről sarjadt szópárnak tekinti őket, mint pl. az *apród* meg az *apróz* szót. Minthogy az utóbbiak alapszava (az *apró*) külön is él, az *apród* és az *apróz* meglehetősen határozottsággal a képzett szók kategóriájába tartozik; a *beszéd* és a *beszél* „alapszavát“ azonban a mai köznyelv nem ismeri (csak az analógia-érzék képzelte el velünk többé-kevésbé homályosan): őket tehát csak valamilyen átmeneti kategóriába sorolhatjuk. Történetileg azonban ez a két szó nem egy és ugyanazon szóosztályból indult el az átmeneti kategória felé. A *beszéd* ugyanis szláv jövevényszó, vagyis történeti szempontból tőszó; ha tehát ma a *beszél* szó hatására bizonyos (alaki?) szempontból képzett szónak látszik, akkor a tőszó → származékszó fejlődés egyik fokán áll. A *beszél* viszont ennek a *beszéd* főnévnek a magyar származékából, a **beszéd(ē)l* > *beszél* (mint a régi *ebéd(ē)lik* > *ebéllik* 'ebédel') igéből fejlődött, s így a származékszók felől közeledett a tőszók felé. Megjegyzem, a *beszél* igének ez a világos hovatartozása elég régen elhomályosult, s a *beszéd* meg a *beszél* „közös alapszavát“, a *besze* főnevet már a kódexek korában elvonta a nyelvérzék (vö. Bécsi Kódex: *ē bēzet*, l. EtSz.). Akkortájt tehát — legalább is egy bizonyos nyelvterületen — a *beszéd* és a *beszél* már nem átmeneti osztályba tartozott, hanem a képzett szavakéba.

Sok érdekes példát találhatunk erre az átmeneti szókategóriára jövevény-igéink között is. Tudjuk, hogy ezek — a legrégibb török jövevényszavakat nem számítva — az átvételkor

¹ A jelentésnek alapszói és képzői részre való tagolása ebben az esetben talán nem nagyon fontos. Egyrészt ugyanis a *-ka* kicsinyítő képzőnek a *leányka* bornév jelentésében sincs világos funkciója: hiszen nem a *leány* bornevet kicsinyítjük vele — ilyen bornevünk nincs is —, hanem a *leányka* más értelmű szót foglaltuk le bornévül. Másrészt pedig mennél kevésbbé értjük meg a *kadarka* bornévben a *-ka* „képző“ jelentéselemét, annál ösztönösebben hagyjuk el a *kadar* „alapszó“ végéről.

² A nyelvész, ha a történeti előzményeket nem veheti figyelembe, maga is inkább csak nyelvérzékére támaszkodhat!

rendesen egy magyar *-l* igeképzővel bővültek (vö. Nyr. XXX, 108, 224; MNyK. I, 12/e, 36—7). Természetes tehát, hogy az ily módon bővült igéket a magyar nyelvérzék vagy akár a nyelvtudomány már az átvétel pillanatában sem sorolhatta az *ül*, *kér* típusú tőszók közé, hiszen az *-l* igeképző eléggé világosan felismerhető rajtuk; ilyen szempontból tehát jobban illettek a *kaszál*, *dobol* típusú származék-igék közé. Csakhogy emezeknek az alapszavát — a *kaszá-t*, a *dob-ot* — mindenki értelmes magyar szónak ismerte, az *ágál* (< latin *agere*), *citál* (< középlatin *citare*), *dinsztel* (< német *dünsten*) stb. „alapszavát“ azonban természetesen nem, ámbár — ismétlem — az *-l* igeképző alakját és funkcióját ezekben is felfedezhette. Hogy a magyarul beszélők átlaga valóban külön elemnek érezte bennük az *-l* képzőt, azt igazolja, hogy sok esetben a képző előtti rész (ha úgy tetszik: az „alapszó“, amely voltaképp azonos szokott lenni az idegen igetővel) ugyanolyan névszói jelentéssel telítődött, amilyen eredetileg is megvolt a *kaszál*, *dobol* típus alapszavában; végül aztán ez a névszó önálló életre is kelhetett. Így vonódott el pl. a *kapa* a *kapál* (< szláv *kopati*) vagy a *rajz* a *rajzol* (< német *reißen*) igéből. A mi szempontunkból pedig ez azt jelenti, hogy a *kapál* meg a *rajzol* elhagyta már eredeti tőszó → képzett szó átmeneti kategóriáját, s eljutott a világosan elemezhető származékszók osztályába.

Visszatérve tehát LAZICZIUS gondolatmenetére, az első (képzett szó → tőszó) átmeneti kategória mellett számolnunk kell a fordított irányú (tőszó → képzett szó) változás közben megfigyelhető átmeneti osztállyal is. Ennek a — meglehetősen gyakori — fejlődésnek a szokásos kiindulópontja az, hogy a nyelvérzék egyes tőszavak végén valamilyen képzőt ismer fel, s így az ez előtt lévő szóelembe lassan alapszói jelentést sűrít. A változás végső mozzanatát pedig az jelzi, hogy a vélt alapszó valóban megelevenedik, elvonódik.

B) LAZICZIUS második átmeneti kategóriájába azok a szavak tartoznak, amelyek az összetett szavaktól távolodnak s az egyszerűekhez közelednek. Azt hiszem mármost, hogy egy keskeny ösvény az egyszerű szavak felől is vezet az összetett szavak felé. Persze leíró szempontból egész mindegy, hogy egy átmeneti osztályba melyik irányból érkezik egy-egy szó; mint-hogy azonban az átmeneti szókatóriát LAZICZIUS is történeti alapon világította meg átalakulófélben lévő szavakon és csak egy irányú változást említett, megpróbálom igazolni az egyszerű szó → összetett szó — mindenesetre kicsi — átmeneti kategóriáját is.

Tudjuk, hogy a magyar nyelvterület egyes részein a *chirurgus* szó *kirorvos* alakban élt. Eredetileg tehát tőszó volt; de a *kirorvos* alakban már bizonyára mindenki az *orvos* szó valamilyen összetételét látta: nyilván ezért is formálta a nép etimologizáló kedve a *kirurgus-t* épen *kiro r v o s*-sá. De a

kirorvos még a népnyelvben sem lehet valóságos összetétel, mert az „utótagot“ mindenki jól „felismerte“ ugyan, a *kir*-szóelemmel azonban nem tudott mit kezdeni: csak úgy, amint a LAZICZIUS idézte *tegnap, holnap* szóban a *nap* mindnyájunk számára érthető szó, a *teg-* meg a *hol-* szóelem azonban nem. Ha tehát ma leíró szempontból a *tegnap* és a *holnap* ezért átmeneti osztályba tartozik, akkor ott és akkor, ahol és amikor a *kirorvos* szó él vagy élt, ezt is oda kell sorolnunk, bár jól ismerjük ellenkező irányú történeti előzményeit.

De az ú. n. népetimológia nemcsak a mai népnyelvben termel ki nyelvészeti kuriózumként ismert példákat az összetett szóvá válás terén (vö. *feldmarschall* > *fölmarsal, tuberosa* > *tubarózsa, cimiterium* > *cinterem*; I. SIMONYI Zs., A magyar nyelv² 350; HORGER A., A nyelvtudomány alapelvei² 82—8 stb.). PAIS DEZSŐ: MNy. XXIX, 43 kk. ismerteti a szláv *samostril* magyar megfelelőit. Kétségtelen, hogy a mi nyelvérzékünknek már a *számszerigy* alakváltozat sem egyszerű szó, bár világos elemzését sok — főleg jelentésbeli — nehézség gátolta. Valamivel tovább jutott azután az összetett szavak felé vezető úton, mikor az utolsó szótag *-ij* alakot nyert: „Amikor a *számszerigy* helyébe a *számszerij* hangalak lépett, a fegyvernév a tárgyi hasonlóságnál fogva is *ij* 'arcus' szavunkhoz kapcsolódott, vagyis a *számszerij* ~ *számszerij* így elémződött: *számszēr + ij* . . .“ (i. h. 46). Persze egészen világos összetett szónak mégsem tekinthetjük ezt a szót sem, mert a *számszēr* „előtag“ alaki, főleg pedig jelentésbeli tagoltsága némileg még mindig homályos maradt. A *számszēr + ij* (~ *ij* ~ *iv*) elemzést különben PAIS nemcsak régi adatokkal bizonyítja, hanem hivatkozik a nyelvészek szerkesztette NySz.-ra is, mely a *számszerigy*-et és változatait az *iv*, *ij*, illetőleg a *szēr* címszó alatt tárgyalja. A *számszerigy* és alakváltozatai e szerint az egyszerű szó → összetett szó átmeneti szókategóriába tartoztak; ezek közül az *-ij* ~ *-ij* ~ *-iv* végűek jutottak el a változás útján a legmesszebb, de a *számszēr* „előtag“ jelentésének homályos, még a naiv nyelvérzék előtt is elemzhetetlen volta miatt egyik sem lett igazi összetett szóvá.

Azt hiszem, ilyen úton magyarázhatjuk meg *burgus* ~ *burkus* 'porosz' szavunk keletkezését is. Ennek a tréfás-népies hangulatú — ma már elavult — népnevünknek az eredetéről az EtSz. ezt mondja: „A latinositott (*Branden-*)*burgus*-ból, SÁNDOR, Sokféle II, 145 . . . — KASSAI I, 381 és CzF. szerint (*branden-*)*burgicus*-ból.“ Az idézett két magyarázat közül az első a helyes. Bertalanffi Pál „Világnak . . . Rövid Esmérete“ című könyvében (Nagyszombat, 1757.) még általában a teljesebb *Brandenburgus* alakot használja: „Minékutánna 1637. Szt. *Bogislaus* XIV. Hertzegje férjfi örökös nélkül ki-múlt volna, akkor (jól-lehet a' közel való atyafilágért a' *Brandenburgus*nak lött légyen igafsága *Pomerániához*) a'

Svéciai Király fzőrnyen meg-hartzolt azért a' *Brandenburguffal*" (585 stb.). Egy esetben azonban már a rövidebb alak is előkerül: „a' Quedlinburgi *Lutheránus* Monoftort . . . *Fridrik* Saxon. *Electo*r bizonyos lompa pénzért a' Burgusnak oltalma alá adá" (579). Érdekes, hogy a hosszabb *Brandenburgus* alakot — mint az idegen neveket nagyobbbrészt — dölten szedette Bertalanffi, a rövidebb *Burgus*-t azonban nem. Úgy lát-szik tehát, hogy Bertalanffi emezt — bár nyilván csak Mária Terézia első porosz háborúiban született meg — közönsége-sebbnek érezte, mint a régebbi, de tudósabb, idegenes izű *Brandenburgus*-t. Azt pedig, hogy miért lett az akkori magya-rok ajkán a *Brandenburgus*-ból *burgus*, csak azzal magyaráz-hatjuk, hogy a hosszú idegen szó két végső szótagja — hang-zásban — egybeesett egy régóta meglévő, a népnelyvben meg-lehetősen elterjedt magyar szóval: *burkos*, alakv.: *burgus* (l. EtSz. I, 482), *burkus*: ? MÁRIAFI, *Fraz.* 152 szerint tisztán-inneni változata a Dunántúl járatos *burgus*-nak; az EtSz. csak emezt idézi két helyütt is (a *burkos* alakváltozataként I, 482 és a *burkus* népnév alakváltozataként I, 577); 1932-ben egy panyidaróci születésű nógrádmegyei embertől hallottam: „olyan *burkus* fejű“, t. i. puli. Ennek a szónak a jelentése az EtSz. idézte adatokban 'lombos, sűrű lombú'; az előbb említett nógrádmegyei példában azonban 'bozontos, borzas, kócos' az értelme, s bizonyára másutt is ilyen értelemben lett kutya-névvé; pl.: *Burkus* Debrecenben (NyF. XXVI, 23); *Burkos* a Székelyföldön (l. Tamási Áron *Összes novellái.* Bp., 1942. 200). A két jelentés kapcsolatát vö. különben a *lombos* és a *lompos* összefüggésével (l. SzófSz.). — Így már könnyen megérthetjük, miért ragadta meg a magyar emberek figyelmét a hosszadalmas *Brandenburgus* népnévnek épp a végső része; azért, mert ennek már volt a nyelvünkben egy homonym szava: t. i. a hangulat-festő hangzású, 'lombos; borzas (?)' jelentésű (*burkos* ~ *burkus* ~) *burgus* szó. Ez magyarázhatja meg azt is, hogy a *Brandenburgus*-ból önállósult „utótag“, a *burgus* miért terjedt el olyan feltűnő gyorsan; meg azt is, hogy miért keletkezett ennek a népnévnek is aránylag hamar *burkos* (1765/95: „a' *Burkost* vághassa ölhesse“ *Gvad.* Időt. 16) és *burkus* (1788 óta, l. EtSz.) változata; legfőként pedig azt, hogy honnan kapta ez a népnév tréfás-népies hangulatát. — Megjegyzem, CzF. szerint a *burkus* népnévnek 'nyers, kemény természetű' jelen-tése is volt. Én a magam olvasmányaimban nem találtam ilyen példát, s az említett hangulati velejáró miatt nem is nagyon hiszem, hogy volt ilyen. Az azonban nem lehetetlen, hogy a *burkus* szó egy adott esetben a poroszok tulajdonságára vonat-kozott, s innen vette CzF. az említett értelmet.

A *Brandenburgus* > *burgus* elvonást tehát szintén az tette lehetővé, hogy a népies szófejtés az utolsó két szótagot értel-mes szónak vette; vagyis mert a *Brandenburgus* — legalább

a népi nyelvérzéknek — már nem volt egyszerű szó, ha összetett szintén nem lehetett is az első szótagok értelmezhetetlen volta miatt. Az azonban nem egészen meggyőző, amit SIMONYI NyF. XI, 8 állít, hogy t. i. a *káté*, a *prepa*, a *cisztër* stb. is azért válhatott ki a *kátékizmus*, a *preparandista*, a *cisztërcita* szóból, mert a „magyar fül“ emezeket összetett szavaknak fogta fel. Sokszor ugyanis a játékos szórövidítő hajlam is alkot efféle szavakat; ilyen pl. a mai *tulaj* (< *tulajdonos*) is.

C) LAZICZIUS harmadik átmeneti kategóriája azokat a szavakat foglalja magában, amelyek az összetett szók osztályából kiválva a képzeteké felé közelednek, de ide még nem jutottak el. A nyelvtudomány azonban arra is ismer példát, hogy egy képzett szó a maga kasztját elhagyva, az összetett szóké felé haladtában egy ideig szintén csak átmeneti kategóriába sorolható. Itt van pl. *kisded* szavunk. SIMONYI: NyF. XI, 7 ezt mondja róla: „A *-ded* képző idővel ritka lett, sok vidéken talán egyáltalán nem volt szokásban, azért a *kisded* szót összetett kifejezésnek vették, minő pl. a *kis gyermek* v. *kis lány*. Már a 18. században így írja Kónyi János: »kisdedek« (Ábel halála 76), »kis-ded« (125)“. Ezeknek az íróknak, illetőleg ezeknek a vidékeknek a nyelvérzéke szerint tehát a *kisded* már nem képzett szó; de még nem is összetett szó, hiszen a *ded* „utótag“ máshonnan nem lehetett ismeretes. A változás azonban nem állt meg ezen a fokon: a nyelvtudat sok helyen annyira határozottan egész szónak érezte a *kisded* második felét is, hogy önálló életre keltette, részben 'kised gyermek', részben 'kicsiny' jelentésben (l. EtSz. I, 1293). Akiknek a nyelvében pedig ez a *ded* szó is élt, azoknak a szempontjából a *kisded* már nem átmeneti szóosztályba tartozó, hanem valóságos összetett szó lett.

Tudatosabb nyelvújító eljárás, de ugyanilyen naiv szóelemzés alapján teremtette meg a *szélhűdés* szónak, tehát a *szélhűd(ik)* ige *-és* képzős származékának valójában *-hűd(ik)* + *-és* képzőből álló „utótagját“, a *hűdés-t* (vö. NyÚSz., NyF. XI, 7).

Idegen (német) nyelvi hatásra választottuk le s tettük önálló szóvá az *-izmus* idegen eredetű képzőt (vö. MNyTK. I, 12/e, 37 stb.). SIMONYI: NyF. XI, 7 szerint a *latinizmus*, *germanizmus* szóból vált ki, 'idegenszerűség' értelemben. Ma inkább 'újabb művészeti irány' jelentésben járja, s így a *naturalizmus*, *verizmus*, *expresszionizmus*, *impresszionizmus*, *kubizmus*, *futurizmus*, *dadaizmus* szó közös alkotóelemét érezzük benne.

D) Az összetett szavak osztályától némelyek nem a származékszók felé távolodtak el az idők folyamán, mint a LAZICZIUS harmadik kategóriájába tartozó szavak, hanem a szintaktikai formanszál, vagyis raggal bővült egyszerű szavak felé. Nagyjában ismerjük már a *-ben*, *-be*, *-ből* határozórag eredetét: tudjuk, hogy mind a *bél* névszó egy-egy ragos alak-

jából rövidült meg, mégpedig (mai magánhangzókat véve) ezekből: **bel(ē)n*, *belé*, *belől* (vö. EtSz.). Ezek a teljesebb alakok előbb névutós szerkezetekben éltek, majd a névutós szerkezetek összeforrása során összetett szók utótagjaivá lettek, mint pl. újabban az *előtt*, *után* névutó a *délelőtt*, *délután*, *tegnapelőtt*, *holnapután* szóban. (Ezen a fokon lehet esetleg a HB. *vilagbele*, *uruzagbele*, *timnucebelevl* szava.) Utóbb azután az ilyen összetett szerkezetekben vagy alakilag vagy jelentésben vagy mindkét szempontból elhomályosult az utótag, s valószínűs rag lett belőle. (Bizonyosan ezt a fokot mutatja a HB. *iovben*, *milostben*, *paradisumben* szava.) A változás során azonban természetesen kellett lennie olyan kornak is, melyben a nyelvérzék a *vilagbele* típusú szavakat még nem tekintette olyan egyszerű ragos szónak, mint a HB.-beli *intetvinec*-et, de már olyan világosan tagolt összetett szónak sem, mint a *birsagnop*-ot, vagyis mikor egy-egy mai ragos szavunk még az összetett szó → ragos szó átmeneti osztályba tartozott.

Ebbe az átmeneti osztályba hosszabb-rövidebb ideig aránylag sok szavunk tartozott; hogy csak a legbiztosabbakat említsem: a *-kor*, a *-szēr*, a *-szërte*, a *-kép(en)* határozóragos, az *-nk* és a *-ték* személyragos szavak valaha szintén összetettek voltak.

E) Röviden utaltam már fentebb is arra, hogy KELEMEN JÓZSEF szerint a magyar ikerszavakat szótani szempontból mind a képzett, mind az összetett szavaktól el kell választanunk, noha mindkét utóbbi csoporttal vannak közös vonásaik (MNy. XXXV, 242—3). Az ikerszónak e szerint egyik legjellemzőbb tulajdonsága az, hogy „legalább egyik tagja rendszerint csak a szóalkotásban keletkezett... s önmagában nem használható“ (i. h. 240). Azonban a kollektív nyelvtudat — az újabb időkig a nyelvtudomány is — igen nehezen tett különbséget pl. a *tarka-barka*, a *dirib-darab*, az *irul-pirul* ikerszó meg az *ide-oda*, *té-tova*, *zúg-búg*, (rég) *si-ri* mellérendelő szóösszetétel között. Az utóbbiak ugyan épp olyan önálló — ellentétes vagy hasonló értelmű — szavakból állnak, mint pl. a *jön-megy*, a *búbánat*, a *szíve-velle*, tehát valóban összetett szók; a két tag hasonló hangzása miatt azonban nehéz őket egész más szócsoporthoz nyilvánartatani s elválasztani az említett ikerszavaktól, amelyekben a hasonló hangalakú szavaknak egyike a másiknak csak fokozó alakváltozata. A nyelvész ma a magánhangzók meg a szókezdő mássalhangzók (vagy még inkább nyelvtörténeti tájékozottsága) alapján rendszeren eligazodik ugyan közöttük, de a naiv nyelvérzék nem nagyon tudja elhatárolni pl. a *zúg-búg*, *si-ri* típusú összetetteket a *csireg-csörög*, *üz-füz* típusú ikerszóktól. Az a megkülönböztetési alap t. i., hogy az összetételnek mindkét tagja,

az ikerszónak meg legfeljebb az egyik tagja használható külön szóként, meglehetősen változó.¹

α) A változások egyik fő típusa az ikerszókból indul ki. Gyakran előfordul pl., hogy az ikerszónak az a része, melynek eredetileg nem volt saját jelentése és önálló élete, a másik, jelentős szóból szintén jelentést szív magába, s később önálló szóvá lesz. Ez nem is csoda: hiszen pl. az *izeg-mozog*, a *tipeg-topog* iker-igének mint állítmánynak éppúgy mindkét tagját ragozzuk, mint a mellérendelt igei összetételekét: *izegjen-mozogjon*, *tipeggett-topogott* ~ *zúgjon-búgjon*, *fürjt-faragott*. Ha a jelentésmódosító ragokat és jeleket, sőt a képzőket (*izegphet-mozoghat*) is felveheti az önálló szóként nem használt tag, lassan a nyelvérzék is több jelentést kezd neki tulajdonítani. Így kaphatott határozottabb jelentést pl. a *tipeg-topog* első tagja is, majd pedig, miután az ikerszó így inkább mellérendelt igepárrá lett, önálló életét is megkezdhetette. (Némileg másként SIMONYI: NyF. XI, 5.) Tudjuk pl., hogy a névszók körében így lett önálló szóvá a *Pista* az *Ista-Pista*, a *Bandi* az *Andi-Bandi*, a *Panna* az *Anna-Panna* stb. ikerítésből, mint az *István*, az *András*, az *Anna* becézőalakja (vö. GOMBOCZ, Alaktan 150).

β) A másik fő típus a mellérendelt szavak ikerszóvá való átalakulása. Az is elég gyakori t. i., kivált a nép nyelvében, hogy az összetételnek az egyik tagja — az analógia hatására — hasonlóvá lesz a másik tag hangalakjához, s így önálló életet is élő, értelmes szóból külön nem használatos szóelemmé, a másik tag pusztá fokozó-színező alakváltozatává válik. Így lett a *szedett-vett*-ből *szedett-vedett*; a *bejárta Tolnát-Baranyát* szólásból *bejárta Toronyát-Baranyát* vagy *Toronyát-Boronyát* (emebben a változatban mindkét szó elvesztette eredeti jelentését és hangalakját); az *ungon-beregen túljár* kifejezés első része is így hangzott régebben: *Ungon-Bergen*; az *izzé-porrá tör* szólás eredeti alakja ez volt: *izzé-porrá tör*; a *térül-fordul* mellérendelt igepárból *térül-férül* ikerszó lett stb. (vö. MNytK. I/1, 36—7 stb.). Persze mikor ez az alaki változás a közösség nyelvében terjedni kezdett, akkor pl. a *szedett-vett*, *izzé-porrá* szópár jelentése már aligha lehetett olyan világosan kéttagú, mint ma pl. az *esőben-hóban* vagy az *este-reggel* szópáré: az összetett szó kategóriáját tehát már kezdték ezek a szavak is elhagyni. Hogy mármost ezen a fokon a *szedett-vett*-ben az előtag, az *izzé-porrá* esetében pedig az utótag jelentése volt-e mégis világosabb, s azért változott-e meg amott az utótag (*szedett-vett* > *szedett-vedett*, nem pedig *szett-vett*), emitt meg az előtag (*izzé-porrá* > *izzé-porrá*, nem pedig *izzé-porzá*), vagy pedig a szavak hangalakja irányította-e

¹ Az ikerszavak életének különböző jelenségeit behatóan tárgyalta legutóbb akadémiai székfoglalójában és a Magyar Nyelvtudományi Társaság előtt tartott előadásában PAIS DEZSŐ.

éppen ilyen alaki hasonulással az ikerszóvá válást, azt nem merném találgatni. Az kétségtelen, hogy a jelentés „tömbösödése” mindkét szóban megindult már az alaki változás előtt, de ez a jelentésmódosulás ebben az esetben nem összetett szó → egyszerű szó változást idézett elő, mint a LAZICZIUS említette *húsvét*, *testvér* stb. szóban, hanem — a hasonló szóvégzet, illetőleg a párhuzamos hangzás hatására — összetett szó → ikerszó változást.

A lényeges mármost mindkét változáscsoportban az, hogy az átalakulás során egyrészt ikerszó → összetett szó, másrészt összetett szó → ikerszó átmeneti kategóriába sorolhatnánk egy-egy adott időpontban minden átcsapó szót, — ha t. i. az átalakulás fázisait aprólékos figyelemmel nézzük.

7. Látjuk tehát, hogy a szókategóriák között is éppen úgy igen sok irányú áthajlás és átcsapás lehetséges, mint a szófajok között. A határok itt is elmosódottak; sokszor igen nehéz megmondani egy-egy szóról, hogy hová is tartozik, mert bizonyos szempontból ide, bizonyos szempontból oda kellene utalnunk. Ha szigorúan el akarunk határolni minden átmeneti szókategóriát, akkor talán több átmeneti osztályt kapunk, mint ahány határozott szókategóriát eddig ismertünk.

8. A szófajok vizsgálatakor azt láttuk, hogy a kisebb leíró nyelvtanok igen jól megoldhatják feladatukat akkor is, ha nem tárgyalnak külön-külön minden „átmeneti szófajt”: elég, ha az átcsapásokra és ingadozásokra utalnak. Még inkább áll ez a most sorra vett átmeneti szókategóriákra. LAZICZIUS világosan igazolta néhányuk meglétét; kimutatta, hogy pl. az egyszerű szó és az összetett szó osztálya csak a két pólust jelzi: ezek közt azonban az átmenetek végtelen sora alkot hidat. Nyelvtankönyveinknek tehát erre kell figyelmeztetniük a nyelv iránt érdeklődőket; ha ezt megteszik, az átmeneti osztályok pontos kimutatása már csak zavarná az olvasót. Hiszen, azt hiszem, a nyelvi jelenségek és elemek osztályai általában csak a jellemzőbb esetekre vonatkoznak, s mellettük az átmeneti és a kivételes jelenségeket, elemeket a nyelvtanok csak megemlítik. S a szókategóriák közt úgyszólván több összekötő híd van, mint amennyiről LAZICZIUS szólt. (Az, hogy egy-egy összekötő hídra két irányból is jöttek szavak, a leíró vizsgálat szempontjából közömbös: ennek a tisztázása csak némi történeti tanulsággal szolgálhat.)

TECHERT JÓZSEF.

Török személynevek.

Itemir.

GOMBOCZ ZOLTÁN „Árpádkori török személyneveink” című értekezésében az Árpád-korban több szolgarendű és nemes embertől viselt *Itemir* személynevet az ALMÁSY feljegyezte

(KSz. II, 118) kara-kirgiz *Itemir* névből¹ származtatja (MNY. XI, 150). A kara-kirgiz nevet pedig egy nem világos alapszó (? ótör. *it-* 'fortstossen, verlassen') *-mür* ~ *-mir* képzős származékának magyarázza.² Szerinte ugyanazon alapszónak a származékai a török *Itek*, *Itmes* és *Itikän* nevek is.³

GOMBOCZnak a magyar *Itemir* < török *Itemir* magyarázata kétségkívül helyes. A török *Itemir* név eredetére vonatkozó nézetéhez azonban már szó fér. — Először is külön kell választanunk az *Itemir*-től az idevont *Itek* nevet, amelyet R. NAGY LÁSZLÓ (NyK. XLVI, 126) GOMBOCZTól eltérően a török *it* 'kutya' szó *-k* kicsinyítő képzővel alakult származékának magyarázott. — Az *Itemir* nevet nem lehet az *it-* igéből eredeztetni, mert akkor nem tudjuk megmagyarázni a második szótagbeli magánhangzót: Mivel a *-mür* ~ *-mir* képzőnek nincs a törökben *-ämür* ~ *-ämür* alakváltozata, csak egy **Itmir* alak tehető fel, amelyet alaki nehézségek miatt lehetetlen a magyar *Itemir*-rel egyeztetni. Ezenkívül ennek a személynévnek van *Idomer* alakváltozata is (LÁSZLÓ RÁSONYI: AECO. I, 229, 27. j.), amely az *it-* igével kapcsolatba nem hozható a szóközépi *-d-* miatt sem.

Az *Itemir* személynév megfejtése sokkal egyszerűbb. Erre vezet bennünket maga ALMÁSY, akinek a feljegyzése alapján ismerjük ezt a nevet. „Vándorútam Ázsia szívébe“ című (1903.) útleírásában ALMÁSY a következőket írja: „Az aulban lakott egy hivatásos vadász is, valami *Ytemir* nevezetű, akit közönségesen *Temir*-nek neveztek, s ez örömmel csatlakozott kirándulásaimhoz“ (301). A továbbiakban ALMÁSY maga is *Ytemir* helyett csak *Temir*-t ír (302, 305, 307, 310 stb.). Világos tehát, hogy itt összetett személynévvel van dolgunk, amelynek második tagja a személynevekben oly gyakori török *tämür*, *temür*, *timür* 'vas' szó (a *tämür* szóról mint személynévről vö.: KARL FOY: MSOSpr. II, 287—93, 216—7; R. NAGY LÁSZLÓ: NyK. XLVI, 132; MLADENOFF: MNY. XXI, 39 stb.).

Ami a név első részét illeti, nincsen kizárva, hogy benne a törökben gyakran személynévül is használt *it* 'kutya' szó lappang. Tehát: **It temür* 'Kutya-vas' > **Ittemür* > *Itemür*. — Ehhez hasonló hangfejlődést látunk a szintén török eredetű magyar *Akos* névben (GOMBOCZ: MNY. X, 246). Ennek a török

¹ Az *Itemir* név a török régiségben eddig ismeretlen. M. QUATREMÈRE (Histoire des Mongols de la Perse. Paris, 1836. 106, 40. j.) Mirkhond művéből idéz egy *ایتمور* nevet, de ennek olvasása bizonytalan.

² A *-mür* (~ *-mar*) képző igen ritka a törökben. ANANJASZ ZAJĄCZKOWSKI (Sufiksy 41) összesen három (!) példát idéz rá.

³ Az *Itemir* nevet a török *it-* 'lök, üt, lyukaszt' igéhez kapcsolja — valószínűleg GOMBOCZ nyomán — PAIS DEZSŐ: MNY. XXX, 127 is. Vö. még GYÖRFFY GYÖRGY: KCSA. I. kieg. k. 460. — GOMBOCZ: MNY. XI, 150 után *-mür* képzőt lát az *Itemir*-ben MELICH JÁNOS: MNY. XXV, 178 is. Vö. még MELICH: MNY. XXII, 201; RÁSONYI: AECO. I, 229, 27. j.

Aquš megfelelője egy régebbi *aq quš* 'fehér sólyom' összetételből való.

Ami a 'kutya' jelentésű szavak tulajdonnévi használatát illeti, tudjuk, hogy ezek a törökben gyakran szerepelnek személynevekül. Ilyenek: *It-balla* 'Kutyafia' (NÉMETH, HonfKial. 191) | *It-küçüjük* 'Kis-kutya' (NÉMETH i. m. 191) | *It-semis* (R. NAGY LÁSZLÓ: NyK. XLVI, 126; MNy. XXIII, 279) | Abû Hayyân: Kitâb al-Idrâk li-lisân al-Atrâk *Köpük* 'személynév' (AHMET CAFEROĞLU kiad. Istanbul, 1931. 52), vö. oszm. *köpük* 'kutya' | *Baraq* (RÁSONYI: AECO. I, 231), vö. kirg. *baraq* 'ein Hund mit krausem Haare'. Egyéb példákat l. R. NAGY i. h. 126.

Az **It temir* > **Itemir* > *Itemir* magyarázattal egész könnyen érthetjük az említett *Idomer* alakváltozatot is. T. i. a *temir* szónak van a törökben *demir* formája is, amely a személynevekben többször *domir* alakot vesz fel. Így pl. az *El temir* 'birodalom-vas' (és nem 'kéz-vas', ahogy MLADENOFF: MNy. XXI, 38—9 gondolja) névnek van *Aldomir* alakja (RÁSONYI: MNy. XXVI, 325; AECO. I, 229, 27. j.). A török *Toq temir* személynév az orosz évkönyvekben ТОҚТОМІРЬ formában jelenik meg (RÁSONYI NAGY: MNy. XXVI, 325). Ezek szerint tehát az *Itemir* ~ *Idomir* alakok megfelelése szabályos.

Tehát összefoglalva: az *Itemir* (~ *Idomir*) név minden bizonnyal összetétel, amelynek a második része kétségtelenül a *temir* 'vas' szó; első részében meg több-kevesebb valószínűséggel az *it* 'kutya' szót kereshetjük.

Yollıy.¹

MELICH JÁNOS (HonfMg. 300; RétHongr. VI, 77) a *Gyalou* 'Gyalu' személynév eredetét kutatva a türk *Yollıy* nevet is megemlíti. Többek között megjegyzi, hogy a türk *Yollıy* név jelentése nincsen tisztázva.

A *Yollıy* személynév, az orchoni feliratok szerzőjének a neve, már többször szerepelt az irodalomban. Azonban az eddigi megfejtési kísérletekkel megnyugtató eredményhez nem jutottunk.

A név megfejtésére vonatkozólag legelőször RADLOFFnál (Die alttürkischen Inschriften. Neue Folge. St. Petersburg, 1897. 173) a következő megjegyzést találjuk: „*Yollıy* 'der Glückliche (d. h. der den richtigen Weg hat)'“. — RADLOFF véleménye szerint a *Yollıy* személynévben tehát a török *ıol* 'út' szó rejlik. A megfejtés természetesen nem tartható helyesnek, mert a kiindulásul szolgáló 'út' jelentésű *ıol* szó és az eredmény között semmi kapcsolat sincsen.

RADLOFF után *Yollıy* nevét VÁMBÉRY is megpróbálta értelmezni. Szerinte a „*Jollig-tügin*“ annyit jelent mint 'der

¹ A Kőrösi Csoma-Társaság 1940. május 28-i ülésén tartott előadás.

opferähnliche' (MSFOu. XII, 113). — Ma jól tudjuk, hogy a *tägin* méltóságnév, és 'herceg' a jelentése. VÁMBÉRY pedig a szót az 'ähnlich, gleich' jelentésű *täg* szó *-in* adverbium-képzővel ellátott alakjának magyarázza, teljesen alaptalanul. E szerint a magyarázat szerint a „*Jollig*“ szónak áldozatot kell jelentenie. Valóban van is a török nyelvek egy részében egy *yoluy* szó: türk *yoluq* 'Opfer' (RADLOFF, Die alttürkischen Inschriften der Mongolei. St. Petersburg, 1895. 249) | ujj. *yuluy* 'Kauf' (BANG—VON GABAIN—RACHMATI, TT. VI, 93) | Kāšyari *yoluy* 'Lösegeld, Opfer' (BROCKELMANN) | Ibn Muhannā *yuluy* (MELIORANSKI), *yoluy* (BATTAL) | Abū Hayyān *yuluv* (CAFEROĞLU) | kar. T. *yuluv* 'Lösegeld' (KOWALSKI).¹ — Ezt a magyarázatot meghíúsítja a név formája. Mint látni fogjuk, a kérdéses személynév eredeti alakja geminált *-ll*-el volt, pedig a vele egyeztetett szó mindenütt *-l*-el *yoluy*-nak hangzik.

A névnek egy másik régebbi megfejtési kísérlete ATALAY-nál, Türk büyükləri veya türk adları (Istanbul, 1339. 109) található, ahol a név a török *uluy* 'nagy' szóval van egybevetve.

A kérdéssel legújabban RAMSTEDT foglalkozik kalmük szótarában. Egy mongol nyelvjárásban régebben volt egy *zol* alakú szó 'Glück, glückliche Reise, Erfolg' jelentésben. E szó török rokonságát keresve RAMSTEDT a török *zol* 'út' szó mellett a *Yolliy* nevet is megemlíti, és a nevet 'der erfolgreiche'-nek fordítja. Világos tehát, hogy a név megfejtésénél RAMSTEDT is — mint régen RADLOFF — az 'út' jelentésű *zol* szót látta.

A név megfejtésére vonatkozólag más magyarázatot nem ismerek.

Nézzük most már milyen a név eredeti alakja. — A név a feliratokban a következő formákban fordul elő: *yolliy* [IS 13, I SE, II SW] | *yolliy* [I SW] (THOMSEN: MSFOu. V, 119, 120, 134, 120). Az első alak ötször, a második pedig csak egyszer szerepel. Szerintünk ez az utóbbi *yolliy* alak az eredeti, annak ellenére, hogy csak egyszer fordul elő: Úgy látszik, a törökök az *-ll*-et is, mint az *-l*-et, majdnem szabályszerűen csak egy betűvel jelölték. Erre van egy jellemző példánk: a feliratokon előfordul az 'ötven' jelentésű török *äñig* szó, csak kétszer [IES, II S 7], de mindig csak egy *-l*-el van írva. Pedig a szónak az eredeti alakja — amint már THOMSEN is említi (i. h. 33) — nem *ällig*, hanem *ällig*.

¹ A *yoluy* szó nyilvánvalóan a *zol*- (ujg.) 'handeln', (Ibn Muhannā) 'fogságból megváltani' ige származéka, amellyel rokon az irodalmi mongol *doli*- 'changer, échanger, troquer', *joli*- 'rançonner, racheter, reprendre tout ce qu'on avait mis en gage; faire payer, condamner à une amende' (KOWALEWSKI) és irodalmi oirat *doli*- 'cserél, vált' (POZDNEEV) ige.

A *Yolliy* szerintünk képzett szó: *yol + luy*. A *yol* szó az ujjurban 'Glück' jelentésben fordul elő (BANG—VON GABAIN, AnalInd.; RACHMATI, TT. VII index). Az ujjuron kívül megvan a jakutban is *yol* alakban és 'Glück, Heil' jelentésben (BÖHTLINGK). A szót még a mongolban is megtaláljuk: *yol* 'bonheur, avantage, succès, reussite' értelemben, szabályszerűen szókezdő *j*-vel a török *y*-nek megfelelően. E szerint a jakut szó mongol jövevény, mert ha eredeti jakut szó lett volna, akkor *suol-nak hangzanék. — A *-liy* pedig jól ismert nomen possessoris képző, amely személynevekben is gyakran szerepel. Megjegyzendő még, hogy maga a *yolluy* elő is fordul az ujjurban 'glücklich' jelentéssel (BANG—VON GABAIN, AnalInd.). Vö. még kirg. *joldu* 'glücklich' (RADLOFF).

Yolliy törökül tehát a. m. 'szerencsés'.

Hasonló alakú és jelentésű személynevek a török népeknél egyáltalában nem ritkák. Pl. van a törököknél egy *Qutluy* személynév, amely képzés és jelentés tekintetében a *Yolliy* pontos mása. Mint a *Yolliy*, a *Qutluy* is egy 'szerencse' jelentésű *qut* szó *-luy* képzővel alakult alakja. Ez a személynév igen gyakori. A kínai források szerint ezt a nevet Elteriész kagán, a türk nemzeti függetlenség visszaszerzője, is viselte. Az ujjuroknál vannak ilyen nevek mint pl. *Qutluy Buya* 'A szerencsés, a bika' (RADLOFF, Uigurische Sprachdenkmäler. Ed. S. MALOV. Leningrad, 1928. 281), *Qutluy Bäg* 'A szerencsés, a bég' (uo.), *Qutluy Temür* 'A szerencsés, a vas' (uo.). 744 körül egy nyugati türk fejedelem neve *El-etmiş Qutluy Bilgü* 'Aki a népet megszervezte, a szerencsés, a bölcs' (CHAVANNES, Documents sur les Tou-kiue occidentaux. 286, 1. j.). Ugyanebbe a jelentéstani kategóriába tartozik még az ujjur *Qutadmış* tulajdonnév is, amely az ujjur *qutad-* 'boldognak lenni' igének *-miş* képzős származéka. — E példák számát tetszés szerint szaporítani lehetne.

A *Yolliy* név tudomásunk szerint máshol nem fordul elő. A THOMSENTŐL megfejtett Stein-féle ótörök nyelvemlékben van egy személynév, amelyet THOMSEN kételkedve *yul(uq?)*-nak olvas.¹ Ezt a nevet ugyanannyi joggal *yol(uq)*-nak is lehet olvasni. De hogy összefügg-e a bennünket érdeklő névvel, azt nem tudjuk megállapítani.²

HASAN EREN.

¹ THOMSEN, Dr. M. A. Stein's Manuscripts in Turkish »Runic« Script from Miran and Tun-huang: JRAS. January 1912. 187; Samlede Afhandlinger III, 223.

² Néhány évvel ezelőtt egy orosz tudós, N. N. KOZ'MIN, a Sergej Ol'denburg Emlékkönyvben (Leningrad, 1934.) részletesen foglalkozott *Yolliy* teginnek, mint államférfinak a jelentőségével és szerepével. Erre vonatkozólag igen érdekes megfigyelései vannak KOZ'MINNAK, azonban a vitás *ati* szóval kapcsolatban kifejtett nézetét alig helyeselhetjük.

Mi a szó funkciója? ¹

9. A tárgyias igealakok nyelvünk karakterológiájának fontos tényezői. Vizsgáljuk meg most tárgyias igealakjainkat a nyelvi funkció szempontjából. Mi a tárgyias igealak jelölő szerepe? Hogyan viselkedik nyelvtudatunk a tárgyias ragozású igealak értelmezésében?

A mai magyar nyelvtudatban a *látlak* szóalak hallatára a következő tudati adottságok keletkeznek: 1. a 'látás' tárgy-kép, illetőleg cselekvés-kép; 2. a 'látás' történésnek a második személyű passzív alannyal (a tárggyal) való determinációja, azaz a | lát — te | viszony; 3. ugyanannak a 'látás' képzetnek az egyes első személyű cselekvő alannyal való meghatározottsága, tehát a | lát — én | viszony. A jelentés három alkatrészében van egy közös tényező: a 'lát' ige-tővel jelzett tárgyias cselekvés, illetőleg történés képe. Ez az 1. jelentéstagban irány nélküli folyamatként szerepel, mely még sem a folyamat eredő pontjával, sem annak célpontjával nincs meghatározva, tehát sem cselekvő, sem szenvedő történésnek nem minősíthető, hanem igazi közömbös történésnek. A 2. jelentéstagban ugyanez a 'lát' ige-tő a folyamat célpontjával van meghatározva, tehát a történés már specializált értékben jelenik meg mint szenvedő történés. A 3. jelentéstagban végül ugyanez a 'lát' ige-folyamat az eredőpontjával, a cselekvővel van determinálva, ennél fogva itt a 'lát' ige-tő értéke cselekvő történésnek, azaz röviden cselekvésnek fogható fel. A *látlak* szóalakhoz rendelt tudattartalmat tehát így tagolhatjuk:

látlak = 'lát' + | lát — te | + | lát — én |
vagy jelezve a 'lát' ige-tő közömbös, passzív, illetőleg aktív értékeit:

látlak = 'Sehen' + | gesehen werden — du | + | sehen — ich |. Ha most már e három tagozatú jelentésszerkezet azonos elemét nem ismételjük minden tagban, akkor ez az egyszerű hármas jelentéskomplexum adódik:

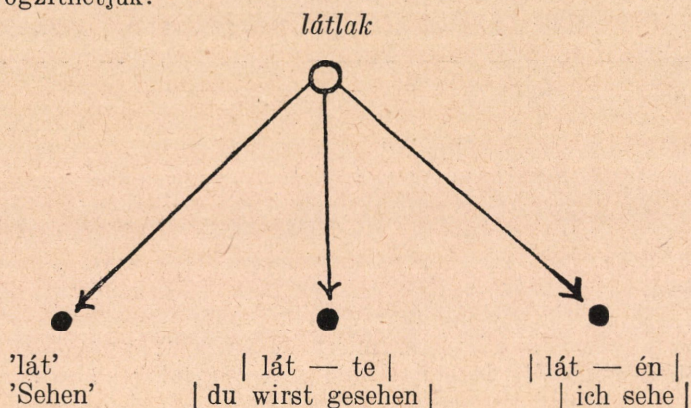
látlak = (lát — te — én).

Hogy tárgyias igealakjaink jelentése logikailag háromtagú lelki képlet, azt nyelvészeink is elismerik.² Csak arra nem terjedt ki idáig a kutatás figyelme, hogy ez a jelentéshármaság nem egyszerűen három tárgykép halmaza, hanem egy tárgykép (illetőleg cselekvés- vagy történés-kép) és két határozott viszony kapcsolata. Ha ezt a fontos körülményt szem előtt tartotta volna a kutatás, akkor bizonyára arról sem felejtkezett volna meg, hogy a 'lát' ige-tő mindhárom tagban más és más értékben szerepel: 1. közömbös történés, 2. szenvedő igejelentés, 3. cselekvő ige.

¹ L. MNy. XXXVIII, 178—91.

² Vö. GOMBOCZ, Über die Haupttypen der ungarischen Verbalformen UngJb. X, 1 kk.

Összefoglalva a fentieket — a *látlak* szóalak funkcióját így rögzíthetjük:

A magyar nyelvben — de másutt is — igealakok kettős: aktív és passzív funkcióban való használata egészen közönséges, mindennapi jelenség. A HB. *kinec odut hotolm* kifejezése annyit jelent, hogy 'kinek adatott hatalom', azaz abban a korban az *odut* szóalak közönséges 'adott' cselekvő értelme mellett megvolt a visszaható vagy szenvedő 'adódott, adatott' értelme is.¹ Ugyanígy *megoldott* nemcsak 'solvebat', hanem 'solvebatur' is (vö. a „Toldi“ IV. énekében: *Hogy' kinyílt a szíve! hogy' megoldott nyelve!* azaz 'megoldódott'). Közönséges a *hallott* igealak kettős funkciója is: 1. 'audiebat', 2. 'audiebatur' (vö. ... *és a zaj sem hallott*, — azaz 'hallatott, hallatszott' „Toldi“ IV.). Az ikes ragozás kialakulása előtt okvetlenül volt egy olyan korszak nyelvünk fejlődésében, amikor ugyanaz az igealak minden időben — nemcsak a múltban — kettős funkciót töltött be, azaz: volt egy cselekvő s volt egy szenvedő jelentése. A **látol* alak e szerint egyformán jelentette azt, hogy 'vides', és azt, hogy 'videris'. Ha most már a 'videris' funkciójú **látol* igealakot továbbragozzuk, s cselekvő egyes 1. személyű raggal látjuk el, akkor jutunk el a *látlak* tárgyias alakhoz, amelynek jelentése tehát eredete szerint is összetett, mert több funkciót tömörít egybe: 'du wirst gesehen' és 'ich sehe'. A funkcionális nyelvszemlélet fényében íme ezt a

¹ Vö. HORGER, A magyar igeragozás története 109. HORGER azonban az *odut* perfectumot egy reflexív **od-ik* > **ad-ik* igéből származtatja (uo.) — véleményem szerint feleslegesen. A HB. korában maga az iktelen **od* praesens kettős funkciójú lehetett: volt egy cselekvő ('ad') és egy visszaható-szenvedő ('adódik, adatik') funkciója, akárcsak az *odut* perfectumnak. Vö. a mai nyelvhasználatban is a *megy* és más hasonló iktelen igealak kettős funkcióját ('it' és 'itur'), pl. *megy a gőzös és tele megy a szemem porral*. Ez utóbbi használatot CSÜRY ugyan az egymásutáni érintkezésen alapuló névátvitel esetei közé sorozza (Érintkezésen alapuló névátvitel 5 és :8—9), de úgy látjuk, felesleges névátvitelt tenni fel ott, ahol a funkciókettősség közönséges nyelvi ténye mindent egyszerűbben megmagyaráz.

magyarázatát adhatjuk a második személyű tárgyra mutató tárgyas igealakjaink keletkezésének: az illető igealak tudati tényezőinek elemzése mellett a magyar ige szenvedő-cselekvő funkció-kettősségének s a továbbragozás vagy újraragozás jelenségének juttattunk döntő szerepet ebben a magyarázatban.

KLEMM — tudjuk — másképen értelmezte a *látlak*-féle igealakot (MNY. XXI, 256 kk.). Magyarázatát lényegében HORGER is magáévá tette (A magyar igeragozás története 52—3). E szerint a *sujtol*-féle *-l* képzős frequentativumok alanyi egyes 1. személyű **sujtolok* > **sujtollok* alakját értékelte át a nyelvtudat második személyű tárgyat is jelölő igealakká, s ebből vonta el a *-lak, -lek* tárgyas személyragot. KLEMM adaptációs magyarázata azonban nem ad kielégítő feleletet arra a kérdésre, miért éppen a 2. személyű tárgy jelölésére foglalta le a nyelvtudat a **sujtolok* alakot. Ez és sok más kérdés megoldódik akkor, ha az *-l* elemet eredetileg is 2. személyre utaló ragnak értjük, — mint ahogy régebbi nyelvészeti irodalmunk tette, s ahogy a tárgyas igealak funkcionális vizsgálata követeli.

A 3. személyű tárgyra mutató tárgyas igealakok értelmezésében nyelvtudományunk a THOMSEN megfigyelésén (Nyr. XLI, 26) alapuló MELICH—KLEMM-féle elméletet tette magáévá (MELICH, A magyar tárgyas igeragozás: MNYTK. 14; KLEMM, A tárgyas igeragozás mondattanához: MNY. XXI, 188). Ez röviden abban foglalható össze, hogy ezek az igealakok eredetileg csak a cselekvő alanyt jelölték, s a nyelvtudat csak később értékelte át e kéttagú nyelvi képleteket tárgyas alakokká. E felfogás szerint tehát a *látom* alak külsőleg is — morfológiailag —, jelentéstartalmára nézve is — funkcióját tekintve — kéttagú nyelvi képlet volt eredetileg: *láto-m* = 'ich sehe'; utóbb azonban a nyelvtudat beleértette e nyelvi jelbe a 3. személyű tárgy képzetét, s így az adaptációval vette fel az 'ich sehe es' háromtagú jelentést. E magyarázat főgyengéje megint abban áll, hogy nem ad megnyugtató választ arra a kérdésre, miért éppen a 3. személyű tárgy képzetét kezdte a nyelvtudat az eredetileg csupán alanyra mutató igealakokba beleértetni. KLEMM érdekes mondattani magyarázata persze erre a kérdésre is kitér; érvelése azonban — mint majd egy más alkalommal talán alkalmam lesz kimutatni — nem meggyőző.

Induljunk ki a *látom* alak elemzésében is a szóalak, a név funkciójának tudatosításából, hátha így megbízhatóbb eredményre jutunk. A *látom* szóalak külsőleg valóban kéttagú szerkezetképletnek látszik; a nyelvtudatban ennek ellenére háromtagú jelentésképletet képes felidézni:

látom = (lát — ő — én), vagy kifejtve:
= 'lát' + | lát — ő | + | lát — én |

E jelentésszerkezet második tagja szenvedő, a harmadik tag cselekvő értékű. A *látom* szóalak tehát egyfelől jelöli a 'látás' történést, másfelől az 'er wird gesehen' passzív viszonyt, harmadszor az 'ich sehe' aktív viszonyt. Nyelvfejlődési szempontból — a synchronia tényeit diachronikus jelenségekké értékelve át — ez annyit jelent, hogy adva volt kezdetben a *lát* igealak 'látszik, láttatik, er wird gesehen' funkcióban, s aztán a nyelvtudat ezt a 3. személyű ragos alaknak érzett szóalakat továbbragozta úgy, hogy ellátta a különféle alanyi személyragokkal: *látom* = 'er wird gesehen + ich sehe (ihn, der gesehen wird)'. Magyarázatunk kiinduló pontja tehát az, hogy a magyarban a pusztá igető egyes 3. személyű funkciót tölt be: ennek megfelelően a tárgyas ragozású *látom* töveként szereplő *lát-* igetővet is egyes 3. személyű alaknak értjük, illetőleg azt állítjuk, hogy ez a *lát-* tő valamikor egyes 3. személyű igealak funkcióját töltötte be. Tudjuk azonban, hogy nyelvünknek egy régebbi korszakában a *lát* igealaknak kettős funkciója volt: egy cselekvő és egy szenvedő, azaz *lát* 1. 'er sieht', 2. 'er wird gesehen'. Ez utóbbit, a szenvedő funkciójú *lát* 'er wird gesehen' harmadik személyű alakot ragozta tovább a nyelvtudat: ellátta a cselekvő személyt jelölő ragokkal, s így jutott el a *látom* megalkotásához, amely tehát azt jelenti eredete szerint is, amit a mai nyelvtudat előtt jelent, hogy 'ő láttatik' s 'én vagyok az, aki őt látom'.

Hogy ilyenféle továbbragozás vagy újragozás — azaz egyszer már ragozott alaknak másfajta újabb raggal való ellátása — nagy szerepet játszik nyelvünkben egyébként is, arra vonatkozólag most talán elég lesz arra utalnunk, hogy a *látjátok*, *nézitek* többes 2. személyű tárgyas igealakok mai nyelvérzékünk szerint sem egyebek, mint az egyes 3. személyű *látja*, *nézi* személyragos alakoknak továbbragozása, többes 2. személyű személyraggal való ellátása.

Magyarázatunk tehát, mely a szóalak tudati tényezőinek elemzésén, továbbá az ige kettős (aktív és passzív) funkciójának tényén és a továbbragozás jelenségén épül fel — e két utóbbi ma is elevenen ható erő nyelvünk szerkezetének munkálásában — világos feleletet ad arra a fontos kérdésre, hogy a *látlak* alak miért éppen 2. személyű tárgyat jelez, a *látom*-féle alakok pedig miért éppen 3. személyűt. Azért, mert a *látlak* alakban az *-l-* elem eredetileg is 2. személyre mutató személyrag, mégpedig szenvedő 2. személyre utaló jel volt. A *látom* alakban pedig a *lát-* tő a maga ragtalan voltában nyelvünk törvényei szerint éppen a 3. személyt, jelen esetben a harmadik személyű szenvedő alanyt jelezte. Tudjuk, ha cselekvő és szenvedő alany egy szerkezetbe tömörül, akkor a szenvedő alany tárgyá értékelődik át. Ez történt tárgyas igealakjainkban a szenvedő 2. személyű alanyra mutató *-l-* raggal s a 3. személyű szenvedő alanyra utaló *Ø* raggal: minthogy

cselekvő személymutatókkal, alanyi személyragokkal (-k; -m, -d stb.) kerültek egy szerkezetbe, tárgymutató elemekké váltak. Ugyanaz a folyamat ez, ami a tárgynak szenvedő alanyból való kifejlődésekor végbement.¹

Mindebből pedig most az a lényeg, hogy a tárgyas ragozású igealakok tanúsága szerint vannak a magyarban olyan szavak, szóalakok, amelyek egy tárgyképzetet (cselekvést) és két határozott viszonyt (egy objektív és egy szubjektív viszonyt) képesek egy egységes hangsorba, egy névbe sűríteni.

10. Végső eredményeink tehát a következők.

A szó mindig tárgyképeket és viszonyokat sűrít egy névbe. Egy egységes hangsor, egy név egyszerre több képet, több viszonyt, vagy képeket és viszonyokat együtt képes a nyelvtudatban felidézni. A szónak ez a sűrítő funkciója az, ami a szót a szószerkezettől, a syntagmától megkülönbözteti. Egy syntagma rendszeren csak éppen egy meghatározott viszony képét jeleníti meg előttünk. *A víz hideg* — ez a syntagma egy meghatározott predikatív viszonyt, *piros alma* egy meghatározott attributív viszonyt kelt életre a lélekben. Persze, e viszonyokban képzetek is vannak, mint a viszonyok tagjai, de e szintaktikai szerkezetekben nem a képzetek, hanem a viszonyok a fontosak.² Olyan syntagma is előfordul, amelyik két viszonyt képes egybesűríteni. A nyelvjárási *megyek a szomszédnál* szó szerkezet értelme pl. az, hogy 'elmegyek a szomszédhoz' és 'időzők nála egy darabig'. A sűrítés azonban nem jellegzetes vonása, nem lényeges jegye a syntagmának: a syntagma tömörítő funkció nélkül is syntagma marad. Ha azonban a szót — különösen a magyar szót — fosztanók meg képzet- és viszony sűrítő erejétől, olyan szófogalomhoz jutnánk, amely a valóságban sehol sem, különösen pedig nyelvünk világában nem volna feltalálható.³

PAPP ISTVÁN.

¹ Vö. SCHUCHARDT magyarázatát a tárgy kialakulásáról από κοινοῦ útján: LEO SPITZER, Hugo Schuchardt-Brevier. 1928.², különösen 288, 296.

² Vö. GOMBOCZ: MNY. XXV, 5—6.

³ Vö. „A nyelvtan lélektani alapvetése“ c. tanulmányomat (Pap Károly-Emlékkönyv. Debrecen, 1939. és külön), amelyben a szófajok kialakulását a mondatviszonyokból való elvonással, tömörítéssel magyaráztam (27 kk.), s amelyben a funkció-fogalomnak egyébként is már központi helyet biztosítottam.

A szentírási eredetű személynevek a Váradi Regestrumban.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 64. és a Palaestra Calasanciana 38. számaként e címen megjelent dolgozattól közöljük az alábbi részleteket.

III.

Az ószövetségi személynevek.

Abel. Ἀβελ, héb. *Hebel*: *Abel*. Ádám fia. A gör. kel. szláv fordításokban: *Avelz*, a róm. kat. szlávban *Abel* (SzlJövsz. I 2, 151).

242: *Abel* (servus). 273: *Abel* Archidiacono de Herdeud.

Abraham, Ἀβραμ, Ἀβραάμ, héb. *'Abrám* és *'Abrahám*: *Abrahám*. A gör. kel. szláv fordításokban: *Avraam*, a róm. kat.-ban *Abraham*, *Abraam*; Velencében, Dalmáciában: *Habraam* (SzlJövsz. I 2, 152).

45: *Abrahã* de villa Cupanchi (fideiussor). Szókezdő *h*-val: 139: *Habraham* (fideiussor). Szóközépi vagy hiatustöltő *h* nélkül: 291: *Abraam* (filius Bucanis). A kettős *aa* lehet a hosszúság jele. SZINNYEI (MNY. XXII, 170) *Abrahám*-nak olvassa a HB.-beli *abraam* adatot. A kettős *aa* már összevonódott: 242: *Abram* (feruiens) | 375: *Abram* de villa Kaba (imp.). Hn.: 47: de *Abram*; egy falu neve, KARÁCSONYI (263) állítása szerint ma Alsó- és Felső-*Abrány* Borsod megyében; CSÁNKI I, 601: Felső-*Abrány* Biharban és 509: *Abrány* falvak és puszták neve Szabolcs megyében is. Latin *m* ~ magyar *m* > *n* > *ny* (vö. FLUDOROVITS: MNY. XXVI, 379).

Az *Abram* lehet a bibliai alak átvétele, de valószínűbb, hogy magyar alakulat az *Abraham*-ból. A két magánhangzó közötti *h* kiesik, az egymás mellé került magánhangzók összevonódnak. *Abraham* > *Abraam* > *Abram* (vö. HORGER: MNY. IX, 114 és MIKOS: MNY. XXXI, 153). Az *Abrahám* első *á*-ja pedig az *á* megnyúlása a hangsúly következtében (vö. HORGER: MNY. XXXIII, 49).

Az *Abrahám* mohamedán alakváltozata: 137: *Ibrachin* Archidiaconus de Zobufflou. 200: piftaldo *Ibrachin*. Talán török származású (?), vagy ilyenek között élő embert kereszteltek *Abrahám*-nak, akinek a neve azután török ajkon *Ibrahim*-má lett. Ilyet említ PAIS (MNY. XXX, 126—7) is a zalamegyei Becsvölgye vidékéről. Ebben a települési körzetben szintén járatosak voltak az ótestamentumi nevek, sőt a *Zsidó* név is előfordul mint személynév. — Az *Ibrachim* ~ *Ibrahim*-ból a *h* és a csökkentett nyomatékú *i* kiesésével vált az *Ibráhim* > **Ibráim* > *Ibrány* hn. (vö. HORGER: MNY. XXV, 255). — A Bibliában és ennek megfelelően az egyh. latinban *Abraham* és *Abram* férfinév van. Az EtSz. (I, 7) szerint van *Abran* is; de

ez csak mint helynév fordul elő a Szentírásban (Józsue 19 : 28.); személynévként nem használatos.

Absalom, Ἀβεσσαλώμ, héb. 'Abšālōm: *Absalom*, *Absalon*, *Absolon*. Dávid fia.

45: *Abſolon* (imp.). 24: *Abſolonem* de genere Ratha, de villa Tolna. 150: *Abſoloni* filio Hurt. — 212: *Abſalon* (minifter Regis) | 276: priftaldus *Abſalon*. 345: filios *Abſalonis* . . . *Abſolonem* (!), majd pedig filijs *Abſolonis*; 354: Ioannes filius *Abſalonis* | 385: ioubagio Iohannis filij *Abſalonis*. Az adatok egyrészében a latintól eltérőleg a második szótagban *a* helyett *o* van. Az *Absalom* kiejtése ma is ingadozó. — E név nincs meg az EtSz.-ban.

Adam, Adamus, Ἀδάμ, héb. 'Ādām: *Adám*.

Nom.: 85: *Adamus* de villa Nata (imp.). 172: *Adam* filius Pote | 322: *Adam* filius Bolofoy (imp.); dat.-a *Adę*. Acc.: 376: per priftaldű vnum nomine *Adam*. Gen.: 385: in fide *Adę* filij Pata. Abl.: 339: coram arbitris . . . *Adam*. — A magyar és a latin adatok szétválasztása nehéz, minthogy kétféle nominativus, *Adae* genitivus és gyakran ragozás nélküli alakok járatosak.

Az EtSz. (I, 15) szerint a magyarban előbb *Adám* volt, s ebből *Adám*, mivel a latinban is *Ādām*. FLUDOROVITS (MNy. XXVI, 52) szerint: a latin *ā* ~ magyar *á* a második szótag hosszú *á*-ja előtt; SZINNYEI (MNy. XXII, 169) szerint HB.: *adamut* olv. *Adámút*. — A magyarban van *Adámos*, *Adámos* helynév (CSÁNKI V, 866). Lehetséges, hogy ez a latin *Adamus*-nak személynévként való átvétele (vö. EtSz. I, 15), s megmaradt ebben az alakban, mivel egybehangzott a magyar *-us* képzős személynévvel. De lehetséges az is, hogy az *Adám* magyar becézője.

Ananias, Ἀνανίας, héb. *Hananijāh*: *Ananiás*. Dániel társa. Cseh *Ananiás* (SzlJövsz. I/2, 154).

188: priftaldo *Anania* de villa Buc. 236: contra *Ananiam* conuillanum | 330: citauerunt filios Gunter .f. *Ananiam*, *Azariam*, & *Miffaelem*. Gunter fiai: *Ananiás*, *Azariás*, *Mizael*. Dániel három társának a neve. — Érdekes névadási mód: egy családban három együtt szereplő bibliai személy nevére keresztelik a gyermekeket. Hasonló eseteket láthatunk a régi magyar névadásban is, amikor egy családban jelentéstani viszonyban lévő neveket adnak, pl. *Csiperke* és *Gilvád* stb. (vö. PAIS, Régi személynéveink jelentéstana: MNy. XVIII, 95). Vagy pedig ugyanazon név változatait használják a családi összetartozás és személyi megkülönböztetés jelölésére. 1327: *Endre* et *Andree* filiorum *Endere* (OkISz.; vö. PAIS: NyK. XLIV, 327). — Az EtSz.-ban nincs meg ez a név.

Elias, Helias. Ἠλίας, héb. *Ēlijāh*: *Illés*. Próféta. Cseh *Eliás*, *Helias*, hazai szlovén *Elijaš*, délszláv és gör. kel. szláv *Ilija* (SzlJövsz. I/2, 172).

38: *Elias* (ifmaelita de Nyr) | 42: *Elias* (ioubagio de Bekves). 67: *Elia* comite de Békes (!) | 84: arbitris... *Elia*. 120: impecière fures... *Eleam* de villa Vzlari. 136: fratris fui *Eliae*. 41: *Iliaz* (ifmaelita de Nyr). 42: *Ilie* comiti. 363: impecierüt ioubagiones Tauornicos Regine... *Ilia*. Az utóbbiakban már megtörtént a latin *e* ~ magyar *ē* > *i* változás (vö. FLUDOROVITS: MNy. XXVI, 121). Sőt az *Ilia* alak annyira megmerevedett magyar becéző alak, hogy már nincs is ragozva. — Magyar becézőknek tekinthetjük a következőket is: 212: *Elea* (minifter Regis de prouincia Zobolch). 215: ... *Ela* (comprovincialis), de villa Tholna, impecierunt... | 254: per priftaldum nomine *Ela* | 383: priftaldó *Ela* || latin tárgyraggal: 306: impecijt conuillanos fuos .f. *Elam*... — Szókezdő *h*-val: 84: feruiente *Helie* de Rabay || 361, 366: *Helias* (comes) || 368: ... *Helia* comitibus. Az *ē* > *i* hangváltozással: 101: *Hylia* comite de Bekes. — Hn.: 45: villa *Ylye* = *Ilyeháza*, Cséke vidékén feküdt (CSÁNKI I, 611). — MELICH (SzlJövsz. I/2, 172) szerint a *Helias* és *Elyas* róm. kat. szláv közvetítéssel került át hozzánk, mert a gör. kel. alakból talán *Illye* volna várható.

A név későbbi fejlődése ez: a latin *l* (+ *e*, *i* + voc.) ~ vulg. latin *l* (+ *e*, *i* + voc.) ~ magyar *ly*, *ly* (*ll*); *Illyés* ~ *Illés* < *Ellyés* < *Eliás*. Adatok: 1240 k.: *Elyas* | 1313: *Elye* (?) | 1522: *Ilyees* | 1548: *ylyes* | 1602: *Illyés* (OkI Sz.; vö. MELICH: MNy. XII, 195, FLUDOROVITS: MNy. XXVI, 378). — Az *Eliás* ~ *Illés* alakváltozatai: *Helus*, *Ilées*, *Ilia*, *Ilya*, *Ilies*, *Illu*, *Ylias*, *Elle* stb. (WERTNER: MNy. I, 326).

Esau, 'Hσαῦ, héb. 'Ešāu: *Esau*, *Izsák* fia. Az *Esau* az egyh. latinban ragozhatatlan (KLWb. 308). A VR.-ban ragozva van. — A XI—XII. században csak *Esau* fordul elő (SzlJövsz. I/2, 175). Az *Izsó*-ra a XIII. században az 1211-i *Hysou* (PRT. X, 504), *Ysou* (PRT. X, 510; vö. GÁCSER, Az 1211. évi tihanyi összeírás helyesírása és hangtani sajátosságai 11) és a VR.-beli adatok az elsők.

44: impecière conuillanos fuos .f. *Efaum*. 243: *Efau* comes de Hugofa és 31: *Ifov* comes de Vgofi; ugyanannak a személynek a neve, tehát az *Efau* és *Ifov* alakokat egy név alakváltozatainak kell tartanunk (vö. MELICH: MNy. XII, 194, EtSz. II, 123), vagy az *Efau* alakot a magyar *Ifov* latinjának kell tekintenünk. — 26: *Ifov* de villa Fulian (imp.) | 350: *Yfou* (patronus ecl. S. Andree de Zobodian) | 118: *Yfou* de villa Naduduor (imp.) | 323: *Yfou* (ioubagio). Ezek nom.-i alakok. A c.c.: 149: impecijt conuillanos fuos... *Ifoum* de latrocinio | 157: impecierut... *Ifoum* | 163: impecijt *Yfoũ*. 178: citaue-runt filios Hylary .f. *Ifou* (úgy látszik, az utóbbi jegyzőkönyv szerkesztője mint magyar nevet nem tudta ragozni).

A magyar *Esau* ~ *Esau*, *Izsó* fejlődése MELICH (MNy. XII, 195) szerint a következő: görög 'Hσαῦ > egyh. latin

Esau > magyar *Ěsau* > *Ěsou > *Isoy* > *Isó* > *Izsó*. Vagyis a görög η -nak latin ϵ , s ennek a magyarban $\bar{e}$ felel meg. Ebből a szókezdő $\bar{e}$ > i , s az $s \sim zs$ későbbi magyar fejlemény (vö. az EtSz. II, 123—4 is). — A XIX. században az *Izsó* nevet az *Izsák*-kal és az *Izidor*-ral azonosították (uo.).

IV.

Az újszövetségi személynevek.

Marcus, Μάρκος: *Márk*. Evangelista. Olasz *Marco*; szlovén *Marko*, cseh *Marek*, lengyel *Márek*. Velencében elterjedt név. Szent László még nem sorolta az ünneplendő napok közé; később, úgy látszik, olasz hatásra terjedt el nálunk (SzlJövsz. I/2, 193—4).

Latin alakok: Nom.: 93: *Marc*⁹ (imp.) de villa Marcu. Acc.: 94: impecierunt... *Marcum* (de villa Oron) | 155: $\sim$ | 356: per priftaldum $\sim$. Abl.: 52: priftaldo *Marco* de villa Luueu | 351: priftaldo $\sim$ de Chep | 386: $\sim$ Biloto.

295: Petrum filiū *Marc* (vö. FLUDOROVITS: MNy. XXVI, 191: *Márk* < *Marcus*). — Hn.: 93: villa *Marcu*, u tövégi magánhangzóval; ma *Márok* Magyarboly mellett Baranyában; van ott még *Herzeg-Márok* és *Német-Márok* is (KAR. 258). 59: villa *Marc* (vö. MELICH: MNy. X, 199); ma *Márok* Tarpától északra Bereg megyében (KAR. 248, CsÁNKI I, 417). Ezek a *Marc*, *Marcu* alakok a latin, illetőleg a magyar kicsinyítőszóalaknak érzett *Marcus* rövidítései.

68: villa *Marcusy*. Az y (i) birtokképző, vagyis azt jelenti, hogy a helység egy *Marcus* nevű emberé. Egykor kolostori birtok volt. A hely nevét *Márkosvölgy* határnév őrzi a biharmegyei Hegyközszentmiklós fölött (KAR. 220); CsÁNKI (I, 611) szerint csak a XIII. században említik Szent-Joggal együtt.

Paulus, Παῦλος: *Pál*. Apostol. Olasz *Paolo*; hazai szlovén *Páveo*, cseh *Pavel*, bolgár *Pavel*, *Pával*. Elterjedt név Velencében, Dalmáciában és Csehországban (SzlJövsz. I/2, 201). PPB. 613: *Paulus*: *Paul*, *Pál*.

MELICH (i. h.) szerint a latin *Paulus*-ból a magyarban *Pól* várható, vagyis latin au > magyar $ó$ (vö. *Miklós*; a *klasztrom* vulg. latin kiejtésen alapuló átvétel: klassz. latin *claustrum*, vulg. latin **clastru[m]*). Szerinte a második szótag u -ja előtt az au a -nak hangozhatott a latinban. Később (MNy. X, 250) úgy magyarázza, hogy a latin *Paulus*-ból a magyarban *Paylus* és *Palus* $\sim$ *Pálás* lett. Ez a *Palus* lehet vulg. latin (u előtti szótagban levő au a vulg. latinban néhány szóban a), de alakulhatott au -ból a a magyarban is (vö. *claustrum*: magyar *klasztrom* NagyszK. 394—6 > *klasztrom*).

MELICH magyarázatát HORGER (MNY. XXVI, 88) bővebben is kifejti. MELICH szerint tehát a magyar *Pálos* nem a klassz. latin *Paulus*, hanem egy vulg. latin *Palus-ból való, vagyis az *á* ebben az esetben vagy *á*-ból való, vagy mindig is *á* volt. Ez a magyarázat alkalmazható a *Sál*-ra is, ha föl-tesszük, hogy nem *Saul*-ból lett, hanem egy *Salus > *Sálos elvonása, mint *Pálos*-ból *Pál*. E mellett gondolhatunk arra is, hogy a klassz. *Paulus*-t is átvettük, amelyből *Pául* > *Páuli* > *Pólyi* fejlődött. De minthogy CSÁNKI (MNY. II, 387) szerint ugyanazt a *Saul* nevű családot *Sál*-nak is, *Sól*-nak is nevezték, itt már nem lehet gondolni kettős átvételre, úgyhogy magyar *au* > *á* hangfejlődésre kell gondolnunk (vö. MNY. XXIII, 497). Egyfelől tehát *Pául* > *Poul* > *Pól* a fejlődés, másik irányban: *Pául* > *Pál* > *Pál*, vagyis a kettős hangzó csökkentett nyomatékú része eltűnt, s a *Pál* ből megnyúlással lett *Pál*.

Latin alakok: N o m.: 27: *Paulus* (serviens) | 34: ~ comes filius Eufemiae | 71: ~ de villa Yled (dom.) | 81: ~ (occisor) | 134: ~ feruiens Tibę (imp.) | 137: ~ (feruus Ibrachin de Zoboslou) | 165: ~ Opillio, Vice comes, in villa Apa | 176: ~ de villa Rahas, filius Petri, impecijt Paulum... | 213: ~ & Petr^o dae villa Ethe (comprouncialis) | 235: ~ (debitor) | 247: ~ | 320: ~ de villa Zuna | 322: ~ (cõuillanus) | 347: ~ (centurio de Bekes) | 357: ~ (coheres Nicolai). A c c.: 8: *Paulum* (conuillanus) | 48: ~ (fur) | 114: ~ (convillanus de villa Zamtou) | 139: ~ (fideiussor) | 207: ~ (ioubagio caetri de Naugrad) | 211: *Petrum & Paulum* filios Both Hodunogionis | 212: ~ (fur) de villa Bulkan | 234: ~ (ioubagio) | 259: ~ (ioubagio) | 326: ~ fratrę Heim | 345: ~ filius Abfalonis | 350: ~ (Dufinicus) | 361: per priftaldum ~ de villa Therecha | 22: *Paulũ* | 219: ~ (fur) de villa Nanas | 246: ~ de villa Numchuny | 356: impecijt ~ de villa Paul, & Petrum fratrem eius | 373: per priftaldũ ~ de villa Galya. G e n.: 120: ioubagio *Pauli* | 130: ~ | 178: ~ | 247: ~ comitis de genere Smaragdi | 362: vicarius ~ Woyuode. H n.: 91: villa *Pauli* de Nyr; ma *Monostor-Pályi* Bihar megyében (KAR. 228); CSÁNKI (I, 619): hajdan (1415.) *Nyir-Pályi* is. A b l.: 15: priftaldo *Paulo* de villa ynata | 40: Priftaldo ~ | 52: Iudice ~ comite de Ogocha | 74: ~ (filius Sycia de Bagya) | 78: ~ curiali comiti | 93: ~ (in prouincia Barona) | 94: priftaldo ~ de villa Iohannis | 102: ~ (ioubagio) | 107: Iudice ~ de Chenadu | 132: sacerdotę ~ (eccl. S. Georgij) | 133: ~ (caetri ioubagio de Nougrad, l. *Poufa!*) | 167: Iudice ~, comite venatorum Bubalinorum | 209: coram ~ Sacerdote | 274: ~ filio Hecy | 354: ~ | 366: ~ (ioubagio Bich.) | 368: ~ (imp.) | 82: archidiacono *paulo* | 324: Iudice ~ comite de Bekes.

A *Paulus*-ból a magyar kicsinyítő képzőnek érzett *-us* elhagyásával lett a *Paul*. 13: *Paul* Sacerdos de villa Duba, de abl.-ban már: de *Paulo* Sacerdote | 42: ~ (ioubagio de Bekves) |

70: priftaldo ~ de villa Heydeh | 151: ~ de villa Vrhud (dom.) | 159: ~ (villanus) | 206: ~ de villa Shmula (imp.) | 212: ~ (minifter Regis) | 243: ~ de villa Beltuk | 255: ~ comes venatorum; ue. 167: Iudice *Paulo* comite venatorum | 328: ~ de villa Sciguetij | 353: feruus nomine ~, majd *paulus*-ként is szerepel ugyanitt. A bihari comes neve 16 jegyzőkönyvben latinul fordul elő, csak a 269-ben *Paul* alakban. — Hn.: 123: villa *Pauli* és villa *Paul*; ma *Hosszú-Pályi* Biharban (KAR. 244, CSÁNKI I, 619). 251: villa *paul*; talán *Pálfalva* Szatmár mellett keletre (CSÁNKI I, 482). 203: de *Pauli* 2-szer; ma *Herpály*? (KAR. 279, CSÁNKI I, 607): -i nomen possessi képzős alakulat.

Poul változatban is előfordul: 253: *Poul* curialis comes Zounuc. — -a kicsinyítővel: 360: *Poula* (centurio).

Paulus-hoz tartozó nőnév: 252: Domina *Paulia* vxor Perrus (? Petrus).

Van egy *Paldus* alak is. Ez valószínűleg a vulg. latin *Pálus* rövidülése -d + -us képzőbokkal (vö. MELICH: MNy. X, 151). 236: Iudice *Paldus* vicearchidiacono de Zounuc.

Az *au* > *ou* > *ó* fejlődés középső fokán vannak a *Paulus*-ból rövidüléssel keletkezett és kicsinyítő képzőkkel megtoldott alakok. 282: Petri filij *Pou*. Hn.: 18: de *Pou*, ma *Pó* Mezőtúrtól északra (KAR. 253), 26: villa *Pou* ma Nagy- és Kis-*Pó* Mezőtúrtól északnyugatra (KAR. 257), 333: de *Pou*. — -s kicsinyítővel: 42: *Pous* (castrensis de Bekves) | 115: filium ~ (de villa Naduduor) | 127: in manus ~ (procurator de Bistria) | 251: Priftaldo ~ de villa paul.

Nom.: 61: *Poufa* de villa Chybur (imp.) | 104: ~ de villa Boroeh (imp.) | 106: ~ de villa kerequi (imp.) | 133: ~ (ciuis caetri de Nougrad de villa Sēbur) | 212: ~ (minifter Regis, de prouincia Zobolch) | 244: ~ requifiuit (dom.) | 308: ~ de villa Nadal | 367: ~ (Banus) és ue. a 373.-ban mint comes szerepel. Acc.: 21: impecierunt *Poufam* (de Burfod) | 47: impecijt ~ (convillanus, de villa Tilos) | 266: impecijt ~ (libertinus) | 273: impecijt ~ de maleficio (filius Deduhae convillanae) | 276: impecijt ~ filium Pauli de villa Zolos | 296: impecijt ~ de villa Soluhan | 299: impecijt conuillanum . . . ~ | 313: impecijt ~ (ioubagio) & feruum .f. Pofu de praedio Her | 298: impecijt *poufam* de villa Numen praedio Sebus | 78: ipecijt *Poufā* de villa Sceguē. Gen.: 343: fili⁹ *Poufe* de Sucuroi. Abl.: 151: Iudice *Poufa* Archidiacono de Bychor | 181: priftaldo ~, de villa Ticud | 227: priftaldo ~ de villa Libicy. Ezekben az alakokban a *Pous* van megtoldva -a becézővel vagy a *Pou-sa* képzőbokkal.

A *Pou-* -ka kicsinyítővel: 119: *Pouca* de villa Buza. 298: impecijt *Poucam* de villa Vofian. 122: Priftaldo *Pouca* de villa Cokot | 358: *Pouca* Archiprecone.

Előfordul a *Pou*-nak o-s változata is. Az *ou* kettőshangzó helyén az első o-s írásmód: 1181: *haio*, 1193: *aldocut* (JAKU-

BOVICH: MNy. XIX, 78, GOMBOCZ, Hangtört.: ÖM. II, 84). 313: *Pofu* de praedio Her pro latrocinio; az *u* képzővégi magánhangzó; ui. van *Poufa* is (l. ott). 323: *Pos* de villa vndoch; -a kicsinyítő képzővel megtoldva s latin gen.-ban: 38: filius *Pofe*. S talán idetartozik -ka kicsinyítővel 358: villa *Poca*.

V.

A szentírási nevek használata.

Végigmenve a szentírási eredetű neveken azt látjuk, hogy jóval több az ótestamentumi (majdnem 40), mint az újtestamentumi (alig több húsznál) név. Oka talán az lehet, hogy az Ótestamentum nagyobb névanyaggal rendelkezik, tehát nagyobb volt a választási lehetőség is. Ha azonban az előfordulás gyakoriságát és a nevek használatát is figyelembe vesszük, azt látjuk, hogy az egyes újszövetségi nevek aránytalanul nagyobb számban fordulnak elő latin és magyar alakban egyaránt. Úgy látszik, ezek alkalmasabbak voltak a becézésre, mert több becéző keresztnév szerepel az utóbbi csoportban, mint az előbbiben. S talán más okból is jobban kedvelték ezeket.

Szembeötlő az is, hogy kevés női név van közöttük. Altlában a Szentírásban is kevés van. S az ott gyakran szereplő és kiemelkedő nevek fordulnak elő a VR.-ban is. Egyszer szerepel az *Anna*, *Magdolna*, *Mica* (általában férfinév), *Paulia* és háromszor a *Mária*. Itt is több a régi magyar női név, mint a szentírási. Úgy látszik, hogy a régi magyar női nevek tovább tartották magukat (vö. KOVALOVSKY, Az irodalmi névadás: MNy. XXX, 212). Azonkívül a nők kevesebbet szerepeltek bűnügyekben, mint a férfiak, azért csak elvétve maradt fenn a nevük is a VR.-ban.

Van azután két bibliai földrajzi név, amely több ember nevéként szerepel: *Betlehem* és *Iordan*. Mindkettő a XIII. században fordul elő először. Sem MELICH (SzlJövsz.), sem az OklSz. nem említi előbbi korból ilyen neveket. Az 1211-i tihanyi összeírásban a *Iordan* egy szakács neve (PRÍ. X, 503). A *Betlehem* helynévből nálunk előbb személynév, majd család-és helynév lett. Lett belőle köznévi is (l. *Bethlehem* al.).

E földrajzi eredetű neveken kívül van még egy-két név, amely különösségével meglep bennünket. Ilyen az *Angelus*: *Angyolus*, *Christianus* és ezekkel kapcsolatban a *Deus* és a *Sanctus* név. Az *Angelus*-ra és a *Christianus*-ra itt találjuk az első adatot. A *Deus* és a *Sanctus* becézője (*Zentus*, *Sentus*) eléggé gyakori az 1211-i tihanyi összeírásban is (vö. TERESYÉNYI, Magyar közszoí eredetű személynevek az 1211-i tihanyi összeírásban 41). Sőt a VR.-ban ki kell emelnünk a 311. jegyzőkönyvet, ahol ezt találjuk: *Deus filius Sancti* de villa inferioris Quer.

Ha tovább vizsgáljuk a szentírási eredetű neveket, azt

látjuk, hogy az ilyen nevekkel történő névadásban is érvényesültek a magyar névadási szempontok. Egy ilyen szempont, amikor a családi összetartozás ápolására és kifejezésére jelentéstani viszonyban levő neveket adnak, pl. *Csiperke* és leánya *Gilvád* stb. (vö. PAIS, Régi személyneveink jelentéstana: MNY. XVIII, 95). A szentírási neveket nézve ilyen viszony van a 330. jegyzőkönyvben *Gunter* fiainak nevei között, akiket *Dániel* három társának a nevére kereszteltek. 330: Venatores Bubalorum de villa Ypu, citauerunt filios Gunter .f. *Ananiam*, *Azariam*, & *Miffaelem* ante Regem Andream.

Ilyen viszony van *Szent Péter* és *Szent Pál* nevének egy családban való használatában: akár egymásután két testvér neveként, akár apa és fiú kapcsolatában. Itt az érzelem is közreműködik a névadásban. Minden bizonnyal *Szent Péter* és *Szent Pál* közös ünneplése segítette ezt elő. 211: Helg... impecijt *Petrum* et *Paulum* filios Both Hodunogionis | 356: Stephanus ... impecijt *Paulū* de villa Paul, & *Petrum* fratrem eius, coram Betlem. — 176: *Paulus* de villa Rahas, filius *Petri*, impecijt *Paulum* ... | 282: Ioubagiones *Petri* filij *Pou*. — *Szűz Mária* és anyja *Szent Anna* is hatott a nevek adásában. A kevés női név között éppen két nővért találunk, akik *Anna* és *Mária* nevet viselnek, sőt a harmadik nőtestvérnek *Magdolna* (nyilván *Mária Magdolná*-ról) a neve. 353: ... paulus vxorem fuam nomine Bud, & filiam nomine Huga, quę in portionem duarum fororū iamdicti Auguftini .f. *Anne* & *Marie* cefferant, & illis mortuis, ad tertiam fororem praefati Auguftini nomine *Magdalenam* deuerant.

Egy másik névadási szempont is érvényesül még a tárgyalat nevek között. Az apa nevét kapja a fiú. Mégpedig vagy ugyanabban az alakban, vagy becézővel, megkülönböztetés végett. Bár ez lehet pusztán alaktani megállapítás is, mert a jegyzőkönyv szerkesztője is latinósíthatta az egyik nevet megkülönböztetésül. Teljesen azonos az apa és a fiú neve néhány jegyzőkönyvben. 125: *Michael* filius *Michaelis* frater Edemen | 254: impecierunt quofdam ioubagiones *Nicus* filij *Nicus* | 345: filios *Abfalonis* .f. Iohannem ... & *Abfalonem* | 357: ... in ius *Petri* filij *Petri*. — Az apa neve latinul, a fiú neve becéző formában van a következő jegyzőkönyvekben: 276: Sama castrēfis impecijt *Poufam* filium *Pauli* de villa Zolos | 247: Zabaria filio Ioannis de villa Iaru fine omni herede mortuo, vxor eius nuplit *Mico* filio *Nicolai* | 323: Dato igitur termino adduxit *Ioancam* comitem filium *Iohannis* comitis. 179: *Nicolaus* filius Angelus impecijt *Iuam* filij *Ioannis* de decē marcis | 266: Simon ... impecijt *Liber-tinos* *Ina* & *Iouanc* filiorum *Ioannis* ... *Ina* & *Iohanc* ... *Iuan* & *Iohanc*. Annak ellenére, hogy ilyen eltérően vannak írva, annyit biztosan meg lehet állapítani, hogy az apa *Ioannes*, egyik fia *Iouanc*, tehát a *Ioannes* becézőjét viseli,

a másik neve is a legutolsó adat szerint összetartozik a *Ioannes*-sel. Ennek ellene mondana az a megfontolás, hogy talán mégsem keresztelnének két testvért lényegében ugyanarra a névre. Bár ezt is el lehet képzelni abban az esetben, ha a becéző nevet nem érezték összetartozónak az eredeti névvel. T. i. van arra példa, hogy ugyanazon név változatait használják a családi összetartozás és a személyi megkülönböztetés jelölésére: 1327: Ad facies possessionum Stephani *Endre* et *Andree* filiorum *Endere* (Oklsz.; vö. PAIS: NyK. XLIV, 327).

Még egy föltűnő érdekességet találunk e nevek között. Néhány izmaelitának a neve is fönmaradt e korból. Ezek is viselnek ótestamentumi nevet: 38: Ifmaelitae de Nyr, *Elias* & *Peter* | 41: Ifmaelitę de Nyr, *Iliaz* & *Pentek* . . . Lehetséges, hogy mindkét esetben ugyanarról az emberről van szó; az *Iliaz* pedig az *Elias* mohamedán változata. Van még egy jegyzőkönyvben izmaelitáról szó: 192: *Texa* Yfmaelita de Nyr . . . A *Pentek* és a *Texa* nevekről azt mondja KARÁCSONYI (Kik voltak s mikor jöttek hazánkba a böszörmények vagy izmaeliták? AkTörtÉrt. XXIII/7, 13), hogy bolgár hatásra vallanak, s abból az időből valók, amikor még a bolgárok között éltek. De az *Elias*, *Iliaz* és *Peter* név határozottan keresztény környezetre mutat. Tehát a kereszténységre térésükkor ilyen nevet kaptak. — De nemcsak kaptak, adtak is.

Ők is hatottak a névadásban, helyesebben a név alakulásában, formálásában. 137: *Ibrachin* Archidiaconus de Zoboflou | 200: priftaldo *Ibrachin*. Az *Ibrachin* az *Abraham*-nak mohamedán változata. Föltűnő, hogy éppen egy főesperes viseli ezt a nevet. A poroszló mohamedán nevének nem kell annyira megütköznünk, hisz az izmaeliták elég sok állami hivatalt viseltek. De az előbbi esetben hatásról kell beszélnünk, s nem állíthatjuk, hogy a főesperes izmaelita eredetű lenne. Nehéz ugyanis elképzelni, hogy egy olyan népelemből, amely eléggé ragaszkodott vallásához, jusson valaki ilyen papi méltósághoz. — KARÁCSONYI (i. m. 16) a mohamedán nevek használatát és fönmaradását azzal magyarázza, hogy izmaelitáink még a XIII. század elején is fönntartották összeköttetéseiket az arabok aleppói főiskolájával, sőt a jeruzsálemi mohamedán iskolákat is látogatták. GALAMBOS LÁSZLÓ.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Mi az affrikáta? BARÓ ELEMÉRnek „A magyar mássalhangzók rendszeréhez” című cikke (MNy. XXXVIII, 167) fiatal szerzőjének elég széleskörű fonetikai ismereteiről tanúskodik, tehát szép reményekre jogosít a szerzőnek jövődöbeli tudományos munkássága tekintetében, de cikkének lényege, t. i. azon állítása tekintetében, hogy az affrikáták nem zárhan-

g o k, hanem (a többieknél szűkebb részű) r é s h a n g o k, semmi képen sem adhatok neki igazat. Mi bizonyítaná ugyanis ezt az állítását? Semmi más, mint csak az, hogy ő „kiejtése alapján” erre a tapasztalatra jutott. Nos, én is megfigyeltem kiejtésemet. Egész sereg szót válogattam össze, melyekben a legkülönfélébb hangtani helyzetekben szerepelnek affrikáták, röviddek is, hosszúak is, s ezeket egyenként tízszer és hússzor és harmincszor is ejtettem, mindig lehető leggondosabban figyelve, hogy milyen mozdulatokat végez képzésük közben a nyelvem, de soha, egyetlen egyszer sem tapasztaltam, hogy ne zárt, hanem csak többé vagy kevésbé szűk rést képezett volna. Már pedig sem azt nem hiszem, hogy nekem kevesebb fonetikai gyakorlatom volna mint BAKÓNAK, sem pedig azt, hogy az én kiejtésem ebben a tekintetben eltérne más magyarok kiejtésétől.

Szívesen el fogom ismerni, hogy tévedtem, ha valaki ezt tudományos érvekkel be fogja bizonyítani, de mindaddig, amíg ez meg nem történik, kénytelen vagyok megmaradni azon meggyőződésem mellett, hogy az affrikáta = v e g y e s z á r h a n g, vagyis olyan (nem fél vagy háromnegyed, hanem teljes) zárhang, melynek explosiós levegőjét egy azonhelyi réshang képzésére is felhasználjuk.

BAKÓNAK a vegyes zárhangok jelölésére vonatkozó indítványát helyeselem, mert ez a jelölésmód (c, 3, č, ž, t^č, d^ž) csakugyan célszerűbb mint az, amelyet én annak idején (MNY. XXXI, 217—8) ajánlottam. De a t^č, d^ž mellől persze el kell maradnia a ˇ jelnek, mert ez a (csak elképzelt, de ez esetekben nem létező) r é s n e k v o l n a a j e l e .

HORGER ANTAL.

A magyarországi latin ejtés történetéhez. SZINNYEI JÓZSEF „A magyar magánhangzók történetéhez” című tanulmányában (NyK. XLIII, 103) utalt arra, hogy a XV—XVI. századi magyar nyelvű kódexekben a latin *-us* és *-um* végződést az *-us* és *-um* írás mellett sokszor írják *-os* és *-om* alakban: *cidariom*, *fundamentom*, *sanctuariom*, *capitulom*, *dormitoriom*. FLUDOROVITS JOLÁN (Latin jövevényszavak hangtana 20) vitatja SZINNYEINEK azt a következtetését, hogy a magyarban az ejtett alak az *-o-s* volt, az írott *-o-s* vagy *-u-s* mellett. E feltevés ellen szól szerinte a legrégebb magyar adatok állandó *-us* megfelelése.

Az alábbi királyi bírói szék előtt tett panasz, mely 1546-ban kelt, s így kódexeinkkel körülbelül egyidős, s a Zichy-levéltárban őriztetik, érdekes és talán eddig egyetlen példa arra, hogy összefüggő magyarországi latin szövegben több ízben szerepel a vulgáris *-om* alak a klasszikus *-um* mellett, ami részben SZINNYEI állítását igazolja. A szöveg egy csapi ember vallomása, tehát a színmagyar felsőtiszai vidékről származik, a tettes szintén csapi, de egyúttal polyánpainak is mondatik, tehát vagy a máramarosi Polyánák valamelyikéről vagy a zempléni Szécs-Polyánkáról való, jobbágyai pedig az ungmegyei Szüirtéről kerültek elő.

„Evocacio . e. alberti nagy dec yap

Quia . e. vir franciscus de cyap polyanpay cvm effet in possessioe nra cyap In anno 1546 prope festa michaelif archangeli, nescio quo colore quesito venit com .fvif Jobagionibvf, vzt

[= videlicet] michaele vifopaÿ, Stephano čereÿ hof agnovimvf ceteri eciam fverüt mvti quof agnoscere nō potvimuf In domom meam vt ibidem me interimant. hviuf rei cavfam nelfient, et evm me a domo mea excip[er]e nō potverüt, *servom* mevm ambrosvm nomine in porta fvrtrim diffeeverüt et alportaverüt in domvm alienam et ibi concatenaverüt *semivivom* relinqentef

Cvm hif nō contentuf Idem .e. vir francifcuf cÿapi de polÿanp[ay] venit *com* nobili viro nicholae žwrtheÿ et iobagionibuf de žwrthe et ibi coram filia mea vrfula conforte egregÿ viri balthafarif poÿgaÿ dixit hof peffimof et befhial omnef oportet nof in ticiam proci evm autem ego audiffem ifta verba abfugi ab eif et evm fugiffē aprehenderüt alivm *servom* mevm michāelem nomine et concatenaverüt evm, Ideo amonemuf ad fedem Jvdicialef S. R. m. [=Sacrae Regiae majestatis].“

Mint látjuk, a szövegben csak az *-um* végű szavak fordulnak elő hat esetben *-om* alakkal, míg *-os* végződést egyszer sem használ az a klasszikus latin írással hadilábon álló bírói tisztviselő, ki a jegyzőkönyvet felvette. Annyi mindenesetre bizonyosnak látszik e szöveg alapján, hogy az *-om* ejtés közönséges volt a XVI. századi magyarországi latin beszédben.

ECKHARDT SÁNDOR.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Vedlik. E szavunkat HORGER meggyőző fejtegetései óta a *vet-* (*vetkezik*) ige családjában emlegetjük (vö. MNy. XXIV, 345, BÁRCZI, SzófSz.). HORGER magyarázatában CzF.-ék következő megjegyzésére támaszkodik: „*vet-l-ik*, a *vet* igétől, mert a vedlő állat héját, tollát szórét elveti, s mintegy levetkezik, kivetkezik“ (*vedlik* al.). Ez a gondolat azonban jóval korábbi keletű. Megvan már BARÓTI SZABÓNÁL: „*Vedlik* (tollát hullattya, vetlik, vetkezik)“ „Orthogr.- és gram.-béli észrevételek“ 105, sőt VERSEGHY „*Exercitationes idiomatis hungarici . . .*“ 1816-i kiadásában is (88).¹

Halánték. A közkeletű magyarázat szerint a *hal* 'sterben' ige származéka (CzF., CSEFRÓ: MNy. XXV, 111 kk. és BÁRCZI, SzófSz.). R. és N. *halánk* változata a csaknem mindig egytagú *l* végű igékből melléknveket alkotó *-ánk* képzővel (vö. *falánk*, *nyulánk*, *nyalánk*, *fulánk*, *szilánk*; *élénk*, *félének* stb.), maga a *halánték* (∩ *halándék*) meg ebből *-ék* kicsinyítő képzővel: *halánk-ék > *halánt-ék* (vö. CSEFRÓ: MNy. XXV, 117–8) vagy pedig a *halánt*, *halánd* mozzanatos származékból, a *növendék-* és *lependék-*hez hasonlóan, ugyancsak *-ék* kicsinyítő képzővel alakult volna (ez utóbbira BEKE: Nyr. LVIII, 94). — Bár a magyarázat tetszetős, jelentéstani felén kiegészítésre szorul. Nem egészen világos, miként jutottak a *hal* ige feltett *halánk*, *halánték* származékai a 'Schläfe' jelentéshez. A N. *halánk* 'könnyen pusztuló, gyenge', meg a 'halánték' jelentésű *halánk*

¹ Ez utóbbi adatra a M. Tud. Akadémia Szótári Bizottságának tulajdonában lévő CzF. példány VI. kötetének forgatásakor egy a *vedlik* címszó mellé ceruzával odairótt széljegyzetben bukkantam adatellenőrzés közben.

— talán épen véletlen — egyalakúsága a magyarázat számára vajmi ingatag jelentéstani indokolás! — Megnyugtatóbb a következő rokonnyelvi adatokkal való egybevetés: osztj. (KARJ.) DN. *χῦδᾶμ*, Trj. *ḱūlām*, V., Vj. *ḱūlām*, Ni. *χῦτᾶμ*, Kaz. *χῦlām*, Ó. *χῦlām* 'schläfe' | lp. N. (FRIS) *gulbmē* 'locus superciliorum supra oculos', T. (GEN.) *kuilme* 'silmäkulma' | f. (RENV.) *kulma* 'angulus, margo', *silmä*-, *otsa-kulma* 'tempus capitis' stb. (vö. PAASONEN, Beitr. 45, WICHMANN: FUF. XV, 41, TOIVONEN: FUF. XX, 67 és legutóbb RAVILA i. h. XXIII, 33). A 'Schläfe, tempus capitis' jelentés ilyenformán alapnyelvinek látszik. A rokonnyelvi adatok *-ma*, *-me*-, *-am* kétségkívül képzőelemeknek (vö. LEHTISALO, UrSuff. 82—4) leválasztása után visszamaradó finnugor *ksl-tővel a magyar alapszó nehézség nélkül egyeztetethető. A *halánk*, *halánték* (✓ *halándék*) származékok alkalmasint az *-n + k*, illetőleg *-n + t + k*, *-n + d + k* elemekből álló kicsinyítő képzőbokkal alakultak (az utóbbira vö. PAIS: MNy. XVII, 45).
BÁBOSS R. ERNŐ.

Panyóka. E szóra a legrégebb adatot BÁRCZI, SzófSz. 234 1803-ból idézi BARÓTI SZABÓ DÁVID „A magyarság virági” című munkája nyomán. A NySz. *maradék* cikkének olvasása közben bukkantam egy jóval régebbi adatra. Már 1639. december 3-án Csáky Anna Franciska ezt írta Wesselényi Annának: „Az *Panoka* köntösét oda küldtem valami maradék béléssel” (LevT. II, 277). — Figyelemreméltó az a körülmény, hogy e levél Pozsonyból van keltezve, tehát Nyugatmagyarországon íródott. A népnyelvi *panyóka* szónak ugyanis az a jelentése, amelyből e ruhadarab neve fejlődhetett, t. i. 'kis háti ponyva, melynek a négy sarkán kettős varrású, kétújjnyi széles, egy-két arasznyi hosszú kötője van' (MTsz.), éppen a Dunántúl északi felében, a Csallóközben s Felsőmagyarország déli szegélyén, Abaújban van elterjedve. Így hát az átvitt értelemben való alkalmazás szóföldrajzi szempontból is teljesen érthető.

Lula. Ezt a MTsz. ban sem szereplő tájszót nemrégiben hallottam feleségem eleki születésű nagyanyjától, özv. ZAPLETÁL HUGÓSNÉTÓL, amint egy szorgalmasan „cuclizó” kisgyermekről a következőt mondta: „Mindig ott van a *lula* a szájában”. E szó 'pipa' jelentése számomra — első sorban az oláh *luleä* révén — azonnal világossá lett, és további kérdezősködéssel megtudtam, hogy Eleken körülbelül ötven évvel ezelőtt ezt a kifejezést folyton pipázó öregekből mondták vagy fiatalokról is, akik sokat dohányoztak. Semmi kétség aziránt, hogy a perzsa-török *lüle* 'pipa' szóval van dolgunk, ami nyilvánvalóan délszláv közvetítéssel jutott el az Alföld déli részére s így Elek környékére is (vö. bolgár, szerb-horvát, szlovén *lula*). Érdekes, hogy az adatközlő e szót ismeri az eleki német nyelvjárásból is, viszont az ottani oláhoktól csak a magyarból átvett *pipä* szót hallotta. Ez az adat is összevág eddigi tudásunkkal, amennyiben az ugyancsak török származású, de az oszmánliból közvetlenül átvett oláh *luleä* (Moldvában más hanghelyettesítéssel *liuleä*, ТИТИН, RumDeutschWb.) csupán a Kárpátokon túl használatos (vö.

GÁLDI L.: MNy. XXXV, 11). TIKTIN feljegyzett ugyan a Bánság-ból is egy szerb eredetű *lulä* változatot, de ez a tájszó — úgy látszik — nem lépte át észak felé a Maros vonalát, vagy legalább is Elekig nem jutott el. — Inkább csak az érdekesség kedvéért jegyzem meg, hogy egyik tanítványom, KÖPECZY BELA szíves közlése szerint volt Kolozsvárt egy cigányasszony, akit örökös pipázása miatt az ottani magyarok tréfásan *Lula néni*-nek neveztek. Egészen bizonyos, hogy ugyanazon szó gúnynévként való használatát figyelhetjük meg ebben az esetben, bár egyelőre bizonytalan, kolozsvári *Lula* adatunk magyar, oláh vagy cigány eredetű-e. GÁLDI LÁSZLÓ.

Makaria-körte. Néhány évvel ezelőtt a MNy. egyik olvasója felvilágosítást kért a szerkesztőségtől a *métet-alma* és *makaria-körte* szavakról. Erre adott válaszában a *makaria-körté*-re vonatkozólag K.[EMENES] P.[ÁL] (MNy. XXX, 325) ezt írta: „A *makaria-körté*-re adataink a XVI. század óta vannak (l. NySz.); legutolsó adatunk a XIX. század első harmadából van (l. KRESZN., KASSAI; ez utóbbiból idézi a MTsz. is).“

Amint K. P. is megjegyzi, a *makaria-körte* a régiségből több adattal igazolt szó. A mai magyar köz- és tájnyelvben azonban — úgy látszik — teljesen ismeretlen. Legalább is erre látszik mutatni az a tény, hogy K. P. felhívására, hogy „ha van olvasóink közt, aki ismeri e szót, kérjük értesítését“, nem érkezett semmi válasz. Erre vonatkozólag nincs mondanivalónk nekünk sem. Csak a szó eredetét illetően van néhány megjegyzésünk.

RAPAICS RAYMUND az újabban kiadott „A magyar gyümölcs“ című munkájában¹ foglalkozik a makaria-körtével is (104, 151—2). Szerinte ez a „legjobb téli körte“ Cyprus sziget ősi nevét — *Makaria* — hordja, „és így minden bizonnyal a balkáni úton jutott hozzánk“ (151) — természetesen nem közvetlenül, hanem közvetve. Arról azonban, hogy a *makaria* elnevezés közvetlenül melyik nyelvből való, RAPAICS nem nyilatkozott.

Azt, hogy a szó valóban összetartozik-e „Cyprus sziget ősi nevével“, nem tudjuk megállapítani. Annyiban azonban — úgy látjuk — igaza van RAPAICSNAK, hogy délről került magyar földre. Talán erre mutat a következő horvát szó, amelyet BOGOSLAV ŠUREK „Deutsch-kroatisches Wörterbuch“ című (Zágráb, 1860.) szótárára való hivatkozással közöl a HASz. (VI, 398): *makarija* 'vrsta kruške [körte fajta]’.

A magyar *makaria* kétségtelenül összetartozik az idézett horvát szóval. Egyelőre azonban bajos megállapítani az átvétel irányát. A magyar szóra nézve kétségtelennek látszik, hogy jövevény. Ugyanez a helyzet a horvát *makarija* adattal is, melyet az idéztünk forráson kívül sem VUK³, sem IVEKOVIC—BROZ szótárai nem ismernek. A kérdés végleges eldöntéséhez több adatra van szükség.

Öröm. BARCZI, SzófSz. szerint a magyar *öröm*, *örül*-, *örvend*-szócsalád eredete ismeretlen. Nem tartjuk azonban lehetetlennek,

¹ Ismertette KNEZSA ISTVÁN: MNy. XXXVII, 56—8.

hogyan összefügg a török: szag., kyz., kojb. *ürün-* 'sich freuen, fröhlich sein' (RADLOFF, Wb. I, 1834), küer. *örün-* 'sich freuen' (i. h. I, 1225) igével.¹ Csak néhány adat birtokában azonban az összefüggés módjáról egyelőre többet nem tudunk mondani.

HASAN EREN.

Fölöstöm: Fürstenfeld. Az e névről írt fejtegetéshez (I. MNy. XXXVIII, 149) közlöm, hogy szülőfalumban, Felsőőrben a hozzánk közel fekvő kérdéses helység neve szintén *Fölöstöm* alakban ismeretes. Különösen az idősebb nemzedék ajkáról gyermekkoromban gyakran hallottam. Az ifjabb nemzedéknél azonban mind gyakoribb már helyette a *Fűéstmföld* alak.

IMRE SAMU.

Mázsa. Ezt a szavunkat KNEZSA ISTVÁN a latin *massa*-ból származtatja, de mivel a latin *ss:* magyar *zs* megfelelésre más példánk nincsen, arra gondol, hogy talán nem is a latinból való ez a szavunk, hanem olyan nyelvből, melyben szóbelseji *-z-* vagy *-ž-* volt (MNy. XXIX, 152—4). Megvan a szó *maža* alakban a szerbben és a horvátban is, de ott minden bizonytalansággal magyar jövevény (HALÁSZ: NyK. XVIII, 452).

Moksa-mordvin tanulmányaim közben érdekes adatra bukkantam. Az egyik szovjetorosz kiadványban. GRACIANSKI J—KAVUN számtankönyvében (moksa címe: *Лушма тонафтнамкс* 'Számtankönyv' III. rész, fordította L. KIRJUKOV. Moszkva, 1927. 25) az egyik számtani példa a következőket mondja (fonetikus átírással): *Омбôcé ге·ктар мо·данс латкs у·шк'с а·г'эчк' 50 ма·žă (krandas) на·ксаткs* 'Másik hektár földjére csak 50 *maža* (szekér) trágyát vitt ki.' Más adatot erre a szóra a rendelkezésemre állott szovjetorosz kiadványokban nem találtam. — Ez év tavaszán moksa-mordvin nyelvi tanulmányokat végeztem a finnországi nastolai hadifogolytáborban. Ott több mordvint megkérdeztem, ismerik-e ezt a *maža* szót. Az erzä-mordvin foglyok azt felelték, hogy sohasem hallották, de két moksa, az Adaš községből való SİČKIN és a Poju faluból való NAUMOV ismerte, *maž* alakban. Szerintük a *maž* nem szekér, hanem nagy kosár, melyben szekéren vagy szánon trágyát hordanak ki a mezőre. Ezenkívül ez a *maž* bizonyos összetételekben 'otromba, aránytalanul nagy' jelentésű is: *maž-p'e·k'ë*, *maž-b'i·k'ë* 'nagyhasú (férfi, nő vagy gyermek)', *maž-b'ře* 'nagyfejű (pl. gyermek)'.

A moksa-mordvin *maž* 'otromba, aránytalanul nagy', *maža* 'szekér' és a magyar *mázsa* szók között föltétlenül összefüggésnek kell lennie. Támogatja ezt az a körülmény is, hogy DOMANOVSKY megállapítása szerint nemcsak *mazsa* 'currus' szavunk volt a XIV—XV. században, hanem voltak úgynevezett *mazsa-szeker*-eink is, melyek nagy halszállító társzekerek voltak (Fejérszék-emplékkönyv 37 kk.).

¹ LIGETI LAJOS tanár úr volt szíves figyelmeztetni, hogy már VÁMBÉRY (A magyarság bölcsőjénél 195) származtatta a magyar *öröm*, *örül-* szavakat az idézett török *ürün-* igéből.

Fontos adatunk a szó eredetének nyomozásában az, hogy a *mázsaszekér* DOMANOVSKY megállapítása szerint nem volt magyar szekérfajta, s annak idején leginkább a Felvidéken és a Dunántúlon fordult elő.

A magyar és a moksa-mordvin szók összefüggését így képzelhetjük el: A *mázsa* 'currus', *mázsaszekér* idegen szekérfajta volt, s így a *mázsa* szó magyar eredetű nem is lehet. A szekérfajta főleg a Felvidéken és az idegenekkel sűrűbben érintkező Dunántúlon fordult elő, tehát a *mázsa* elnevezés valószínűleg északról vagy északkeletről, a lengyel vagy az orosz nyelvből jutott a mi nyelvünkbe. A szó az orosz nyelvben tudtommal nincs meg ma, de valamikor meg kellett lennie (DOMANOVSKY szerint a mázsaszekér a XVI. században már kiszorult a használatból), mert a moksa-mordvinban ma is megvan, s oda bizonyára csak az orosz nyelv közvetítésével juthatott el.

A *mázsa* szót én sem tudom megfelejteni, de két dolog kétségtelennek látszik: a *mázsa* eredetileg nem súlymértéket jelölt, hanem 'szekér, társzekér' jelentésű volt, s eredetét nem nyugaton, a latin nyelvben, hanem valahol keleten kell keresnünk.

JUHÁSZ JENŐ.

Pöndöröcki-Pöcki Pál. (A *-cki* ~ *-icki* képzőhöz.) LACZKÓ GÉZA (Nyr. XXXVI, 460, NyF. XLIX, 45; vö. MELICH: MNy. XXXVII, 338) a szláv vagy szlávok képzők közt 5 példával szemléltetve tárgyalja a szláv eredetű családnevekből elvont *-cki* képzőt. Példái közül a *Csunyácki*, *Lábicki*, *Turocki* („Mert túrót lopott”) gúnynevek nyilván ezzel a *-cki* ~ *-icki* képzővel alakultak. MELICH (i. h.) még egy biztos példát idéz efféle képzésre 1809-ből: „*Boritzki*: Calicum remex“ [’a poharak, kelyhek evezőlegénye, matróza’, azaz ’boriszák’] SIMAI KR., VSzót. I, 53. A *Garancki* (< *gar?*) gúnynevet LACZKÓ maga sem tartja biztosnak LACZKÓ ötödik példájáról, a „Pöndöröcky Pöcki Pál, gn. [= gúnynev] AGy. I: 345“-ről, melyet MELICH (i. h.) kérdőjellel kapcsol a *pöndörít* igéhez, azt hiszem, alakulását tekintve nem tartozik a fenti példák sorába, s tulajdonképpen nem is gúnynev, de a *pöndörít*, pontosabban *kipöndörít* igével való összetartozása nem kétséges.

Az idézett helyen ugyanis a következő gyermekverset olvashatjuk:

„Egyedelem, begyedelem,	Sóriján,
Városi vaskó,	Bóriján,
Kilenezedik zacszó.	Balog süti, Balog Pál,
Verebek valának,	Üsd ki,
Az utra szállának,	Dobd ki,
Köles szemet szedegetnek.	<i>Pöndöröcky Pöczi Pál.</i> “

[Kiolvasó gyermekvers] Fejér m. (NGy. I, 345).

Id. Kiss Á., Gyerml. 1891. 40: itt a név alakja: *Pöndöröcky Pöczi Pál*; KELEMEN: NNY. IX, 105: itt a *Pöndöröcký* sajtóhiba.

Ugyanennek a kiolvasó gyermekversnek egy másik változata így hangzik:

Égyedem- bőgyedem,	Fődre szálnánk,
Tengér tánc.	Köles- magot szedē getnénk.
Hajdú sógor	Irjám, burján,
Mit ki vánsz?	Balok süti, Balok Pál,
Ném ki vánok égye bet,	Öndöröcki, pöcki,
Csak éty szőrös vere bet.	Fehérváron dob- nak ki.
Ha verebek volnánk,	

Fejér vm. Adony (Kreil József és Stéfely Mihály tanítványaim közlése. 1941.)

A Népköltési Gyűjtemény szerkesztői a következő magyarázó jegyzetet fűzik szövegükhöz: „játékközben éneklük a gyermekek. A játszók körbe állnak, egy a kör közepére s ez elkezd valamelyiken a mondókát, minden ütemnél másikra mutatva; kire a végső szótag esik, az kilép a körből.” (I. h. 593.) A *Pöndöröczky Pöczki Pál* tréfás név tehát nyilván a *kipöndörít* igével függ össze, s a *pöndöríts(d) ki* felszólító módú alakon alapul. Hangtanilag közelebb áll ugyan az idézett tréfás névhez a *pöndörödsz ki* jelentő módú alak, de a megelőző *Úsd ki*, *Dobd ki* felszólító módú alakok és a *Pöndöröcki*-nek alább idézendő *tejgérécski* változata *pöndöríts(d) ki* felszólító módú alakra utalnak.

Ezt a *pöndöríts(d) ki* > *pöndöröcki* magyarázatot néhány más változattal való egybevetés is megerősíti. Kiss ÁRON (i. m. 28 V. 9. sz.) közöl pl. egy változatot, amely a végén így hangzik: „... Úsd ki, dob ki, domborítsd ki, Balog ide, balpárt, Ezt is *pöndörítsd ki*” hely nélkül. Magam 1936-ban Szegeden jegyeztem le egy változatot hasonló befejezéssel: „... Szil-|szál, |szalma|szál, || Húzd ki, |hajtsd ki, |pöndö-|ritsd ki || Ezt!” Ebben a tekintetben romlottabb az a változat, amelyet Kiss Á. (i. m. 28 IV. 5. sz.) Szombathelyről közöl: „... Szil, szál, szalmaszál, Eeski, beeski, *tengerecski Pál*.” Az összefüggés azonban még ezen a változaton is felismerhető. A *pöndöríts(d) ki* ~ *pöndöríts(d) ki* > *tejgérécski* változás valószínűleg népetimológia-szerű jelenség, ami népköltési termékekben nem meglepő, sőt a szövegbeli értelmi összefüggés feladására is vezethet. Vö. pl. „*Ipatoknak, napatoknak Sárga sarkantyúja*...” Szeged (KÁLMÁNY, K. II, 191); Tápé (KÁLMÁNY, Sz. I, 88) > „... *Lipátoknak, lapátoknak Sárga sarkantyúja*...” Arad m. Pécska (KÁLMÁNY, K. II, 191; NNY. IX, 156). A *lapát* és a *sarkantyú* ugyancsak távol áll egymástól!

Vannak olyan változatok is, amelyekben nehezebb lenne felismerni az összetartozást, ha a szövegösszefüggésből kiszakítva vizsgálónk a megfelelő szövegrészt. Ilyenek pl. „... Szil szál. szalmaszál, *Penderezki, puczki Pál*.” Hely nélkül (Kiss Á. i. m. 28 IV. 6. sz.) „... Sorján, borján, Kicsiny kacsá András, *Buczki Pál*...” Pest m. Tök. (Kiss Á. i. m. 40 XII. 2. sz.).

Ha a *Penderezki, puczki Pál* ~ *Buczki Pál* ~ *Pöndöröczky Pöczki Pál* játékos neveket (és nem gúnyneveket) összehasonlítjuk, magától kínálkozik a *Pöcki* ~ *Pucki* ~ *Bucki* elemek megfejtése. Ezek ugyanis nem egyebek, mint a ritmikusan tagolt *Pöndö|röcki* ~ *Pëndē|ricki* (< *pöndö|rits(d)ki* ~ *pëndē|rits(d)ki*) igéből lett tréfás nevek második ütemének ikerí-

tett alakjai: (Pöndö-)röcki > (Pöndö-)röcki-pöcki ~ (Pëndë-)ricki > (Pëndë-)ricki-pucki ~ (Pëndë-)ricki-bucki > Bucki.

Hogy valóságos vagy látszólagos nevek végződését ikerítetik, igazolja KATONA LAJOS megfigyelése Nagybányán (Nyr. X, 91): „Iczki-viczki Glaviczki, Mendehóczki, Klemenczki: tréfás gúnyvers ama maig is meglevő családnevekre.“ (Vö. uo.: „Iczki-viczki: nyugtalan, hetykélkedő, üresfejű, nagy zajjal járó fiatal emberekről szokták mondani.“) | „Ics-vics: tréfásan gúnyoló szó az e szótágokon végződő családnevek tulajdonosaira, kiket a nép nem tart egészen jó magyaroknak.“

Arra is van példánk, hogy verses mondókákban, tehát ritmikus szövegben nem a szó, hanem az ütem az ikerítés alapja. Pl.

„De én heje *díre dóra*,
Minden napra *virradóra*,
Vidám jó kedvet csinállok,
Busan nem is járkalok.“

Pápa (Erdélyi: NépdM. II, 214).

(A „*Hej be derék vigan lenni...*“ kezdetű népdal 3. versszaka. Hasonlóan a 4. versszakban is: „...Tekintek hej *díre-dóra!* [így] Pintes boros korsóra.“)

Vagy: „...Hegyen völgyön lakodalom,
Sári kotyo-*kitye-kotyo*-gólya, gólya. [így!]“
Borsod m. (Székely S.: Tr. 28).

A szónál nagyobb egység alkot egy ütemet, s az egész ütem ikerítődik a következő példában:

„*Pid üt, pad alat* sarkantyú,
Elő talál vin agó,
Nem vagyok én vin agó,
Hanem isten kovácso ...“

Hely nélkül (Nyr. IV, 185).

Az elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy a kiolvasó gyermekversek *Pöndöröcki-Pöcki Pál* neve csak látszólagos név, s nem is *-cki* ~ *-icki* képzővel keletkezett, hanem szövegromlással és ikerítéssel lett a *pöndöríts(d) ki!* felszólításból. Utólag azonban a nyelvérzék besorolhatja a *-cki* ~ *-icki* képzős gúnynevek csoportjába, s ez az utólagos átértelmezés bizonyára nemcsak LACZKÓ GÉZA tudatában ment végbe.

Másrészt megerősíthetnek bennünket az elmondottak abban a módszeres meggondolásban is, hogy folklóre-szövegek elhomályosult vagy „átértelmezett“ kifejezéseit, különösen a szövegromlásnak jobban kitett gyermekversek ilyen részleteit a megfelelő szöveg vagy szövegrészlet változatainak tekintetbe vételével kell magyaráznunk; ilyen esetekben tehát a nyelvészeti módszerek mellett a folklóre módszerét is alkalmazzunk kell.

Borza. A. m. 'laza; puhatestű'. Szótáraink szerint csak Zala megyében jegyezték fel ezt a tájszót. Jelentése: 1. 'laza, pl. a boglya v. a petrence' (Nyr. XIX, 575, MTsz., EtSz.); 2. 'nagy-

testű, de puha, gyenge (ember)' (i. h.). Példa a második jelentésre: „Millen mēnkű nagy embēr a Zistuk, mégis csak négyvenöt kila! — Ja, *borza* az embēr!” Zala m. Hetés (Nyr. i. h., némileg más írással: MTsz.) Ide tartozik még a *borza* 'laza, lyukacsos (tésztáról)' Zalaegerszeg? (PAIS DEZSŐ szíves közlése) és a *borzaföd* 'laza, omlós föld' Nagykanizsa (NyF. XXVIII, 61; EtSz.) összetétel is. Az EtSz. szerint ennek a *borza* tájszónak eredete ismeretlen.

Szerintem ez a 'laza; puhatestű' *borza* szó a *bodza* 'sambucus, Holunder' szóval azonos. Hangalak szempontjából nincs akadálya ennek a származtatásnak, mert a 'sambucus, Holunder' jelentésű *borza* (a kiejtés szerint: *boddza*) szónak *borza* alakváltozata megvan ugyanazon a vidéken is, ahonnan a 'laza; puhatestű' jelentésben közölt *borza* szót ismerjük. Jelentés szempontjából is elfogadható a származtatás. A *bodzának*, különösen fiatal hajtásainak ugyanis aránytalanul vastag bele van, ez a *bodzabél* pedig laza szövetű, puha, azért a *bodza* hajtásai egészben véve is puhábbak más fa hajtásainál: tehát a *bodza* főnévi jelzőként használva alkalmas volt a népnyelvben a 'laza, puhatestű' tárgyak (boglya, petrence, föld) és emberek megjelölésére. A tárgyképek hasonlóságán alapuló ú. n. asszimilációs jelentésváltozással jutott tehát a *borza* szó a 'laza' jelentéshez. Ilyen szemléleti alpra utal pl. a következő népi hasonlat is: „*Ulyan a kényerem, akar a pöfeteg* (lyukacsos)“ Vác (NyF. X, 52); vö. *pöfeteg* 'lycoperdon bovista' (MTsz.): porló belsejű gombafaj. Ezt a származtatást nagy mértékben támogatná, ha 'laza, puhatestű' értelemben a *bodza* szónak más alakváltozatait: *boddza*, *borzag*, *bozza*, *bozda* stb. is ki tudnám mutatni. Ilyen változatokat azonban ezidőszert nem ismerek.

KELEMEN JÓZSEF.

László, Ulászló. A két névről részletesen írtam MNy. XXXVII, 145—54. Kimutattam, hogy „a magyar *Ulászló* tudatosan csinált név a latin *Vladislaus*-nak *Uladislaus* írású” és a hazai latin *Ladislaus* ~ magyar *László* alakjából. „Az *Ulászló* nyilván Budai Ezsaiás alakítása, — 1805 előtt nem volt magyar *Ulászló*, 1734 előtt még nem volt magyar nyelvi *Uladiszlavus*.” (153—4.)

Újabbán az *Ulászló* névre 1805-nél régebbi adatot is találtam. Az adat Sándor István „Sokfélé”-je II. kötete 7. lapján van. Ez a II. kötet 1791-ben jelent meg, tehát abban az évben, amikor Székér Joákim „Magyarok eredete” című történeti művében még I. *Uladiszlavus*-ról és II. *Uladiszlavus*-ról beszél.

Sándor István „Sokfélé”-jében másutt is van *Ulászló*. Az adatok ezek: 1791-ből: Sokf. II, 7: „*Ulászló* királyról.” — 1795-ből: Sokf. III, 6—10; itt így sorolja fel királyainkat: Sz. *László*, II. *László*, III. *László*, IV. *László*, V. *László*, I. *Ulászló*, II. *Ulászló*. III, 22—4 felsorolja a lengyel királyokat, mégpedig így: I. *Ulászló* 1081, II. *Ulászló* 1139, III. *Ulászló* 1296 és 1306, IV. *Ulászló* = *Hedvig*, Lajos leánya 's a férje Jagyello nevű IV. *Ulászló* 1382, V. *Ulászló* 1438, *Ulászló* *Zsigmond* 1632. A cseh nemzetiségű *Vladislaus*-okat magyarul *Wladislaus* 1109 és *Wladislaus* 1140 alakban írja. — 1808-ból: Sokf. X, 153: „II.

Ulászló... vagy amint nevezték *Dobzse László*.“ — 1808-ból: Sokf. XII, 243: „*Ulászló, Lengyel László*. Uladislaus, Wladislaus.“

A leggondosabb kutatással sem találtam a Sokfélében arra magyarázatot, miért hívja Sándor István lengyel eredetű királyainkat és a lengyel *Vladislaus*-okat már 1791-ben, tehát Budai Ferenc (1710—1802.) Lexikonának 1804—1805-i megjelenése előtt *Ulászlók*-nak. Minthogy Budai Ezsaiás, aki Ferenc bátyjának művét kiadta, a *László* alapján alakított *Ulászló* nevet megokolja (l. MNy. i. h. 147), Sándor Istvánnál pedig megokolást nem talállok, *Ulászló* nevünk alakításának továbbra is Budai Ezsaiást, esetleg Budai Ferencet kell tartanunk.

Itt jegyzem meg, hogy *László* nevünket továbbra is egyh. latin eredetű névnek tartom (másképp HORGER A.: MNy. XXXVII, 268). MELICH JÁNOS,

Fenyéget. A 'drohen' jelentésű *fenyéget* és a többi idetartozó szó eredete az EtSz. szerint ismeretlen. Nem valószínű BÁCZI szerint BEKE magyarázata sem, aki a *fenyéget*-et a *fëdd* ige családjába vonta (Nyr. LXVII, 118), mert ez a magyarázat hangtani ok miatt elfogadhatatlan (SzófSz.).

Az a véleményem, hogy a *fenyéget* a *fen* 'schärfen, wetzen, spitzen' ige származéka.

Kétségtelen ugyanis, hogy a *fenyéget* -get végzete képző. Ezt bizonyítja a *fenyéget*-tel bizonyosan egy töről való *fenyít*. A szó töve tehát *feny-*, *fenyë-*. Tudjuk mármost, hogy az -n- a rákövetkező -ë- és -é- hang hatása alatt palatalizálódik, vagyis -n- > -ny- változást okoz; vö. *eném* > *enyém* (MELICH: MNy. VIII, 147), *mënek* > *mënyëk* > *mëgyëk* (MÉSZÖLV: Nyr. XXXVII, 167). MELICH szerint a *fene* a *fen* ige igeneve (MNy. XVI, 121), a *fene* viszont Somogyban *fenye* alakban hangzik. Nyilvánvaló mindebből, hogy hang- és alaktani tekintetben a *fenyëget* kifogástalanul magyarázható a *fen* ige származékának.

De hogyan magyarázzuk a *fenyéget* 'drohen' jelentésének a keletkezését, ha ez a szó a 'schärfen, wetzen, spitzen' jelentésű *fen* ige származéka?

A *fen* nemcsak azt jelenti: 'schärfen, wetzen, spitzen', hanem azt is: 'fogait a harag és düh következtében csattogtatja': *A disznó fogait feni* (PPB.) | *Az ördög rám fogat fent* (Thaly: VÉ. I. 130). Aki a fogát feni, az haragos: *Mérgesen feni a fogát*. Az ilyen embert nem kell haragítani, haragszik az már eléggé: *Ne fend az élest!* 'Ne haragítsd a haragosat!' (MARGALITS, KözmSzól.). Harag következtében az ember nem annyira a fogát feni természetesen, hanem a nyelvét, vagyis kellemetleneket mond: *Élesben fenic-é nyelveket az kigyónac tulajánkjánál* (MA: B:bl. V, 64, l. NySz.). Ebben a hangulatban csak rosszat mond az ember, különösen akkor, ha már *előre feni rá a fogát* vagy a *nyelvét*. Azt látjuk, hogy itt a *fogat feni rá* kifejezés egyértékű a *fenyéget* szó jelentésével. Ez 'a fogát dühösen összefeni, csattogtatja' → 'dühösen mérgesen beszél → fenyeget' jelentésfejlődés, azt hiszem, egészen világos. Még azt jegyzem meg, hogy a dühös állat foga csattogtatását a népnyelv nemcsak a

fen igével fejezi ki. Dunántúl 'fogát csattogtatja → mérgesen ráförméd' jelentésfejlődés más szón is szemlélhető; ez: *kaffog*, *kaffogat*, *rákaffogat*. A *kaffog* eredetileg azt jelenti: 'a kutya dühös ugatás közben a fogát összeveri': Gigében *rákaffogat* a. m. 'csúnyán, nagyhangon, a száját nagyra kítátva dühösen beszél a másikra': *Na, rákaffogatot má!* | *Mérgibe annyira rákaffogatot, hogy majd enyét.* (A magam somogyi gyűjtéséből való idézet.)

E jelentéstani fejtegetés azt mutatja, hogy a *fenyőget* 'drohen' csakugyan keletkezhetett a *fen* 'schürfen, wetzen, spitzen' igéből. A *fenyőget* (megvan a *fenőget* is! vö. NySz.) > *fenyőget* eredeti jelentése tehát ez lehetett: 'gyakran összefeni a fogát', ebből lett azután ez: 'haragosan csattogtatja a fogát' → 'fenyegetően beszél': 'fenyeget'.

NYÍRI ANTAL.

en iumhumnok bel bua qui fumha nym hyul. G. ECKERDT LÁSZLÓ: MNy. XXXVIII, 192—4 azt fejtegeti, hogy az ÓMS. címűl idézett részletében a *qui*-t igekötőnek kell felfogni. Ebből természetesen következik, hogy az 1300 körüli magyar nyelvben illett megenni mai *ki-hül* igénk előzményének: a *ki-hiül*-nek. El is hihetnők, hogy az ige megvolt az ÓMS. szerzőjének a kifejezőkészletében, ha a NySz. nem Faludi Remete c. verséből közölné a legelső adatot: „És lelkem-kihültig itt töltöm éltemet“ (Így NÉGVESY: OK.). A *ki-hüt* műveltetőre egyáltalában nincs adat a NySz.-ban. A *ki-hül* igét Faludi után KRESZNERICS-nél találjuk meg: „Ki hültt a' tisztségből. Amisit officium.“ Hasonló átvitt értelmű használatára hivatkozik a *Kihül az étel. Kihül a szoba, ha nem fűtik tovább* fordulatok mellett CzF. III, 758: „*valamiből kihül*, am. kiesik, kimarad, kikopik... *Kihült a hivatalából. Mindenéből kihült.*“ Ezeket a szólásokat KRESZNERICS és CzF. valószínűleg a népnyelvből szedték fel, és lehetséges, hogy Faludiban is népi nyelvelem visszhangzik. A Tzs. 1838. a *kihül* szót a német *kalt*, *kühl werden*, a *kihüt* szót pedig a német *auskuhlen* megfelelőjéül veszi fel. — Hogy az ÓMS.-ban a *ki-hül* igét kereshessük, ahhoz ECKERDT-nek vagy másnak jó volna az emlék keletkezésének idejéhez közelkorú vagy legalább is régi adatot felmutatni. Amíg ez meg nem történik, nem tudok mást látni az ÓMS. *qui*-jében, mint vonatkozó névmást. Így értelmezem továbbra is a Magyar Versek Könyve hamarosan megjelenendő második kiadásában.

Nem módosítom a Magyar Versek Könyve új kiadásában a nagyobb *Syrolmom fuhazatum therthetyk kyul en iumhumnok bel bua qui fumha nym hyul* részlet értelmezését sem. — Itt azonban felvetem, hogy erre nézve talán mégis számolhatunk egy ilyen értelmezés lehetőségével: „Siralmam, fohászzkodásom | Terjed (mutatkozik) kívül; | Én keblemnek belső bújáz, | Mi soha nem hül (enyhül).“

PAIS DEZSŐ.

Hangutánzó növénynevek. Magától ugyan egy növény sem ad hangot, de több növény kelt hangot a ráható emberi működésekkel kapcsolatban, pl. növényi eredetű hangszerek, játékok stb. Bizonyos gombák termőteste akkor ad puffanó hangot, ha rálépünk; ezek a *pöfeteg* nevet kapták.

Több növény virága vagy termése hangos játékszer, ezeket régebben *pipacs*-nak nevezték, újabban *pukkantó*-nak hívják. *Pipacs* szavunk eredete BÁRCZI, SzófSz. szerint ismeretlen. Mint másutt már megírtam, *pipacs* szavunk hangutánzó növénynév, számos alakváltozatával együtt. A növény virágbimbóját csapják a kézfejhez. Párhuzamos német neve *Klatschrose* és *Datschblomm*, *Tatschen*. Magyarban rokona a *pacsi* szó és a *picsipacsi* játék neve; mindkettő közismert hangutánzó szó. — A *pukkantó* nevet több növényünk viseli játékos alapon: a hólyagos sziléne virágcészéjét fogják össze és pukkantják. A maszlag nagy fehér virágpártáját fogják össze zacskóvá és pukkantják; innen játékos *pukkantó*, *puttyantó*, *putyóka* és *csattanó* neve. A dudafürt termésének alakjáról kapta hivatalos nevét; a hólyagos termést azonban pukkantani is szokták, így jutott *pukkantó* és *pattantyú* játékos nevéhez. — Hangutánzó nevet kapott egy eperfajunk is, a *csattogó eper* (*Fragaria collina*), amely abban különbözik más két honos földieprünktől és a kertekben termesztett ananászepertől, amely délamerikai származású, hogy termésé nem válik le a természacokról, le kell tépni, s közben csattanó hangot ad; innen *csattogó* és *csatti* neve. A *csattog* szóval rokon szintén hangutánzó *csatak* szavunk, amely sarat jelent. Élőhelye alapján egy növény is viseli a *csatak* nevet, a *Bolboschoenus maritimus*.

Gesztenye. E szavunkat eddig a szlávból származtatták. Ennek azonban leküzdhetetlen hangtani nehézségei vannak. Újabban KNEJZSA ISTVÁN (MNy. XXXVII, 57) felvetette, hogy könnyebb lenne a német *chestinná*-ból levezetni, de ez is több akadályba ütközik. Mégis bizonyosra vehető, hogy a németből származik. A német nyelvben ugyanis ma is használatos a gesztenyének *chestene* neve. HEGI közismert német flóraművében olvassuk, hogy Svájcban *chistene* és *chestene* a gesztenye népies neve, sőt Luzern mellett egy gőzhajóállomás a *Kastanienbaum* nevet viseli, amit azonban a helybeliek *Chestenebaum*-nak ejtenek. Hogy a gesztenye neve a fa ismeretével kapcsolatos, avagy e szó épügy kereskedelmi név volt eleinte, mint a füge neve, s akkor a 'gesztenye' jelentés még meghúzódott a *makk* szóban, nehezen dönthető el.

RAPAICS RAYMUND.

Becsap. Ezt a szót 'rászed, megcsal' jelentéssel először a nyolcvanas évek elején hallottam egy dunántúli származású hallgatótársamtól, és különleges jelentését meg sem értettem. A MTsz. mint göcseji és drávamelléki kifejezést említi. Az irodalom sokáig idegenkedett tőle, és ma sem érezzük finomabb szónak. Stendhal „Vörös és fekete“ című regényének fordításában még ezt olvashattuk: „Megmagyarázta [a nevelő] a kis fiúnak, hogy nem szabad a *becsapni* kifejezést használni, mert csak a cselédek szoktak így beszélni“ (Klasszikus Regénytár. 1907. 146. l.; az eredetiben a „n'ètre pas *dupe* de qqchose“ kifejezésmód van használva, s a nevelő megjegyzi, hogy a *dupe* szótt ilyen, 'rászedés'-féle jelentésben csak a lakájok mondogatják). Azóta a 'rászed, megcsal' jelentésű *becsapás* általánosabb használatra tett szert, mert hírlapi vezércikkekben is olvastam

már. Megvan egyébként már SIMONYI—BALASSA Német és Magyar Szótárában (1902.).

Hogy a szó miként jutott ehhez a különleges jelentéséhez, az ma sem egészen világos előttem. Valószínű, hogy jelentés szempontjából összefüggésben van a JÓKAI-ban előforduló *bemeszel* és *megmeszel* kifejezésekkel, amelyek ugyanazt teszik: „Ez a furfangos asszony engemet egy kicsit berántott; igaz ugyan, hogy azt a ficzkót most miattam eltünteti, a hogy szokás a szoba falán egyik frescot a másikkal befesteni. Hanem hogy ezuttal én is *be* vagyok *meszelve*, az már világos.” (Jókai Mór Összes művei. Nemzeti kiadás. XV, 258.) „Hanem azután, hogy [a gulyás] a vásárnál nem *meszeli-e meg*, a ki engedi magát, arról megint nem állok jót“ (i. h. LXXXVIII, 30; a jelentés kivüláglík a párbeszéd folytatásából: „Lóvásáron *rászedni* egymást úri virtus“). A *meszelés*-nek a 'rászedés' fogalmára való átvitelét is nehéz képzettársulás útján megmagyarázni, vagyis kimutatni, hogy micsoda közvető képzet idézte elő a jelentés ilyen módosulását. A 'rászed' jelentésű *bemeszel*, *megmeszel* igék mégis arra vallanak, hogy a jelentésváltozás a kőművesség nyelvéből indulhatott ki, és akkor a *becsapás* kifejezés talán a készülő falnak vakolattal való becsapásából származhatott. Német hatásra is gondolhatunk, amennyiben a bekenést, bemázolást jelentő *anschmieren* igének szintén van 'rászed' jelentése.

Biza. Székely íróinkban és székely tárgyú elbeszélésekben gyakran találkozhatni ezzel az erősítő szócskával. Például: „Ügy-e, Mári nén, mű mán nem szökdösünk?... Nem *biza!* — szólt Mári nén“ (1912. Bud. Szemle CLII, 436—7). „*Biza* immár pogányok is lettünk“ (Tamási Áron elbeszélésében, Bud. Hirlap 1934. VII. 15. mell. 3. l.). „Az ugyan*biza* magának mit vétett?“ (Nyirő József elbeszélésében, i. h. 1934. XII. 20. 2. l.). „Ő *biza* ezt a szép estét reászánja!“ (ugyanannak elbeszélésében, i. h. 1935. XII. 25. 41. l.). „Vajjon ugyan *biza* ki lehet [az ajtóban matató], hogy ilyen csendesén jár“ (Gáspár Gyula székelytárgyú elbeszélésében, i. h. 1938. IV. 10.). A mutató névmással összekapcsolva is előfordul: „*Abbiza* igaz!“ (Nyirő József elbeszélésében, i. h. 1934. VIII. 25. tc.). „*Abbiza* elég kár“ (ugyanannak elbeszélésében, i. h. XII. 20. 2. l.). Ez a *biza* szóalak a MTsz. szerint járatos Hetésben, Nagybecskereken és Szolnok-Doboka megyében is, és azonos jelentésű a köznyelvi *bizony* erősítő szóval, amely alá e szótár fölveszi is.

Tévedne azonban nézetem szerint, aki azt vélné, hogy ez a *biza* a köznyelvi *bizony* szónak végmássallhangzója-vesztett alakja volna, az o magánhangzónak nyiltabbá válásával: $o > a$. Ez a fölfogás hivatkozhatnék ugyan az egyetlen adatból ismeretes őrségi *bizan* alakra (MTsz.), amelyből a szóvégi -n lekopása útján a *biza* könnyen meg volna magyarázható; én azonban mégis valószínűbbnek tartom azt, hogy a *biza* alak nem egyéb mint elhomályosult és eredeti jelentését vesztett összetétel: a *bizony* szónak kopott *biz* alakja, összetéve az a mutató névmásnak szintén kopott *a* ejtésével; a *biza* tehát a. m. *biz' a'*, valamivel teljesebb alakkal ejtve: *biz' az* (amit elégszer hallhatni), vagyis a. m. *bizony az*. Ez a teljes és hangjaiban meg

nem rövidült kifejezés nyilván olyan mondásokban volt eredetileg használatos, amelyekben a mutató névmásnak nevezői az (kopott ejtéssel *a*) alakja beleillett a gondolatba, vagyis amelyekben valami nevezőalakú névszói fogalomra mutatott rá, teszem ilyen párbeszédben mint: 'Szegény Bandi meghalt. — Meg *biz'* az (vagy: *biz' a')*.' 'János mégis megházasodott. — Meg *biz'* az (v. *biz' a')*'. Minthogy az ilyenféle mondások igen sűrűn fordultak elő, a *biz' az* > *biz' a'* egymásmelletti két szó annyira közönséges kapcsolattá lett, hogy jelentése lassankint elhomályosulván, a nyelvérték előtt egységes szóként tűnt föl és egyszerű bizonygató szóvá minősült. Ugyanilyen módon homályosult el a mutató névmás kopott *a* alakjának a jelentése más esetekben, más szók után is, ahol voltaképpen mondatbeli viszony szerint nem volna helyén, mint például: „De ami bor van a pincében, annak el kell fogyni. — El-e? — El *a*.” (Móricz Zsigmond: Kerek Ferkó. 1913. 103. l.) „Hát mink is megleszünk ő nála nélkül, ... meg *a*, egészen jól.” (Bud. Hirlap 1926. V. 9., népies tárcacikkben.) „Az ilyen magafajta művészek mind önféjük és nyersek — mondja. — Az *a* — hagyja rá Imre” (i. h. 1936. XII. 6., Tamási Áron elbeszélésében). E példák „el *a*”, „meg *a*”, „az *a*” bizonygató, illetőleg helyeslő mondásai ilyenféle párbeszédekből terjedtek tovább, mint pl.: 'Elfogyott már a boruk? — El *az*.' 'Megöregedett a bátyád. — Meg *az*.' 'Nyagon nyakas a fiú. — Az *az*', amelyekben a mutató névmás népiesen már csak *a*-nak hangzik. Nézetem szerint tehát az ilyen mondások *a* elemében nem az *a!* indulatszó szerepel, amelyet az EtSz. legelső cikke tárgyalt. — Igen valószínű szerintem, hogy ilyen jelentéselhomályosulással járó szóösszetapadás útján keletkezett a légrádi nyelvjárásnak 'bizony' jelentésű *bizén* szava is (l. HALLER JENŐ, A légrádi tájnyelv. Eszék, 1916. 27). A sűrűn használt '*biz én* nem megyek', '*biz én* kidobtam a fiút' stb. mondásokból ugyanis igen könnyen válhatott ki egy egységes *bizén* megerősítő szócska, úgy ahogyan a címbeli *biza* keletkezését gondolom.

Est, este. Ez a két mai főnév egy töből fakadt, az *es-ik* igéből, sőt az *este* nem egyéb, mint az *est*-nek származéka, és mind a két szót ugyanegy jelentésben is használhatjuk: 'Abend'. Az *este* azonban egyúttal határozószó is, 'abends' jelentéssel. E mellett az *este* hangsor bizonyos mondatbeli használatban nem egyéb, mint az *est* szónak 3. személyű személyragos alakja: a nap *este* (ellentéte: a nap *kelte*). A 3. személyragos és a határozói jelentésű *este* hangsor azonban két külön eredetű szóalak: a személyragos *este* az ősi, a határozói értelmű csak későbbi keletkezésű, és bonyolultabb fejlődés eredménye. Az egyszerű *est* maga nem lehet egyéb, mint az *es-ik* igének *-t* képzős névszói származéka, olyan mint a *kele-t*, bár amazt, az *es-t*-et magában csak ilyen tövéghangzó nélküli alakban használjuk, a *kelet*-nek pedig tövéghangzótlan alakja csak személyragosan fordul elő: nap *kelte* stb. Ám az *est* szónak is megvolt a régiségben a *kelet*-éhez hasonló teljesebb alakja a *nap* szóval való összetételben: *napeset* (l. NySz. I, 701), amely olyan kifejezés, mint a ma is használt *napkelet*. Figyelemre méltó dolog, hogy

a régi nyelvben az *este* alak nevezőeset értelmében nem fordul elő, és ennek olyan továbbragozása, mint a mai *esté-n*, *esté-re* stb., a legrégebbi magyarságban eddigi adataink szerint még ismeretlen. A régebbi magyarság csak az *est-i* 3. személyragos alakot ismeri és használja, főképp viszonyragokkal továbbragozva, mint pl.: „a Bodog zŕzh Maria Innepinek *Estit* meg bŕitŕlŕm“ DebrK. 25 (a NySz. idézete pontatlan, és a mondatŕgyat egyszerűen nevezŕalakba teszi). Ez az *estit* olyan személyragos alak, mint a közvetlenül elŕtte állŕ *innep-i-nek*, ma: *innepének* vagy *ünnepejének*. A DebrK.-beli *estit* tárgyalak helyett ma azt mondjuk: *est-jé-t*. A személyragos régi *est-i* (ma: *estje*)-nek *-n* határozóragos alakja a régiségben *est-i-n*: 1512: „ezlewele [így] kelt erdedden senth byrthalan *estyn*“ (KárOkl. III, 86, a NySz. helytelenül és egyŕttal nem egészen pontosan az I. kötetbŕl idézi). Ez a ragozási alak van DebrK. 20 is: „fhutuet [ez bizonyára csak toll- vagy sajtóhiba 'hufuet' helyett] napianak *eftin*“ (a NySz.-ban félrevezetŕ módon, helytelenül: *esten*), és a TelK.-ben: „irattatot: vafarhelt: es vr *eftyn* vegeztetŕt el“ (149. l.), valamint pl. a MargL. 62 következő mondatában; „ez zent margyt azzon. karachon *eftyn*. nagy penteken. Nagy bodog azzon *eftyn*. es egyeb bodog azzon *eftyn*. es egyeb nagy jnnepevk *eftyn*. very vala oftorozya vala ev magat.“ Ma az *est* szónak ezt a személyragos határozói alakját így mondjuk: *est-jé-n*. A nevezŕi, 3. személyragos *esti* (ma: *estje*) alakra a következő adat van a NySz.-ban: „az angyaloc karatson *esti*“ (*karácson-est* alatt, MA. Scultetus-fordításából), ez azonban KÖNNYE-féle idézet, tehát — nem található a helyén. De ha megvan is a könyvben valahol, olyan régi személyragos alak, aminŕk az idézett 62. lapnak következő két mondatában vannak: „az mit irtal *rendi* [ma: *rendje*] berint im elŕ Bamlalom“ és „egy az *büzi*“ (a három névre keresztelt olajnak, ma: *büze*). Az *est* szó ezeken kívül igen gyakran található a régiségben személyragtalan *-ig* határozóragos alakban, mint: 'mind *estig*', 'napestig', 'sötét *estig*' (vö. EtSz.). Ez az *es-t-ig* ugyanolyan szóalakulat, mint pl. *fogy-t-ig*, *hol-t-ig*, *vál-t-ig* a *fogy*, a régi *hol* (ma: *hal*, *meghal*) és a *vál-ik* igékbŕl, azzal a különbséggel, hogy a *váltig*-nak csak ezt az *-ig* ragos alakját használjuk, a *fogytig* és *holtig*-nak pedig ezen kívül csupán személyragos *fogytom*, *fogytod*, *fogyta* stb., *holtom*, *holtod*, *holta* stb. alakjai vannak divatban.

Ma köznöses használatú az idŕhatározói *esté-n* szó, amely az *este* szónak *-n* ragos alakja, mint pl.: „ezen az *estén* sok házban megérzik az apa vagy fiú hiányát... ezen a szent *estén*“ (Uj Magyarság 1941. XII. 25. 8. l.); *dalestén*, *teaestén* stb.; de a régebbi magyarságban, amint már mondtam, nem mutatható ki. Egy 1587-i, de mai helyesírással közölt levélben ezt találjuk ugyan: „Kérem Kdet [olv. kegyelmedet] jó Mátyás uram Kd jŕjŕn el ugy, hogy harmad *estén* penteken az az tizenŕtŕd napra má tul itt legyen Kd“ (LevT. II, 49). Ez a mondat azonban nyilvánvalŕan az eredeti szŕveg meg nem értésébŕl jutott ilyen átíráshoz. A mai értelmű *harmad estén* kifejezés ugyanis, ha valóban így kellene olvasnunk, ellenmondásban volna a következő szavakkal: „az az tizenŕtŕd napra má tul“. A harmadik *este* nem lehet tizenŕtŕdik napon.

A régi nyelv ismerője könnyen rájön arra, hogy az idézett hely eredetijében *ezten*, *esten* vagy *eszten* írású szónak kellett lenni. (Hogy ezek melyike van a kéziratban, azt utánanézéssel, sajnos, nem lehet megállapítani, mert a közlés az eredetinek lelőhelyét nem mondja meg.) A szóbanforgó mondatot helyesen így kellett volna mai helyesírással átírni: 'harmad *ezten* (vagy *eszten*) *pénteken*, azaz tizenötöd napra mátul itt legyen Kd.'. Az *ezten* (*eszten*) *pénteken*-féle kifejezés igen gyakori a régiségben (l. NySz.) és a hét napjának fordulóját jelenti; a *harmad ezten pénteken* tehát annyi mint: az ezután jövő harmadik pénteknapon. A mai *estén* szó ennél fogva az 1587-i levélbe semmiképpen sem illik bele. Tanulságos intő példa ez arra, hogy a régi szövegeket nem tanácsos mai helyesírással átírni, mert ez az eljárás könnyen meghamisíthatja a nyelvtörténetet.¹

Amint bevezetőleg mondtam, a mai 'Abend' és 'abends' jelentésű *este* szó — amely a régibb magyarságból ki nem mutatható — az *es-t*-tel egyeredetű, sőt ennek a származéka, keletkezése azonban némi magyarázatot kíván. Elfogadott nézet, az EtSz. is vallja, hogy az *este* alak előbbi *est-ve* közvetésével *est-vel*-ből lett, ez pedig nem egyéb, mint az *est* főnévnek *-vel* ragos alakja, olyan tehát, mint *éj*-ből *éj-jel*, *nap*-ból *nap-pal*, amely két *-vel* ragos szó szintén kettős: határozói és nevezői jelentésben használatos: 'Nacht' és 'nachts', 'Tag' és 'am Tage'. Az *est-ve* előbb *-l* végmássalhangzóját, majd szóközépi *v*-jét is elvesztette: *est-vel* > *est-ve* > *este*. Szóvégi *l*-jét valószínűleg mássalhangzós kezdetű ragok előtt vesztette el először, mint pl. *estvel-re*, *estvel-től* > *estvé-re*, *estvé-től*; szóközépi *v*-je pedig az *-stv-* mássalhangzótorlatból úgy esett ki, mint a *körtve*, *hitves* szavakban, amelyek *körte*, *hites* alakot öltöttek. A vég-*l* nélküli *estvéje*, *estvén*, *estvére* már egészen közönségesek a régibb magyarságban is (l. NySz.). Ezeknek a ragos alakoknak továbbkopott, *v* nélküli ejtésére azonban eddigelé csak a XVII. század utolsó negyedéből van adatunk, ez is olyan könyvből való, amely jóval későbbi másolatban maradt reánk. A hely Thököly Imre naplójának 1677-ből való következő mondata: „Sírató *estire* én is másokkal együtt Székely László uramtúl Erkedre mára hivatattván, igen reggel nem indultam“ (MonHist. Irók XVIII, 32, a NySz.-ban kihagyással van idézve). A napló azonban a kiadás előszava szerint (V. l.) nem eredetiben, hanem jóval későbbi, a XVIII. század derekán, esetleg a vége felé készült másolatban maradt fenn, és így az sem lehetetlen, hogy a *v* nélküli *estire* az utóbbi kornak a hangállapotát tükrözi. (A hosszú *i* az *é* helyett olyan nyelvjárási sajátság benne, mint a naplóban következően használt *pintek* alak *péntek* helyett.) A Thököly-féle *estire* alak tehát nem egyéb, mint *i*-ző ejtése a mai *este* szó

¹ Csak mellékesen jegyzem meg, hogy a levélíró hölgy a *tizenötöd nap* kiszámításában tévedett. A levél ugyanis 1587. szeptember 30-án kelt, ez a nap pedig a kortani naptárak szerint *szerda* napra esett (l. KNAUZ, Kortan 395 és SZENTPÉTERY, Oklevéltani Naptár 73); ennél fogva a közbeeső másnappal, vagyis csütörtökkel együtt a 'harmad ezten péntek' helyesen nem a 15-öd, hanem a 16-od nap volt. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy az idézett mondatban az *estén* értelmű szó lehetetlen.

általánosan használt *-re* ragos alakjának (pl. *estére* megérkezett stb.).

Az *est-vel*-ből keletkezett mai *este* főnévnek és határozószónak ragos alakjaira a régi magyarságban a XVII. század utolsó negyede előtt nincsen adat (a NySz. *esten* közlése ugyanis hiba, a LevT. *estén*-je pedig hibás olvasat, amint láttuk), maga az *este* alak pedig sem főnévi 'Abend', sem határozószói 'abends' jelentéssel még nem bukkant föl eddig a régiségből.

ZOLNAI GYULA.

NYELVMŰVELÉS.

Eötvös, Munkácsy, Vámbéry. 1942 folyamán jelent meg második, bővített kiadásban GOTTSCHALD MAX „Deutsche Namenkunde. Unsere Familiennamen nach ihrer Entstehung und Bedeutung“ (München—Berlin) című műve. A mű első kiadásáról sem volt a szakköröknek valami hízelgő véleménye (l. BAHLOW, Deutsches Namenbuch. Vorwort); hogy azonban alapossága ellen is sok kifogás emelhető, bizonyítja az alábbi rész is.

A mű 18. fejezete német vezetéknevek latinosításáról s más változtatásáról szól. A 122. lapon elmondja, hogy a magyar kormányok követelték, hogy „valamennyi német, aki magasabb műveltségével a földműves nép felé emelkedett”, nevét magyarosítsa meg. Így lett *Hundsörfer*-ből (így!) *Hunfalvy*, *Bamberger*-ből *Vámbéry* (így!). Csak írásban változtatta nevét *Szontag*, s *Liszt* nevét is csak a keresztelő pap írta be az anyakönyvbe magyar sz-vel német s helyett, ő maga magyarul sem tudott. 1931-ben 1400 német (deutschungar) vett fel magyar nevet. „Legkönnyebben azonban itt is [értsd: Magyarországon] a zsidók azok” — folytatja GOTTSCHALD —, „akik változtatják nemzetiségüket (nationalitát): Goldschmid-ből *Eötvös*, a Munkacz (így!) -ről való Lieb-ből *Munkácsy* (így!), Kohn-ból *Kun Bela* (így!) lett.”

GOTTSCHALD szerint tehát *Vámbéry* „deutsch-ungar”, s neve *Bamberger* volt (helyesen: *Wamberger* 'Weinberger'), *Eötvös* (a szerző csak *bárá Eötvös*-t érthette, mert a magyar név felvételénél csak *Ötvös* írásmódot engedélyeztek) és *Munkácsy* meg zsidó származású. Az „alaposság” mellett jellemző GOTTSCHALD úr irántunk való „jó indulata” is.

MELICH JÁNOS.

Fajvédelem. A sarvasi ev. leánylíceum és tanítónőképző 1941—1942. tanévről szóló évkönyve méltatja Kiss Sándor nyugalomba vonult igazgatónak az iskola és az irodalom terén szerzett érdemeit, s a többi közt ezt írja: (4. l.) „A fajvédelem szó és a neki megfelelő fogalom magától Kiss Sándortól származik, de azonkívül mindazok a szavak és fogalmak is, amelyeket ezzel a kérdéssel kapcsolatban meg kellett alkotni. Kiss Sándor által meghatározott és elnevezett fogalmak ma már benne szerepelnek a magyar Corpus Jurisban. A magyar fajvédelemnek... Kiss Sándor volt az első úttörője a magyar közéletben.”

Minden mozgalom, szellemi áramlat maga teremti a meglevő szókészletből képzés, összetétel útján vagy más nyelvekből való átvétellel műszókészletét, szaknyelvét. Vajjon valóban úgy van-e a dolog, hogy a *fajvédelem* s vele kapcsolatos más szavak jó része csakugyan KISS SÁNDOR nyelvgazdagító szellemének a terméke-e? KEMENES PÁL.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

A régi erdélyi köz- és népnyelvből. (XVI—XIX. század.)¹

negyedfű l. *bial*.

negyednap. — 1683: Pünkesd után valo *negyed nappal* két ebtendeje lében mostan Pünkesd után hogy el szöket.

nevű. — 1673: Akosi István *nevő* Nemes (Szilágyság).

nemrégiben l. *béfogott*.

nevetkezik 'nevetgél'. — 1717: az cseledek *nevetkeztek* azon, hogy az utromb(an) megírt személyeknek micsodás az szeméremtestek.

nézőasszony — az *Nezeo azzon* azt monta (Kismarja).

numizma 'érme'. — 1774: vettem kezemhez ... Egy Tizenkét Arany nyomo *Numismát*.

nuszt l. *nyuszt*.

nyak. — 1735: *Nyakra valo* viseltus Nuszt.

nyakszorító. — Gyöngyös *nyak szorítottó*. L. még *orientál* al.

nyakvas. 1751: *nyakvasra* tétetvén.

nyakaskodó l. *kert*.

nyavalya l. *holnapszám-nyavalya*.

nyelves l. *tókezárú*.

nyirő l. *spallér*.

nyomás 'calcatura' l. *huza-vona*.

nyomózsák. — 1807: Két *nyomo* 'Sák' (t. i. szöllőnyomó) (Borosbenedek).

nyuszt l. *béllett*.

oláhborsó. — XVIII. sz. köz.: 2¹/₂ *olá borsó*.

olcsó. — 1724: ... a pénznek szörnyű szűki lévén minden Naturáléknak pedig szörnyű *ocsósága* és éppen kelletlensége, semmiből az szegénységhez pénzt nem szerezhetvén.

olyatén. — 1781: Ez *olylyatén* föld, melylyet minden ... Fordulora lehet aplicálni.

onoka ~ *unoka* l. *bír*.

orientál(is) gyöngy. — XVII. sz. vége: Igen szép *orientális* kártya (!) gyöngy | 1774: Egy *orientál Gyöngy* Nyakravalo.

ostorgát. — 1795: nagyon meg gyengített ... *ostor gátak*.

oroszfal. — 1836: Egy Kék festékű Halo ágy; Egy *orosz fal*.

osztováta. — 1781: Takáts Péternek lévén egy singes festett Tarka ládája az mellyet tartott az Maga *osztovátája* tetején (Küküllő mente) | 1836: Három *paraszt osztováta* hozzá valóival edgy Takáts *osztováta* minden Hozzá tartozandoival (!) (Kolozsborsa).

¹ L. MNy. XXXVIII, 53—7, 130—4, 206—10.

ő ~ *öv*. — 1670: Egy Veres durva selyém *ő* | 1679: Egy Arany *ő* Gyemantos Rubintos | 1698: egy hamuűn Bakadozott hálos selyem *ő* | XVII. sz. vége: Egy *őnek* való ... arany láncz | Egy ezüst aranyos Lánczú *öv*.

ökkel l. *holt-eleven*.

ököritai. — 1757: Az *Ököritai* (! *ököritai*) Határ szélben (Ököritó, Szilágy m.).

ölös. — 1791: a kut mélljsége három *ölös*.

ördögnek lámpást gyujt. — 1720: tovább is az *ördögnek Lámpást kíván tartani*.

öreg ~ *örög*. — 1588: ...enneke(m) negj *eoregh* fjaým ualanak | 1666: *Eőregh* Eővegh lampás | 1679: Egy nagy *öregh* kő Topasinnak hiják igen szép | 1682: Egy Csitkozó *örög* Kanca. Egy sárga pej *örög* kanca. egy *örög* dagaľto tekenő | 1698: egy *öreg* furú | XVII. sz. vége: *Örög* bika bial | 1712: *öreg* borostján fák | 1724: az *örög* Erdődi István.

örömet. — 1792: Isten Krisztus úgy segítjen *örömet* elvám.

paciens l. *dőfődés*.

pacok l. *pocokszeg*.

palack. — 1698: egy ejteles fa *Palasz*.

palizata l. *dőlingézik*.

palló. — 1636: Edgy abrontos Veder, vaspallojával edgyütt.

pantallér l. *csattyu*.

patikaládácska. — 1698: *Patika ládácska* v. iskátulya.

patyolat. — 1698: *Patyolat* vas sikárló.

pallérbiró. — 1734: el mentem ... Somkerekre ... Balint Janos nevű *Pallér birájához*.

patak ~ *páták*. — 1644: ugyanott az Aszalványban egy *Páták* van közöttök.

pácli. — 1774: Egy Gyemántos *Páztlit* égy pár fülben valójával edgyütt.

pálinkafőző l. *katlan csős*.

párta. — 1735: Egy Győngyős elő *párta* | 1774: Egy Rubintos Gyemántos Koszorut, mellyet *Pártánok* is viselnek.

pászma. -- 1744: Az Kis Hegy nevű Vérvölgyi promontoriumon lévő két *pászma* szőlő.

pecér l. *igéret*.

pej l. *gyermek ló*.

peres. — 1679: Vagyon egy *peres* reth is ... eszt tavaly kezdették vissza venni.

perpence. — 1791: 2. *Perpentzéje* (t. i. a malomnak).

persely. — 1791: 2 *Perselye* (t. i. a malomnak).

pézn l. *falat, lelke*.

pézsmatartó. — 1679: Egy arany kőrtvély tarka zomantzos *pesma tarto*.

pillangos disznóteremtette l. *csúfos*.

pipafogas. — 1836: 'A Néhai Báro Ur eő Nsgá talpan álló *pipa Fogassa*.

pisztoly. — 1781: Egy pár uj Zomántzos Rezes *Pisztolly*.

plajbász. — 1784: Die 16 *Plajbászra* 12 d(énár).

pocokszeg. — 1806: nagyobb *potzok szeg*; apro *patzok szeg*

pogánypénz. — 1717 körül: Egy *Pogány* pénzes mosdo medentze.

porgolátkert. — 1784: ritka Esztendő, a' mellyben... az ide által lévő Kusay oldalokon nem használtam volna... a mostan kérdésben levő *Porgaláb* kerten tul.

poronyó. — 1808: a felette lévő föld kevés és *poronyó* lévén bé omlanék.

porozó. — 1724: Két Nádméz *Porozo*.

porzoló. — 1717 k.: Egy ezust *Porsolo*.

portéka l. *kótyavetye*.

postaszekér. — 1836: Két jó Vasas *posta szekér*, az edgyiknek edgyik lötse Kávástol edgyütt nints meg.

posztó l. *anglia posztó*.

putton. — 1698: egy abroncsos *Putton*.

pünkösd ~ *pünkesd* l. *negyed nap*.

rabotál l. *gyakortább*.

rakéta. — 1784: *Rakétákért* a magaméból.

rakóberena l. *berena*.

reked l. *angliai*.

rekesztő l. *marha*.

reménykedni l. *döfődjék*.

rengetég. — 1791: a Magyaroi Határnak Eszak felől valo részén edgy *rengetég* darab Erdő és Havass (van).

repetír óra. — 1774: Egy Ezüstös Réz Tábláju asztali ütő kitsin *Repetír orát*. Egy Ezüst *Repetír Orát* melly Hatvan Magyar Forintokra becsültetett.

reszketőtű. — 1774: Egy Gyémantos Smaragdos *Reszkető Tőt*. Egy Gyémantos Sáfiros *Reszkető Tő* | 1776: égy Brilliantos *reszkető tő*.

réce 'kacsa'. — 1836: adott által... 18 *Rétzét*.

roppantott nagy. — 1774: az egész határ beli Erdők... *roppantott Nagy* darab helyekből allok.

rókamál l. *mál*.

romladozott l. *mángorló*.

rongyollott. — 1781: bolthajtásos és *rongjollot* Téglás Padi-mentom.

rosta l. *sváb rosta*.

rózsa l. *györő* ~ *gyűrű*.

rovatal 'adórovatal'. — 1698: Három fertály egy *Ravataly*-bol. Controversiaban ezen *Ravatalyok* vadnak.

rujina 'rom'. — 1735: Vagjon egj Sövény oldalu féligh be omlot Szarvazatu hatt okörnek valo egészen *rujnában* levő regi romladozot Pajta.

rücs. — 1836: 12 Ujj *Rüts* vagj Juh évö Sorogja.

sas l. *levélkapu*.

sebbel-lobbal. — 1831: valami Te mondán 's feladáson építve *sebbel-lobbal* a parancsolatot kiadták (Wesselényi Miklós).

selleg ~ *serleg.* — 1735: Egy *Selleg* Pohár.

serét ~ *selét.* — 1784: *Selétre* 96 d(énár).

semmibül l. *olcsóság*.

selyém. — 1670: Egy veres durva *selyém* ő.

sikárló l. *patyolat*.

singnyi. — 1809: Vagyon a' Falra szegezve két Tüker egy *singné* szélességű.

sinor ~ *zsinor.* — 1699: 3 Végh fekete Béczy *Sinort.* L. még *bogárhátú.*

soholt l. *bésütétedik.*

som forma l. *gyükér.*

somlyai. — 1591: Georgius *Somlyaj* de Zentegyed | 1757: *Somlyai* Jozzag.

soroglya l. *hidlásol.*

sorok ~ *sarok* l. *tőkezárú.*

sőre. — 1724: az... vármegye az szegénységtől ókröket szedetvén öszve *sőrére* valókat.

sötét. — 1778: igen *sütét* és essős üdő vala.

sütétedik. — 1754: az üdő volt olyan tállyban, hogy az nap nem láczott, sem pedig sugárzása *soholt* nem tezett, egészen bé sem *sütétedett* volt.

spallér. — 1836: mindenféle... oltványok és '*Spallérok* edgy *spaller* nyirő ollo | edgy *spallér* nyirő lajtorja.

spanyolfal. — 1735: A Két *Spanyol fal.*

spárgázó spárga. — 1836: Három Kert '*spárgázo Spárga.*

spiritusos. — 1774: Két *Spiritusos Éveg Srof.*

srófos. — 1774: Egy *Palaczk Srofos* négy szegű.

suba l. *dombos.*

sugárzás l. *sütétedik.*

süldő. — 1694—5: *Süldő* is volt.

szakasztó kosár l. *cipó.*

szarvas teknő. — 1698: két viseltes *szarvas Teknő* dagasztó | 1765: Egy nagy *szarvas tekenő.*

szarvazni l. *gomb.*

száj 'bejárat'. — 1836: 'A Csür északi *Szájába* bé menve.

'A Csür Deli *Szájába.*

szár l. *cigli.*

szederjes l. *bársony.*

szegénység l. *sőre,*

szegőcske l. *előpárta, pártá.*

szekfűszín l. *elegyes.*

szeméremtest l. *nevetkezik.*

szendelyez l. *deberke, kelence.*

szerecsenfejű. — 1774: Egy *Szeretsen fejű* Gyűrű.

szék l. *dagasztó.*

szél ~ *szil.* — 1757: A' Ballai Határ *szil* felé. Bádoni Határ *Szilben* az hidonn tul (Szilágyság). L. még *alszél.*

szivére jön l. *kikottyant.*

szkábás. — 1698: egy *szkábás* öreg dagasztó tekenő.

szikajos. — 1864: fekete *Szikalyos* földé lévén, felette nehéz szántani (Szotyor, Háromszék m.). Halovány e' dülő talaja fekete *szikajos* föld (Kökös, no.).

szkófiium l. *bokor.*

szoknya l. *barackvirágszín.*

Szopor, Szopron. — 1726: Felső *Szopron* lako Molnár Tivadar (Szilágyság).

(Folytatjuk.)

SZABÓ T. ATTILA

NÉPNYELV.

Imecs Jakab tájszógyűjteménye 1855—1860-ból.¹

farszeg = a gerendélynek az ekeszarvbani vége fölé vagy alá beütni szokott nagyobbserű szeg, melylyel a székely eszközlí, hogy ekéje tetszés szerint külebb v. belebb szántson. Megkülönböztet tehát az ekében: gerendélyt, ennek első végén, hol a talyigához függesztetik, kakasszeget, szarvat, fejet, mely a lapos vasat tartja, hosszú vasat, mely a barázdát hasítja, köldököt, kormányt, kormánylábát.

góc = tüzhely, konyhai kandallóknál azon tér, mely fölött a cserépkályha áll, egy felől egy vagy két lábra, — *melyek góclábak* —, más felől — ahol t. i. a tűz ég — falazatra vagyis sodra támaszkodván.

góbé = együgyű, féleszű; nem — mint Cserey mondja — agyafurt.

gübü = 1.) tisztátalan, moeskos; 2.) pózna, melylyel a halakat a háló felé gübülik = hajtják.

gamat — piszkos, bú, utálatos.

gamatol = piszkít, sárral békever.

galy = göröngy, gleba.

gelice = gólya.

göndő = vastag bél, bendő.

göndi = nagyhasú po. ember.

guzsalyasba jár = nemesak a fonó lány, hanem a fonólánykához az ifju legény is.

gyéres = oly erdő, hol igen ritkák a fák.

gyepű = össze-vissza-bónyált kert erdőn v. erdő szélén.

gyilány = kesely, de csak szarvasmarháról mondatik.

hurut = nátha, köhögés; az örményeknél bizonyos étel neme.

hunyor = az uti sáncokban teremni szokott bütykös száru növény, melylyel a barmok hátát szokták nyáron megsurolni, hogy a legyek ne esdjék.

huporty = pup, idétlen ráncozat a gunyán.

huportyos = kinek a horgasináig ér a nadrág fenéke.

horny = zsendélyfáncoló eszköz.

herreg = mormog, p. o. az eb, mikor a gyermekek herregtetik, boszantják.

háztüzlátás = leánykérés után a vőlegény életén és életében körültekintés a lány rokonai részéről.

háporty = a sovány marhahusnak zsirtalan, takonyszerű lebenyéi.

hibók = pocsoly, higsár, melyben a gyermekek lábokkal gamatolnak.

hapátol = mohón fal, hapsol, mint az eb.

hajla = a fenyőnek vékonyabb lombos galya, melyenkből a pásztorok kalibát szoktak építeni.

hebeg = értelmetlenül beszél.

hangos = esztelenkedő, ügyetlen.

idilló = együgyű, tréfás.

¹ L. MNy. XXXVIII, 220—4.

ige = három szálfonál a matollán tesz egy igét.

immán = már.

jutka (mellékn.) = ügyetlen fehérnép, ki mindent visszason tesz; legsajátlagosabb synonymája a: *pila* = gyáva.

kar = ládaszerű бүкдесзкákбóól készült edény, melyben általában gabnát szoktak tartani.

kémenes = a középosztályú székely népnél a ház rendszeren két szobából, egy kamrából és ereszből áll; a kisebb szobát — nem mintha csak ennek lenne kémenje, hanem csak per eminenciam, és mert nyárban ez a konyha — kémenesnek nevezi.

küpusvas = a tengély végét beborító és megerősítő vassutu, melyen a kerékszeg megy által.

kalócsa = a szalmásépületek szél ellen óvó két, végöknél összekötött *csapos*- vagyis sudár fenyőkből álló szerdek.

kalongya = 26 kévéből álló gabnagyüjtés; mely ötszögű, minden szegen öt kéve, és egy kalapkéve.

kepe = papbér, párbér. Egészkepéző gazda fizet a papnak, illetőleg valamennyi egyházi szolgának 3 kalongya őszt és annyi tavaszgabnát, a félbéres v. félkepéző, felét; a szegényebbek papiadója pedig nem kis lelépő fokozat szerint az *oszipora* = $4\frac{1}{2}$ sujták, $31\frac{1}{2}$ ar. o. é.

kőkonya = husvétkor a szentelésre szánt nagyobb szerű fonott kalács, mely ezen alkalmon kívül *fonottasnak* mondatik. (l. fölebb)

kenternál = idétlenül énekel, dudol.

kásázik = apró, gömbölyű hó esik.

kis nyoszolyó = nyoszolyólány, a hazai lány segéde és meghitt társnője.

kán = nagyobb szerű kancsó, mintegy két ejteles, a kisebb: *bokájnak* neveztetik.

kondor = göndör, fodor, bodor.

kancsuka = a nyájörök macsukás bojtjok, füttykösük, gerundiumjok.

körömszemet vetni rá = elsikkasztani.

keszkenő = zsebkendő.

kukucsál = valamely lyukon néz, leskelődik által.

kárlátni = lakadalom végével a menyecskét meglátogatni, mikor is az atyafiak vendégséget csapnak, s e mulatságot: *kárlátásnak* nevezik.

kanóc = tüzes üszög, tüzes pózna.

kauszol = kanyorál p. o. az eb az ajtón, vanynyog alantibb hangon; *baunkol* pedig midőn éjjeleken kiül a farajra és órákig énekel; mondatik a farkasról is. A népnél ezen baunkolás valamely veszély előjeleül tartatik.

kérő = azon emésztetlen eledel, mely p. o. a megölt juhnak szájából jó vissza, midőn fejével lefelé függesztetik. Gyöke = kérődni.

kosz = valamire rászáradt mocsok.

kotor = valamibe váj, kutul.

kokó = tojás; gyermekeknek szokás mondani: Jöszte, fiam, kokót adok.

kopó = midőn a gyermekek a labdát játék közben magasra ütik: ezen labdautat *kopónak*, *kotyónak* és *kukknak* is nevezik

kürt = kalácsnem, melyet hengerforma fán sütnék, honnan máshelyütt: *fánsültnek* is nevezik; alakjáról pedig nálunk *kürt*, vagy *kürtőskalács* a neve.

kecskeszaka = bokros, őszi, sovány fű, melyet a legélesebb kasza is úgy vág, hogy kutyorog bele a kaszás ina.

Lófő = lovasfőszékely, székely huszár, primipillus. A nemes székely nemzet második kasztjának jelzője. Ósrégi elnevezés.

lótetű = nagy, potrohos, szárnyatlan rovar.

leányka = azon szerdek, melyben a fonálesövek, *fonálvetés* — azon művelet, midőn a fonalat bizonyos *vetőfa* nevű szerszámra fölmatótlálván a szövőszékre elkészítik — alkalmával szabadon forognak.

lódul = odább áll, kotrodik, takarodik, hordja magát.

látó = azon nyaláb kender p. o. melyet az áztatóból előre kivesznek, hogy megpróbálják rajta, vajjon a kender kellően megázott-e v. nem? vagy azon kis buzatészta, melyet a kemen-cébe először bevetnek, hogy a leendő kalács minőségéről előre tudomást szerezzenek.

leblepény = melyet a székelyasszony a hévkemencében leg-legelőször kisüt, hogy ha elfogy a régi sült, gyermekeinek, míg a nagy kenyerek megsülnek, legyen mit adnia. A kalácslátótól különbözik, mert ez sokkal nagyobb, és a körülmények szerint roz- és árpás kenyérsütéseknél is alkalmaztatik.

lésza = azon terjedelmes csigolyából fonott kas, melyen a kürtő fölött (ahol t. i. a kürtő a *hijjuból* az az: a ház födélzetéből nem nyulik ki) pálinkához vagy sörhöz megkivántató szaladot szárítanak.

laj = azon medres fából készült vízvezető, melyen a víz közvetlenül a malomkerékre bocsáttatik.

laboda = a vizkerék azon deszkácskája, melybe a víz ütközik és a kereket forgásra bírja.

leánykamadár = billegény, marti fecske.

megcsökött = idő előtt megállott a növésben.

maszkura = álcás személy, táncvigalom alkalmával.

mammog = magában mondogat, zsimmel.

matat = motoz, keresgél.

muzsika v. *hedegű* e. h. hegedű.

meghegedül = megpáhol, ráver.

macskanadrág = gyengén fenyegető szó, a gyermekeknek szokás *inkábbat* mondani.

morj = a marhának lapockáji közötti hátrésze; a medve legelőször a marha morjába szokott vágni.

markász = gyakran és mohón markol.

megesment v. *megesmentelleg* = ismét, megint.

megrőkönnyödik = megfűdül, megtántorodik, p. o. a kazal, vagy a gabnaasztag.

Mihók = Mihály, Minya.

moj = moha, moh; Innen: *mojos* = mohos.

megecegetet = a kutyát valaki- v. vlmire ráusztat.

megárt (mellékn.) = a szemzés előtt valamely nyavalya következtében leféréndett gabnaszálakról mondatik.

négyes = négyenyűstös szövet, κατ' ἑσχην a leendő háziposztónak ványolás előtti kelméje.

negyesel = midőn a székely két rudasmarhája elébe még egy párt függeszt.

nár = a vizkerék deszkácskái, melyekbe a viz ütközik; innen:

nároz = labodáz. (Háromszéki szó.)

nohajka = vászonködmény a gyermekeknél.

nyomdok = generatio, egy nyomdokember t. i. akik egy közönséges emberéleletet leélnek.

nyuszít = a kutyát valaki v. vlmire ráuszítja.

nyiszitel = nyiszál, mosztol, rossz késsel valamit metsz.

nyakvápa = nyakesiga, nyakesigolya.

nyislet — jó-megy, ki- s bejár gyakran p. o. a szobába.

nyő = kitép p. o. a kendert.

ostor = a kerékfejnek a fentőket közbevevő sudarulásai; azon legvastagabb rész pedig, hová a fentők becövekelve vannak: *kerékagynak* mondatik.

perje = nyú, kukac, pondró. Innen: perjés, turó, nyüves turó.

peták = hét hajdoni vagyis váltó krajcár.

pökszösz = mit a fonók a szájukban nyálgyűjtés végett rágnak.

puhatag = posz, pöfeteg, a parlagokon terem.

putyuruty = pitypalaty, fürj.

(Folytatjuk.)

DANCI VILLEBALD.

A felsőöri nyelvjárás ismeretéhez.

MNy. XXXVIII, 211—20 KÁLMÁN BÉLA ismertette „A felsőöri földművelés” című dolgozatomat. Tárgyilagos, lelkiismeretes s a legapróbb részletekre is kiterjedő hozzászólásához nem csupán a vita kedvéért akarok néhány megjegyzést hozzáfűzni, hanem első sorban azért, mert elejét akarom venni annak, hogy a felsőöri nyelvjárásra vonatkozólag esetleg néhány téves adat kerüljön bele a nyelvészeti köztudatba.

Ismertetése elején KÁLMÁN felsorolja a „nyilvánvaló” sajtóhibákat, s ezek közé veszi a *dolgozik* címszó alatt előforduló *napastig* alakot is, azt *napestig*-re javítva. A felsőöri nyelvben azonban e szónál magánhangzöhasonulás következett be, s így a *napastig* nem sajtóhiba.

KÁLMÁN szerint a 'padlás' jelentésű, őriszigeti *hi* alaknak Felsőőrött *hi* vagy *hje* a megfelelője, s kételkedik a tőlem közölt *hjeb* alak helyességében. Kételkedése a dolgozat alapján jogos is, minthogy ott csak *hjeba*, *szjénáshjeba* alakok fordulnak elő. Összetételekben azonban ilyen alakokkal találkozunk: *hjebablak*, *hjebajtuó*, *hjepfjojuós*. A mai *hjeb* alak valóban nem lehet más, mint a leggyakrabban használt *hjeba*, *hjebu* alakokból való téves elvonás. Az ezekből az alakokból kikövetkeztethető *hje* alanyeset azonban ma már nem él a felsőöri nyelvben.

A *vetnyi*, *kötnyi*-féle alakok *t-ny* hangkapcsolatában szerinte hasonlóan történik, tehát *vetynyi*, *kötynyi*. Ezt részemről azért is kevésbé tartom valószínűnek, mert a *ty* hang a felsőöri mássalhangzórendszerből teljesen hiányzik.

Az *l*-ezés Felsőőrben is megtalálható egyes esetekben, pl. *mëlik* 'melyik', *huóllag* 'hólyag', *gulás* 'gulyás', *selëm* 'selyem',

válljó 'vályu', *sölled* 'süllyed', *pélva* 'polyva', *bagla* 'boglya', *sérágla* 'saroglya', *csoroszla* 'csoroszlya', *zsömle* 'zsemlye', *hel* 'hely', *uólik* 'olyik' stb. Távolról sem annyira általános azonban, mint a Dunántúl egyéb részein vagy akár Alsóőrött és Óriszigeten.

Következetlenséget lát nálam KÁLMÁN az *á* utáni szótagban levő *a* jelölésében: ezt a hangot hol *a*-val, hol *o*-val jelölöm. Következetlen azonban ebben maga a nyelv is, s egyéenként is változik ennek a hangnak a színe. Ma azonban már az esetek többségében *a*-t találunk.

A *fúruha* mellett valóban használatos a *fűjuha* is. Az *olvas* mellett azonban *uóvas* alakot nem hallottam.

A *-kor*, *-szēr* ragok *r*-je Felsőőrben megmarad. A *már* *r*-je azonban — mint ahogy dolgozatomban mindig jelöltem is — lekopott.

A *tölem* *uā*, *īē* betűcsoporttal jelölt kettőshangzók mellékhangzója — az én megfigyelésem szerint is — bizonyos esetekben nyiltabb, közelebb áll az *o*-, *ē*-hez. Minthogy azonban ez is egyéneuként változó, dolgozatomban megjelenésekor nyomdatechnikai okokból mellőztem néhány esetben az amúgy sem lényeges különbség jelölését. — Az ezeken kívül előforduló felsőőri kettőshangzók szerintem — KÁLMÁN megfigyeléseivel szemben — az előzőkhöz hasonlóan emelkedő jellegűek, tehát *uó*, *ūó*, *īē*. E kérdés végleges tisztázása azonban majd csak közösen végzett megfigyelésekkel válik lehetővé.

IMRE SAMU.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Emlékkönyv Melich János hetvenedik születésnapjára. Írták tisztelői, barátai, tanítványai. Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest, 1942. 8°. 524 l., 1 arckép. Ára 30 pengő, a Magyar Nyelvtudományi Társaság tagjainak 15 pengő.

Terjedelmében tekintélyes, kiállításában is pompás, tartalmában gazdag emlékkönyvvel lepték meg a tisztelők, barátok és tanítványok Melich Jánost hetvenedik születésnapján, s a mai különlegesen nehéz kiadási viszonyok között jelentős művel gazdagították a magyar nyelvtudományi irodalmat.

Egy esztendővel ezelőtt vetődött fel a gondolat, hogy Melich János születésének hetvenedik fordulójáról méltóképpen emlékezék meg a magyar nyelvtudós-társadalom. Az előkészítő-bizottság szerencsés leleménnyel KORNIS GYULÁT kérte fel elnökéül, s ezzel biztosította, hogy az emlékkönyv nagyszabású, az alkalomhoz és a magyar tudományossághoz mindenben méltó kiadvány legyen. — A szerkesztés ezer-irányú gondját, baját ZSIRAI MIKLÓS vette a vállára. Szerkesztői tevékenysége nem a munkatársul jelentkező tudósok dolgozatainak az átvételére, összegyűjtésére szorítkozott: igen szerencsés koncepcióval irányította is a közlemények létrejöttét, hogy az emlékkönyv tartalma minél változatosabb legyen, minél több oldalról jellemezze nyelvtudományunknak mai állását s az ünnepezt tudós korában, jelentős mértékben az ő hatása alatt elért színvonalát. A szerkesztésen

kívül a kiadás gondozásának munkáját is valóban éjt nappallá tevő, önfeláldozó odaadással vezette és végezte. — Az emlékkönyv megjelenéséért kettejüket illeti az elismerés és a tisztelet mindenki részéről, aki a magyar nyelvudomány ügyét a szívében viseli.

KORNIS GYULA: Melich János. A bevezető tanulmány Melich Jánosnak az embernek és tudósnak arcképét rajzolja meg, egyéniségének jellemző jegyeit elemzi. Melich Jánosban szerencsésen egyesülnek a romantikus és klasszikus tudós vonásai; intuitív erejét a minden állítást próbaköre tevő logikai lelkiismeret fegyelmezi. A szemléletes gondolkodótípus képviselője. Lelki alkatának főjegyei: az egyetemesség, a mindent átfogó szemlélet, a mély és igaz magyar érzés, az igazság után való olthatatlan szomjúság, az igazságnak mint egyetlen tekintélynek tisztelete. Melich János tanítványaira mély hatást gyakorló tanár. Életbölcsességének alapja az idealizmus. A természet nagy szeretetét ősi örökségként őrzi. — „Egész ember: gazdag lelkű harmonikus személyiség.“

BABOSS R. ERNŐ: Az uráli *-*k(●)* lativus rag. Minden egyes uráli nyelvből — a magyarból az *-ig* < R. *-ik* rag *-g* (*-k*) elemében — mutat ki megfelelőt a címbe írt raghoz, s arra a meggyőződésre jut, hogy a ragot az uráli alapnyelvben egykor feltétlenül megvoltnak kell tekintenünk.

BÁRCZI GÉZA: Az Árpád-kori magyar hangjelölés *c*, *ch* és *sch* jeleihez. A régi magyar és francia helyesírás, hangjelölés vizsgálata s összevetése alapján a szerzőnek az a véleménye, hogy francia eredetűek a következő Árpád-kori magyar hangjelölési sajátosságok: *ch* (*hc*) = *č*, *ch* = *c*, *c* = *s*, *sc* = *š* (*č*) és *s*, *sch* = *š* (*č*) és *s*; viszont a *c* = *č* és a *c* = *c*, *ce*, *ci*, *cy* = *c* részint más-honnan magyarázható, részint a magyarban fejlődhetett.

CSEFKÓ GYULA: *Tulipiros*, *hupikék*. A *hupikék* szó eredetének vizsgálata folyamán CzF. véleményét igazolja; e szerint a szó összetétel: előtagja a *hup*, *hupál* 'ver, üt' igéből származik, az utótag pedig a botütés testi nyomait jelenti. — A *tulipiros* is összetétel: előtagja a 'vulnus, Wunde' jelentésű *túr* szó, s a verés okozta sebnak pirossága a *túri*- vagy *turipiros*, illetőleg elhasonulással *tulipiros*.

DOMANOVSKY SÁNDOR: Attilától Árpádig. A szerző Kézai Hun-Krónikájának 19—24. fejezeteit vizsgálja át és veti össze a többi krónikákkal. Arra a meggyőződésre jut, hogy a Hun-Krónikának a magyarral való összeszerkesztése már Kézai előtt megtörtént, s az első összeszerkesztéskor a Hun-Krónikának utolsó mondai része nem volt még olyan bonyolult, csak az újabb átírók kezén bővült mai alakjára. — Kézai ebben a részben talán már tudatosan változtat egy kevéssel az ő művének írása előtt keletkezett és kezébe került hun-történeten.

FLUDOROVITS JOLÁN: Szótan — szótártan. A szótan, szókutatás, szótártan fogalmát elemzi, s részletesen vizsgálja azokat a problémákat, szempontokat, amelyek a lehető — s nemcsak numerikus — teljességre törekvő szótárral kapcsolatban adódnak.

GÁLDI LÁSZLÓ: Egy elfeledett oláh-latin szójegyzékről. A cikk Alexi János „Grammatica Daco-Romana sive Valachica“ című, 1826-ban Bécsben megjelent nyelvtanához függelékként

fűzött oláh-latin szójegyzéket tárgyalja szótárirodalom-történeti, szókinccstörténeti és művelődéstörténeti szempontból, s megállapítja, hogy *Alexi* szójegyzékének beosztása és szókincese csakis a szerző sajátos magyarországi műveltségi környezetével magyarázható.

GYÖRKE JÓZSEF: Az igeidő. Végző eredménye e meghatározás: „az igeidő az igejel olyan időre vonatkozó kollektív természetű értéke, mely függő viszonyban van a vele rendszert alkotó többi tag időértékével s ugyancsak kapcsolatban lehet az igejel történesminőségével és módértékével“.

HADROVICS LÁSZLÓ: A horvátban levő magyar elemek szóföldrajzi és időrendi problémái. A szerző vizsgálódásainak eredményét két pontban foglalja össze: 1. A horvát nyelvterületnek a múltbani politikai, egyházi, kulturális széttagoltsága miatt a különböző forrásokból kimulatható magyar elemeket tárgyalva lehetőség szerint meg kell jelölni azt a nyelvi zónát, amelyben használatosak. 2. Azokban a nyelvi zónákban, ahol közvetlenül a nyelvemlékekből az átvétel kora meg nem állapítható, a hangtani érveket csak akkor lehet felhasználni kronológiai meghatározásokra, ha tekintettel vagyunk a horvátban lehetséges hangtani és alaktani fejlődésre.

HARTNAGEL ERZSÉBET: A „kánaáni“ nyelv. A pietizmus és későbbi ébredési mozgalmak nyelvi problémáival foglalkozik, a „kánaáni“ nyelvvel, mely határozottan csoportnyelv, s a kívülállók számára nehezen, sokszor alig érthető. Magyar szempontból részletesen foglalkozik a *Vér* pietista-közösségi jelentőségével.

HEGEDŰS LAJOS: Népnyelvkutatás hanglemezekkel. A hanglemez használatának hasznosságára és fontosságára hívja fel a figyelmet, mert ez módot nyújt egy-egy nyelvterület hangtani kérdéseinek tisztázására, a beszédhangok időtartam-viszonyainak vizsgálatára, a hanglejtés pontos menetének megállapítására, a beszédszünetek és beszéd- meg versritmikai kérdések tanulmányozására.

HORGER ANTAL: Magyar szó- és hangtörténeti vizsgálatok. Az első rész a következő szófejtéseket tartalmazza: *mén, Edde, Laborfalva, iszkol, csata, had, Jácint, átalag, né!, okos, sajnál!*; a második rész az *-ék* deverbális és denominalis képző *-ok, R. -uk, R. -ak* alakváltozatait magyarázza.

HORVÁTH KÁROLY: Széjegyzetek az Apor- és a Döbrentei-kódexhez. Belső érvek segítségével azt bizonyítja, hogy az Apor-kódex második kezének írása a 134. lapon a Glória szövegével kezdődik; újabb egyezésekkel igazolja az Apor-kódex és a Döbrentei-kódex rokonságát; s arról is szól, hogy a Döbrentei-kódex másolójának családját kapcsolatok fűzték a hazai huszita mozgalmakhoz.

JUHÁSZ JENŐ: A magyar *-asz, -esz* névszóképző történetéhez. Össze gyűjti és rendszerezi azokat a névszókat, amelyekben az *-asz, -esz* végzet (illetőleg az *-ac, -ec, -anc, -enc, -arc, -az, -ez* végzet, mert ezeket az *-asz, -esz* változatainak tekinti) van meg, s annak a nézetének ad kifejezést, hogy ez a végzet deverbális névszóképző.

KLEMM ANTAL: A magyar szenvedő ige. A szerző véleménye szerint a magyar *-at-, -et-* képzős szenvedő igealakok a *-t-* kép-

zős, szenvedő jelentésű igenév alanyi személyragos alakjai; a *-tat-*, *-tet-* szenvedő igeképző pedig a műveltető *-tat-*, *-tet-* képző analógiájára keletkezett, mert az *-at-*, *-et-* szenvedő igeképző hangalakilag egybeesett a műveltető *-at-*, *-et-* igeképzővel.

KNIEZSA ISTVÁN: Elvonás magyar-tót helynevekben. A magyar eredetiből elvonással keletkezett tót helyneveknek két csoportját tárgyalja: azokat, melyekben a locativussal járó *'-ban, -ben'*, illetőleg az accusativussal járó *'-ba, -be'* jelentésű *va* praepositio magánhangzója a mássalhangzóval kezdődő helynévhez tapadhatott (névbővülés), s azokat az *e-*, *o-*val kezdődő helyneveket, melyeknek szőkezdő magánhangzóját a nyelvérzék a praepositíóhoz tartozónak fogta fel (névrövidülés).

LAKÓ GYÖRGY: Finnugor szómagyarzatok. A votják *řogjani* 'stechen, einstechen, einstecken' igét a votják *řog* 'Pflock, Nagel' főnévből származtatja; a *csegely* 'ékalakú szántó föld, rét, kaszáló, sziget' székely tájszavunkat is a votják *řog* megfelelőjének magyarázza. A magyar *csobolyó* szót a vogul *šumpel* 'vízmerő nyírhéj', illetőleg északi-vogul *šumpel* 'ein kleines Trinkgefäß aus Birkenrinde' szóval egyezteti.

LAZICZIUS GYULA: *Sutton, sut. A R. sutton* ~ *suttom* ~ *suttony* (vö. mai *suttyomban*) szó újfelnémet jövevényvoltát bizonyítja. Az átvett szó az újfelnémet bányásznyelvi *schutte*, osztrák-bajor *schutten*. *Sut* szavunk pedig valószínűleg későbbi, külön átvétele az osztrák bányász-terminus *schutt*-nak.

LIGETI LAJOS: A 'phags-pa írásos nyelvelmékek. A 'phags-pa írással kapcsolatos problémákat tárgyalja, és rendszerezi, ismereteti az ezzel az írással írott emlékeket.

LOSONCZI ZOLTÁN: Az ómagyar névszótövek egyik csoportja. Az ómagyar eredetű rövid magánhangzós végű névszótöveket tekinti át és rendszerezi, s alakulásukat vizsgálva rámutat több szótómódosító erőre a hangsúlyon kívül is, első sorban a tővéghangzókban gyakran nyilvánuló hangszín szerint is teljes illeszkedésre.

MÁLYUSZ ELEMÉR: A székelység eredetéről. Azt a nézetet fejti ki, hogy a székelység eredetileg nem önálló nép vagy törzs, mely a magyarsághoz csatlakozott, hanem különböző népelemekből a fejedelmi hatalomtól megszervezett közösség, melynek zöme azonban a finnugor nyelvet beszélő magyarság köréből került ki. A törzs megszervezését Árpád korába helyezi, s Zoltánt, Árpád fiát tekinti annak a hercegnek, akinek számára a fejedelem a törzset megszervezte. A székelység a Zoltánt követő hercegeknek, a mindenkori hercegnek is törzse maradt, s ez magyarázza meg áttelepülését s szabályos társadalmi szervezeteinek hosszú fennmaradását.

MÉSZÖLY GEDEON: *Hurka* és *hurok*. A *hurka* szót is a birtokos személyraggal ellátott testrésznemek közé sorolja; eredeti jelentése 'bél'. E szerint a *hurka* azonos *hurok* szavunkkal, melynek eredeti anyaga állatbél volt.

MORAVCSIK GYULA: A magyar szókinés görög elemei. A görög-latin művelődéssel, illetőleg a görögséggel való érintkezésünk nyelvi nyomait gyűjti össze, s a szerint rendszerezi, hogy e görög elemek milyen úton szivárogtak be szókinésünkbe.

NAGY J. BÉLA: Alakegyezés. Az alakegyezés = *homonymia*, *homophonia* fogalmát s a rendszerezés lehetőségeit vizsgálja, majd a magyar nyelvben előforduló alakegyezés fajtáit világítja meg példákkal.

NÉMETH GYULA: Török jövevényszók. Az oszmánli korszakból való *gémia*, *kalafa*, *kálmán körte*, *keszer* s a régi korból való *gyón*, *gyökint*, *kecske*, *köszön*, *kuvasz*, *oroszlán*, *süv*, *szük* szavakat tárgyalja: részben eddig ismert török jövevényeink számát újabb etimológiákkal gyarapítja, részben az előbbi származtatásokat világítja meg magyar vagy török nyelvészeti szempontból Két *-d-* képzős: *ernyed*, *okád* igénkhez is török megfelelőket mutat ki.

PAIS DEZSŐ: *Szerszám*. Az összetett szónak nem tagjait magyarázza, hanem beszédfordulatokba, mondat szerzetekbe állítva kíséri figyelemmel és bogozza ki a kifejezés, illetőleg szó életsorát. A *szér* és *szám* szók kapcsolata eredetileg *mindén* jelzővel birtokviszonyok tagja volt és az maradt mindaddig, míg a cikkben kifejtett indítékok a birtokviszonyos szerkezetet meg nem bontották, és annak jeleit is el nem tüntették. A végbe ment jelentésváltozások következtében a *szerszám* elszigetelődött alkotó elemeinek régi és mai jelentésétől.

RÁSONYI LÁSZLÓ: Jövevényszavaink és az anatóliai tájszavak. A szerző négy magyar szót: *bákány*, *korlát*, *mocsok*, *piszok* vet egybe anatóliai tájszavakkal.

SÁGI ISTVÁN: Czuczor és Fogarasi nyelvtudományi elvei. A következő kérdésekre adja meg a választ: Czuczornak és Fogarasinak mi volt a véleménye magáról a nyelvtudományról? Miben látták a szótár célját? Hogyan gondolkoztak magáról a nyelvről s a nyelveknek, különösen a magyar nyelvnek rokonságáról és más nyelvekkel való történeti kapcsolatairól? Milyen elveket tartottak irányadónak a szóelemzésben?

SCHWARTZ ELEMÉR: A német helyes beszédejtés kezdetei Magyarországon. A német írott nyelv helyes kiejtésének kérdésével a nem német anyanyelvűek számára készült nyelvtanok írói foglalkoztak először. Az e téren végzett magyarországi kezdeményezéseket tekinti át a szerző, s különösen kiemeli BÉL MÁTYÁS, KÖRBER C. A. és az Ofner Anleitung nagy jelentőségét.

N. SEBESTYÉN IRÉN: Finnugor eredetű magyar fanevek. A szerző a következő magyar faneveket egyezteteti finnugor megfelelőikkel: *éger*; *eger*, *ivafa*, *ternyő*, *száldob*; *száldok*.

SZABÓ T. ATTILA: Adatok a kolozsmegyei újabkori rumén helynévkin magyar elemeinek ismeretéhez. Kalotaszeg és a Kolozsvártól kissé északkeletre fekvő Borsavölgy összegyűjtött helynévanyagából olyan adatokat közöl és magyaráz, amelyek érdekes adalékok a magyarból ruménba átkerült helynevek alakulásához, legtöbbször teljesen „értelmetlenné” válásának ismeretéhez.

SZABÓ DÉNES: *Görbbő*. Az eddigi szláv eredetűnek tartott helynevet a török (besenyő) *külbáj méltóság-, illetőleg törzsnévre vezet vissza.

SZEMERÉNYI OSZVALD: Az indoeurópai ilynagok a hetitában. A rendelkezésre álló egész szóanyag megvizsgálása alapján arra

a végső eredményre jut, hogy az alapnyelvi irányokat a hetita híven megőrizte, s a palatalisatióknak a hetitában semmi nyoma.

SZENTPÉTERY IMRE: A középkori oklevélátiratok hibáinak elemzése. Az általános történettudomány, a nyelvtörténet és a lélektan hármasszempontja alapján vizsgálja a latin nyelvű oklevélátiratok hazai középkori gyakorlatát, elemzi a hibák, tévedések, eltérések lehetőségeit, lélektani okait és fajait.

SZIDAROVSKY JÁNOS: Az indogermán összehasonlító nyelvtudomány hazánkban. Áttekinti a magyar indogermanisztika kezdeti lépéseit, a biztató folytatást — különösen SCHMIDT JÓZSEF munkásságát és eredményeit — s a jelen nagy nehézségeit (folyóirathíány!).

SZINNYEI JÓZSEF: „Emlékezzünk régiekről...“ címen egy hosszú életpálya kedves emlékeiből ad közre egy csokorra valót: Arany János ezüstkoszorújáról, a régi egyetemi könyvtárról, Haynald Lajosról, Prohászka Ottokárról.

TAMÁS LAJOS: Miscellanea Hungaro-Rumenica. A következő kérdésekről szól: 1. A rumén *chiuzd* szó eredetéhez. 2. *Harang* szavunk elterjedésének kérdéséhez. 3. *Akár* kötőszavunk és összetételei a rumén nyelvjárásokban. 4. Adatok a rumén *d*, *t* és *n* jésülésének történetéhez.

TECHERT JÓZSEF: „Ti csendes ernyők pásztori...“ Az irodalmi ízlésnek és a költői nyelvnek divatirányította, hullámmó változását mutatja meg az *ernyő* szóval s a hozzátartozó fogalommal kapcsolatban.

ÜRHEGYI EMILIA: Bernolák Antal jelentősége a tót művelődés történetében. Azt a visszhangot kíséri végig, amely Bernolák Antalnak, a tót irodalom és művelődés egyik jelentős alakjának munkássága nyomán támadt. Bernolák törekvései az önálló tót irodalmi nyelv megalakítására csak a katolikus tótoknál találtak megértéssel, de később már protestáns részről is hasonló mozgalom indult meg. A 150 év alatt, mely fellépése óta eltelt, máig sem egyformán ítélik meg. A csehszlovák egység hívei szakadárt, a tót önállóság hívei pedig a nemzeti öntudat ébresztőjét látják benne. Munkásságának és jelentőségének megítélésében mindig a politika játssza a főszerepet.

ZOLNAI BÉLA: Szerepjátszás és szóvállalás a nyelvben. Mind az irodalmi-költői nyelv, mind a közbeszéd alapján a szerepjátszásnak, szóvállalásnak, a kész nyelvi formulák, klisék vállalásának vagy elhárításának formáit, jellemző fajtáit tárgyalja.

ZSIRAI MIKLÓS: Névmostanulmányok. A névmások „rendhagyóságát“, „különködését“ elemezve a magyar *mi*, *ti*, *ők*-kel kapcsolatos vitás kérdéseket vizsgálja át, s a magyar és rokonnyelvi adatok mérlegelése után megállapítja, hogy az uráli személynévmostanokban jelentkező *i* nem többesjel; a magyar személynévmostanokban szerepet játszott valami *-v*-féle járulékelemnek pedig sem személy-, sem számjelölő feladata nem lehetett.

Az emlékkönyv végül MELICH JÁNOS irodalmi munkásságának bibliográfiáját közli 1893-tól az 1941. év végéig.

PAIS KÁROLY.

De nemcsak a magyar nyelv megismerése, felfejtése terén buzgólkodtál. Hogy nemcsak jeles ész, de csupa szív is voltál, bizonyítja a többi közt Bél Mátyásról írt gyönyörű megemlékezésed. Mikor e nagyunk pályáját vázolod, kiemeled, hogy Bél pályája sem vezetett a nyugalom bársonyos pázsitján keresztül, sokszor sötét felhők tornyosultak előtte, majd egész töviserdő állt útjában... A szűrő tövisek azonban elkorhadtak, helyükbe soha el nem hervadó babérkoszorú lépett. — Kedves Társunk, szeretett barátunk! A magyar nyelvtudomány története a Te munkásságodat is mindenkor elismeréssel, hálával fogja emlegetni. Isten Veled!

MELICH JÁNOS.

Losonczy Zoltán.

1894—1942.

Losonczy Zoltán elhunyt mély fájdalommal töltötte el a magyar nyelvtudomány művelőinek és barátainak lelkét. Halála korai és váratlan volt: a java korában levő férfi életét alig néhány napos szenvedés oltotta ki. Buzgalma és önzetlen tudományszeretete a régi magyar nyelv tökéletesebb megismeréséhez még sok adatot szolgáltatott volna, ha a halál végét nem szakítja negyedszázadon át folytatott munkásságának.

Késmárkon született 1894-ben. A középiskolát a nagymúltú pozsonyi evangélikus liceumban végezte, s az érettségi vizsgálat után 1912-től a budapesti egyetem bölcsészeti karán, mint az Eötvös-kollégium tagja folytatta tanulmányait. A magyar és a német nyelvből 1917-ben középiskolai tanári oklevelet nyert. A budapesti evangélikus gimnázium tanára lett, és ott is működött haláláig. Késmárk és Pozsony magyar történelmi emlékei között serdült ifjúvá, a pozsonyi liceumnak tanárai — köztük volt édesapja is — tették fogékonnyá lelkét a tudományos munka iránt. Már mint diáknak alkalma volt az intézet könyvtárában olvasgatni.

Egyetemi évei alatt Melich János előadásainak hatására érlelődött meg benne az elhatározás, hogy a magyar nyelvtörténetet választja tudományos kutatásai tárgyává. Maga mondja a Melich János hetvenedik születésnapjára írt ünnepi megemlékezésében (Prot. Tanügyi Szemle 1942: 195), hogy az első világháború előtti években és a háború alatt Melich János új tudományos eredményeket felmutató egyetemi előadásaival sok hallgatót hódított meg a magyar nyelvészetnek, és a doktori értekezés ügyében hozzá forduló hallgatóknak úgy válogatta meg az ajánlott tételeket, hogy az ő vezetése alatt lassanként felépülhetett volna a magyar történelmi hang- és alaktan. Ez a tudományos munkaterv indította meg és irányította Losonczy munkásságát: a magyar történelmi hang- és alaktan egyes kérdéseinek lehetőleg teljes adatgyűjtés alapján történő feldolgozását tűzte célul maga elé.

Az adatgyűjtő és magyarázó munkával párhuzamosan tanulmányozta Losonczy a hangtörténet általános kérdéseit. „Hangtörténeti alapkérdések” című tanulmányában (Nyr. LXVII. és NyF. LXXXI.) az egykorú irodalom alapján tájékozódik a hangváltozások okairól, fajairól. Tájékozódása megerősíti abban a

felfogásában, hogy a hangtörténet általános kérdéseinek megfejtésére is az egyes nyelvek történetének, fejlődésének minél pontosabb leírásából, magyarázatából lehet új gondolatokat meríteni (NyF. LXXXI. 4). — A pozitivisták kutatás elvei szerint a részletek minél tökéletesebb megismerése juttat el bennünket az egész lényegnek, az igazságnak meglátásához. Ez az eszményi cél buzdította Losonczit is arra, hogy kitartó munkával az adatok tömegét gyűjtse össze és vizsgálja meg egy-egy kérdés megfejtéséhez. Első ilyen természetű nagy munkája: „Az ő-zés története” (NyK. XLIV—XLV.) még egyetemi évei alatt készült, de a fiatal kutatónak teljesértékű tudományos dolgozata. A korabeli hangtörténeti kutatások eredményeinek megrostálása után megerősíti rendszeres nagy adatgyűjteményével azt a tanítást, hogy a magyar ő hang nem finnugor, nem is ugor örökség, hanem nyelvünknek történeti korában keletkezett, s keletkezése összefügg rövid magánhangzóink nyíltabbá válásával, vagyis az ő hang ű-ből fejlődött. Az ő-zés kialakulására nézve pedig vizsgálódásának az az eredménye, hogy a jelenség a szóvégekben indult meg és a szóvégekből terjedt át a szótövekbe, de a későbbi fejlődés folyamán, a XVI. századtól a szótövekben tovább terjedt, a szóvégekben pedig visszafejlődött az ő-zés. Az Akadémia 1918-ban a Sámuel-díjjal tüntette ki ezt a kiváló munkát. — Hasonló nagy adatgyűjtemény alapján vizsgálja a tövéghangzók történetét „A magyar tövéghangzók” című, 1926—1928-ban megjelent tanulmányában (NyK. XLVI—XLVII.). A tövéghangzóknek a szóvégen történt fejlődését és lekopását SZINNYEI JÓZSEF, GOMBOCZ ZOLTÁN és MELICH JÁNOS vizsgálatai tisztázták. A szó végéről lekopott tövéghangzó azonban a régi képzők és ragok előtt tovább is megmaradt, s különféle változásokon ment át. Losonczinak ez a dolgozata mintegy folytatásként a tövéghangzóknek — a szóvégen történt lekopásuk után — a szó belsejében, képzők, ragok előtt való további történetét vizsgálja.

A két nagy munkán kívül több kisebb dolgozata foglalkozik a régi magyar nyelv hang- és alaktanának egy-egy kérdésével. Ezekre is jellemző az adatoknak bőséges, lehető teljes adatgyűjtésből történő kiválogatása és a részletkérdéseknek az egész történeti fejlődésbe való bekapcsolása. — Mindig szeme előtt lebegett az a cél, hogy dolgozatai részletek egy történeti nyelvtan tervének megvalósításához. Sőt maga is előkészületeket tett egy ómagyar nyelvtan megírására. Az ómagyar nyelv jellemző sajátosságairól szóló értekezésében megjegyzi (Nyelvtud. Érték. I, 2), hogy ismertetése nyelvtörténeti irodalmunkon és azon az anyagon alapul, amelyet készülő ómagyar nyelvtana számára rendszerbe állított. Az ómagyar névszótövek egyik csoportjáról szóló tanulmányában ennek az anyagnak egy részét tette közzé. Ennek a Melich-Emlékkönyvbe írt dolgozatának megjelenését már nem érte meg. A mesterétől és tudományától való búcsúzásként hangzanak utolsó sorai, melyekben elmondja, hogy Melich János csaknem három évtizeddel ezelőtt vetette föl az ómagyar nyelvtan eszméjét, s az ő mostani közleménye az ómagyar nyelvtan anyagához kíván adatokkal és szempontokkal hozzájárulni.

Ómagyar nyelvtanát nem írhatta meg, de három kis értekezésben összefoglalta az ómagyar, a középmagyar és az újmagyar nyelv jellemző sajátosságait (Nyelvtudományi Értekezések I—III. Bp., 1930—1933.). Kornis Gyula tanításából idézi, hogy a források anyagának föltárása még nem történetírás, csak annak szükséges föltétele, a történetírás a múlt képeinek egységes rekonstrukciója. Losonczy egységes, tömör képekben akarja megrajzolni a magyar nyelv három történeti korszakát. A jellemző sajátságok között keresi az összefüggést, keresi a változások közös okát és közös jellegét. Pais Dezső találoán mondja e három értékes tanulmányról, hogy nyelvünk fejlődéstörténetének ez a rövidre szabott összefoglalása kiváló bizonyítéka Losonczy kivételes anyagismeretének, a tudományos irodalomban való tájékozottságának és a kérdésekben körültekintő állásfoglalásának (MNy. XXXIII, 199 és Akadémiai tagajánlások 1941: 8). Ebbe a tárgykörbe tartozik a magyar nyelv korszakait tárgyaló két dolgozata (MNy. XXXI. és XXXII.), valamint a Szent István korabeli magyar nyelv sajátosságainak megrajzolása (Szent István-Emlékkönyv II. köt. 1938.). A Magyar Nyelvtudományi Társaság 1936. évi Szily-jutalmával tüntette ki „A magyar nyelv korszakai legrégebb nyelvemlékeink óta” című dolgozatát.

Losonczy Zoltán minden idejét és erejét, mondhatjuk: egész életét a tudománynak és az iskolának áldozta. Fáradhatatlan szorgalommal végezte tudományos kutatásait, és lelkiismeretes gondnal tanított. Mint tanár is arra törekedett, hogy a középiskola becsülje meg a tudományos kutatást. Büszkén hivatkozik arra, hogy az evangélikus iskolákból egész sora került ki a magyar tudomány kiváló képviselőinek, és ebben bizonyára része van az evangélikus iskolák tudományszerető nemes hagyományainak (Prot. Tanügyi Szemle 1927: 44—6). Ezt a hagyományt ápolta azzal is, hogy tanártársai számára kegyeletes cikkekből ismertette Lehr Albert és Gombocz Zoltán tudományos munkásságát (Prot. Tanügyi Szemle 1930. és 1935.), és ünnepi megemlékezésben méltatta hetvenedik születésük napján tanárainak, Petz Gedeonnak és Melich Jánosnak pályáját (uo. 1934. és 1942.). Bél Mátyás nemes alakját élő szimbolumként állítja az evangélikus tanárság elé, mert „ő az Istenbe vetett rendíthetetlen hit erejével küzdött a tudomány és nevelés eszményeiért egyaránt” — mondja Bél Mátyás tudomány- és neveléstörténeti jelentőségéről írt tanulmányában (Evang. Tanáregyesület évkönyve 1935.).

Emlékét kegyelettel ápolják pályatársai. Munkáiban tovább is közöttünk él, tovább is magyarázza a régi magyar nyelvnek, különösen a neki oly kedves kódexek nyelvének jellemző vonásait.

SÁGI ISTVÁN.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: PAIS DEZSŐ,

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXXVIII. ÉVF.

1942. DECEMBER

5. SZÁM

Zolnai Gyula.

(Születésének nyolevanadik évfordulójára.)

Ritka, szép ünnepe lesz december 3-án a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak. ZOLNAI GYULA, társaságunk választmányi tagja, egykori titkára s e folyóirat volt szerkesztője, ekkor lépi át nyolevanadik életéve küszöbét.

1862-ben született Nagysomkúton. Egerben, Székesfehérvárott, majd Budapesten tanárkodott. 1906-ban nevezték ki egyetemi tanárrá, s ettől kezdve előbb Kolozsvárt, majd Pozsonyban s végül Pécsen tanította a magyar és a finnugor összehasonlító nyelvtudományt. Rendes tagja a Magyar Tudományos Akadémiának és a Finnugor Társaságnak.

Nyelvészeti munkássága széleskörű. Mindjárt pályája kezdetén betekintést nyer a Magyar Nyelvtörténeti Szótár szerkesztési munkálataiba, s ezzel kapcsolatban nagy tárgyi ismereteket gyűjt magának. Érdeklődését azonban nem elégíti ki a nyersanyag ismerete, éber figyelemmel kíséri a külföldi szótárírási törekvéseit is, úgyhogy amikor 1896-ban SZAMOTA ISTVÁN hátrahagyott nyelvi adatainak szótárrá szerkesztésével, majd 1898-ban a Magyar Nyelv Nagy Szótárának irányításával az Akadémia őt bízta meg, ZOLNAI már teljesen felkészülten foghat feladatához. S a Magyar Oklevélszótárt valóban úgy szerkesztette meg, hogy az a Nyelvtudományi Bizottság kívánásának megfelelőleg a Nyelvtörténeti Szótár mintaszerű pótléka lett. Ennek a műnek fontosságát csak akkor értjük meg igazán, ha felvetjük magunkban a kérdést: Hol volna ma a magyar és a finnugor összehasonlító nyelvtudomány vagy akár a magyar történettudomány is e szótár nélkül?! De a Nagy Szótár irányításával való megbízatás sem találta felkészületlenül, a feladat tisztán állt előtte: „Az én képzetem szerint a mi új szótárunknak, már első nagy szótárunk hagyományához való ragaszkodásból is, egyetememesnek kell lennie, vagyis a magyar nyelv szókincsének minden eddig ismert s a szerkesztés idejéig még fölkutatható elemét magában kell foglalnia; más szóval, e szótár a magyar szókincs lehető legteljesebb tárháza legyen... a melyben nyelvünk minden szava, szólása és közmondása helyet és magyarázatot találjon“ (Az új Nagy Szótár feladatáról 5). 1906-ban megváltik a Nagy Szótár munkálatainak irányításától, s az Oklevélszótár is ugyanebben az időben hagyja el a sajtót, a szótár-

írásnak azonban mégsem mond búcsút. Jelenleg is nagy szorgalommal rendezí nagyméretű Magyar-Finn Szótárát. — De nemcsak a lexikológia, hanem a szótan etimológiai része is állandóan érdekli őt. Mindjárt pályája kezdetén nagy figyelmet kelt a *bennünket*, *benneteket* alakok talpraesett, ma is helyesnek tartott magyarozatával (Budenz-Album; vö. EtSz. I, 336). A következtetések vaslogikájával mutatja ki, hogy a két szó alapszava — minden korábbi magyarozattal ellentétben — mégiscsak *bennünk*, illetőleg *bennetek*, melyekhez a *-t* tárgyrag akkor csatlakozott, amikor a *-ben* rag partitívuszi használata már ritkábbá vált. Sok-sok egyéb kiváló szómagyarozata mellett méltó feltűnést keltett még „A *-si* képző eredete” című (1920.) szóképzéstan tanulmánya is, melyben a képzőkeletkezésnek sokszor csak nehezen szemléltethető jelenségét világította meg tiszta, biztos példákkal.

ZOLNAI a mondattan területén is számos értékesnél értékesebb megfigyeléssel gyarapította ismeretünket. „Mondattani búvárlatok” című munkájában (NyK. XXIII, 35—59, 145—77 és külön) a syntagmatikus kapcsolatok keletkezését és fontosabb magyar típusait vizsgálja: *testvér*, *egymás*, *tegnapelőtről*, *húsvét-utánra*, *ezentúlra*, *keze-megaszott ember stb.* Következtetéseit, megállapításait, szinte kivétel nélkül, még ma is valljuk. Méltán tüntette ki ezt a nagy elmeleire valló dolgozatot a Magyar Tudományos Akadémia a Sámuel-díjjal. „Mondatátszövődés” című (1924.) akadémiai rendes tagsági székfoglalójában ugyancsak egy mondattani kérdést, a mondatok „közbeékelődés”-ét, vagyis a mondatrend egyik alig érintett esetét világítja meg. Ez a „jelenség abban áll, hogy az összetett mondat a mellékmondatnak bizonyos részével indul meg, utána a főmondat jelentkezik, s ezt aztán a mellékmondatnak többi része követi a kapcsolószóval (kötőszóval vagy vonatkozó névmással), mégpedig az esetek legnagyobb részében úgy, hogy a mellékmondat kapcsolószava nyomban a közbeszótt főmondat után foglal helyet” (Mondatátszövődés 5).

A XIX. század második felében a nyelvi tények vizsgálatában szinte kizárólag a történeti szemponté a döntő szó. PAUL például — saját bevallása szerint — el sem tudta volna képzelni, hogy mit is lehetne vizsgálni egy olyan nyelvvel kapcsolatban, melynek nem ismernők a történetét. Eppen ezért szent meggyőződése, hogy a nyelvnek csakis történeti problémái lehetnek: „Es ist eingewendet, dass es noch eine andere wissenschaftliche Betrachtung der Sprache gäbe, als die geschichtliche. Ich muss das in Abrede stellen. Was man für eine nichtgeschichtliche und doch wissenschaftliche Betrachtung der Sprache erklärt, ist im Grunde nichts als eine unvollkommen geschichtliche, unvollkommen teils durch Schuld des Betrachters, teils durch Schuld des Beobachtungsmaterials.“

(Prinzipien⁵ 20.) A kornak ez a közfelfogása ZOLNAIRA is mély hatást gyakorolt. Már a Nagy Szótár feladatkörének megállapításakor ezt írja: „A . . . fő feladat, a melyet nézetem szerint az új szótárnak maga elé kell tűznie, hogy *történeti alapon készült*, vagyis *tudományos szótár* legyen“ (Az új Nagy Szótár feladatáról 28). S általában ezt az elvet érvényesítette eddig ismertetett munkáin kívül még sok-sok mintaszerű hangtörténeti dolgozatában is, nem is szólva „Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig“ című (1894.) klasszikus művéről.

Bár munkáinak nagy részében a történeti felfogást követte, kitűnő nyelvjárásstanulmányai — Tisza-Eszlár s vidéke nyelvéből: Nyr. XII.; Egri nyelvsajátságok: i. h. XVIII.; Mátyusföld nyelvjárása: i. h. XIX—XX. és külön stb. — mégis a mellett szólnak, hogy a synchronia kérdései, ha talán nem is egészen a mai értelemben véve, ugyancsak érdekelték.

Már pályája kezdetén felvette a harcot az idegen szavak és szerkezetek mértéktelen benyomulása ellen, s a küzdelmet, különösen az utóbbi tizenkét év alatt még csak fokozta. A M. Tud. Akadémia Magyarosan című folyóiratában szinte lépten-nyomon találkozunk tanulságosnál tanulságosabb nyelvhelyességi cikkeivel. Lankadatlan érdeklődése, töretlen munkáereje folyóiratunk utóbbi évfolyamait is különböző körbe vágó igen értékes közleményekkel gazdagította.¹

1930 májusában, huszonnégy évi működés után vonult vissza a felsőoktatástól. Akkor, az elárvult tanítványok nevében, lankadatlan munkakedvet s Isten áldását kívántuk jószívű, mindig igazságos, szeretett professzorunknak. Ma, tizenkét év távlatából, nyolcvanadik életéve küszöbén a Magyar Nyelvtudományi Társaság, a tisztelők, a barátok és e folyóirat olvasói, meg a volt tanítványok nevében is megújítjuk egykori kívánságunkat: Adja Isten, hogy lankadatlan munkakedvvel dolgozhasson még hosszú, számos évekig!

*

Az ünnepi alkalomból közöljük jegyzékét értékes és hatalmas irodalmi munkásságának, amelyet az utóbbi tíz év folyamán, a hetvenedik és nyolcvanadik életév között, csupán két folyóiratunkban a Magyarosanban és a Magyar Nyelvben kifejtett.

1933.

Megszívlel. Msn. II, 17—9. — Egy regényfordításról. I. h. 31—7. — A fényképészeti *diafragma* szerencsés magyar neve. I. h. 41. — Kiirtani. I. h. 67. — Objektív, radikális. I. h. 81—3. — A legjobban. I. h. 87. — Miben áll a mi küzdelmünk az idegen

¹ Örvendünk, hogy jelen számunkba is több olyan becses cikket vehettünk fel, amelynek számára Ünnepeleink pusztán névvalóirása biztosítja a nyelvtudomány művelőinek, a magyar nyelv barátainak különleges figyelmét. — A SZERK.

szók ellen? I. h. 97—100. — Mássalhangzó utáni iker mássalhangzók. MNy. XXIX, 83—4. — Tudományt tesz. I. h. 115—6. — Somlai ~ somlói. I. h. 298—9. — Menettértei jegy, tértei jegy, térítvény. I. h. 247—8, 314—5.

1934.

Domborműből relief. Msn. III, 51—2. — Van-e szükség nyelv-művelésünk irányítására. I. h. 65—75, 89—114, 129—50. — Jobb felől, bal felől; valakitől jobbra v. balra; jobbján, balján. I. h. 81—2. — Beszély, reggély; ódondász. I. h. 82—3. — Hivatalos irály. I. h. 124—5. — Külömben, különbözik. MNy. XXX, 43—4. — Róna. I. h. 233—5.

1935.

Budapesti magyarság. Msn. IV, 26. — Korszerűség a költői nyelvben és a műfordításban. I. h. 33—45, 76—84. — Megérdeklődni valamit, visszavezetni valamire. I. h. 87—91. — Felé és fölé. I. h. 97—8. — A mozik nyelvének magyarságáról. I. h. 100—1. — Az iskola és a magyarság. I. h. 129—30. — Orvosi műszavainkhoz és néhány nyelvújítási szóról. I. h. 146—52. — Sebteben való fordítás. I. h. 163—4. — Körmönfont mondat szerkezet. I. h. 164. — Menny és ég. MNy. XXXI, 62—3. — Unuttei. I. h. 191—2. — Valószínűtlen olvasatok. I. h. 259—63.

1936.

Sashalmi-e vagy sashalomi? Msn. V, 23—6. — Idegen szavaink és a nyelvújítás. I. h. 41—52, 65—75, 97—113, 129—44. — Ferde szórend. I. h. 56—7. — Heveny. I. h. 57. — Éghető, előfizethető és hasonlók. I. h. 84—6. — Szélvédett. I. h. 147—9. — Közé van valamivel, tud valamihez. I. h. 152—3. — Amikor szunnyad a nyelvérzék. I. h. 155. — Magyar szók a finn nyelvben. MNy. XXXII, 96—100, 171—80. — Követség. I. h. 329.

1937.

Idegen szavaink és a nyelvújítás. Msn. VI, 1—14, 36—45. — Németességek úton-útfélen. I. h. 46—8. — Szóajánlásokról. I. h. 79—85. — Egy méltatlanul kitagadott szóról. I. h. 111—3. — Hivatalos fogalmazásmód. I. h. 123—4. — Veszedelmek közepette. I. h. 136—41. — Túl. MNy. XXXIII, 43—4. — Báb. I. h. 52—3. — Állatbeszélgetés. I. h. 58. — Elsejére, másodjára. I. h. 110—2. — Főnévi igenevünk alakjainak eredete kérdéséhez. I. h. 288—300. — Levlap. I. h. 329—30.

1938.

Különböztessünk! Msn. VII, 14—5. — Nagykanizsa és Budapest. I. h. 18—9. — A tagadásnak egy magyartalan kifejezőmódjáról. I. h. 61—2. — Akadémián és Akadémiában. I. h. 65. — Keresztneveink divatjáról. I. h. 97—102, 145—8. — Touring Club olasz és magyar földön. I. h. 118. — A török nyelv-művelő mozgalomról. I. h. 134—5. — Három újabb szómagyarításról. I. h. 154—6. — Egy kis nyelvösszehasonlítás. I. h. 205—6. — Mondot-

tam, ember, küzdj és bízva bizzál! MNy. XXXIV, 43—4. — Napság. I. h. 179. — A *véd* ige felszólító alakjának kiejtémódja, I. h. 321—2. — A gallok nyelve. I. h. 341.

1939.

A Nyelvművelő Bizottság célja, eszközei és kilátásai. Msn. VIII, 1—9, 49—57, 97—106. — Világhires. I. h. 71—2. — Elme-gyünk a Vígbe. I. h. 113—5. — Szudétanémet, kárpátorosz; északnémet; Nyugat-Magyarország. I. h. 151—3. — Magyartalan-ságok az értelmező használatában. I. h. 177—80. — A határozott névelő hibás elhagyásai. I. h. 185—6. — Tormay Cecil-utca. I. h. 192—3. — Poszfundus. MNy. XXXV, 120—2.

1940.

Féltreértett szavak és szóösszezetavarások. Msn. IX, 1—8. — Mely országneveket és milyen országrészneveket mondunk névelővel? I. h. 65—73.

1941.

Fok Celsius. Msn. X, 4—5. — Síber. I. h. 16—7. — Az oktató-személyzet iskolai megszólításáról. I. h. 30. — Reneszánsz, reformáció, protekció. I. h. 48—50. — Árja, árjásít, árjásodik. I. h. 50—2. — Hétszilvás nemes. I. h. 56—7. — Botor, botorság. I. h. 76—7. — Nyelvérték és helyesírás. I. h. 97—107, 129—37. — Hit-újítás és reformáció. I. h. 143—5. — Magánhangzók nyíltabbá válása. MNy. XXXVII, 110—11. — Hangérték nélküli *y* és *i* (*j*) betű régi helyesírásunkban. I. h. 335—6.

1942.

Nyelvérték és helyesírás. Msn. XI, 1—6. — Neomagyarország. I. h. 6—9. — Lábjegyzet. I. h. 52. — Furesa kettős keresztnévek. I. h. — Megfejtelt közmondás. I. h. 53. — Japánok vagy japániak. I. h. 73—6. — Idén. I. h. 77—8. — „Helyesíró” szabályok! I. h. 104—7. — Entmaterializálás! I. h. 116. — A kétjegyű, hosszan ejtett mássalhangzók csonkításának történetéhez. MNy. XXXVIII, 43—4. — Esztendő. I. h. 125—6. — Piók. I. h. 126—9. — Büntet. I. h. 202—3. — Egyelőre. I. h. 204. — Monios. I. h. 204—5. — Becsap. I. h. 297—8. — Biza. I. h. 298—9. — Est, este. I. h. 299—302. — Fiú. I. h. 370—1. — Ha! né! ni! I. h. 371—2. — Véletlen szóegyezés. I. h. 372—3. — Valószínűtlen és hibás olvasatok. I. h. 379—83. GyÖRKE JÓZSEF.

Véka.

Ez a cikk úgy van megírva, ahogy az EtSz.-ban fogom közölni. A rövidítések is, az utalások is az EtSz. rövidítései, odavaló utalások. E cikket a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1942. november 12-i ülésén felolvastam. Minthogy a cikkben levő eredmény s más elvi jelentőségű megállapítások nagyobb érdeklődésre számíthatnak, azért a cikket a MNy.-ben is közöljük.¹

¹ A közleményt kivételesen nem a folyóiratunkban szokásos módon alakítottuk. — A SZERK.

véka [NySz., OklSz., SzD.² 210, MÁRT., Tzs. 1838., CzF., SIMB., BAL., KELTH. stb. — Ragozva, képezve: *vékát, vékája, vékás* CzF., SzamSz. — Az *é* eredetileg is zárt, s nyilván mindig hosszú volt; a hosszúság sokszor jelöletlen az emlékekben (vö. NySz., CAL., SZIKSZAI 1590. stb.), de azért nagyon valószínű, hogy az ejtett hang hosszú volt. — Első adatok a XIV—XV. sz. határáról, vö. Beszt. szój.: „canistrum — *veka*“, Schl. szój.: „canistrum — *výca*“ (mind a két szójegyzékben űrmérték neve lesz, l. alább); 1406: Anthonius *Vekas* OklSz. — Alakv.: *vĕkâ* CsángóSz.; *vika* l. Schl. szój. fentebb, 1492-ből és 1605-ből OklSz., MTsz., ARANY, Próz. dolg. 317, FÜR, *i*-zés; ?? *vika* (vö. egy *vika* pinz Nyr. X, 280, állítólag a népnyelvből, ugyanonnan: egy *marik, szip, tajiga kerik* Nyr. i. h., talán csak pontatlan jelölések *í* helyett. FÜR, *i*-zés a *vika* ejtést a Nyr. i. h. adata alapján elfogadja); *viéka* NyK. XXV, 177, MNy. XXXII, 207. — Magyarból hazai lat. *vica* (alakv.: *veka*; vö. 1550: quinque *vicas* pro cubulo; 1745: metreta *veka*, l. LEDERER E.: Századok LVII, 129)] **a.** 1. 'cartallus, corbis, der korb, kas, kosár' CAL., MA.^{1, 2, 3} cartallus a. és m.-lat. rész, SIMAI, Végt. I, 7, KELTH. (a Beszt. és a Schl. szój.-ben inkább 'űrmérték', mint 'kosár' a *veka* ~ *vika* jelentése); 2. 'scirpiculum, gyékényből, kákából kötött kosár' CAL., MA.^{1, 2, 3} (vö. MA. i. h.: „scirpiculum — Gyekenkas, kötött *véka*“); 3. 'szalmából font kosár, oldalán két kis lapos füllel' MNy. XXXII, 207; 'szakajtókosár' MTsz. (vö. *szakasztóvéka*, alább); 4. 'kétfülű kerek v. hosszúkás kosár' MTsz., BAL. „túl a Dunán némely tájakon kerek kosár, milyenben pl. Győr vidékén gyümölcsöt, s holmi más árukat fejeiken szoktak a nők piacra hordani. Egy *véka cseresnye, szilva*“ CzF. (vö. alább *almaviseelő véka, ebédvéka, fásvéka, vékahordozó leány* szavakat); — **b.** 1. 'vas, vasum, das gefäss, edény, faedény' (vö. „aristoforum — *weka* vel chýobolýo aut watholay“ Brassói Tör.; „aristophorum uas quo prandium defertur rusticis in agros — *Veeka*“ GyöngyT., vö. *ebédvéka, félvékás*, alább); 2. ? 'ládácska, szekrényke' l. *vékahordozó leány*, alább; — **c.** 1. 'modius, artaba, medimnus, bata, canistrum, quartarium, die metze, ein viertel kübel, der scheffel, gabonafélék, esetleg más vetemények űrmértéke, melynek különböző időkben és helyek szerint is nem azonos volt a térfogata' (különböző korokban 35—20 liter közt l. LEDERER E.: Századok LVII, 134—57, CzF., BALL. TeljSz., CsángóSz., Nyr. LXVII, 131 és *fejérvári-, jenei-, miskolci-, szécsi-* stb. *véka* l. OklSz., CzF., LEDERER i. h.). Ez űrmérték jelentésre első adatok a XIV. sz. végéről s azóta a szó s részben az űrmérték is (vö. hivatalos 78—83 stb. kilós búza a m. egy köből = négy véka súlya, minőségielzés) a mai napig használatos, l. Beszt. szój., Schl. szój., NySz., OklSz., Kol. gl., SZIKSZAI 1590., CAL., GyöngyT., MA.^{1, 2, 3} modius a. és m.-lat. rész, PP. m.-lat. rész, SzD.² 210, SIMAI, Végt.

I. 7, MÁRT. 1800., 1807., 1811., 1816., HARTL., Tzs. 1838., CzF., BALL. TeljSz., SIMB., SzamSz., BAL. (itt kihalt jelentésnek jelezve, de ez tévedés), CsángóSz., KELTH. stb.

Származékok, összetételek:

† *almaviselő-véka* [GyöngyT.; az előtag: *almaviselő* 'äpfeltragend, almahordó'] 'apofreta, vasa aferendo poma, vel aliquid, almát v. mást hordó kosár, szatyor, ? edény'.

brigavéka [vö. *brigaviéka* Csepreg, Sopron m. MNy. XXXII, 207. Az előtag: *briga*, jelentés? vö. olasz *briga* 'last'??] 'vesszőből font kosár, oldalán két fogóval'.

ebédvéka [vö. PP.¹: „canephora, ae — Fején kosárt v. egyéb edényt hordozó leány. *Ebéd-vekat* fején vivő leány“; így PP.^{2,3,4,5} *canephora* a.; PP.^{2,3,4,5} m.-lat. rész: „*Ebéd vékat fején vivő: Canephorae*“. PP. német értelmezése: „die das essen in körben auf dem kopf tragen“, PP.-ból KR., NySz. — Az előtag: *ebéd* l. azt.] 1. 'ebédhordó kosár' PP. i. h., SI. (innen KR. is); 2. 'a cséplőknek élelmezés fejében járó gabonarész' (egy adat, székely) MTsz.: vö. *vékahordozó leány*, alább.

fásvéka [KELB.³, KELTH. Az előtag: *fás* l. azt és értsd: 'fahordásra való'] 'der holzkorb, fáskosár'.

félvéka [CAL. (innen NySz.). Az előtag: *fél* 'die hälfte; halb' l. azt] 'semodius, ein halbes viertel, egy nyolcadrész köből'.

félvékás [SzamSz. Az előtag: *fél* 'die hälfte; halb' l. azt] 'egy fél véka tartalmú faedény'.

szakasztóvéka [Vasm., Tsz. (innen CzF., BALL. TeljSz., MTsz.). — Az előtag: *szakasztó* 'der backkorb, szakajtó'] 'szakajtó, szalmából fűzzel kötött edény, vesszővel kötött szalmakosár, melybe a kiszakasztott kenyértésztát teszik, mielőtt a kemencébe vetnék'.

tetézvéka [MTsz. — Első adat 1736-ból: *tetézvéka* l. OklSz. Az előtagra vö. *tetézve visszaadni a csapott vékát* KR., Dugonicsból MARG. Közm. = „a kölesönt kamattal visszafizetni, tromfot nagyobb tromffal ütni, a bántást nagyobb mértékben megtorolni“ CzF.; „a gabona kimérése mindenütt kétféle módon történt: *csapott* (gestrichen) vagy *tetézett* (gehäuft, régi németiséggel: gehuppft) mértékkel...“ LEDERER E.: Századok LVII, 134] 'modius acervatus, gehäufter scheffel, tetözve mért véka'.

vékacsináló [Tzs. 1838., CzF., BALL. TeljSz. — Az utótag; *csináló* 'macher, verfertiger'] 'scheffelmacher, ürmérő edényeket készítő faműves (iparos)'; vö. *Vékás* tn. alább.

vékácska [NySz.; első adat: CAL.] 1. 'corbula, quasillus, das körbchen' CAL.; 2. 'modiolus, kleines viertel, gabonafélék s más vetemény ürmértéke' MA. *modiolus* a. és m. lat. rész, PP. m. lat. rész (innen NySz.).

vékahordozó(leány) [vö. CAL.: „cistifer — *Véka szapu*

hordozo; cistellatrix — *Veka hordozo leány* = MA.²: „cistifer — *Láda hordozó*; cistellatrix — *Ladahordozóné*“. — CAL. adatát a NySz. II, 552 'schmuckkästchenbewahrerin'-nak értelmezi, nézetem szerint aligha helyesen. A lat. *cista* ugyanis nemcsak 'láda, kasten', hanem 'kosár' is (l. MÁRT. 1818.): 'cistifer' tehát = 'kosárhordozó', 'cistellatrix' meg 'kosárhordozó nő, leány' is lehet; a 'véka' szó tehát 'ládát, ládácskát' aligha jelentett.

vékányi [SzamSz. — Első adat CAL. „modalis — *Vekani*, köbölni“ (innen NySz.). — Alakv.: *vékáni* l. CAL.] 'modalis, eine metze, einen scheffel haltend, egy véka mennyiségű mag, pl. búza stb.'

vékás [CzF., SzamSz. — Első adat tn.-ben 1406-ból, l. alább, köznévből a XIX. sz.-ből CzF. — Alakv.: ? *vikás* FÜR. *i*-zés (talán helyesen: *vikás*)] 'vékányi: a) amibe egy véka mag: búza, árpa stb. elfér, pl. zsák' CzF.; b) 'amibe egy vékányi magot: búzát, árpát stb. elvetnek, tehát föld' CzF., SzamSz., Nyr. LXVII, 39, 130. — Köznévből tn.: *Vékás* [OkI Sz., KRIZA. Vadr. 385. — Első adat: 1406: Anthonius *Vekas* OkI Sz. (itt sok adat 1406-tól — 1603-ig)] 'cognomen, zuname, vezetéknev' (ma is, l. KRIZA i. h.); — nagyon valószínű, hogy a *Vékás* vezetéknev előbbi *vékás* foglalkozást jelölő névhől lett; ez a foglalkozást jelölő *vékás* = 1. 'kosárkötő' (vö. a *Kosaras* vezetéknevet OkI Sz.); 2. 'vékaürmérték-készítő, scheffelmacher' jelentésű volt; vö. *vékacsináló* fentebb.

vékáz [Tzs. 1838., CzF., BALL. TeljSz.] 'vékával mér gabonát v. más't'.

Közmondás, szólás:

véka alá [KR.] 'infra modium, unter den scheffel'; — *véka alá dug vmit* CzF. 'elrejt'; *Nem kell a gyertyát véka alá rejteni*: man zündet das licht nicht, um es unter den scheffel zu stellen l. CzF., MARG. Km., SIMONYI, Ném. és m. szólások Scheffel a., KELTH.; *A nap fényét nem rejthetni véka alá* CzF., MARG. Km.; *Nem kell véka alá rejteni a tudományát* BAL.

A „*véka alá* (rejteni)“ szólás Jézus Krisztus hegyi beszédeből való (l. Máté V. 15: neque accendunt lucernam et ponunt eam sub modio); nyelvünkben „*véka alá*“ formája KÁROLYI GÁSPÁR fordításából terjedt el. Régebbi fordításokban ez van Máté V. 15-ben: *szapu alá* MünchK. | *szuszok alá* DöbrK. 219 | *kád alá* JordK., PESTHY G. Nov. Test. (ugyanígy VÁSÁRHELYI G., l. NySz.) | *köböl alá* SYLV. ÚjT.: *köbel alá* HELTAL. ÚjT.; de — *véka alá* KÁROLYI, Bibl. | *véka alá* KÁLDI, Bibl. (l. TÁRKÁNYI is, l. SIMONYI, Ném. és m. szól. Scheffel a.).

A *véka* szó eredetére több hozzávetés van.

1. MUNKÁCSI BERNÁT: NyK. XXV, 177 annyit ír, hogy „figyelemre méltó a *véka* (Rábaköz: *viéka*) szóra nézve, hogy fő t u l is *riecha* (MIKL. EtWb.); ellenben szerb *riko*“. E meg-

jegyzésre mondja BÁRCZI SzófSz.-a, hogy a *véka* eredete ismeretlen és szláv származtatása tüzetes vizsgálatot igényel.

Kétségtelen, hogy MUNKÁCSI csak a 'gabona-ürmérték' jelentésű *véka* szóra gondolt, mert a szerb *vika*, amely csak a bácskai szerbben van meg (l. VUK⁴), 'gabona-ürmérték: véka' jelentésű, s bizonyos, hogy a magyar *véka* 'gabona-ürmérték' átvétele. A tót *viecha* szónál azonban nem tudni, hogy a tót *viecha* szó melyik jelentésére gondolt MUNKÁCSI. MIKL. EtWb.-ban, akire hivatkozik, nincs említve a tót szó. Ott van cseh *věcha* 'kranz aus stroh', lengy. *wiecha*, 'strohwisch, ausgehängter wirtshauskranz, absteckstange, büschel, samenstrauß', szorb *vjecha* ua., kisor. *vicha* 'zászló, üstökös csillag', fehéror. *věcha* 'útmutató oszlop, doroznyj šestb', nagyor. *věcha* 'branche pour marquer le chemin', szlov. *věha* 'spund', de nincs említve a tót *viecha* szó, s nincsen említve a 'szalmaseprű' jelentésű bolg. *бѣха: véha* (olv. *veaha*) sem l. Spis. na Bŕlg. Akad. Kn. 43: 152, RevÉtSl. XI. 118.

A tót *viecha* (alakv.: *vicha* BERNOL., JANCs.) a fenti szláv szavakhoz hasonló jelentésű. Jelentései: 1. 'egy marok, köteg szalma: szalmacsutak'; 2. 'szalmakoszorú mint koresmacégér'; 3. '(a mezőn) oszlop, pózna, amelyen szalmacsutak van s mint ilyen tilalomjel, váz, madárijesztő'. — Honnan ismerhette MUNKÁCSI a tót *viecha* 'gabonaürmérték' jelentését, mikor az akkor ismert tót szótárakból (vö. BERNOL., PALK., LOOS) csak JANCsOVICS ISTVÁN szarvasi ev. lelkész szótárában „*vjecha* 'véka', *pät' vjech* 'öt véka' (de: „*vicha*: cégér“). Más azóta megjelent tót szótárban sincsen meg e jelentésben a *viecha* (l. ZÁT. PŘÍsloví, KÁLAL, Slov., KOCHÁŇ, LOOS—PECH., PODHR., HVOZDZ.), s nincsen meg sem régi, sem újabb cseh szótárban sem (l. JUNGm., KOTT, HERZ.). Ebből azt következtetem, hogy MUNKÁCSI JANCsOVICS szótárából ismerhette a tót *viecha* szót.

Hogy a tót *viecha* ismeretes-e 'gabonaürmérték' jelentésben más tót nyelvjárásban, nemcsak a szarvasiban, forrásaimból nem állapíthattam meg, de valószínűnek tartom. A tót nyelvjárásokban a 'gabonaürmérték' jelentésű *véká* nak ezek a nevei vannak: *korec* (közszláv szó), *lukno* (közszláv szó), *meca* (csak tót szó), *merica* (közszláv gyökérből, de e képzésben — jelentésben csak tót, cseh és szerb-horv.), *saput'* (csak tót, l. BERNOL., LOOS, innen KÁLAL. Slov., KOTT; alakv. *sapuk*: PALK. kétszer *lukno* szó a.). Tudvalevő, hogy mint 'gabonaürmérték' jelentésű nevek ezek a magyarban is megvannak, vö. *korc* (alakv. *karc*, *korec*), *lukna* (alakv. *lukmaj*), *méc*, *mérce* (alakv.: *merce*), *szapú* (alakv.: *szapu*), l. azokat a megfelelő helyen és alább is.

Lehet-e mármost a magy. *véka* a tót *viecha* vagy álta-

lában valamely szláv nyelvi *věcha* átvétele? Először a tót *viechá*-ból eredhet e? Hangtanilag hangzóközi tót *-ch-* > magy. *-k-*-ra vö. tót *Puchov* > mai magy. *Puchó* ~ *Púchó*, régebb és régi magy. *Puchov*, *Pohó*, *Pohow*, *Puhhó*, 1517: *Pukow*, 1525: *Puko*, Trencsén m. CSÁNKI IV. 90; 1809: *Pokai posztó* SIMAI, Végt. I. 106, 1833: *Pukai posztó* KR. (SIMAIból): *Puchovinus pannus* | tót *Duchoň* tót (vö. RIZNER, Bibl) és cseh (vö. MASLEX.) csn., adatok a XVI. sz. óta ~ vö. magy. *Dukony* és *Duhonits* csn. (ez utóbbira l. a budapesti telefonkönyvet). Elvileg tehát lehetséges a tót *viecha* > magy. *véka* *k*-ja (l. alább is). — A tót *je* > magy. *é* (zárt)-re vö. ó-tót *Pieščané*. *Pieščani* > *Pieščany*; későbbi tót s mai tót *Piešťany* > ó-magy. *Piscán*, *Pescsán*, későbbi magy. s mai magy. *Pöstyén* (alakv.: *Pestyén*, *Pöstény*, *Püstin*, *Pöstény*) Nyitra m. (a XII. sz.-ban két ilyen nevű hely, ma csak egy), Nógrád m., l. *Pöstyén* c. | *Dévény*: Pozsony m., tótul *Devín* HVOZDZ. (alakv.: *Divín* JANCS.); *Divény* Nógrád m., tótul *Divín*; *Dövény* Borsod m. A tót nevek alapszava lehet a *deva* 'leány' szóból *devín*, kevésbé valószínűen *divín* (l. ó-cseh *Dévin* GEB. Slov.), de lehet más is, l. *Dévény*, *Dövény* c. — Tehát lehetséges, hogy tót *-je*-ből: *viecha*: magy. *-é*: *véka* váljon, de csak lehetséges, biztos példát nem tudok. A magy. *-é*-ből a tótban ezek a megfelelések: *ja* (vö. *Kér* < tót *Kiar*, *Bél* < tót *Bielovce* stb.), *i* (vö. *béres* < tót *bires*, *Kér* < tót *Kýr*, *Kýre*), *je* (vö. tót *kaštiel*, talán < magy. *kastély*), *ei* (vö. *Cegléd* < tót *Ciglejd*, *Décs* puszta < szarv. tót *Dejča*) stb.

Míg azonban hangtanilag úgy ahogy meg lehet a magyar szót a tót *viechá*-ból magyarázni, jelentés tanilag szinte áthidalhatatlan akadályok vannak. Erről alább szólok. Előbb azt nézem, lehet-e a magy. *véka* más szláv nyelvi *věcha*, (cseh), *wiecha* (lengy.), *vjecha* (szorb), *vichà* (kisor.), *věchà* (nagyor.), *věcha* ~ *věha* (bolg.), *věha* (szlov.) szó átvétele (szerbben nincs). Ó-egyh. szláv és délszláv eredetű szavainkban az *ě*-nek magy. *é* (zárt) szabályos megfelelője; vö. *něma* > *néma*, *obědъ* > *ebéd*, *plěsnъ* > *penész*, *sěno* > *széna*, *těsto* > *tészta* stb. — Az ó-egyh. szláv *ch*, délszláv *ch* > *h* ~ magy. *k*-t azonban már nem mondhatjuk szabályos megfelelésnek. A szabályos megfelelés itt régen, értem a X—XI. században, mikor van magy. *ch*, a magyarban is *ch*, mégpedig magánhangzóközi helyzetben is. A magy. *ch* igen korán postpalatalis, majd laryngalis *h* lett, s postpalatalis, részben laryngalis *h*-vá lett a délszláv: szlov., horv., szerb s részben a bolg. régi *ch* is (l. WEIGAND, Bulg. Gram.; ROMANSKI ISTVÁN szófiai egy. tanár javasolta, hogy a bolg. x-t latin betűvel *h*-val írják, l. RĚTSl. XI. 118; STORM, BROCH szerint az or. *ch* és lengy. *ch* is inkább postpalatalis *h*, míg a cseh és tót *ch* postpalatalis *ch*; tót és cseh nyelvjében

k-vá is lesz, de nem interv. helyzetben, vö. tót nyelvj. *kcem*, *skovat'*, *nátka* stb. — A szláv *ch*: magy. *k*-ról a *kór* szóban I. KNEZSA I.: MNy. XXXV. 201). Szavaink közül hivatkozom *Bihar*, *Tihany*, *mostoha*, *ruha*, *vihar* (szerb) szavakra. A *véka* szó igen régi szó, *k*-ja délszláv nyelvekből érthetetlen.

Még ennél is nagyobb akadály van a jelentés tekintetében. A szláv *věcha* eredeti szláv szó (I. MIKL. EtWb., VONDR., VglGram. I², 436, Slavia XIII, 575, LIEWEHR 153, HOLUB stb.), jelentése azonban 'szalmacsomó, szalmaköteg' s mint ilyen: 'koresmacégér', 'általában céger', 'útjelző pózna', 'seprű', 'üstökös (csillag)', 'madárijesztő', 'zászló, ami alá gyülekeznek', de sehol nem 'mérő, mérték' — a nyelvj. tót *viechát* kivéve —, és sehol nem 'kosár'. Láttuk, hogy a tót *viecha*-nak is 'céger' jelentése általános, vö. tót *dobré víno i bez viechy vypijú*, Kollárból JUNG M., KOTT = jó bornak nem kell céger, *viechu mu vystrěili* (na dom) ZÁR. Přísl. = (házára) kitűzték az árverést | *viechu mu vystrěili* I. PALK. *vjch* 'árveréscéger: hasta, sub hasta adták el házát'. A szláv *věcha* sehol nem jelent 'kosár'-at és sehol nem jelent 'edény'-t. Már pedig a magy. *véka* a népnyelvben ma is, a régi szótárakban is sok adatban jelent 'gyékényből, kákából, szalmából kötött kosár'-at, s van a régi nyelvben 'vas, edény' jelentésére is adatunk. Az 'edény' jelentésű szavak 'ürmérték' jelentésfejlődése a nyelvekben közönséges (I. BERN. EtWb. I, 580 és vö. *gerla* ~ *gyerla*, *köböl*, *vödör*, *scheffel* stb.), de 'kosár' jelentésű szó is válhat 'ürmérték' jelölővé, más szóval 'kosár' is lehet 'ürmérték'. Ilyen szó a szláv *lukno*, amely 'fűzből, fakéregből kötött kosár, nagykosár' és 'véka, modius' (I. BERN. EtWb. I, 740, LOOS—PECH., stb. és a *lukna* c.), ilyen a hazai szlov. *krblata*, *krbúla*, *košara* (I. FLISZÁR szót.), amelyek 'véka' és 'kosár' jelentésűek. Ilyen a magy. *szapu*, amely 'szalmakosár' és 'gabonaürmérték' jelentésű, s mint 'ürmérték' átment a tótba is (vö. *saput* BERNOL., JANCS., KOTT, stb., alakv.: *sapuk* PALK. *lukno* a kétszer és I. a *szapu* c.). Fordítva, hogy eredetileg 'ürmérték' jelentésű szó 'kosár' jelentésűvé fejlődjék, arra csak egy példát tudok, a szerb *mjèrica* 'modii genus' (Horvátországban) és 'corbis genus, ein gefäss (korb) von bast, hánscból való edény (kosár)' VUK⁴ (innen BERN. EtWb. II. 50). A szerb szó közszláv, másutt 'ürmérték' a jelentése, s bizonyos, hogy tükörjelentés a ném. *metze* stb. alapján (vö. a *méc*, *mérce* c.). Hogy azonban a magy. *véka* mint 'ürmérték' eredetileg tárgyilag is 'kosár' volt, az a Beszt. és Schl. szój.-ból bizonyítható; itt a *véka* mint ürmérték latinul is 'canistrum'-nak van mondva (I. BARTAL, MLSz. is). A *véka* szó tehát egyetlen szláv nyelv *věcha* szavából sem származtatható jelentésileg sem. — S hogyan jelenthet a szarvasi tót *viecha* 'ürmérték'-et (és csakis azt jelent)? Azt hiszem, ahogy a magy. *íromba*: otromba, goromba is, *padmaly*: padló, padlás is, *cinterem*: díszterem, lovagterem

is stb. (l. GOMBOCZ, Jelentéstan 101), így lehetett a tót *viecha* a *véka* hatása alatt 'ürmérték' is.

2. LEDERER EMMA „Régi magyar ürmértékek“ című szép értekezésében (Századok LVII, 130) azt bizonyítja, hogy a *véka* 'gabonaürmérték' < XIII—XV. sz.-i budai ném. *wecht* 'gabona- és lisztmérték (egy köbölben, gerlában van 10 wecht)' (l. MICHNAY—LECHNER, Ofner Stadtrecht 91, 263). A ném. szó a XV—XVII. sz.-ban a stájeri ném.-ben is megvan, vö. *wecht* 'ülteres grosses getreidemass, das 16 massel zu 4 mass hielt' GRIMM, XIII. 2784. A szó GRIMM i. h. szerint < klat. *veges*, acc. *vegetem* 'vas vinarium, modius, dolium' DuC.— LEDERER i. h. szerint „a *véka* a *veges* (*wecht*) utóda . . . valószínű, hogy a *veges*-t, mely kétségtelenül a *wecht* latinizált formája, a budai olasz polgárok hozták magukkal.“ — Mind ebből csak annyi helyes, hogy a budai (és stájeri) régi ném. *wecht* < klat. *veges*, acc. *vegetem* (a klassz. lat.-ban csak *vehes*, *vehis*, gen. *vehis* 'fuvar' FORC., WALDE és l. hazai lat. *vehis* mint mértéknév MURM. 2569—2589, CAL., MA. stb.). Minden egyéb elfogadhatatlan. Egy ném. *wecht* szóból a magy.-ban *vejt* > *vét*, esetleg *vekt* > *vett* > *vét* fejlődnek.

3. GYARMATHI S. munkáiban a *véka* 'gabonaürmérték' szóról háromféle eredeztetést is nyújt: **a)** < oláh *vičă* (GYARM. Voc.) (fordítva erd. ol. *vičă* < magy., l. alább). — **b)** tót *veliká mettza*, *velká* 'nagy mérce' (GYARM. Voc.; így SÁNDOR I.: Sokf. XII, 163 < tót *velká*, *veliká mettza*). — Természetes, hogy a tót szavaknak a magy. *véká*-hoz semmi közük. — **c)** GYARMATHI harmadik származtatása azonban figyelmet érdemel.

E szerint a *véka* ~ észt *wakk* (gen. *waka*) 1. 'hölzernes gefäss, korb'; 2. 'scheffel' WIEDEMAN; l. GYARM. Affin. 168. — Az észt *wakk* azonos ezekkel: lív *vakka* 'ua.' KETTUNEN | f. *vakka* 1. 'kerek skatulya v. láda, kosár'; 2. 'véka, modius, scheffel, svédül mitta' SZINNYEI, KÁTARA (a f. *vakka*-t CzF. is idevonja). PAAS. Md. Chrest. 149 a mdE. *vak'an* 'gefäss, schüssel' szónál ezt írja: „Vgl. fi. *vakka*“: ez azt jelenti, hogy a két szó összefügghet, s TOIVONEN: FUF. XVII. 285 szerint össze is függ. Szerintem igaza van MIKKOLÁNAK (MSFOu. LXXV, 53), hogy a md. szó etymologailag nem függ össze a f. és észt szóval, a md. szó < or. *vaganki* 'der trog'.

A magy. *véka*: f. *vakka*, észt *wakk* jelentésbelileg, hangtanilag is lehetne ősrökonsági szó (vö. *vén* ~ f. *vanha*, *vana*), azonban mégsem az. A f.—észt—lív szó jövevény-szó: AHLQUIST, Kulturw. szerint < or. *véko* (olv. mai ejtés szerint *viäko* és *vjoko*), THOMSEN, Ber. szerint < lett *waka*. MIKKOLA, Ber. 107. SETÄLÄ: FUF. XIII, 467 szerint a f., észt, lív szó < északi germán származtatása nem helyes.

4. CzF. a *vék* (a *lék* szó alakváltozata l. azt) származékának tartja, amennyiben „a vékaféle úrmérő edény eredetileg üregesen kivájt, kivésott faderékből, tönkből állhatott“. E származtatást csak a teljesség kedvéért emlitem meg, mert minden tekintetben elfogadhatatlan.

5. A magy. *véka* szót hangtanilag is, jelentés tanilag kifogástalanul meg lehet magyarázni a szláv nyelvek *věko* szavából, melynek jelentései: 1. 'vminek (edénynek, hordónak, koporsónak stb.) a fedele, teteje, fedője'; 2. 'szemhéj, szempilla' (értsd: a szemnek a fedője); 3. 'kosár, faháncskosár'; 4. 'ládácska, szekrényke, tarisznya'. Vö. ó-egy h. szláv *věko* βλέφαρον, szemhéj, szempilla' Psalt. Sin. 130. zsolt. 4 (= Apok. 131. zsolt. 4) | egy h. szl. *věko* ua. Lex. p. | szlov. *věko* 'deckel; augenlid' PLET., GLONAR | tót *věko* (CZAMBEL, Slov., HVOZDZ., MENDRES.—ORBÁN; alakv.: *viěko* KÁLAL, Slov.; *viko* BERNOL., JANCs., PODHR.; *viko* MENDRES.—ORBÁN) 1. 'vminek (edénynek, hordónak, koporsónak stb.) fedele, fedője'; 2. 'szemhéj, szempilla'; 3. '(útravaló) batyú, tarisznya, ? szekrényke | ó-cseh *viěko* 1. 'szemhéj'; 2. 'scrinium, schrank, ládika, szekrényke' MENČIK, Voc. Posoniense 73; mai cseh *viko* (morva-cseh *věko* KOTT) 1. 'deckel' RANK, HERZ. stb., 2. 'szemhéj' JUNGM. (ma e jelentésben inkább *viěko*); 3. 'die bank der fleischhauer' JUNGM., KOTT | ó-lengy. *viěko*: 1. 'deckel, vminek a teteje, fedője' LINDE; 2. 'szemhéj'; 3. 'cartallus, kosár' (két adat, egy a XV. sz.-i sárospataki bibliából, egy meg WAGA J.-nál, l. VarsSzót.), GORJAJEV *věko* a., BRÜCKNER, SIÉt.; mai lengy. *viěko* 1. 'vminek (koporsó, hordó stb.) a fedele, deckel'; 2. 'bucheinband' VarsSzót.; 3. 'platte' KON.—INL. | szorb *vjeko* 'szemhéj?' MIKL. EtWb. | kisor. *viko* 1. 'vminek a fedele'; 2. 'szemhéj' HRINČ. | fehéror. *věko* 'szemhéj' MIKL. EtWb. | nagyor. *běko*, *beko* 1. 'deckel, vminek a fedele' MIKL. EtWb., SREZN. Mat. (nyelvjárásból); 2. 'szemhéj, szempilla' MIKL. EtWb., DALJ, MITRÁK, PAWL. stb. (így az ó-or.-ban is SREZN. Mat.); 3. 'ein flacher, runder, aus baumrinde od. fichtenspänen geflochtener korb (zu beeren, pilzen etc.), kerek hárskosár' DALJ, PAWL., MITRÁK; 4. 'der waaren-, trödlerkasten (der hausirer), áru-, zsbáruuszekrényke (házalóknál)' DALJ, PAWL., MITRÁK. A mai nyelvben a 2. jelentésben a szó kiejtve: *viěko*, a többi jelentésben *viěko* és *vjoko* l. DALJ, PAWL., LANGENSCHIEDT, TWb.

Bizonyos, hogy a szláv *věko* eredeti szláv szó (vö. MIKL. EtWb., PREOBRAŽENSKIJ, BRÜCKNER, SIÉt., TRAUTMANN, HOLUB, FRAENKEL: Slavia XIII, 18 stb.).

A magy. szóról ezeket jegyzem meg: a) A szláv *věko* > magy. *véka* hangtanilag kifogástalan; hasonló átvételek: *sěno* > *széna*, *těsto* > *tészta*. b) A magy. *véka* első jelentése: 'kosár'; ebben a jelentésben jött át a szó olyan nyelvből, ahol

a *véko* 'kosár'-at jelent v. jelentett. Ilyen szláv nyelv az ó-lengyel és az orosz, ahol a *véko* szónak ez a jelentése megvan. A magy. szó délszláv: bolg., szerb v. horv. nem lehet, mert ott maga a *véko* szó sincs meg, s a nyelvek régebbi korszakából sincsen kimutatva. c) A *véko* 'kosár' jelentéséből 'ürmérték' jelentése a magyarban fejlődött. Hasonló: 'kosár, edény' → 'mérték' jelentésfejlődés sok más nyelvben is történt (l. fentebb). Hogy a *véka* 'kosár' mikor lett 'ürmérték' jelölőjévé, arra nézve adatataink alapján azt mondjuk, hogy a XIV. sz. végén már megvolt. SALAMON FERENC a *véká*-t tartotta alapvető magyar gabonamértéknek (l. LEDERER E.: Századok LVII, 130); d) Ahogy a magy. *megye* 'határ, mezsye' szóból a magyarban fejlődött a *megye* 'comitatus' jelentése, azonképpen a *véka* 'kosár' jelentéséből is a magy.-ban fejlődött az *véka* 'ürmérték' jelentés. Hogy milyen hatás alatt alakult ki *megye*, illetőleg *véka*: gabona-ürmértékrendszerünk, az ebben az esetben a szótól független.

A magy.-ból: bácskai szerb *vika* 'ein getreidemass von 20 oka ($1\frac{1}{2}$ pressburger metze), mensurae genus' VUK⁴, NyK. XXV, 177 | horv. *vika* 'gabona mérték neve' CIH. 538 (más horv. forrásomban nem találok) | erd. oláh *vică* 'vier-tel von ungefähr 20 oka' TIKTIN (tévesen GyARM. Voc., DANK. Lex.; szerintük a magy. szó ol. eredetű volna, de l. MANDRESCU, CIH. II, 538, TIKTIN) | hazai kisor. *vika* 'gabonamérték: véka' CSOPEY: NyK. XVI, 290, Nyr. XI, 142; (más kisor. forrásban nem találok) | a tót nyelvi *viecha* 'véka: gabonamérték' szóról l. fentebb | hazai lat. *vica*, *veka* l. fentebb.

MELICH JÁNOS.

Katona.

E szavunk jelentéstörténetének eddig tisztázott részét, főleg KERTÉSZ MANÓ kutatásai (NyK. L, 165—9) alapján, így foglalhatjuk össze: Legrégibb kimutatható jelentése 'nehéz fegyverzetű (és persze előkelő társadalmi osztálybeli) lovagnak közrendű, de szintén nehéz fegyverzetű (t. i. páncélos, sisakos, karvasos) katonai alárendeltje'. A XVI—XVII. században is még (a csak könnyű fegyverzetű újabb *huszár*-ral szemben) 'nehéz fegyverzetű lovas katona' a jelentése. A XVII. század folyamán azonban egyre gyakrabban már nehéz fegyverzet nélkül és nem lóháton, hanem gyalogosan is kellett ha colniok az ilyen *katona* nevű katonáknak. Mivel pedig a 'csak lovon harcoló katona' fogalom kifejezésére a *huszár* s a 'csak gyalog harcoló katona' fogalom kifejezésére a régi *gyalog* főnév szolgált, ezért a hol ilyen, hol olyan katonát jelentő *katona* főnevet a XVIII. század folyamán az általánosabb (a fegyveres erő bármely alakulatába tartozó) 'Soldat' fogalom kifejezésére

kezdtek használni, melyre addig nem volt magyar szó. Mióta pedig páncélosan már egyáltalán nem harcolnak a katonák, azóta a *katoná* szónak már csak is 'Soldat' a jelentése.

E szavunk jelentéstörténetének ez a része tehát könnyen érthető. Ezzel szemben teljesen homályos mindeddig jelentéstörténetének a kezdete. Szerintem ugyanis egészen bizonyos, hogy e szavunk a bizánci görög *καρούνα* átvétele, melynek azonban (I. MORAVCSIK: Melich-Eml. 273): 'szállás, táborhely, tábor' a jelentése,¹ s ezért átvételekor a mi nyelvünkben sem jelenthetett egyebet. Felmerül tehát most az a kérdés, hogy hogyan léphetett e felteendő legrégebbi '*tábor' je'entése helyébe a későbbi, nyelvemlékeinkből már kimutatható 'lovagnak közrendű katonái alárendeltje' jelentés.

En azt hiszem, hogy e rejtély megfejtésében abból kell kiindulnunk, hogy egy az Árpád-korban hadbavonuló, táborba szálló lovag nem akármelyik szolgáját vitte magával (első sorban testőrzőjeként, páncélba öltöztetve), hanem csak azt, vagy azokat (néha tized-huszat is, I. erről KERTÉSZ I. H. 168), akik erre a célra koruk testi állapotuk és ügyességük, esetleg e célra történt kisebb-nagyobb fokú kiképzetésük alapján alkalmasak voltak. Az ilyen szolgának akkor (másfajta, csak otthon, a ház körül különféle szolgálatokat teljesítő szolgálktól való megkülönböztetésül) **katoná-szolga* vagy *katoná-legény* (NySz.) lehetett a neve, s ezen összetételeknek akkor persze csak 'tábori (vagyis urát a táborba követő) solga vagy legény' lehetett a jelentésük. Igen sok esetben észlelhető azonban, hogy egyes összetételek a gyakori használat következtében megrövidülnek, csak az előtagjuk marad meg, melyhez azonban továbbra is ugyanaz a jelentés fűződik, amely az összetételnek is jelentése volt. Pl. legújabbban is *autómobil* > *autó*, *déciliter* > *déci*, *céntiméter* > *céti*, vagy pl. régebben (német *Landsknecht* >) R. *lanckenet* > *lanc* (NySz.), (*átalag* való hordó >) **átalag-hordó* > *átalag* (HORGER: Melich-Eml. 160), N. *bagó-hús* 'Kautaback' > *bagó*; *félszér-tető* > *félszér* (> *félszér*), *hüvelyt-ujj* > *hüvelyt* (BEKE: Nyr. LXII, 31), (*jelén* való idő >) *jelénidő* > *jelén*, *farkas-állat* > *farkas*, *asztalos-mestér* > *asztalos* stb. Ugyanígy rövidülhetett tehát a '*tábori solga v. legény' jelentésű *katoná-szolga* v. *-legény* összetétel is ugyanilyen jelentésű *katoná*-vá. Hogy hogyan változott aztán ez a kikövetkeztetett másodlagos '*tábori solga vagy legény' jelentés a nyelvemlékeinkből már kimutatható 'lovagnak közrendű katonái alárendeltje' jelentéssé (s ez végül a fentebb már ismertetett módon a mai 'Soldat' jelentéssé), az már nem szorul különösebb magyarázatra. De igenis kér-

¹ BEKE (Nyr. LX, 139) szerint a szintén 'tábor' jelentésű szláv *katuná* átvétele volna, a szó végén járulékos *a* hang fejlődésével, de ez a feltevés nézetem szerint teljességgel elfogadhatatlan.

déses lehet, hogy mi volt a bizánci jövevény *katona* szó eredeti **tábor' jelentésének további sorsa. Azt hiszem, hogy ezt is kielégítően meg lehet világítani egy-két hasonló példával.

Daróc szavunk eredeti jelentése 'erdőőr' volt (HÓMAN: MNy. XVI, 119), *gyertyán*-é 'gyertyácska' (HORGER: NNyv. I, 10), *katona*-é pedig 'tábor'. Ugyanakkor persze annak a vas-tag, durva posztófajtának, melyből az általában zord (télen nagyon is hideg) vidékeken élő (*daróc* nevű) erdőőrök ruhája készült, *daróc-posztó* (vö. *juhász-bunda*, *diák-sapka*, *kovács-kötény* stb.) volt a neve; annak a (latinul 'Carpinus betulus' nevű) fának is, melyből egykori őseink (*gyertyán* nevű) világító eszközei készültek, *gyertyán* ja volt a neve, s annak az Árpád-kori szolgának is, aki urát háború esetén testőrként a (*katona* nevű) gyülekező táborba követte, *katona-szolga* v. *-legény* volt a neve. Ezen összetételek megrövidülése következtében azonban *daróc*, *gyertyán* és *katona* előtagjuk már egymagában is azt jelentette, hogy 'durva posztó', 'Carpinus betulus' és 'urát a táborba követő solga'. Ezek a szavak tehát e rövidülések következtében kétjelentésűekké váltak. De kivételnélküli jelentéstani törvény, hogy valamely többjelentésű szónak az a jelentése, melyet valamely csak egyjelentésű (tehát félreérthetetlen) szóval is ki lehet fejezni, elavul. Ime: ez a lélektani oka annak, hogy *katona* szavunk régiebb **tábor' jelentése a csak egyjelentésű (tehát félreérthetetlen) *tábor* (és *daróc*-é és *gyertyán*-é is a R. *erdőővő* > *ardó* 'erdőőr' és *gyertyácska*) javára elavult.

A *katona* szavunk jelentéstörténetéhez fűződő kérdések tehát nézetem szerint mind teljesen kielégítő módon magyarázhatók. De észlelhető e szavunknak még a hangtörténetében is egy jelenség, amely magyarázatra szorul. Az, hogy a görög *κατοῦνα* *u* hangjának helyén a szó magyar alakjában egy fokkal nyíltabb *o* van, nem feltűnő, mert bizánci görög eredetű lévén, régi átvételnek kell lennie, s így természetesen alá volt vetve a felső és középső nyelvállású rövid magánhangzók 1300 körül végbement nyíltabbá válásának. De már igenis feltűnő e szavunk háromszótagos volta. Mert Árpád-kori jövevény lévén, és hangalakja szerint is alá lévén vetve a kétnyíltszótagos hangtörvény (l. erről MNy. XXXVI, 321) hatásának, második szótagbeli *o* (vagy akár már az ennél korábbi *u*) hangjának ki kellett volna esnie. Van is egy (de csak egyetlen egy!) adatunk erre. Egy vízimadár N. *karakatona* ~ *kara-katona* nevének¹ ugyanis CzF.-ék szerint megvan e hangtörvényszerűen elvárt kétszótagú (N. *kara*-)katna változata is. Általában azonban, a népnyelvben, régi nyelvünk-

¹ Ennek eredetére vö.: „Alsó-Tisza vidékén nagy számmal tenyésző kacsafaj, mely hosszú sorban, katonák módjára és *kara! kara!* kiáltozva szokott járni.“ CzF.

ben és mai köznyelvünkben, mindig háromszótagú ez a szó. Ehhez hasonló jelenség, hogy *gabona*, *zabola* mellett is van szabályosnak tekintendő kétszótagú R. *gabna*, R., N. *zabla* változat (NySz., MTsz.); határozottan emlékszem, hogy *laboda* mellett is van R. *labda*, de az előfordulás helyét most nem tudom idézni.¹

Jobban szemügyre véve e háromszótagos voltuk miatt feltűnő (N. *katna* ~) *katona*, (R. *gabna* ~) *gabona*, (R., N. *zabla* ~) *zabola* és (R. *labda* ~) *laboda* szavakat, csakhamar azt fogjuk tapasztalni, hogy ezek nem egymagukra álló esetek, mert vannak még más szavaink is, melyek (bár nyilván igen régiak és hangalakjuk miatt is ki voltak téve a XIII—XV. század folyamán érvényesült kétnyíltszótagos hangtörvény hatásának) szintén háromszótagúak maradtak. A (szláv *hohotati* > *hähätäl* >) *hahotál* :> *hahota* és a szintén elvonás útján keletkezett *kaloda*, *palota*, R. *zabola*, *szapora* alakok o hangjának megmaradása talán még érthető annak feltevésével, hogy az á előtti *a* (~ *a*) > o változás (l. erről HORGER, MNyj. 199—200. §.) e szavakban csak aránylag későn, már a kétnyíltszótagos hangtörvény hatásának meggyöngülése után ment végbe. De már a bizonyára szintén nagyon régi *papiros*, *Nemëre*, *Regëde*, *Szëmëre*, *babona*, *Doboka*, *galagonya*, *háború*, *homorú*, *kanonok*, *korona*, *nyoszolya*, *rokolya*, *szigorú*, *szomorú*, *uzsona* (> *uzsonna*), *uzsora*, *vacsora* szavak második nyíltszótagbeli *i*, *ë*, *o* hangjának megmaradása azt mutatja, hogy ennek a hangtörvénynek a hatása sem volt egészen kivételnélküli. Több-száz szavunk hangalakján érvényesült ugyan, de valamennyin mégsem. A fentebbieken (és talán még néhány másón) kívül a *katona* hangsorán sem.

HORGER ANTAL.

Sisak.

MIKLOSICH, SIEL. 756 és EtWb. nyomán BÄRCZI, SzófSz. e szavunkat a szlávból magyarázza és összeveti az ugyancsak 'Helm' jelentésű szlovén, szerb-horvát és nagyorosz *šisak*, kis-orosz *šysak*, cseh *šisák*, tót *šisák* ~ *šišiak*, lengyel *szyszak*, valamint felső-szorb *šisak* szavakkal. Ezt a származtatást indokolttá teszi már a szónak — mely csak a bolgárban és talán az alsó-szorb nyelvben nincs meg² — a szlávtságban való elterjedése is. Hiszen ha egy magyar szó a környező szláv nyelveken kívül a lengyelben és a nagyoroszban is megtalálható, néhány igazán ritka kivételt nem tekintve mindig a szláv az

¹ 1891: *Labdasuuasyan* (OkISz.) | SchlSzój. 909: *labda*. — P. D.

² Az alsó-szorb nyelv szókincsét tartalmazó háromkötetes MUKA-féle szótár (Słownik dołnosorbkejé rěcy. Praga, 1926—1927.) a magyarországi könyvtárakban nincsen meg.

átadó és a magyar az átvevő. A *sisak* esetében ehhez járul még az a körülmény is, hogy a szó a magyarban egyébként megfejtethetlen, míg a szlávban megmagyarázhatónak látszik. Legalább is az első tekintetre, mert a szláv szó eredetével még senki sem foglalkozott komolyan.

A szláv *šišak*-nak a szlávból való magyarázatára tudtommal csak MATZENAUER tett kísérletet.¹ Szerinte a szláv szó a *šiška* 'galla, conus' (megfelelői az ó-egyházi szlávon kívül minden szláv nyelvben *šiška* — a lengyelben *szysza* — alakban élnek) szóból alakult, és jelentése 'kúpalakú' lett volna. Hogy azonban ez a *šiška* alakilag és jelentésben miképpen viszonylik a *šišak*-hoz, arra MATZENAUER nem terjeszkedik ki.

Az újabb — természetesen az *š* betűt is magukban foglaló — szláv etimológiai szótárak közül a cseh etimológiai szótár² a magyarból származtatja, a lengyel³ pedig nem foglalható állást. BRÜCKNER ugyanis itt az előző véleményével ellentétben,⁴ amikor a lengyel *szyszak* szót határozottan a magyar rétegbe helyezte, lehetségesnek tartja, hogy talán a magyar szó ered a szlávból és nem megfordítva. Véleményét azonban nem okolja meg, és így nem tudjuk, mire gondol voltaképpen.

Ami már most MATZENAUERnek a nézetét illeti, világos, hogy a *šišak* legfeljebb a *šiš-ka* feltehető *šiš alapszavából⁵ alakulhatott az *-ak* képzővel, amely egyike a legtermékenyebb szláv képzőknek. Egy *šiš-ak tehát alakilag teljesen kifogástalan képzés benyomását kelti. Ami pedig a jelentését illeti, itt sem látszik semmi nehézség, mert el lehet képzelni, hogy a sisakot, illetőleg talán egy bizonyos sisak formát 'gubacsalakú'-nak, azaz 'kerek'-nek nevezzének. Támogatja ezt a magyarázatot a cseh *šišatý* 'kugelförmig' szó is, amely egy *šiš* szónak a gyakori *-atý* képzővel alkotott olyan származéka, mint pl. a következők: *hlava* 'fej': *hlavatý* 'nagyfejű', *zub* 'fog': *zubatý* 'nagyfogú', *brada* 'szakáll': *bradatý* 'szakállas', *žena* 'nő, asszony': *ženatý* 'nős' stb. (vö. MIKLOSICH, VerglGram. II, 182—5). A *šiša (> cseh *šise) ~ *šišatý* ~ *šišák* tehát úgy viszonylanék egymáshoz, mint pl. a német eredetű *špice* (< német *Spitze*) ~ *špicatý* 'hegyes' ~ *špičák* 'hegyes tárgy', pl. fog; újabban 'gímszarvas, őzbak' is. Nyilván lysesféle képzésnek tartotta MATZENAUER a cseh *šišák* szót és

¹ MATZENAUER, Cizí slova ve slovanských řečech. Brno, 1870. 81.

² HOLUB JOSEF, Stručný slovník etymologický jazyka československého. Praha, 1937.^a

³ BRÜCKNER, Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, 1927.

⁴ BRÜCKNER, Wpływy języków obcych na język polski: Język polski i jego historia. Kraków, 1915. I, 146.

⁵ A *šiš* szó megvan a lengyelben (*szysz*, *szysza*), bár itt lehet utólagos elvonás eredménye is. A régiségben ugyanis a *szyszka* is előfordul (BRÜCKNER, SIETym.). Az orosz *šiš* 'Heuschaber, Trockenscheune' (DAL, PAWLOWSKY) idetartozása valószínűtlen.

ezt a véleményt a nemrégén megjelent cseh értelmező szótár¹ is minden kétely nélkül elfogadja.

Ez a szóvalban tetszetős magyarázat mégis több súlyos hibában szenved.

Mindenekelőtt a szó képzésével van baj. Bár a mai cseh — és talán a lengyel² — nyelvérzék számára a *šišák*-nak a *šiška*-ból való eredete természetesnek is látszik, az *-ak* képző történetének ismeretében ezt legalább is valószínűtlennek kell minősítenünk. — Az *-ak* ~ *-jak* — amelynek *-a*-ja az *a*- tövű igéktől és főnevektől vonódott el, tehát másodlagos képző — az összes szláv nyelvekben él ugyan, azonban termékenység és funkció szempontjából távolról sem egyforma. Úgy látszik, a legáltalánosabb mint deverbalis nomenképző (pl. *spěvati* 'énekelni': cseh *spěváč*, lengyel *śpiewak* 'énekes' *čerpati* 'meríteni': nagyorosz, kisorosz *čerpak*, tót *čerpák*, lengyel *czerpak* 'merítő edény',³ *ležati* 'feküdni': szlovén, szerb *ležak* 'der Faulenzer' stb. Mint a néhány példából is látni, az *-ak* ezekben vagy nomen actoris- vagy nomen instrumenti-képző. Ez a csoport miéket azonban a *sisak* szempontjából nem érdekel, hiszen nincs olyan szláv ige, amelyből egy **šišak* alakulhatott volna.⁴ — Az *-ak* képző másik funkciója: az, hogy denominalis nomen-képző, szintén általános. Mint ilyennek szerepe többféle: a) melléknevekből főneveket alkot, pl. *nov* 'új': cseh, tót *novák*, lengyel *nowak*, szerb *novak* stb. 'új ember' | *glup* 'ostoba': cseh, tót *hlupák*, lengyel *glupak* 'ostoba ember'; b) számnevekből főneveket képez, pl. *šest* 'hat': cseh, tót *šesták*, lengyel *szóstak* 'hatos', t. i. pénz⁵ | *pol* *v* *tor* 'másfél': lengyel *półtorak* 'másfeles', t. i. pénz⁶ | szerb *peták* 'ötös'⁷ stb.

Van az *-ak* képzőnek még egy funkciója, amely minket itt közelebről érdekel, s azért bővebben kell vele foglalkoznunk. Ez a funkció az, hogy a képző a főnevekből főneveket alkot. Ez ugyan szintén minden szláv nyelvben jelentkezik, termékenység szempontjából azonban az egyes nyelvek között nagy különbségek vannak. — A leggyakoribb az a típus, amelyben a képzett szó személyt vagy általában élő lényt jelent: szlovén

¹ P. VÁŠA, FR, TRÁVNÍČEK, Slovník jazyka českého. I—II. Praha, 1937.

² A mai lengyel köznyelvben az *-ak* képző már csak kevésbé termékeny (H. GAERTNER, Gramatyka współczesnego języka polskiego. Lwów—Warszawa, 1934. 306).

³ Innen a magyar népnyelvi *czerpák* (EtSz.).

⁴ A szerb *šišati* 'nyírni' ige minden bizonytal idegen eredetű, és vagy az olaszból, vagy a dalmatából való: **sciissare*; vö. MEYER-LÜBKE, RomEtWb. A szerb *šišati* igéből való a *ššák* ~ gen. *ššáka* 'das erwachsene Füllen, dem man die Mähne stutzt' VUK³. A *šišati* és a *ššák* szavak kora ismeretlen. A DANIČIĆ-féle szerb nyelvtörténeti szótár (Rječnik iz književnih starina srpskih I—III. Beograd, 1862—1864.) nem ismeri egyiket sem.

⁵ Ebből a lengyel alakból való a magyar *suszták* ~ *susták* MTsz., NySz.

⁶ Ebből való a magyar *polturák* pénz (NySz.).

⁷ Magyar *peták* (MTsz.).

bojak 'Krieger' < *boj* 'Krieg' | *mejak* 'Grenznachbar' < *meja* 'Grenze' | *pustinjak* 'remete' < *pustinja* 'puszta' stb. || szerb *poljak* 'mezőőr' < *polje* 'mező' | *zemljak* 'földi; Landsmann' < *zemlja* 'föld' || kisorosz *bidak* 'szegény ember' < *bida* 'nyomor' || nagyorosz *čudak* 'különös ember' < *čudo* 'csoda' | *sibirjak* 'szibériai ember' < *Sibir* || cseh *sedlák* (tót *sedliak*) 'paraszt' < *sedlo* 'Sitz' a *seděti* 'ülni' igéből | *dvořák* 'udvari ember' < *dvor* 'udvar' stb. || lengyel *biedak* 'szegény ember' < *biadu* 'nyomor' | *krzyżak* 'a német lovagrend lovagja' < *krzyż* 'kereszt' stb. — Sokkal ritkább az a csoport, amelyben az *-ak* képzővel alkotott szó valami tárgyat jelöl: szlovén *pšenitak* 'búza-kenyér' < *pšenica* 'búza' | *svinjak* 'disznóól' < *svinja* 'disznó' || szerb *kútnjak* 'Stockzahn' < *kut* 'Ecke' || cseh *jedlák* 'Speiseröhre' < *jedlo* 'Speise' || lengyel *miedzak* 'bronzpéNZ' < *miedź* 'bronz' (vö. MIKLOSICSI, VglGram. II, 240—6).

Mindezek az itt közölt példák azonban még mindig nem tükrözik a *šiška* ~ *šišak*-ban feltett viszonyt. Hiszen — csak a legutolsó csoportot tartva szem előtt — ezekben az alapszó és a képzett szó jelentése között mindig reális kapcsolat van, míg a *šiška* 'gubacs' és a *šišak* 'sisak' között legfeljebb valami távoli hasonlóság lehetséges. Ilyen, csak hasonlóságon alapuló képzésre azonban a szláv nyelvekből alig lehet néhány példát kimutatni. Az egyik a már előbb idézett cseh *špičák* szó 'gímszarvas' jelentésben, a másik pedig a lengyel *rzepak* 'növény, amelynek levele a répához hasonlít' (DOROSZEWSKI, Monografie słowotwórcze. Warszawa, 1928. 198 = Prace Filologiczne XIII, 198). Bizonyos azonban, hogy ez a típus nem lehet gyakori. Még fontosabb, hogy nem is lehet régi. A régi cseh szójegyzékek szókincsében az *-ák* képzővel képzett szavak száma ugyan elég nagy, de a denominális nomenek csoportjában csak személyeket, állatokat jelölő szavak vannak, míg tárgyat jelentő szó egyetlen egy sem található.¹ Ugyanez a helyzet a lengyelben is. A XIV—XV. századi emlékekben sok példa van ugyan az *-ak* képzőre, de a főnévből képezett tárgyat jelentő főnévtípust csak egyetlen egy szó képviseli: *pilsniak* 'saccus' 1394-ből < lengyel *pilsni*, cseh *plst*, szerb *pust*, egyh. szláv *plst*, őszláv *polst* 'nemez'. A XVI—XVII. században ez a típus gyakoribb lesz, azonban a szavak óriási többsége személyt jelent, csak kisebb része tárgyat. De ezek között sincs egyetlen egy sem, amely jelentését az alapszóétól hasonlóság alapján nyerte volna. Csak a XVIII. században, 1777-ben bukkan fel a már említett *rzepak*, de ez is elszigetelten.²

Bár a többi nyelvre vonatkozólag nincs módunkban az *-ak* képző szerepének történetét végigkísérni, mégis valószínű,

¹ Klaret a jeho družina. Vydal: V. FLAJSĀNS. I—II. Praha, 1926—1928. (XIV—XV. századi cseh szójegyzékek kiadása részletes szómutatóval).

² DOROSZEWSKI, Monografie słowotwórcze 194—213.

hogy a *šiška* > *šišak* képzés itt sem volt lehetséges. Ilyen típusra ma sem az oroszban, sem a bolgárban, szerbben, horvátban¹ vagy szlovénben példánk nincs, és ezért nem valószínű, hogy ez a típus valaha is eleven lett volna.²

Ismerve most már az *-ak* képző funkcióit, megállapíthatjuk, hogy a szláv *šišak* nem lehet a *šiška* 'gubacs' származéka. Mivel pedig más szó a szlávtságban nincs, amelyből megfejthetnők, a *šišak* nem lehet szláv eredetű szó.

Azonban ha a szláv *šišak* nem is szláv eredetű, még mindig lehetséges, hogy a magyar *sisak* ennek az — egyébként ismeretlen eredetű — szláv szónak az átvétele. Hogy ez lehetséges-e, arra a szó történetének vizsgálata fog megfelelni.

A szó a magyarban 1405-ben jelenik meg először: „Quandam cassidem vlgo *Sysak* dictam“ (Oklsz.). Ettől kezdve minden szójegyzékünkben, szótárunkban stb. a latin 'cassis, galea' szavaknak ez az egyetlen magyar megfelelője.³

A déli szláv nyelvek közül szavunk a horvátban a XVI. században fordul elő először. Első adatunk 1566-ból való (MAŽURANIĆ, Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik 1278 a *sablja* címszó 3. példájában), majd a *husar* és *šereg* szavakkal együtt 1578-ból mutatható ki (i. m. 50 a *bat* címszó 4. példájában). Különben a kaj-horvát szótárakban (HABDELICH, JAMBRESSICH, BELLOSTENEČZ) a *šišak* szó a 'galea' egyedüli horvát értelmezése. Ezekből az adatokból úgy látszik, hogy a szó első sorban a kaj-horvátban élt, legalább is a MAŽURANIĆ-nál közölt adatok csupán erről a területről származnak. Kaj-horvát területen, ahol a magyar hatás igen erős volt, a *šišak* magyar eredete nem szorul magyarázatra. Annál kevésbé, mivel a *šišak* beletartozik a katonai terminológiának számos kifejezéssel képviselt magyar rétegéhez, mint a *tabor*, *šator*, *šereg*, *harc*, *šeregbontov*, *tarask*, *možar*, *sakaluš*, *dudaš*,

¹ A szerb-horvát nyelvre vonatkozólag MIKLOSICH, VglGram. II. kötetén kívül I. még MARETIĆ, Gramatika ili stilistika hrvatskoga jezika. Zagreb, 1899. 298 és LESKIEN, Grammatik der serbo-kroatischen Sprache. Heidelberg, 1914. 213, 255.

² Az *-ak*, *-jak* képző további funkciói itt már nem érdekelnek ugyan bennünket, teljesség kedvéért azonban megemlítem őket. A nyugati szláv nyelvekben (csehben, tótban, lengyelben) részben a valahová valót jelentő *-janin* képző helyére lépett: cseh *Pražák* < *Pražanin*, *Pražěnin*, tót *Lipák* 'luptói ember', *Spěšák* 'szepesi ember', *Slovák* 'tót' < eredeti *Slověnin*; lengyel *Polak* 'lengyel' < *Poľanin*, *Krakowak* ma egy tánc neve, régen 'krakkói ember' stb. Az északi lengyelben ez a képző az állatok kicsinyeinek a jelölésére is szolgál: *cielak* 'borjú', ósszláv *lělc* (tótul szabályosan *leľa*), *kurczak* 'csibe' < *kurčę* stb. A szerbben és horvátban viszont a növénynevek képzésében van nagy szerep: *drenjak* 'sombor' < *drěno* 'som'; *topoljak* 'topolyfa' < *topolje* stb. Vö. MIKLOSICH, VglGram. II, 24—6; LESKIEN, Grammatik der serbo-kroatischen Sprache. I Heidelberg, 1914. 256.

³ A *pikonnog* (BesziSzój., SchlSzój., NySz.) csak a középkorban fordul elő; a BesziSzó. *helm* szava valószínűleg nem magyar, hanem vagy német vagy cseh (l. alább).

šipuš, trombetaš, dardaš, hadnadj, katana, batriv 'bátor', *fember* 'főember' stb. (MAŽURANIĆ i. m.).

A kaj-horvátón kívül a szó, úgy látszik, megvolt a csa-horvátban¹ és Dél-Dalmáciában is; legalább is erre látszik mutatni az, hogy a szó Hercegovinában is ismeretes (VUK³). Ezenkívül ismeri MIKALJA szótára is (JACOBUS MICAGLIA, Blago jezika slovinskoga illi slovník... Thesaurus linguae illyricae sive dictionarium illyricum. Laureti, 1649.), azonban valószínű, hogy MIKALJA a szót irodalmi úton vette át, talán VERANCSICH szótárából, és nem hallomás után írta le. E melmett szól a szó alakja is. MIKALJA a szót *si/fak* alakban írja — tehát pontosan úgy, mint VERANCSICH — pedig ő a *š* hangot olaszosan *se-vel* jelöli. A szónak tehát valami *šiscjak alakúnak kellene lennie, ugyanúgy, mint a *šišati* 'nyírni' ige is *šiscjati*-nak van írva.²

A szó a szerbben ismeretlen. Sem a szerb nyelvtörténeti szótár (DANIČIĆ, Rječnik iz književnih starina srpskih. I—III. Beograd, 1862—4), sem VUK KARADŽIĆ szótára — a fent idézett hercegovinai adaton kívül — nem ismeri. Nincs meg, mint már említettem, a bolgárban sem.

A szlovénben a szó először a XIX. században bukkan fel (vö. a VOLF—PLETERŠNIK szótárt). Jellemző, hogy míg JANEŽIČ szótárának második (1867-i) kiadásában megtalálható, addig a harmadik kiadás (Slovenisch—deutsches Wörterbuch. Klagenfurt, 1893.) már nem ismeri. Véleményem szerint ez azzal magyarázandó, hogy a szlovén irodalmi nyelv szókészlete mindig a szerb-horvát irodalmi nyelv szókészletének hatása alatt állott. Míg a horvátok a szót használták, a szlovén szótárak is felvették, mikor pedig a horvátból kiszorult, a szlovén szótárak is kihagyták. Ez mindenesetre azt mutatja, hogy a *šišak* a szlovénben csak irodalmi átvétel volt.

A legrégebb cseh emlékekben a szó ismeretlen. Nincs meg

¹ A szó megvan VERANCSICH FAUSTUS ötnyelvű szótárának „dalmata” részében is (Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum. Venetiis, 1545.). Itt a „dalmata” *si/fak* (≈ magyar *si/fak*) a *cassis* címszó alatt és a magyar nyelv „dalmata” elemei között található, míg a *galea* címszó alatt a magyar *si/fak* mellett egy egyébként rejtélyes dalmata *šiš* szerepel. Mivel ilyen szó egyébként a horvátban nincs, valószínű, hogy ez talán sajtóhiba *šišak* helyett. A csa-horvát *šišak* lehet a magyar szó közvetlen átvétele is, de származhatik a kaj-horvátból is.

² MIKALJA raguzai származású jezsuita volt. A. S. Congregatio de Propaganda Fidei megbízásából a török uralom alatt levő Temesváron működött. Később Nagyszombatban is megfordult. Eletrajzát és működését l. VANINO, MIROSLAV, Leksikograf JAKOV MIKALJA S. I. (1601—1654.). Fontes et Studia historiae Societatis Jesu in finibus Croatorum. Fasc. L. Sarajevo. 1933. 1—43 l. — Ez úton is hálás köszönöm HADROVICS LÁSZLÓ barátomnak, hogy a MIKALJA szótárára vonatkozó fenti munkára a figyelmemet volt szíves felhívni. — Mint HADROVICS velem közli, a *šišak* előfordul egyszer BANDULAVIĆ bosnyák ferences barát evangéliumfordításában is: *šiscak* (Pictole i evangelya. Velence, 1613. 214). Más helyen azonban *kačita* szerepel (288).

sem a már említett középkori szójegyzékekben (Klaret a jeho družina), sem pedig a XVI. századi cseh nyelv páratlanul gazdag szójegyzékében,¹ pedig itt a 'cassis, galea' szavak hat cseh szóval is vannak fordítva. Az első adatot a cseh szóra COMENIUS „Orbis sensualium pictus“ című munkájának első cseh nyelvű kiadásában találjuk, amely Lőcsén, 1685-ben jelent meg.² COMENIUS Orbis Pictusának cseh anyaga azonban inkább tót, mint cseh, mert mint VLČEK megállapítja, szerzője tót ember, HORČEKA DANIEL volt.³ Hogy a cseh kiadás szókinése tulajdonképpen tót, azt bármely cikk szóanyagából könnyű megállapítani. Jellemző, hogy mikor BAHYL az Orbis Pictust cseh értelmezésekkel másodszer kiadta (1728-ban), az első kiadás sok kifejezését mással helyettesítette vagy teljesen elhagyta.⁴ Ugyanígy tett az első kiadás *šišák*-jával is: helyette *lebka*-t vett fel. Azaz a cseh BAHYL a XVIII. század elején a *šišák*-ot még idegennek érezte. A későbbi szótárak közül is csak PALKOVIČNAK német-cseh szótárában⁵ fordul elő, azonban PALKOVIČ szótára a tót szókincre is tekintettel van; a szó tehát itt is valószínűleg tót és nem cseh. Mint tót szót közli a JUNGMANN-féle cseh szótár is,⁶ sőt KOTT szerint is „főleg a tótoknál“ van elterjedve.⁷ Ezekből az adatokból tehát világos, hogy a *šišák* a XIX. századig a csehben ismeretlen volt, és oda a legújabb időben a tótból került be.⁸ Itt viszont kétségtelenül a magyarból való.

Megvan a szó a felső-szorobban is, azonban, mint már a szótáríró megjegyzi, a szó irodalmi átvétel a csehből.⁹

A *szyszak* a lengyelben 1570-ben bukkan fel, mint a lovaság csákója.¹⁰ Mivel a lovaság felszerelési tárgyai között több

¹ Nomenclator quadrilinguis boemicolatino—graecogeranicus M. DANIELIS ADAMI a WELESLAVINA. Praga, 1598. — Itt a 'galea, cassis' a következő szavakkal van csehre fordítva: *helm, lebka, hemeln, kap, ljn, železnj klobouk*.

² Kiadva COMENIUS összes munkáinak X. köteteként: Veškeré spisj I. A. Komenského. X. Brno, 1929. A *ššak* szó az eredetiben a 286., az 1929-i kiadásban a 263. lapon található.

³ VLČEK, Dejiny literatury slovenskej 12; 2. kiadás: 15; Ottův Slovnik Naučný XI, 570; Slovenské Pohľady XV, 156.

⁴ Pl. *brachialia*: I: *Karvaše*, II: *náramek* | *framea*: I: *kord (hedšter)*, II: a második szó kihagyva | I: *s gulčkou*, II: *kůlečkou* | I: *šabla*, II: *šavle* stb.

⁵ GEORG PALKOVIČ, Böhmisch deutsch-lateinisches Wörterbuch, mit Beifügung der den Slovaken und Mähren eigenen Ausdrücke und Redensarten I—II. Prag—Pressburg. 1820—1821.

⁶ JUNGMANN, Slovnik česko-německý. I—V. Praha, 1835—1839.

⁷ KOTT, Česko-německý slovník. I—VII. Praha, 1878—1893.

⁸ A cseh *ššatj* 'kögeförmig' szó sem lehet régi. Nemcsak a többi szláv nyelvben nincs semmi nyoma, hanem a régi csehben is teljesen ismeretlen. JUNGMANN szótára az első adatot 1816-ból idézi. Mivel a cseh nyelvújítás szótára nincs összeállítva (pedig a nyelvújításnak a csehben van akkora jelentősége, mint a magyarban), nem tudjuk eldönteni, nem nyelvújítási képzéssel van-e dolgunk.

⁹ PFUHL, Lausitzisch wendisches Wörterbuch. Budissin, 1866.

¹⁰ GÓRSKI, Historia jazy polskiej. Kraków, 1894. 302, 305.

magyar eredetű nevet is találunk: *paiz, tarcza, forkiel 'forgó'*. minden a mellett szól, hogy ez is a magyarból való. Később is jellegzetesen magyar kifejezések. mint *dotoman, kopieniak, szereg, forgo, karwasz, elear* (< *előjáró*), *dobosz, szyposz* stb. társaságában fordul elő. Ezért BRÜCKNER már idézett munkájában a *szyszak* szót eredetileg a magyar rétegbe tartozónak minősítette.

A szó a régi oroszban ismeretlen. SREZNEVSKIJ nagy nyelvtörténeti szótára¹ nem említi. Az első adat a Moszkvában 1704-ben megjelent „Dictionarium trilingue“ című (edidit THEODORUS POLYCARPI) szótárban található, amelyből MIKLOSICH, Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum. Vindobonae, 1867.² mint egyetlen egyházi szláv adatot idézi. Mivel sajnos a szótárhoz nem férhettem hozzá, nem tudok ennek az adatnak közelebbről utána nézni. Az a gyanúm ugyanis, hogy a szó az oroszba a lengyelből került át, minthogy e korban a lengyel hatás az oroszban az állami és hadiszervezet terén sok nyomot hagyott.² Hogy a szót az oroszban csak a köznyelv ismeri, bizonyítja, hogy DAL' szótára (Tolkovyj slovar živago velikorusskago jazyka²) nem idéz rá példamondatot, mint azt a népnyelvben valóban élő szavaknál tenni szokta. Ez a kérdés azonban még behatóbb kutatást kíván.

A kisoroszban a szó megvan ugyan, azonban itt akár magyar, akár lengyel eredetű lehet. Nincs meg azonban a fehér-oroszban (Nosovič, Slovař bělorusskago narěčja. St. Peterburg. 1894.), ami szintén arra vall, hogy a szó az orosz nyelvekben nem ősi.

A szláv nyelvek *šišak* szaváról tehát talán sikerült kimutatnom, hogy sem nem szláv eredetű szó, sem nem régi, hanem akár közvetlenül, mint a horvát, tót és lengyel esetében, akár közvetve, mint a cseh, nagyorosz és kisorosz esetében — kétség-telenül a magyarból van átvéve.

A szláv nyelvek régi szava a 'Helm'-re különben a *šelmъ (> ó-egyh. szláv *šlēmъ*, bolgár *šlem*, ó-szerb *šlēmъ*, ma nyj. *šlijēm*. csa-horvát *šlim* — adatok a XIV. század óta —, szlovén *šlem*, ó-orosz *šelom*. *šolom*, ma nagyorosz *šlem* az egyházi szlávból, kisorosz *šelom*, ó-lengyel *szlom*, cseh *šlēm, vö. ó-cseh *šlema: sšlema* 'valami fejfedő', ma nyj. *šlem* 'Kopfputz der Weiber'). A szó egyébként germán eredetű és még a gót hatás előtti időből való. (Vö. KIPARSKY, Die gemeinslavischen Lehnwörter aus dem Germanischen. Helsinki, 1944. 188.)

Ezek után természetesen felmerül a kérdés, hogy a magyar szó milyen eredetű. Sajnos, erre a kérdésre felelni nem tudok. Remélem, eire is hamarosan kaphatunk feleletet.

KNIEZSA ISTVÁN.

¹ SREZNEVSKIJ, Materijaly dlja slovarja drevne-russkago jazyka. St. Peterburg, 18: 3.

² A lengyelből való átvételre mutat az is, hogy a szó az oroszban is 'lovassági csákó'-t jelent.

Nemzedékenkénti eltérések a *ll*, *rr*, *jj* nyújtó hatásában.

HORGER (A magyar nyelvjárások 18) szerint az észak-keleti nyelvjárásterületen (innen a duna-tiszai nyelvjárásterület északibb vidékein is), egész Erdélyben, a bukovinai József-falván és a moldvai északi-csángó nyelvjárásban azonszótagú *l*, *r*, *j* előtt megnyúlt a megelőző rövid magánhangzó. Pl. *alatt*, de *álsó*, *korom*, de *kórmos*, *bajos*, de *bájba* stb. Ikerített *r* és *j* előtt is megtörtént ez a nyúlás, pl. *szërre* ('rendre, sorban'), *kűjjel* (*kívül*), *bájjál* stb. Szerinte azonban ikerített *l* előtt megőrződött a magánhangzó rövideége. Pl. *fillér*, *bücsülletős*, *hullott*, *étellél* stb.

CsÜRY a szamosháti nyelvjárásban vizsgálta a *l*, *r* és *j* nyújtó hatását (vö. MNy. XXXII, 222 kk.). Nyelvjárásában mindegyik fentjelzett mássalhangzó előtt tapasztalta a rövid magánhangzók megnyúlását, ha e mássalhangzók szótagzáró helyzetben voltak. Pl. *elné'z*, *környe'k*, *főjtóus* stb. — Ez az egyértelmű, világos jelenség azonban mindjárt megváltozik, ha a következő szótag ugyanazon mássalhangzóval kezdődik, amellyel az előző végződött, vagy pedig ha az elszigetelt szó végén hosszú *ll*, *jj*, *rr* van.

A szamosháti nyelvjárás bűvárlata közben CsÜRY a következőket figyelte meg az említett fonetikai helyzetet illetőleg: 1—2. a) A hosszú (vagy ikerített) *ll* és *jj* előtt a magánhangzó rövid maradt: *hall*, *hull*; *vallás*, *illik*, *öllél*. Vagy: *hajja*, *űjjon*, *hejjenn*. — b) Hosszú *i*, *ú*, *ü*, *ü*, *ö*, *é*, *ő* hang a hosszú *ll* és *jj* előtt megrövidült: *csü* > *csüllü*. *túl > *tull*, *keresztül > *keresztüll*, *sárlóu > *sallóu*, *körlát > *kollát*, *é'tél* > *é'tellél*, *törleszt* > *tölleszt*. Vagy: *danól* > *danojja*, *júi* > *fujja*, *bái* > *bajjal* stb. — c) Összetett szók érintkező határán vagy két szó érintkező határán levő *ll* ~ *l* + *l* előtt azonban ez a rövidülés nem következik be szükségszerűen. Pl. *ellop*, *hállé*; *Sándörál láttam*. Vagy pedig: *hallé*, *Sándörál lát-tam*. — Hasonlóképen: 2. c) a két szó érintkező határán levő *j* + *j* ~ *j* + *j* előtt sem következik be a rövidülés szükségképen. Pl. *nem bái jányom*; *itt a paszúi János*. Vagy pedig: *paszuj-janjóu*, *a Páskujjánj*.

Azonban ezektől teljesen eltérő jelenséget tapasztalt CsÜRY az *r* + *r* fonetikai helyzet körül: 3. a) Rövid magánhangzó + hosszú *rr* csak a legritkább esetben marad változatlanul nyelvjárásában. Pl. *kurrés*, *durrog*, *kurrog*. — 3. b) Legtöbb esetben az *rr* előtti rövid magánhangzó megnyúlik, az *rr* pedig megrövidül: *ör* (= *orr*); *för* (= *forr*); *böräl*, *ära*, *ere*, *föróu*, *sérél* (= *sörrel*), *öröl* (= *orrol*); de már inkább *körra*, *örra* (= *orr* + *ra*). — Az *rr* megrövidülését olyan magánhangzók után is tapasztalta, amelyek eredetileg hosszúak. Pl. *bürél*

(= *bürrel*), *pohárāl*, *hírēl*, *vására* (= *vásárra*); de már inkább *bürre* (= *börre*). — A Szamosháton két szó érintkező határán is ez a jelenség észlelhető: *nē vā rá gombot* (= *nem varr rá gombot*), *a tükō rāmája* (= *a tükör rámája*); de így is előfordul: *a tükōr rāmája*.

Amikor ezeket a nyúlási jelenségeket nyelvjárásomban, a biharmegyei Konyár község népnyelvében megfigyeltem, az első pillanatra igen változatos és érthetetlenül összekeveredett képet kaptam. Csak hosszabb megfigyelés után derült ki, hogy e jelenség tekintetében nemzedékenként különbségek vannak.

A szótagzáró *l*, *r*, *j* nyújtó hatásával kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy e nyelvjárásban minden szótagzáró rövid *l*, *r*, *j* előtt megnyúlik az előző rövid magánhangzó: *i > í*, *ü > ü*, *u > ú*; *a > ā*, *e > ē*, *o > ō*, *ö > ō*. Tehát: *csírke* ~ nyj. *csírke*, *ültet* ~ nyj. *ültet*, *pulyka* ~ nyj. *pújka*; *alszik* ~ nyj. *ālszik*, *emel* ~ nyj. *emēl*, *porolgat* ~ nyj. *porōl gat*, *görbe* ~ nyj. *gōrbe* stb.

Az említett nemzedékenkénti hangtani különbségeket ama fonetikai helyzetben tapasztaljuk, amelyben két szótag érintkező határán az első szótag záró mássalhangzója, valamint a a következő szótag kezdő mássalhangzója ugyanaz, vagy pedig a két szótag határán az *l*, *r*, *j* ikerített párjait találjuk. E helyzetben a következőket tapasztaljuk:

I. A legidősebb nemzedék, kb. a 60 évnél öregebbek egyik részének kiejtésében nagyjából ugyanazokat a szabályosságokat tapasztaljuk, amelyeket Csűrű megállapított a szamosháti népnyelvre vonatkozólag. Tehát:

A hosszú *ll* és *jj* előtt ejtett rövid magánhangzó megmarad rövidnek, ha e mássalhangzók után még magánhangzó következik. Pl. *becsülletes*, *szallag*, *sallóy*, *ellik*, *ollóy*; *hal'ja* ~ nyj. *hajja*, *helye* ~ nyj. *hejje*, *ilyen* ~ nyj. *ijjen*, *aljaz* ~ nyj. *ajjaz* stb. Azonban a szamosháti *tull*, *keresztüll*-féle ikerített mássalhangzós alakokkal még az öregek beszédjében sem találkozunk. Ezek helyett mindig *túl*, *keresztül* ejtődik.

A hosszú *rr* előtt azonban ugyanezek — akárcsak a Szamosháton — megnyújtják az eredetileg rövid magánhangzókat s az ezen magánhangzók után következő *rr*-et pedig röviden ejtik. Pl. *arra* ~ nyj. *āra*, *erre* ~ nyj. *ēre*, *forr* ~ nyj. *fōr* (vagy *fōrik*), *csuporral* ~ nyj. *csupōrāl*. *Mekken te ek kis írāl* (= megkente egy kis írál). *Mos mám mindik korábbž vīrad* (= most már mindik korábban virrad). *Ha kúrogott a daru, űk megszēltik, osz vittik a hírt a többijeknek. Adot neki az annyyok egy jóy kosára valóut* (= adott neki az anyjuk egy jó kosárra valót, azaz: egy jó kosárnyit).

2. A legidősebb nemzedékhez tartozók másik csoportja a hosszú *ll*, *jj*, *rr* előtti rövid magánhangzót egyformán megnyújtja, az ez után következő hosszú mássalhangzót pedig röviden ejti. Pl. hosszú *ll* előtt: *olló* ~ nyj. *ōlóy*, *ellik* ~ nyj.

élik, alló! ~ nyj. *ālóu* (< fr. *allons*; jelentése: 'indulj, gyerünk'), *szallag* ~ nyj. *szālag*, *illik* ~ nyj. *īlik*, *sarló* ~ nyj. *sālóu*, *tarló* ~ nyj. *tālóu*, *palló* ~ nyj. *pālóu* stb. Ugyanígy a hosszú *jj* előtt: *hallja* ~ nyj. *hāja*, *falja* ~ nyj. *fāja*, *csalja* ~ nyj. *csāja*, *aljaz* (lovat) ~ nyj. *ājaz*, *helye* ~ nyj. *hejje* ~ *hēje*, *lejjebb* ~ nyj. *lējebb* stb. — Hosszú *rr* előtt (l. fentebb e nemzedék másik csoportjánál).

II. A következő nemzedék, nagyjából a 35—60 évesek kiejtésében azt tapasztaljuk, hogy egyrészt változatlanul megőrzik a hosszú mássalhangzókat, másrészt pedig a hosszú *ll, rr, jj* előtti rövid magánhangzókat is megnyújtják. Tehát:

1. Hosszú *ll* előtt: *szallag, sālloú, pālloú, tālloú, ōllóu, ōllél, zūllött, fūlleszt* stb. (de már *īlik, īleszt, csīllag*).

2. Hosszú *jj* előtt: *hājja, fājja, csājja, ājaz, hējje, lējjebb, fōjjik* (= *fojyjék*), *ōjjik* (= *öljön*, alanyi ragozás felszólító mód jelen idő egyes 3. személy és *öljék*, tárgyias ragozás felszólító mód jelen idő többes 3. személy).

3. Hosszú *rr* előtt: *ārra, ērre, fōrrāl, fōrróu, csupōrrāl, csōrrē, dōrrē, csūrū* stb.

III. A fiatal nemzedék, kb. a 30 éven aluliak nyelvében azt tapasztaljuk, hogy az iskolás gyermekek és az iskolahagyottak (tehát a 6—8 évesektől 16—18 évesekig) teljesen megőrzik a hosszú *ll, jj, rr* mássalhangzókat, azonban néha az ezeket megelőző rövid magánhangzó megnyúlása elmarad.

E szórványosan tapasztalható eltérés véleményem szerint részben onnan ered, hogy amennyire az iskolai, köznyelvi kiejtésre törekvő beszédmód, a tankönyvek helyesírása s a tanult költemények ritmusa általában kedvez az eredetileg hosszú mássalhangzóknak, éppen annyira kedvezőtlenül hat a hosszú *ll, jj, rr* előtt megnyúlt nyelvjárási magánhangzók mennyiségére. Másrészt pedig a szülők a középkorú nemzedékbeliek az év nagyobbik felében az egész napot kint töltik mezei munkában, s gyakran megesik, hogy hétszámra csak késő este térnek haza, amikor a gyermekek már alusznak. Ez idő alatt az otthon maradt nagyszülők és más, idősebb családtagok ügyelnek a gyermekekre, ők mesélnek nekik s beszélgetnek velük, tehát az ő kiejtésmódjuk hat legerősebben a legfiatalabb nemzedékre. Később azonban (kb. 18—20 éves kortól kezdve) a felnőttekkel egész nap együttmunkálkodó fiatalság kiejtésében is véglegesen megerősödnek a *ll, jj, rr* előtt megnyúlt magánhangzók. Ez annál is könnyebb, mert a rövid *l, j, r* előtt kivétel nélkül mindegyik nemzedék hosszan ejti az eredetileg rövid magánhangzókat, s innen kiindulva a nyúlás — valószínűleg az analógia hatására — könnyen elterjed a *ll, jj, rr* előtti helyzetben is.

Az e jelenséggel kapcsolatos, szemünk előtt lefolyó változások a fentiek alapján a következő fejlődési sorban foglalhatók össze:

1. A legrégebb állapotot a legidősebb nemzedék egyik csoportja őrzi, amelynek kiejtésében a *ll*, *jj* előtti rövid magánhangzó megmaradt rövidnek. A *rr* előtt már megkezdődik a rövid magánhangzók nyúlása, ugyanekkor azonban a *rr* megrövidül.

2. A legidősebb nemzedékbeliek másik csoportjának kiejtésében a rövid magánhangzók nyúlása mindhárom hosszú mássalhangzó előtt megtörtént, ugyanekkor azonban a megnyúlt rövid magánhangzók utáni *ll*, *jj*, *rr* megrövidült.

3. Az utánuk következő nemzedék mindhárom helyzetben készen kapta a megnyúlt rövid magánhangzókat, de (valószínűleg a jóval nagyobb nyomtatott műveltségi anyag hatására) megőrizte a mássalhangzók eredeti hosszúságát is.

4. Végül (egyelőre még csak szórványosan) megfigyelhetjük a legfiatalabb nemzedék kiejtésében a megnyúlt rövid magánhangzók újabb megrövidülését is. Ez valószínűleg szintén az iskola s a nyomtatott műveltségi anyag hatásának tulajdonítható. Ez a hatás azonban még egyelőre elmúlik a gyermekévek elteltével.

Hogy a CSÜRY megállapította, fentebb idézett szabályosságok ma már kezdenek felbomlani, s a nyúlás a *ll*, *jj*, *rr* előtti magánhangzókra is kiterjed, erre vonatkozólag a Tiszántúlról több más értesülésünk is van. VÉGH JÓZSEFnek Békésre, SZILÁGYI LÁSZLÓnak Hajdunánásra vonatkozó szíves szóbeli értesítéséből, valamint sajátmagam Debrecenben tett megfigyeléséből tudom, hogy e helyeken is általában hasonló jelenségek tapasztalhatók. Lehetséges azonban, hogy más vidékeken ugyane jelenségeknek az itt említettekől eltérő okai is vannak.

BARÓ ELEMÉR.

A synchronia és diachronia elve a rokonértelmű szavak vizsgálatában.

A jelentéstan főbb kérdéseit tisztázták nagy nyelvészeink. Szükség volna most már a részletek kidolgozására, az elvek és elméletek gyakorlati alkalmazására. A rokonértelmű szavak fogalma, a szinonimika, a rokonértelmű szók magyarázásának szempontjai is megvilágosodtak már. Rokonszógyűjtések is történtek. Feldolgozásukra azonban még nemigen került sor. Ilyen fontos részletmunkára sikerrel vállalkozott H. NÉMETH GYULA az észbeli gyarlóság szócsoportjának összegyűjtésével és vizsgálatával.¹ Dolgozata első részében a rokonszó-csoport keletkezésének okaival, módjaival foglalkozik, mindegyik típust több-több példán vizsgálva. Néhány szónál tárgyalja a szó

¹ H. NÉMETH GYULA, Az észbeli gyarlóság kifejezése a magyarban: A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 60. sz. Bp., 1941.

élete történetét, felbukkanásának idejét, a jelentésfejlődés módját. Nagyon hasznos volna a kutatást ebben az irányban tovább folytatni, általában a kronológiai szempontot jobban kidomborítani. A dolgozat anyagából össze lehetne állítani például, hogy az észbeli gyarlóság rokonszó-csoportja — természetesen a rendelkezésre álló, főképen szótárakban, gyűjteményekben előforduló adatok alapján — milyen gazdag volt a kódexek korában, hogyan bővült a reformáció és ellenreformáció, a hitvitázó irodalom felkendülése idején, majd később a nyelvújítás korában, vagy a XIX. században. Dolgozata második részében, a szótárban nagy szorgalommal összehordott anyagát a rokonértelmű szavak keletkezésének módja szerint három csoportba osztja: 1. Szóalkotás útján keletkezett szavak. 2. Névátvitel útján keletkezett szavak. 3. Jövevényszavak. Anyagának legnagyobb része népnyelvi.

A rokonértelmű szavak keletkezésének, illetőleg kialakulásának okaira vonatkozólag elfogadja azokat az elveket, amiket e sorok írója állított össze.¹ E szerint a rokonértelmű szavak keletkezésének okai a következők: a szemlélet különbözősége a névalkotásban, a nyelvtérletben érvényesülő egyénítő törekvés (különösen a primitív népeknél és a népnyelvben), az eufémizmus, színes és szemléletes szavak keresése, más nyelvrétegből (a népnyelvből, idegen nyelvekből, a régi nyelvből) való kölcsönzés, jelentésváltozás. NÉMETH azonban határozott különbséget tesz a rokonértelmű szavak keletkezésének okai és módjai között. Szerinte a rokonértelmű szavak keletkezésének okai: egyénítés, eufémizmus, szemléletkülönbözőség és színes-ségre, szemléletességre való törekvés. Módjai: új szavak alkotása, névátvitel és idegen nyelvekből való kölcsönzés. — Bármennyire tiszteletreméltó is ez a törekvés, a mi véleményünk szerint nincs rá szükség. Kétségtelen, hogy új szók alkotása, idegen nyelvekből való kölcsönzés, névátvitel: ezek a módjai a rokonértelmű szavak keletkezésének. De az idegen nyelvekből való kölcsönzés és a jelentésváltozás ugyanakkor okai is lehetnek. Igaz, hogy az idegen szók használatának — ha nincs szükség reájuk — legtöbbször hangulati oka van (újság ingere, amelioratív, apeioratív). De igen sokszor a beszélő kényelme, nemtörődősége terjeszti az idegen szót. Néha pedig az idegen szó akkor is megmarad, ha a nyelv saját készletéből purista törekvésből új szót alkot. Példák az utóbbira: *juss: jog, komótos: kényelmes, kalendárium: naptár*. Az idegen szó megléte (akár átvétele, akár megmaradása) tehát oka is a rokonszó-csoport gazdagodásának. A jelentésváltozás (név- és jelentésátvitel) szintén módja a rokonszavak keletkezésének

¹ VÉGH JÓZSEF, Adalékok a rokonértelmű szavak keletkezéséhez: Dolgozatok a debreceni Tisza István-Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Szemináriumából. Szerkeszti CSÜRY BALINT. 1. szám. Debrecen. 1935.

(lásd: eufémizmus, színes, szemléletes szavak használata), de olykor oka is. A mai nyelvben az *öreg* a *vén* szinonímája. Régen pedig — és sokfelé ma is a népnyelvben — 'nagy' a jelentése. Hogy az *öreg* a *vén* rokonszó-párja lett, azt nem lehet megmagyarázni sem egyénítéssel, sem eufémizmussal, sem színes és szemléletes szavak keresésével, hanem csak azzal, hogy a két szó jelentése találkozott egymással, tehát az *öreg* szó jelentése megváltozott. Amint a rokonértelmű szavak keletkezéséről írt dolgozatomban kifejtettem, és ezt NÉMETH is elfogadja, egy-egy rokonszó-pár kialakulásában sokszor több ok és több tényező működik közre. Ok és mód gyakran összefolynak, úgyhogy gyakorlati jelentősége és haszna tudományos szempontból sincs az ok és a mód megkülönböztetésének. A lényeg az, hogy a rokonszó-csoport gazdagodásának a fent említett tényezők az okai, illetőleg a módjai.

Van azonban egy másik szempontja NÉMETHnek, ami behatóbb fejtegetésre szorul. Nem ért egyet a mi elméletünkkel, t. i. azzal, hogy mi a rokonértelmű szavak keletkezésének okai közé a más nyelvrétegből (népnyelv) való kölcsönzést és az elavult szavak felújítását is besorozzuk. Szerinte „egy rokonszó-csoportba beletartozik minden valaha és valahol beszélt rokonszó; a más rétegből való kölcsönzés és az elavult szavak felújítása tehát (diachronikusan vizsgálva a szinonimikát) nem járul hozzá a szócsoporthoz gazdagításához.“ (I. m. 5.) Ha a diachronikus nyelvszemlélet szempontjából nézzük a nyelvet, NÉMETHnek igaza van. Felmerülhet azonban az a kérdés, hogy a rokonértelmű szavak vizsgálatában figyelembe jöhet-e a diachronia. Fentemlített dolgozatom bevezetésében (1935.) röviden ezt a kérdést is érintettem és magam is hajlottam ehhez a felfogáshoz. „Diachronikus nyelvszemlélet alapján rokonértelmű szópár lehet egy kihalt szó a maival. Így pl. *apol—csókol, kietlen—puszta, rér—sógor* . . .“ (I. m. 8.) „A magyar nyelvközösség szókincsében rokonértelmű szók az egyes nyelvjárásoknak ugyanazon fogalmat kifejező más-más szavai: *szárazság—aszály, tűz—égés, rudas—petrence—bukó, kereszt—kalangya, bab—paszuly—fuszulyka* . . . stb. . . . Rokonértelmű szók lehetnek a magyar nyelvközösség szókincsében a népnyelvnek és a köznyelvnek ugyanazon fogalmat kifejező más és más szavai. *Mennyezet, plafon, padlás* rokonértelmű szavak stb.“ (I. m. 8—9.) De ugyanakkor már hozzátettem azt is: „Általában véve azonban csak egy nyelvréteg keretén belül beszélünk szinonimákról szinkronikus nyelvszemlélet alapján.“ (I. m. 9.) Dolgozatomban én mindenütt ez utóbbi szemléletmódot érvényesítettem.

Azóta többször gondolkoztam a kérdésem és most NÉMETH dolgozatában a diachronikus szemlélet érvényesítését látva, arra az álláspontra jutottam, hogy rokonértelműségről csak

egy nyelvi egység szókincsén belül lehet szó synchronikus nyelvszemlélet alapján. A magyar nyelv szókincséhez természetesen hozzátartoznak a valaha és bárhol beszélt magyar szavak és kifejezések, de rokonértelműségről, ha a kifejezések egy fogalmkörbe tartoznak is, ilyen széles mezőn nem beszélhetünk. Nem érzi rokonértelműeknek — a szakembereket kivéve — pl. egy magyar sem az *egyveneg: testvér, aszó: völgy, venerék: ital, atyval: mostohaapa, alafa: zsold* stb. szópárokat. Amint hogy nem rokonértelmű szópárok különböző nyelvjárások ugyanazon fogalmat kifejező szavai sem. Így pl. NĚMETH szótárából idézve: a háromszéki *hangos* 'hóbortos, féleszű, bolond', a váci *gyapai* 'bolond', az iglói *tiszó* 'bolond', a szatmári, beregi, bihari *csángurdi* 'ügyetlen, esetlen, buta' nem rokonszó-párok. De rokonszókká váltak, mikor a köznyelvbe bekerültek az ország különböző vidékéről származó *cingár: vézna: göthös* vagy a *durdás: dacos: makrancos: csökönys* szópárok (l. VÉGH i. m. 60—1). Hasonlóképen az *esztendő* rokonszó-párjává lett az *én*, a *házá-é* a *hon*, a *hóhér-é* a *bakó*, a *jóindulat-é* a *kegy*, a *pántliká-é* a *szalag*, mikor azt nyelvújítóink felelevenítették. A népnyelvbe bekerült irodalmi szavak szintén alkothatnak rokonszó-párt egy hasonló jelentésű népnyelvi kifejezéssel.

Rokonértelművé egy-egy szópár épen a használat következtében válik, mikor egy nyelvegységen belül, még szűkebbre véve a kört egy-egy beszélő nyelvhasználatában egyidejűleg hasonló jelentéssel, legfeljebb finom árnyalati különbséggel lép fel két, három vagy több kifejezés. Synonyma non nascitur, sed fit. Egy-egy új szó keletkezésekor, egy-egy más nyelvrétegből (népnyelv, idegen nyelv, régi nyelv) való kölcsönzéskor, egy-egy szó jelentésének megváltozásakor még nem keletkezik rokonértelmű kifejezés. Azzá válik a szópár, ha a beszélők használatában a két kifejezés jelentése összehasonlítódik. A rokonértelműség a szavak szerepkörével, funkciójával függ össze. Ebből következik, hogy beszélhetünk a magyar nyelv szinonimáiról a kódexek korában, a reformáció és ellenreformáció korában, beszélhetünk a mai köznyelv szinonimáiról, egy-egy nyelvjárás szinonimáiról, de a magyar nyelv rokonértelmű szavairól, úgy, hogy a különböző nyelvrétegek nyelvi anyaga együtt szerepeljen diachronikusan, továbbá horizontális és vertikális irányban, a szinoníma igazi jelentése értelmében nem beszélhetünk. A mi véleményünk szerint egy-egy rokonszó-csoport vizsgálata csak akkor elégíti ki a szinonimika igényeit, ha synchronikus szemléletmód szerint történik. A diachronikus szemléletmód szerint összehordott anyag csak szógyűjtemény. Rokonszógyűjteménnyé csak akkor válik, ha különböző nyelvi egységek és nyelvrétegek, a régi és mai nyelv anyaga szerint elkülöníti őket a gyűjtőjük.

VÉGH JÓZSEF.

A magyar magánhangzók eloszlása.

1. A finn magánhangzók egymásközötti eloszlására LAURI HAKULINEN (Virittájä 1938: 269.) alapján a következő táblázatot adhatjuk:

<i>i</i>	27%	<i>a</i>	23%	<i>e</i>	16%	<i>o</i>	10%
<i>u</i>	10%	<i>ä</i>	9%	<i>y</i> (<i>ü</i>)	3%	<i>ö</i>	1%.

Ugyanott a magyar magánhangzókra a következő arányszámokat (tehát nem %) találjuk: *e* 14 *a* 13 *o* 5·3 *i* 4·5

A magánhangzók egymásközötti eloszlásának vizsgálatára igen nagyszámú adatot kell feldolgozni, mert az irodalom különböző ágaiban, különösen a szakirodalomban bizonyos meg rögzített kifejezőmódok alkalmazása ronthatja a statisztikát. Az egyes szépíróknál is találunk erre példát, nem is beszélve a híryanagyok, vagy nyomtatványok megszokott szövegéről.

CH. H. VOELKER (Journ. Acoustical Society Amer. V [1934.], 242) az angol hangzók vizsgálatához ilyen összeállítást készített:

15%	újságcikk (ang.)	5%	üzleti levelezés
15%	újsághír „	5%	modern hirdetés
15%	modern elbeszélés	5%	vallási szöveg (ang.)
10%	mai beszéd (amer.)	5%	népszerű tudományos írás
5%	magánlevelezés	20%	más, az idézett cikkben részletesen felsorolva

Ilyen módon, bár több mint 660.000 szóból készítette statisztikáját, az angol-amerikai ejtési különbségek miatt az eredmények felhasználhatósága igen kétes. Jellemző, hogy a táblázat elején ilyen csoportosítást találunk (a megfelelő kiejtésű szavakkal):

<i>I</i> és <i>a</i>	<i>p i p</i> , <i>idea</i>	14·68%
<i>A</i> és <i>a</i>	<i>p u p</i> , <i>idea</i>	8·22%
<i>A</i> , <i>a</i> és <i>U</i>	<i>p u p</i> , <i>idea</i> , <i>put</i>	9·98%

Hogy egy nyelven belül a nyelvjárások is más-más magánhangzóeloszlást mutatnak, arra EINO LEPISTÖ (Virittájä 1938: 45) vizsgálatai világítanak rá. A vampusai és a lemi nyelvjárásra a következő eltéréseket állapította meg (a rövid és hosszú magánhangzókat összevontuk):¹

¹ A rövid és hosszú magánhangzókat, ahol mind a két típus előfordul, mindig összevonva tárgyalom. Ennek főoka, hogy csak időtartambeli, s nem színezetbeli a különbség (l. TARNÓCZY, A magyar magánhangzók akusztikai szerkezete. Bp., 1941. Tanulmányok 2.). Másrészt a rövid és hosszú ejtés között sokszor igen nehéz különbséget tenni, sőt a jelölés sem egységes.

V.: *i* 24% ; *a* 23·4% ; *e* 15·7% ; *o* 12% ; *ü* 12·7% ;

L.: *i* 25·4% ; *a* 19·6% ; *e* 18% ; *o* 13·1% ; *ü* 10·4% ;

V.: *u* 8·6% ; *ü* 3·3% ; *ö* 0·7%.

L.: *u* 9·0% ; *ü* 3% ; *ö* 1·5%.

Lényeges különbséget csak az *a*:*e* viszonyában találunk. A többi különbség az adatok kis száma miatt — összesen körülbelül 7000 hangzó — nem tekinthető döntőnek.

A magánhangzók egymásközötti eloszlására vonatkozó vizsgálatokhoz a szépirodalom, tudományos irodalom és újság-irodalom köréből vettem az adatokat. Kísérletképen összehasonlításokat végeztem egyes írók nyelvhasználatával összefüggően is az eloszlásra. Nem nagy adathalmazra — 26.000 magánhangzóra — támaszkodom, de a kísérleti körülményeket úgy választottam meg, hogy az eredmények az egész magyar nyelvre vonatkozó megállapítások esetében is lehetőleg kifogástalanok legyenek. A szöveg kiválasztásában és az adatok feldolgozásában a következő szempontokat vettem figyelembe:

A) A vizsgált szövegrész lehetőleg folytonos, leíró jellegű volt, s nem szakkifejezésekkel tarkított különleges fejezet.

B) Az idegen szavakat a szövegrészből kihagytam; ugyan-
ésak kimaradtak a személynevek, más, többször ismétlődő tulajdonnevek, valamint a tudományos szakkifejezések.

C) Ha ennek ellenére valamelyik szövegben erős kilengések fordultak elő, a statisztikázást más-más helyen többször megismételtem.

D) A legkisebb számú adattömb, melyre az eloszlást megállapítottam, 500 hangzó, de ilyen tömbből mindig legalább kettőt készítettem, és ezek középértékét vettem eredménynek.

E) Az eredmények a következő hangzókra vonatkoznak:

e (*ē*-vel)¹; *a*; *o*—*ó*; *i*—*í*; *á*; *é*; *ö*—*ő*; *u*—*ú*; *ü*—*ű*.

2. Az egyes 500-as csoportok közti eltérésre példaképen lássuk az Ady négy verséből kivett adattömbök alapján kapott eredményeket.²

A táblázat eredményeiből az látható, hogy a középértéktől való eltérések általában ugyanolyanok, csak az *a* és *o* esetében vehetünk észre rendellenességet. Az *a*-t illetően pontosabban azonosnak találjuk, az *o*-nál pedig határozott kiugrást találhatunk. Ilyen eset mindig adódhat, és hatását csak nagyszámú vizsgálattal lehet kiküszöbölni.

¹ Az *ē*-t azért kellett az *e*-vel összevonni, mert nem élő beszédről lévén szó, jelölés híján nem lehet megállapítani, hogy melyik szerző használja az *ē*-t és melyik nem. Különben l. az 1. jegyzetet.

² A táblázatok adatai mindig ‰-ot jelentenek.

I. TÁBLÁZAT.

	I.	II.	III.	IV.	Közép	Eltérés
<i>e (ē)</i>	25·2	27·0	27·6	24·0	26·0	+ 1·0 — 2·0
<i>a</i>	20·0	20·4	21·6	20·8	20·7	+ 0·9 — 0·7
<i>o, ó</i>	15·4	10·4	15·6	15·4	14·2	+ 1·2 — 3·8
<i>i, í</i>	11·6	11·8	8·6	10·0	10·5	+ 1·3 — 1·9
<i>á</i>	9·0	7·8	10·4	9·4	9·4	+ 1·0 — 1·6
<i>é</i>	9·4	7·4	5·6	6·4	7·2	+ 2·2 — 1·6
<i>ö, ő</i>	2·8	5·8	4·6	4·0	4·3	+ 1·5 — 1·5
<i>u, ú</i>	4·2	5·0	3·8	6·8	5·8	+ 1·8 — 1·2
<i>ü, ű</i>	2·4	4·2	1·8	3·2	2·9	+ 1·3 — 1·1
	100·0	99·8	99·6	100·0	100·1	

A következő táblázat négy költő nyelvének egyenként legalább 1000 adathól kapott magánhangzóeloszlási statisztikáját mutatja.

II. TÁBLÁZAT.

	Arany	Petőfi	Vörösmarty	Ady	Közép	Eltérés
<i>e (ē)</i>	25·8	26·3	25·0	26·0	25·8	+ 0·5 — 0·8
<i>a</i>	23·3	22·9	22·8	20·7	22·4	+ 0·9 — 1·7
<i>o, ó</i>	13·3	15·5	13·0	14·2	14·1	+ 1·4 — 1·8
<i>i, í</i>	10·1	11·6	10·7	10·5	10·7	+ 0·9 — 0·6
<i>á</i>	9·6	8·3	9·3	9·4	9·2	+ 0·4 — 0·9
<i>é</i>	7·8	7·5	9·0	7·2	7·9	+ 1·1 — 0·7
<i>ö, ő</i>	4·8	4·3	4·1	4·3	4·4	+ 0·4 — 0·3
<i>u, ú</i>	3·4	3·0	4·2	5·0	3·9	+ 1·1 — 0·9
<i>ü, ű</i>	1·9	1·6	1·9	2·9	2·1	+ 0·8 — 0·5
	100·0	100·0	100·0	100·1	100·5	

Láthatjuk, hogy a kilengések ennél a négy találomra kiválasztott, de mindenestre jó magyarsággal író költőnél sem nagyobbak, mint az előbb vizsgált példában. Az egyetlen feltűnő rendellenesség Ady sokat használt *u* hangja. Ennek a jelenségnek külön is utánanézttem; igen sok versét megvizsgáltam csak ebből a szempontból, és azt találtam, hogy ez a nagy arányszám másutt is fennáll.

3. Ezek előrebocsátása után lássuk az egész magyar nyelvre vonatkozó eloszlást. A szövegeket a következőképen állítottam össze: szépirodalom 50%, újságirodalom 25%, tudományos irodalom 25%.

A) A szépirodalmi részbe kerültek:

Költők: Arany, Petőfi, Vörösmarty, Ady. Régebbi írók: Jókai, Széchenyi, Kemény Zsigmond, Móricz Zsigmond. Modern írók: Kodolányi János, Fekete István, Tamási Áron, Veres Péter.

- B) Az újságirodalom képviselői:
Oláh György, Jánossy Gábor, Imrédy Béla, Szvatkó Pál, Jaross Andor, azonkívül külpolitikai írások és napihírek.
- C) A tudományos irodalomból:
A szellemtudományok köréből: Szekfű Gy., Halász Gy., Teleki Pál gróf, Tomcsányi M. A természettudományok köréből: Lambrecht Kálmán és Sztrókey Kálmán, azonkívül Eddington egy művének fordítása.

Ezekből az adatokból a magyar nyelv magánhangzóeloszlására a következő táblázatot állíthatjuk össze:

III. TÁBLÁZAT.

	Szépirod. (13000 adat)	Újságirod. (6500 adat)	Tud. irod. (6500 adat)	Végeredmény (26000 adat)
<i>e</i> (<i>ĕ</i>)	25·72	24·09	24·15	25·0
<i>a</i>	23·44	24·32	23·00	23·6
<i>o, ó</i>	12·70	11·96	12·46	12·4
<i>i, í</i>	11·08	11·70	11·13	11·3
<i>á</i>	8·56	8·98	9·29	8·9
<i>é</i>	8·23	8·95	8·75	8·5
<i>ö, ő</i>	4·83	4·98	5·60	5·0
<i>u, ú</i>	3·70	3·09	3·00	3·4
<i>ü, ű</i>	1·84	2·03	2·46	2·0
	100·06	100·10	100·14	100·1

A végeredmény tehát a 26000 hangzóból kapott eloszlási statisztikát mutatja, mint a magyar nyelvre kapott eloszlási normát, ami egyébként egyezik TOLNAI VILMOSNAK az összes magyar hangokra vonatkozó eredményeivel (Nyr. XXXV, 421—5).¹ Ezt a normát az összes vizsgált írók közül ARANY JÁNOS közelítette meg legjobban.

A legfeltűnőbb rendellenesség ADY már említett *u* használatán kívül, hogy 7 esetben, különösen az újabb íróknál találtam gyakoribb *a*-t, mint *e*-t. Szinte egészen rendkívüli ez a megfordulás FEKETE ISTVÁNNÁL, ahol az arány 27·8:22·6 az *a* javára. Általában az vehető észre, hogy egy évszázad óta az *a* tért nyert az *e* rovására. A „régí” és „új” írók, valamint a mai újságírás nyelvében így alakulnak az arányok:

„Régí” írók (3500 adat)	<i>e</i> 28·0%	<i>a</i> 22·3%
Költők (5000 „)	<i>e</i> 25·8%	<i>a</i> 22·4%
Újságirodalom (6500 „)	<i>e</i> 24·1%	<i>a</i> 24·3%
„Új” írók (3000 „)	<i>e</i> 23·9%	<i>a</i> 24·9%
Fekete I. (1500 „)	<i>e</i> 22·6%	<i>a</i> 27·8%

¹ Erről egy későbbi cikkben.

Ez az összeállítás természetesen még nem nevezhető egészen perdöntőnek, de jól igazolja az előbb említetteket. Természetesen a végeredményben minden részleteredmény szerepel az adatok számának arányában, s így kapjuk a 25·0% és 23·6% normálértékeket. A többi hangzóra a természetes ingadozáson felül még legfeljebb azt a megfigyelést tehetjük, hogy az *e* csökkenésével egy mély hangzó, az *o* is csökkenő irányzatot mutat.

Ha az egyes hangzócsoportok arányát tekintjük, az az érdekes eredmény adódik, hogy az *u, o, a, á* csoport a többi hangzóhoz 50 : 50%-ban aránylik. Ha pedig formánstulajdonosságok szerint választjuk szét a hangzókat: az *u, o, a* csoport 40%-ával szemben az *á, e, é* csoportra 42%, az *i, ö, ü* csoportra pedig 18% jut.

4. Ha mostmár a finn nyelvre kapott eredményeket összevetjük saját nyelvünkre kapott eredményeinkkel, sőt tanulságul az oszmán-török hangzóeloszlást is hozzávesszük, a következő táblázatot kapjuk¹:

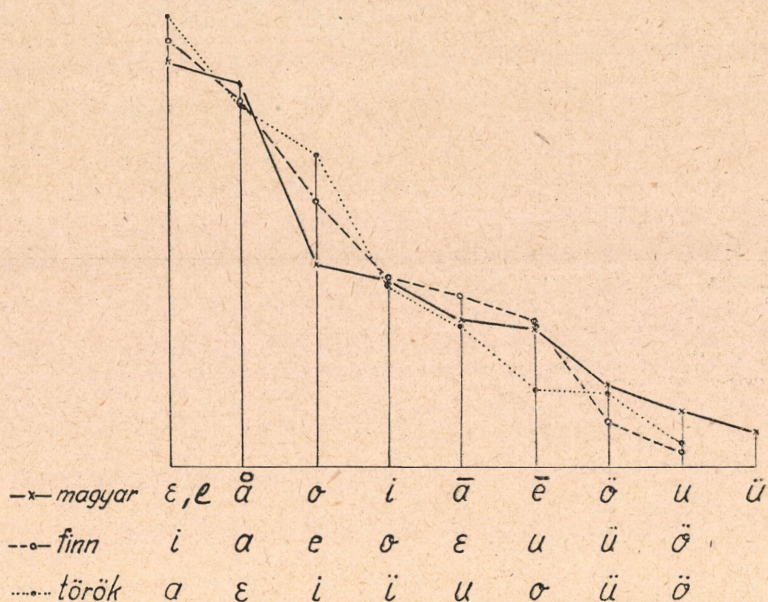
IV. TABLAZAT.²

	Magyar	Finn	Török
<i>ε, ē</i>	—	10·4	22·4
<i>ε (e)</i>	25·0	—	—
<i>ā</i>	23·6	—	—
<i>o, ō</i>	12·4	11·4	4·8
<i>i, ī</i>	11·3	26·0	19·3
<i>ī, î</i>	—	—	11·0
<i>a, ā</i>	—	22·4	27·7
— <i>ā</i>	8·9	—	—
<i>e, ē</i>	—	16·5	—
— <i>ē</i>	8·5	—	—
<i>ö, ő</i>	5·0	1·1	1·3
<i>u, ū</i>	3·4	9·0	8·9
<i>ü, ű</i>	2·0	3·0	4·6
	100·1	99·8	100·0

Az adatok összevetéséből tapasztaljuk, hogy a magyar eloszlásban meredek esés van az *a* és *o* között, de ennek kivételével benne egyenletesebb az esés, mint a másik két nyelvben. (l. az ábrát).

¹ A finn táblázat HAKULINEN és LEPISTÖ eredményeinek középértéke; a török adatok mindössze 4000 hangzóból készültek (mostani újságcikkekből).

² A torokhangú *a*-t a törökben szintén nem választottam el, mert nem jelölik külön. Ebben a táblázatban a hagyományos magyar jelölésmód helyett az összehasonlítás megkönnyítésére a finnugor jelölést alkalmazzuk.

5%-nál nagyobb esés van a magyarban 1, a törökben 2, a finnben 3;
 4% „ „ „ „ „ 1, „ 3, „ 3;
 3% „ „ „ „ „ 2, „ 5, „ 4.

A leggyakoribb és legritkább hangzónak az aránya a magyarban 25:2, a finnben 26:1:1 és a törökben 27.5:1:3.

Az összehasonlításokból fontos következtetéseket csak akkor vonhatunk le, ha a többi összeállítás legalább olyan nagyszámú adatból és olyan gondossággal történik, mint a magyar. Valószínűleg érdekes összehasonlításokat lehetne végezni a rokon nyelvekkel, valamint a többi európai nyelvekkel is.

TARNÓCZY TAMÁS.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Mégegyszer az affrikátákról. HORGER ANTALnak MNy XXXVIII, 285—6 közölt soraira válaszolva meg kell jegyeznem hogy én — korábbi nézetemet kissé kiigazítva — magam sem mondtam, hogy az affrikáták réshangok, hanem azt, hogy gyakran teljes zárt nem alkotó, ú. n. félzárhangok (vö. MNy. XXXVIII, 170). Ami e megállapításom tudományos bizonyítását illeti, ismét utalnom kell „Hangtani tanulmányok” című (Debrecen, 1937.) dolgozataimra, amelyekben, bár a magam kiejtését vizsgálom, ez a vizsgálat nem egyéni benyomások, hanem tárgyilagos felvételek (szájpadlásrajzok, kymogrammok) alapján történt. Az ott alkalmazott módszerek tudományos megbízható-

sága ellen nem igen lehet kifogást emelni, mert azokat hasonló célokra általában egész Európában sikerrel alkalmazták.

Igaza van HORGER ANTALnak abban, hogy az önmegfigyelés útján nagyon nehezen vagy egyáltalán nem lehet megállapítani a zárhangok és a félzárhangok közti képzésbeli eltérés módját; a kettő közti különbségre engem is az e hangokról felvett kymogrammok figyelmeztettek, a megoldást pedig a szájpaddlásrajzok alapján találtam meg. Mivel azonban szájpaddlásfelvételeimen a rövid affrikáták képzésekor egész világosan látszik a rendkívül keskeny kis nyelvcsatorna képzése (s ezt nemcsak saját kymogrammjaim, hanem GOMBOCZ és BELGERI hasonló felvételei is visszatükrözik), másrészt meg a hosszú affrikáták képzésekor is jól látszik a zárnak a zárhangokétól elütő képzésmódja, ezért kénytelen vagyok megállapításaimat, az ezekből eredő elnevezéseket és jelölési módokat továbbra is fenntartani.

BAKÓ ELEMÉR.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Hívít, hívél. MÉSZÖLY GEDEON „A *hit* szó eredete és rokonsága” című becses dolgozatában (SzegFüz. III, 1–18) a R. *hivējt* > *hűt* változással kapcsolatban ezt írja: „A *hivéjt* szón az *-éjt* < *-éjt*: a mai *-it* képző régi alakja. A *tanít* régen *tanét* < *tanéjt* < *tanējt* volt. Ha tehát a *hivéjt* szó ma is élne, így hangzanék: *hivít*, úgy mint *pirít*.” (I. h. 3.) Ehhez két megjegyzést tehetünk. Egyik az, hogy az *-it*, *-ét* képzőváltozatokat a R. *-éjt* alakból közbeeső *-éjt* változat feltevése nélkül is megmagyarázhatjuk (a NyH.⁷ 74 és az ott jelzett fontosabb cikkek jobbára nem veszik fel), s így a tőle idézett *hyveit* (DöbrK. 508) olvasása *hivéjt* is lehet, amint ezt a NySz. közölte (*hivéjt* ~) *hivőjt* (DöbrK. 92) olv. *hivőjt* változat is bizonyítani látszik. Másik észrevételünk pedig az, hogy a MÉSZÖLYTől kikövetkeztetett *hivít* változat meglétére utal már a NySz.-ban Pázmányból idézett *hűvül* Kal. 579; *hűvít* Kal. 201 is. Ez a gömörmegyei Zádorfalva nyelvében ma *hivél*: *hivít* változatban található meg. A *hivél* alakot *el*-ige kötővel használják s jelentése 'el-, kihűl'. pl.: *Gyerték mę, mer elhivél a leves!*; a *hivít* jelentése pedig 'hűt': *A tęgt is ábbá a będogbá* ['bögében'] *hivítętted*.

Szétágyoz. Zádorfalván jegyeztem fel ebben a mondatban: *Minygyę szęitęgyozlak, tę gyerek!* Jelentése 'szétszed, kibelez'.

A MTsz. szerint a Palócságban *ágyaz* = *ágyásol*, ennek jelentése pedig 'gabonakévéket cséplés vagy nyomtatás alá leterget'. A Székelyföldről ugyanebben a jelentésben *ágy* igét közöl a MTsz. Az *ágyazás* bő leírását adja GyÖRFFY ISTVÁN: NÉNy. VI, 64; az *ágyazás* lényege e közlés szerint is az, hogy a kévéket szétszedve taposásra készítik elő. Valószínű, hogy a szokásnak emberre való átviteléből keletkezett a címül írt kifejezés fent közölt jelentése.

A nyomtatás, cséplés a testi fenytés kifejezéseivel más szóaladokban is egyezik még. pl: *megagyal*: 1. 'agyba-főbe ver',

2. = *leaggal* (MTsz.); ennek jelentése: 'két oldalról a már kicsé-
pelt kővéket egymás mellé állítva lecsépele egészen a kötésig'
(MTsz.).

Faramuci. Eredetének kérdését fejtegetve részletes leírását adja LAZICZIUS GYULA: MNY. XXXV, 255; hozzászólt GARAZDA PÉTER: MNY. XXXVI, 254; újból tárgyalja LAZICZIUS: NYK. LI. 25. A szót a sárospataki diáknyelvben, a fent idézett leírástól eltérően 'simázás' jelentésben használtuk: 'egy diák lehajol. a többi körbeáll mögötte; valaki ráüt, s ha kitalálja a fekvő. hogy ki volt az, helyet cserélnek'. Mivel ugyanennek a játéknak *seggrepacsi* elnevezése is van, valószínű, hogy az eredetileg más-féle durva játékot jelentő *faramuci* szót az alak és jelentés részleges egyezése miatt a *far* szó családjába tartozónak érezték. s jelentése is ehhez idomult, mint pl.: *iromba, iszákos, dúskál, padmaly, ildomos, nyirbál* (HORGER, MSZav.), *hiedelem* (MÉSZÖLY: SzegFüz. III. 1 kk.), *cinterem* (BÁRCZI, SzófSz.) stb.

DEME LÁSZLÓ.

Vakablak > fereastră oarbă. Amikor nemrégiben *vakszem* szavunk oláh megfelelőivel foglalkoztam (MNY. XXXVIII. 150—9), a hasonló magyar kifejezések közül említettem *vakablak* szavunkat is, azt mondván róla, hogy a német *Blindfenster* tükörszava, éppen úgy, mint a szlovén *slepé okna*. Most látom azonban, hogy az oláhba nemcsak *vakszem* szavunk került át jövevény- és tükörszó alakjában (*vácsem, ochiul cel orb*), hanem az erdélyi oláh nyelvjárások javarészeiben megvan *vakablak* szavunk pontos megfelelője is. Idevágó adataimat az Oláh Nyelv-
atlasz II. kötetének 273. térképéről szedtem össze, amelynek címe: *Firidă* 'niche (dans un mur)'. E térkép tanúsága szerint a cím-
ben is szereplő *firidă* (a. m. 1. 'Nische', 2. 'Fenster'; vö. közép-
görög θυρίς, -ίδος 'Öffnung in der Mauer, Fenster', újgörög θυρίδα
'Nische' ΤΙΤΙΝ, I. még ЦИНАС II, 299, ahol tévesen a magyar *fülke*
szóval van összevetve) csak Havaselvén van elterjedve, az oláh
nyelvterület többi részein azonban egészen más szavak járatosak.
Hogy Erdélyben a magyar *vakablak* megfelelőit éppen egy
olyan térképen találjuk, amely a 'falmélyedés, fulfilke' fogalom
elnevezéseit mutatja be, az egyáltalában nem meglepő: a NySz.
tanúsága szerint — amelynek értelmezése PÁPAI PÁRIZ szótárán
alapul — *vakablak* szavunk jelentése 'riscus, cavum muri; Hohl-
fenster'. Ilyen értelemben fordul elő már a Virginia-kódexben:
'Vete be wtet egi *vak ablakba*' (NySz.), s hasonló jelentés él a
mai nyelvjárásokban is. CsŰRY BALINT Szamosháti Szótára sze-
rint 'ablakforma polcos üreg a falban, hol mindenféle holmit
(lámpát, üvegeket) tartanak' (II, 434). Efféle jelentést közöl
tanítványom, KICSÍ SÁNDOR is a háromszékmegyei Dálnok köz-
ségből, azzal a megszorítással, hogy náluk a *vakablak* nevű,
polcnak használt falmélyedés rendszeren a pincében van.

Az oláh megfelelőek két csoportra oszlanak:

1. Van néhány olyan pont, ahol magának a magyar szónak
hű átvételét tapasztaljuk. Ilyen 325 (Árkenéz Szilágy m.):
vocoblóc, (a gyűjtő szerint „subiectul râde de forma *vocoblóc*,
deoarece ungureşte înseamnă 'fereastră oarbă'”, vagyis „a válasz-

adó nevet a *vocobloc* alakon, mert magyarul 'vak ablakot' jelent" | 334 (Kismajtény Szilágy m.): *vocobloc*.¹ *feriásta úrbá* (a válaszdó szerint „*vocobloc e ungreşte*”).

2. Ezenkívül egész Erdélyben és a Bánságban van összesen hét olyan pont, ahol a válasz *ferastră oarbă* vagyis *vakablak* szavunk oláh tükörszava (vö. *ferastră* < latin *fenestra*, *oarbă* < latin *orba*, REW.³ 6086). E pontok a következők: 36 (Gilád Temes—Torontál m.): *ferastră úrbá* | 105 (Dobra Hunyad m.): *ferástă úrbá* | 141 (Mikeszásza Kisküküllő m.): *ferástă úrbá* | 172 (Alsóárpás Fogaras m.): *feriásta ú úrbá* | 235 (Mezőszabadi Maros-Torda m.): *ferástă úrbá* | 279 (Oláhbaksa Szilágy m.): *ferástă úrbá* s végül 284 (Almásszentmihály Kolozs m.): *ferástă úrbá*. Amint látjuk, Szilágy megyén keresztül ez a terület összefüggésben áll a *vocobloc* típusú alakok elterjedési körével.

Ismeretes azonban, hogy az Oláh Nyelvatlasz II. kötetének megvizsgált ponthálózata igen ritka, vagyis rendkívül kevés pontra szorítkozik. Eleve feltehető tehát, hogy tükörszavunk a felsoroltakon kívül más vidékeken is él. Valóban így van: addig is, amíg e tekintetben további adatokat közölhetek, az elmondottakhoz érdemes hozzáfűzni, hogy a *ferastră oarbă* kifejezés él 'falmélyedés, pole' értelemben Libánfalván is (Maros-Torda m. Kicsi SÁNDOR szíves szóbeli közlése), Nagyváradon és általában Biharban pedig 'azt a kis ablakot jelenti, amelyet az ajtón s főleg a kapun vágnak, hogy kitekinthessenek rajta, ha valaki be akar jönni' (DANCSE JULIANNÁ szíves közlése). Egészen bizonyos, hogy az erdélyi oláh nyelvjárások alaposabb átkutatása még számos hasonló előfordulásra s esetleg jelentésváltozatra vet majd világot, bár igaz, hogy pl. Kolozs megyében, Kiskapus és Gyalu tájékán e tükörszó MERÉNYI MÁRIA közlése szerint nem járatos.

Ami jövevény- és tükörszavunk korát illeti, azt egyelőre nem igen lehet meghatározni. Lehet azonban, hogy nem egészen új nyelvi elemekkel van dolgunk, mivel a magyar kifejezés elég régi. Csak analógiaképpen említem meg, hogy a hasonló képzésű *ochiul cel orb* 'halánték, vakszem' is legalább jó százéves lehet az erdélyi oláh nyelvjárásokban, mivel megvan már az 1825-ben kiadott *Lexicon Budense*-ben is: „*Témple. ТЕМПЛЕ. алții le numescu [sic!] ochii quei orbi: tempora*“ (701. l.).

Végezetül el kell háritanunk egy lehetséges ellenvetést: vajjon a *ferastră oarbă* csakugyan magyar eredetű-e az oláhban, vagy esetleg lehetne származtatni közvetlenül a német *Blindfenster*-ből?² Az utóbbi feltevés szóföldrajzi okokból teljesen valószínűtlen: az oláh kifejezés jórészt olyan vidékeken járatos (Szilágy, Kolozs, Hunyad, Maros-Torda), ahol német-román érintkezések alig lehetségesek. A tipikus szász vidékeken, Beszterce, Szeben és Brassó környékén viszont más elnevezések járatosak. Egyedül a bánsági adatot lehetne esetleg az

¹ Az oláh szó véghangsúlyához l. L. TREML, *Der dynamische Wortakzent der ungarischen Lehnwörter im Rum.*: *Bulletin Linguistique* II, 34 kk.

² A német eredet elvileg annál lehetségesebb lenne, mivel *Blindfenster* (vagy *Blende*) a. m. 'porta vel fenestra in muro... eine zurückweichende vertiefung, niche, it. nicchia, zum aufstellen und decken eines bildes' (GRIMM II, 104), tehát már a németben 'falmélyedés' jelentéssel bír.

ottani német nyelvjárásokból eredeztetni; tekintettel azonban arra a körülményre, hogy a bánsági oláh nyelvjárásokban igen sok magyar szó akad, ennek magyar eredete is sokkal valószínűbb. Így tehát a *vakszem* > *ochiul cel orb* elterjedésére és eredetére vonatkozó állításainkat pontos párhuzammal tudjuk igazolni.

GÁLDI LÁSZLÓ.

Halló. Szavunk első szótározása SAUVAGEOTTÓL 1937. való. ZOLNAI BÉLA (MNemzet 1941. IX. 18.) szerint a *halló* jelentés nélküli, véletlenül keletkezett, természetes, ösztönös nyelvtերenítő szülemény. KÉMENDI SZALAY MIKLÓS (i. h. 1941. IX. 24.) pedig azt fejtegeti, hogy a telefonhírmondó föltalálója, Ditrói Puskás Tivadar használta először — Amerikában — szavunkat, vele magyar szót akart megörökíteni, a *halló* melléknévi igenevet. Cikkét a *halló* keletkezése hiteles történetének nevezi SZALAY, ámde nem közöl semmiféle adatot.

A *halló* eredetét máshol kell keresnünk. KLUGE—GÖTZE, EtWb.¹¹ megállapítja, hogy a 'holen' jelentésű ófelnémet *halōn*-ból származik a *hallo*. SANDERS, Wb. 1860., PAUL, EtWb.³, KLUGE—GÖTZE (i. h.) szerint a túlsó parton levő révészt hívták ezzel a szóval, később vadászati műszó, majd általános hívó szó lett belőle. A szónak a németben *holla* (ADELUNG, Wb., PAUL i. h.) és *hehloh* (SANDERS i. h.) alakváltozata van.

DIEZ, RomEtWb.² megállapítja a francia *haler* szónak az ó-északi *hala*-ból való származását s az ó-felnémet *halōn*-nal való rokonságát. GAMILLSCHEG, FrzEtWb. 503 meg kimutatja, hogy *haler* a XII. század óta van meg a franciában 'einholen, heraufziehen', a XV. század óta 'die Hunde hetzen' jelentéssel. MEYER-LÜBKE, RomEtWb. 3997 szerint a *haler* szót átvette az olasz *alare*, a spanyol *halar*, a portugál *alar* alakban.

SKEAT, EtDief. kimutatja, hogy *halowen* a 'mit Schreien verfolgen' jelentésű ó-francia *halloer* átvétele, a *halloo*, *hallow* 'schreien' pedig XIII—XV. századi francia átvétel. HOLTHAUSEN, EnglEtWb. is az angol szónak az ó-francia *halloer*-ből való származását állapítja meg.

GRIMM IV/2, 235 (HEYSE 1877-ből) 1471-ből idézi a német szót. Utal továbbá arra, akárcsak GRIEB. Wb., hogy a szót Shakespeare is használja.

Az első telefonközpont 1879-ben létesült Amerikában: a budapesti telefonközpont 1881-ben kezdte meg működését. A *halló*-nak hívó szó jelentését megtaláljuk a telefon bevezetését közvetlenül megelőző évtizedek német, angol, francia szótáraiban. Kétségtelen, hogy Amerikában is ismeretes volt ebben az időben az angol szó. KLUGE—GÖTZE (i. h.) azt mondja, hogy a régi *hallo* szót vette át a telefon.

A *halló* ma nemzetközi szó. Nyelvünkben nemesak a telefonozás kifejezése; 'hallja-e?, jöjjön ide!' jelentése is közhasználatú. A jelentésbővülés nyelvünkben a telefonozásból indult ki, tehát a német, az angol, a francia jelentésbővülés útjának fordítottját tette meg.

Reklám. Szavunk első adatára — a Nagy Szótár céduláinak nyomán — 1881-ben, Jókainál bukkantam (1894-i kiad.,

LXII, 315): „... nagy reklám járt előtte“. Első szótározása meg 1890-ben, BALLAGINÁL található. Ez a nemzetközi vándorszó német közvetítéssel jutott el hozzánk.

A szó eredetével eddig nálunk csupán csak egy napilap (Magyarság 1942. III. 22.) foglalkozott. A cikk ezt mondja: Nem a reklám hazája, Amerika, adta a nevet, hanem Németország; ott indította meg 1800 körül egy Reclam Antal Fülöp nevű könyvkereskedő a „Reclam's Universal Bibliothek“ című olcsó könyvsorozatot mégpedig olyan hatalmas hirdetésekkel, hogy Afrikától Amerikáig minden üzletember fölfigyelt rá. Majd így folytatja: „A történelmi hűség kedvéért ide jegyezzük azt is, amit egyes angolszász és gall nyelvűbúvárok süttöttek ki, hogy a reklám voltaképpen francia szó és így latin eredetű.“ De hozzáfüzi, hogy „mindez ellenben nem cáfolja azt a tényt, hogy a világ a német Reclam élelmessége után kezdte e néven nevezni ...“

Bármennyire tetszetősnek is mutatkozik a *Reclam* > *Reklame* egyeztetés, az újság nyelvészkedésének nincs semmi alapja. A valóság az, amit a nyelvűbúvárok „süttöttek ki“. — *Reclam* Antal Fülöp 1807-ben született, 1800 körül tehát nem indíthatta meg könyvsorozatát; az Universal-Bibliothek első kötete különben is csak 1867-ben jelent meg; a *Reclam* kiadó vállalat kitűnő könyveskéit semmiféle rendkívüli eszközökkel nem hirdítette; végül pedig a *Reklame* szóra negyed századdal az első *Reclam*-kötet megjelenése előtt van adatunk.

LADENDORF, HistSchlagWb. 267 szerint a szó legkorábban a Grenzbote című újság 1842-i évfolyamában mutatható ki. Ez az újság különös hirdetésekről beszél, „denen man den ebenso sinn- als bedeutungslosen Namen *Reklam* (Lobhudelei oder Gross-sprecherei) gibt“. A Grenzbote tehát még nem ismeri a szó származását. HEYSE, FdWb.¹² 1859-ben francia eredetűnek mutatja ki az 'eine empfehlende Anzeige' jelentésű *Reklame* szót, akár-csak legújában GENIUS, FdWb.⁴ 'eigentlich Lockruf zum Zurück-holen d. Falken' és BROCKHAUS lexikonjának 1933-i kiadása.

FRISCH LEONHARD JÁNOS 1719-i francia-német szótárában *re-clame* jelentése 'der Custos bei den Buchdruckern'¹ és 'eine Lockpfeife auf den Vogel-Heerden; ein Ruf oder das Wiedergreifen eines Stossvogels'. — GAMILLSCHEG, FrzEtWb. szerint a *reclame* az angol-amerikai *to reclaim* 'die Aufmerksamkeit auf sich lenken' hatására fejlődött ki a XIX. században a 'Zurück-ruf d. Falken' jelentésű *reclame* és 'zurückrufen' jelentésű *re-clamer* szóból; ezek meg a 'rufen' jelentésű ó-francia *clamer*-ra vezethetők vissza. A *clamer*-ból származó galloromán szóalak már a XII. században kimutatható. Az ó-franciában megtaláljuk a *reclaim* alakot is. A francia szó forrása a latin *clamare* 'rufen'. — GRIEB szerint az angol *reclaim* jelentése 'einen zurückrufen, einem zurufen, zuschreien (Falken), zurückrufen, zurücklocken (waldmännisch), abrufen (die Hunde)'. SKEAT, Et-Dict. kimutatja, hogy *reclaim* francia eredetű.

¹ KISS MIHÁLY 1844-i francia-magyar szótára is még 'könyvekben custos' jelentéssel mutatja ki a *reclame* szót.

Összegezve a mondottakat megállapíthatjuk a következőt: szavunk a németből került hozzánk; a német az 1842 óta kimutatható *Reklame*-t a franciából vette át; az ősi francia szó pedig a XIX. század első felében angol-amerikai hatásra kapta 'hírverés' jelentéshövelését.

LOVÁNYI GYULA.

Csepreg.¹ (A *csepű* és a *sępró* török rokonságához.) Amit BÁTKY ZSIGMOND: Föld és Ember III, 26 a sopronmegyei *Csepreg* helynévvel összefüggésben ír, úgy van összeállítva vagy megfogalmazva, hogy több pontjában nem világos, mit gondol az érdeemes emlékü. de buzgalmában gyakran kevéssé szabatosan dolgozó szerző. Talán mégsem tévedünk, ha BÁTKY szavaiból azt olvassuk ki, hogy a helynévnek eredetibb alakjául *Csepeleg* ~ *Csepleg*-et teszi fel, s ezen át a *csepe* vagy *csepefa*, szerinte a. m. 'tölgyfa' szóhoz, illetőleg az ennek előbbienjeként tekintett *csepel* szóhoz vonja. Hogy ezek milyen viszonyban vannak az Anonymus említett *scpel*: *Csepel* személynévvél és a *Csepel(y)* helynevekkel, arról megint meglehetősen homályban hagy bennünket BÁTKY.

NÉMETH GYULA (MNY. XXIX, 11—2) valószínűsítette, hogy *Csepel* — Anonymus szerint Árpád kun főlovászmesterének és róla Csepel-szigetnek a neve — az oszmáni törökből adatolható *čepül* szóval függ össze. Ennek NÉMETH után — némileg eltérő csoportosítással — ilyen jelentéseit idézhetjük: 1. 'piszkos, csúf, kellemetlen, ronda, undok'; 2. 'zavaros, sűrű'; 3. 'daraesős, szeles, havas, viharos idő; esős, sáros idő'. — Mi úgy látjuk, hogy a *csepel(fa)* korábbi *csepel* formából való olyan elváltozás, aminő *mál*-ból *ma* (vö. PAIS: MNY. XII, 171), vagyis *csepélt > *csepét* : > *csepe* (ilyenformán MUNKÁCSI, ÁKE. 200). Ez a *csepel*, illetőleg magyarban támadt rokonsága: *csepeles*, *cseplye*, *csepéte* ~ *csepöte*, *csepelyeges* 'ragadós anyagtól összetapadt, összekócosodott (haj, szősz, szőr)' stb. (l. EtSz. *csepe* v. *csepefa* és *csepelyeges* címszó al. I, 943—6) a fentebbi török szóhoz vonható. A magyarba átkerült szónak és tartozékainak — az EtSz.-ban közölt jelentések számbavételével — főbb mozzanataiban ilyen jelentésfejlődési menetét állíthatjuk fel: 1. 'piszkos, mocskos' → 2. 'gaz, dudva' → 'cserje, bokor': 'hajtás, sarjadzás' → 'növendék, fiatal fa' → 'fiatal tölgy' → 'tölgy'. Efféle jelentéstartománya a *gaz* szónak is van: 'piszkos, szemét, sár; sordes, colluvies, faex, quisquiliae' — 'dudva; herba vel frutex inutilis'² — 'cserjés erdőcske, kis erdő' (vö. OklSz., NySz., MTsz.).³

A *Csepreg* helynévre vonatkozó adatok: 1255: „Terra *Chepereg*“; 1257/1270: „Hospites de *Chepereg*“; 1339: *Sepreg*; 1357, 1377, 1378, 1390, 1401, 1410: *Chepregh*; 1433, 1506: *Chepreg*; 1439: *Schepreg*, *Scheperg* (CSÁNKI III, 590—1). — BÁTKY NAGY GYULA: MNY. XVI, 37 után *Csepleg* alakot is idéz. Ez egy 1358. szeptember 19-én kelt nádori kiadvány 1382. évi átiratában így van: „prope villam *Chepleg*“ (AnjouOkm. VII, 372). Az ugyanazon átiratba foglalt

¹ Válasz egy kérdésre.

² Ezekből a 'semmirekellő, gonosz; pravus, improbus' jelentés (vö. PAIS: MNY. XXVI, 353. 3. jegyz.).

³ MUNKÁCSI, ÁKE. három külön *gaz* címszót vesz fel.

előző napi nádori kiadványban *Cepreg* van (367). Tehát legalább is kétséges, hogy a *Csepleg* formát elfogadhatjuk-e a *Csepreg* névnek valóban hiteles változataként. De az még kevésbé valószínű, hogy ebben az első adatok után száz, illetőleg az átírást tekintve majdnem százharminc év múltán felbukkanó adatban egyetlen egyszer egy eredetibb *Csepleg* forma merülne fel az előző napon írott *Cepreg* olv. *Csepreg* mellett.

Igy nézetem szerint a *Csepreg* helynévnek nem lehet köze a fentebbi *csepel*: *csepelyeges*-féle szócsaládhoz, illetőleg az ezzel valóban összekapcsolható *Cseplyeg* hegynévhez, amit BÁRKY (reméljük, helyesen) közöl a Velencei-hegységből.

BÁRKY a *Csepreg* helynevet — nem egészen világos, miért, csak valószínű, hogy az 1339: *Sepreg* miatt — egy felsőőri *Sepreg* hegynévvel veti össze. Itt alighanem valami tévedés lesz. SCHWARTZ ELEMÉR a felsőőri dülönevek újonnan életbeléptetett német megfelelőit tárgyaló közleményében egy *Seperkehgy*: *Seperhöhe* nevű dülöt sorol fel (MNy. XXXI, 348). KOVÁCS MÁRTON „A felsőőri magyar népsziget” című tanulmányában (Település- és Népiségtörténeti Értekezések 6. sz.) a felsőőri dülönevek között 161.-nek *Seperkert* szántót vesz fel, azzal a megjegyzéssel, hogy családnévből ered: az alsóőri *Seper* nemzetségből származtak át a családok 1599-től kezdve. Ezek szerint a *Seper*ek a *Seper* családnév többese, vagyis a *Seperkehgy* olyanféle dülönév-alakulat, amelynek Felsőőrön *Rácok irtás, Kondorok föld, Berták kert, Bokák kert* (l. KOVÁCS M. i. m.).

A) Azt vélem, a BÁRKY-félenél komolyabban számbajöhet egy olyan megfejtés, hogy a *Csepreg* név a *csē/ō/pp*, *csēpēg*, *csēppen*, *csēpērēg*, *csēpērész*, *csēpērkel*, *cseperedik*, *csēpēr* stb. rokonságából (l. EtSz. I, 950-4) való. A *csēpērēg* stb. igékben levő *csēpēr*-elemet *-r* képzős gyakorigónak tarthatjuk, s ebből való *-eg* vagy *-ēg* képzős *csēpērēg* névszót is felvehetünk, amint-hogy csakugyan van is *csēpērēg* 'apró' Háromszék m. és Hajdu m. Csege (MTsz.). Érintettem az utóbbit és az alakulásával összefüggő kérdéseket „*Sukoró és Homorog*” című dolgozatomban (MNy. XIV, 68). — Ugyanesak a *csēpēr igei alapszónak *-ō* képzős származékát láthatjuk szerintem a *csēprō*-ben, az *aprō-csē/ō/prō* ~ *aprō-csēpērū* második elemében (l. EtSz. I, 954-5). Véleményem szerint ugyanis nincs különösebb okunk arra, hogy a nem sokkal, de mégis valamivel később feltűnő *r* nélküli *aprōstól csōpōstól*, *aprō-csōpū* formákat tekintsük az *r*-es alakok eredetijének (vö. EtSz. i. h.). Nagy valószínűséggel egymástól független alakulatok voltak, amelyek utóbb érintkezésbe léptek. Az *r* nélküli alakulatban a *csōpō* ~ *csōpū* stb. lehetett a *csēpū* ~ *csōpū* 'hulladék, hitványság, kiesiség' szó, azonban lehetett a *csēp(p)*-nek *-ō* ~ *-ū* képzős kiesinyítője is. Legkevésbé a *csepe* szóhoz kapcsolnám hozzá (l. EtSz.), amint ettől ugyanesak külön tartanám a *csēprente* 1. 'apró fajövés, sarjadzás', 2. 'bokor, tövisbokor' szót (l. EtSz. i. h.). Ha az utóbbit magyaráznom kellene, inkább a *csēpēr-igéből való *csēpren névszó *-te* képzős kiesinyítőjének mondanám, amelynek az 1. alatt idézett jelentése — főképen a benne levő 'apró' — rávillanthat a *csōpp*: (*fel*-)*cseperedik* szócsaládhoz való kapcsolatokra.

B) Van a törökben: ó-török, Kāšr. (ed. BROCKELMANN) stb.

ööp 'Mist, Hefe (des Weines usw.), Schmutz, Kehricht, Späne, Rest, Form stb.' (A. v. GABAIN, *AlttürkGram.* 62, 308; RADL. III, 2047) s *Kāšy.* (i. h.) *ööp čöp* (kišilär) 'Hefe (der Menschheit)' ikerítése. — A *ööp -l* képzős származékának (vö.: GABAIN i. m. 60, 65; DENY, *GramTurque* 582) tarthatjuk a fentebb szóba jött *čöpäl* szót. — Az ó-törökben *čöbik* 'Unreinheit, Trübung, Rest, leere Form' (GABAIN i. m. 308). Denominalis *-k* képzős névszói alakulat az előbbi *ööp* szóból (I. GABAIN i. m. 62; vö. DENY i. m. 562). A következő török szók: kaz. *čübak* 'Werg', esuv. *tšübak* 'ua.' (újabb jövevényszó a tatárból), tob. *cübäk* 'ua.' — a mi török jövevény *csöpü* ~ *csöpü* stb. szavunk megfelelői (vö. BTLw. 59, EtSz. I, 956) — etimológiai szempontból vele egyeztethetők. — (Gombocz, BTLw. 116 a magyar *séprő* ~ *söprő* 'faex, Hefe, Bodensatz' török eredetije megfelelőinek felvett következő szókat: esuv. *šapre* 'Hefe, Bodensatz', kaz. *čüprü* 'Hefe, Sauerteig', baskir *süprü* 'valaminek az alja', kirg. *čöprü*, RADL. *šöbrö* „valószínűleg“ jelzéssel a *čöp* 'Schmutz, Müll, Kehricht' és esuv. *süba* 'ua.' szókhoz vonja. Gombocz utal a VÁMBÉRY-féle esag. *šeprek* 'Hefe. Bodensatz, Weinstein' szóra azzal, hogy más forrásból nem sikerült igazolni. Nem kétséges, hogy a *séprő* ~ *söprő* szavunkkal kapcsolatban idézett szók a fentemlített török *čöp* szónak *-rsk* ~ *-rü* képzős (vö. DENY i. m. 582) származékára mennek vissza. — Az EtSz. (I, 956) szerint a *csöpü* ~ *csöpü* török megfelelőinek rokonságával valószínűleg összetartozik: kun *čüpräk* 'fragmentum panni' | tel. *čübäräk* 'Lappen', *čübräk* 'Handtuch' | kunnand. *čübäräk* 'Lappen' | szag. *sübüräk* 'ua.' | kirg. *šüpörök* 'ua.' | esag. *čüberik* 'ua.'. Nekem pedig az a véleményem, hogy az utóbbiak, valamint a BTLw. 59 BUDAGOV-ból az előbbiekhöz hasonló értelemben idézett *čüprek* voltaképen a *séprő* ~ *söprő* török megfelelőiként szerepeltetett elemeknek hangtani és jelentéstani változatai. — Ami az itt számbavett szócsoporthoz felmerülő jelentéstani vonatkozásokat illeti: egyrészt a 'szenny, alja valaminek', másrészt a 'kóc, rongy' jelentések egy etimológiai közösségbe könnyen belefoglalhatók. T. i. CzF. (I, 956) meghatározása szerint a *csöpü*: „a kendernek, vagy lennek apraja, sűrűen öszvekuszált kóccza, alja, mely gerebenezéskor a többi hosszú száktól elválk, elmarad“.

A kun *čüpräk*, tel. *čübäräk* stb.-féle szócsoporthoz kereshetjük a mi *Csepreg* nevünk eredetijét. Akár 'piszok, szenny', akár 'csepü, kóc: kócos' értelemmel válhatott a török szó a törökségnél is, a magyarságnál is személynévvé, és ebből lehetett a mi helyneveünk. A háromszótagú *Csepereg* olvasatú 1255-i és 1257-i alak így magyarázódna meg háromszótagú török előzményből, noha ilyen változat egy *Cse-preg* tagolású formából a magyarban is keletkezhetett a második szótag elejére ejtett *pr* mássalhangzótorlódás megszüntetésével. — Megjegyezzük, hogy ilyen irányú magyarázat mellett többé-kevésbé fel kell tennünk, hogy a *séprő* ~ *söprő* közszó meg a *Csepreg* helynév más-más török nyelvből került a magyarba.

*

Az OklSz. (*csere* és *emse* al.) egy 1463. évszámú oklevélből „in loco *Emsesereye*“ adatot közöl ezzel: „[olv. *emse cseréje?*]“.

KOVÁCS MÁRTON (i. m. 100) az oklevél évszámául 1443-t jelöli meg, nyilván helyesen. Ellenben elfogadhatatlan, hogy szerinte az *Emses* valószínűleg régi magyar természetfeletti, tündéri lény neve volt, s az *ereye* az *erő* vagy esetleg az *ér* magyar köznévi [birtokos személy]ragozott alakja lehet. Alig kétséges ugyanis, hogy a név előrésze az *emse* 'nöstény-, bizonyára vaddisznó', a második elem pedig a *csere* 'vepretum' szó birtokos személyragozott formája, amely itt *s*-sel van írva. A *sere* lehet helyesírási különlegesség: a *cs*-nek *s*-sel való jelölése tekintetében; de lehet a *csere sere* ejtészváltozatának az emléke is, aminek az EtSz. (I, 966) is tartja. Hasonlóan vélekedhetünk a *Csepreg* helynév 1339-ből adatolt *Sepreg* formájáról is.

*

Hogy mármint az **A)** és **B)** alatt felvetett származtatások közül melyiket tartjuk valószínűbbnek, arra nézve nem tudunk határozottan nyilatkozni. Mint annyi más esetben, itt sem foglalkozhatunk döntően állást, — legalább is nyelvészeti alapon nem. Történeti körülmények: a névnek az országvédelem szélső övezetében való megjelenése, a Sopron-, illetőleg Fertő-vidéki bese nyók közelsége talán inkább a török eredet mellett szól.

PAIS DEZSŐ.

Kornyikál. KASSAI (III, 199) fordul elő először. FOGARASI Magyar-német Szótárában (1860.) a 'grunzen, plärren' szavakkal értelmezi. CzF. szerint a *kornyika* „gyöke hangutánzó szó“, a *kornyikál* (és *kornyikol*) jelentése pedig 'kellemetlen, rekedt, fülsértő hangon kiabál vagy énekel'. BALLAGINÁL (1867.) első jelentése 'a sertés sajátos hangján kiáltoz', továbbá 'ua.', mint a CzF.-nál. Felső-Csallóközben (Nyr. IX, 282) 'fülsértőleg énekel' a jelentése. Ugyanez a jelentése a MTsz. szerint is; ez felsorolja a különböző nyelvjárásokban használatos alakváltozatokat is. Debrecen vidékéről (Nyr. XXIII, 286) *kornyikol* 'rossz hangon énekel (a disznóról is)'.

Eredetével először TRENCSENY foglalkozik (Nyr. XXV, 231). A *krónika* XVI. századi változatából, a *korniká*-ból származtatja. SZILASI a *kornyikál*-t összes alakváltozataival együtt hangutánzó szónak tartja (NyK. XXXIV, 460). SIMONYI szerint az olasz *cornacchiare* igéből származik (Nyr. XXXIV, 101). PÓRA FERENC (A magyar rokonértelmű szók és szólások kézikönyve. 1907. 352) a nem artikulált emberi hangok — érzetet kifejező hangok közé sorolja. SZILY KÁLMÁN először a középlatin *cornicari* igéből származtatja C. nyomán (MNy. VII, 370), később TRENCSENYNEK ad igazat a DomK. 279 és DebrK. 118 alapján (MNy. XV, 48). A SzHsz. csak a *kornyácsol*-t tartja hangutánzó szónak. A *kornyikál* CSÜBY szerint is 'fülsértően énekel'. BÁRCZI SZÓFSZ.-ában bizonytalan és vitatott eredetű szónak tünteti fel.

Véleményem szerint nem kell idegen nvelvekhez fordulnunk, hogy a *kornyikál* eredetét megtaláljuk. Hosszúpályi népnyelvi gyűjtéséből idézek néhány mondatot; ez esetleg világosságot vet erre a kérdésre. *Ojú sajáccságos hangon kutya, macska kornyikál. Nem hējjes hang, egyéb értēlmit nem értek. Nem*

hűjjes kifejezés, ez a környikálás. Hegedűn cincog, űra is csak asz mongygák: csak környikál. Ém mindig asz mondom, ha valaki danol is: mit környikász? Macska is környikál, az is környikál. Aszt a macska mongya: környóu. Én addig montam neki (a macskának): környóu, hogy ű is hozzáfogot környóuzni: kegyetlenül környikálni.

Ezek alapján a *környikál*-t alakváltozataival együtt hangutánzó szónak vélem. Igazol ebben nemesak saját falum népnyelve, hanem az is, hogy tulajdonképen a latin és olasz alakok is, melyekből származtatták, hangutánzó szavak, TRENCSENY magyarázata viszont jelentéstanilag nem teljesen elfogadható.

PAPP LÁSZLÓ.

Üver. Erről az erdélyi székely helynevekben gyakran előforduló tájszavunkról először KARÁCSONYI JÁNOS (MNY. IV, 352—3) írt. Ő a *Vérvölgy* helységnévvel kapcsolatban a MTsz. alapján azt mondja, hogy „az *üvér*, *üver* szó a székely tájszólásban fehér agyagos földet jelent, az *üvérvölgy* vagy *üvérvölgy* tehát ... oly völgy vagy olyan fensík, a melynek földje fehér agyag”. Szerinte a szó eredetibb alakja *ivér lehetett; egy 1261-i oklevélben ugyanis „vallis *Iver*” fordul elő. KARÁCSONYI nem kísérelte meg az *üver* köznévet magyarázatát. Utána TÖRÖK JÁNOS próbálkozott meg e köznévkünk magyarázatával (Nyr. XL, 185); azt az állítását azonban, hogy az *üver* a baskir *ünär* 'völgy' ~ tiptertár *ünär* 'barlang', *önör* 'folyóvíz ásta padmaly a part mentén' szókkal vezethető össze, Gombocz ZOLTÁN kétségbevonta (MNY. XII, 3—4).

Nem céloim e kérdéshez hozzászólni; ezúttal csak néhány olyan levéltári kutatás közben előkerült adatra hívom fel a figyelmet, amelynek alapján legalább az *üver* köznévi jelentése pontosan meghatározható. Mert úgy veszem észre, hogy a különböző népnyelvi források alapján Gomboczól összeállított jelentések: 1. 'fehér, agyagos márgás föld'; 2. 'süppedékes bemélyedés vagy gödör folyók mellett vagy kaszálókon'; 3. 'kiszáradt patakmeder' csak helynevekből kikövetkeztetettek. A régebbi népnyelvi gyűjtőknek sokszor — eléggé nem sajnálható — szokása volt az, hogy a helyneveket vagy azoknak egyes elemét köznévként tekintették; így gyakran találkozunk a MTsz.-ban és más népnyelvi közleményekben téves jelentésmegállapításokkal.¹ — Hogy ez esetben is az *üver* téves jelentésmegállapításáról van szó, arra nézve álljanak itt egy Ditróban (Csík m.) 1758—1759-ben tartott határmegállapító vallomásból kiírt következő okleveles adatok: „eszokrol az *Üveren* innen még akkor vész² vala s az után írtotta Puskas Tamas ep eleven erdőből | az *Üvernek*

¹ Egy ilyenre az *erge* köznévvvel kapcsolatban már rámutattam (MNY. XXIX, 242).

² A *vész*: *vészvonás* közszóra ugyanazon forrásból a következő adatot írtam ki: „Azon ... helységnek [= helynek] ... nagy részit eleven erdőből, es *v/sz vonásból* maga ... foglalta írótta, cselédeivelis pusztította, ugy tötte haszon vévő helynek.” A *vészvonás* jelentését leg.obbán Puskás István 64 éves primipilusnak ott felvett vallomása határozza meg: „... tudom bizonyosan hogy Nagy darab rengetek eleven erdő volt ameyet *vészvonásnak* neveznek másutt ...”

észokrol valo felin nagy vész vonás volt Néhai puskás Tamás Uram posztította, irtotta mind Falu közönséges erdejéből | mind az *Üveren* innen Eszokrol mind pedig tul | itten pedig az *Üvernek* Eszokrol valo felin Nagy Nyárás erdőt értem közönséges [=közös] erdőt | ezen a helységen itten ahol most vagyunk az *Üvernek* eszokrol valo felin nagy vész vonás volt | tudgya, hogy innen a patak *üver* fön nagy erdő volt es mind Néhai puskás Tamás Ur posztította ell...“ A felsorolt adatok mutatják ugyan, hogy Ditróban az *Üver* helynév 1758—1759-ben általánosan ismert volt,¹ de jelentésére a vállalatnak csak a következő részletei világítanak rá: Az egyik tanú ezt vallja: „az *Üver* fön Levő követ mutatá nekünk a Zallogos helynek határának Lenni...“ Egy másik tanú alább az *Üverfő* helynév helyett az *árokfő*-t használja így: „... az észokrol valo részün az *árok fön* innen olyan erdőt tud“, mely a kérdéses föld határa. Az *üver* tehát a szóhelyettesítésből láthatólag Gyergyóban az *árok* megfelelője lehetett. Hogy pontosan milyen helyrajzi tényezőre vonatkozott, azt eldönti a kérdéses vállalatnak ez a részlete: A tanúk egy bizonyos földterület határát „határozzák ki egy *Száraz patak árkával* vagyis amint eők nevezik egy *Üverrel*.“²

Az itt közölt adatokból megállapítható, hogy az *üver* köznévknek az előbb felsorolt három jelentése közül csak a 3.-hoz van köze, mert a ditrói adatok szerint a XVIII. században 'száraz patak-árok' jelentése volt.

Pallér, pallérság. Prodan Dávid, rumén történetíró azzal a kérdéssel fordult hozzám, hogy a XVII—XVIII. századi összeírásokban mit jelent ez a két köznév. A NySz. e szók 1. 'praefectus operum', 2. 'conductor, Werkmeister' jelentését ismeri. Az említett időkorben a szó jelentésére nézve egy 1737-ből való gyalui összeírás idevonatkozó része tájékoztat: „Ezen Gyalai Udvarházhoz szolgáló el osztatik 9 Biroság vagy (igazabb nével) *Pallérság* allya Jószágokra Nemes Kolosv(á)r(megyéb(en) Gyalub(an), Lonán, Vistáb(an), Solyom-telkén, Körösfön, Nagy-Kapuson, Egerbegyen, Hév-Szamoson, Hideg Szamoson és a Hév Szamosi Havasokon...“ Majd alább: „Gyaluban... két Biroság allya Jószág vagyon holott a Nagy Biro, Balás György, Kis Biro: Major Illyés, ezen Jószágbéli Jobbágyok.“ A Bánffy-család 1740-i gyalui összeírásában meg ezt olvasom: „Az megírt gyalai nemes udvarházhoz szolgáló jóság vagyon tíz bíróság alatt..., u. m. gyalai, lónai, vistai, nagykapusi, körösfői, solyomtelki, egerbegyi, hév- és hidegszamosi falubeli és az hévszamosi havason lakó udvari paraszt bírók *pallérságok* alatt.“³

¹ Egyébként az *Üver*-féle helynevek elterjedtségére nézve l. Nyr. XXVIII 382 kk. és XL, 274.

² Az itt felsorakoztatott adatok mind az Erdélyi Múzeum Gr. Lázár levéltárából valók. Közöltem őket „Gyergyói helynevek a XVII—XIX. századból“ című kiadványomban: Magyarország Földrajzi Nevei I. sz. (Magyarságtudományi Intézet) 30.

³ Mindkét birtokösszeírás az Erdélyi Múzeum gróf Bánffy I. Nemzetiségi levéltárának gyalui esomójában található.

A fentebbi oklevélszövegekből kitűnik, hogy a *pallérság* azonos jelentésű a *bírótság*-gal,¹ s így a *pallér* jelentése is csak 'bíró' lehetett. A *pallér* tehát 'a jobbágyok és zsellérek fő- vagy nagybírája' volt.

Ördögharapás. Az Erdélyi Múzeum Gróf Lázár családi levéltárának egyik 1726-ban Fogarason kelt missiliséből a következő levélrészletet jegyeztem ki: „... *Ördög harapást* nem küldhettem mert még semmi jövése nincsen, hogy Leveleiről megismerhetné az Ember; aszt az *Ördög harapást* az oláhok Rujen, annak hiják, tudom, hogy elég vagyon Gyergyoban, a hol Sovány határok vadnak, a Levele hoszuko mint egy petyegetet, az koroja magassau nő fel, a tetein vagyon kék virágja, akkora mint egy egy poltura kerek s mint egy Szuroscska...” A NySz.-ban már MELIUS PÉTER 1578-i Herbariumából látom idézve az *ördögharapta*-, illetőleg *ördögmarta-fű* nevű növényt. Ez kétségtelenül azonos az *ördögharapás*-sal.² — FIALOWSKI LAJOS a népbotanika poéziséről értekezve foglalja e két növénynevé-változattal. Német források alapján közli e növénynevé keletkezésének mondáját is (Nyr. IX, 64—5). E monda ismétlését mellőzve, csak azt emelem ki FIALOWSKI közleményéből, hogy az említett források (?) alapján a fű használ a bűvölés, igézés és a — rossz asszony ellen. Szent Vinfridnek angyal mutatta meg mint orvosszert a nyak bajai, különösen pedig a torokgyík ellen (i. h. 65). — Mindenesetre sajnálhatjuk, hogy a fentebb idézett levélből kimaradt az, hogy a címzett a levélíróval milyen gyógyítás céljából gyűjtette az erdélyi köznyelvben akkor *ördögharapás* néven ismert gyógyító erejű füvet.

SZABÓ T. ATTILA.

Ördögmaróvölgye. Amit SZABÓ T. ATTILA a fentebbi „Ördögharapás” című közleményben ír, azt hiszem, világosságot deríthet az OkiSz. következő — 1446-i oklevélből való — rejtélyes adata körül: „Ad quendam parnam vallem *Babawelge* alio nomine *Erdegmarowelge* appellatam” (az OkiSz. *mar* címszavából idéztem). Az adatban olyan völgyről lehet szó, amelyikben az a bizonyos *ördögmarta* varázs- vagy gyógyfű termett. Így értethetjük meg, mit keres a völgy másik nevében a *bába* szó: ez esetben 'varázlónő, boszorkány, jadasasszony' megjelölője, amilyen jelentését a NySz. 3. alatt Melius- és Alvinczi-idézetekből kikövetkezteti, vagy amilyen értelemben a *vasorrú bába* valamint a *bába bukor*, *bába-bukra* kifejezések alkotóelemévé vált (vö. HORGER: MNy. VII, 116 kk., 154 kk., EtSz. I, 208). Hogy a *mar* ige az *ördög*-gel kapcsolatban járatos volt a régiségben, tanúsítja a GuaryK. 52—3 levelén olvasható következő hely: „iambor žūzet farat, raguelneć leañat, kit attac vala het ferneć, es mind

¹ Megjegyzem, hogy az előbb felsorolt helységek közül a rumén lakosságukban a *bíró*-t az összeírások inkább *vajdá*-nak nevezik.

² GÖNYEY SÁNDOR szíves szóbeli közlése alapján mai tudományos neve: *succisa pratensis*. — FIALOWSKI szerint Melius így és *Scabiosa vulgaris* L., Hrabanus Maurus pedig *Morsus diaboli* néven említi (i. h. 64).

az hetet *ordog mara meg* mellette, mert *nē valanac rea meltoe*“ (RMNy. IV/1, 53). Az *ördögmaró* szókapcsolatban az *-ó* képzős *maró* igenév szenvedő jelentésűnek fogható fel, amilyen az *adó* 'tributum', *szántó(-föld)*, *velő(-mag)*, *szerető (fiam)*, *eladó (ház)* stb. (vö. SIMONYI, A jelzők 24—5). Ezeket pedig eredetibben nem a múlt idejű 'adott', 'szántott', 'vetett', 'szeretett', 'eladott' értelemben használták, hanem jövőre vonatkoztatva szükségességet, lehetőséget fejeztek ki velük. Így: 'adni való', 'szántani való', 'vetni való', 'szeretni való', 'eladni való'. Hasonlóképen az *ördögmaró* előbbeni jelentése 'az ördögnek marni, harapni való' volt, amint a *kecskerágó*, *kecskerágító* szintén 'a kecskének rágni való' jelentésben vált növénynévvé.

Egyébként SZARÓ T. ATTILA közleményét még két adattal bővíthetem meg, amely azt mutatja, hogy az *ördögharapta-fű*: a kifejezés meg a tárgy a magyarság körében általános használatú lehetett. A kifejezést a 'scabiosa succisa' nevéként a Balaton mellékéről közlik (FöldrKözl. 1894:64 után MTsz.). GyÖRFFY ISTVÁN pedig a Nagykunsági Krónikában (46) ezt tudatja velünk: „A pokolvarra meg semmi más nem használt, csak az *ördögharapta fű*!“ PAIS DEZSÓ.

Fiú. Az EtSz. szerint ez a nevezőalak a maga személyragos *fiam*, *fiad*, *fia* stb. meg *fiat*, *fiak*, *fias*-féle alakjaihoz ugyanolyan hangtani viszonyban volna, mint a *borjú*, *jaggyú*, *gyapjú*-féle szavak a maguk *borjam*, *borjak*, *borjas* stb.-féle formáihoz (II, 290). A viszony valóban ilyennek látszik, én azonban úgy vélem, hogy ez más módon is fölfogható.

A *borjú* stb.-féle főneveket „ú-enyésztő“ töveknek szokás nevezni, mert személyragos (*borjam* stb.), tárgyragos (*borjat*), többesképzőjű (*borjak*) és egyéb képzős (*borjas*, *borjazik*) alakjaikban *-ú* véghangzójuk hiányzik (I. Gombocz, MTörtNyt. III. Alaktan 63. l.; ez a nyelvtani szakasz „nehány [-*ju* -*ü* végű névszónk“-ról beszél ugyan, de voltaképen csak *-u* végű ilyen névszavaink vannak, mert az idetartozónak vélt *könnyű* és *szörnyű* szók alakjai másképen is magyarázhatók, I. TMNy. 349). E szavak közé sorozta Gombocz az *ifjú* szót is az *ifjat*, *ifjak*, *ifjan*, *ifjabb*, *ifjanta*, *ifjacska* ragos, illetőleg képzős alakok alapján, magát a *fiú* szót azonban nem említi a sorozatban, noha az *ifjú*-t olyan elhomályosult összetételnek tartjuk, amelynek utótagja éppen a *fiú* szót tartalmazza: *i-fiú* (I. SZINNYEI, NyH.⁷ 56). Ha tehát a *fiú* ~ *fiam* stb. ragozási viszonyt másképp kell fölfognunk, akkor az *ifjú* szó is elesik az *ú-enyésztő* tövek csoportjából. Én ugyanis a *fiú* szó viszonyát a *fi* szó személy- és egyébragos meg képzős alakjaihoz úgy képzelem, hogy eredetileg csak *fi* szótó volt a maga ősi teljesebb alakjával, s ebből a teljesebb szótóbból valók a mind máig használt *fia-m*, *fia-d*, *fia* stb., *fia-t*, *fia-k*, *fia-s* alakok (a *fia* személyragos alak keletkezésének kérdését most mellőzve), a *fi ú* (régén *fi-ó*) pedig utólag keletkezett külön kicsinyítő képzés, amelynek kifejlődtek ugyan némely ragos és képzős alakjai (mint pl. *fiút*, *fiúnak*, *fiúk*; *fiúcska*, *fiús* stb.), az

¹ Én szedtettem dőlten.

ősibb *fi* szó alakjait azonban nem szorították ki. A *fiú* ~ *fiat* ragozási viszony tehát csak látszólag hasonlít a *borjú* ~ *borjat*-félékhez. Az EtSz.-nak HORGES könyvére (MSzavTört.) való hivatkozása következtében látom, hogy a *fiú* ~ *fiat* stb. viszonyt ez a nyelvésztársunk is hozzám hasonló módon fogta föl.

Gombocz kételkedik SIMONYI magyarázatában, amely szerint a *borja*-féle személyragos alakok régibb *borju*-*ja*-féle alakokból lettek egyszerezítés alapján (i. m. 68), a többi ragos és képzős alakok (mint *borjat*, *borjazik* stb.) azután az így megrövidült *borja*-tőalak következtében alakultak át (TMNy. 347). Nézetem szerint az *ü*-vesztésnek ma is ez a legegyszerűbb és legelfogadhatóbb fölfogása, amit megerősíthet az a tény, hogy a teljesebb *borjuja* személyragos alak valóban előfordul a régiségben: „Samaritanac *boriua*: vitulus Samariae“ BécsiK. 191; ugyane lapon: „Te *boriud*: vitulus tuus“. ma: *borjad*.

Ha! né! ni! BÁRCZI Szófejtő Szótára a *ha* indulatszót nem tárgyalja. CzF. mint 6. ilyen alakú szóról azt mondja róla: „meglepetést, bámulást, megütközést, ijedést jelentő indulatszó“, és ilyen példáit említi: *Ha!* mi az? *Ha!* szörnyűség! *Ha!* oda vagyunk! Azt is megjegyzi, hogy utólebelettel is mondják: *hah!* Ez az utóbbi ejtésmódú szó kétségkívül eredetileg is indulatszó. A „*ha!* mi az?“-féle mondásokban szereplő és figyelemkeltő *ha!* azonban nézetem szerint igei eredetű, és nem egyéb, mint a fölszólitó alakú *halld* szónak erős megrövidülése, aminő megrövidülés az indulatos beszédben könnyen érthető. Ez a nézetem, vagy szerényebb szóval: sejtésem már régi keletű, de most megerősödött két székelynyelvi adattól, ú. m.: „*Hateha!* — kacagott a leány“ (Nyirő József: Uz Bence 162). „*Hateha* a harangvirágok“ (Bud. Hirlap 1937. VIII. 15. 2. l., Gáspár Gyula székely tárgyú elbeszélésében; a beszélő halálsejtelenből mintha a harangvirágok hangját hallaná). Ez a figyelemkeltő fölkiáltás olyan szókapcsolódás, mint a székely beszédből ismert *né! te né!* kifejezés, amelyet CzF. is idéz Krizából. ennek nyelvjárási *é* hangzóját köznyelvi *é*-vel cserélve föl, a Vadrózsákban ugyanis a mondás nem ilyen, hanem bizonyára eredetibb *né! te né!* (a. m. íme) alakban van följegyezve (510). A *hateha* tehát voltaképpen a. m. *ha! te, ha!*, és valószínűleg nem egyéb, mint a *halld, te, halld* mondásnak erős megrövidülése. Az igei eredetről való nézetemet Csürv SzhSz.-ának adatai is megerősítik. Ő háromféle *ha* szót ismer a nyelvjárásában, ú. m.: 1. a mikor? jelentésű határozószót, illetőleg a közhasználatú föltételes kötőszót; 2. a 'hanem' jelentésű szót (ez szerintem a rendes *hanem* elkopása is lehet); 3. az indulatszó *ha*-t, amelyről megjegyzi, hogy „hallgatásra [szerintem szabatosabban: figyelésre] intő szó“. Példái: „*ha* hogy dörög!“ „*ha* te! mi csorog ott“ (ez van meg a székely írókból fönt idézett *hateha* indulatszóban is, a *ha* megismétlődésével). Kétféle eredetű *ha* indulatszónk van tehát: egyik a megütközést, megijedést jelentő *ha*: „*ha!* szörnyűség!“ „*ha!* oda vagyunk!“ (CzF. példái), s ennek változata, az utólebelettel való *hah!*; másik a figyelésre intő *ha* szó a Csürv-féle példákban és a székely *hateha* kifejezésben. A figyelemkeltő *ha!*-nak *halld*-ból való származását valószínűvé teszi az is, hogy a

hallgass, hallgassatok, hallgasd fölszólitó alakok is *hallgat*-vá rövidültek mind az irodalmi, mind a népnyelvben (l. CzF., illetőleg SzhSz.).

Ezzel kapcsolatban elő kell adnom azt a nézetemet is, hogy a *nē!* indulatszót is igei eredetű és eredeti szónak, a *nēzd* fölszólitó alak rövidülésének tartom, amint régebben is tartották volt. Ezt a fölfogást az idézett székely *nē!* ejtés mód csak megerősítheti, mert az eredeti alakhoz még elég közel áll. Nem ingat meg ebben a nézetemben SIMONYINAK fölfogása, aki MARIANOVICS MILÁN álnév alatt a *ne* indulatszót szláv eredetűnek vallotta (Nyr. XLVII, 141; ezt BEKE sem tartja lehetetlennek, i. h. 235). A szláv nyelvekben ugyanis *na* a. m. 'ne!', és többes személyraggal *nate* a. m. 'netek, nesztek.' Ez a hasonlóság azonban szerintem hangtani szempontból nem elegendő a magyar *nē* szláv eredetének bizonyításához. A magyar indulatszó ugyanis a szláv mélyhanggal szemben magashangú, és a székely adat tanúsága szerint eredetileg *nē*-nek kellett hangzania, ezt az alakot pedig nem lehet szláv *na*-ból származottnak tekinteni. Hogy mind a szláv, mind a magyar indulatszó többes igei személyragot vett föl, ez a körülmény szintén nem bizonyít szláv eredet mellett, hiszen az indulatszók személyragozása — amint SPITZER LEÓ (Nyr. XLVII, 234) és maga SIMONYI is (i. h. XLVIII, 150) kimutatta — számos nyelvben tapasztalható alaktani jelenség. Meg kell jegyezni, hogy BÁRCZI Szófejtő Szótára a *ne* eredetéről voltaképpen nem vall színt, mert csak annyit mond róla, hogy „indulatszó”, és — SPITZER és SIMONYI imént idézett cikkeire hivatkozva — hogy „hasonlók más nyelvben is.”

A *nē* indulatszóval egyeredetű nézetem szerint a *ni* figyelemkeltő szócska, és nem egyéb, mint ennek alaki változata. Ennek a jelentése még erősen érezteti a *nēzd* fölszólitó alakból való származást. A szamosháti nyelvjárásban *nē* az ejtése, és Csűry az 1. jelentését így értelmezi: 'sieh, schau' (SzhSz.). Igei eredetere mutat ez a közönséges használatmódja is: *ni csak!*, ami azt teszi: 'nézd csak' (pl. „szélén [a partnak] — *ni csak!* — apró fehér pillangók röpködnek“ Budapesti Hírlap 1928. I. 31. 2. l.); a *csak* szócska szerepe ugyanis csupán igeszó mellett érthető. Ami a szóvégi *i* hangot illeti a *ne*, illetőleg *nē* (<*nēzd*) indulatszóval, mint alakváltozattal szemben, erre nézve a *messze* határozószónak fejlődésére utalhatunk. Ez nyilván az *-é* ragot rejti a szóvégen: *messz-é (a némely kódexekben előforduló szóvégi *ee*-s írás talán még ezt az eredetibb alakot őrzi), és belőle egyrészt *messze* lett, másrészt *messzi*. BÁRCZI Szófejtő Szótára a *ni*-ről csak annyit mond, hogy „indulatszó.”

Véletlen szóegyezés. ZSIRAI MIKLÓS Finnugor Rokonságunk című munkájában több érdekes szóegyezést közöl, amelyek nem-ronkon nyelvekben minden eredeti összetartozás nélkül, pusztán véletlenségből fordulnak elő. Ilyenek: a magyar *fiú* és az oláh *fiu* 'Knabe'; a magyar *év* és az oláh *ev* 'Zeitalter' stb. (31). Eddig azonban teljesen elkerülte a nyelvészek figyelmét egy olyan meglepő, de szintén merőben véletlen szóegyezés, amely egy ismeretes finn szó és egy ritka, csupán egy följegyzésből

ismert magyar tájszó között mutatkozik. A finn szó *tyttö* (ejtsd: *tüttö*) a. m. 'leány', a magyar tájszó pedig *tüttö* a. m. 'süldőleány' (MTsz.). A Tájszótár ezt egészen megbízható forrásból, néhai PRÓNAI ANTAL kegyesrendi tanár, irodalomtörténetíró följegyzése alapján közli, mint olyan szót, amely Csallóközben, Jánosháza és Kisjózka vidékén járatos, azaz hogy 1901 előtt még járatos volt. A hangbeli eltérés, hogy a magyar tájszó nem rövid, hanem hosszú *ö*-vel hangzik, igen csekély, és a jelentésbeli különbség is mindössze annyi, hogy a magyar szónak nem általában 'leány' a jelentése, mint finn alakmászé, hanem sajátlagosan csak 'süldőleány'. A nyelvész szemében azonban ezek a kis különbségek is fontosak, különösen a sajátlagos jelentés, mert ez a csallóközi *tüttö* szót egy hasonló hangzású és közeli jelentésű váci tájszóval, a 'kövérképű kis leány' jelentésű *tüttüs* (MTsz.) szóval hozza kapcsolatba, amelynek eredeti jelentései: 1. 'disznógyomor véreshurkatöltelékkel' Komárom; 2. 'vastagbélből készült kolbász' Nógrád m. Litke. A *tüttö* szónak 'süldőleány' jelentése tehát, és így maga a szó is nyilván összefüggésben van a *tüttüs* 'kövérképű kis leány' tájszóval, ez pedig a maga jelentéséhez hasonlati átvitel útján juthatott. Hogy ez a két egybetartozó magyar tájszó milyen eredetű, azt az RtSz. fogja majd, ha foghatja, megállapítani. A két tájszó összetartozására maga a MTsz. is utal. A finn *tyttö* 'leány' szóról pedig tudjuk, hogy nem ős finnugor szó, hanem az indogermán eredetű *tylär* 'leány' szónak nyilván kicsinyítő származéka, magát a *tylär*-t pedig, amely avatatlannak szemében is a német *Tochter*-re emlékeztet, balti vagy indoíráni jövevényszónak tartják (l. KALIMA, Itämerensuomalaisten kielten halttilaiset lainasana-
nat 173).

ZOLNAI GYULA.

NYELVMŰVELÉS.

A megengedő is szórendje.

A Magyar Nemzetnek november 13-i számában (a 9. lapon) egy ilyen című közlemény jelent meg: »Az „is” esete a színházal.« Írója — Gy. GÖVÖRI JENŐ — elpanaszolja benne, hogy az egyik budapesti színház próbáján az igazgató kijavította a darabnak, egy franciából fordított színműnek ezt a mondatát: „*Ha rossz is voltál hozzám, ha meg is kínoztál, én szerettelek.*” A hősnő szerepét játszó színésznőnek az igazgató kívánságára így kellett megváltoztatnia a mondat szórendjét: „*Ha rossz voltál is hozzám, ha megkínoztál is, én szerettelek.*” Az eset elmondása után a cikkíró azzal a nyelvi kérdéssel foglalkozik, hogy az igazgató „jó helyre parancsolta-e” azt az *is*-t”. Fejtegetésbe belevonja PINTÉR JENŐ Magyar Nyelvvédő Könyvét, a M. Tud. Akadémiát s az Akadémia Nyelvművelő Bizottságát, hivatkozik SIMONYI SZIGMONDNAK „A magyar kötőszók” című munkájára, azután LEHR ALBERT felfogására, végül pedig GYOMLAY GYULÁRA. GYOMLAYNAK éppen a MNy.-be írt egyik tanulmányából azt következteti ki, hogy GYOMLAY rossznak mondaná HARSÁNYI ZSOLTNAK.

a szóbanforgó színházigazgatónak ezt a mondatát: „*Ha magyarul beszélünk is, azért németek vagyunk*“ (Az üstökös), mert ez helyesen így volna: „*Ha magyarul is beszélünk, azért németek vagyunk.*“ Azt állítja továbbá, hogy a színmű kérdéses mondatában is „éppen a megrótt szórend a helyes“ GyOMLAYnak az említett tanulmányban foglalt szavai szerint. A cikk azzal a megállapítással fejeződik be, „hogy egy előkelő fővárosi színházban... most esténként kocsintanak. Még pedig az igazgató jóvoltából. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvművelő Bizottságának felelősségére.“

HARSÁNYI ZSOLT már válaszolt a cikke ugyanannak a napilapnak november 17-i számában (6. l.). Mások is hozzászóltak ugyanott november 18-án, 19-én és 25-én (4.; 9. és 4. l.), ki helyes okoskodással, ki nem, csak az nem hallathatja már szavát, sajnos, akit a vita elindítója bizonyágtételre hívott fel maga mellett: GyOMLAY GYULA. Ezért nem lesz talán fölösleges, ha megvilágítjuk a kérdést ebben a folyóiratban is, ahol annakidején GyOMLAY idézett értekezése megjelent (Szórend, hangsúly és hangsúlyjelzés a feltételes-megengedő mondatokban: MNy. XXXIV, 16—26).

Ami PINTÉR JENŐ népszerűsítő nyelvhelyességi könyvecskéjéért illeti, ezt — gondolom — nem szükséges belekeverni a vitába, hiszen HARSÁNYI ZSOLT bírálója maga is azt mondja, hogy „a Magyar nyelvvédő könyv még nem az Akadémia“. De az Akadémia Nyelvművelő Bizottságának „felelősségét“ is bajos volna bizonyítani, mert a bizottság tudomásom szerint sohasem foglalt állást ebben a kérdésben, HARSÁNYI ZSOLT pedig különben is elvállalta a szórendváltoztatásért a felelősséget. E szerint a terhelő vagy mentő tanúk közül nem marad más, csak SIMONYI, LEHR és GyOMLAY.

SIMONYI engedékeny felfogásának rövid összefoglalását legcélszerűbb Helyes Magyarságának 1914-ből való 3. kiadásából idezni: »Az *is*-nek a megengedő mondatokban kétféle szórendje van. A regibb szokás, amelyet nyelvjárásaink többsége maiglan követ, az *is*-t az ige után veti: *ha nem tanítja is, ha elvesztetem is*. De sok vidéken, kivált a székelységben s Dunán túl, így mondják: „Tudja már a Pejkó, *ha nem is tanítja*“ (Arany TSz) „*Ha el is vesztettem* a pénzemet, azért még nem vagyok koldus.“ Ezt az újabb szórendet a másik mellett — nagy elterjedése miatt — immár az irodalomban is meg kell tűrnünk.« (49. l.) Azt tehát SIMONYI sem mondja, hogy a megengedő *is*-nek hagyományos szórendje (*ha rossz voltál is, ha megkínóztál is, ha magyarul beszélünk is*) helytelen, hanem csak annyi engedmenyt tesz, hogy e mellett a „klasszikus“ szórend mellett nem hibáztatja az újabbat sem (*ha rossz is voltál, ha meg is kínóztál, ha magyarul is beszélünk*).

A következő évben, 1915-ben LEHR ALBERT így fogalmazta meg a SIMONYIÉVAL ellenkező véleményét, ezúttal higgadtabb hangnemben, mint ahogyan a Magyar Nemzet cikkírója régebből idézte: „Szabály, hogy *megengedő* mellékmondatokban az *is* az ige, az állítmány után következik: s e szabályt nem dönti meg, hogy a nép nyelvében is találunk eltéréseket. Ennélfogva

ne hallgass SIMONYIRA, a kinek így is, úgy is jó...“ (MNY. XI, 88—9).

De hát GYOMLAY, a perdöntő tanú? ÓrOLA tudni kell, hogy azt a tanulmányát, amelyről szó van, éppen a megengedő és hagyományos szórendjének védelmére írta. Ő is ezt tartja „helyes használatnak“ (*ha megszakad is a szívünk*), az újabb megengedő szórendet pedig (*ha meg is szakad a szívünk*) helyteleníti (i. h. 17, 18), és cikkének elején is, végén is nagyon hangsúlyozza, hogy „a magyar szórendnek most ez a legelterjedtebb hibája“ (uo. 16, 25). Hogy mennyire így van, és hogy GYOMLAY-nak mennyire szívbeli ügye volt ez a kérdés, mutatja az, hogy egy későbbi művében újra visszatért rá.

1940-ben jelent meg az akadémiai értekezések sorozatában ilyen című tanulmánya: „Inverziók és choriambusok Arany János tizenkettős vessoraiban.“ Ennek IX. fejezete Aranynek néhány olyan sorát magyarázza, amelyben a megengedő és nem a hagyományos helyet foglalja el. Itt jegyzetben hivatkozik a MNY.-be írt cikkére, idézi belőle ezt az ott megrótt mondatot: „*Ha örült is vagyok, gondolkozni azért tudok*“ és „*Ha nagy veszélyek is fenyegették őket, meg akartak maradni a helyükön*“, azután ezt teszi hozzá: „Arany János így sohasem írt, sem más író, aki tud magyarul“ (i. m. 24, 26—7). Ugyanabban a jegyzetben később félreérthetetlenül meghatározza álláspontját: „... én Simonyival szemben mégis Lehrnek adok igazat, még több joggal, mint maga Lehr, mert én a hagyományon kívül a helyehagyó és szócskával együtt járó hibás hangsúlyozást (és módosított értelem) is számbaveszem“ (i. h. 27).

E tanulmányának főszövegében egyebek között a Toldi Szerelmének ezt a sorát is magyarázza: „Ha mindjárt térdig is elköpi a lábam“ (VIII. 18.). Mentegeti benne az *is* elhelyezését, majd így folytatja: »Azonban mindhiába, ez az egy hely (Lehr szavával élve) mégis csak „*kocsintás*“ marad, vagy, ha úgy tetszik, „*költői szabadság*“, de Aranynál mindenesetre szándékos. Csak azután ne akadjon olyan magyar prózaíró vagy műkedvelő nyelvész, aki saját hibáját mentegelve Aranyra hivatkozik, mondván: „Ami szabad Aranynak (Jovi!), — szabad nekem is.“ Szemelláthatóan örül annak, hogy Toldinének idézett kijelentése más szavakkal kifejezve a Tolliban is megvan (X. 6.), mégpedig „a mondatkapeselő *is* kifogástalan (próza) szórendjével“: „Ha ötven mérföldet kell is menni érte“ (uo. 27).

Amde ha GYOMLAY, a leges leges védője a megengedő és hagyományos szórendnek, s annyira ellene van az újabban felkapott szórendi divatnak, hogyan lehetséges mégis, hogy a Magyar Nemzet cikkírója éppen őt szólította sorompóba a maga vélt igaza mellett?

Ennek az ellenmondásnak magyarázata az, hogy a cikkíró rosszul értelmezte GYOMLAY tanulmányának azt a részét, amelyre hivatkozik. GYOMLAY ugyanis azt fejtegeti értekezésének egyik helyén, hogy a megengedő *is*-t az állítmány elé vető „hibázított szórend ... helyes is lehet. De ... csak olyankor, ha a szórendeserét valami kifejezett vagy lappangó ellentét kívánja.“ Ilyenkor „éppen a megrótt szórend a helyes és igazolható, s a rendessel nem is helyettesíthető“

(MNY. XXXIV. 19). A Magyar Nemzet cikkírója nem sokat töprengett rajta, hogy miféle ellentétéről beszél itt GyOMLAY, beírta annyival, hogy „valami ellentét” forog szóban. Mivel pedig csakugyan ellentét van a között, hogy bár a hős rossz volt a hősnőhöz, bár megkínozta, a hősnő mégis szerette a hőst, továbbá mivel csakugyan ellentét mutatkozik abban is, hogy bár magyarul beszélünk, azért mégis németek vagyunk, ennél fogva a cikkíró nagy diadallal ráolvasta HARSÁNYI ZSOLT fejére, hogy GyOMLAY szerint a színműbeli mondatban is, saját mondatában is elhibázta az is szórendjét.

Csak hogy ez igen nagy tévedés! A cikkíró megfélekedett arról, hogy a megengedő mondat szerkezetben mindig van ellentét. Pedig figyelmeztette erre az a meghatározásféle is, amellyel GyOMLAY a megengedő mondat szerkezetét jellemzi: „Ha megtörtént is, ha megtörténik is valami”, mindamellett (mégis, vagy legalább részben) érvényes az, amit a nyilatkozó (író vagy beszélő) állít« (i. h. 17). Ha akármilyen ellentét elegendő volna ahhoz, hogy a megengedő is elhagyja a helyét s az állítmány elé kerüljön, akkor az is egyetlen megengedő mondatban sem következhetnék az állítmány után. De persze nem így van a dolog.

GyOMLAY kétféle ellentétéről beszél: kifejezett ellentétéről és lappangó ellentétéről. Bővebben ugyan nem fejt ki, példáiból azonban látni lehet, hogy kifejezett ellentétben a főmondat állítmányának és a tagadó mellékmondat állítmányának, mégpedig igekötőtlen pusztán igeállítmányának hangsúllyal való szembeállítását érti, bár a hangsúly nincs mindenütt jelezve a példákban: „Nem vesztetem a cserén, ha nem is nyertem. Így gondoltam a dolgot, ha nem is mondtam. Ha nem is mellőzi, de lehetőleg háltérbe szorítja. Ha nem is segíthetik, legalább ne gátolják. Ha nem is látta volna, érezte volna a közellétét.” (I. h. 19.) A hangsúlyozással magyarázza a megengedő is nek rendhagyó elhelyezését Aranynek sokszor emlegetett verssorában is: „Tudja

már a Pejkó, ha nem is tanítja” (TSz. III. 9.) valamint ebben a prózai mondatban: „Érzi, ha nem is tudja” (Inverziók stb. 24).

Minderre azt a megjegyzést lehetne tenni, hogy az állítmányoknak ilyen hangsúlyozással való szembeállításuk akkor is lehetséges, ha a rendes megengedő szórenddel élünk, kivált ebben a formában: *Vesztetni nem vesztettem a cserén, ha nyerni nem nyertem is. Érzi, ha tudni nem tudja is.* De a Magyar Nemzet cikkírója különben sem hivatkozhat GyOMLAY tagadó mondataira, mert a kipellengérezett mondatok nem tagadók, hanem állítók, s azokban a hagyományos megengedő szórend is módot ad arra, hogy a hangsúlyozással kidomborítsuk az állításoknak ellentétességét: *Ha rossz voltál is hozzám, ha megkínóztál is, én szerettelek. Ha magyarul beszélünk is, azért németek vagyunk.* GyOMLAYnak többi tagadó alakú példájára pedig azt kell monda-

nünk, hogy azokban voltaképen szabályszerű helyén van a megengedő *is*, noha nyomban a *nem* után következik. Ezekben a mondatokban t. i. nincs igeállítmány, de ha pótoljuk, kiderül, hogy az *is* nem hagyta el a rendes helyét, csak az igeállítmány hiánya miatt került a tagadószónak közvetlen szomszédságába:

Ha nem (volt) is valami egetverő portentum ... Ha nem (vagyok) is állampolgár, de mindenesetre mexikói lakos vagyok. A templom épüljön újra, ha nem (épülhet) is (újra) három nap alatt. Siessenek a nemzeti önállóságot védeni, ha nem (lehet) is megvédeni. Ha nem (vált) is növendékévé, de örökösévé vált. A kinevezés, ha nem (történt) is lojális úton, de törvényes módon történt. Keresni lehet vele, ha nem (lehet) is annyit, mint a gépirással stb.

Hogy lappangó ellentétet mit értett GyOMLAY, azt sem figyelte meg a Magyar Nemzet cikkírója. Pedig megint észrevehette volna, hogy GyOMLAY ezt a fogalmat nem a főmondat és a mellékmondat közötti ellentétre vonatkoztatta, hanem csupán a mellékmondatra. Úgy értette, hogy itt is van „egy-egy ellentétes gondolat, mely azonban nincs külön kitéve, hanem csak ott lappang a mellékmondatban“ (i. h. 20), és ki lehet vele a mellékmondatot egészíteni. „*Ha már kezdedbe került a naplóm,*

nem bánom, ha el is olvastad.“ A befejező mellékmondatot GyOMLAY így egészíti ki: „ha el is olvastad, nemcsak megőrizted.“ Ez a *nemcsak megőrizted* itt az a külön ki nem tett ellentétes gondolat, ez okozza itt a lappangó ellentétet; a *ha el is olvastad* pedig nem megengedő mondat, hanem csupán feltételes, azért nincs benne az *is* azon a helyen, ahol a megengedő *is* szokott lenni: az állítmány után (*ha elolvastad is*). Némely olvasó talán könnyebben megérti a kétféle mondat különbségét, ha nem lappangó ellentétről beszélünk, hanem arról, hogy az ilyen mondatok hozzátoldást fejeznek ki, nem megengedést: *Kezdedbe került a naplóm, s egyúttal el is olvastad.* Ennélfogva nem megengedő, hanem csak hozzátoldást kifejező feltételes mellékmondat van ebben: *Nem bánom, ha (egyúttal) el is olvastad.* De megengedő mondat lesz belőle ilyen formában: *Nem bánom, ha elolvastad is.* Azaz: *Bár elolvastad, nem bánom.*

Ezt a különbséget is újra megvilágítja GyOMLAY az Inverziókban. „*Ha vérbe kerül is, készek vagyunk az áldozatra.*“ Ez megengedő mondat szerkezet. Értelme: *Bár vérbe kerül, mégis készek vagyunk az áldozatra.* Ellenben: „*Ha vérbe is kerül (nemcsak pénzbe), akkor nem hozunk áldozatot.*“ Itt a mondat szerkezetet kezdő mellékmondat már nem megengedő, hanem csak hozzátoldást kifejező feltételes mondat (*pénzbe is kerül, meg vérbe is kerül*), s ez az oka, hogy az *is* nem az állítmány után következik benne (i. m. 26. jegyzet).

Jól szemlélteti ez a példa azt, hogy ugyanannak a *ha — is*-es mellékmondatnak kétféle értelme lehet a szerint, hogy milyen az *is* szórendje. Ha az *is* az állítmány után van, akkor megengedő a mondat, ha pedig az *is* megelőzi az állítmányt, akkor hozzátoldást kifejező feltételes mondatról van dolgunk. Természetes, hogy mivel a mellékmondatok értelme nem ugyanaz, rendszerint nem egyformák a hozzájuk kapcsolódó főmondatok

sem. HARSÁNYI ZSOLT érzi ezt a különbséget, azért hivatkozik ezekre a példamondatokra: *Ha az ajtót becsukom is, léghuzat lesz* Ez megengedő mondat: *Bár az ajtót becsukom, mégis léghuzat lesz.* Ellenben: *Ha az ajtót is becsukom, nem lesz léghuzat.* Ez csak hozzátoldó feltételes mondat: *Ha az ablakokat is, meg az ajtót is becsukom, akkor nem lesz léghuzat.* Hasonló érdekes példa ez is: „*Ha hiba van is* a cikkben, azért még jó lehet, de *ha hiba is van* benne, akkor már nem tökéletes.“ Ez még jobb példa, mint a HARSÁNYIÉ, mert az ő mondatai közül az első az újabb megengedő szórend szerint így hangzik: *Ha az ajtót be is csukom...* úgyhogy itt ezt a két szórendet kell szembeállítani egymással: *Ha az ajtót becsukom is...* és *Ha az ajtót be is csukom...*

Minden nyelvben ismeretes jelenség az alakegyezés (a homonymia), vagyis az, hogy különböző értelmű kifejezéseknek sokszor egyforma az alakjuk. De minden nyelvi közösségben megvan az a törekvés is, hogy aminek az értelme különböző, azt nyelvi alakjában is megkülönböztessék egymástól. Ez az ösztönyszerű törekvés él és hat azokban, akik ragaszkodnak a megengedő *is*-nek a pusztán hozzátoldó *is*-étől eltérő szórendjéhez. Ez érezteti velünk megengedőknek az ilyen alakú mondatokat: „*Ha rossz voltál is hozzám, ha megkínóztál is, én szerettelek. Ha magyarul beszélünk is,* azért németek vagyunk.“ Ugyanez a nyelvérzék sűgallja, hogy csak hozzátoldást érezzünk bele az ilyen szórendű feltételes mondatokba: „*Ha* (nem mindig jó, hanem olykor) *rossz is voltál hozzám, ha meg is kínóztál* (nemcsak dédelgettél)“, és ugyanez a nyelvérzék okozza, hogy az előbbi mondatokhoz ilyenféle folytatást képzelünk hozzá: „*Ha rossz is voltál hozzám, ha meg is kínóztál,* akkor olyan voltál, mint a legtöbb gyarló ember: jó is, rossz is, dédelgettél is, de meg is kínóztál.“ Ezt a mondatot pedig: „*Ha magyarul is beszélünk*“, ugyanez a nyelvérzék így egészíti ki: „*Ha magyarul is beszélünk,* meg németül is beszélünk, akkor kétnyelvű emberek vagyunk.“ Úgy érezzük tehát, hogy ha más a szórend, a jelentés is más.

Vannak azonban olyan különleges esetek is, amelyekben megszűnik ez a különbség. Minthogy kétféleképp lehet mondani: *nem jó volt* és *nem volt jó*, efféle mondatokban a megengedő *is* szintén kétféle módon helyezkedhet el, bár mind a kétszer ott marad szabályszerű helyén: „*Ha nem jó volt is,* megvettem. *Ha nem volt is jó,* megvettem.“ Ige nélkül így alakul ugyanez a mondat (jelen időbe áttéve): „*Ha nem jó is,* megveszem. *Ha nem is jó,* megveszem.“ Ilyenkor — legalább a második változat szerint — a megengedő mondat szórendje és a hozzátoldó feltételes mondaté már nem különbözik egymástól. „*Ha nem is jó,* megveszem.“ Ez a *ha — is* es mondat megengedő mondat. Értelme: „*Bár nem jó,* mégis megveszem.“ De hozzátoldó feltételes mondat ebben: „*Drága ez a kelme, azonkívül nem is jó.*“ — „*Ha* (drága, sőt még) *nem is jó,* (akkor) nem veszem meg.“

Nincs szórendi különbség a kétfajta mellékmondat között akkor sem, ha a mondat állító alakú, állítmánya pedig vagy névszó, vagy igekötő nélküli puszta ige: „*Ha beteg is,* keljen fel.“ Megengedő mondat. Értelme: „*Bár beteg,* mégis keljen fel.“

Ellenben: „Fáradt is, beteg is.“ — „*Ha* (nemcsak fáradt, hanem ezenfelül) *beteg is*, (akkor) ne keljen fel.“ Ez már csak hozzátoldó feltételes mondat. Hasonlóképp megengedő: „*Ha fizetnek is*, akkor se vállald el a munkát.“ Azaz: „*Bár fizetnek*, mégse vállald el.“ Ellenben: „Nem ingyen munka ez. *fizetnek is érte*.“ — „*Ha* (nem ingyen kívánják, hanem) *fizetnek is*, akkor csak vállald el.“ Hozzátoldó feltételes mondat.

Finom árnyalatok ezek. De akármennyit beszélnének róluk, annyi bizonyos, hogy a Vígszínház igazgatóját ebben a kérdésben nem csalta meg a nyelvérzéke. Ha még játsszák azt a színművet a színházban, akkor azzal a megváltoztatott szórendű mondatokkal sem kocsintanak esténtenk, SIMONYI szerint sem, GYOMLAY szerint pedig még kevésbé.¹

NAGY J. BÉLA.

Fajvédelem. (L. MNy. XXXVIII, 302.) Valóban úgy van, hogy a *fajvédelem* és a vele kapcsolatos más szavak jó része KISS SÁNDOR szarvasi ev. leányliceumi és tanítónőképzői nyugalomba vonult igazgató nyelv gazdagító szellemének terméke. Ilyenek a *fajvédelem* (I. Fajunk védelméről: A Cél 1917. II. sz.) szón kívül: *fajiság* (Nemzeti Kultúra 1912. I. sz.), *uszító eszme*, *uszítás* (I. A Cél 1917. II. sz.), *faji önértet* (A Cél 1919. nov. i sz.), *tömegszédítés* (i. h. 1922. febr.-i sz.), *társadalombomlasztás* (i. h. 1921. szept.-i sz.) s több más. — Lásd különben BOSNYÁK ZOLTÁN „A magyar fajvédelem úttörői“ című munkájának KISS SÁNDORRAL foglalkozó részét (215—39). K. P.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Valószínűtlen és hibás olvasatok.

Néhány régi nyelvtörténeti adat olvasására nézve akarok az alábbiakban észrevételeket tenni.

C a p o s. — SZABÓ T. ATTILA erdélyi nyelvtörténeti adatai között egyebek közt ezt is közli: 1774: „egy fekete *Czapós* Toku sebbeli Ezüst órát“ (MNy. XXXVIII, 55). Címzóul ezt veti eléje: *capos*. Ilyen szavunkról nincs tudomásom. Nem veszi észre, hogy az adat hosszú ó val van írva és nem ok nélkül. Nézetem szerint a *cz* betű itt nyilván *cs* hangot jelent, és ennélfogva az idézetben csak *csapós* tokú zsebbeli ezüst óráról lehet szó, tehát olyan tokról, amelynek fedelét ki és be lehet csapantani.

C s á k ó? — IVÁNYI BÉLA (MNy. III, 463) 1509-ből két *Chako* írásmódú személynévi adatot közölt, a *csákó* szót látva bennük. Ez az olvasat valószínűtlen. Az adatokat *cakó*-nak kell olvas-

¹ Ez a cikk már a nyomdában volt, amikor Gy. GÖMÖRI JENŐ »Az „is“ esetének tanulságai« cím alatt válaszolt a hírlapi hozzászólásokra (Magyar Nemzet 1942. dec. 2. 9. l.). A válasz több tekintetben csakugyan tanulságos, de megerősíti azt, hogy GYOMLAY értekezését bizony félreértette a cikkíró.

nunk, és benne vagy 'gólya' jelentésű szavunkat látnunk, vagy a régi *Cakó* személynevet, amelyet az EtSz. 3. *Cakó* alatt tárgyál és a *Cák* ~ *Szák* helynév, illetőleg személynév származékának vél, az OklSz.-beli 'gólya' értelmezést sem tartván valószínűtlennek. Hogy a *ch* a XVI. században *c* hangot jelenthetett, azt az OklSz. *cafrang* adatai is bizonyítják. Ami az ökorre vonatkozó *csákó* szót illeti, az EtSz. téved, mikor adatomat a Nyr. XXXII. 158. lapjáról TAKÁTS SÁNDOR közléseiből valónak mondja. Én ennél a történettudósunknál — aki többek között a nyelvújítás *terv* szavát egy 1648-i levélből tudta idézni (l. MNy. XII, 337)! — megbízhatóbb adatközlőtől, BOROVSKY SAMU közleményéből (Nyr. XXII, 518) vettem az idézeteimet.

Feküsz. — SZILY KÁLMÁN ilyen címszó alatt Meliusból ezt a mondatot idézi: „Onnat az ágból ackibe felmenuén ott *fekusz* béne (te Ahazia), eleuenen alá nem iüfz“ (MNy. XIV, 97- 8). Ez a *fekusz* adat, amint Sz. helyesen megállapítja, a *fekszik* igének jelenidejű egyes 2. személye. Kiejtése azonban bizonyára nem *feküsz* volt, hanem *feküssz*, hosszú *sz*-szel, mert a tövégi *sz* hang az *-sz* személyranggal egyesült benne. Maga SZILY idézi pár sorral följebb Pesti Új Testamentomának következő helyét is: „Symon *aluzze?*“ Ez az írásmód pontosan föltünteteti az iktelenül ragozott *alszik* ige 2. személyének helyes kiejtését: *alussz(-e)*. Ugyanígy ejtették bizonyára az iktelenül ragozott *fekszik* igének 2. személyét is: *feküssz* HORVÁTH KÁROLYNAK „Az *sz*-szel és *d*-vel bővülő *v*-tövé igék története“ című dolgozatában az *alszik* igének pontos helyesírású *alwzz* 2. személyére stb. jelzéssel két adat is van idézve, a *fekszik* ige hasonló alakjára pedig ez: *fekezz* (olv. *fekeössz*) a JordK.-ból. Mind a két 2. személyű alakot legtöbbször egyszerű *z*-vel (vagyis egyszerű *sz* hanggal) írják ugyan kódexeink, de a pontos ejtésmód bizonyára hosszú *szsz*-es volt. Iktelen *sz* végű igéink közül kettőnek van hasonló 2. személyű alakja. a *lesz* és a *tesz* igének: *léssz* és *téssz*. Ezek is elavultak, főképp a *téssz*.

Hidholli! járó. — IVÁNYI BÉLA olvassa így egy 1258-i latin oklevélnek magyar kifejezését: „Tendit inferius ad quandam [így? bizonyára: quendam] portum infra pontem, qui *hidholjareu* appellatur“ (MNy. X, 370). Teljesen valószínűtlen, hogy a XIII. század közepén meglelt volna a *-hoz*, *-höz*, *-höz* ragnak mai tájnyelvi *les* és *-hol*, *-höl*, *-höl* alakja. Sokkal valószínűbb, hogy a magyar szónak *hid-ol-járó* az olvasása és mai kiejtésünk szerint *hid-al-járó* a megfelelője, tehát a *hid* szó után az *al* főnév van meg (vö. *hid alja*).

Játni! — LOSONCZI ZOLTÁN „A Festetics-kódex kettőzött jelű magánhangzói“ című dolgozatában — amelyben a beű-kettőzésnek nézetem szerint sokszor kellő alap nélkül tulajdonít hosszú magánhangzói értéket — a *yaaryaak* (*járják*) stb., *yaazol* (*jászol*) hosszú magánhangzós szavak után, tehát betűrendi helyén egy *yaatny* igét idéz a nyelvemlék 387. lapjáról, nyilvánvalóan *játni* nak olvasva ezt. Ez azonban adatgyűjtésének fölületességét mutatja, mert habár *ját-ni* igénk bizonyára volt is valamikor (ebből valók a *ját-ék* és a *ját-sz-ik* szavak), a kódex illető helyén ilyenről szó sem lehet, itt ugyanis ezt olvassuk: „megh mwttad az wtat: kyn *yaatny* kellene“. Az

összefüggés elárulja, hogy a kérdéses szóban a *t* betű csak írás-hiba lehet, mert a mondat nyilvánvalóan azt teszi: 'megmutat-tad az utat, kin (ma: amelyen) járni kellene'.

Jegel? — IVÁNYI BÉLA a bártfai levéltárból a következő 1490-i adatot idézi: „Eciam vnum medium vas wigo *Jeghel*“, és ezt a végül álló magyar szót kérdőjellel *jegel* nek olvassa. Valószínűleg *Teghel* vagyis *tégely* helyett van írva, hibásan.

Kazaltat. — A NySz. a *kazal* 'Schober, Triste' szó származékként *kazal-tat* igét is fölvesz 'einen Schober machen lassen' jelentéssel, a következő egyetlen adatot idézve reá: „szénát *kazaltass* háromszáz szekérrel.“ Ha a szerkesztő, SIMONYI ZSIGMOND megtekintette volna a forrást, a Török-magyarok Történelmi Emlékeket (III, 98), bizonyára rájött volna, hogy a kiadványsorozatnak vegyes: betűszerinti és mai helyesírású közlésénél fogva *ezt a kazaltass* szóalakot nem kell okvetlenül betűről-betűre *kazaltass*-nak olvasnunk és értenünk. A mondat nyilvánvalóan nem akarhat egyebet kifejezni, mint ezt: 'szénát *kaszaltass* három szekérrel'. A következtetlen közlés ebben az esetben — nem tudni, mi okból — nem írta át az 1609-i szöveg eredeti írásmódját, és ez csábította a szerkesztőt arra, hogy *kazal-tat*-féle, teljesen ismeretlen képzésű alakot lásson a betűszerint hagyott szóban. A NySz.-ban egyébként az illető forrás rövidítése: „MONTME.“ (= Monumenta Historica. Török-magyarok Történelmi Emlékek) sem pontos, mert ezek az Emlékek nem tartoznak a Monumenta Historica sorozatba.

Keréndötök. — A körmendi levéltárnak egy Beythe Istvánról származó és szentbeszédet tartalmazó kéziratában ez a szóalak négyszer is előfordul, és Beythe nyomtatásban megjelent munkáiban is így található (l. MNy. XII, 5 és 6). SZILY KÁLMÁN a kézirat nyelvi sajátságait ismertetve megjegyzi, hogy az alak *kérendetek* helyett áll. Nyilvánvaló azonban, hogy nem *keréndötök*-nek, hanem *kérendötök*-nek olvasandó, és nem egyéb mint a *kér* ige jövőideje, az *-end* időképzőnek régies *-énd* alakjával és a két utolsó szótág magánhangzójának *ö-ző* ejtésével.

Kipiro! — Ezt az érthetetlen szóalakot, betűszerint így, címszóul Szabó T. ATTILA veszi föl egyik erdélyi nyelvtörténeti adata elé, kétségtelen jelül annak, hogy az adatban szereplő *Kipiro* nevet („Györtemli *Kipiro* János“ 1751.) nem bírta fölismerni. Pedig nem kell hozzá nagyon sok nyelvtörténeti jártasság, hogy a vezetéknevében a *képiro* 'pictor' szóra ráeszmélhessünk. Ezt kellett volna tehát az adat elé címszóul tenni. A *képiro* a kódexek kora óta járatos és általánosan ismert szó. Hogy előtagjában *kép* helyett *kip* (ejtsd: *kíp*) van, az csak tájnyelvi sajátság, amely Hajdú és Hunyad megyéből van följegyezve (l. MTsz.), a régiségben pedig a jeles erdélyi írónak, Bencédi Székely Istvánnak Zsoltárkönyvében (1548.) és Krónikájában (1559.) már előfordul (l. NySz.). Az *i*-s ejtésű *Kipiro* családnév egyébként már régebből, egy 1552-i kassai adatból is kimutatható: „Domus Thome *kypiro*“ (MNy. XIII, 254).

Mondam. — SAMSON EDCÁR ezt a szóalakot *mondom* helyett, mint az *o* hang nyíltabb *a*-ra válásának 1492-i adatát említi (MNy. XXXVII, 309). Ha azonban az illető helyet, Jakab prépostnak Batthyány Boldizsárhoz írt levelét (i. h. 203) figyelme-

sen olvassuk, rá kell jönnünk, hogy a mondatban nem a jelenidejű *mondom* alakot, hanem az elbeszélő tárgyias *mondám*-ot kell látnunk: „nem akara vram ewuele semyt Zolony [a. m. szólani] te kegelmed felewl, en *mondam* [olv. *mondám*] vramnak hog kegelmed priortul es az ew hozya Tartozotvl gleyteth [a. m. kíséretet v. menedéklevelet] *keuana*, de vram azth *monda*, hog nem Zykseg“. A helytelenül olvasott *mondam* (értsd: *mondám*) helyett azonban az *vramhaz*-on (a. m. *uramhoz*) kívül idézhetett volna SÁMSON ugyanebből a levélből egy másik *a*-val írt alakot, amely közvetlenül a fönti idézetem után következik: „es nem akarya *hag* [a. m. *hogy*] prior tugya, kegelmednek yde iwuesseth.“ En azonban ennek a két *a*-s alaknak, valamint a SÁMSONTÓL idézett többi nem királyhágóntúli ilyen szórványos írásmódnak nem tulajdonítanak jelentőséget és nem merném vele együtt azt vallani, hogy az *o* > *a* hangváltozás a régiségben más nyelvjárásterületeken is megvoltnak tekinthető. Az efféle *a-k* *o* betű helyett könnyen lehetnek tollhibák is. Magában a szlavóniai 1492-i levélben is például a kivételes *hag* mellett három ízben a rendes *hog* kötőszót látjuk, és ha az *vramhaz* is nem hiba, hanem kész nyelvjárási sajátság volna, akkor néhány szóval előtte *napon* helyett is *napan*-t, alább pedig *bizlatom* helyett *bizlatam*-ot várnánk.

Neköl. — A Margit-legendában *nekevl* alakban írt *nélkül* névutót Mészöly e nyelvemléknek az eredeti régi kiejtést híven követő, átirásos közlésében következetesen *neköl*-nek olvassa (Nép és Nyelv I, 52 stb.). Ez az olvasásmód két pontban elfogadható: 1. abban, hogy az első szótagban nem *é* hangot vesz föl, mint a mai általánosabb *nélkül* ejtés alapján várható, és 2. abban, hogy a második szótag magánhangzóját a nyelvemlékbeli *ev*-s írásmód alapján nem *ü*-nek, hanem *ő*-nek fogja föl. Az első szótagban a hosszú zárt *é* helyett nyílt *e*-nek föltételezésére nyilván két körülmény vezette a közlőt. Egyik, hogy a *-nál*, *-nél* ragnak magashangú alakjában a régi ejtés a BécsiK. tanúságtétele szerint nem zárt hosszú *é*, hanem nyílt hosszú *é* volt (vö. *médénéknél*, olv. *mëndénéknél* a. m. 'mindeneknél' BécsiK. 3, *kinél* olv. *kinél* a. m. 'kinél' uo. 5 stb.). A másik, hogy a *nélkül* névutót a mai népnyelv némely vidéken a *k* előtti *l* kiesésével és rövid nyílt *e*-vel *nekül*-nek ejti. En ezzel a *neköl* olvasásmóddal az első, rövid nyílt *e*-s szótagra nézve nem érthetek egyet. Valószínűbbnek tartom ugyanis, hogy a nyílt *é*-t tartalmazó magashangú *-nél* rag a névutóvá lett régibb *nél-köl* kapcsolatban az *l* kiesése után egyideig és bizonyára még a legenda korában is megőrizte volt a hosszú *é* magánhangzót, úgy, hogy Ráskai Lea kiejtése inkább *néköl* lehetett, mintsem *neköl*. Ezt azért is föltehetjük, mert kódexmásolónk a magánhangzók hosszúságát ritkán szokta megjelölni.

Ötven. — Ezt a számnevet látja IVÁNYI BÉLA egy 1465-i oklevélnek következő latin helyében: „*Lecta pernos* [értsd: *per nos*] *Gallum custodem*, *Paulum de Ethwen*“ (MNY. X, 375). Az aláhúzott magyar szó előtti *de* világosan arra mutat, hogy az *Ethwen* valami helynév. Nem lehet tehát egyéb, mint a régiségből eléggé ismert *öttevény* szó, amelynek rövidebb *vtweng*, *utweng* alakja is előfordul (l. OklSz.), és amelyet a mai győr-

megyei *Öttevény* falunév őrzött meg. Ennek¹ fölismerését történettudóstól elvárhattuk volna.

Pogon. — Ezt a szót ZSINKA FERENC egy 1372-i oklevél latin mondatából kérdőjellel mint ismeretlen, értelmezhetetlen magyar szót közli (MNY. XI, 131). Kolumbusz tojása. Az eléggé ismeretes *pagony* szónak régi alakja, amelynek egy fokkal régiesebb formája *pogun* volt (l. OklSz.). Az adatban mint 'terra' szerepel, de ilyen használatára is van régi példa az OklSz.-ban.

Szederjes. — Ennek a szónak az OklSz.-beli 1275/1281-i adatát MELICH *szederjës*-nek olvassa (MNY. XIII, 3). A zárt *ë* azonban a két első szótagban volna inkább helyén. *Szédër*, illetőleg *szédërj* alakban találjuk ugyanis az alapszót CzF.-ban, a NySz.-ban, a MTsz.-ban és az OklSz.-ban is. Ami magát az -s képző előtti magánhangzót illeti, a NySz. és utána az OklSz. *szédërjës* olvasatot ad ugyan, CzF. és a MTsz. szerint azonban *szédërjes* volna az igazi ejtősmód. A MELICH-féle olvasás tehát ott alkalmaz *ë*-t, ahol ez éppen kétséges, és ott nem alkalmaz, ahol viszont kétségtelen.

Vetus. — Ezt a dömösi prépostság 1138/1329-i adománylevelében előforduló személynevet TERESTYÉNI a latin *vetus* 'öreg, vén' szónak tekinti (Magyar közszói eredetű személynevek az 1211-i tihanyi összeírásban 17, a *Venes* név alatt). Amíg azonban magyar személynévben más, kétségtelen latin szót kimutatni nem tudunk ezt a föltevést alig tarthatjuk valószínűnek.

Wtod. — Az 1211-i tihanyi összeírásnak ezt a személynevét *utód*-nak — amint kezdetben ERDÉLYI LÁSZLÓ gondolta volt (NyK. XXXIV, 415) — már csak azért sem olvashatjuk, mert ez a szavunk nyelvújítási alkotásnak bizonyult (l. NyÚSz.). ERDÉLYI később (PRT. X, 377) *Utad*-nak fogta föl a nevet, a második szótag o betűjét SZINNYEI szerint a-nak értékelve, és ezt az olvasást GÁCSEI is elfogadja (Az 1211. évi tihanyi összeírás helyesírása stb. 24). Egy 1254-i *Wtod* adatnak az *út* szóból való származását az OklSz. is lehetségesnek tartotta, magát az 1211-i *Wtod* nevet azonban kérdőjellel *ötöd*-nek (ejtsd: *ütöd*) értelmezte.

ZOLNAI GYULA.

A régi erdélyi köz- és népnyelvből. (XVI—XIX. század.)²

szóhalló l. *lészen*.

szorító sróf. — 1836: Egy asztal nemüt *Szoritto Srof*.

szökett l. *negyed nap*.

szőlő ~ *szölyő*. — 1688: az udvarházon fellyül négy *szölyeő*.

szőr l. *hitvános*.

szüget l. *alábbocska*.

szügyelő. — 1679: Egy ezüstös aranyas kantár *szügyellöstöl*.

szüke l. *olcsó*.

szupellátos ágy l. *furnirozott*.

szuszék l. *hitván*.

szűr. — 1769: Nagy *szūr*. Kis *szūr*.

szűrő ~ *szűrű* l. *borsórontó*.

¹ Vö.: GLASER: MNY. XXVII, 317—9; PAIS: MNY. XXVIII, 119—20, XXIX, 38—9.

² L. MNY. XXXVIII, 53—7, 130—4, 206—10, 303—6.

takács osztováta l. *osztováta*.

tanál l. *bujdosás*.

tábla l. *cipó*.

tányér ~ *tánygyér*. — 1670: Ivehg *tányérok*ból való ón | XVIII. sz. eleje: Egy *Credentia Tányér* ón | 1836: Két *tánygyér* törő.

tálca ~ *táca* l. *lakkírozott*.

támoszt l. *tengelyfa*.

tehen l. *tulyok*.

leher l. *terü*.

temonda l. *sebbel-lobbal*.

tengelyvas. — 1791: 4 *tengely* *vasai* (t. i. a malomnak).

tengerszín. — 1717 körül: Egy *Tenger* *bin* posztó dolmány.

tekenő, *tekenőcske* l. *iszkábas*, *szarvas*, *szkábas*.

temlec ~ *tömlóc*. — 1579: forgof Pal be mene az *temlech*ben.

tengelyfa. — 1836: ehez támosztva kilentz *tengely fa*.

tepsi. — 1717 k: Egj ezüst *Tepsia*.

teremtette l. *dísnóteremtette*.

terü l. *keserves*.

teste l. *lelke*.

tetemes l. *felverés*.

téli kántor 'koresmárolási jog'. — 1757: Az *Téli Kántor* úgy mint Sz Mihály uaptól fogva Sz György napig a' Falujé, ez idő alatt se egy se másik Mlgos Possessor Úr nem szokott kortsomaroltatni.

tészen l. *Eva*.

tétova l. *jütt*.

tiszafa l. *szupellátos ágy*.

tiszt 'gazdatiszt' l. *drányica*.

tisztító l. *köntös*.

tó, *tót*. — 1670: azon *totis* szorgalmatosan megjarvan | 1698: az... also *Tot*, melyet Malom Tonak is hýnak.

tolóka. — 1836: edgy három rekeszü kis *tojokába* 6 Kupa veres Szőlő, négy Kupa egres, öt kupa táblán aszalt Szilva.

tok l. *capós*.

topasin l. *híják*.

Torda ~ *Tarda*. — 1756: *Tarda* Várgyéb'.

torka l. *zúgó*.

tornyos l. *hosszukó*.

tő ~ *tű*. — 1674: Egy arany *tő* egy kéz rajta. L. még *reszkető tű*.

tőkezár. — 1712: Vagjon egj Kötéses fa lábón, s — fa sor-kokon forgo njelves *tőke záru* rosz kitsin Ajto.

tőkési kártos l. *kártos*.

tőgyelő 'tejelő'. — XVII. sz. vége: Tőgyelő *bial*.

tőrek. — 1836: Egy Kávákra tsinált *tőrek-tartoba* az 1836 béli termés tsépléséből gyúlt *Tőrek* s ezen kívül termés *Török-Buza* Szalma.

törökbuza. — 1805: A'... szánto Földeket... *törög* 'buzával' szokták inkább vetni (Fiátfalva).

trébely. — 1735: Egy függő *Trebeljes* nagy Gyertya tartó. Két *trébéjés* csészécskék. Egy vetkeztető zomanczos *Trébeljes* Láda aranyos. L. még *csokoládé* és *filegrán*.

- transzírozó asztal.* — 1836: Egy Kék festékű *transzírozó asztal.*
- trokét.* — 1770: Egy hoszszú Sas Szin *Trokkét* Selyem Mente.
tud. — 1583: a3 Nemeſ A33oný allath *thwnija* Illyk Gallae3y Anna33on | XVIII. sz.: *tudhassa* Nsgod mi némű Isten itilefi vala szerte széjjel országunkb(an).
- tu'ok.* — 1711: két *Tulyok*, három tehen (Szarhegy, Csik m.).
túrósodon — XVIII. sz. köz.: 5 *Turos bodon.*
- tüker* ~ *tükör* l. *fiás láda, singné.*
- tüle* l. *marha.*
- ugarlás.* — 1751: *ugarlás* idején.
- újmódi* l. *gerebenecske.*
- újj paraszt 'cigány'.* — 1805: Ujj parasztok (Tzigányok).
- újjanton.* — 1781: egy jégverem fáira nézve *ujjanton* kirakatott.
- utánajír* l. *csikíszhal.*
- út* l. *bölesős út.*
- üdő* ~ *idő* l. *kereszttyénség, mi üdön, sütét, sütétedik.*
- üldözés* l. *megsebhet.*
- ület 'ülés'.* — 1836: Nyilik edgy ... jo ajto ... az Ugy nevezetett Arnyek Szekbe mely két *ü'etü.*
- Üskü'ő* ~ *Esküllő.* — 1723: Kis *üsküllő* (Kisesküllő).
- üt* l. *kiüt.*
- vadnak.* — 1781: Isten tudja s ök Lelkek, de elég hogy vason *vadnak* ök is.
- vagdal* l. *egybevagdal.*
- vajköpülő.* — XVII. sz.: egy *vaj küpülő.*
- vajaskanta.* — XVIII. sz. köz.: 3 *Vajas Kanta* üres.
- vakablak.* — 1713: kett világos s három *vak ablaku* ház (értsd: szoba).
- vakol* l. *bévakol.*
- va'a, valának* l. *egyetmíst, öreg.*
- vallának* l. *hütel.*
- varsa* l. *hín(y).*
- vé'tlen v'iratlan.* — 1758: én nékem igen Kedves Férjemtől ... jaj *ve'et'en v'ira'tan* ... megfoszta.
- vas* l. *bozsi szekér, korong-, láposi-, likasztó-, marok-, nyakvas, trokkét.*
- válik* l. *elválik.*
- vá'aszt.* — 1836: a' külső U lvarтол el *váloszto* rostályos kökért.
- vár 'kiván'.* — 1836: a' Gabonás egyáltallyában Ujj fedést *vár.*
- vászón* l. *hitvínos.*
- vencsel.* — 1836: egy Czérna Matolláló *Ventsel.*
- ver 'batuo'* l. *dőfőlik.*
- verős* l. *hamvaverős.*
- verbunkos.* — 1795: a *Verbunkosokra* nézve megtaláltatott mái napon a Fő Hali Kormány Szék.
- verdig'ly.* — 1735: Egy viola szín Tafota *verdigály.*
- veresbírson* l. *csinál.*
- vermel* l. *megvermel.*
- vesztegleni* l. *átal.*
- vetkeztető* l. *trébelyes.*
- végvas* l. *bozsi szekér.*
- vércse* — 1632: egy ... tavalyi *vércse* kancza tsikó.

vesz ~ *vész*. — 1600: az Derek Dezmáját *veotthe* volth megh | 1713: mivel az also fele... nádas volt edgyik is maga részében el nem *vötte* | 1719: valamellyik csak belé kap s el is *vészi* | Idegen edgy disznóért *vésznek* kr. 15 | 1749: eötet eö Ngá rabságból *venné ki* | 1766 körül: A' makkos erdőknek a makk termésnek idejen közönségesen Falustol *vészszük* hasznát.

vet ~ *vét*. — 1766 körül: ő *vét* bele török buzát.

vijasz l. *kalács*.

violaszín. — 1718: egy kevés *violaszín* sodrot Sejem. L. még *verdigály*.

világosan. — 1781: a' mely *világosan* ki jütt. L. még *kés*.

villongóban van. — 1769: Minden Gabona vagy Fű termésekor már néhány Esztendőktől fogva *villongóban* volt, és edgyik rész is (t. i. a korpádiak) a másnak (t. i. kályániaknak) békeséges Esztendei Praescriptiot nem engedett.

vinci kályha l. *fűtős kemence*.

virágos l. *láda*.

vitézkötés l. *bokor*.

vizsgálónk l. *becsülnök*.

visettes. — 1807: Egy *visettes* Palinka Fozó üst. L. még *cimervas*, *bokor*, *nyuszt*, *szarvas*.

vizivó korsó. — 1679: Egy ezüst *viz ivó korsó* fejer.

von l. *gyalom és huza-vona*.

zabétető deszka, *válu* l. *hidlásol*.

zár l. *tőkezár*.

záradék. — 1797: Rendelésének... *záradékjaiból* által látni méltoztatik.

zerget ~ *zörget*. — 1712: eregy lássad ki *zergeti* az ajtot. — es midon *zergetni* kezdette volna az ajtot.

zilahi véka. — 1786: a' Falusi *véka*... a Zilahinál valamivel kisebb volt.

zománcos l. *pistoly*.

zugó. — 1816: A Felső Malom... *Zugoja Ujj és Kemény*. — 'a *Zugó* Ajtaját tartó négy vas lántzaival... torka 'a *Zugó*nak veszővel vagon fel kertelve.

zugoly. — 1723: Ezen circulusban lévő daráb *Zugoly* rét föld. — hátálmasul foglalták vólt é el ezen *Zuglyot*.

zsendely l. *condollott*, *gomb*.

zsibai l. *becsülnök*.

zsupos l. *csípel*.

SZABÓ T. ATTILA.

NÉPNYELV.

Imeccs Jakab tájszógyűjteménye 1855—1860-ból¹

pípos = pipes; innen: *píposodik* = pipesedik p. o. a 'tyuk.

pisztiric-nákó = nagyszerű bikfagomba.

pálha = azon négyszögű vászondarab, melyet az ingnél a hónaljhoz és a gatyaszár tövére szoktak varrni, hogy a kora elrepedés ellen óva legyenek.

¹ L. MNy. XXXVIII, 220—4, 307—10.

palánt = planta, növény. De nálunk ezt csak az ifju káposzta és dohányra szorítják. Innen: palántmag (v. dohánypalánt) = káposzta v. dohánymag.

pökede'em = csunyaság.

pónya = a legdurvább vászondaróe, durgából szöve.

paszitol = elveszteget, elharácsol.

pank = pók.

pozdorja = 1.) a kendernek v. lennek hajától megfosztott esontja, szára. 2.) törpe ember = pozdorjaember.

pili = hely, gyenge toll, titollu.

pilika'án = plékkalán.

pírisznye = penész.

polyvár = egy véka pálinkánakvalóból, mely roz- v. elve, egyes gabnából áll, házi pálinkafőzőüsttel lesz rendszeren három főzés, melyek szerént a malotás v. forrózás az illető esöveken lepárolog; ezen lepárolgások eredménye a **polyvár**. Végül a három polyvár — mert rendszeren 3 fazékba vétetnek — a kitisztázott üstbe jó, és ezen negyedik hasonló művelet neveztetik: tisztálásnak; az ez alkalommal lepárolgott szesz a valódi pálinka; ezen szesz előzsengéje pedig az ugynevezett: **rezes** (lásd Magyar Tájszótár 215 l.).

putrigányos = rothadt, dohos.

ponk = domb, gyakran: magasabb hegy.

párna = így nevezik a tengély azon felső deszkáját, mely a fojtókarikákkal a tengélyre szorítatik és a melyen a tereh nyugszik.

pating = azon vastag kétrétű szíjj, melylyel az ekegerendély a kakasszeg által a taligához függesztetik.

rács = vékony pózna végére szorított békacubók vagy egyéb dög, melylyel rákászni szoktak.

rajkó = cigány gyermek.

roszog = például az elhasadt fazék, ha kopogtatják.

szabógallér = jókóra csetert-laska, a barátfüllel rokon.

sóbafött = a leves után beadatni szokott tehéuhus.

szór = cernadohány, midőn szárítás végett a dohány fel-fűzetik.

szaj = azon finom jég, midőn a víz fagyni kezd.

szajzik = fagy.

sütő = egész épület, melyben a sütő kemence és a sütés egyéb kellékei vannak.

sikattyu = karikák, melyekről szövés alkalmával a nyüstök függenek; innen: „sikattyus” név alatt jó különbféle sujtásos, tarka szövet, melyből a székely fehéreseléd magának a boltinál sokkal becesebb és tartósabb rokájokat, kazincát v. sureot, a gyermekeknek pedig becsületes lájblit s több efélét készít.

sikoltyu = azon láncedarab, melylyel a székely négyesél, az az: két marha elébe ezen lánchnál fogva még más kejtőt ragaszt. (ez és az előbbi szó az említett Tájszótárban 329 lap, össze vannak zavarva; de a nép a sikattyu-t és a sikoltyu-t jól megkülönbözteti ám.)

szilak = igen kevés, parányi.

szélkoszorú = az épületeknél azon a faltól eresztett rend-faragottfa, melyre közvetlenül a szarvazat jó.

sokollát = gabna közt termő növény; melynek szép kék virága, gyakran *gabnavirágnak* is mondatik.

sódor = sonka, különösen az első lábsonkák neveztetnek így, mert az utósók: *keresztcsontok*.

tézsolya = a négyeselő marhák rudja; valamint azon rud is, mely szántás alkalmával használtatik, ha nem is négyeselnek, megkülönböztetésül a szekérbeli vagyis *ökör rudtól*.

tányérkarika = melyet a kerékfej vége mellé tesznek, hogy időnap előtt különösen a külső ostort a kerékszeg el ne vásárlja.

törökbuza = tengeri.

terű = teher, po. egy terüszéna az az: egy jó szekérral = négy derekas *türés* a lajtorján fölül; ennek fele: egy *mérés*; negyede: egy *szekerderekekkel*; ezen osztályozás a szénaadás-vevésnél elkerülhetetlen.

tajak = olyan ember, kin a gunya úgy áll, mintha villával hányták volna rá.

tur = sebheggedmény, sebkéreg.

tő = tű, acus.

tennap e. h. tegnap.

tüszvas = acél, melylyel a kovából a tűz kiüttetik.

tonya = örvény, az Oltnak hirtelen sirülései, hol mélyebb, mint más helyütt.

törmöl = rágsál.

vápa = oly völgyi mélyedés, mely az árokkal ellentétben állandóan víznélküli.

vonószíj = mely az ökörrudon és járomfőn keresztül jutva, — kétrétű (mint a pating) és fokos lévén — *küsküllők* segítségével köti a jármat a rudhoz. A *szegesjáromnál* ezekről szó sem lehet, hol fából áll az egész oeconomia.

vakaru = a rozstésztaból a teknőben mint vakarék megmaradt és kiszült kenyér, mely ha buzatésztaból sült, minthogy rendszeren madáralakra készítik: *madár* névvel bír.

vék = lyuk a jégen, melyen meregetni vagy halászni szoktak.

verecsű = madzagsirító eszköz, melyből istrang készítettik.

Innen:

verecsülni = istrangnakvaló madzagot siríteni.

vaszok = sertésalom. Innen

vaszkalódik = a fekvő- v. ülőhelyen szüntelen mozog.

vetkezik = vedlik, régi szőrét v. tollát elhullatja.

virics = a Tájszótárban a rezessel azonosítottik; de ettől jól megkülönböztetendő, miután a rezes csak a pálinka zsengeje, és ellenkezőleg a virics mindig a söré.

vargaláb = 1.) mankó, melyet a gyermekek sáros időben lábaikra kötnek. 2.) melylyel a szakát vetett keréken a szaka a falra megint visszaszorítatik.

vert tej = író, savanyu tej, melyből köpülés után a vajat kivették.

ván = vajjon.

vaj e. h. vagy, vel. vere non = vaj nem.

zsóp = oszlopokban álló szalmarakás, mely alá, minthogy rendszeren baromkert fölött van, télen át a juhok a hó elől beállanak.

zór = rendkívülig iszik.

zseréb = a matólara vetett fonálból 60 szál v. 20 ige tesz egy zserébet.

*

átalag = kis hordó, bor-, pálinka- v. ecettartására.

orjos = a hizott disznónak szalonnástól kivágott hátgerince.

odv = üreg, p. o. odvas fog v. fa.

sandal = lépeget commode, lődörög.

zuhat = hir, és rendesen valótlán, melyet a temondák v. hirharangok terjesztenek.

zuhatolni = terélni, ferelni, asszonybeszédet hordani, temondálni.

üdüllő = a szántó föld, melyen az oldalról jövő földek megtérülnek.

rákap = megver. Egynehányat rákapék, azaz: megverém.

nálunk = hozzánk. Jer nálunk, e. h. hozzánk.

forгат = másodszor szánt; az első aratás után: ugarlás; a második: forgatás; a 3-ik: vetésalávaló szántás.

ördögszekér = hosszukás rovar, mely röpülés közben cserreg mint a szekér, midőn fut.

ördögolló = több olló formában egymásra fűzött fadarab melyek majd összehuzhatók, majd az ollók száma szerint közelebb v. messzebb kilökhetők.

suga = sekély, hol a víz legsebesebben lejt és legtörpébb, átjáróhely, vadum.

baunkol = a farkas v. kutya énekelve ugat.

csipke = a létrának széles foga, végein és közepén.

fejt = hámoz, bont.

fut-foly = lőt-fut.

friskó = vászonlajbli; melyet leginkább az aratók szoktak hordani.

ejt = szikrázik a tűzvas a kovához ütötten.

lom = midőn eső után valaki magas gabna, fű, v. erdő között jár: mondatik *meglomosodni*, azaz: megvizülni; a lom tehát ezen tekintetben a harmattal rokon. (Más háromféle értelmét lásd a M. Tájszótár 244 lap.)

morzsolt = rendetlenül elszagatott tészta, midőn a gazd-asszony nem érkezik v. restel laskát siríteni morzsoltat csinál; máskép: dara.

mintegy 300 szó. gyűjtötte Imecs np."

DANCI VILLEBALD.

LEVÉLSZEKRÉNY.

„Egy olvasó“-nak: MNy. XXXVIII, 228 MELICH JÁNOS munkásságáról szólva, kiemeltem egy tanulmányát, mint a szláv nyelvek magyar elemeinek kutatása terén különösen fontos és irányt jelző munkát. Itt a „Régi magyar hatás a tót nyelvre“ című cikkekre gondoltam, de idézni csak a megjelenés helye sze-

rint idéztem. Cikkemben a helyes „MNY. XXII.” helyett a második X sajnálatos elírása vagy hibás másolása következtében „MNY. XVII.” szerepel. Ez az oka a félreértésnek.

KNIEZSA ISTVÁN.

Szabó T. Attila írja: HORGER ANTAL a *Jácint* személynévvel kapcsolatban foglalkozik az alsófehérmegyei *Cintos* községnev eredetével is (Melich-émlékkönyv 159). Minthogy nyilván elkerülte figyelmét PESTY FRIGYES fejtegetése (MgHn. 78—9) meg az én kis cikkem (MNY. XXXVII, 33), e község régebbi névalakjai sorában csak *gal, tehát feltett alakként idézi az *Acintus* < *Acintus* alakváltozatot, holott ezek 1357: *Acentus*, 1358: *Acintus*, 1435: *Acentos* (!), 1495: *Acintos* formában kimutathatók okleveleinkből. Feltűnő — lehet, hogy csak tudós etimológiát visszatükröző — az első okleveles említés után több mint egy századdal, 1469-ből való *Jacin'hus* alak (az adatokra nézve l. i. h.). — HORGER a *Cintos* < *Acintos* változásra bizonyítékként nagyon helyesen hivatkozik a községnev rumén *Ařintiș* alakjára. Ezzel kapcsolatban megjegyzem, hogy előbb idézett kis cikkembe nyilván elírásból vagy sajtóhibából esúszott be az *Ařintiș* alak; a helyes alak olvasata így *Acintiș* és nem *Acincis*.

Márkos Albert írja: A MNY. XXXVIII, 288—9 között „Lula” című cikkekre megjegyzem, hogy a *Lula* nevet Kolozsvárt nem gúnynévként, hanem a *Juliska* beceneveként használták és használják részben még ma is. Viselői tehát nemcsak cigánynék, hanem olyan tisztés polgárasszonyok is, akiknek a pipához soha semmi közük nem volt.

TARTALOM.

ANGYAL DÁVID: Fölöstyén	199
BABOSS R. ERNŐ: Vedlik. Halánték	287
BAKÓ ELEMÉR: A magyar mássalhangzók rendszeréhez 167. — Nemzedékenkénti eltérések a <i>ll. rr, jj</i> nyújtó hatá- sában 345. — Mégegyszer az affrikátákról	357
BALASSA IVÁN: Különös hangsúlyozás Kolozs megyéből 57. — Csüg-büg ~ esög-bög	116
BÁNHIDI ZOLTÁN: A magyar nyelv összetett igealakjai . . .	102
BÁRCZI GÉZA: Francia hangjelölési hatás a jésített hangok Árpád-kori jeleiben	16
BUZÁS DEZSŐ: Fog	62
DANCFI VILLEBALD: Imecs Jakab tájszógyűjteménye 1855— 1860-ból	220, 307, 386
DEME LÁSZLÓ: A <i>k > ty, g > gy</i> és <i>gy > g</i> változások 112. — „Bethl. Élet.” 210. — Hivít, hivél. Szétágyoz 358. — Faramuçi	359

G. ECKERDT LÁSZLÓ: Az Ó-magyar Mária-siralom <i>qui</i> szava	192
ECKHARDT SÁNDOR: Thurzó Ferenc levele az oláhok XVI. századi településéről 134. — A magyarországi latin ejtés történetéhez	286
FAZEKAS JENŐ: A népnyelvi anyaggyűjtés Észtországbán	30
GALAMBOS LÁSZLÓ: A szentírásí eredetű személynevek a Váradi Regestrumban	277
GÁLDI LÁSZLÓ: Csüg-büg 45. — Egy magyar eredetű tükörkifejezés az erdélyi oláh nyelvben 150. — Panyóka. Lula 288. — Vakablak > fereastră oarbă	359
GUNDA BÉLA: A svédországi „hunok”	191
GYÖRKE JÓZSEF: Zolnai Gyula	321
HALUSZKA MARGIT: A Besztercei és a Schlägeli Szójegyzék <i>ozt</i> ~ <i>az</i> szava	46
HASAN EREN: Szarahora 47. — Osztják <i>torás</i> 117. — Haszura. Keszer. Kuti 194. — Török személynevek 267. — Makaria-körte. Öröm	289
HORGER ANTAL: Irt, arat 11. — Zápfog 117. — Csalfa 195. — Vagy. Major 196. — Fukar. Folyosó 197. — Arc-illat? Szállva? 198. — Timár 250. — Mi az affrikáta? 285. — Katona	334
IMRE SAMU: A <i>-nek</i> rag érdekes használata a felsőöri népnelvben 136 — Fölöstöm : Fürstenfeld 290. — A felsőöri nyelvjárás ismeretéhez	310
JUHÁSZ JENŐ: Óriás 49. — Mázsa	290
KÁLMÁN BÉLA: Enyiszó hó 136. — Imre Samu: A felsőöri földművelés	211
KELEMEN JÓZSEF: Pöndöröcki-Pöcki Pál 291. — Borza	293
KEMENES PÁL: Fajvédelem	302
KNIEZSA ISTVÁN: A hetvenéves Melich János 225. — Sisak 337. — „Egy olvasó”-nak	389
KOCZOGH ANDRÁS: Tájszók és dülőnevek a szabolcsmegyei Újfehértóról 60. — Láttam én már karón varjút	62
K. P.: Fajvédelem	379
LAKÓ GYÖRGY: Fúl, fojt	27
LAZICZIUS GYULA: A magyar szókészlet nagysága	65
LOVAS RÓZSA: Széchenyi műveinek irodalmi stílusformái	73
LOVÁNYI GYULA: Zsákmány 119. — Az <i>ügy</i> . . . <i>mint</i> -es szerkezet történetéhez 205. — Halló. Reklám	361
MADZSAR IMRE: <i>Időlátott</i> vagy <i>időlátat levél?</i>	163
MÁRKOS ALBERT: Lula	390
MELICH JÁNOS: Fölöstyén 199. — Berettyó 200. — Gyenize 224. — László, Ulászló 294. — Eötvös, Munkácsy, Vámbéry 302. — Losonczy Zoltán ravatalánál 317. — Véka	325
— — : Melich János születése hetvenedik évfordulójának megünneplése a Magyar Nyelvtudományi Társaságban	231
MESKÓ LAJOS SCH. P.: Vidék	173
V. MIKESY SÁNDOR: Buj	200
NAGY J. BÉLA: Által 129. — A megengedő <i>is</i> szórendje	373
NÉMETH GYULA: A zárt <i>e</i> bolgár-török jövevényszavainkban	1

NYÍRI ANTAL: A <i>g > gy</i> változás 44. — Stomachus — hatek 49. — carenadus — hy kew 50. — Sorompó 121. — Rompa 201. — Fenyegét	295
PAIS DEZSŐ: Hóttó 123. — A Halotti Beszéd olvasása és értelmezése 159. — A Jókai-kódex hasonmás-kiadása 175. — A görög <i>v</i> -nal jelölt magyar <i>i</i> kérdéséhez 191. — Számszerij 224. — en iumhunnok bel bua qui fumba nym hyul 296. — Csepreg 363. — Ördögmaróvölgye . .	369
PAIS KÁROLY: Emlékkönyv Melich János hetvenedik születésnapjára 311. — Tartalom, szó- és tárgymutató	390
PAIS LÁSZLÓ: Hóttó, hót patak 122. — Göcsej 1769	136
PAPP ISTVÁN: Mi a szó funkciója?	178, 272
PAPP LÁSZLÓ: Kornyikál	366
RAPAICS RAJMUND: Hangutánzó növénynevek 296. — Gesztenye 297	297
SÁGI ISTVÁN: Zlinszky Aladár 62. — Losonczi Zoltán	318
SÜTŐ JÓZSEF: A kiskunhalasi népnyelv irodalmának kérdéséhez	58
SZABÓ T. ATTILA: Benkijes, Benkes 50. — Dombaváros, Dombavára 52. — A régi erdélyi köz- és népnyelvből. (XVI—XIX. század.) 53, 130, 206, 303, 383. — Cicapa, Cucapa, Gelmezäu 124. — Zerge, Zergehíd 201. — Üver 367. — Pallér, pallérság 368. — Ördöggharapás 369. — Acintos	390
TARNÓCZY TAMÁS: A magyar magánhangzók eloszlása	352
TECHERT JÓZSEF: Horger Antal 145. — Az átmeneti szókatégoriák kérdéséhez	254
VÉGH JÓZSEF: A synchronia és diachronia elve a rokonértelmű szavak vizsgálatában	348
ZOLNAI GYULA: A kétjegyű, hosszan ejtett mássalhangzók esonkításának történetéhez 43. — Esztendő 125. — Fiók 126. — Büntet 202. — Egyelőre. Monios 204. — Becsap 297. — Biza 298. — Est, este 299. — Fiú 370. — Ha! nè! ni! 371. — Véletlen szógyezés 372. — Valószínűtlen és hibás olvasatok	379
Kisebb közlemények	43, 191, 285, 357
Könyvismertetések	311
Különfélék	62, 317
Levélszekrény	64, 224, 389
Népnyelv	57, 136, 211, 307, 386
Nyelvművelés	129, 205, 302, 373
Nyelvtörténeti adatok	53, 130, 206, 303, 379
Szó- és szólásmagyarázatok	45, 116, 192, 287, 358
Társasági ügyek: Titkári jelentés 1941-ről 138. — Jelentés az 1941. évi Szily-jutalomról 140. — Számadás és költségvetés 142. — A számvizsgáló bizottság jelentése az 1941. évről	144
A borítékon: Tartalom. Tudnivalók. A MNyT. tiszteleti tagjai, tisztikara, választmánya és számvizsgáló bizottsága. A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve. Kérelem. Értesítés. Nyugtázás. A MNyT. kiadványai. Tájékoztató a tagságról és előfizetésről. Közgyűlési meghívó. Felolvasó ülések.	

SZÓ- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

Nincsenek, vagy csak részben vannak felvéve: a nyelvtörténeti, népnyelvi és nyelvművelési adatok 53, 57, 129, 130, 136, 205, 206, 211, 302, 303, 307, 373, 379, 386.

- Abel 277
 Abraham 277
 Abram 277
 Absalom 278
 Acintos 390
 Adam(us) 278
 az affrikáták 167 kk.,
 285, 357
 ágyásol 358
 ágyaz 358
 akár 316
 alakegyezés 315
 Alexi J. 312
 Almásy 267 k.
 almaviselő véka 327
 áltál 129
 analógia | hibás ~
 121
 Ananias 278
 Angelus: Angyolus
 szn. 283
 antropomorfsztikus
 szemlélet szerepe
 a nyelvben 188
 Apor-kódex 313
 -ár | ~ végű foglal-
 kozásnevek 253
 az arab *i* betű hang-
 értéke 3 (jegyz.)
 Arany J. 316
 arat 11
 arcilat 198
 arc-illat? 198
 areulat 198
 az Árpád-kori m.
 hangjelölés *c*, *ch*,
sch jeleihez 312
 átalag 313
 átesapás más szó-
 fajba 255 kk.
 átmeneti szókatégó-
 riák 254
 az ~ *oz* 'avena' 46
- bába 369
 Baboss R. E. 29, 312
 bákány 315
 Bakó E. 58 kk., 285 k.
 Balassi B. 136
 Bárczi G. 312
 Báltky Zs. 363
 becsap 297
 béka, bíka 9
 béke, bíke 9
 Bél M. 315
 bélyeg, bilyog 9
 bér, bír 4
 Belgeri 168
 belemzel, megmeszel
 'rászed, becsap' 298
- Benk esn. 51 k.
 Benke esn. 51 k.
 Benkes hn. 50
 Benkijes hn. 50
 Benk Illyés hn. 51
 Benkinyes hn. 51
 Benkis hn. 51
 Berettyó 200
 Bernolák A. 316
 Berzsenyi D. 84 k.
 beszéd 260
 beszél 260
 Besztercei Szójegy-
 zék 46
- Betlehem szn. 283
 bévitel levél 166
 biedermeier stílus
 79 kk.
 bírság levél 166
 biza 298
 bizén 'bizony' 299
 bolgár-török | a zárt
e ~ jövevényt-
 vainkban 1 | ~*
 10
 borza 293
 böleső 4
- Brandenburgus
 262 k.
 brigavéka 327
 Buj 200
 bukfene 254
 burg[k]us 262 k.
 burkos 263
 Bühler K. 179
 büntet 202
c hangértéke 312
c jelölése *ch*-val 380
 Cakó szn. 380
 capos: csapós 379
carenadus (lat.) 50
ch hangértéke 128,
 312
 chirurgus 261 k.
chiuzd (oláh) 316
 Christianus szn. 283
 Cie szn.? 124
 Ci[u]capa hn. 124
 Cievápa hn. 124
 cinterem 253
 Cintos 390
 Cu[l]capa 124
 Czuczor G. 315
čäpäil (oszm. tör.) 363
čöp (tör.) 365
čüpräk (kun) 365
 csákó: cakó 379
 csalfa(j) 195
 csata 313
 csatak 297
 csattanó 297
 csatti 297
 csattogó eper 297
 Csefkó Gy. 312
 csegely 314
 csendes 259
 csepe(fa) 363
 Csepel 363
 csepe(fa) 363
 csöpörög 364
 Csepereg 365
 Cseplyeg 364

- Csepreg 363
 eséprente 364
 eséprő 364
 esöpü, csöpü 364
 esere, sere 366
 csip-esup 45
 esobolyó 314
 csög-bög[k] 116
 csöki 'csökevész ember' 116
 csökök 116
 csökött 'kicsi növésű, satnya' 116
 csöpő, csöpü 364
 csüg-büg 45, 116
 csügg, csüng 116
 Csúry B. 110, 345
d' hang jelölése 16 k.
 ded 264
 Delbrück 240
 Deme L. 44
 depalatalisatio 116
 Deus szn. 283
 a diachronia elve a rokonértelmű szavak vizsgálatában 348
 Dienesse esn. 224
 Domanovszky S. 312
 Dombavára 52
 Dombaváros 52
 Döbrentei-kódex 313
 döngönyöz 253
 duskál 253
 dülönevek Újfehértóról 60
 az *ē* hang bolgártörök jövevény-szavainkban I
 ebédvéka 327
 G. Eckerdt L. 296.
 Edde 313
 eger: éger 315
 egyelőre 204
 egyszerejtés 371
 egyszerű szók 255kk.
 elavulás | jelentés
 ~ 119, 253
 elhasonulás | mgh.
 ~ a 251
 Elias 278
 elvonás | ~ m.-tót helynevekben 314
 | alanyeset téves
 ~ a 121, 250 | alap-szó téves ~ a 261
 emse 365 k.
 enyiszó hó 'december' 136
 ér, ír 4
 Erdélyi Lajos 110
 erdélyi | a régi ~ köz- és népnelv-ből 53, 130, 206, 303, 383
 érdem 4
 erge 'patakocska' 201
 ernyed 315
 ernyő 316
 erő 6
 Esau 279
 est, este 299
 eszten R. 125 k.
 esztendő 125
Ethwen 382
 expresszionista stílus 86 kk.
 expresszív jelző-használat 91 k.
 ezidei 125
 Ezsau 279
 Ezsau 279
 faji önértel 379
 fajtság 379
 fajvédelem 302, 379
 faramuci 'simázás' 359
 farkas 256
 fartat 203
 fásvéka 327
 Fekete A. 113
 feküsz 380
 a felsőöri nyelvjá-rás 136 kk., 211, 310
 félvéka 327
 félvékás 327
 félzárhangok = affrikáták 167 kk., 285, 357
 fen 295
 fenyeget 295
fereastră oarbă (oláh) 359
 ficsúr 253
 Finály H. 107 k.
 a finn mgh.-k elosz-lása 352, 356
 finnugor | ~ el. 288, 315 | észtnépnelyvi anyaggyűjtés 30 | ~ *η-: *γ-
 27 kk.
Fioch 126 kk.
 fiók 126
fridä (oláh) 359
 firuncaneigol 119 k.
 fiú 370
 Fludorovits J. 312
 fog 'concupio' 62
 Fogarasi 106, 109, 315
 foglalkozást jelentő -ár végű szók 253
 fojt 27
 folyosó 'ív papiros' 197
 fonéma 178
 fonológia 178
 fóliós 197
 Földi J. 109 k.
 Fölöstöm: Fürstenfeld 199, 290
 Fölöstyén: Fürstenfeld 199
 főnév melléknévvé válása 258
 francia hangjelölési hatás a m.-ban 16
 francia el. a németben 362
 fukar 197
 fül 27
 funkcionális fonéma 178
 funkcionális nyelv-szemlélet 178
 Fürstenfeld: Fölös-töm, Fölöstyén 199, 290
 gabona, gabna 337
 Gájános hn. 51
 Gáldi L. 312
 Gálmezeje 125
 Gálmező 124
 Gamillscheg E. 151 kk.
Gelmezäu (oláh) 124

- Gelmező 124
 gémia 315
 gesztenye 297
 Gombocz Z. 1 kk.,
 167, 178 kk., 267 k.
 Gottschald M. 302
 Göcsej 136
 Görbő 315
 görgye 45
 görög el. 250 kk., 314
 Gyarmathi S. 332
 gyékény 6
 Gyenizse csn. 224
 a gyermeknyelvi
 szók expresszív
 ereje 98
 gyón 315
 gyökint 315
 Györke J. 313
 gyümölcs 6
 ha! 371
 hacura 194
 had 313
 Hadrovics L. 313
 halánk 287
 halánték 156, 287
 halló 361
 a Halotti Beszéd ol-
 vasása és értel-
 mezése 159
 haltó 122
 a hang fogalma 180
 hanghelyettesítés
 113 kk.
 hangjelölés | francia
 ~ i hatás a jésít-
 tett hangok Árpád-
 kori jeleiben
 16 | az Árpád-kori
 ~ c. *ch*, *sch* jelei-
 hez 312
 hanglemez | nép-
 nyelvkutatás
 ~ekkel 313
 hangsúlyozás | külö-
 nös ~ Kolozs
 megyéből 57
 hangtörvény | két-
 nyíltszótagos ~
 336 k.
 hangutánzó növény-
 nevek 296
 hangutánzó szavak
 366 k.
 hangváltozás | két-
 nyíltszótagos
 hangtörvény 336
 k.; mgh.-k nyíl-
 tabbá válása 381
 k.; két mgh. kö-
 zötti *-h-* kiesése
 277; *-i-* kiesése egy
 köv. msh. előtt 195;
-v- kiesése *-stv-*ből
 301; *űj* : *á* : *á* (*a*)
 195; *au*, *ou* : *á* 47;
b : *p* 118; *ki* +
 mgh.: *tty* + mgh.
 251; *g*: *gy* 44 k.
 112; *gy*: *g* 112; *k*: *ty*
 112; *n*: *ny* 295;
o — *o* (*ó*): *i* — *o* (*ó*)
 14; *o*: *á*: *a* 118;
o: *á*: *á* 118; m. *é*:
 tót *ja*, *i*, *je*, *ei* 330;
 bolg. *e: m. *ē*: *ö*
 9; bolg. *e, *ē: m.
é: *i*, ill. *ē: *é*: *i* 10;
 bolg. *ē, *i: m. *i*,
ü, *e*, *ö* 10; lat. *e*:
 m. *ē*: *i* 279; lat.
l (+ *e*, *i* + voc.):
 vulg. lat. *l* (+ *l*,
i + voc.): m. *ly*,
lly (*ll*) 279; tót
-ch-: m. *-k-* 330;
 tót *je*: m. *é* 330
 harang 316
 Hartnagel E. 313
hasır (oszmán-török)
 194
 hasonulás | mgh.
 ~ a 124 k., 251 |
 msh. ~ a 118
häsura (szerb-hor-
 vát) 194
 haszura 194
 hatak, hatek 49
 határjáró levél
 163 kk.
 határjárt levél
 163 kk.
 hatek 49
 Haynald I. 316
 Hegedüs I. 140—2,
 168, 313
 Helias 278
 helyesírás | Árpád-
 kori ~unk 16,
 128, 312 | kétjegyű,
 hosszan ejtett
 msh.-k csonki-
 tása 43
 helynév személynév-
 ből 50 kk.
 hetita | indoeurópai
 inyhangok a ~ -
 ban 315
 hidhol járó : hid-al-
 járó 380
 hit levél 166
 hivatal levél 166
 hivél 358
 hivít 358
 hódpaták 122
 hódító 122
 holt patak 122
 holt tó 123
 homonymia fogalma
 315
 homophonia fogal-
 ma 315
 Horger A. 113, 119
 kk., 145—9, 168 kk.,
 281, 313, 345, 357
 Horváth J. 193
 Horváth K. 313
 hót patak 122
 hóttó, Hóttó 122
huna[*e*]/*hür* (svéd)
 192
 Hunfalvy P. 106 kk.
 hunok | a svédor-
 szági „~“ 191
 hupikék 312
 hurka 314
 hurok 314
 hüdés 264
hy kew 50
i | bolgár-török
 *~ 10
 Ibrahín 277
 Ibrahim 277
 Ibrány 277
 idegen szók 70 kk.
 idegen szók haszná-

- latának hangulati okai 349
- idei 125
- idén | az ~, ez ~ 125
- idő 'annus' 125
- időlátat levél 163
- időlátott levél 163
- ifjú 370
- igealakok kettős (aktív és passzív) funkciója 273
- igealakok kiszakadása az igeragozás rendszeréből 258
- az igeidő fogalma 313
- igeképzők | denom. -ít 358; denom. -tat, -tet 202 kk.; deverb. -at, -et (szenv. és műv.) 313; deverb. -r (gyak.) 364; deverb. -tat, -tet (szenv. és műv.) 314
- igenév | a jelen és múltidejű mn.-i ~ használata 163 kk. | -ó képzős ~ szenvedő jelentéssel 370
- igeragozás | a m. nyelvösszetettigealakjai 102 | a m. szenvedő ~ 313 | a m. tárgyas ~ 272
- iker 9
- ikerszók 116, 265 kk.
- ikerszó mellérendelt összetétellé válása 266
- ifdomos 253
- Imecs Jakab tájszógyűjteménye 1855—1860-ból 220, 307, 386
- Imre S. 211 kk.
- az indogermánösszehasonlító nyelv-tud. hazánkban 316
- indulatszók | igéből alakult ~ 371 k.
- intő levél 166
- Iordan szn. 283
- iromba 253
- irít, iritt 'irt' 11 kk.
- irt 11
- ír vala 102 kk.
- is | a megengedő ~ szórendje 373
- ismétlés | a szók, szóelemek ~ ének expresszív ereje 97 k.
- iszákos 253
- iszkol 313
- Itemir szn. (török) 267
- ivafa 315
- izmaeliták szn.-ei a VárReg.-ban 285
- izmus 264
- Izsó 279
- Jaberg K. 151 kk.
- Jácint 313, 390
- járat fn. 163
- járatos 163
- játékos nevek 291
- játni: járni 380
- jegel: tégely 381
- jelentéselavulás 119, 253, 336
- jelentéselhomályosulással járó szóösszetapadás 298
- jelentésváltozás | asszimilációs ~ 294 | ~ hasonló hangsorú szó hatására 253, 331 k., 359
- a jelző expresszív szerepe 91 k.
- jésített hangok | francia hangjelölési hatások a ~ Árpád-kori jeleiben 16
- jj nyújtó hatása 345
- a Jókai-kódex hasonmás-kiadása 175
- Juhász J. 204, 313
- a -k hang jelölése az Árpád-korban 128
- *k(•) lativus rag (uráli) 312
- kadarka 259
- kaffog 296
- kalafa 315
- Kálmán B. 310
- kálmán köite 315
- a „kánaáni“ nyelv 313
- katna N. 336
- katona 334
- κατοῦνα (bizánei görög) 335
- kazaltat: kaszáltat 381
- käsär (oszmán-török) 194
- kecske 315
- Kémendi Szalay M. 361
- kénáló levél 166
- kép 6
- a képző expresszív ereje 101 k.
- képzett szók 255 kk.
- képzett szó összetett szóvá válása 264
- keréndötök: kéréndötök 381
- Kertész M. 334
- késér (szerb-horvát) 194
- késik 7
- keszer 194, 315
- kétnyíltszótagos + hangtörvény 336 k.
- Kézai Hun Krónika: kája 312
- ki-hül 296
- kipiro: képiró 381
- kirorvos 261 k.
- kisdéd 264
- a kiskunhalasi népnyelv irodalmának kérdéséhez 58
- Klemm A. 111, 313
- Kniezsa I. 314
- κουρτουρεπάτου (görög) 191
- Korda I. 58. kk.

- koralát 315
 Kornis Gy. 311 k.
 Kornis Gyula üd-
 vözlő beszéde
 Melich Jánoshoz
 233
 kornyikál 366
 ködmön 7
 kölyű 7
 Körber C. A. 315
 köszön 315
 közmondások 328
 köznyelv | a régi er-
 délyi ~ és nép-
 nyelv 53, 130, 206,
 303, 383
 közöls 193
 kuti 'doboz' 194
 kuvasz 315
 *külbáj (török, bese-
 nyő) 315
 Kürtü 191
 l-ezés 213
 l hang jelölése 25 k.
 laboda. labda 337
 Laborfalva 313
 Laczko G. 291
 Lakó Gy. 314
 László 294
 látat 164
 latin ejtés | a ma-
 gyarországi ~
 történetéhez 286
 láttam én már ka-
 rón varjút 62
 Laziczus Gy. 168,
 254 kk., 314
 leagyal 259
 Lederer E. 332
 legyel 'legel' 45
 Ligeti L. 314
 ll nyújtó hatása 345
 Lopotfertáj 64
 Lopotsor 64
 Loptalak 64
 Losonezi Z. 314,
 317-20
 Lotz J. 177
 lula 288
 Lula 300
lulcá (oláh) 288
lüle 'pipa' (perzsa-
 török) 288
 magánhangzók |
 ~ nyíltabbá vá-
 lása 336 | tővégi
 ~ elveszése 250 |
 a m. ~ eloszlása
 352 | a finn ~
 eloszlása 352, 356 |
 a török ~ elosz-
 lása 356
 magyar el. | a cseh-
 ben 343 | a hor-
 vátnban 313, 334,
 341 k. | a hazai
 kisorozban 334 |
 a hazai latinban
 334 | a lengyelben
 343 k. | az oláhban
 124, 150 kk., 315,
 316, 334, 359 k. | a
 szerbben 329, 334 |
 a szlovénben 342 |
 a hazai tótban
 331 k.
 Magyar Próza
 Könyve 159 k.
 major 'villicus' 196
 makaria-körte 289
 makaróni nyelv 95
 Mályusz E. 314
 Id. Mándi P. 68
 marcona 254
 Marcus 280
 Marikovszky G. 68
 mássalhangzók | a
 m. ~ rendszeré-
 hez 167 | kétjegyű,
 hosszan ejtett ~
 csonkítása 43
 mássalhangzótor-
 lódás | sr- ~ meg-
 szüntetése 122
 Matzenauer 338
maž (moksa-mord-
 vin) 290
mažã (moksa mord-
 vin) 290
 mázsza 290
 mázsaszekér 290
 megagyal 358
 a megengedő is szó-
 rendje 373
 megmeszel, beme-
 szel 'rászed, be-
 csap' 298
 Melich J. 225, 280,
 312 | ~ ünneplése
 231
 Melich-Emlékkönyv
 311
 melléknév haszná-
 lata főnévi érte-
 lemben 256 kk.
 mellérendelt szavak
 ikerszóvá válása
 266
 mén 313
 Mészöly G. 314, 358
 a metafora funk-
 ciója 186 kk.
 mi (névmás) 316
 Mikola S. 199
 miskáról 119 k.
moartea calului
(cailor) (oláh) 152
 kk.
 moesok 315
 mondam : mondám
 381
 Mon(i)os 204 k.
 Moravesik Gy. 314
 Munkácsi B. 117 k.,
 328 k.
 Müller M. 66 k.
 n' hang jelölése 18
 kk.
 Nagy J. B. 315
 naturalista stílus 88
 kk.
 naturalizmus |
 nyelvi ~ 88 kk.
 në! 371
 né! 313
 Négyesy L. 192 k.
 a -nek rag érdekes
 használata a fel-
 sőöri népnyelvben
 1:6
 neköl : nêköl 382
 német el. 297, 361
 a német helyes be-
 szódejtés 315
 Németh Gy. 115
 H. Németh Gy. 348
 kk.

- népetimológia 52, 201 k., 262 k., 292
 nép'ies elemek Széchenyi stílusában 93 kk.
 népnyelv | a kiskunhalasi ~ irodalmának kérdése 58 | a régi erdélyi közés ~ ből 53, 130, 206, 303, 383 | a -nek rag érdekes használata a felsőőri ~ ben 136 | ~ i anyaggyűjtés Észtsországbn 30 | a felsőőri földművelés 211 | különös hangsúlyozás Kolozs megyéből 57
 népnyelv kutatás 'hanglemezekkel 313
 névmások (mi, ti) 316
 névragozás | -ik (R.), -ig 312
 névszóképzők | -ár 241; -izmus 264; deverb.-denom.-ék 313; deverb.-asz, -esz 313; deverb.-dek 174; deverb.-eg, -ég 364; denom.-k (kics.) 129; denom.-n + k, -n + t + k, -n + d + k (kics.) 288; denom.-ó (kics.) 129; denom.-us (becéző) 278; denom.-us (-s) (kics.) 280 k.; denom.-i (-y) (birtok) 280; szláv denom.-akv 388 kk.
 névszótövek | az ómagyar ~ egyik csoportja 314
 ni! 371
 növénynevek | hangutánzó ~ 296
 nőstény 254
 a nyelv fogalma 179 k.
 nyelvi naturalizmus 88 kk.
 nyelvi realizmus 88 kk.
 nyelvjárás | a felsőőri ~ 310
 nyelv szemlélet | funkcionális ~ 178 kk.
 nyirbál 254
 Nyíri A. 112 kk.
 óbégat 119 k.
 ochiul ál orb (oláh) 152 kk.
 ochiul ál mort (oláh) 152 kk.
 ochiul cel orb (oláh) 151 kk.
 okád 315
 ok-ik 203
 oklevélátiratok | a középkori ~ hibáinak elemzése 316
 okos 313
 olasz el. | ? 250 k.
 oláh | egy elfelejtett ~ -latin szójegyzék 312 | Thurzó F. levele az ~ ok XVI. sz.-i településéről 134
 oláh el. | 52
 Ómagyar Mária-siralom 192, 296
 orjás, óriás 49
 oroszán 315
 ort, orot R. N. 'irt' 11 kk.
 Ortvai csn. 15 k.
 oszlás levél 166
 őszötvetségi személynevek 277
 -ou- 126 kk.
 oz, az 'avena' 46
 ölyű, ölyv 7
 ördög harapás 369
 ördög harapta-fű 369 k.
 Ördögmaróvölgye 369
 ördög marta-fű 369
 öreg 7
 öröm 289
 összetett igealakja ink 102
 összetett szó(k) | 255 kk. | azonos jelentésű tagokból álló ~ 119 | ~ meg rövidülése 335
 képzett szó ~ válása 264
 ötven: ötveny 382
 pasci 297
 padmaty 254
 Pais D. 114, 193, 315
 palatalisatio 113 kk.
 pallér, pallérság 368
 panyóka 288
 pattantyú 297
 Paul H. 322
 Paulus 280
 pejoratio 197
 perjárt levél 163 kk.
 pert folyta levél 163 kk.
 'phags-pa írásos nyelvemlékek 314
 pici-pasci 297
 a pietizmus nyelve 313
 pipacs 297
 pizok 315
 Pó hn. 282
 pogon: pagony 383
 poiysemia 69
 Pósa 282
 pozga (szláv) 72
 pozsga 72
 pozsgás 72
 pöfeteg 296
 Pöndöröcki-Pöcki Pál 291
 Prohászka O. 316
 pukkantó 297
 putyóka 297
 putyantó 297
 qui 192, 296
 quíru/ (oszmán-török) 194

- Radloff 269
 Rapaiacs R. 289
 Rásonyi L. 315
 realista stílus 88 kk.
 realizmus | nyelvi
 ~ 88 kk.
 reclaim (6-francia)
 362
 Reclam A. F. 362
 a régi erdélyi köz-
 és népnyelvből 53,
 130, 206, 303, 383
 régiesség | vallásos
 szövegek ~ e
 129 k.
 Régi Magyar Nyelv-
 emlékek 176
 reklám 361
 revízió 165
 rit, ritt 'irt' 11 kk.
 a rokonértelműség
 fogalma 350 kk.
 rokonértelmű sza-
 vak 348 k.
 romantikus nyelv
 74 kk.
 romantikus stílus
 74 kk.
 rompa 122, 201
 rr nyújtó hatása 345
 Sackmann, Sack-
 mann machen
 (német) 119
 Sági I. 315
 sajnál 313
 Sámson E. 381 k.
 Sanctus szn. 283
 savanya 122
 savanyó 122
 sávós 254
 sch hangértéke 312
 Schlägl Szójegyzék
 46
 Schmidt J. 316
 schranboum
 (középfelném.)
 121 k.
 Schwartz E. 199, 315
 N. Sebestyén I. 315
 seggrepaci 359
 seprő, sóprő 365
 sere, csere 366
- Setüla-féle hangje-
 lölés 170 k.
 Širul hořilor (oláh)
 64
 sisak 337
 šiš(š)ka (szláv)
 338' kk.
 slepo oko (délszláv)
 154 kk.
 sorompó 121
 stílus | biedermeier
 ~ 79kk. | expresz-
 szionista ~ 86 kk.
 | naturalista ~
 88 kk. | realista ~
 88 kk. | romanti-
 kus ~ 74 kk. |
 Széchenyi művei-
 nek irodalmi ~
 formái 73
 sut 314
 sutton 314
 sült 257
 süv 315
 a synchronia elve a
 rokonértelmű sza-
 vak vizsgálatában
 348
 a syntagma fogalma
 180
 Szabó D. 178, 315
 Szabó T. A. 315
 szakasztóvéka 327
 száldob, száldok 315
 szállva? 198
 számszerij[gy] 224,
 262
 szapu 331
 szarahora 47
 szarakori 49
 származékszóvá
 válás 255, 259 kk.
 Szarvas G. 107,
 250 kk.
 szát(t)yva 198
 Széchenyi műveinek
 irodalmi stílus-
 formái 73
 Széchenyi szóalko-
 tásai 98 kk.
 szederjes 383
 a székelység erede-
 téről 314
- Szekfü Gyula üd-
 vözlő beszéde Me-
 lich Jánoshoz 287
 szélhűdés 264
 személynév(ek) | ~
 ből helynév 50 kk.
 | szentírási ere-
 detű ~ a VárReg-
 ban 277 | izmaeli-
 ták ~ e a VárReg-
 ban 285 | török ~
 267
 Szemerényi O. 315
 szentírási eredetű
 személynévek a
 VárReg-ban 277
 Szentpétery I. 316
 szenvedő ige 313
 széplő 8
 szerepjátszás a
 nyelvben 316
 szerszám 315
 szétágyoz 'szétszed,
 kibelez' 358
 Szidarovszky J. 316
 Szily K. 68
 Szinnyei J. 239, 316
 szláv el. | 46 k., 120
 (jegyz.), 1194, 1291,
 333 k., 1337 kk.
 a szó fogalma 180 kk.
 a szó funkciója 178,
 180 kk., 272
 a szó többértelmű-
 sége 183 kk.
 szóegyezés | vélet-
 len ~ 372
 szókategóriák | át-
 meneti ~ 254
 szókészlet | a. m. ~
 nagysága 65
 szólás(ok) 62, 328
 szóösszetapadás |
 jelentéselhomá-
 lyosulással járó
 ~ 298
 szórövidítés | játé-
 kos ~ 264
 a szószerkezet (syn-
 tagma) fogalma
 180
 a szószerkezet funk-
 ciója 182 kk.

- szótan, szótárta 312
szóváltás a nyelvben 316
- szökik 8
szűk 315
tájszógyűjtemény |
Imecs Jakab ~ e
220, 207, 286
- Tamás L. 316
támplá (oláh) 151 kk.
tárgyas igeragozás
272 kk.
- társadalombomlasztás 379
- Techert J. 316
ternyő 315
tetézvéka 327
- Thurzó Ferenc levele az oláhok XVI. sz.-i településéről 134
- ti (névmás) 316
timár 250
Tolnai V. 67 k.
Tolvajsor 64
tomara (olasz) 250
τρωγία (görög) 250
törás (osztják) 117
többértelműség 69, 183 kk.
- tömegszédítés 379
- török | ~ személynevek 267 | a ~ mgh.-k eloslása 356 | ós.- ill. bolgár- ~ zárt e l kk.
- török el. | ? 46, 47 kk., 200, 267 k., ? 290, 315, 365 | hesenyő el. 315 | oszmán ~ el. 194 | ~ az osztjákban 117
- tőszavasodás, tőszóvá válás 255, 259 kk.
- tőszók 255 kk.
tővégi mgh.-k elve-
szése 250
tšog (votják) 314
tšogjanj (votják) 314
tulipiros 312
túr 'vulnus' 312
tükörkifejezés 150, 359
- tüttő 373
tüttüs 373
tyttö (finn) 373
ű-enyésztő tövek 370
úgy... mint 205
Újfehértó nyelvjárása 60
újszövevségi személynevek 280
Ulászló 294
Une szn. (svéd) 192
Úrhegyi E. 316
úszítás, uszító eszme 379
- v hangértéke 191
üröm 8
üver 367
vácsem (oláh) 152
vagy 'körülbelü' 196
vakablak 359
vakkül 157
vakköröm 157
vakszem 155 kk.
választétel levél 166
vallás levél 166
vallásos szövegek régiessége 129 k.
Vámbéry Á. 269
vápa 124
Váradi Regestrum |
szentírási eredetű személynevek :
~ ban 277
- varga 252
věcha (szláv) 330
vedlik 287
véka 325
vékaesináló 327
vékácska 327
vékahordozó (leány) 327
vékányi 328
vékás 328
vékáz 328
věko (szláv) 333
Vérvölgy 367
vész, vésvonás 367 k.
- Vetus* szn. 383
vidék 173
Vidékes szn. 173, 175
viecha (tót) 329
víka 326
- Voinovich Géza üdvözlő beszéde Melich Jánoshoz 236
- wakk* (ész) 332
Wtod 383
zabola, zabla 337
záp, zápfog 117
Zerge, Zergehid 201
Zlinszky A. 62—4
zob (szlovén) 118
Zolnai B. 316
Zolnai Gy. 321—5
zombv (szláv) 118
zsákmány 119
zsákmányol 119
zsákmányt tesz 121
Zsirai M. 249, 311, 316
- Yol(l)ij* szn. (török) 269

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: PAIS DEZSŐ,

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

XXXVIII. ÉVF.

1942. FEBRUÁR

1. SZÁM

MAGYAR NYELV

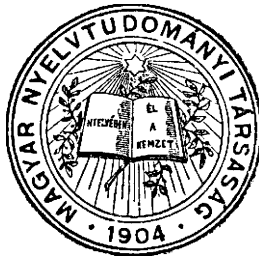
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

•
MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

•
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL
MELICH JÁNOS
KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI
PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

359. SZÁM

1942. FEBRUÁR

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1942

T A R T A L O M

	Lap
<i>Németh Gyula</i> : A zárt <i>e</i> bolgár-török jövevényszavainkban	1
<i>Horger Antal</i> : Irt, arat	11
<i>Bárcei Géza</i> : Francia hangjelölési hatás a jésített hangok Arpád-kori jeleiben	16
<i>Lakó György</i> : Fül, fojt	27
<i>Fazekas Jenő</i> : A népnyelvi anyaggyűjtés Észtországbán	30
Kisebb közlemények. <i>Zolnai Gyula</i> : A kétjegyű, hosszan ejtett mássalhangzók csonkításának történetéhez. — <i>Nyíri Antal</i> : A <i>g > gy</i> változás	43
Szó- és szólásmagyarázatok. <i>Gáldi László</i> : Csüg-büg. — <i>Haluszka Margitt</i> : A Besztercei és a Schlägli Szójegyzék <i>ozt ~ az</i> szava. — <i>Hasan Eren</i> : Szarahora. — <i>Juhász Jenő</i> : Óriás. — <i>Nyíri Antal</i> : Stomachus — hatek. carenadus — hy kew. — <i>Szabó T. Attila</i> : Benkijes, Benkes. Dombaváros, Dombavára	45
Nyelvtörténeti adatok. <i>Szabó T. Attila</i> : A régi erdélyi köz- és népnyelvből. (XVI—XIX. század.)	53
Népnyelv. <i>Balassa Iván</i> : Különös hangsúlyozás Kolozs megyéből. — <i>Sütő József</i> : A kiskunhalasi népnyelv irodalmának kérdéséhez. — <i>Koczogh András</i> : Tájszók és dülőnevek a szabolcsmegyei Újfehértóról. Láttam én már karón varjút. — <i>Buzás Dezső</i> : Fog	57
Különfélék. <i>Sági István</i> : Zlinszky Aladár	62
Levélszekrény	64
A borítékon: Tudnivalók. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság. — Kérelem. — Értésítés. — Nyugtázás.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások *Pais Dezső szerkesztő* címére (Budapest, XI. Lenke-tér 12.), tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest, VIII. Múzeum-körút 4., C épület) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest, VIII. Múzeum-körút 4., C épület) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1942-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

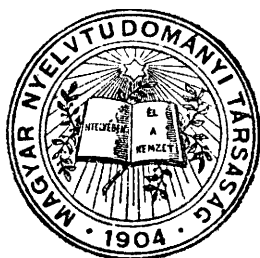
MELICH JÁNOS

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

360. SZÁM

1942. ÁPRILIS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1942

T A R T A L O M

Lap

<i>Lazicius Gyula</i> : A magyar szókészlet nagysága	65
<i>Lovas Rózsa</i> : Széchenyi műveinek irodalmi stílusformái	73
<i>Bánhidi Zoltán</i> : A magyar nyelv összetett igealakjai	102
<i>Deme László</i> : A <i>k > ty</i> , <i>g > gy</i> és <i>gy > g</i> változások	112
Szó- és szótlásmagyarázatok. <i>Balassa Iván</i> : Csüg-büg ~ csög-bög. — <i>Hasan Eren</i> : Osztják törés. — <i>Horger Antal</i> : Zápfig. — <i>Loványi Gyula</i> : Zsákmány. — <i>Nyíri Antal</i> : Sorompó. — <i>Pais László és Pais Dezső</i> : Hóttó, hót patak. — <i>Szabó T. Attila</i> : Cicapa, Cucapa. Gelmezäu. — <i>Zolnai Gyula</i> : Esztendő. Fiók	116
Nyelvművelés. <i>Nagy J. Béla</i> : Által	129
Nyelvtörténeti adatok. <i>Szabó T. Attila</i> : A régi erdélyi köz- és népnyelvből. (XVI—XIX. század.) — <i>Eckhardt Sándor</i> : Thurzó Ferenc levele az oláhok XVI. századi településéről. — <i>Pais László</i> : Göcsej 1769. — <i>Kálmán Béla</i> : Enyisző hó	130
Népnyelv. <i>Imre Samu</i> : A <i>-nek</i> rag érdekes használata a felsőöri népnyelvben	136
Társasági ügyek. Titkári jelentés 1941-ről. — Jelentés az 1941. évi Szily-jutalomról. — Számadás és költségvetés. — A számvizsgáló bizottság jelentése az 1941. évről	138
A borítékon: Tudnivalók. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. — Kérelem. — Nyugtázás.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások *Pais Dezső szerkesztő* címére (Budapest, XI. Lenke-tér 12.), tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest, VIII. Múzeum-körút 4., C épület) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest, VIII. Múzeum-körút 4., C épület) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1942-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

XXXVIII. ÉVF.

1942. JÚNIUS

3. SZÁM

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

•
MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

•
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

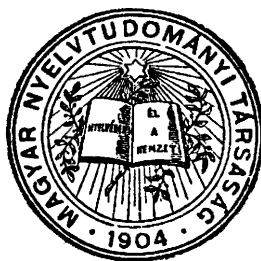
MELICH JÁNOS

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

361. SZÁM

1942. JÚNIUS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1942

T A R T A L O M

Lap

<i>Techert József</i> : Horger Antal.....	145
<i>Gáldi László</i> : Egy magyar eredetű tükörfelfejezés az erdélyi oláh nyelvben..	150
<i>Pais Dezső</i> : A Halotti Beszéd olvasása és értelmezése.....	159
<i>Madzsar Imre</i> : <i>Időlátott vagy időlátat levél?</i>	163
<i>Bakó Elemér</i> : A magyar mássalhangzók rendszeréhez	167
<i>Meskó Lajos</i> : Vidék	173
<i>Pais Dezső</i> : A Jókai-kódex hasonmás-kiadása	175
<i>Papp István</i> : Mi a szó funkciója?	178
Kiseb b közlemények. <i>Pais Dezső</i> : A görög <i>v</i> -nal jelölt magyar <i>i</i> kérdéséhez. — <i>Gunda Béla</i> : A svédországi „hunok“	191
Szó- és szótlás magyarázatok. <i>G. Eckerdt László</i> : Az Ó-magyar Mária-siralom <i>qui</i> szava. — <i>Hasan Eren</i> : Haszura. Keszer. Kuti. — <i>Horger Antal</i> : Csalfa. Vagy. Major. Fukar. Folyosó. Arc-illat? Szállyva? — <i>Angyal Dávid</i> és <i>Melich János</i> : Fölöstyén. — <i>Melich János</i> : Berettyó. — <i>V. Mikesy Sándor</i> : Buj. — <i>Nyíri Antal</i> : Rompa. — <i>Szabó T. Attila</i> : Zerge, Zergehid. — <i>Zolnai Gyula</i> : Büntet. Egyelőre. Monios	192
Nyelvművelés. <i>Loványi Gyula</i> : Az <i>ügy... mint</i> -es szerkezet történetéhez	205
Nyelvtörténeti adatok. <i>Szabó T. Attila</i> : A régi erdélyi köz- és népnyelvből. (XVI—XIX. század.) — <i>Deme László</i> : „Bethl: Élet.“ ..	206
Népnyelv. <i>Kálmán Béla</i> : Imre Samu: A felsőőri földművelés. — <i>Danczi Villebald</i> : Imech Jakab tájszógyűjteménye 1855—1860-ból	211
Levélsekrény	224
A borítékon: Tudnivalók. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. — Kérelem. — Nyugtázás.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások *Pais Dezső szerkesztő* címére (Budapest, XI. Lenke-tér 12.), tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest, VIII. Múzeum-körút 4., C épület) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest, VIII. Múzeum-körút 4., C épület) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1942-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő

XXXVIII. ÉVF.

1942. OKTÓBER

4. SZÁM

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

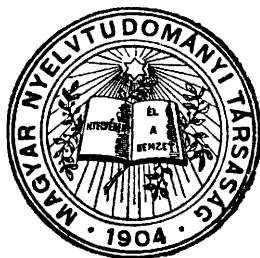
MELICH JÁNOS

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

362. SZÁM

1942. OKTÓBER

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1942

<i>Kniezsa István</i> : A hetvenéves Melich János	225
—: Melich János születése hetvenedik évfordulójának megünneplése a Magyar Nyelvtudományi Társaságban.....	231
<i>Horger Antal</i> : Timár	250
<i>Techert József</i> : Az átmeneti szókatégoriák kérdéséhez	254
<i>Hasan Eren</i> : Török személynévek	267
<i>Papp István</i> : Mi a szó funkciója?	272
<i>Galambos László</i> : A szentírási eredetű személynévek a Váradi Regestrumban	277
Kiseb b közlemények. <i>Horger Antal</i> : Mi az affrikáta? — <i>Eckhardt Sándor</i> : A magyarországi latin ejtés történetéhez	285
Szó- és szó-lás ma gy a r á z a t o k. <i>Baboss R. Ernő</i> : Vedlik. Halánték. — <i>Gáldi László</i> : Panyóka. Lula. — <i>Hasan Eren</i> : Makaria-körte. Öröm. — <i>Imre Samu</i> : Fülöstöm: Fürstenfeld. — <i>Juhász Jenő</i> : Mázsa. — <i>Kelemen József</i> : Pöndöröcki-Pöcki Pál. Borza. — <i>Melich János</i> : László, Ulászló. — <i>Nyíri Antal</i> : Fenyegét. — <i>Pais Dezső</i> : en iumhumnok bel bua qui fumha nym hyul. — <i>Rapaics Raymund</i> : Hangutánzó növénynevek. Gesztenye. — <i>Zolnai Gyula</i> : Becsap. Biza. Est, este	287
Nyelv művelés. <i>Melich János</i> : Eötvös, Munkácsy, Vámbéry. — <i>Kemenes Pál</i> : Fajvédelem	302
Nyelvtörténeti adatok. <i>Szabó T. Attila</i> : A régi erdélyi köz- és népnyelvből. (XVI—XIX. század.)	303
Népnyelv. <i>Danczi Villebald</i> : Imecs Jakab tájszógyűjteménye 1855—1860-ból. — <i>Imre Samu</i> : A felsőöri nyelvjárás ismeretéhez.....	307
Könyvismertetések. <i>Pais Károly</i> : Emlékkönyv Melich János hetvenedik születésnapjára	311
Különfélék. <i>Melich János</i> : Losonczi Zoltán ravatalánál. — <i>Sági István</i> : Losonczi Zoltán.....	317
A boríték on: Tudnivalók. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. — Kérelem. — Nyugtázás.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások *Pais Dezső szerkesztő* címére (Budapest, XI. Lenke-tér 12.), tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest, VIII. Múzeum-körút 4., C épület) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest, VIII. Múzeum-körút 4., C épület) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1942-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

XXXVIII. ÉVF.

1942. DECEMBER

5. SZÁM

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

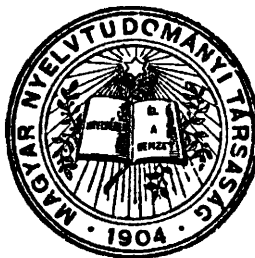
•
MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

•
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

MELICH JÁNOS
KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI
PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

363. SZÁM

1942. DECEMBER

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1942

T A R T A L O M

	Lap
<i>Györke József</i> : Zolnai Gyula.....	321
<i>Melich János</i> : Véka	325
<i>Horger Antal</i> : Katona	334
<i>Kniezsa István</i> : Sisak	337
<i>Bakó Elemér</i> : Nemzedékenkénti eltérések a <i>ll, rr, ij</i> nyújtó hatásában	345
<i>Végh József</i> : A synchronia és diachronia elve a rokonértelmű szavak vizsgálataiban	348
<i>Tarnóczy Tamás</i> : A magyar magánhangzók eloszlása	352
Kiseb b közlemények. <i>Bakó Elemér</i> : Mégegyszer az affrikátákról. ...	357
Szó- és szó-lás magyarázato k. <i>Deme László</i> : Hivít, hivél. Szétágyoz. Faramuci. — <i>Gáldi László</i> : Vakablak > fereasträ oarbă. — <i>Loványi Gyula</i> : Halló. Reklám. — <i>Pais Dezső</i> : Csepreg. — <i>Papp László</i> : Kornyikál. — <i>Szabó T. Attila</i> : Uver. Pallér, pallérság. Ördögharapás. — <i>Pais Dezső</i> : Ördögmaróvölgye. — <i>Zolnai Gyula</i> : Fiú. Ha! nő! ni! Véletlen szóegyezés	358
Nyelvművelés. <i>Nagy J. Béla</i> : A megengedő <i>is</i> szórendje. — K. P. Fajvédelem	373
Nyelvtörténeti adatok. <i>Zolnai Gyula</i> : Valószínűtlen és hibás olvasatok. — <i>Szabó T. Attila</i> : A régi erdélyi köz- és népnyelvből. (XVI—XIX. század.)	379
Népnyelv. <i>Danczi Vilebald</i> : Imecs Jakab tájszógyűjteménye 1855—1860-ból	386
Levélsek rény	389
Tartalom	390
Szó- és tárgymutato	393
A borítékon: Tudnivalók. — Tájékoztató. — Közgyűlési meghívó. — Melich-Emlékkönyv. — Nyugtázás. — Felolvasó ülések.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások *Pais Dezső szerkesztő* címére (Budapest, XI. Lenke-tér 12.), tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest, VIII. Múzeum-körút 4., C épület) küldendők.

Pénzküldemény. megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest, VIII. Múzeum-körút 4., C épület) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1943-ban 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI

1. Zolnai Gyula. Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. 1905. Elfogyott.
2. Szily Kálmán. A mágnás-czím a magyarban. 1905. 0.40 P.
3. Pápay József. Reguly Antal emlékezete. 1905. 0.80 P.
4. Balassa József. A nép nyelvének tanulmányozása. 1905. Elfogyott.
5. Erdélyi Lajos. Nyelvjárásaink ügye és teendőink. 1905. Elfogyott.
6. Réthei Prikkel Marián. A magyar táncnyelv. 1906. 0.60 P.
7. Gombocz Zoltán. Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. 1908. 2.40 P.
8. Melich J. Az Orthographia Vngarica és a magyar helyesírás. 1908. **Elfogyott.**
9. Szeremley Császár Lóránd. Jelentés-tanulmányok. 1909. 0.80 P.
10. Kóssa Gyula. Régi magyar gyógyszernevek. 1909. 1.20 P.
11. Gombocz Zoltán. Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. 1910. 0.60 P.
12. Tolnai Vilmos. A szólásokról. 1910. 1.20 P.
13. Melich János. Nyelvünk szláv jövevényei. 1910. Elfogyott.
14. Melich János. A magyar tárgyas igeragozás. 1914. 2.— P.
15. Melich János. Keresztneveinkről. 1914. Elfogyott.
16. Gombocz Zoltán. Árpádkori török személyneveink. 1915. Elfogyott.
17. Hóman Bálint. A székelyek eredete. 1921. Elfogyott.
18. Sági István. A magyar szótárak és nyelvtanok könyvszete. 1922. 2.40 P.
19. Gragger Róbert. Omagyar Máriasisralom. 1923. 0.60 P.
20. Jakubovich Emil. Adalékok legrégebb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. 1924. 0.40 P.
21. Vitéz Házi Jenő. A soproni magyar-latin szójegyzék. 1924. 0.80 P.
22. Csűry Bálint. A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. 1925. 1.20 P.
23. Szinyei József. A Halotti Beszéd hang- és alaktana. 1926. 0.60 P.
24. Balogh József. Szent Gellért és a symphonia Ungarorum. 1926. 0.40 P.
25. Knieza István. A magyar helyesírás a tatárjárásig. 1928. 0.80 P.
26. Fludorovits Jolán. Latin jövevényszavaink hangtana. 1930. 1.20 P.
27. Moravesik Gyula. Az onogurok történetéhez. 1930. 1 — P.
28. Csefkó Gyula. Szállóigék, szólásmódok. 1930. 6.— P.
29. Bárczi Géza. A „pesti nyelv”. 1932. 1.— P.
30. Németh Gyula. A nagyszentmiklósi kincs feliratai. 1932. 1.— P.
31. Gyalmas János. Latin eredetű képzőink. 1933. 0.80 P.
32. Hartnagel Erzsébet. Újabb német jövevényszavainkról. 1933. 0.80 P.
33. Laziczus Gyula. Bevezetés a fonológiába. 1932. 3.— P.
34. Kovalovszky Miklós. Az irodalmi névadás. 1934. 1.60 P.
35. Jakubovich Emil. A székely rovásírás legrégebb ábécéi. 1935. 0.80 P.
36. Melich János. Gombocz Zoltán emlékezete. 1936. 0.80 P.
37. Zsirai Miklós. Budenz József. 1936. 0.60 P.
38. Csűry B. Mássalhangzónyúlás, ikerítődés a szamosháti nyelvjárásban. 1937. 0.80 P.
39. Kispál Magdolna. Napszakok nevei az ugor nyelvekben. 1938. 1.— P.
40. Szende Aladár. A XVI. század nyelvszemlélete. 1938. 1.20 P.
41. Baboss R. Ernő. A causativ igeképzés. 1938. 0.80 P.
42. Melich János. Jelentéstani kérdések. 1938. 0.80 P.
43. Kálmán Béla. Obi-ugor állatnevek. 1938. 0.80 P.
44. Vértés O. András. Az *u* és *v* hangok jelöléstörténetéhez. 1939. 0.80 P.
45. Úrhegyi Emilia. Turóc megye helynevei. 1939. 1.20 P.
46. Csűry Bálint. A szamosháti nyelvjárás felső nyelvválású magánhangzójának története. 1939. 0.40 P.
47. Szepesy Gyula. Az *isten-adta*-féle szerkezetek a finnugor nyelvekben. 1939. 1.— P.
48. Danczi Villebald. A kürti nyelvjárás hangtana. 1939. 1.20 P.
49. Zsinka István. A beszédrészek magyar elnevezéseinek története. 1939. 0.80 P.
50. Pais Dezső. A veszprémi apácák görög oklevele mint nyelvi emlék. 1939. 2.— P.
51. Melich János. Brünn nevéről. 1940. 0.60 P.
52. Melich János. Latin jövevényszavaink végződésének alakulásmódjáról. 1940. 0.80 P.
53. Mikesey Sándor. Szabolcs vármegye középkori víznevei. 1940. 0.80 P.
54. Csűry Bálint és Kovács István. Adalékok a magyar népnyelv *e—é*-féle hangjaihoz. 1940. 0.80 P.
55. Bakó Elemér és Sovijärvi Antti. Adalékok a magyar és finn nyelv *i—í, u—ú, ü—ű* hangjainak fiziológiai-akusztikai összehasonlításához. 1940. 0.40 P.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI

56. Szabó T. Attila. Csúry Bálint emlékezete. 1941. 0.40 P.
57. Nagy J. Béla. Köznyelvi kiejtésünk. 1941. 0.40 P.
58. Gácsér Imre. Az 1211. évi tihanyi összeírás helyesírása és hangtani sajátosságai. 1941. 0.80 P.
59. Terestyéni Cz. Ferenc. Magyar közszoói eredetű személynévek az 1211-i tihanyi összeírásban. 1941. 1.60 P.
60. H. Németh Gyula. Az észbeli gyarlóság kifejezése a magyarban. 1941. 2.— P.
61. Horváth Károly. Az *sz-szel* és *d*-vel bővülő *r*-tövű igék története. 1941. 1.— P.
62. Hegedűs Lajos. Elektro-akusztikai berendezések a beszéd- és nyelvjáráskutatás szolgálatában. 1941. 0.80 P.
63. Bánhidi Zoltán. A magyar nyelv összetett igealakjai. 1941. 1.20 P.
64. Galambos László. A szentírás eredetű személynévek a Váradi Regestrumban. 1942. 1.20 P.

Megrendelhetők a Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztáránál (Budapest, VIII. Múzeum-körút 4., C épület). Társaságunk tagjainak féldíron adjuk a meglevő kiadványokat.

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése 1942-re is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is a Magyar Nyelv idei évfolyamát.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványa 200 pengőnél kevesebb, bizalommal kérjük, szíveskedjenek az évi rendes tagdíjat megfizetni vagy pedig alapítványukat 200 pengőre kiegészíteni.

A tagdíj, előfizetés beküldhető postautalványon Társaságunk pénztárának (VIII. Múzeum-körút 4., C épület) vagy a Magyar Nyelvtudományi Társaság 18.144. számú postatakarék-pénztári csekkszámájára.

Budapesten, 1942. április 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Nyugtázás

1942. február 1-től március 31-ig.

Alapítvány: Jánosi József (kieg.) 5, Sági István (kieg.) 30, összesen 35 pengő.

Alapítók rendes tagdíja: Horger Antal és Losonczy Zoltán 8—8 pengő.

Adomány: Tomcsányi Móric 7 pengő.

Adományok a Szily-alapra (írói tiszt. díjakból): Loványi Gyula 48'50, Melich János 2'50, Rásonyi László 4'50, összesen 55'50 pengő.

Magyar Nyelvtudományi Társaság.

I. Tiszteleti tagok:

Balogh Jenő, Budapest (1936.), Hóman Bálint, Budapest (1939.), Kannisto Artúr, Helsinki (1934.), Kettunen Lauri, Budapest (1942.), Mark Gyula, Tartu (1937.), Nielsen Konrád, Oslo (1936.), Toivonen György, Helsinki (1937.).

II. Tisztikar:

Elnök: Szinnyi József, alelnökök: Melich János és Zsirai Miklós, titkár: Laziczius Gyula, szerkesztő: Pais Dezső, jegyző: Ligeti Lajos, pénztáros: Sági István, ellenőr: Bárczi Géza.

III. Választmányi tagok:

a) *Fővárosiak*: Eckhardt Sándor, Farkas Gyula, Gáldi László, Gulyás Pál, Horváth János, Juhász Jenő, Kniezsa István, Losonczy Zoltán, Moravcsik Gyula, Nagy J. Béla, Németh Gyula, Némethné Sebestyén Irén, Putnoky Imre, Rásonyi László, Schwartz Elemér, Szidarovszky János, Tamás Lajos, Trócsányi Zoltán, Vizsota Gyula, gróf Zichy István, Zolnai Gyula.

b) *Vidékiek*: Csefkó Gyula, Gyomlay Gyula, Horger Antal, Klemm Antal, Mészöly Gedeon, Pap Károly, Solymossy Sándor, Szabó T. Attila, Szendrey Zsigmond, Techert József, Vargha Damján, Zolnai Béla.

IV. Számvizsgáló bizottság:

Györke József, Lakó György, Sipőtz Pál.

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvéből a M. Tud. Akadémia kiadásában megjelent füzetek:

- I. 1. Gombocz Zoltán: Nyelvtörténeti módszertan. 1922. 2.50 P.
3. Pápay József: A magyar nyelvhasználat története. 1922. 2.50 P.
4. Pápay József: A finnugor népek és nyelvek ismertetése. 1922. 2.50 P.
5. Gróf Zichy István: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. 1923. 4.— P.
6. Melich János: A honfoglalás kori Magyarország. 1925—1929. 17.— P.
7. Hóman Bálint: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. 1923. 3.— P.
8. Viski Károly: Etnikai csoportok, vidékek. 1938. 0.80 P.
10. Trócsányi Zoltán: Régi magyar nyomtatványok nyelve és helyesírása. 1935. 0.80 P.
11. Laziczius Gyula: A magyar nyelvjárások. 1936. 1.20 K.
12. e. Fludorovits Jolán: A magyar nyelv latin jövevényszavai. 1937. 1.20 P.
12. fa. Bárczi Géza: A magyar nyelv francia jövevényszavai. 1938. 1.30 P.
- II. 2. Németh Gyula: A magyar rovásírás. 1934. 1.50 P.
6. Klemm Antal: Magyar történeti mondattan. (Első és második rész.) 1928—1940. 9.— P.
12. Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. 1929. 6.— P.

Megrendelhetők a M. Tud. Akadémia könyvkiadó hivatalában (Budapest V. Akadémia-utca 2.).

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése 1942-re is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is a Magyar Nyelv idei évfolyamát.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványa 200 pengőnél kevesebb, bizalommal kérjük, szíveskedjenek az évi rendes tagdíjat megfizetni vagy pedig alapítványukat 200 pengőre kiegészíteni.

A tagdíj, előfizetés beküldhető postautalványon Társaságunk pénztárának (VIII. Múzeum-körút 4., C épület) vagy a Magyar Nyelvtudományi Társaság 18.144. számú postatakarék-pénztári csekkszámlijára.

Budapesten, 1942. február 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Értesítés.

A M. Tud. Akadémia nyelvművelő bizottságának *Magyarosan* című folyóiratát a Magyar Nyelvtudományi Társaság tagjai és a Magyar Nyelv előfizetői a Magyar Nyelv füzeteihez mellékelve ebben az évben is ingyen kapják.

Budapesten, 1942. február 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Nyugtázás

1941. december 1-től január 31-ig.

Alapítvány: Szabó T. Attila (kieg.) 68 pengő.

Alapítók rendes tagdíja: Horváth Endre, Horváth János, Melich János, Zirc: apátsági könyvtár 8—8 P, összesen 32 pengő.

Adomány: Haich Károly 2 pengő.

TÁJÉKOZTATÓ

a tagságról és előfizetésről.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság tagjai: a) tiszteletbeliek, b) alapítók, c) rendesek. Tiszteletbeli tagok a választmány javaslatára közgyűlésen választhatók. Alapító és rendes tagok választása a havonként tartott választmányi üléseken történik. *Alapító vagy rendes tag lehet mindenki, akit a magyar nyelv és nyelvtudomány ügye érdekel, s akit a választmány egy tag ajánlatára a Társaság tagjává megválaszt.*

Minden tagnak joga van a felolvasó és közgyűléseken részt venni, szavazni, új tagokat ajánlani. Az alapító tag a Társaság pénztárába egyszersmindenkorra befizetett alapítványa, a rendes tag pedig az évenként fizetett tagdíj fejében tagsági illetményül *Magyar Nyelv* című folyóiratunkat kapja, és a Társaság egyéb kiadványait kedvezményes áron szerezheti meg. *Az alapítvány összege 200 pengő, az évi tagdíj 8 pengő.*

A *Magyar Nyelvet* előfizetők is megrendelhetik évi 8 pengő előfizetésért. Magyar szakos egyetemi és főiskolai hallgatók szaktanáruk ajánlatára évi 2 pengő kedvezményes előfizetésért kaphatják folyóiratunkat.

A M. Tud. Akadémia nyelvművelő bizottságának *Magyarosan* című folyóiratát tagjaink és előfizetőink a Magyar Nyelv füzeteihez mellékelve ingyen kapják.

A tagdíj, előfizetés beküldhető a Magyar Nyelvtudományi Társaság címére (Budapest, VIII., Múzeum-körút 4. C épület) postautalványon vagy a Társaság 18.144. számú postatakarék-pénztári csekkszámhlája útján.

Társaságunk tagjait bizalommal kérjük, szíveskedjenek a magyar nyelv tudományos kutatását és gyakorlati művelését szolgáló Magyar Nyelvtudományi Társaságot új tagok és új előfizetők ajánlásával támogatni.

Budapest, 1942. december 15-én.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

XLI. évi közgyűlését

1943. február 9-én kedden d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartja. Az elnökség a Társaság tagjait a közgyűlésre ezennel meghívja.

Tárgysorozat:

Elnöki megnyitó.

Titkári jelentés a Társaság 1942. évi működéséről.

Az 1942. évi Szily-jutalom odaítélése.

Pénztári jelentés 1942-ről. — Költségvetés 1943-ra.

Tisztikar, hét fővárosi, négy vidéki választmányi tag és három számvizsgáló választása.

Esetleges indítványok.*

* Az alapszabályok értelmében a közgyűlés elé terjesztendő mindennemű indítványt a közgyűlés előtt legalább két héttel a titkár útján a választmányoknak be kell jelenteni. Ha az indítványokat a választmányoknak nem jelentették be, tárgyalásuk a legközelebbi közgyűlés napirendjére marad.

Melich-Emlékkönyv.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadásában megjelent: *Emlékkönyv Melich János hetvenedik születésnapjára*. Írták tisztelői, barátai, tanítványai. Szerkesztette Zsirai Miklós. Budapest, 1942. 8°. 524 l. Melich János arcképével. — Ára 30 pengő, tagjainknak 15 pengő. Megrendelhető Társaságunk pénztáránál (Budapest VIII., Múzeum-körút 4. C épület).

Nyugtázás

1942. november 1-től december 15-ig.

Alapítványok: Jánosi József (kieg.) 5, vitéz Mikešy Sándor (II. részlet) 110, összesen 115 pengő.

Felolvasó ülések. Társaságunk felolvasó ülései 1943-ban a következő napokon lesznek: január 12-én, március 9-én, április 13-án, május 4-én, június 8-án, október 12-én, november 9-én és december 14-én.

A felolvasások helye: a M. Tud. Akadémia heti ülésterme, kezdete: d. u. 5 órakor. Az ülések nyilvánosak, s azokon tagjainkat, előfizetőinket és az érdeklődő közönséget szívesen látjuk.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI

1. Zolnai Gyula. Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. 1905. Elfogyott.
2. Szily Kálmán. A mágnás-czím a magyarban. 1905. 0.40 P.
3. Pápay József. Reguly Antal emlékezete. 1905. 0.80 P.
4. Balassa József. A nép nyelvének tanulmányozása. 1905. Elfogyott.
5. Erdélyi Lajos. Nyelvjárásaink ügye és teendőink. 1905. Elfogyott.
6. Réthei Prikkel Marián. A magyar táncnyelv. 1906. 0.60 P.
7. Gombocz Zoltán. Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. 1908. 2.40 P.
8. Melich J. Az Orthographia Vngarica és a magyar helyesírás. 1908. Elfogyott.
9. Szeremley Császár Loránd. Jelentés-tanulmányok. 1909. 0.80 P.
10. Kóssa Gyula. Régi magyar gyógyszernevek. 1909. 1.20 P.
11. Gombocz Zoltán. Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. 1910. 0.60 P.
12. Tolnai Vilmos. A szólásokról. 1910. 1.20 P.
13. Melich János. Nyelvünk szláv jövevényei. 1910. Elfogyott.
14. Melich János. A magyar tárgyas igeragozás. 1914. 2.— P.
15. Melich János. Keresztneveinkről. 1914. Elfogyott.
16. Gombocz Zoltán. Árpádkori török személyneveink. 1915. Elfogyott.
17. Hóman Bálint. A székelyek eredete. 1921. Elfogyott.
18. Sági István. A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. 1922. 2.40 P.
19. Gragger Róbert. Omagyar Máriasisalom. 1923. 0.60 P.
20. Jakubovich Emil. Adalékok legrégibb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. 1924. 0.40 P.
21. Vitéz Házi Jenő. A soproni magyar-latin szójegyzék. 1924. 0.80 P.
22. Csúry Bálint. A szamosháti nyelvjárás hangletjtésformái. 1925. 1.20 P.
23. Szinnyi József. A Halotti Beszéd hang- és alaktana. 1926. 0.60 P.
24. Balogh József. Szent Gellért és a symphonia Ungarorum. 1926. 0.40 P.
25. Kniezsa István. A magyar helyesírás a tatárjárásig. 1928. 0.80 P.
26. Fludorovits Jolán. Latin jövevényszavaink hangtana. 1930. 1.20 P.
27. Moravcsik Gyula. Az onogurok történetéhez. 1930. 1— P.
28. Csefkó Gyula. Szállógék, szólásmódok. 1930. 6.— P.
29. Bázei Géza. A „pesti nyelv“. 1932. 1.— P.
30. Németh Gyula. A nagyszentmiklósi kincs feliratai. 1932. 1.— P.
31. Gyalmos János. Latin eredetű képzőink. 1933. 0.80 P.
32. Hartnagel Erzsébet. Újabb német jövevényszavainkról. 1933. 0.80 P.
33. Laziczius Gyula. Bevezetés a fonológiába. 1932. 3.— P.
34. Kovalovszky Miklós. Az irodalmi névadás. 1934. 1.60 P.
35. Jakubovich Emil. A székely rovásírás legrégibb ábécéi. 1935. 0.80 P.
36. Melich János. Gombocz Zoltán emlékezete. 1936. 0.80 P.
37. Zsirai Miklós. Budenz József. 1936. 0.60 P.
38. Csúry B. Másálhangzónyulás, ikerítődés a szamosháti nyelvjárásban. 1937. 0.80 P.
39. Kispál Magdolna. Napszakok nevei az ugor nyelvekben. 1938. 1.— P.
40. Szende Aladár. A XVI. század nyelvszemlélete. 1938. 1.20 P.
41. Baboss R. Ernő. A causativ igeképzés. 1938. 0.80 P.
42. Melich János. Jelentéstani kérdések. 1938. 0.80 P.
43. Kálmán Béla. Obi-ugor állatnevek. 1938. 0.80 P.
44. Vértés O. András. Az *u* és *v* hangok jelöléstörténetéhez. 1939. 0.80 P.
45. Urhegyi Emilia. Turóc megye helynevei. 1939. 1.20 P.
46. Csúry Bálint. A szamosháti nyelvjárás felső nyelvállású magánhangzónak története. 1939. 0.40 P.
47. Szepesy Gyula. Az *isten-adta*-féle szerkezetek a finnugor nyelvekben. 1939. 1.— P.
48. Danczi Villebald. A kúrti nyelvjárás hangtana. 1939. 1.20 P.
49. Zsinka István. A beszédrészek magyar elnevezéseinek története. 1939. 0.80 P.
50. Pais Dezső. A veszprémvölgyi apácák görög oklevele mint nyelvi emlék. 1939. 2.— P.
51. Melich János. Brünn nevééről. 1940. 0.60 P.
52. Melich János. Latin jövevényszavaink végződésének alakulásmódjáról. 1940. 0.80 P.
53. Mikesey Sándor. Szabolcs vármegye középkori víznevei. 1940. 0.80 P.
54. Csúry Bálint és Kovács István. Adalékok a magyar népnyelv *e*-*é*-féle hangjaihoz. 1940. 0.80 P.
55. Bakó Elemér és Sovijárvi Antti. Adalékok a magyar és finn nyelv *i—í*, *u—ú*, *ü—ű* hangjainak fiziológiai-akusztikai összehasonlításához. 1940. 0.40 P.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI

56. Szabó T. Attila. Csúry Bálint emlékezete. 1941. 0.40 P.
57. Nagy J. Béla. Köznyelvi kiejtésünk. 1941. 0.40 P.
58. Gácsér Imre. Az 1211. évi tihanyi összeírás helyesírása és hangtani sajátosságai. 1941. 0.80 P.
59. Terestyéni Cz. Ferenc. Magyar közszoí eredetű személynévek az 1211-i tihanyi összeírásban. 1941. 1.60 P.
60. H. Németh Gyula. Az észbeli gyarlóság kifejezése a magyarban. 1941. 2.— P.
61. Horváth Károly. Az *sz-szel* és *d-vel* bővülő *v-tővű* igék története. 1941. 1.— P.
62. Hegedűs Lajos. Elektro-akusztikai berendezések a beszéd- és nyelvjáráskutatás szolgálatában. 1941. 0.80 P.
63. Bánhidi Zoltán. A magyar nyelv összetett igealakjai. 1941. 1.20 P.
64. Galambos László. A szentírás eredetű személynévek a Váradi Regestrumban. 1942. 1.20 P.

Megrendelhetők a Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztáránál (Budapest, VIII. Múzeum-körút 4., C épület). Társaságunk tagjainak feldíron adjuk a meglevő kiadványokat.

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése 1942-re is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is a Magyar Nyelv idei évfolyamát.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványa 200 pengőnél kevesebb, bizalommal kérjük, szíveskedjenek az évi rendes tagdíjat megfizetni vagy pedig alapítványukat 200 pengőre kiegészíteni.

A tagdíj, előfizetés beküldhető postautalványon Társaságunk pénztárának (VIII. Múzeum-körút 4., C épület) vagy a Magyar Nyelvtudományi Társaság 18.144. számú postatakarék-pénztári csekkszámlijára.

Budapesten, 1942. október 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Nyugtázás

1942. június 1-től október 31-ig.

Alapítványok: Laziczius Gyula (I. részlet) 50, Sági István (kieg.) 30, összesen 80 pengő.

Adományok a Szily-alapra (írói tiszteletdíjakból): Loványi Gyula 8, Melich János 4, Techert József 5, összesen 17 pengő.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYA

1. Zolnai Gyula. Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. 1905. Elfogyott.
2. Szily Kálmán. A mágnás-czím a magyarban. 1905. 0.40 P.
3. Pápay József. Reguly Antal emlékezete. 1905. 0.80 P.
4. Balassa József. A nép nyelvének tanulmányozása. 1905. Elfogyott.
5. Erdélyi Lajos. Nyelvjárásaink ügye és teendőink. 1905. Elfogyott.
6. Réthei Prikkel Marián. A magyar táncnyelv. 1906. 0.60 P.
7. Gombocz Zoltán. Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. 1908. 2.40 P.
8. Melich J. Az Orthographia Vngarica és a magyar helyesírás. 1908. Elfogyott.
9. Szeremley Császár Lóránd. Jelentés-tanulmányok. 1909. 0.80 P.
10. Kóssa Gyula. Régi magyar gyógyszernevek. 1909. 1.20 P.
11. Gombocz Zoltán. Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. 1910. 0.60 P.
12. Tolnai Vilmos. A szólásokról. 1910. 1.20 P.
13. Melich János. Nyelvünk szláv jövényei. 1910. Elfogyott.
14. Melich János. A magyar tárgyas igeragozás. 1914. 2.— P.
15. Melich János. Keresztneveinkről. 1914. Elfogyott.
16. Gombocz Zoltán. Árpádkori török személyneveink. 1915. Elfogyott.
17. Hóman Bálint. A székelyek eredete. 1921. Elfogyott.
18. Sági István. A magyar szótárak és nyelvtanok könyvszerkezete. 1922. 2.40 P.
19. Gragger Róbert. Omagyar Mária-siralom. 1923. 0.60 P.
20. Jakubovich Emil. Adalékok legrégebb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. 1924. 0.40 P.
21. Vitéz Házi Jenő. A soproni magyar-latin szójegyzék. 1924. 0.80 P.
22. Csúry Bálint. A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. 1925. 1.20 P.
23. Szinnyei József. A Halotti Beszéd hang- és alaktana. 1926. 0.60 P.
24. Balogh József. Szent Gellért és a symphonia Ungarorum. 1926. 0.40 P.
25. Knieszta István. A magyar helyesírás a tatárjárásig. 1928. 0.80 P.
26. Fludorovits Jolán. Latin jövevényszavaink hangtana. 1930. 1.20 P.
27. Moravcsik Gyula. Az onogurok történetéhez. 1930. 1.— P.
28. Csefkó Gyula. Szállógigék, szószámok. 1930. 6.— P.
29. Bárczi Géza. A „pesti nyelv“. 1932. 1.— P.
30. Németh Gyula. A nagyszentmiklósi kincs feliratai. 1932. 1.— P.
31. Gyalmas János. Latin eredetű képzőink. 1933. 0.80 P.
32. Hartnagel Erzsébet. Újabb német jövevényszavainkról. 1933. 0.80 P.
33. Laziezius Gyula. Bevezetés a fonológiába. 1932. 3.— P.
34. Kovalovszky Miklós. Az irodalmi névadás. 1934. 1.60 P.
35. Jakubovich Emil. A székely rovásírás legrégebb ábécéi. 1935. 0.80 P.
36. Melich János. Gombocz Zoltán emlékezete. 1936. 0.80 P.
37. Zsirai Miklós. Budenz József. 1936. 0.60 P.
38. Csúry B. Mássalhangzónyúlás, ikerítődés a szamosháti nyelvjárásban. 1937. 0.80 P.
39. Kispál Magdolna. Napszakok nevei az ugor nyelvekben. 1938. 1.— P.
40. Szende Aladár. A XVI. század nyelvszemlélete. 1938. 1.20 P.
41. Baboss R. Ernő. A causativ igeképzés. 1938. 0.80 P.
42. Melich János. Jelentéstani kérdések. 1938. 0.80 P.
43. Kálmán Béla. Obi-ugor állatnevek. 1938. 0.80 P.
44. Vértés O. András. Az *u* és *v* hangok jelöléstörténetéhez. 1939. 0.80 P.
45. Úrhegyi Emilia. Turóc megye helynevei. 1939. 1.20 P.
46. Csúry Bálint. A szamosháti nyelvjárás felső nyelvválású magánhangzóinak története. 1939. 0.40 P.
47. Szepesy Gyula. Az *isten-adta*-féle szerkezetek a finnugor nyelvekben. 1939. 1.— P.
48. Danczi Villebald. A kürti nyelvjárás hangtana. 1939. 1.20 P.
49. Zsinka István. A beszédrészek magyar elnevezéseinek története. 1939. 0.80 P.
50. Pais Dezső. A veszprémi apácák görög oklevele mint nyelvi emlék. 1939. 2.— P.
51. Melich János. Brünn nevéről. 1940. 0.60 P.
52. Melich János. Latin jövevényszavaink végződésének alakulásmódjáról. 1940. 0.80 P.
53. Mikesy Sándor. Szabolcs vármegye középkori víznevei. 1940. 0.80 P.
54. Csúry Bálint és Kovács István. Adalékok a magyar népnyelv *e—é*-féle hangjaihoz. 1940. 0.80 P.
55. Bakó Elemér és Sövényházi Antti. Adalékok a magyar és finn nyelv *i—í, u—ú, á—á* hangjainak fiziológiai-akusztikai összehasonlításához. 1940. 0.40 P.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI

56. Szabó T. Attila. Csúry Bálint emlékezete. 1941. 0.40 P.
57. Nagy J. Béla. Köznyelvi kiejtésünk. 1941. 0.40 P.
58. Gácsér Imre. Az 1211. évi tihanyi összeírás helyesírása és hangtani sajátosságai. 1941. 0.80 P.
59. Terestyéni Cz. Ferenc. Magyar közszoí eredetü személynevek az 1211-i tihanyi összeírásban. 1941. 1.60 P.
60. H. Németh Gyula. Az észbeli gyarlóság kifejezése a magyarban. 1941. 2.— P.
61. Horváth Károly. Az sz-szel és d-vel bővülő r-töví igék története. 1941. 1.— P.
62. Hegedüs Lajos. Elektro-akusztikai berendezések a beszéd- és nyelvjáráskutatás szolgálatában. 1941. 0.80 P.
63. Bánhidi Zoltán. A magyar nyelv összetett igealakjai. 1941. 1.20 P.
64. Galambos László. A szentírási eredetü személynevek a Váradi Regestrumban. 1942. 1.20 P.

Megrendelhetők a Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztáránál (Budapest, VIII. Múzeum-körút 4., C épület). Társaságunk tagjainak féldron adjuk a meglevő kiadványokat.

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése 1942-re is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is a Magyar Nyelv idei évfolyamát.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványa 200 pengőnél kevesebb, bizalommal kérjük, szíveskedjenek az évi rendes tagdíjat megfizetni vagy pedig alapítványukat 200 pengőre kiegészíteni.

A tagdíj, előfizetés beküldhető postautalványon Társaságunk pénztárának (VIII. Múzeum-körút 4., C épület) vagy a Magyar Nyelvtudományi Társaság 18.144. számú postatakarék-pénztári csekkszámlájára.

Budapesten, 1942. június 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Nyugtázás

1942. április 1-től május 31-ig.

Alapítvány: Vitéz Mikesy Sándor (I. részlet) 90 pengő.

Adományok: Magyar Nemzeti Bank 2000, Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület 100, Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete 200, összesen 2300 pengő.